АРХИВ 3 АПИСИ

ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
ПОЖАРЕВАЦ

Година I, број 1. ПОЖАРЕВАЦ, 2012.

АРХИВ 3 АПИСИ

Пожаревац
2012.

ЗАПИСИ

ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ

Година I, број 1.
ПОЖАРЕВАЦ, 2012.

ZAPISI

THE HISTORICAL ARCHIVES OF POŽAREVAC
YEARBOOK

Year I, No 1.
POŽAREVAC, 2012.

ЗАПИСИ
ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ

ЗАПИСИ
THE HISTORICAL ARCHIVES OF POŽAREVAC YEARBOOK

ИЗДАВАЧ:
Историјски архив Пожаревац
www.arhivpozarevac.org.rs
kontakt@arhivpozarevac.org.rs

PUBLISHER:
Historical Archive Pozarevac
www.arhivpozarevac.org.rs
kontakt@arhivpozarevac.org.rs

ЗА ИЗДАВАЧА:
Мр Јасмина Николић, директор

FOR PUBLISHER:
MSc. Jasmina Nikolic, director

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК:
мр Јасмина Николић

EDITOR-IN-CHIEF:
MSc. Jasmina Nikolic

РЕДАКЦИЈА:
мр Јасмина Николић, Јасмина Живковић МА, Драгана Милорадовић Николић, Слободанка Цветковић, Наташа Милошевић Дулић, мр Весна Башић

EDITORIAL BOARD:
MSc. Jasmina Nikolic, Jasmina Zivkovic MA
Dragana Miloradovic Nikolic, Slobodanka Cvetkovic, Natasa Milosevic Dulic, MSc. Vesna Basic

ИНОСТРАНИ ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:
проф. др Петер Павел Класинц (Словенија), др Грасиа Тато (Италија), Душан Поповић (Република Српска), доц. др Изет Шаботић (Босна и Херцеговина), др Димитар Атанасов (Бугарска), мр Бојан Цвелфар (Словенија), Дмитар Богески (Македонија)

FOREIGN MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:
Ph. D. Peter Pavel Klasinc (Slovenia), Ph. D. Grazia Tato (Italy), Dusan Popovic (Republic of Srpska), Ph. D. Izet Sabotic (Bosnia and Herzegovina), Ph. D. Dimitar Atanasov (Bulgaria), MSc. Bojan Cvelfar (Slovenia), Dmitar Bogeski (Macedonia)

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:
ЗАПИСИ, ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ,
Др Војислава Дулића 10, 12 000 Пожаревац/Србија
Телефон/факс +381 12 223 082

ADDRESS:
ZAPISI, THE HISTORICAL ARCHIVES OF POŽAREVAC YEARBOOK
Dr Vojislav Dulic 10, Pozarevac, 12000, Serbia
Telefon/faks +381 12 223 082

ПРЕВОД НА ЕНГЛЕСКИ:
Јелена Чкоњевић

TRANSLATION INTO ENGLISH:
Jelena Ckonjevic

УДК: Народна библиотека Србије

UDK: National Library of Serbia

ПРЕЛОМ И ГРАФИЧКИ ДИЗАЈН:
Александар Арсић

LAYOUT AND GRAPHIC DESIGN:
Aleksandar Arsic

ШТАМПА:
Компромис дизајн Пожаревац

PRESS:
Kompromis design Pozarevac

ТИРАЖ: 500

CIRCULATION: 500

ISSN 2334-7082

Штампање Часописа омогућио је Град Пожаревац
Review Printing enabled the City Pozarevac

САДРЖАЈ

Mr Jasmina NIKOLIĆ
Uz prvi broj 7

Мр Весна БАШИЋ
Мисија архива 9

Doc. dr Peter Pavel KLASINC
Študij arhivistike in dokumentologije na drugi stopnji po Bolonji 13

Mag. Bojan CVELFAR
Kakšen naj bo sodobni vodnik in zbirkah arhiva? 20

Darko RUBČIĆ
Uvjeti za provođenje mjera primarne zaštite 29

Зоран ВЕЉАНОВИЋ
Војвођански архиви у процесу стечајног поступка 32

Јасмина ЖИВКОВИЋ МА
Заштита црквених матичних књига у Браничевском округу 40

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
Доступност архивске грађе и информација о архивској грађи на интернету у архивима у Србији 50

Dr Grazia TATÒ
Il Sistema Nazionale Archivistico italiano (SAN) 65

Zoran VUKELIĆ
Pisma predsedniku Titu 75

Ирена КОЛАЈ МА
Берат султана Абдулмеџида кнезу Александру Карађорђевићу 81

CONTENTS

7 MSc. Jasmina NIKOLIC
In addition to the first issue

9 MSc. Vesna BASIC
Mission of Archive

13 Ph.D. Peter Pavel KLASINC
The Study of Archivistics and Documentology on Master-Level Degree (Bologna)

20 MSc. Bojan CVELFAR
What is the Modern Funds and Archive collections guide?

29 Darko RUBCIC
The conditions for carring out the Primary measures of protection

32 Zoran VELjANOVIC
Archives in Vojvodina in the proces of bankruptcy

40 Jasmina ZIVKOVIC MA
Protection of church registry books in branicevo distrikt

50 Slobodanka CVETKOVIC
Accessibility of Archival Materials and Information about Archival Materials on the Internet in the Archives in Serbia

65 Ph.D. Grazia TATÒ
The Italian National Archival System (SAN)

75 Zoran VUKELIC
Letters to President Tito

81 Irena KOLAJ MA
Berat of the Sultan Abdulmedžid to Duke Aleksandar Karađorđević

Мр Горан ЂУРАН
Исламизација влаха у Босни и Херцеговини 87

Мр Небојша ЂОКИЋ
Духовни живот у Пожаревцу за време прве владе књаза Милоша 92

Мр Велиша ЈОКСИМОВИЋ
Бој на Пожаревцу у књижевности 104

Миљана ЂОРЂЕВИЋ
Збирка старе штампе Историјског архива Ниш (1886–1941) 111

Мр Небојша Д. ЂОКИЋ
Проф. др Радован В. РАДОВАНОВИЋ
Наоружање Српске војске пред Први балкански рат 118

Предраг МИЛАДИНОВИЋ
Мр Драган ШАЛЕР
Ваздухопловство државе Словенаца-Хрвата и Срба, новембар 1918. 133

Мр Маја НИКОЛОВНА
Живот и дело Боривоја Аксентијевића 143

Мр Маријана МРАОВИЋ
Рад Владе народног спаса на сузбијању комунистичке активности у Пожаревачком округу у другој половини 1941. године 147

Др Боро МАЈДАНАЦ
О позоришном животу у Пожаревачком округу за време немачке окупације 1941–1944. 155

Мр Саша ИЛИЋ
Архив Народне банке Србије 165

Мр Миливоје ПАЈОВИЋ
Војни архив – стварно и могуће 169

MSc. Goran DjURAN
The islamization of vlachs in Bosnia and Herzegovina 87

MSc. Nebojsa DjOKIC
Spiritual life in Požarevac during the first reign of duke Miloš 92

MSc. Velisa JOKSIMOVIC
Battle of Požarevac in literature 104

Miljana DjORDjEVIC
Collection Old Press of Historical Archive Nis (1886-1941) 111

MSc. Nebojša D. DjOKIC
Ph.D. Radovan V. RADOVANOVIC
Serbian Army weapons before the First Balkan War 118

Predrag MILADINOVIC
MSc. Dragan SALER
Air Service of the State of SCS, November 1918 133

MSc. Maja NIKOLOVNA
The life and works of Borivoje Aksentijević 143

MSc. Marijana MRAOVIC
The work of the Government of National Salvation to combat communist activities in the district of the 1941st 147

Ph.D. Boro MAJDANAC
The Theatre life in Požarevac during the Second World War (1941-1944) 155

MSc. Saša ILIC
The National bank of Serbia –Arhives 165

MSc. Milivoje PAJOVIC
Military archive – real and possible 169

Doc. dr Izet ŠABOTIĆ
Stručni rezultati i dometi arhiva Tuzlanskog kantona 177 Ph.D. Izet SABOTIC
The professional results and possibilities of Tuzla Archives

Dr Miroslav NOVAK
80 let delovanja Pokrajinskega arhiva Maribor 188 Ph.D. Miroslav NOVAK
The Archives of Maribor - The 80th anniversary

Дмитар БОГЕСКИ
Архивот на Скопје 1952 – 2012 191 Dmitar BOGESKI
The Archives of Skopje 1952-2012

Мр Зоран НЕДЕЉКОВИЋ
Библиотека Српске Патријаршије 194 MSc. Zoran NEDELjKOVIC
The Serbian Patriarchate Library

Mr Jasmina NIKOLIĆ
Izdavačka delatnost Istorijskog arhiva Požarevac - Bibliografija arhivskih izdanja (1948-2012) 197 MSc. Jasmina NIKOLIC
Historical Archive of Požarevac publishing - Bibliography of the archival publication (1948-2012)

Драгана МИЛОРАДОВИЋ-НИКОЛИЋ
Изложбена делатност Архива – искуства Историјског архива Пожаревац у периоду 2003–2012 202 Dragana MILORADOVIC-NIKOLIC
Historical Archives Pozarevac exhibitions 2003-2012

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ
Јесења школа архивистике – Трст 2011. 218 Nataša MILOSEVIC DULIC
The autumn school of Archivistics, Trieste 2011

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ
Јесења школа архивистике – Трст 2012. 220 Nataša MILOSEVIC DULIC
The autumn school of Archivistics, Trieste 2012

ПРОТОКОЛ О САРАДЊИ
Историјски архив Пожаревац и Архив Републике Српске 225 PROTOCOL ON COOPERATION
The Historic Archives of Požarevac and the Archives Republic of Srpska

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ
21. Међународна конференција међународни архивски дани 2011. године 226 Nataša MILOSEVIC DULIC
The International Conference – The International Archive Days

Јасмина ЖИВКОВИЋ МА
Очување и заштита културно историјског наслеђа Србије у иностранству 231 Jasmina ZIVKOVIC MA
The preservation and protection of Serbian historic heritage from abroad

Mr Jasmina NIKOLIĆ
Međunarodno savetovanje "Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja" 234

MSc. Jasmina NIKOLIC
The International conference- the technical problems in electronic and classical archiving

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
25. Међународно архивско саветовање у Тузли „Архивска пракса 2012“ 237

Slobodanka CVETKOVIC
The International conference in Tuzla „The Archive Practice 2012“

Mr Jasmina NIKOLIĆ
22. Međunarodna konferencija „Međunarodni arhivski dani“ 2012. godine 241

MSc. Jasmina NIKOLIC
The international conference "The International Achive Days“ 2012

Др Ивана КРСТИЋ-МИСТРИЏЕЛОВИЋ
„Двор и породица Књаза Милоша Обреновића у Пожаревцу,1825–1839“ 247

Ph.D. Ivana KRSTIC-MISTRIDzELOVIC
The palace and family of Duke Miloš Obrenović in Požarevac, 1825-1839

Dr Dimitar ATANASOV
„Живият архив" на нацията: изобретяването на националното знаме 251

Ph.D. Dimitar ATANASOV
"Living archive" of the nation: national flag forging

Glavni i odgovorni urednik
Mr Jasmina NIKOLIĆ, direktor
Istorijskog arhiva Požarevac, Srbija

Uz prvi broj

Ako su arhivi pouzdani čuvari narodnog pamćenja, a jesu, onda je izdavanje časopisa iz arhivistike i istoriografije, poput „Zapisa“, pouzdan način da se to pamćenje, u tematskim celinama, prezentira stručnoj, naučnoj i svekolikoj javnosti.

Savremenost govori da i u oblasti arhivistike nisu dovoljna jednom savladana znanja, već da ih treba stalno osavremenjavati u svim oblastima i na svim nivoima: od rukovođenja arhivskim ustanovama, organizacije rada, izgradnje arhivskih zgrada do primene informacionih tehnologija. Međunarodne arhivske organizacije takođe zahtevaju brži hod u savladavanju novih znanja i standardizacije u određenim oblastima kako bi nacionalna arhivska blaga postajala svetska baština i bila na raspolaganju zainteresovanima.

Po svojoj dinamici izlaženja i brzom reagovanju na zahteve koje postavlja i teorija i arhivistička praksa, časopisi su najpodesniji medij koji može da udovolji ovim zahtevima, pa je zbog toga i razumljivo što se u svim zemljama sveta štampa veliki broj časopisa i što su sve veći zahtevi za razmenu časopisne literature među arhivima različitih zemalja.

Osetila se potreba i za međunarodnom arhivskom saradnjom i komunikacijom putem zajedničkih stručnih glasila – časopisa i sličnih publikacija, kako bi se razmenjivala iskustva i lakše prevazilazili stručni problemi prikupljanja, čuvanja, zaštite, sređivanja, obrade i korišćenja arhivske građe.

Pojava našeg medjunarodnog časopisa izražava uverenost inicijatora ideje da realno postoje snage koje će hteti i znati da odgovore izuzetno teškim i složenim zahtevima koje takav poduhvat neizbežno traži.

Časopis će biti važan činilac u ovom vremenu, ali i u vremenu koje je pred nama. On će, zapravo, sa jedne strane, biti usmeren prema prošlosti, da bi arhivski dokumenti bili njen autentični tumač i zaštitinik, a sa druge strane i prema sadašnjosti, gde će svojim programskim sadržajima pomoći menjanju odnosa prema dokumentu, u najširem smislu te reči. Pokrećući svoj prvi časopis, koji će izlaziti jednom godišnje, Istorijski arhiv Požarevac želi da u njemu nađu mesto naučni i stručni radovi čija će tema biti arhivi-

The Editor in Chief
Jasmina NIKOLIC MSc, Director
of the Historical Archive of Požarevac, Serbia

In addition to the first issue

If the archives represent the trustworthy keepers of the national remembrance (and they do) then the publishing of the archival and historiography magazine, such as “Zapisi” represents the trustworthy way to present this magazine to the professional and scientific public.

The circumstances of our times remind us constantly that the knowledge of archival treasures is infinite and neverending and therefore it should be enriched at all times and occasions and in all levels: from managment, organization, building new buildings and applying new ITs.

The international archival organizations have a standard in functioning and a standard in certain fields in order to make these national archive treasures available to those who are interested.

The magazines are the most suitable media to respond to the dinamics and the demands given by the archival theory and practice. It is therefore understandable that great many archival magazines appear in various countries. This experience and knowledge has to be exchanged.

The neccesity for the international archival cooperation and communication is growing. Mutual problems of collecting, preserving, processing and using the archival material are hopefully going to be solved easily in the future.

The initiator of this magazine firmly believes that there are those who will be able to answer the complex and difficult tasks in this project.

This magazine will be an important bond between the past, present and future. It will be a preserver and authentic intrpreter, who will adjust according to every moment of time. Hopefully, the program issues will change and inhanse the public’s attitude toward a document.

The intention of the Historic Archive of Požarevac is to have a magazine which will have a yearly publication, remaining the mediator between what was and what is going to be. Its contents will connect archivistics, historiography and various scientific disciplines as well.

stika, ali i istoriografija i druge naučne discipline. Časopis će služiti kao dijalog sa prošlošću, ali i sa vremenom koje dolazi.

Izlaženje našeg časopisa vidimo kao deo šireg procesa otvaranja domaće nauke i teorije i uspostavljanja kvalitetnije komunikacije i razmene duhovnih vrednosti i upućivanja na rezultate naučnog i stručnog rada. Autori radova – njih 31 – doktori i magistri nauka, istoričari, arhivisti i drugi naučni i kulturni poslenici iz Srbije, Slovenije, Italije, Republike Srpske, Bugarske, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, prezentiraće u ovom broju časopisa, u tematskim celinama (Arhivistika, Istoriografija, Iz rada arhiva i drugih institucija, Međunarodna arhivska i kulturna saradnja, Prikazi i rasprave), sopstvene istraživačke poduhvate pretočene u teme od kojih je neke sugerisala redakcija.

U časopisu će biti tretirana i aktuelna stručna pitanja iz rada Istorijskog arhiva Požarevac. Beležiće iskustva postignuta u stručnom radu i obaveštavati o arhivskoj građi. Nastojaćemo da prilozi i članci iz ove oblasti ne budu obične informacije ili izveštaji, nego više kritički prikazi, osvrti na probleme i pojave, mišljenja i predlozi kako da se izmeni i unapredi rad sa arhivskom građom.

Redakcija časopisa će rado primati i priloge kulturnih i javnih radnika uopšte, u kojima oni iznose svoje poglede i mišljenja na značaj arhivske građe, ulogu istorijskog arhiva, značaj posla kojim se Arhiv bavi, sa ciljem šireg i boljeg upoznavanja i sa Arhivom i arhivskom građom koju čuva.

Časopis će beležiti i značajne jubileje, priloge iz rada drugih arhiva i institucija i sa naših i međunarodnih skupova. Cilj nam je da njegovim sadržajem probudimo pažnju širokog kruga čitalaca i da on bude rado čitan i primljen u svim arhivskim institucijama, institutima, univerzitetima, bibliotekama, muzejima i dr. Želimo da svaki građanin koji ga bude čitao otkrije snagu podataka u njemu i da shvati da je snaga jednog naroda u snazi njegovog pamćenja.

Zahvaljujemo se svim našim dosadašnjim i budućim saradnicima što su u našem pozivu za saradnju pronašli valjan razlog i što zajedno sa nama nastoje da uspostave tradiciju izlaženja međunarodnog stručnog časopisa.

Zahvaljujemo se Gradu Požarevcu koji je prepoznao suštinu naše želje i finansijski pomogao publikovanje časopisa-godišnjaka Istorijskog arhiva Požarevac.

Na kraju smatramo da će „Zapisi“ – medjunarodni časopis Istorijskog arhiva Požarevac, na izvestan način, još više okupiti arhivističku struku u Republici Srbiji i da će doprineti kulturnim integracijama i življim duhovnim komunikacijama na evropskom području.

U Požarevcu,
oktobar 2012. godine

The authors who will participate in this process of opening archival, scientific and other -domestic or universal quality communication are from Serbia, Republika Srpska, Croatia, Macedonia, Bulgaria, Slovenia, Italy, Bosnia and Herzegovina.

In this issue, the authors will represent their own research undertaking in thematic sections (Archivistics, Historiography, various Archives and other institutions, International archives and cultural cooperation, views and discusions).

The theme of this magazine will also be the Historical Archive of Požarevac and its current professional topics and research. It will not be giving mere information and report, rather a more critical overview, giving opinion and suggestions how to change and improve archival functioning.

The magazine editorial will gladly receive the articles of cultural and public individuals, and help them to share their point of view and ideas, on ther matter of archive activities and actions. Furthermore, it will cherish numerous anniversaries, articles from other archival institutions and international conferences.

Our aim is to be widely spread into libraries and universities, institutions or museums and to be gladly read. It is vital that our fellow countrymen who read this magazine discover the strength of its information and realize that the power of one nation lies in the strength of one nation’s remembrance.

We thank all our fellow workers and contributors, the town of Požarevac who recognized the essence of our wish and helped financially the publishing of the Historic Archive of Požarevac yearbook magazine “Zapisi”.

It is our opinion that magazine “Zapisi” will join together, in a special way, the professionals from this branch in Serbia and in Europe as well, cherishing the vivid spiritual communication and cultural integrity.

Požarevac,
Octobar 2012

Мр Весна БАШИЋ
Архив Војводине, Нови Сад
Србија

Мисија архива

Архиви прикупљају и чувају изворну архивску грађу, која је од непроцењивог значаја за изучавање прошлости државе и њених институција, установа, привреде, културе, уметности и свакодневног живота људи. Та грађа је непосредно и суштински везана за догађаје на које се односи. Стога изворни архивски списи имају посебну вредност, као веродостојни докази о прошлим појавама и догађајима, о којима аутентично сведоче. Архивска грађа нам омогућује да проникнемо у ток збивања, у услове под којима су се она одвијала, да упознамо значај, улогу и намере појединаца, друштвених група, установа или организација.

[...] Истраживања у архиву су непосредан контакт са прошлошћу. Захватање воде са здравог кладенца, дружење са ишчезлим људима, друштвима и појавама које на вас остављају непосредан утисак. То је залажење у оне сфере које су ишчезле, а које ми морамо да доживимо као сам живот. Архивски рад је неопходан као што су неком природњаку, или математичару, потребна непрекидна задржавања у лабораторијама или над чистим папиром који ће ускоро испунити својим формулама. Немогуће је писати историју без архива (Самарџић, 1974 : 64).

Архиви су дужни да – код најширег слоја људи – стварају, негују и развијају спознају о вредности и важности докумената као изворних сведочанстава о прошлости, као сегмента националне културне баштине. Уз такву спознају, јавност ће брже и лакше разумети и прихватити непосредне поруке о начинима чувања архивске грађе, о неопходности бриге о документима, о улози и задатку сваког грађанина у заштити културних добара. Тиме ће бити подстакнути чуварни напори и поправљен неправедан однос шире заједнице према архивима, архивској делатности и служби заштите уопште.

Сви људи су потенцијални корисници архивске грађе, а брига о архивској грађи је општедруштвени задатак. У том смислу, архиви помажу схватању да откривање и објављивање изворних чињеница значи уносити светлост научне истине у догађаје прошлости, односно служити садашњости. Стога архивска документа нису „мртва, сива и узалудна као што то површнима или неупућенима може понекад да изгледа. То су драгоцени сведоци без којих би нам остале потпуно неразумљиве многе појаве у садашњости, без којих не бисмо могли назрети ништа од будућности“ (Иво Андрић).

Стога је неопходно истрајно и стрпљиво објашњавање, шта је све архивска грађа, зашто и како се она чува – потребно је непрекидно доказивати културно-стваралачки значај архива и грађе као културног добра. Сваки писани документ, слика или звучни запис јединствено је сведочанство о времену у коме су настали. Писмо одвајкада прати и документује сваку друштвену активност, чува трагове и поруке прошлости, преноси идеје, знања и искуства, и на тај начин доприноси обликовању идентитета и традиције. У модерно доба, појављују се и друге технике бележења, нпр. фотографија, филм или дигитални запис. И те нове могућности документовања постају сведоци историјских збивања, свакодневног живота, као и средство уметничког изражавања и стварања.

Васпитавањем правилног односа према баштини и упорним радом на обликовању свести о важности прикупљања, правилног чувања и поштовања докумената који сведоче о људском стваралаштву, о борби и поразима, као и о вечитој човековој тежњи за бољитком, створићемо култ архива и историчности; живи, изворни материјал који чини фондове националног памћења, постаће приступачан за проучавање, познавање и разумевање прошлости.

Лавиринти архивских депоа пуни су наталоженог историјског наслеђа. У архивским лагумима, међу орманима и полицама са тим често „потцењиваним папирима, врши се стална служба истини, нашој људској, релативној истини, која се тешко уочава и осветљава, а лако замрачује и губи, али којој ипак морамо верно и истрајно да служимо“ (Иво Андрић).

Архиви такође имају задатак да сва документа која чувају учине јавно доступним, омогућујући тиме непосредан и поуздан увид у рад појединаца и институција, пружајући једнак приступ свим документима.

Мисија архива обухвата и индивидуална трагања за истином и заједничке идеале културе. Архиви у трећем миленијуму заснивaће своју делатност на живим традицијама прошлости, користиће предности технолошких достигнућа садашњости, и стварати будућност у којој ће људима обезбеђивати информације и знање, охрабрујући их у сталном трагању за мудрошћу и слободним самоусавршавањем.

Архиви хране и стимулишу дух, они су темељна одредница сваке националне културе која је део светске културне баштине. Спознаја о важности и неопходности одбране вечите сврхе архива – прикупљање, чување, обрада, одржавање и коришћење архивских записа – доприносиће даљој демократизацији знања и доступности информација. Архиви имају сталну потребу да сврху свог постојања, засновану на заштити колективних и појединачних права, доказују сачуваном баштином, којом се људска достигнућа, као и научне, културно-историјске и друштвене вредности чине трајнима. Архиви доприносе очувању и неговању не само културне и историјске баштине, већ и националног идентитета, и темељних вредности нације, као и одлика друштвене средине којој припадају.

Архиви су првозвани да, удружени са свим друштвеним снагама, стално дограђују и унапређују архивску службу. Суштину истраживачког узбуђења управо и чини могућност да се проникне у прошле појаве и догађаје, посредством сведочанстава које нам је завештао сам живот. Таквим сазнавањем историје остварују се стваралачки подстицајни увиди, који нас воде друштвеном прогресу. Упоредо с тим, и као подршка томе, познавање историје треба да буде стваран културни квалитет данашњег човека, који ће му омогућити пуније разумевање себе и других, и отворити пут међусобном споразумевању.

На архивским списима и повесним старинама напајали су се и многи наши хроничари, летописци, биографи, историчари и књижевници од угледа. Баш у архивима, надахнуће су налазили најчувенији српски писци: Милош Црњански, Иво Андрић, Добрица Ћосић, Мирослав Јосић-Вишњић, Светлана Велмар Јанковић... Тим поводом је давне, 1947. године Иво Андрић написао:

[...] Имајте на уму да сте ви весник истине. По вама велика и сложена људска стварност шаље своје поруке. Она вас је издвојила од осталих људи утолико (и само утолико!) што вам је поверила важно послање да људима вашег језика изнесете пред очи слику и смисао, развитак и правац одређене стварности. [...]

Овај издавачки подухват Историјског архива Пожаревац, у стручном (у будућности – научном) часопису за теорију и праксу архивистике, има и културолошко-едукативни карактер, јер ће доприносити новом, промењеном односу шире заједнице према архивској грађи као културном добру. Односно, превентивна заштита, заокупљена спасавањем добара од физичког уништења, мора у будућности да се усмери спознаји о важности њиховог чувања. Чињенице које су садржане у документима могу да служе остваривању, како појединачних права, тако и националних интереса, и/или интелектуалних слобода. Само тако, изменићe се и однос према националном културном наслеђу, а његово коначно укључивање у свест људи постаће стварност. То ће бити она права, врхунска заштита, коју ствара сазнање да очувањем културног наслеђа, чувамо и сопствени и национални идентитет. Тиме ћемо доказати да смо истински баштиници европских културних и духовних вредности, идеја и тековина.

архивистика
archival
arhivistika

archival

архивистика

arhivistika

Doc. dr Peter Pavel KLASINC
Mednarodni inštitut arhivskih znanosti Univerze v Mariboru/Slovenija
Mednarodni inštitut arhivskih znanosti Trst/Maribor v Trstu/Italija

UDK: 930.25:378(497.4)
378.014.3(497.4)

Študij arhivistike in dokumentologije na drugi stopnji po Bolonji

(Nova in dopolnilna znanja za arhivsko strokovno delo v profesionalnih arhivih in arhivskih službah pri ustvarjalcih arhivskega in dokumentarnega gradiva)

The Study of Archivistics and Documentology on Master-Level Degree (Bologna)

(The new and knowledge for archival work in professional archives and archival services at creators of archival and documentary records)[1]

Abstrakt: Evropsko središče Maribor – Alma Mater Evropaea (kratko ESM) je neprofitna, nedržavna ustanova, registrirana za izvrševanje visokošolskega izobraževanja ter za izvajanje raziskovalnih projektov. Do sedaj ima akreditiranih več študijskih programov I, II in III stopnje.

Študij II stopnje Arhivistike in dokumentologije je nov program. Pripravljen je bil v sodelovanju z našimi in tujimi arhivskimi strokovnjaki. Dobil je podporo mnogih posameznikov, slovenskih arhivov kakor tudi sorodnih ustanov, društev, doma in v tujini, itd. Študij je namenjen pridobivanju znanj s področja arhivistike, arhivske teorije in prakse, informatike, dokumentologije (poslovanjem z dokumenti), torej tistih novih in dopolnilnih znanj, ki jih potrebujejo zaposleni v profesionalnih arhivskih ustanovah ali v arhivskih službah pri ustvarjalcih arhivskega in dokumentarnega gradiva, kakor vsem tistim, ki se ukvarjajo s katerimikoli procesi v zvezi z dokumentacijo.

Abstract: European Centre Maribor – Alma Mater Europaea (short ESM), a non-profit, private organization, registered for higher education and implementation of research projects. ESM has many accredited programmes on the 1st, 2nd and 3nd Bologna level.

The master's level study of Archivistics and Documentology is a new programme. It was prepared in cooperation with domestic and foreign archival experts. The study is intended for gathering knowledge on the field of archivistics, archival theory and praxis, informatics, documentology i. e. those new knowledges, all employees in professional archival institutions, archival services and all related organizations should possess.

Ključne besede: študij arhivistike in dokumentologije na II stopnji po Bologni, Evropsko središče Maribor – Alma Mater Evropaea, predmetnik, pogoji študija, splošne informacije o študiju.

Keywords: The Master's Level Study of Archivistics and Documentology, European Centre Maribor, Alma Mater Evropaea, curriculum, conditions, general information on the study.

Uvod

Predlagatelj magistrskega študijskega programa Arhivistika in dokumentologija (veda o poslovanju z dokumenti) na drugi stopnji je ALMA MATER EUROPAEA - EVROPSKO SREDIŠČE MARIBOR (kratko ESM). ESM je akademska skupnost, organizirana kot neprofitna nedržavna ustanova, registrirana za izvrševanje visokošolskega izobraževalnega in raziskovalnega programa. Posveča se raziskovalnim in visokošolskim študijskim progra-

1 Podoben tekst je bil objavljen v nekaterih strokovnih publikacijah kot so ATLANTI (Trst/ Maribor), DOK-SIS (Ljubljana/ Krajnska Gora), Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja (Maribor/Radenci). Del tega teksta je bil pripravljen za postopek akreditacije študija arhivistike in dokumentologije na drugi stopnji po Bologni predložen NAKVISU v letu 2011 in 2012. Cel tekst pa je namenjen popularizaciji študija arhivistike in elementov znanstveno raziskovalnih tem s področja arhivske teorije in prakse.

mom s področja ekologije, reintegracije, kulturne in medkulturne relacije ter zdravstvo in sociala.

ESM ima že vrsto let akreditacijo za institucijo visokošolskega zavoda, odločbo za vpis v evidenco raziskovalnih organizacij ter že akreditacijo 11. visokošolskih študijskih programov. ESM je ustanovilo 8 mednarodnih raziskovalnih skupin ter kandidira na razpise za mednarodne raziskovalne in razvojne projekte. Med ključne cilje ESM, ki od leta 2011 nastopa pod imenom Alma Mater Europaea – Evropsko središče Maribor, sodi tudi promocija evropskih študij v državah srednje in južne Evrope, ki se še niso priključile Evropski uniji, vendar bodo kmalu postale del nje. S tem namenom je ESM razvila in akreditirala kvalitetne študijske programe z udeležbo profesorjev iz držav srednje in južne Evrope, zlasti Podonavja, hkrati pa vzpostavlja in pospešuje dvostranske in večstranske stike med univerzami. ESM izobražuje tako, da podpira razvoj kulturnih elementov, razvoj profesionalnih standardov, razvoj evropskih vrednot, ohranjanje naravnih virov, ekologije, trge blaga, storitve, kapitala in dela, in tako, kot akademska skupnost daje svoj prispevek pri razvoju skupnega evropskega gospodarskega, političnega in kulturnega prostora.

ESM postaja mednarodna evropska univerza, center odličnosti v izobraževanju in raziskovanju, in bo s strateškim in aplikativnim razvojem kreativno reševala gospodarsko tehnološke, socialno politične, ekološko podnebne in medkulturne probleme Centralne in Južne Evrope, zlasti pa Podonavja in Balkana. Akademska skupnost ocenjuje, da je pospešeni program edukacije v Podonavju predpogoj za njegovo reintegracijo. Pospešeni program vseh generacij pa je danes možen z uvajanjem novih informacijskih tehnologij v izobraževanju, kot je zlasti interaktivna informacijske tehnologija in podobno.

S tem namenom in na podlagi teh izhodišč je tudi razvit magistrski študijski program **Evropske poslovne študije / European business studies**, ki pokriva področja; Evropske integracije / European Integrations, Evropski projektni management / European project management in Gospodarski razvoj regij in mest / Regional development and urban planning.

Evropska akademija znanosti in umetnosti (EASA Salzburg) je z ustanovitvijo Alma Mater Europaea, postavila organizacijski okvir in vsebinski program za kulturno in profesionalno prenovo regije z mrežo več kot 250 univerzitetnih učiteljev in 40 akademskih institucij iz 12 držav iz Podonavja.

Evropska akademija znanosti in umetnosti v Salzburgu (dalje EASA), ki povezuje 1400 vrhunskih znanstvenikov, praviloma univerzitetnih profesorjev, med njimi številne prejemnike Nobelove nagrade, je leta 2009 podelila Evropskemu središču Maribor akademski patronat, ter povabila vse člane EASA, da sodelujejo pri razvoju institucije in izvajanju programov. Leta 2011 je EASA podelila Evropskemu središču Maribor institucionalni patronat in ga tako vključila v novo ustanovljeno univerzo Alma Mater Europea za Podonavje. Poleg pedagoških programov iz področja ekologije, reintegracije, medkulturnega in medgeneracijskega sožitja ter kulture, arhivistike in dokumentologije, zdravstva in sociale, je Evropskemu središču Maribor zaupala organizacijo projekta Regional Interactive Educational Network (RIEN).

ESM je razen tega uspešno kandidirala na domačih in mednarodnih natečajih, z čezmejnim inovacijskim omrežjem pa uspelo izvesti vrednostno analizo v podporo inovativnemu orodju za povečanje uspešnosti slovenskih in avstrijskih podjetij / Wertanalyse – Länderübergreifendes Innovations-Netzwerk für den Einsatz der Wertanalyse als Innovationswerkzeug zur Steigerung des Erfolges slowenischer und österreichischer Unternehmen.

Na ESM so bili do sedaj akreditirani naslednji akademski programi; študijski program I. in II. bolonjske stopnje »Upravljanje in vodenje poslovnih sistemov«, študijski program I. bolonjske stopnje »Finančne storitve«, študijski program II. bolonjske stopnje »Evropske poslovne študije«, študijski program I. bolonjske stopnje »Ekoremediacije«, študijski program I. bolonjske stopnje »Zdravstvena nega«, študijski program I. bolonjske stopnje »Fizioterapija«, študijski program I. II. in III .bolonjske stopnje »Socialna gerontologija«, študijski program II. bolonjske stopnje »Arhivistika in dokumentologija«.

ŠTUDIJ ARHIVISTIKE IN DOKUMENTOLOGIJE

Ob podpori lokalne skupnosti ter gospodarskih subjektov in s sodelovanjem tujih partnerjev je bil ustanovljen samostojni zavod Evropsko središče Maribor z namenom, da razvija aplikativne, interdisciplinarne, evropsko orientirane visokošolske dodiplomske in podiplomske programe, ki so komplementarni obstoječim in deficitarni na domačem in evropskem trgu.

Razvoj tovrstnih programov je potreben zaradi vedno bolj potrebnih novih znanj v zvezi s problemi poslovanja z dokumentacijo. Slovenija in širši prostor nujno potrebuje študijski program Arhivistika in dokumentologija, ki podpira drugačno, bolj trajnostno in odgovorno odločanje, kar je ključnega pomena za odnos do obvladanja poslovanja z arhivskim in dokumentarnim gradivom, v vsakem primeru pa nova in dopolnilna znanja za arhivsko strokovno delo v profesionalnih arhivih in arhivskih službah pri ustvarjalcih arhivskega in dokumentarnega gradiva, ne oziraje se na to, v kakšnih oblikah in načinih je dokument zapisan.

Predstavitev novega študijskega programa
II. bolonjske stopnje »Arhivistika in dokumentologija«

Arhivistika in dokumentologija predstavljata tista znanja, ki so potrebna za obvladovanje poslovanja z arhivskim in dokumentarnim gradivom od njenega nastanka preko uporabnosti, vrednotenja, hrambe, varovanja do dolgodobne hrambe ter arhiviranja pri ustvarjalcih ali pa pri profesionalnih arhivskih ustanovah. Ta znanja so potrebna zaradi obstoja različnih sistemov in procesov pri poslovanju z dokumentacijo v celoti, ker pomenijo tudi osnovo za nemoteno poslovanje z dokumentacijo v celoti, ter izvajanje daljne trajne hrambe samo arhivskega gradiva.

Dodatne vrednosti obvladovanja znaj s področja arhivistike in dokumentologije so, da prinašajo »red« v procese poslovanja z dokumentacijo in z nadgrajenimi obstoječimi postopki vračajo dokumentaciji njeno vrednost, saj jo je mogoče uporabiti za lasten razvoj in optimizacijo poslovanja kakor tudi za razvoj drugih dejavnosti.

Spoznanja s področja arhivistike in dokumentologije prinašajo ravnotežje v okolja kjer nastaja največ dokumentacije ter rešujejo probleme v zvezi s poslovanjem z dokumentacijo v vseh svojih segmentih obstoja in trajanja. Postopki popravljanja škod v zvezi z uničenimi, izgubljenimi ali slabo ohranjenimi oz. poškodovanimi dokumenti so precej dragi in pogosto zakomplicirani in celo nezanesljivi v primerjavi z možnostjo, ki jo nudijo urejeni postopki pri pravilnem poslovanju z dokumentacijo.

Znanja s področja arhivistike in dokumentologije omogočajo razumevanje delovanja procesov nastajanja dokumentacije in njeno spremljanje (npr. od nastanka, oblik, količin, nosilcev, vrednotenja, rokov hrambe, strokovno tehničnih pogojev dolgodobne hrambe itd) vse do končne hrambe arhivskega gradiva kot pisne kulturne dediščine, ohranjene v profesionalnih arhivskih institucijah.

Procesi za poslovanje z dokumentacijo zahtevajo vedno znova čisto nova znanja in strokovne odločitve, ki pa v poslovanju z dokumenti morajo obveljati daljše časovno obdobje. Izdelani morajo biti sistemi za zmanjševanje in odpravljanje posledic ekscesnih situacij, naravnih katastrof, poplav, požarov nevestnega (ne)strokovnega delovanja itd.

Arhivisti in dokumentalisti morajo biti usposobljeni tako, da znajo in zmorejo obdelati gradivo po veljavnih mednarodnih standardih, saj sta arhivistika in dokumentologija sodobna, aktualna, dinamična in iz raziskovalnega vidika tudi zelo zanimiva dejavnost. Ker gre za področje, ki je bilo v preteklosti manj zanimivo z vidika izobraževanja, v študijskem programu nudimo strokovno znanje, ki bo kandidatom omogočalo dovolj dobre in trdne strokovne temelje za nadaljnje praktično in raziskovalno delo.

Temeljni cilji programa in splošne kompetence

Temeljni cilj študijskega programa Arhivistika in dokumentologija je usposobiti kandidate za najzahtevnejša strokovna in vodstvena dela v arhivih in službah, ki se ukvarjajo s hrambo dokumentacije.

Splošne strokovne kompetence:

- usposobljenost za vodenje arhivov in podobnih ustanov, ki se ukvarjajo z zbiranjem, shranjevanjem in posredovanjem informacij
- usposobljenost za promoviranje in razširjanje vpliva arhivov in podobnih ustanov, ki se ukvarjajo z zbiranjem, shranjevanjem in posredovanjem informacij
- usposobljenost za kritično uporabo novosti v teoriji in praksi svojega strokovnega in delovnega področja
- usposobljenost za samostojno raziskovanje in objavljanje raziskovalnih rezultatov
- sposobnost upravljanja z dokumenti, arhiviranje in dolgodobno hrambo
- sposobnost določanja postopkov pisarniškega poslovanja ter spremljanja razvoja in poteka življenjskega cikla dokumenta.
- usposobljenost pri izvajanju postopkov obravnave popisov inventarjev ter novih metod kot rezultat raziskovalne spretnosti
- sposobnost interdisciplinarnega povezovanja vsebin s področja arhivistike in dokumentologije ter sposobnost fleksibilne uporabe znanja v praksi
- sposobnost organiziranja in načrtovanja postopkov poslovanja z dokumenti, poznavanje in razumevanje institucionalnih okvirov raznih ustanov ustvarjalcev gradiva
- sposobnost iniciativnega, ambicioznega, kreativnega in avtonomnega delovanja v sredinah, v katerih se bodo ukvarjali z vprašanji poslovanja z dokumenti
- študent si bo pridobil sposobnosti ustnega in pisnega komuniciranja z uporabniki arhivskega gradiva in dokumentov, sposobnost prilagajanja ter svetovanja uporabnikom glede nadaljnjih smernic iskanja dokumentov, diplomant bo obvladal organizacijske in vodstvene spretnosti v zvezi s poslovanjem z dokumenti
- usposobljenost za uporabo informacijskih tehnologij najbolj razširjenih programov ter oblik komunikacijske tehnologije

• usposobljenost za celovito obvladovanje problemov v zvezi z arhivistiko in dokumentologijo, spremljanjem dokumentov, odločanje o usodi dokumentov ter razumevanja procesov dolgodobne hrambe, procesov vrednotenja in procesov zagotavljanja dostopov do informacij na dokumentih.

Predmetnik študijskega programa

Podiplomski študijski program druge stopnje Arhivistika in dokumentologija traja 2 leti (4 semestre) in obsega 120 ECTS kreditnih točk. (OPOMBA: Tako stanje predstavlja samostojni segment študija, ki se bo lahko nadaljevalo z doktorskim študijskim programom tretje stopnje Arhivistika in dokumentologija v obsegu 180 ECTS kreditnih točk).

Obvezni predmeti so razporejeni po štirih semestrih znotraj dveh letnikov podiplomskega programa v obsegu 79 ECTS kreditnih točk. Dopolnjujejo se z izbirnimi predmeti v obsegu 21 ECTS kreditnih točk, ki zagotavljajo lastno izbirnost študentov in so uvrščeni v tretji semester. V zadnjem, četrtem semestru je magistrsko delo v obsegu 20 ECTS, kar skupaj pomeni 120 ECTS. Izbirnih predmetov je 11 in vsi so ovrednoteni s po 7 ECTS. Možno jih je izbirati iz nabora predlaganih izbirnih predmetov.

Opis OBVEZNIH PREDMETOV glede na vsebino (kratko OP/)

***OP/Znanja s področja arhivske teorije, ki zajemajo poznavanje osnovnih načel in principov arhivske stroke ter se uporabljajo v arhivih in pri ustvarjalcih dokumentarnega in arhivskega gradiva v celotnem življenjskem ciklu dokumenta. Obravnava princip provenience; princip prvotne ureditve; koncept fonda, serije, spise/zadeve, dokumente, standardizacijo; umeščanje arhivske znanosti v splošne sisteme znanosti in raziskovanja, odnose med arhivistiko kot znanostjo in strokovnim delom; etična načela arhivskega strokovnega in znanstvenega dela, implementacija tega v življenjske situacije.

***OP/Razvoj pojma“dokument” v času in prostoru. Pojavne oblike dokumentov v odnosu na uporabljene tehnologije pisarniškega poslovanja. Elementi javne vere dokumentov skozi zgodovino in danes. Sistemi za razvrščanje vsebin dokumentov. Sistemi za vrednotenje vsebin in pojavnih oblik dokumentov. Vzdrževanje dokumentov in zagotavljanje njihove dostopnosti pri ustvarjalcih in v pristojnih arhivskih ustanovah. Mednarodni standardi in sodelovanje.

***OP/Osnove prava in pravne države. Poznavanje državne organizacije in njenega delovanja kot eden izmed temeljev izobrazbe arhivista, saj mora ohranjeno arhivsko gradivo odražati značilnosti družbe v času in prostoru. Prav tako je potrebno poznavanje delovanja Evropske unije (od leta 2004 je njen del tudi R. Slovenija). Pravo s svojimi normami oziroma pravili opredeljuje državo kot organizacijo, določa njen ustroj in način delovanja ožjih družbenih skupnosti, raznovrstnih organizacij v okviru države in širših skupnosti oziroma organizacij.

***OP/Analiza in razvijanje arhivskih evidenc, analiza in razumevanje značilnosti in vloge gradiva v času njegovega nastajanja ter analiza in razumevanje postopkov, v katerih je gradivo nastajalo, analiza in razumevanje postopkov, po katerih se bo gradivo shranjevalo in ohranjalo, zasnova evidenc na podlagi teh značilnosti in postopkov; Struktura in organizacija podatkovnih zbirk; struktura in organizacija informacij, postopki organizacije informacij itd. Mednarodni in nacionalni standardi in sodelovanje. Vzdrževanje evidenc (informacijskih zbirk) in zagotavljanje dostopnosti glede na potrebe uporabnikov vseh vrst.; klasifikacije in klasifikacijski znaki; tezavri; gradnja tezavrov; povezovanje vsebin; normativne kontrole.

***OP/Analiza in razvoj e-arhiva kot entitete sodobne družbe. Analiza in razumevanje razvoja dolgoročne hrambe elektronskih oblik dokumentov ter procesov, stanj in njih statusov. Koncepti, modeli, perspektive in interoperabilnost dokumentov v elektronskih pisarnah in značilnosti in pomen DIP, SIP, AIP v postopkih dolgoročne hrambe e-dokumentov ter arhivsko strokovno popisovanje digitalnega arhivskega gradiva. Mednarodni in nacionalni standardi ter sodelovanje.

***OP/Temeljni pojmi marketinga. Položaj arhivov z vidika marketinga. Tržna usmerjenost nasproti proizvodni usmerjenosti. Dosedanja prizadevanja za boljšo izrabo arhivov. Temeljna načela marketinga. Nekomercialni marketing. Marketing na področju arhivov. Uvajanje marketinškega koncepta v arhive, Tržna analiza in analiza lastnih prednosti in slabosti. Konkurenca in kooperanti. Marketinški cilji in orodja marketinga (ponudba, cena, distribucija, komunikacija). Ovrednotenje, kontrola, merjenje uspešnosti in problemi pri uvajanju marketinga v arhive.

***OP/ Hramba zapisov kot dokaz in spomin od antike do danes s posebnim poudarkom na zgodovini arhivske dejavnosti v srednji Evropi, posebne metode, povezane z ustvarjanjem, ravnanjem in ohranjanjem zapisov od antike do danes. Pravni in kulturni dejavniki, ki so vplivali na hrambo arhivskega gradiva in arhive v različnih zgodovinskih obdobjih in v različnih pravnih sistemih s poudarki na srednji Evropi in Sloveniji. Zgodovinski razvoj arhivske dejavnosti v srednji Evropi in zgodovinski razvoja arhivske dejavnosti v Sloveniji.

***OP/ Varovanja arhivskega in drugega grafičnega gradiva in strukturne prvine knjige ter listin, fotografskega gradiva in dru-

gih sorodnih zvrsti zapisov. Materiali, ki sestavljajo arhivsko in grafično gradivo ter analiza vzrokov in vrst poškodb, pogojev ustrezne hrambe in uporabe (stavbe, oprema, uporaba), dostopnost, nadomestne kopije, reprodukcija (prednosti in slabosti). Preventivni in kurativni ukrepi v primeru nezgod in nesreč ter organizacija varovanja pisne dediščine doma in po svetu glede na zakonodajo in pravno ureditev doma in po svetu.

Opis IZBIRNIH PREDMETOV glede na vsebino (kratko IP/)

***IP/Standardi in zakonodaja s področja dostopa do informacij. Orodja za dostop do informacij in logika delovanja sodobnih informacijskih sistemov ter kontekstne vsebine modelov komunikacijskega kanala ter omejitve, perspektive, tehnološke rešitve izvajanja dostopov do informacijskih virov. Študij uporabniških vmesnikov in tipi in struktura uporabnikov ter pasti in nevarnosti v sodobnih komunikacijah.

***IP/ Pregled obdobja Karla V. (1519-1556), obdobja španske nadvlade in verske vojne, konfesionalnega obdobja, obdobje francoske nadvlade. Evropa med protireformacijo in razsvetljenstvom ter obdobjem knežjega absolutizma ter obdobja angleške prevlade, politike ravnotežja in razsvetljenega absolutizma do evropskih kolonij. Evropa v 18. stol. in novi red v Evropi po dunajskem kongresu, temeljne poteze 19. stol., obdobje nacionalnih držav ter svet okrog 1890,prva svetovna vojna, svet med obema vojnama ter druga svetovna vojna.

*** IP/ Raziskovalni procesi, vloga raziskovanja v razvoju ved, disciplin in področij ter induktivni in deduktivni modeli in pristopi k kvalitativnim in kvantitativnim etičnim pomislekom pri uporabi raziskovalnih metod in izvajanju raziskav. Zgodovinski razvoj raziskovalne dejavnosti v arhivistiki, dokumentalistiki in drugih informacjskih strokah. Osnovni družboslovni raziskovalni modeli in njegova uvedba: eksperimentiranje, vzorčenje, pregled, opazovanja, fokusiranje, primerjalne študije itd.

***IP/ Definicija karte in kartografije in delitev na topografske, geografske in tematske karte. Vsebina in elementi geografskih in tematskih kart ter zgodovina kartografije ter matematični elementi karte, kartografske projekcije, kartografski sistemi. Projekt karte, kartografska redakcija, kartografska generalizacija, kartografska komunikacija in oblikovanje kartografskih izraznih sredstev – znakov. Tehnologija izdelave in reprodukcije kart in klasične in sodobne tehnologije in uporaba kart.

***IP/ Standardizacija pomembnih entitet pri upravljanju dokumentov ne glede na njihov status v življenjskem ciklu. Poznavanje rešitev in implementacije standardov s področja pisarniškega poslovanja (npr: ISO 15489), implementacije arhivskih strokovnih standardov (ISAD(g)2, ISAAR CPF2, ISDF in ISDIAH); standardi s področja upravljanja kvalitete v arhivih (TQM, TQA, ISO 9000...); pravila popisovanja (RAD, MAD ...) pomembno izhodišče oblikovanja profila sodobnega managerja s področja dokumentacijske dejavnosti.

***IP/ Nastajanje arhivskega gradiva ter povezava z dejavnostjo posameznih ustvarjalcev. Razumevanje njihovih historičnih kontekstov, osnovno razumevanje vsebin, ki so zapisane v arhivskem gradivu. Poznavanje struktur institucij v času in prostoru, njihove načine pisarniškega poslovanja in odlaganja dokumentacije, uporabljenih pripomočkov ter pristojnosti.

***IP/ Konservatorsko-restavratorske smernice metod konzerviranja in restavriranja pisne in grafične dediščine (gradiva) in principi masovnega in pol masovnega konzerviranja gradiva ter postopki reševanja poplavljenega gradiva, razkuževanja okuženega gradiva; metode ovrednotenja arhivskih depojev; kriteriji za izvedbo konservatorsko-restavratorskih posegov; načrtovanje programa zaščite, konzerviranja in restavriranja in ustrezne dostopnosti za posamezne zvrsti gradiva.

***IP/ Vrednotenje dokumentarnega in arhivskega gradiva je ena izmed temeljnih nalog javnih arhivov in posledično najosnovnejših znanj, ki jih potrebuje arhivist. Zaradi velike količine dokumentarnega in arhivskega gradiva ni mogoče v javne arhive shraniti celote, temveč je potrebno določiti kaj je tisto gradivo, ki ga je potrebno trajno ohraniti. Glavne teme: zgodovinski pogled na valorizacijo arhivskega in dokumentarnega gradiva tako doma kot po svetu; evropski in ameriški model valorizacije; makro in mikro valorizacija; različni pristopi k valorizaciji.

***IP/ Kulturne razmere v prazgodovini na slovenskem etničnem ozemlju (osnovna kronologija, kulturni dosežki) in kulturni dosežki antike na slovenskih tleh (materialna in duhovna kultura) ter prispevki krščanstva v razvoju kulture na naših tleh; kulturne razmere v srednjem veku. Najpomembnejše fevdalne rodbine na slovenskih tleh in njihov prispevek h kulturi in razvoju slovenske kulture ter vpliv države na kulturne razmere na slovenskih tleh. Boj za samostojno slovensko kulturo in uveljavljanje enakopravnega položaja slovenskega jezika v šolah in uradih ter razvoj kulturnih in znanstvenih institucij na slovenskem.

***IP/ Arhivsko gradivo v sodobnem času je izpostavljeno mnogim dejavnikom tveganja, ki so lahko zunanji (okolje, onesnaževanje, naravne nesreče, ...), notranji (stabilnost materialov in sredstev za zapisovanje) ali pa izhajajo iz družbe (nemiri, vojne, kraje, nezadovoljstvo zaposlenih...). Vsi ti dejavniki tveganja potrebujejo ustrezno poznavanje vodenja v kriznih situacijah, ukrepe za zmanjšanje posledic ter poznavanje metod,

postopkov in načinov omejevanja njihovih vplivov na dolgoročno hrambo arhivskega gradiva. Primeri in rešitve iz prakse.

***IP/ Procesi pridobivanja arhivskega gradiva, ne glede na medij, formate in obliko zapisa in sodelovanje med ustvarjalci gradiva v arhivih, vključno z dokumentacijo, ki ob tem nastaja. Analiza zunanje in notranje strukture fonda ter vrste informativnih pomagal kot so vodniki, inventarji in drugi popisi. Načela in predpostavke, na katerih temelji razvoj pravil za arhivsko popisovanje in uporabo sprejetih strokovnih standardov ter izbira točk dostopa v skladu z veljavno arhivsko teorijo in prakso ter druga aktualna vprašanja s področja arhivske teorije in prakse.

Strokovni stiki. Študijski program predvideva sodelovanje z gostujočimi profesorji pri večini predmetov, ki se bodo izvajali na tem študiju. Profesorji in uveljavljeni arhivisti delujejo na uveljavljenih univerzah, na katerih se izvaja študij arhivistike kot samostojnega predmeta ali kot predmet študija zgodovine in podobnih ved. Med drugimi se sodelovanje predvideva s predavatelji iz Univerze v Ljubljani, Zagrebu, Dunaju, Gradcu, Trstu ter Monash University/Avstralija, University of Los Angeles/ZDA, Univerze v Britanski Kolumbiji/Kanada, Univerze v Manitobi/ZDA, LUCAS – Univerza v Liverpoolu, Univerza La Sapienza v Rimu in drugimi.

V okviru študija bodo navezani strokovni stiki z uradno imenovanimi člani Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti Univerze v Mariboru/CIMRS oz. Mednarodnim inštitutom arhivskih znanosti Trst/Maribor s sedežem v Trstu ter z Mednarodnim inštitutom arhivskih znanosti Trst/Maribor/Moskva s sedežem v Moskvi.

Strokovni stiki bodo organizirani z nekaterimi drugimi posamezniki, ki predstavljajo visoko strokovno avtoriteto na področju arhivske teorije in prakse oz. na področju arhivistike in dokumentologije.

Obveznosti in naziv. Študenti zaključijo študij tako, da opravijo:8 obveznih predmetov (79 ECTS), 3 prosto izbirne predmete (21 ECTS), Magistrsko nalogo (20 ECTS).

Ob zaključku študija kandidat pridobi naslov magister oz. magistrica arhivistike in dokumentologije.

SUMMARY

Development of the study programme Archival studies and documentology (2nd level Bologna degree / Master) is very essential because of the new and very much needed new knowledge, related to the problems of managing documentation. Slovenia and the wider region of central and southern Europe desperately needs a study programme Archival studies and documentology that support a different, more sustainable and responsible decision making, related to the above topic. This is crucial for the relationship, managing the archival and documentary business; and in any case, it would offer new knowledge with added value for a more professional work in the professional archives and other related services, as well as with creators of documentary material irrespective of document forms and methods.

The new 2nd level Bologna degree“Archival studies and documentology” represents the knowledge, needed for handling the archival and documentary material in developments, starting with its origins, followed by usage, evaluation, safe-keeping and long-term storage in professional archival establishments. This knowledge is needed for the existence of different systems and processes, because those represent the basics for undisturbed management of documentation and long-term storage of archival material.

Knowledge of archival studies and documentology enables understanding the work processes, related to creation of documentation and later on its monitoring (from creation, to forms, values, carriers, evaluation, storage deadlines, professional technical conditions, long-term storage, etc...) all up to the final storage of the archival material in the form of written heritage, stored in professional archives.

The processes for handling documentation require new knowledge and professional decisions that must be in use for a longer period of time. There must be systems for decreasing and eliminating consequences of excess situations, natural disasters, floods, fire and negligent usage.

People working in archives must be trained and skilled in order to handle the archival material with proper care and according to international standards, given that archival studies and documentology are modern, actual, dynamic and very interesting and useful activities / sciences. Given that we are talking about a study field that might have been less interesting in terms of education in the past, this study programme offers professional knowledge that will enable candidates proper and solid professional basis, needed for practical and research work.

The post-graduate 2nd level study programme Archival studies and documentology, planned to be carried out at ALMA MATER EUROPAEA – European Centre Maribor, is scheduled to last 2 years (4 semesters) and it includes 120 ECTS credit points. It is an independent study segment that can be further continued with a PhD (3rd Bologna degree) in Archival studies and documentology, lasting 3 years and accounting to180 ECTS.

Individual subjects are grouped into thematic modules and include knowledge from theoretical basics of archival science, archival ethics, the basics of documentology, the related legal systems, data management, standardisation, information marketing, material safe-keeping of archival and documentary material, historic development of the archival science, research methods, development of structures and institutions, professional processes in archives and some knowledge from history. The curriculum is adjusted with similar study programmes of acknowledged European and international post-graduate University archival studies.

МАСТЕР СТУДИЈЕ АРХИВИСТИКЕ И ДОКУМЕНТОЛОГИЈЕ (БОЛОЊА) - НОВА ЗНАЊА ЗА РАД У ПРОФЕСИОНАЛНИМ АРХИВИМА И АРХИВСКИМ СЛУЖБАМА, КАО И КОД СТВАРАЛАЦА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ И ДОКУМЕНТАРНОГ МАТЕРИЈАЛА-

РЕЗИМЕ

Развој мастер студијског програма архивистике и документологије је веома битно због потребног новог знања које се односи на проблеме управљања документацијом. Словенији и ширем региону централне и јужне Европе очајнички је потребан програм студија архивистике и документологије који подржава другачији, одговорнији начин одлучивања. То је кључно за посао управљања архивском грађом и документарним материјалом, а у сваком случају, то би могло да понуди нова знања за више стручног рада у професионалним архивима и другим сродним службама, као и са стваралоцима документарног материјала.

Нови, мастер степен студија архивистике и документологије представља знање потребно за руковање архивском грађом и документарним материјалом у настајању, затим за коришћење, евалуацију, чување и дугорочни смештај у стручним архивским установама. Ово знање је потребно због постојања различитих система и процеса, јер они представљају основе за несметано управљање документацијом и дугорочно чување архивске грађе.

Мастер студије архивистике и документологије омогућавају разумевање радних процеса који се односе на стварање документације, од њеног настанка па све до коначног смештаја архивске грађе у виду писаног наслеђа које се чува у професионалним архивима.

Процеси за руковање документацијом захтевају нова знања и стручна упутства која морају бити у употреби дужи временски период. Мора да постоји систем за смањење и елиминисање последица вишка околности, елементарних непогода, поплава, пожара и несавесног руковања.

Људи који раде у архивима морају бити обучени и вешти у руковању архивском грађом према међународним стандардима, с обзиром да су архивистика и документологија модерне, стварне, динамичне и веома занимљиве и корисне науке. С обзиром да се ради о студијској области која је можда мање занимљива у погледу образовања у прошлости, овај студијски програм нуди стручно знање које ће омогућити кандидатима правилну и чврсту основу професионалности, неопходну за практичан и истраживачки рад.

Програм мастер студија архивистике и документологије планиран је да се спроведе на European Centre Maribor – Alma Mater Europaea (short ESM), да траје 2 године (4 семестра) и да обухвати 120 ЕСПБ бодова. То су самосталне студије које могу да буду убудуће и докторат (3. степен по Болоњи) који траје 3 године и обухвата 180 ЕСПБ.

Појединачни предмети су груписани у тематске модуле и укључују знање из теоријских основа архивистике, архивске етике, основа документологије, повезаних правних система, управљања подацима, стандардизације, маркетинга, информационих система, безбедног чувања архивске грађе и документарног материјала, истраживачке методе, развој структура и институција, професионалних процеса у архивима и знање из историје. Наставни план и програм је прилагођен сличним признатим европским и међународним постдипломским архивским студијским програмима.

Mag. Bojan CVELFAR
Zgodovinski arhiv Ljubljana
Slovenija

UDK: 930.253(497.4)(036)

Kakšen naj bo sodobni vodnik po fondih in zbirkah arhiva?

(Vodniki po fondih in zbirkah arhivov v Republiki Sloveniji)

Abstrakt: Vodnik po fondih in zbirkah arhiva je osebna izkaznica vsakega arhiva. V prvi vrsti je namenjem uporabnikom arhivskega gradiva kot informativni pripomoček. Prav tako pa je pomemben tudi za arhiv, saj njegova priprava dviguje splošno strokovno raven v arhivu. Elektronski (spletni) vodnik je sicer veliko bolj dostopen, cenejši in ažuren. Ampak tudi vodnik v knjižni obliki ne ostaja brez svojih adutov: predstavlja nekakšen presek stanja fondov in zbirk v arhivu v določenem trenutku, kaže na dosežen strokovni nivo arhiva, še vedno veliko uporabnikov raje lista po knjigi kot pa brska po elektronski podatkovni bazi, navsezadnje pa knjižna oblika lahko pomeni svojevrsten varnostni mehanizem. Pričujoči prispevek sicer do ne preveč poglobljene mere poskuša analizirati dosedanje metodologije sestavljanja vodnikov v Sloveniji (z dodanim primerom iz Hrvaške), nima pa pretenzij ocenjevati in rangirati teh vodnikov, še manj pa vsiljevati določenih rešitev in odgovorov na vprašanja, ki se pri tem porajajo.

Ključne besede: arhivski vodnik, vodnik po fondih in zbirkah, elementi popisa

"Arhivski vodniki omogočajo raziskovalcem orientacijo po gradivu arhivov. V arhivih se gradivo, urejenost fondov in zbirk, priprava inventarjev in vodnikov stalno spreminja in dopolnjuje. Naloga arhivov pa je, da dajejo čimhitrejšo in čimpopolnejšo informacijo o stanju arhivskih fondov in zbirk in s tem omogočajo delo raziskovalcem."[1]

"Pomena vodnika pa ne gre vrednotiti le kot pripomočka za zgodovinarje in druge uporabnike arhivskega gradiva. Njegova priprava je terjala temeljito inventuro stanja celotnega gradiva in popisov gradiva v arhivu, neredkokdaj pa tudi izboljšave v ureditvi in pri popisih."[2]

In kot je zapisal Marjan Drnovšek, vodnik po fondih in zbirkah je še vedno"osebna izkaznica vsakega arhiva", s katero se ta predstavi zainteresirani javnosti.[3]

Vse zgornje trditve držijo še danes. Vodnik še vedno izdajamo predvsem iz dveh razlogov. V prvi vrsti je seveda namenjen uporabnikom kot prvi informativni pripomoček, kot svojevrsten kažipot po gradivu določenega arhiva. Zelo koristen pa je tudi za sam arhiv, saj že v pripravi zahteva temeljito inventuro shranjenega arhivskega gradiva in s tem ugotovitev stanja na določen datum. Resnično je v projekt priprave vodnika, ki za sabo nujno povleče tudi usklajevanje arhivskih evidenc o gradivu, ugotavljanje stanja v skladiščih, zajemanje podatkov in izvajanje historičnih raziskav, vključena večina zaposlenih.

Rezultati tega kompleksnega dela se tako ne kažejo samo v izdani publikaciji, pač pa so še kako vidni tudi na drugih področjih. Delo na vodniku namreč zagotovo prinese izboljšane interne evidence, bolj urejene dosjeje fondov in zbirk ter nenazadnje tudi številne izboljšane arhivske pripomočke za uporabo.

Še vedno pa seveda vodnik velja za "nedokončano zgodbo"[4] (v tem je primerljiv z enciklopedijami), saj se njegova vsebina z novimi prevzemi in strokovno obdelavo spreminja dnevno.

1 Ema Umek, Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, v: Arhivi, letnik 15 (1992), št. 1-2, str. 99-100.

2 Jože Žontar, Vodnik po fondih in zbirkah arhiva - ob objavah vodnikov slovenskih arhivov v zadnjih desetih letih, v: Arhivi. letnik 12 (1989), št. 1-2, str. 49.

3 Marjan Drnovšek, Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, v: Arhivi, letnik 22 (1999), št. 1-2, str. 249-251.

4 Marjan Drnovšek, Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, v: Arhivi, letnik 22 (1999), št. 1-2, str. 249-251.

Uvodoma lahko torej ugotovimo, da je nujno, da vodnike objavlja vsak arhiv, ne glede na njegovo velikost ali obseg gradiva oz. številčnost fondov in zbirk. Konec koncev ga k temu zavezuje tudi zakonodaja.

In kaj pravi slovenska zakonodaja?

Prva zvezna arhivska zakona po drugi svetovni vojni, Splošni zakon o državnih arhivih (Ur. l. FLRJ 12-115/50) in Splošni zakon o arhivskem gradivu (Ur. l. SFRJ, 48-665/64) vodniku ne namenjata niti besedice, republiški Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (Ur. l. SRS, št. 4-24/66), ki je bil sprejet v skladu z že omenjenim splošnim zakonom, pa vodnik omenja le bežno - v 15. členu namreč pravi, da"arhiv strokovno obdeluje arhivsko gradivo tako, da ga ureja in tehnično opremlja ter izdeluje pripomočke za uporabo in popise arhivskega gradiva."[5] Kljub temu, da je ta zakon predvidel tudi podzakonski akt o evidentiranju arhivskega in registraturnega gradiva, ta žal nikoli ni bil sprejet.

Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih (Ur. l. SRS, št. 34/73) ima v 16. členu podobne določbe kot prejšnji, namreč da"arhiv strokovno obdeluje arhivsko gradivo tako, da ga odbira, ureja, tehnično opremlja, inventarizira in izdeluje pripomočke za uporabo po navodilih, izdanih na podlagi 43. člena tega zakona"[6]. V omenjenem členu je sicer med podzakonskimi akti navedeno tudi"navodilo o popisovanju (evidentiranju, inventarizaciji in izdelavi pripomočkov za uporabo) arhivskega in registraturnega gradiva", vendar (spet) žal ni bilo nikoli izdano.

Naslednji zakonski predpis, ki je veljal tudi za arhivsko področje, je bil Zakon o naravni in kulturni dediščini (Ur. l. SRS, 1/81)[7], ki je v 94. členu, prva alineja, določal, da arhivi"ugotavljajo, zbirajo, strokovno obdelujejo arhivsko gradivo, izdelujejo inventarje, vodnike in druge propomočke za uporabo arhivskega gradiva in jih objavljajo."

Šele Pravilnik o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva (Ur. l. SRS, št. 11/88) je prvi predpis, ki bolj natančno opredeljuje vodnik. Ta v 8. členu govori o arhivskem vodniku, ki ga opredeljuje kor"pripomoček za orientacijo po arhivskem gradivu". Vsebovati mora osnovne podatke o arhivskih fondih oziroma arhivskih zbirkah (ime fonda oz. zbirke, naziv ustvarjalca oz. ustvarjalcev arhivskega gradiva ter čas njihovega obstoja, začetno in končno leto obdobja, v katerem je nastalo arhivsko gradivo, količina arhivskega gradiva), po potrebi podatke o nalogah oziroma funkcijah ustvarjalcev arhivskega gradiva, njihovi organizaciji, skupinah gradiva, na katere so fondi oziroma zbirke razčlenjene, ohranjenosti gradiva ter kazala. Vodnik obsega tudi prikaz arhiva in njegovega razvoja, predvsem v povezavi z gradivom, ki ga hrani ter napotke za uporabo.[8]

Tudi Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (ZAGA) iz leta 1997[9] v 11. členu pri naštevanju dejavnosti, ki jih opravljajo arhivi, v drugi alineji meddrugim omenja tudi"izdelovanje vodnikov", nekoliko več pa v 10. členu, tretji odstavek, prinaša dve leti kasneje sprejeti Pravilnik o strokovni obdelavi in evidencah arhivskega gradiva:"Arhivski vodnik po fondih in zbirkah arhiva je popis na nivoju fondov oziroma zbirk. Arhivski vodnik vsebuje najmanj signaturo, naslov, čas nastanka in obseg fonda oziroma zbirke. Fondi oziroma zbirke so v vodniku razvrščeni na podlagi tektonike arhiva. Arhivski vodnik vsebuje tudi podatke o strukturi, elementih izvora in vsebini fondov oziroma zbirk, kolikor so potrebni za splošno informacijo uporabnikov; v uvodnem delu pa vsebuje zgodovino arhiva in njegovega arhivskega gradiva ter navedbo pogojev dostopnosti in uporabe."[10]

Z aktualno zakonodajo leta 2006 pa se besedilo v zakonu in uredbi ni nič spremenilo, če seveda zanemarimo besedico"če" v tretjem odstavku 83. člena Uredbe o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (UVDAG)[11], ki je nadomestil besedico"kolikor" v prejšnjem pravilniku.

Primerjava med nekaterimi, v zadnjih letih izdanimi vodniki po fondih in zbirkah

V primerjavo sem vključil nekatere, v zadnjih letih objavljene vodnike po fondih in zbirkah v Sloveniji in sicer: Pokrajinski arhiv Koper (2006), Zgodovinski arhiv v Ptuju (2009), Pokrajinski arhiv Maribor (2009) in Zgodovinski arhiv Celje. Za primerjavo sem izbral še vodnik po fondih in zbirkah Državnega arhiva v Zagrebu, I. del (2008) in II. del (2010).

Primerjal sem podatke, ki jih ti vodniki prinašajo v vseh treh obveznih delih, ki jih mora vsebovati vsak vodnik:

a) uvodna poglavja,
b) popis fondov in zbirk,
c) kazala.

5 Ur. l. SRS, št. 4-24/66, str. 44.
6 Ur. l. SRS, št. 34/73, str. 1229.
7 Podrobneje o zakonu glej: Jože Žontar, Predpisi, ki urejajo arhivsko dejevnost, v: Arhivi, letnik 4 (1981), str. 5-35.
8 Jože Žontar, Pravilnik o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva (Ur. l. SRS, št. 11/88), v: Arhivi, letnik 11 (1988), št. 1-2, str. 124-126.
9 Ur. l. RS, št. 20/97, str. 1619.
10 Ur. l. RS, št. 59/99.
11 Ur. l. RS, št. 86/06.

Uvodna poglavja

Tabela 1: Poglavja v uvodnih poglavjih po arhivih (str.19)

Kot je razvidno iz tabele, imajo vsi vodniki (razen zagebškega) skorajda vsa poglavja. Nekateri prinašajo tudi dodatne informacije, naprimer ptujski in koprski vodnik sta obogatena z reprodukcijami arhivskega gradiva in seznamom zaposlenih, ki ga prinaša tudi mariborski vodnik. Slednji je zelo natančen pri poglavju dostopnost in storitve, saj posreduje naprimer podatke o možnostih parkiranja osebnega avtomobila, o oddaljenosti od postajališč sredstev javnega prevoza ipd. Koprski vodnik pa vsebuje celoten seznam izdanih publikacij in izbor virov in literature.

Popis fondov in zbirk

V tabeli so predstavljeni uporabljeni elementi popisa v obravnavanih vodnikih ter vzajemnem informacijskem sistemu slovenskih regionalnih arhivov SIRAnet. Takoj lahko ugotovimo, da arhivi uporabljajo že različno terminologijo, da ne govorimo o različnih strokovnih razlagah za opis posameznega elementa in konec koncev tudi števila uporabljenih elementov.

Tabela 2: Uporabljeni elementi popisa po arhivih

Področje identifikacije (str.19)
Področje izvora (str.19)
Področje vsebine in ureditve (str.19)
Področje dostopnosti in uporabe (str.21)

Primerjava pokaže, da je največ elementov uporabil Državni arhiv v Zagrebu (15)[12], sledita Pokrajinski arhiv Maribor in Zgodovinski arhiv Celje (13), Zgodovinski arhiv v Ptuju (10) ter Pokrajinski arhiv Koper (8). Seveda se zavedam, da je veliko bolj pomembna stopnja kvalitete opisov teh elementov kot pa njihova količina, pa vendarle. Tudi slednja kaže na določeno smer razvoja posameznega arhiva, predvsem pa kaže na, vsaj zame, nedopustno različnost vodnikov slovenskih arhivov pri tako pomembnem vprašanju, kot je poimenovanje in izbira elementov popisa na nivoju arhivskih fondov in zbirk.

Kazala

Tudi pri vrstah izdelanih kazal v obravnavanih vodnikih med arhivi obstajajo razlike. Vodniki tako prinašajo štiri vrste različnih kazal fondov in zbirk: po klasifikaciji, po abecedi, po krajih sedeža ustvarjalca ter po signaturi.

12 Državni arhiv v Zagrebu je leta 2010 izdal še drugi obsežen zvezek, ki poleg dopolnitev na novo prevzetih fondov, za vse fonde in zbirke prinaša še dodatnih pet elementov popisa (tako, da jih je skupaj kar 20): dopolnilni viri, bibliografija o fondu, bibliografija o ustvarjalcu, ostala bibliografija in relevantni pravni predpisi.

Tabela 3: Izdelana kazala po fondih in zbirkah (str.21)

Za vsa štiri omenjena kazala so se odločili edino v Zgodovinskem arhivu Celje, v Pokrajinskem arhivu Maribor za tri (izpustili so tistega po signaturi), za tri prav tako v Zgodovinskem arhivu v Ptuju (s to razliko, da niso izdelali kazala po sedežih ustvarjalcev), dva pa v Pokrajinskem arhivu Koper (po abecedi in krajih). Zagrebški arhiv pa se lahko pohvali z izjemnim delom na tem področju. Namreč kazalo po klasifikaciji fondov in zbirk je umestil v prvi zvezek, vrsto drugih kazal pa izdal v posebnem zvezku. V njem tako najdemo kazalo po abecedi in signaturi fondov in zbirk, nadvse obsežna in koristna pa so abecedno in tematsko predmetno kazalo ter kazalo oseb in krajev po več elementih popisa: naslov, vsebina, valorizacija, serije v fondu, ime ustvarjalca (vključujoč tudi sprememne njegovega imena).

Primerjava je pokazala, da so obravnavani arhivi pri sestavljanju svojih vodnikov uporabljali dokaj različno metodologijo ter prinašajo zelo različne informacije, ki se med sabo razlikujejo tako po vrsti, kvaliteti kot tudi po obsegu.

Kako naprej?

Kratek pregled dosedanjega stanja pri izdajanju slovenskih vodnikov v knjižni obliki in primerjavo nekaterih med njimi smo opravili.

Dejstvo je, da so nekateri od v prejšnjih poglavjih omenjeni vodniki že izšli tudi na elektronskih medijih (CD, DVD ali so bili predstavljeni na internetnih straneh arhiva). Torej osnovnih dilem, ki so se pojavljale pred 20 ali več leti, kako elemente popisa računalniško najbolje obdelati, da bodo uporabnikom dali zadovoljive rezultate - kot eden od primerov naj nam služi prispevek Petra P. Klasinca in Miroslava Novaka z naslovom“Poskus ocene Vodnika Arhiva Bosne in Hercegovine s stališča računalniške obdelave arhivskega gradiva”, objavljen v Arhivih leta 1988[13], ni več. Izjema so še predvsem povezave med različnimi informacijami, ki jih podajamo uporabnikom.

13 Peter P. Klasinc, Miroslav Novak, Poskus ocene Vodnika Arhiva Bosne in Hercegovine s stališča računalniške obdelave arhivskega gradiva, v: Arhivi, letnik 11 (1988), št. 1-2, str. 114-115. V njej avtorja predstavita vsebino vodnika, v kateri posebno pozornost posvečata elementom popisa in ugotovita,“da je v tej publikaciji oblikovana solidna baza do določene stopnje organiziranih podatkov, ki so primerni za računalniško obdelavo”. Opozarjata na nujnost vzpostavitve enote klasifikacije baze podatkov na jugoslovanskem nivoju, kar je seveda predpogoj za uspešno komunikacijo med arhivi oz. njihovimi bazami podatkov s pomočjo računalnikov. Pri prenosu teh podatkov v računalnik pa opozarjata na nujnost vzpostavitve registra signatur, kar bi pripomoglo h kvaliteti računalniške obdelave podatkov v arhivu.

Tabela 1

ZAC	PAM	ZAP	DAZ	PAK	ZAC
Predgovor	da	da	da	da	da
Historiat arhiva in gradiva	delno	da	delno	delno	da
Dostopnost in storitve	da	delno	ne	da	da
Čitalniški red	delno	ne	ne	ne	da
Navodilo za citiranje	ne	da	da	da	da
Klasifikacija fondov in zbirk	da	da	da	ne	da
Opis elementov popisa	da	da	da	da	da
Razlaga kratic in okrajšav	da	da	da	da	da
Navodilo za uporabo vodnika	da	da	ne	da	da
Prevod v tuj jeziik	da	da	ne	da	ne

Tabela 2: Uporabljeni elementi popisa po arhivih

Področje identifikacije

SIRAnet	PAM	ZAP	DAZ	PAK	ZAC
Signatura	Signatura	Signatura	Signatura	Arhivska signatura	Signatura
Naslov	Naslov	Ime	Naziv	Ime oz. naslov	Naslov
Čas nastanka	Ohranjeno gradivo	Časovni razpon	Časovni razpon	Obdobje, iz katerega izvira gradivo	Čas nastanka
Zvrst gradiva	x	x	x	x	Zvrst gradiva
Količina (tm)	Količina	x	Količina (te in tm)	x	Količina
Obseg	Tekoči metri	Obseg (te in tm)	x	Obseg (te in tm)	Obseg

Področje izvora

SIRAnet	PAM	ZAP	DAZ	PAK	ZAC
Ime ustvarjalca	x	x	Ime ustvarjalca	x	x
x	x	x	Spremembe naziva ustvarjalca	x	x
Kraj ustvajalca	Kraj	Kraj sedeža ustvarjalca	Sedež ustvarjalca	x	x
Obdobje obstoja	x	x	Časovno odbobje delovanja ustvarjalca	x	x
Historiat ustvarjalca	Historiat ustvarjalca	Historiat ustvarjalca	Historiat ustvarjalca	Historiati ustvarjalcev	Historiat ustvarjalca
Historiat fonda	Historiat fonda	Historiat fonda	x	x	Historiat fonda

Področje vsebine in ureditve

SIRAnet	PAM	ZAP	DAZ	PAK	ZAC
Vsebina	Vsebina	Vsebina	Vsebina	Vsebina	Vsebina
Sistem ureditve	Sistem ureditve	x	x	x	Sistem ureditve
Valorizacija, odbiranje, izločanje	Valorizacija	x	Valorizacija	x	x
x	x	x	Serije v fondu	x	x

Leta 2000 je v Radencih Žare Bizjak predstavil zanimiv prispevek o vodniku po fondih in zbirkah na svetovnem spletu, v katerem je poudaril, da moramo za optimalni vodnik na spletu:

- določiti obvezne elemente za popis (zlasti tiste, po katerih iščemo),
- redno ažurirati podatke o fondih, ki se spreminjajo kot posledica novih pridobitev oziroma strokovne obdelave in izdelave novih pripomočkov za uporabo,
- izdelati optimalno orodje za iskanje podatkov,
- združiti baze vseh arhivov, da bi bilo možno hkratno iskanje.[14]

Danes vsi slovenski arhivi svoje"vodnike po fondih in zbirkah" uporabnikom predstavljamo preko svetovnega spleta. Vendar pa smo vse štiri zgoraj omenjene točke uspeli uresničiti samo regionalni arhivi v okviru vzajemnega sistema SIRAnet, zunaj tega pa še vedno ostaja Arhiv Republike Slovenije.

Dilema, ki se nam danes pojavlja pa je, ali je smiselno vodnik po fondih in zbirkah arhiva izdajati v knjižni obliki, glede na to, da že obstaja sproti ažurirana in preko spleta dostopna verzija v elektronski obliki?

Glavne prednosti elektronskega (spletnega) vodnika, ki jih je že leta 2000 ugotovil Žare Bizjak v omenjenem prispevku, ostajajo iste: je veliko bolj dostopen, cenejši in ažuren. Sicer se elektronska in knjižna različica v trenutku zaključka redakcije vodnika seveda ne razlikujeta. Lahko se pa že naslednji trenutek, saj ima elektronska različica to prednost, da so v njej vse spremembe, dopolnitve in izboljšave vidne takoj. Seveda je lahko elektronska različica boljša in bogatejša tudi zaradi vzpostavitve določenih povezav med podatki znotraj sistema, pa tudi zunaj njega.

Vendar pa tudi vodnik v knjižni obliki, čeprav, roko na srce, ima resnično bolj reprezentančno kot pa praktično uporabnost, ne ostaja brez svojih adutov, oziroma zagotovo ima svoj"raison d'etre". Še vedno namreč velja za osnovno, temeljno publikacijo slehernega arhiva. Predstavlja namreč presek stanja fondov in zbirk ter še pomembneje, dosežen splošni arhivsko-strokovni nivo arhiva oz. njegovih zaposlenih v nekem konkretnem času in prostoru. Izdaja vodnika za vsak arhiv dejansko pomeni korak narej, predvsem pri standardizaciji postopkov, oblikovanju vsebin, določanju standardnih virov, razvrščanju...

Po drugi strani pa je vodnik v knjižni obliki še vedno osnovni in prvi pripomoček za uporabo arhivskega gradiva, s katerim se sreča obiskovalec v arhivski čitalnici. V arhivsko čitalnico pa še vedno prihaja veliko uporabnikov, ki so navajeni iskati na klasičen način, torej uporabljajo pripomočke na papirju.

14 Žare Bizjak, Vodnik po fondih in zbirkah arhiva na spletnih straneh, v: Sodobni arhivi, letnik 22 (2000), str. 50-55.

Knjižna oblika pa lahko navsezadnje pomeni tudi pomembnen varnostni mehanizem za ohranjanje pregleda nad arhivskim gradivom npr. v daljšem obdobju izrednih razmer v širši družbeni skupnosti, naravnih in drugih katastrof, kot tudi v času krajših prekinitev dostopa do elektronskih vsebin (na primer nepredvidene prekinitve dobave električne energije).

Zato je po mojem mnenju še vedno smiselno in koristno izdati vodnik v knjižni obliki na vsakih 10-15 let (včasih je veljalo 5-10 let), v elektronski obliki pa v .pdf formatu zabeležiti stanje morda celo vsako ali vsako drugo leto.

Kakšen pa naj bi bil tak sodoben vodnik po fondih in zbirkah arhiva, oz. kako naj bi bil sestavljen in katere elemente popisa naj bi vseboval njegov osrednji del, popis fondov in zbirk.

Žal sta se dosedaj v Sloveniji nekoliko podrobneje v svojih prispevkih s temo vodnika po fondih in zbirkah ukvarjala le Marjan Drnovšek[15] in Jože Žontar[16]. Njune temeljne ugotovitve držijo še danes in nam lahko predstavljajo okostje, kako naj bi izgledal sodobni vodnik po fondih in zbirkah po arhivu.

Glede samega pristopa so v Sloveniji elementi za sestavo vodnika že dani z navodilom v 83. členu Uredbe o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (Ur. l. RS, št. 86/06), v mednarodnem merilu pa Splošnim mednarodnim standardom za popisovanje arhivskega gradiva, druga izdaja (ISAD(g)-2) in smernicami, ki jih je leta 1996 izdal Mednarodni arhivski svet.

Vsebina vodnikov po fondih in zbirkah se tako deli na tri velike dele:

1. Uvodna poglavja

Ta bi morala vsebovati najmanj:

- predgovor; navedeni so razlogi za izdajo vodnika in njegov pomen, morebitne prejšnje izdaje vodnika, njegov namen...,
- historiat arhiva in gradiva, ki ga hrani; zgodovinski pregled razvoja arhivske dejavnosti in arhiva, opis okoliščin, ki so vplivale na nastanek in ohranjenost gradiva, koristno je opozoriti na pomembnejše fonde, ki se niso ohranili, na morebitne razloge za to in podobno,
- dostopnost in uporaba; navedemo kontaktne podatke o arhivu (naslov, telefonsko številko, e-pošto, spletno stran, odpiralni čas), opredelimo pogoje in načine uporabe (pri arhivih z

15 Marjan Drnovšek, Vodnik po arhivu, v: Arhivi letnik 3 (1980), št. 1-2, str. 27-28.

16 Jože Žontar, Vodnik po fondih in zbirkah arhiva - ob objavah vodnikov slovenskih arhivov v zadnjih desetih letih, v: Arhivi, letnik 12 (1989), št. 1-2, str. 49; Jože Žontar, Arhivska veda v 20. stoletju, Ljubljaan 2003, Pripomočki za uporabo arhivskega gradiva in arhivski informacijski sistem, str. 119-121.

Področje dostopnosti in uporabe

SIRAnet	PAM	ZAP	DAZ	PAK	ZAC
Jezik	Jezik	x	Jezik	x	Jezik
Pisava	x	x	Pisava	x	Pisava
Pripomočki	Informativna pomagala	Pripomočki	Pomagala	Pripomočki za uporabo	Pripomočki
x	x	Literatura	x	Literatura o vsebini	x

Tabela 3: Izdelana kazala po fondih in zbirkah

	PAM	ZAP	DAZ	PAK	ZAC
Po klasifikaciji	da	da	da	ne	da
Po abecedi	da	da	da	da	da
Po krajih (sedežih ustvarjalcev)	da	ne	ne	da	da
Po signaturi	ne	da	da	ne	da

enotami npr. možnost uporabe gradiva iz dislocirane enote na sedežu arhiva), možnosti uporabe strokovne knjižnice, načinov reproduciranja, možnost uporabe mikrofilmov in dostopa do spletnih strani, možnost parkiranja, oddaljenost od postajališč sredstev javnega prevoza ipd.,

• čitalniški red; objavimo veljavno navodilo za uporabo arhivskega gradiva v čitalnici arhiva v celoti ali le v obliki izvlečka,

• navodilo za citiranje; navedemo, kdaj je potrebno citirati uporabljeno gradivo in seveda na kakšen način, podkreplejno s konkretnimi primeri,

• klasifikacija fondov in zbirk; objavimo celotno veljavno klasifikacijo fondov in zbirk (v našem primeru vzajemno klasifikacijo SIRAnet, ki jo uporabljamo vsi slovenski regionalni arhivi),

• opisi elementov popisa na nivoju fondov in zbirk; natančno navedemo vse uporabljene elemente popisa ter opišemo namen in način njihovega opisa,

• seznam uporabljenih kratic in okrajšav; pojasnimo vse uporabljene kratice in okrajšave,

• navodila za uporabo vodnika; v tem poglavju mora biti čim bolj enostavno pojasnjena struktura celotnega vodnika, še posebej natančno pa način iskanja arhivskega gradiva po kazalih,

2. Popis fondov in zbirk

Fondi in zbirke morajo v tem delu biti razvrščeni po klasifikacijski shemi. Trenutno šest slovenskih regionalnih arhivov uporablja enotno vzajemno klasifikacijo fondov in zbirk, kar je velik napredek glede na prejšnja desetlejtja, ne glede na to, da trenutno Arhiv Slovenije še vedno vztraja pri svoji klasifikacijski shemi. Namreč takšna poenotenja so se v slovenski arhivski stroki zgodila le dvakrat. Obakrat ob velikih skupnih projektih, pregledih fondov in zbirk po vseh slovenskih arhivih leta 1965 in 1984, ko je takšen dogovor seveda bil nekakšna nuja. Za današnji čas pa se mi kot neprimerno zdi razvrščanje fondov in zbirk najprej po teritorialnem principu (po občinah), kar so v preteklosti prakticirali nekateri regionalni arhivi.

Vodnik naj bi v tem osrednjem delu vseboval vsaj najpomembnejše elemente popisa na nivoju fondov in zbirk, izdelanih po enotnih metodoloških načelih. Po mojem mnenju je takšnih obveznih elementov trinajst. Lahko pa seveda še kakšen več. Zaradi nujnega poenotenja takšnih zapisov na nivoju fonda ali zbirke, pa so bila v sistemu SIRAnet sprejeta tudi pravila za popisovanje. Tako ta pravila trenutno upoštevamo v šestih regionalnih arhivih, zaradi prepotrebnega poenotenja stroke pa je želeti, da bi jih čimprej pričeli uporabljati tudi v Arhivu Republike Slovenije.

Ti predlagani elementi so:

Področje identifikacije

Naslov fonda

Naslov fonda ali zbirke mora biti oblikovan po zadnjem ali pa najbolj uveljavljenem nazivu njegovega ustvarjalca. Zapisan mora biti v slovenskem jeziku, razen pri identifikacijskih imenih fondov in zbirk za gradivo, ki je nastalo na dvojezičnem področju, ali za gradivo, ki je bilo evidentirano v tujini.

Naslov fonda ali zbirke mora biti oblikovan v skladu s pravili slovenskega pravopisa (velika začetnica, male črke, na koncu brez ločila). Ločila uporabljamo le v nujnih primerih. Le če je nujno potrebno, so lahko naslovu dodani dodatni kvalifikatorji, kot so kraj, čas in podobno. Zemljepisna imena se v naslovu pojavljajo le, če so sestavni del naziva ustvarjalca. V tem primeru je potrebno uporabiti originalno ime, npr. **Krajevni ljudski odbor Sveti Peter pod Svetimi gorami.**

Krajšanje naslova je dopustno samo v primeru, če je to izvedeno brez izgub bistvenih informacij. V naslovu ne smejo biti uporabljene okrajšave besed. Dovoljene izjeme so le uradno registrirana imena, ki so dejansko nastala iz kratic ali so sestavljena iz okrajšav. Takšne primere srečujemo predvsem na področju gradiva gospodarstva, npr. **TRIMO, DINOS, EMO...**). Naslov ne sme vsebovati organizacijskih oznak, kot so d.o.o., d.d., j.o., JZ...

Osebni fondi morajo biti poimenovani s priimkom in imenom osebe, med njima ni ločila (vejice). Ti naslovi ne vsebujejo nazivov izobrazbe, od raznih nazivov vpisujemo le plemiški status (de, von ipd.), in sicer za priimkom. Primer: **Dečko Ivan, Attems von Ignatz...**

Pri družinskih / rodbinskih fondih ne uporabljamo besedne zveze »družinski fond« oziroma »rodbinski fond«, pač pa beseda »družina« oziroma »rodbina«. Primer: **Družina Jenko, Rodbina Zois...** Pojem družina se uporablja v primeru najožjih sorodnikov v krajšem časovnem obdobju (do 3 ali 4 generacije), rodbina pa v primeru širših sorodnikov in širšega časovnega obdobja.

Pri arhivskih zbirkah mora biti v naslovu prisotna označba »zbirka« (da se že na zunaj loči od fonda). Stvarna imena se sklanjajo, osebna pa ostanejo v nominativu. Primer: **Zbirka Kranjc Jože, Zbirka razglednic...**

Signatura

Signatura je sestavljena iz alfanumeričnega niza in enopomensko identificira enoto popisa ter zagotavlja povezavo z opisom, ki ga predstavlja. Enoznačno identifikacijo sestavljajo koda države v skladu s standardom ISO 3166 (Codes for the representation of names of countries), koda arhiva v skladu z Uredbo o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (UVDAG) ter štirimestna številčna oznaka fonda ali zbirke iz registra fondov in zbirk arhiva.

Signatura fonda ali zbirke je tako oblikovana na sledeči način: [SI] [_] [arhiv] [/] [štirimestno število]: **SI_ZAC/0021**

Čas nastanka

Element je namenjen identifikaciji in zapisu datuma oz. obdobja nastanka gradiva. Navedeni sta najstarejša in najmlajša letnica nastanka ohranjenega arhivskega gradiva v obravnavani skupini fondov, fondu ali zbirki. Omenimo tudi morebitno fragmentarno ohranjenost gradiva.

Zvrst gradiva

Opredeljena je ena ali več zvrsti arhivskega gradiva, ki se nahajajo v popisni enoti. Možne opredelitve so: arhitekturne in tehnološke risbe, mikrofilmi, muzikalije, tiski, zvočni zapisi, elektronsko, filmsko, fotografsko, grafično, kartografsko, listinsko, rokopisno ali spisovno gradivo.

Obseg (v tekočih metrih)

Obseg arhivskega gradiva je izražen v tekočih metrih. Praviloma standardna arhivska škatla predstavlja 0.1 tm.

Količina (v tehničnih enotah)

Količina arhivskega gradiva je numerično opredeljena s količino posameznih oblik tehnične opreme arhivskega gradiva. Možne oblike so: arhivska škatla (standardna in nestandardna), fascikel, knjiga, mapa, registrator, škatla za videokaseto, disketo, CD/DVD/Blu Ray, kartotečna škatla, zaboj, album, kolut, kartotečna omara, disk, tulec in ovoj. Velika večina arhivskega gradiva se hrani v arhivskih škatlah.

Področje izvora

Historiat fonda

Navedeni so podatki o spremembah lastništva in hrambe fonda ali zbirke, ki so pomembni za njegovo avtentičnost, celovitost in interpretacijo. V kronološkem zaporedju so opisane spremembe v lastništvu in hrambi fonda ali zbirke, kolikor je to mogoče. Če je historiat fonda ali zbirke neznan ali če je ta bil prevzet neposredno od ustvarjalca, je navedeno tudi to.

Historiat ustvarjalca

Namen je ugotovitev organizacijske strukture ali biografskih podatkov ustvarjalcev za boljše razumevanje gradiva, ki spada k fondu ali zbirki. Na kratko so opisani vsi pomembni podatki glede izvora, razvoja in dela institucije ali življenja in dela posameznika, odgovornega za nastanek fonda ali zbirke. Če so dodatne informacije na voljo v virih in literaturi, je navedeno tudi to. Za osebe ali družine so lahko navedeni podatki, kot so polno ime in nazivi, datum rojstva in smrti, kraj rojstva, kraj bivanja, dejavnost, poklic, rojstno ime in druga imena, posebni dosežki in kraj smrti. Za pravne osebe so lahko zapisani naslednji podatki: uradno ime, datum nastanka, zakonske podlage, funkcije, namen in razvoj pravne osebe, njeno hierarhijo, morebitne spremembe imena.

Področje vsebine in ureditve

Vsebina

Vsebina fondov in zbirk je lahko opredeljena na več načinov glede na različne vsebine, stopnjo ureditve arhivskega gradiva in sisteme odlaganja. Obseg vsebine nikakor ni v sorazmerju z obsegom ali pomembnostjo opisanega arhivskega gradiva. Vsekakor pa ta opis uporabniku lahko pomaga pri presoji pomembnosti in uporabosti arhivskega gradiva. Če je gradivo urejeno in popisano, je poleg kratkega zapisa vsebinskih značilnosti ohranjenega arhivskega gradiva fonda ali zbirke navedeno tudi časovno obdobje. Navedeni so lahko tudi vsebinski struk-

turni deli ali serije istovrstnega gradiva. Ponekod so vključeni tudi podatki o vrsti gradiva (npr. fotografije, načrti, plakati..)

Sistem ureditve

Navedeni so podatki o sistemu ureditve in značilnostih notranje strukture fonda ali zbirke. Uporabljene so lahko naslednje opredelitve: kronološki, tematski, abecedni, krajevni, prvotni, klasifikacijski načrt. Možne so tudi kombinacije med njimi, pri čemer prva navedba pomeni ureditev na višjem nivoju, npr. **tematski, kronološki** pomeni, da je gradivo najprej urejeno po tematskih sklopih, znotraj teh pa kronološko.

Področje dostopnosti in uporabe

Jezik

Navedeni so jeziki, v katerih je zapisano arhivsko gradivo. Pri tem je pomembno zaporedje, saj je najprej naveden tisti je zik, ki je v gradivu prevladujoč.

Pisava

Navedene so različne vrste pisave, ki se pojavljajo v arhivskem gradivu fonda ali zbirke.

Pripomočki

Navedeni so podatki o uporabnih pripomočkih, ki jih je ustvaril arhiv ali ustvarjalec gradiva za dajanje podatkov in se nanašajo na vsebino fonda ali zbirke. Od evidenc ustvarjalca navajamo prevzemne sezname, ne pa tudi njegovih morebitnh spisovnih evidenc (delovodniki, indeksi...). Zapisana je vrsta pripomočka, njegov avtor ter letnica izdelave: [vrsta pripomočka][oklepaj][ime in priimek avtorja][vejica][leto izdelave][zaklepaj], npr.: Arhivski popis (B. Batagelj, 2007).

Seveda pa še kar nekaj elementov kar kliče po razmisleku, ali jih uvrstiti v vodnik. Tukaj mislim predvsem na pogoje dostopnosti (kljub temu, da je velika večina fondov za znanstveno-raziskovalne namene z našo zakonodajo načeloma dostopnih), klasifikacijska oznaka (kljub temu, da so fondi in zbirke v vodniku razvrščeni po klasifikacijski shemi), literatura o ustvarjalcu (s katero bi uporabnik lahko dobil kažipot do dodatnih informacij o ustvarjalcu arhivskega gradiva), literatura o fondu ali zbirki, drugi imetniki delov popisne enote (za uporabnika zelo koristna informacija, kje še iskati gradivo istega ustvarjalca) in še kaj bi se verjetno lahko našlo.

3. Kazala

Brez ustreznih kazal bi vodnik za uporabnika seveda predstavljal več ali manj nepregledno množico podatkov. Vodnik naj bi vseboval vsaj kazalo fondov in zbirk po klasifikacijski shemi, po abecedi in krajih sedežev ustvarjalcev. Priporočljivo pa je tudi kazalo po signaturah fondov in zbirk. Zelo koristno je tudi krajevno in kazalo osebnih imen, za katere pa predlagam, da se zaradi preglednosti izdelujejo samo po treh elementih popisa: naslovu, historiatu ustvarjalca in vsebini.

To bi lahko bili obvezni elementi vodnika. Seveda pa je arhivu prepuščeno, da doda še kakšne vsebine, če se mu to zdi smiselno. Vodnik naj namreč vsebuje čimveč koristnih informacij za uporabnika. V neobveznem delu bi tako vsakemu arhivu bila dana možnost, da lahko še dodatno obogati vodnik. Možnosti je več, na primer objava pomembnejših primerkov arhivskega gradiva, navajanje seznama in bibliografije zaposlenih, seznama vseh izdanih publikacij, raznih analiz uporabe arhivskega gradiva, ovrednotenjea pomembnosti ohranjenega gradiva in še bi lahko kaj našli, čeprav se zdi, da takšne vsebine bolj sodijo v kakšno jubilejno publikacijo.

Sestava vodnikov je zagotovo med zahtevnejšimi deli vsakega arhiva, saj je to vedno skupinsko delo, tako v preteklosti kot v sedanjosti pa se ob pripravi vodnikov v arhivih srečujemo z nerešenimi teoretičnimi vprašanji o pristopih in vsebinah.

Izdani vodnik po fondih in zbirkah je vsekakor lakmusov papir za stopnjo strokovne razvitosti arhiva. Dejansko nam namreč opisi posameznih fondov odražajo stopnjo njihove urejenosti in intenziteto popisa oz. pripomočka za uporabo.

Pričujoči prispevek sicer do ne preveč poglobljene mere poskuša analizirati dosedanje metodologije sestavljanja vodnikov v Sloveniji (z dodanim primerom iz Hrvaške), nima pa pretenzij ocenjevati in rangirati teh vodnikov, še manj pa vsiljevati določenih rešitev in odgovorov na vprašanja, ki se pri tem porajajo.

Povzetek (Rezime): Vodnik po fondih in zbirkah arhiva je osebna izkaznica vsakega arhiva. V prvi vrsti je namenjem uporabnikom arhivskega gradiva kot informativni pripomoček. Prav tako pa je pomemben tudi za arhiv, saj njegova priprava dviguje splošno strokovno raven v arhivu. Vodnik še vedno velja za“nedokončano zgodbo”, kljub temu pa je nujno, da ga objavlja vsak arhiv.

To narekuje konec koncev tudi zakonodaja. Bolj podrobno o arhivskih vodnikih v Sloveniji spregovori šele Pravilnik o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva (Ur. L. SRS, št. 11/88), v aktualnih predpisih pa je največ prostora o tem namenjenega v Uredbi o varstvu dokumentrnega in arhivskega gradiva (Ur. l. RS, št. 86/06).

Potreba po objavljanju publikacij, ki dajejo osnovne informacije o arhivskem gradivu je relativno stara. V Sloveniji sta dosedaj izšla dva vodnika, v katerih so se s svojimi fondi predstavili vsi slovenski javni arhivi: Vodnik po arhivih Slovenije (1965) in Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SRFJ, SR Slovenija (1984)

Samostojne vodnike po fondih in zbirkah so do sedaj izdali že vsi slovenski arhivi. Podrobnejša primerjava je bila narejena med nekaterimi, v zadnjih letih izdanimi vodniki po fondih in zbirkah v Sloveniji: Pokrajinski arhiv Koper (2006), Zgodovinski arhiv na Ptuju (2009), Pokrajinski arhiv Maribor (2009) in Zgodovinski arhiv Celje (2010). Za primerjavo je bil izbran še vodnik po fondih in zbirkah Državnega arhiva v Zagrebu, I. del (2008) in II. del (2010). V primerjavo so vključeni podatki, ki jih ti vodniki vsebujejo v vseh trh obveznih delih: uvodnih poglavjih, popisu fondov in zbirk ter kazalih. Primerjava je pokazala, da so obravnavani arhivi pri sestavljanju svojih vodnikov uporabljali dokaj različno metodologijo ter prinašajo zelo različne vrste informacij, tako po vrsti kot po kvaliteti in obsegu.

Elektronski (spletni) vodnik je sicer veliko bolj dostopen, cenejši in ažuren. Ampak tudi vodnik v knjižni obliki ne ostaja brez svojih adutov: predstavlja nekakšen presek stanja fondov in zbirk v arhivu v določenem trenutku, kaže na dosežen strokovni nivo arhiva, še vedno veliko uporabnikov raje lista po knjigi kot pa brska po elektronski podatkovni bazi, navsezadnje pa knjižna oblika lahko pomeni svojevrsten varnostni mehanizem.

In kako naj bi izgledal sodoben arhivski vodnik? Prispevek prinaša predlog, katere vsebine bi obvezno morala vsebovati poglavja v takšnem vodniku.

ШТА ЈЕ САВРЕМЕНИ ВОДИЧ ФОНДОВА И ЗБИРКИ АРХИВА

(Водичи фондова и збирки архива у Словенији)

Абстракт: Водич фондова и збирки је лична карта сваког архива. Књига је првенствено намењена корисницима архива и информационих алата. Такође је важно за архив, јер је његова припрема подизање општег нивоа стручности у архиву. Електронски (on-line) водич је много доступнији и јефтинији, али за употребу у облику књиге има својих предности: врста пресека државних фондова и збирки у архиву у неком тренутку, указује на ниво стручности постигнутог у архиву, многи корисници и даље више воле да претражују кроз књигу, него да претражују електронску базу података, у крајњој линији књига може да значи неку врсту безбедносног механизма. Овај рад анализира тренутну методологију састављања водича у Словенији (са додатком случајева из Хрватске), али нема претензије оцењивања и рангирања тих водича и много мање намеће конкретна решења и одговоре на питања која се јављају у раду.

Кључне речи: Водич, водич за фондове и збирке, инвентар;

РЕЗИМЕ

Водич фондова и збирки је лична карта сваког архива. Књига је првенствено намењена корисницима архива и информационих алата. Такође је важно за архив, јер је његова припрема подизање општег нивоа стручности у архиву. Водич се и даље сматра „недовршеном причом", међутим, неопходно је да га објави сваки архив. Ово је на крају и законска обавеза, тачније, израда архивских водича у Словенији утврђена је важећим прописима.

Потреба да се објаве публикације које пружају основне информације о архивима је релативно стара. У Словенији постоје објављена два упутства у којима су представљени, са својим фондовима, сви словеначки архиви - Водич за Архив Словеније (1965) и Водич архивских фондова и збирки у архивима и архивским одељењима у СР Словенији (1984).

Водиче фондова и збирки до сада су објавили сви словеначки архиви. Детаљно поређење је направљено између неких водича који су објављени у Словенији у последњих неколико година: Регионални архив Копер (2006), Историјски архив у Птују (2009), Покрајински архив Марибор (2009) и Историјски архив Целје (2010). Поређења ради, изабран је Водич фондова и збирки Државног архива у Загребу, том 1 (2008) и том 2 (2010). Ови водичи садрже све обавезне податке и поглавља као уводно поглавље, инвентар фондова и збирки и индексе. Примери су показали да архиви у изради својих водича користе прилично различите методологије и доносе различите врсте информација, како у врсти и квалитету, тако и у обиму.

Електронски (on-line) водич је много доступнији и јефтинији, али за употребу у облику књиге има својих предности: врста пресека државних фондова и збирки у архиву у неком тренутку, указује на ниво стручности постигнутог у архиву, многи корисници и даље више воле да претражују кроз књигу, него да претражују електронску базу података, а у крајњој линији књига може да значи неку врсту безбедносног механизма.

А како треба да изгледају савремени водичи фондова и збирки? Чланак представља предлог нужних садржаја и поглавља у таквим водичима у архивима.

Darko RUBČIĆ
Državni arhiv u Zagrebu
Hrvatska

UDK: 930.253:005.922.5(497.5)

Uvjeti za provođenje mjera primarne zaštite

Ovim člankom autor je želio prikazati osnovne uvjete koji su nam neophodni da bismo uspješno obavili primarnu zaštitu arhivskog gradiva. Redoslijedom navodi, zakonodavni okvir, obrazovanje djelatnika u pismohranama-registraturama te kao dopunski uvjet jedinstveni informacijski sustav. Vrlo koristan je prikaz programa obrazovanja kadrova kod stvaratelja gradiva. Obuhvaćene su sve relevantne teme iz područja arhivistike i može poslužiti kao putokaz za izradu vlastitog programa obrazovanja.

Rezultat provođenja predloženih mjera trebala bi biti bolja zaštita arhivskog gradiva u nastajanju i podizanje kvalitete rada u arhivima.

Ključne riječi: **primarna i skundarna zaštita, standardizacija, informacijski sustav, mikro i makro vrednovanje, stvaratelji-imatelji arhivskog gradiva, javno arhivsko i registraturno gradivo**

Uvod

Osnovni cilj arhivske službe je zaštiti arhivsko gradivo, kao kulturno dobro jedne regije, države, njezinih građana. Kako to učiniti, pitanje je na koje postoji više odgovora. Zaštita arhivskog gradiva u klasičnom smislu podijeljena je na primarnu i sekundarnu zaštitu. Arhivi su se uglavnom bavili sekundarnom zaštitom arhivskog gradiva, to jest sa stručnim radom na gradivu koje je stiglo u arhivska spremišta. Segment primarne zaštite bio je zapostavljen ili se nazirao u tragovima. Ova konstatacija posebice vrijedi za područje bivše Jugoslavije. O čemu se radilo? Gradivo se preuzimalo u nesređenom stanju, uglavnom, iako su postojale odredbe koje su određivale suprotno. Arhivistima nije preostalo ništa drugo nego da ispravljaju greške administracije, dok je podizanje kvalitete stručnog rada stavljeno u drugi plan.

Unazad desetak godina (u Hrvatskoj) počelo se intenzivno promišljati kako podići kvalitetu rada arhiva i koji su preduvjeti za realizaciju istoga. Kroz analizu postojećeg stanja u arhivima i rada sa stvarateljima, te prateći trendove svjetske arhivistike, zaključeno je, da bi se gradivo u cjelosti zaštitilo i ispravno valoriziralo potrebno ga je pratiti od samog nastanka pa sve do preuzimanja u Arhiv. Znači, bilo je potrebno staviti akcent na primarnu zaštitu gradiva. Na taj način, neminovno, i nivo stručnog rada podigao bi se na viši stupanj.

Za provođenje mjera primarne zaštite potrebno je osigurati;

1. Zakonodavni okvir
2. Edukacija kadrova – klasično obrazovanje
   - opća informatička pismenost
3. Organizacija jedinstvenog informacijskog sustava

Zakonodavni okvir

Adekvatna primarna zaštita zahtjevala je i konkretne uvjete koje smo morali zadovoljiti da bismo ostvarili postavljene ciljeve. Temeljna infrastruktura obuhvaćala je uspostavu zakonodavnog okvira koji će omogućiti efikasnost arhivske struke. Kad se govorilo o zakonodavnom okviru onda se prvenstveno mislilo na nove arhivske propise ali isto tako tražila se podrška od svih nearhivskih propisa koji su svojim dijelovima regulirali zaštitu dokumentacije u nastajanju.

Godine 1997. donešen je novi Zakon o arhivskom gradivu i arhivima. Nakon Zakona slijedili su provedbeni propisi, Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva, Pravilnik o predaji arhivskog gradiva arhivima (2002 g.), zatim Pravilnik o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva (2004 g.), Pravilnik o korištenju arhivskog gradiva, Pravilnik o evidencijama u arhivima te Pravilnik o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama. Osim novih arhivskih, donešeni su i mnogi nearhivski propisi. Npr. novi Zakoni o elek-

troničkom potpisu i elektroničkoj ispravi, o organizaciji uprave, računovodstvu, bankama i tako redom. Svi su oni utjecali na novi način rada arhivske službe.

Novi Zakon o arhivskom gradivu jasno navodi „arhivsko i registraturno gradivo zaštićeno je bez obzira na to u čijem je vlasništvu ili posjedu, odnosno kod koga se nalazi, te je li registrirano ili evidentirano“[1]. Značajna novost je kategorija javno arhivsko i registraturno gradivo. Zakon definira registraturno gradivo kao arhivsko gradivo u nastajanju te utvrđuje da se njegove odredbe o arhivskom primjenjuju i na registraturno gradivo. Također, data je mogućnost osnivanja specijaliziranih i privatnih arhiva (odnosi se na domaće pravne i fizičke osobe). Navedeni arhivi mogu se osnovati ako je: „

- osiguran potreban i primjeren radni i spremišni prostor, te odgovarajuća oprema,
- osiguran potreban broj stručnog arhivskog osoblja
- osigurana novčana sredstva za osnivanje i početak rada arhiva, kao i sredstva za njegov rad.“[2]

Važno je spomenuti da je novi Zakon o arhivskom gradivu i arhivima jasno regulirao pitanje stručnog kadra u pismohranama („stvaratelji i imatelji javnog arhivskog i registraturnog gradiva dužni su odrediti djelatnika odgovornog za rad pismohrane, a po potrebi i djelatnika u pismohrani. Djelatnici u pismohrani moraju imati najmanje srednju stručnu spremu i položen stručni ispit za djelatnika u pismohranama“)[3].

Kao što smo u početku naglasili, stvorili su se određeni uvjeti za provođenja mjera primarne zaštite. Postavljen je pravni okvir koji nam je poslužio da krenemo u zaštitu informacija u nastanku.

Drugi korak u provođenju primarne zaštite bila je edukacija kadrova kod stvaratelja.

Edukacija kadrova

Da bi se primarna zaštita obavila na primjeren, stručan način bilo je potrebno osigurati i stručne kadrove koji će realizirati postavljene ciljeve (primarnu zaštitu).

Nositelji projekta su arhivi odnosno organizirana mreža arhiva. Moraju biti jasno određeni tipovi arhiva i njihova nadležnost. Također, potrebno je imati koordinatora za efikasno provođenje postavljenih zadataka. Kod nas u Hrvatskoj to je Hrvatski državni arhiv, matična arhivska ustanova. Uloga koordinatora je usuglasiti jedinstveni program za edukaciju kadrova kod stvaratelja gradiva, odrediti stručne predavače za pojedine teme i osnovati Državnu komisiju za provjeru osposobljenosti educiranih kadrova.

Ovdje treba naglasiti, model koji se predlaže za obrazovanje kadrova privremen je i odnosi se na zatečene kadrove. Naime, cjelovito rješenje za buduću zaštitu arhivskog gradiva u nastajanju je redovito obrazovanje kroz srednju ili pak više škole. Međutim, dok se uspostavi redovni sustav obrazovanja morali smo osmisliti program koji će promptno djelovati na terenu.

Što treba obuhvatiti program obrazovanja djelatnika u pismohranama (stvaratelji-registrature)

Program obrazovanja djelatnika u pismohranama (registraturama) mora obuhvatiti slijedeće:

Upoznavanje sa arhivskom djelatnošću
- a) povijesni razvoj arhivske djelatnosti
- b) funkcija arhivske djelatnosti
- c) organizacija mreže arhiva

Upoznavanje sa zakonodavnim okvirom u kojem djeluju arhivi
- a) nacionalno zakonodavstvo
- b) primjeri iz svijeta

Uredsko poslovanje
- a) što je uredsko poslovanje- funkcija, značaj
- b) osnovne evidencije u uredskom poslovanju
- c) spisovodstvo?

Sređivanje i opis arhivskog gradiva
- a) postupak sređivanja
- b) opis gradiva
- c) informativna (obavijesna) pomagala

Vrednovanje gradiva
- a) vrednovanje stvaratelja gradiva (makrovrednovanje)
- b) vrednovanje gradiva (mikrovrednovanje)
- c) izrada popisa (lista) gradiva sa rokovima čuvanja i primjena
- a) svrha – cilj vrednovanja
- b) odabiranje i izlučivanje gradiva

Predaja arhivskog gradiva arhivima
- a) opći uvjeti primopredaje
- b) postupak primopredaje
- c) korištenje i dostupnost gradiva
- d) elektronički dokumenti
- e) troškovi primopredaje

1 Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (nn 105/97)
2 čl. 50. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (nn 105/97)
3 čl. 8. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (nn 105/97)

Predloženi program je temelj za stvaranje svijesti o važnosti očuvanja pisane baštine, ali isto tako o važnosti i ulozi koju imaju sami stvaratelji gradiva. Na kraju, ne manje važno, potrebno je objasniti stvarateljima (posredno i neposredno zaduženim djelatnicima) koliko je značajna njihova uloga u očuvanju informacija. Primarno za njihove vlastite potrebe (u poslovanju-ažurnost) a sekundarno za opće dobro, kao unikatno svjedočanstvo o identitetu i kulturi naroda i područja na kojemu živimo i stvaramo.

Ako samo malo podignemo svijest o vrijednosti našeg posla u vrlo kratkom vremenu pokazat će se značajni pomaci kako u primarnoj tako i u sekundarnoj zaštiti arhivskog gradiva.

Nakon osnovne edukacije ukazala se potreba za uspostavom jedinstvenog informacijskog sustava koji bi trebao dovesti do standardizacije svih segmenata zaštite arhivskog gradiva.

Organizacija jedinstvenog informacijskog sustava

Za organizaciju jedinstvenog informacijskog sustava na području jedne države potrebno je izvršiti informatizaciju arhivske službe te povezivanje i usklađivanje svih njezinih dijelova (državnih arhiva, baštinskih ustanova u kojima se čuva arhivsko gradivo, svih stvaratelja i imatelja arhivskog gradiva te segmenata upravljanja službom).

Takav sustav morao bi zadovoljiti slijedeće uvjete:

1. Sigurnost
2. Standardizaciju u obradi arhivskog gradiva
3. Vođenje jedinstvenih evidencija
   d) o arhivima
   e) o stvarateljima i imateljima arh. gradiva
   f) o srodnim ustanovama koje posjeduju arh. gradivo
1. Korištenje
2. Pretraživanje
3. Digitalizacija
4. Baza pravnih i fizičkih osoba

Osim navedenog, jedinstveni informacijski sustav morao bi omogućiti integraciju podataka, a korisnicima bi na jednom mjestu trebali biti dostupni svi podaci o evidentiranom gradivu i njegovim stvarateljima i imateljima.

Ovom prilikom nije potrebno ulaziti u tehničke pojedinosti i detalje što bi sve trebao sadržavati takav sustav. Dovoljno je reći, na taj način arhivsko gradivo bilo bi evidentirano na samom početku svog nastajanja, a time i pod kontrolom sve do njegovog preuzimanja u Arhiv.

Na kraju možemo zaključiti, da bismo obavili primarnu zaštitu arhivskog gradiva moramo se uključiti na početak njegovog nastanka. Znači, mi arhivisti zajedno sa stvarateljima moramo pratiti informaciju od njezinog nastanka pa sve do predaje Arhivu. Da bi taj zadatak uspješno izvršili potrebno je osigurati slijedeće uvjete, uspostaviti zakonodavni okvir, educirati kadrove i organizirati efikasan informacijski sustav. Ako sve navedeno obavimo, naš cilj, zaštita arhivskog gradiva, biti će ostvaren. Kao posljedica dobro izvršene primarne zaštite arhivskog gradiva u arhiv će dolaziti sređeno, popisano i evidentirano gradivo, koje će utjecati na podizanje kvalitete rada u arhivima. Arhivi neče više biti mjesta gdje će se ispravljati pogreške administracije, obavljati najjednostavniji oblici sređivanja i tome slično. Pisana baština biti će zaštićena, a cjelokupna arhivska djelatnost dobit će mogućnost podizanja kvalitete rada na znanstvenu razinu.

ZUSAMMENFASSUNG

Am letzten können wir feststellen, um dass vorrangige schutz des Archivgut zu besorgen, müssen wir uns ins dessen entstehung einschließen.

Wir Arcivaren müssen, zusammen mit Provenienzsteller, die Information von seine Entstehung bis zum Aufnehmung in Archiv folgen.

Um diese Aufgabe erforgleich vollzubringen, müssen wir nächste Bedingungen versichern: Gesetzvorschriften, die Fachkräfte Ausbildung und die organisierung Informations Systems.

Nur dann, wenn dass alles erfüllbar ist, wird unsere Aufgabe verwirklicht.

Schriftliche Erbe wird damit geschützt und die gesamte Archivtätigkeit wird an die höhere wissenschaftliche stuffe erhebt.

Зоран ВЕЉАНОВИЋ
Историјски архив Суботица
Србија

UDK: 930.253(497.113)
347.736(497.113)

Војвођански архиви у процесу стечајног поступка

Абстракт: У раду је третирана тема архива у процесу стечајног поступка у времену када важећи Закон о културним добрима Републике Србије (Сл. Гл. РС. бр. 71/1994) не нуди решења за овај поступак, а предлог новог закона још није усвојен. Такође, непостојања Архивског већа нити другог ауторитативног тела које би давало смернице у раду доводило је до израњања многих недоумица у раду са архивском грађом у стечајном поступку. Правилник о примопредаји архивске грађе САП Војводине из 1975, у недостатку савременијег основица је за примопредају архивске грађе и код стечајног поступка. Закон о стечају (Сл. Гласник РС бр. 104/2009), бави се самим поступком стечаја, без посебног осврта на архивску грађу, а нешто више у вези обавеза стечајних управника/повереника, одређује Правилник о утврђивању националних стандарда у стечајном поступку (Сл. Гласник РС бр. 13, од 12. марта 2010.)

Стога су архивисти у Војводини, организовани кроз радионице, понудили решења која би била помоћ кроз рад са изазовима које нуди стечајни поступак. Нека од тих решења изнети су и у овом раду. Такође, у раду су изнесена искуства архивиста из Историјског архива Суботица.

Кључне речи: Архиви у Војводини, Служба заштите архивске грађе ван архива, заштита архивске грађе, приватизација, стечајни поступци, архивска грађа.

Уводно слово

Решавање дугогодишње економске кризе која је притискала троми, неефикасни политички и привредни систем Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) само се вештачки одлагао, а наизглед привидно благостање становништва (у поређењу са комунистичким земљама у ближем суседству) је уљуљкавало становништво. Коначно, крајем осамдесетих и почетком деведесетих почео је постепени прелазак из комунистичког у капиталистичке друштвене односе. Међутим, СФР Југославија уместо да је направила постепени корак ка европским стандардима, у наслеђеним реваншистичком окружењу и нерашчишћеним унутрашњим рачунима али и у политичким кљештима западних сила и Сједињених Америчких Држава, била је суочена са агресивним сецесионичким насртајима својих чланица те је запала у још дубљу кризу. Криза је кулминирала избијањем грађанског рата, економским санкцијама и бомбардовањем Југославије, односно Србије. Почетком октобра 2000. извршена је политичка промена, а на власт у Србији су дошле прозападне и проамеричке политичке снаге. Расплет балканске кризе није се окончао, док су истовремено у току европске интеграције целог простора.

У току тих бурних догађаја, одигравао се процес приватизације државних и друштвених предузећа, а потом и стечајеви у све масовнијем обиму. Архивске службе које су биле надлежне да се укључе у овај процес и реагују на њега, неспремно и неорганизовано су дочекали ове промене. И то из више разлога: није извршена темељна реорганизација архивског система, није извршена едукација и инструктажа запослених на тим пословима, те запослени у архивима у доброј мери нису дорасли новим задацима и најважније, донесен законодавни акт, односно Закон о културним добрима, који је требало да дâ правну основу обезбеђивања заштите културних добара јединствено на целој територије Републике Србије био је сувише уопштен.[1] Осим тога, Законом се није предвиђало постојање Архивског већа, а ни могућност удруживања архива у стручне асоцијације. Тиме је архивска струка неповратно изгубила најстручније тело које је радило на препорукама и упуствима архивским делатницима. Процеси у оквиру архивистике и

1 Службени гласник СР Србије, бр. 6/1990.

архивског деловања који су били у току и који су уследили били су закаснели. Није тајна да се архивисти са дужим стажом се са сетом сећају Закона о архивској грађи и архивима.[2]

Држава је, нашавши се у новим оквирима извршила неопходне законске мере, односно донела је нови Закон о културним добрима 1994. године.[3] Архиви као државне установе у Републици Србији, са још увек двема покрајинама: Аутономном Покрајином Војводином и Аутономном Покрајином Косовом и Метохијом средином деведесетих година извршили су, сходно новим условима и новим Законом о културним добрима у Републици Србији поново реорганизовање. [4]

Треба рећи да су учињени извесни кораци на оживљавању и модернизацији архивске службе у Републици. Осим успостављања јединствене архивске мреже, и законске регулативе, у архивима је профункционисао Јединствен архивистички информативни систем (ЈАИС) те употреба рачунарске опреме.[5] Осим тога, у току тих бурних догађаја, одиграва се и благи процес реорганизовања у самим архивима. Ту се пре свега мисли на техничке детаље. Сви запослени су „приведени“ на полагање стручног испита, приметна је употреба савремених средстава у раду (рачунари, факсови, скенери, дигитални апарати...) а појачао се и сам надзор Матичне службе у циљу унификације рада. [6]

Права и обавезе архива

Са променом друштвеног система у Југославији потом, до агресије НАТО алијансе током 1999. године, долази до разбијања тек успостављене јединствене архивистичке мреже у Србији. Даљој дезинтеграцији јединствене архивистичке мреже у Републици Србији доприноси доношење Омнибус закона који је донет после промене власти у Републици 2003. године. Аутономна покрајина Војводина њиме добија посебне надлежности у образовању и култури. Њима сви архиви (њих 9) у Северној покрајини прелазе из државних руку под окриље локалних самоуправа које их фактички претварају у градске архиве под влашћу оних партија које управљају локалом. Отуда се права и обавезе архива још више сужавају а рад у одређеним службама, пре свега у Служби заштите архивске грађе ван архива се отежава. [7]

Посебан проблем представља још увек недефинисан јасан положај Службе архивске грађе ван архива у погледу вршења надзора, тј. запослени у овој служби нису у истом положају као остале надзорне (инспекцијске) службе општина, немају регулисане легитимације (у употреби су интерне легитимације без правног значаја), немају униформисана обележја и друго, што даје оквир правним лицима да не поштују изречене мере за отклањање уочених недостатака у вођењу архиве.[8] Иако у процесу приватизације и стечајног поступка законодавац прописује поступак и регулисање права и обавеза према архивској грађи,[9] стечајни управници, а поготово нови власници на све могуће начине покушавају да заобиђу поступак заштите архивске грађе и гледају на њега као на наслеђени баласт којег се треба решити.[10]

2 Службени лист САП Војводине, бр. 1/1985.

3 Службени гласник Републике Србије, бр. 71/1994. Овај Закон о културним добрима је још увек на снази и у складу са њим се у архивима врши евидентирање, класификовање и сређивање архивске грађе (дакле, заштита архивске грађе). Ипак, бар што се тиче архивистике, недовољно је „специјализован“. Дуго припремана покрајинска подакта која би то регулисала на специјализован начин још увек нису угледала светло дана, те на тај начин овај „interegrum“ само још више удаљава архивску службу од „стандарда пословања“. Није тајна да архивисти са дужим стажом се са сетом сећају Закона о архивској грађи и архивима

4 Архивски преглед, Београд, 1996–1997, бр. 1- 4, изашао 2000. године.

5 Министарство културе Републике Србије је обезбедило по један рачунар за сваки Архив у Републици. У току 1995–1996. године ови рачунари су и стигли у установе. Потом је инсталиран ЈАИС програм, али након извесног времена (код неких одмах, као што је то случај у ИАСу где није могао да се примењује у умреженом систему а углавном после годину-две дана примене) уочиле су се све мане овог сада већ застарелог програма који више не служи ничему. У ствари време је потрошено ни у шта, а новог или прилагођеног система који би унапредио архивску службу и побољшао њену ефикасност нема.

6 До 2003. године, над свим архивима у Републици Србији матичност су обављали архивисти Архива Србије. Од августа 2003. године сходно Омнибус закона Матичност над архивима у АП Војводини обавља и Архив Војводине.

7 Пример „Субозана“, „Балкан аутоцентар“, „ФБ Партизан“, „Кожатекс“ (Суботица) „1 Мај“ (Бачка Топола) и још читав низ предузећа у којима је окончан стечајни процес, а да није регулисан однос новог власника и архивске грађе правног претходника. Тромост и у неким случајевима политизација судстава само су ишла на руку стечајним управницима да не поштују, или заобилазе законске оквире у вођењу стечајног поступка у односу на затечену архивску грађу и регистратурски материјал. Отуда је, по нашем мишљењу, извесна количина архивског материјала уништена и изгубљена заувек.

8 Ово питање би свакако морало да се реши на одговарајући начин а све у циљу побољшања рада Службе заштите архивске грађе ван архива на терену.

9 Законски ни један поступак приватизације или стечаја не може да се оконча док се не регулише архивска грађа, односно да се архивска грађа заштити у самом новом предузећу или да се преда надлежном архиву.

10 На терену се могло чути и видети да је одређена количина архива отишла са стечајем у неповрат, јер су стечајни управници свесно изиграли Закон и извели извесне бравуре и непоштовање истог.

Отуда је један део архивске грађе изгубљен неповратно. Отежавајућа околност по заштиту архивске грађе на терену је и неспремност архивских установа да прихвати сада већ огромне количине архивске грађе пропалих или приватизованих предузећа.[11] Но, и поред овога одређен број нових власника коректно се понаша и поступа са наслеђеном архивском грађом. Један део архивске грађе се и преузео и ради се на преузимању нове, што ће опет зависити од смештајних капацитета самих депоа архива у Војводини.[12]

У односу на саме регистратуре, ту представља већи проблем јасна недефинисаност Службе. Све регистратуре које су промениле власништво или статус окончавају своје архивске књиге и досијее, а нови власнички односи па и промене у називу предузећа дају основу за отварање нових досијеа, картона евиденција регистратуре (прикупљају се подаци о организационим променама), нове архивске књиге, Правилника о архивирању и Листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања.[13]

Овде се указује као основни проблем што архиви, односно њихове Службе заштите архивске грађе ван архива раде

Опустошени и девастирани остаци архиве фирме у стечају

самостално, односно по свом нахођењу без јединственог упуства или одговарајућих прописа. Није било довољно симпозијума, састанака нити упустава Матичне службе. Републички часопис „Архивски преглед“, у коме су се доносили најважнији текстови у вези архивске струке, током деведесетих није излазио редовно да би почетком двехиљадите потпуно престао да излази и због тога не служи оном за шта је и покренут – едукацији архивиста.[14] На покрајинском нивоу тек 2006. године, у издању ДАРВ-а обновљен је часопис „Архивски анали“, који би требало да парира, односно замени Архивски преглед. Међутим, још увек је на нивоу „покушаја“ и без текстова који би унапредили архивску струку у Служби заштите

А било је и случајева бахатог понашања, који су опет прошли без правог санкционисања. Уз то треба напоменути да су казнене мере исувише благе.

11 Готово да нема архива у Северној покрајини који нема проблема са преузимањем и смештајем архивске грађе са терена. Оваквo стање није произишло од промене друштвеног уређења, већ је стање наслеђено из прошлих времена.

12 Акутан је недостатак одговарајућих депоа и простора у њима. Овај проблем је стар колико и архиви у Војводини. Исти случај је и у целој Републици. Такође и ИАСу није био у могућности да врши заштиту архивске грађе ван архива у смислу преузимања архиве због недостатка смештајног простора. Са добијањем нове зграде (преуређеног млина) стекли су се услови за преузимање архивске грађе и тај процес је отпочео. Тако је преузета је архивска грађа: „Динамошпед“, „Суботичанка“, „Пахуљица“, „Колевка“, „Агрос банка“...

13 Сматрамо да је израда Листа категорија са роковима чувања посебан проблем „на терену“ и да архивске службе тешко излазе на крај са регистартурама у ситуацијама израде Листа. Тај проблем колико се да видети из постојеће малобројне литературе дуго је присутан у архивској служби. Богдан Лекић, Научноистраживачки рад у архивима, У: Архивски преглед број 1–4, за 1992–1993. годину, Београд 1997, стр. 120 - **ради се о томе да се листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања раде на бази врсте и назива материјала, а не на основу садржајне анализе документа. Да је то тачно потврђује нам чињеница да у нашој архивистичкој литератури немамо још ни један објављени прилог који се бави експертизом докумената или одређеном врстом докумената са становишта њихових спољних и унутрашњих обележја и карактеристика ради којих се чувају трајно. Није реч о критеријумима за вредновање архивске грађе, већ о методу како се врши вредновање.**

14 Архивски преглед број 1–2, за 1991. годину изашао је 1992; број 1–4, за 1992–1993. годину изашао је тек 1997; док је број за 1994. годину изашао 1998, а број за 1998–1999, у 2001. години. Отуда су ови бројеви као и донесени законски текстови у препису, стручни текстови, запажања, упуства, научно-истраживачки рад, текстови о заштити и лечењу архивске грађе, те извештаји разних комисија, или извештаји са скупова архивиста у земљи а што је још важније и из иностранства;

архивске грађе ван архива.[15] Отуда архивски делатници нису у прилици да консултују савремену стручну литературу и упуства те су препуштени индивидуалним способностима и иницијативи. Отуда је потребно да се овај посао (литературе, инструктаже, предавања, усавршавања, семинара...) постави на ноге и одржава редовно. Решење је у стимулацији домаћих архивиста на стварању текстова, а не преводити туђе.

А читав систем неће бити у могућности да се извуче из административно-бирократске зачауреност у којој је важна форма (у виду стерилних наштимованих апологетских извештаја), а не суштина и што је најтрагичније неће служити својој правој сврси.

Са одлуком о утврђивању матичне установе Архива Војводине у Новом Саду у области заштите архивске грађе и регистратурског материјала на територији АП Војводине[16] дошло је и до реанимирања Друштва архивских радника Војводине (ДАРВ) 2004. године.[17]

Одмах по реанимирању рада ДАРВ је отпочео са низ активности. Једна од активности била је и иницирање и организовање, у првом времену консултација, а потом и тематских скупова архивиста који раде на пословима Заштите архивске грађе ван архива (у даљем тексту Служба заштите).[18] У овој Служби заштите архивске грађе ван архива која је први степеник у раду сваког архива је, са нестанком некадашње државне заједнице крајем осамдесетих и друштвених промена током деведесетих година, дошло до великих преокрета. Многа предузећа, фирме, установе културе, хотели и угоститељски објекти, спортска друштва су престајала да раде, нестајала у вртлогу транзиције или отишла под стечај. Промене у фирмама доносиле су промене у регистратурама. Односно промене у фирмама доносиле су промене у односу према архивској грађи и регистратурском материјалу у регистратурама. Тако се из дана у дан повећавала потреба да се запосленим архивистима у Служби заштите архивске грађе ван архива дају упуства за поступање у новонасталим околностима. Потреба је била увећана из чињенице да је са нестанком некадашње државне заједнице крајем осамдесетих нестало и архивско веће[19] баш као и матичност републичког архива – Архива Србије, те је нестало правовремених и ваљаних упустава и смерница по питањима рада архивиста у регистратурама.[20] Стога је на седницама ДАРВ-а покренута иницијатива да се отпочну тематске консултације и радионице архивиста који раде у Служби заштите архивске грађе ван архива. Током протеклих година одржале су се у Новом Саду, Белој Цркви и Кикинди. Иако су се на свакој радионици квалитетно разматрала актуелна питања из практичног рада Службе заштите посебно су се организацијом и квалитетним закључцима издвојиле радионице у Кикинди које су одржане протекле две године, дакле, 2011. и 2012. године.[21] Маја 2011. године тема радионице била је „Израда јединствене листе категорија архивске грађе и регистратурског материјала са роковима чувања која се примењују у Основним школама“, док маја 2012. године тема радионице је била „Архиви у процесу стечајног поступка“. Радионице у Кикинди су се разли-

15 Часопис, „Архивски анали“, покренуло је ДАРВ, са седиштем у Историјском архиву Града Новог Сада, који је био и носилац целог „посла. Објављена су свега два броја (1992, и 1993.) у тиражу од 250 примерака. Међутим, како су текстови објављени без рецензија провукли су се и они испуњени грубим материјалним грешкама, те је дошло до обустављања излажења часописа пуних дванаест година. Новопокренути број Архивских анала (од 2006, бројеви 3,4,5,6), чији је издавач по импресуму ДАРВ (што доводимо у сумњу) иако без јасне концепције и испретураних рубрика доноси текстове који су веома неуједначени по квалитету. Свакако да му је највећа мана што нема рецензенте, те се у њему могу наћи и текстови који су испод сваког критеријума и нивоа струке, а са друге стране апологетике без почетка и краја. Без сталности и самосталности у новчаној конструкцији, без сталног уредника и чврсте концепције, са редакцијом изабраном по подобности и кључу, под будним оком „виших органа“, неће далеко одмаћи од прва два броја што наговештава небулозно упозорење читаоцима да „Радови објављени у овом броју часописа резултати су рада и истраживања њихових аутора, који сносе одговорност за све податке изнете у њима“(стр. 4). Међутим, без обзира на наведено, уз отклон уочених недостатака може бити од користи архивиским делатницима.

16 Сл. Лист АПВ, бр. 11 од 16. Августа 2003. Чл. 1–2.

17 Такође је после дванаест година 2006. године настављено са издавањем часописа ДАРВ-а Архивски анали.

18 У раду су сву пажњу посветили активностима намењених Служби заштите архивске грађе ван архива, док друге активности само дотичемо или не, што не значи да их није било.

19 Архивско веће је било најеминентније стручно тело, које су сачињавали наискуснији и најстручнији архивисти. Оно је доносило упуства и препоруке за поједина питања у вези струке и практичног рада архивиста. Упуства су била штампана у архивским часописима, пре свега у: Архивист и Архивски преглед.

20 Потребе је било више него потребне из разлога што све анемичније Друштво архивиста Србије не одржава сличне скупове нити је на нивоу Републике или Покрајине успостављено архивско веће које сачињено од најискуснијих архивиста би се бавило актуелним питањима и доносило упуства за њихово решавање. Недавно је матичност обновљена, или бар у најави обновљена, те најављен надзор од стране Архива Србије у Историјски архив Суботица. До писања овог текста та матичност није профункционисала.

21 И током 2010. године одржана је радионица у Кикинди, на начин као и претходних година, дакле са уводничарем и уводним рефератом, где на крају није било закључка нити икаквог решења које би третирало и предложену тему. Тема је била Медицинска документација.

ковале од раније праксе где је постојао уводничар који је имао спремљен реферат и где се после излагања развијао разговор који није излазио из оквира изложеног нити се градио одговор на актуелна питања. Закључци, када их је било, били су уопштени и нису доносили практична решења, која су више него потребна. Насупрот томе радионице у Кикинди из 2011 и 2012. године, су конципиране на начин да колеге архивисти који раде у Служби заштите архивске грађе ван архива најпре доставе запажања из властите праксе, те питања и предлоге решења за поједине поступке. На тај начин долазило се ближе одговорима а поступци архивиста на терену би се уједначавали.[22]

Дакле, Историјски архив Кикинда (ИАКи) и Историјски архив Панчево (ИАПа) уз Друштво архивских радника Војводине (ДАРВ) и Архив Војводине, организовали су архивистичку радионицу која је третирала, ако не најзначајнију онда свакако најактуелнију тему из службе Заштите архивске грађе ван архива „Архиви у процесу стечајног поступка“ са поднасловом „питања и дилеме“. Разлога за такву тему било је више, а поготово што постојећи закони и прописи, немају посебно одређене смернице по питању права надлежних Архива и обавеза стечајних управника, у вези регистратурског материјала предузећа у стечају, осим права и обавеза која проистичу из одредаба члана 37. и 38. Закона о културним добрима, Службени гласник РС, бр. 71/94. и члана 76. Став 1, тачка 1 и 2. истог Закона. Закон о стечају (Сл. гласник РС бр. 104/2009), такође нема посебне одредбе везане за обавезе стечајног управника, односно надлежног Суда који покреће стечајни поступак, по питању архивске грађе. Закон о архивској грађи и архивској служби, који је у поступку усвајања, одређенији је по питању обавеза ствараоца и имаоца архивске грађе и регистратурског материјала и надлежности историјских архива, али до дана његовог усвајања архивисти у Служби заштите архивске грађе ван архива обављају послове из свог домена и суочавају се свакодневно са мањим или већим проблемима. Основни циљ ове радионице био је да архивисти који раде на истим пословима и суочавају се са сличним проблемима, размене искуства и усагласе ставове, по питању заштите архивске грађе код регистратура у стечају. На скупу су учествовали архивисти који раде у службама заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван Архива из свих Историјских архива са подручја АП Војводине[23]:

1. Историјски архив Кикинда: Јасмина Латиновић, архивиста и Бојан Чолак, архивиста, те Слободан Станић, Никола Радосавчев, Драгомир Томин, директор установе.

2. Историјски архив Панчево: Милован Ристић, архивиста.

3. Историјски архив града Новог Сада: Југослав Вељковски, виши архивиста и Тихомир Прашчевић.

4. Историјски архив „Срем“ Сремска Митровица: Миливој Спасојевић, архивски саветник, Мирјана Медалић, архивиста, Јасна Арбанас, директор установе.

5. Историјски архив Суботица: Зоран Вељановић, виши архивиста, Николета Чернек, архивски помоћник и Бранислав Егић, архивски помоћник.

6. Историјски архив Сомбор: Младен Петровић, виши архивиста, Мирко Љубоја, архивски помоћник.

7. Историјски архив Зрењанин: Жељко Бајић, архивиста, Никола Петричић, архивиста.

8. Историјски архив Сента: Фодор Иштван, директор установе, Фодор Иштван мл, архивиста, Молнар Тибор, архивиста.

9. Историјски архив Бела Црква, Жељко Комарица, архивиста, М. Томов, директор установе.

Као основа за радионицу су послужили поступци који се воде током стечајног поступка.

Стечајни поступак спада у ред најзначајнијих у раду Службе заштите архивске грађе ван архива која се појављују у последњој декади. Служба заштите архивске грађе ван архива у Суботици прилази овом послу са пуно пажње и посебним мерама опреза јер је сваки стечајни поступак (и ст. управник) прича за себе. Оно отвара низ поступака од којих је свако питање за себе, а ми ћемо их навести оним редом који у стечајном поступку обављамо или настојимо да га обавимо:

1. Отварање стечаја, односно регистратуре код Сл. Заштите (допис стечајног управника/повереника) уколико регистратура није евидентирана и уведена у Регистар регистратура

22 Свакако да организаторима, и то онима који су уистину били организатори, као и учесницима није било ни у мислима да замене све пасивнују Матичну службу, некадашње Архивско веће, нити било какву законодавну улогу коју би самовољно присвојили. Тако да закључци нису обавезујући него усмеравајући, или се ипак уместо некадашњег стерилног млаћења празне сламе, архивисти враћали у своје архиве са расчивијаним и размагленим ставовима за многа питања и подпитања.

23 Друштво архивских радника Војводине, односно њен в. д. председника, иако организатор, овог пута је изостао баш као и представници Архива Војводине, односно њене Матичне службе. Желимо да верујемо да су их од радионице у којој су учествовали архивисти из свих девет архива у Војводини одвојили важнији и неодложни послови.

2. Долазак на лице места и констатовање ситуације: да ли има архивске грађе и рег. материјала, у којој мери је сачувана, оштећена, вредна... Уколико има потребе, констатација да архива није комплетна, односно да јој недостаје мањи или већи део (услед уништења, намерног или у току премештања, неадекватног смештаја итд.) прави се и службена белешка

3. Утврђивање Листе категорије регистратурског материјала са роковима чувања (сваки поступак - посебна листа)

4. Излучивање безвредног регистратурског материјала којем је истекао рок чувања (попис јединица паковања, преглед)

5. Записник и Решење о излучивању безвредног регистратурског материјала

6. Захтев за примопредају архивске грађе (преузима се само сређена и пописана архивска грађа – дакле прима се само ваљан попис: по ствараоцима, а у оквиру ствараоца по врстама и годинама)

7. Излазак на лице места ради провере да ли је грађа спремљена за примопредају у поредку и констатује се записнички (провера пописа у захтеву за примопредају)

8. Уговор о примопредаји

9. Одлагање у депо по поретку: архивска грађа (издвојити на крају привремену документацију и написати крајњи рок за њено излучивање)

10. Записник о примопредаји архивске грађе

11. И ако постоји захтев од ст. управника, потврда, у којој се констатује да је стеч. управник извршио своје обавезе према архивској грађи и надлежном историјском архиву

У Суботици према информацијама које смо добили од Трговинског суда у стечајном поступку је од 2011. године 362 фирме. Мањи број припада оним тзв. великим фирмама а највећи је број тзв. сестринским или фантомским фирмама које су постојале и пословале краћи период. Већина стечајних поступака, колико је нама у сазнању, трају више година, па тако и у нашем случају динамика окончања нашег посла са стечајним управницима/повереницима траје у зависности од самих стечајних управника/повереника. Током 2011. и 2012. године Историјском архиву у Суботици, односно Служби заштите архивске грађе ван архива обратила су се (дописом или телефоном) 19 стечајних управника и повереника за захтевом за реализацију њихових обавеза према архивској грађи.

На радионици за Службу заштите архивске грађе ван архива у Кикинди која се одржала маја 2012. године, издвојила су се четири основна питања око којих се водила дискусија, размењивала искуства и која су била основ за доношење закључака:

1. Питање начина и могућности прибављања обавештења о покретању стечаја у регистратурама на подручју у надлежности Историјског архива и о поступцима који следе,

ЗАКЉУЧАК

Постоји више начина обавештавања о покретању стечаја у регистратури и сви су везани за директно ангажовање архивиста Службе заштите архивске грађе ван архива и то путем праћења интернет страница Народне банке Србије, Агенције за привредне регистре Републике Србије, Агенције за приватизацију, Агенције за стечај, праћењем објава у Службеном гласнику Републике Србије, обавештавањем код стечајних судија, са огласне или током стручног надзора у надлежним Привредним судовима. Заједнички став архивиста је да је нужност (што би требало и законски спровести) постојање обавезе стечајног управника да обавести (дописом или другим документом) надлежни архив о стечају који је почео да води. У вези са регистратурама које нису уписане у Регистар регистратура надлежног архива, а међувремено је покренут стечај, закључак је да их треба уписати у Регистар, отворити досије регистратуре и обављати уобичајене радње које следе.

2. Поступци и радње Службе заштите архивске грађе ван архива након утврђивања стечаја, везани за архивску грађу и регистратурски материјал и обавезе стечајног управника/повереника;

ЗАКЉУЧАК

Одмах по добијању обавештења о покретању стечаја у регистратури, треба контактирати стечајног управника/повереника и заказати стручни надзор. Током стручног надзора упознати стечајног управника/повереника о обавезама које има и утврдити количину, степен сређености и очуваности архивске грађе и регистратурског материјала, распон година и инсистирати на физичком обезбеђивању простора где се налази архивска грађа и регистратурски материјал, да би се спречило његово растурање или уништавање.

Сачинити записник о извршеном надзору и наложити мере за извршење, зависно од стања архивске грађе и регистратурског материјала. Ако је регистратурски материјал сређен и постоји Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања, наложити издвајање и пописивање архивске грађе за примопредају и издвајање и пописивање безвредног регистратурског материјала за излучивање. Ако је регистратурски материјал несређен, прво наложити сређивање, па поступак као у претходном случају. Уколико не постоји Листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања, установити је и на основу ње извршити издвајање безвредног регистратурског материјала.

3. Питање преузимања архивске грађе и регистратурског материјала после окончања стечајног поступка;

ЗАКЉУЧАК

Подразумева се да је архивска грађа сређена, пописана (са потребним елементима) и спакована у прописане јединице паковања. Стечајни управник/повереник шаље надлежном Архиву захтев за пријем архивске грађе, који садржи детаљан попис по врстама, годинама настанка и количину архивске грађе за коју се тражи примопредаја. Архивиста Службе заштите архивске грађе ван архива надлежног Архива, провером на лицу места утврђује да ли грађа која је спремљена за примопредају, уопште архивска грађа, [24] одговара попису из захтева за примопредају и обавештава стечајног управника/повереника, о трошковима примопредаје који падају на терет регистратуре у стечају (детаље уговора одређује управа, односно директор архива по важећој одлуци Управног одбора). То су трошкови набавке полица и кутија за смештај примљене грађе и трошкови обезбеђивања одговарајуће заштите. Након покрића трошкова и примопредаје архивског материјала сачињава се записник о примопредаји (који садржи све прописане елементе). Уколико у стечајној маси нема средстава за покривање трошкова пријема, направити договор са стечајним управником/повереником о могућности набавке средстава из других извора (других стечајева које води) или након продаје правног лица. Обавеза преузимања остаје и када су исцрпљене све могућности покрића поменутих трошкова. Због проблема са смештајним простором, који имају сви Архиви, овде се говори о архивској грађи регистратура код којих се стечај завршава ликвидацијом. Код стечајева који се завршавају реорганизацијом или продајом, треба прво ићи ка обавезивању правног следбеника, на чување архивске грађе до тренутка када надлежни Архив буде у могућности да је преузме. Архивска грађа се преузима у целости, изузев случаја да је нови власник заинтересован да задржи техничку документацију, што се утврђује записнички. Документација стечајног управника/повереника, преузима се након 3 године, што је регулисано и Законом о стечају. Уколико, због објективних разлога надлежни Архив није преузео сређену и пописану архивску грађу, а она у међувремену буде растурена или уништена од стране НН лица, случај се пријављује полицији, а записником се утврђује новонастала ситуација на терену и обаве исте радње које претходе примопредаји, преостале грађе.

4. Која законска и подзаконска акта представљају правни оквир у поступку заштите архивске грађе и регистратурског материјала у регистратурама у стечају?

Општи је закључак да се ни један тренутно важећи Закон не бави детаљније обавезама стечајних управника и повереника кад је у питању архивска грађа и регистратурски материјал у регистратурама у стечају, али по питању заштите архивске грађе и регистратурског материјала, регистратуре у стечају и лице које њима управља, као све друге регистратуре, имају исте обавезе које проистичу из Закона о културним добрима, Службени гласник РС, бр. 71/94.

Закон о стечају (Сл. Гласник РС бр. 104/2009), бави се самим поступком стечаја, без посебног осврта на архивску грађу, а нешто више у вези обавеза стечајних управника/повереника, одређује Правилник о утврђивању националних стандарда у стечајном поступку (Сл. Гласник РС бр. 13, од 12. марта 2010.).

Нови Закон о архивима и архивској служби одређенији је по овим питањима, али је још увек у поступку усвајања и треба сачекати његову примену. Правилник о примопредаји архивске грађе САП Војводине из 1975, евентуално може да послужи као потсетник.

Донети закључци представљају јединствени став архивиста Службе заштите архивске грађе ван архива о поступцима

24 Дешавало се да је за примопредају била припремљена само финансијска документација привременог карактера. Како није било архивск егграђе трајног карактера није се приступило преузимању. Уместо тога сачинила би се службена белешка о некомплетности архиве и прекршајни поступак према нн лицу зауништену архиву.

и радњама које треба предузимати код заштите архивске грађе регистратура у стечају, укључујући однос према обавезама стечајних управника и поверилаца. Закључци донети на овој Радионици нису „упутство“ за архивисте који раде у служби заштите ван Архива, већ основ подједнаког приступа у решавању постојећих проблема и нису обавезујући. Док председник или председништво ДАРВ-а или матични архив, односно Архив Војводине не састави боље упутство, које са пуним правом очекују архивисти у Служби заштите архивске грађе ван архива, ова ма како мањкава и несавршена „упутства“ биће на располагању архивистима у оној потреби баш као и со хлебу.

ARCHIVES IN VOJVODINA IN THE PROCES OF BANKRUPTCY

The paper addresses the topic of The Archives' situation in the proces of bankruptcy when the current Cultural Goods Law of the Republic of Serbia (Official Gazette of the Republic of Serbia No. 71/1994) does not offer any solution for it and the draft bill still hasn't been accepted. The absence of the Archival Council or any other relevant body of authority which wouid give advice on that matter, contributes to having many concerns and confusion in managing records of companies in receivership. The Active Records Takeover Regulations of Vojvodina from 1975 is applied for the takeover in bankruptcy proceedings as well since there isn't a more contemporary basis for a takeover in such situation. The Bankruptcy Law (Official Gazette of the Republic of Serbia No. 104/2009) deals only with the bankruptcy proseedings without addressing the active records. Regulations for the Establishment of National Standards in Bankruptcy Proseedings (Official Gazette of the Republic of Serbia No. 13, of march 2010) further address and determine the obligations of the creditors in bankruptcy.

For these reasons, The Archives in Vojvodina have offered solutions through education workshops which aresupposed to help with managing the challenges encountered in the bankruptcy proseedings. Some of those solutions are presented in this paper, as well as the experiences of archivists in The Historical Archives of Subotica.

Јасмина ЖИВКОВИЋ МА
Историјски архив Пожаревац
Србија

UDK: 930.253:271.2(497.11)"1779/1952"

Заштита црквених матичних књига у Браничевском округу

Абстракт: Црквене матичне књиге представљају део културне баштине Србије од изузетног значаја. Као историјски извор такође имају прворазредну вредност. Предмет нашег рада јесте приказ једне од најзначајнијих целина архивске грађе која се чува у Историјском архиву Пожаревац - Збирке црквених матичних књига насталих у храмовима на подручју данашњег Браничевског округа. Истовремено, судбина црквених матичних књига православних храмова представљена у сажетом историјату, мотивисала нас је да још једном истакнемо неопходност потпуне, стручне и квалификоване превентивне и архивистичке заштите црквених матрикула. У том смислу пресудна је улога архивских установа и савремене архивске теорије и праксе, а све са циљем да се сачувају крунски докази и драгоцена сведочанства идентитета и битисања једног, у овом случају, српског народа.

Кључне речи: црквене матичне књиге, хронолошки приступ, законски прописи, заштита, архивска грађа, стваралац, православна црква, културно добро (баштина), архив, држава, архивистика, надлежност.

Из историје црквених матичних књига српске православне цркве

Устројство црквених матичних књига у српској православној цркви везује се за 1727. годину. Конкретније интересовање за „исписивање" црквених матрикула на просторима на којима су живели Срби у Аустроугарској уследило је у другој половини 18. века. Први државни акт у овој области који се односи на српску православну цркву објављен је 1779. године. Са јачањем државне ингеренције, 1784. године је донета Наредба о обавезном вођењу матичних књига рођених, венчаних и умрлих из 1784. године, уведена је обавеза вођења матичних књига за све признате вероисповести, међу њима и српску православну. Законским прописом из 1827. утврђено је вођење црквених матичних књига у два примерка, од којих се први чувао у регистратури стваралаца, односно у цркви, а други у архиви муниципије односно државне администрације, при чему су се дупликати достављали државним органима једном годишње.[1]

У Србији су се, међутим, црквени протоколи рођених (крштених), венчаних и умрлих почели водити у првој половини 19. века, убрзо по устројеној црквеној организацији, која је подразумевала њено осамостаљивање, постављање првог митрополита из редова Срба, нову поделу на епископије, почетке црквеног законодавства, увођење државних субвенција цркви.[2] Први пропис, којим је утврђен „круг рада и дужности" црквене власти, донет је на основу Устава Кнежевине Србије из 1835. године. Мита Петровић у „Финансијама и установама обновљене Србије", наводи да је тим прописом највероватније, поред других, уведена и обавеза да се у парохијама воде главни протоколи крштених, венчаних и умрлих. Конзисторија Митрополије Књажества Српског „видевши неопходну потребу и нужду", исте 1836. године, закључила је да се при свакој цркви „од сада започну водити Протоколи крштених, венчаних и умрлих". Протоколе је, при свакој цркви, требало увести од „идућег новог 1837. грађанског лета".[3]

1 М. Ђуканов, **Када су уведене црквене матичне књиге код Срба у Војводини**, Зборник радова Архивска грађа као извор за историју, Архив Србије, Београд, 2000,113–120.

2 В. Стојанчевић, **Из историје српске православне цркве**, Ниш, 2006, 113.

3 **Уредбе и прописи Митрополије Београдске, 1835–1856**, акт Конзисторије бр. 395/1836.

На ове прописе се позива и Архијерејски сабор 1865. године када налаже да се при уписивању венчаних или умрлих лица „остане при 11. тачци Уредбе, која је издана 22. децембра 1836. године, бр. 449“.[4] Историјски извори указују да је управо том Уредбом, започело законско регулисање статуса матичних књига, које је потврђено и параграфом 92. Грађанског законика Кнежевине Србије из 1844. године.[5]

Закон о црквеним властима из 1862. године је у члану 38. (тачка 5) утврдио да поред матица, сваки парохијски свештеник има обавезу да води „још нарочиту главну књигу у цркви“, у форми регистра, у коју су сви свештеници једне цркве из „својих књига“ према именским одредницама, преписивали податке о рођенима, венчанима и умрлима.[6]

Статус црквених протокола је потврђен и Законом о црквеним властима источно-православне цркве у Краљевини Србији од 1890. године.[7] У круг делатности парохијских свештеника, капелана и ђакона стављено је и да „уредно записују и чувају записнике: рођених, венчаних и умрлих по пропису, који за то постоји“.[8] Поред матрикула рођених, венчаних и крштених од 1893. године су уведени и протоколи за упис оглашених лица, који ће се водити на „монополисаној хартији“.[9]

С развојем српске државе и ширењем управног апарата, матичне књиге су добијале на значају. Представљале су извор података за сачињавање јавних исправа јер других, меродавнијих докумената није било. Дужност свештеника да издају изводе из протокола рођених, венчаних и умрлих, на тачно утврђеним обрасцима, установљена је 1852. године,[10] на који начин је црквеним матичним књигама признат карактер јавне исправе.

„Правитељствена“ власт је, међутим, придавала значај не само тачном и уредном вођењу, већ и чувању матичних књига. У прилог томе говоре и честе жалбе на свештенике који „не оцењују ову важност матичних књига те са њима поступају немарно“. И духовна власт је зато, не ретко, упозоравала свештеника на „важност протокола и извода и препоручила им да се старају о најтачнијим уписима рођених, венчаних и умрлих у надлежне протоколе...од којих зависи и живот и имање и служба грађанима...“.[11] Такође се од свештеника захтевало да протоколе чува под „кључем у затвору“, да на захтев „буди које власти само из протокола испише и пошаље „што се иште“ и да у случају потреба полицијске и оштинске власти за уверењима из протокола „то се мора учинити искључиво у присуству свештеника који је надлежан да води протокол“. Ово правило већ указује на свест о потреби одговорнијег чувања и заштите црквених матичних књига, јер се дешавало да су понекад „пандури, кметови и општински писари сами узимали протоколе из цркве и сами проверавали и преправљали у нечију корист или штету протоколе, због чега су свештеници касније одговарали.“[12]

И први Кривични закон у Србији (1860), истина скромно, посветио је пажњу „злочинствима и преступљенима свештеника...у смотрењу вођења протокола о рођенима, венчанима и умрлима“.[13] Али, то је било довољно да Архијерејски сабор, као највиша црквена власт, 1864. године проследи свештенству распис у коме се „стари и већ попуњени протоколи имају у орману или сандуку точно хранити, а нови у које се уписују имена крштених, венчаних и умрлих, уредно и благовремено водити под надзором најстаријега међу свештеницима, принадлежећима једној истој цркви“.[14]

Овакви уредбени прописи о вођењу матичних књига, с мањим изменама и допунама, остали су на снази и у Краљевини Југославији. Устав Српске православне цркве у Краљевини донет 1931. године, непосредно после Закона о српској православној цркви,[15] такође није детаљније предвиђао начин чувања црквених матичних књига. Потоњи Устав је углавном преузео постојећу регулативу, када се ради о матич-

4 **Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора православне српске цркве у Краљевини Србији (1839–1900)**, Београд 1900, 30.

5 М. Петровић, **Преузимање старих матичних књига рођених, венчаних и умрлих лица у архиве у СР Србији ван територије САП-а**, Архивски преглед, бр. 1–2, Београд, 1987.

6 **Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора православне српске цркве у Краљевини Србији (1839–1900)**, акт од 19. септембра 1891. године.

7 **Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора православне српске цркве у Краљевини Србији**, од 1839–1900 године, Београд 1900, 263. **Зборник закона и уредаба XLXL**, 515.

8 Исто.

9 Исто, акт Духовног суда Епархије Београдске бр.1125. од 1. марта 1893.

10 Исто, акт Конситорије бр. 730, од 19. августа 1852.

11 Исто, акт Кн 3022, од 18. октобра 1868.

12 Исто, акт Кн 2826, од 27. септембра 1868.

13 **Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора православне српске цркве у Краљевини Србији од 1839–1900. године**, Београд 1900, 31.

Закон о изменама и допунама кривичног законика од 6. октобра 1899. године

14 **Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора Православне српске цркве у Краљевини Србији (1839–1900)**, 31.

15 **Закон и Устав Српске православне цркве, издање Светог архијерејског синода**, Београд 1939, 79.

ним евиденцијама и администрацији парохијских цркава. У оквиру надлежности месног свештеника, поред тачног и редовног вођења књига крштених, предбрачних испита, венчаних и умрлих, као и „других званичних књига“, издавања извода и уверења, налазило се и њихово „одржавање у добром стању и реду“.[16]

Друштвено - политичке околности које су наступиле после Другог светског рата, условиле су сасвим другачији положај српске православне цркве у односу на државу. То је узроковало доношење новог Устава Српске православне цркве, 1947. године.[17] Устројство цркве се, дакле, није променило, а прописи о устројству, вођењу и чувању црквених матичних књига нису иновирани. Далеко очигледнија је била промена односа државе према Српској православној цркви, али и другим конфесијама.

У том смислу, државне власти су донеле нове прописе о матичним евиденцијама. Законом о државним матичним књигама су 1946. године уведене државне матичне књиге,[18] (црквене) матичне књиге (рођених, венчаних и умрлих) вођене „по досадашњим прописима на подручју где нису постојале државне матичне књиге, као и изводи из њих и даље су задржале доказну снагу јавних исправа о чињеницама уписаним у њима пре ступања на снагу овог закона“. Државна власт је вешто избегла формулацију „црквене матичне књиге“ иако је било потпуно јасно да се управо о њима ради.

На основу Закона, 1948. године су донета Општа начела за преписивање матичних књига, са важношћу за целу Југославију.[19] Општа начела су представљала основ за доношење Посебних упутстава за преписивање матичних књига (рођених, венчаних и умрлих) које су вођене на подручју „где нису постојале државне матичне књиге“.[20] Тако су државне матичне службе преузеле црквене матрикуле које су на подручју Србије „вођене од 1. јануара 1850. године до ступања на снагу Закона о државним матичним књигама на подручју где нису постојале државне матичне књиге“ ради преписивања које је требало да се заврши „најдаље до 31. децембра 1950. године.“ Изменама и допунама овог Закона, 1949. године је поред других одредаба, било предвиђено и преузимање матичних књига од верских представника и њихова предаја на чување надлежном службенику матичног одељења.[21] Последица тога је да су црквене матичне књиге, настале у Србији од 1837. године, дошле у посед државних матичних одељења, у чијим су архивама остала више од пола века.

Актуелна заштита црквених матичних књига

Правовремена и целовита заштита црквених матичних књига као дела националног архивског фонда је императив стручног рада архивских посленика. Концизан хронолошки приказ нормативних оквира цивилног и канонског права, од устројства црквених матичних евиденција до данас, управо нас је мотивисао да „прозборимо“ о актуелним проблемима њихове заштите.

Непостојање архивског законодавства - својеврсна правна празнина у овој материји, упућује нас на опште законске прописе о заштити културних добара у Србији, у оквиру којих се налазе одређена поглавља посвећена заштити архивске грађе. Овде мислимо пре свега на важећи Закон о културним добрима,[22] који је предвидео и заштиту архивске грађе верских организација и заједница. Дефинишући архивску грађу као културно добро, Закон је утврдио као такав и „на било који начин забележени документарни материјал од посебног значаја за науку и културу који је настао у раду.... верских заједница...“. На овај начин и црквене матичне књиге, као део архивског фонда насталог радом српских православних храмова, у цивилном законодавству, предмет су интересовања и бриге, како стваралаца истих, тако и установа заштите.

Одредбе Закона о културним добрима нису дискутабилне, јер се децидирано одређују најпре према ствараоцу регистратурског (документарног) материјала, а потом и према обавезама које тај стваралац има према институцијама система, односно установама заштите, чија је дужност да тај материјал штите и ван свог седишта, односно ван архива. Верске заједнице, као правна лица, такође имају обавезу да са документацијом која настане њиховим радом, поступају према одредбама позитивног архивског законодавства. Из тога произлази и Законом прецизирана обавеза Српске православне цркве да матичне књиге као део архивске грађе чува у „сређеном и безбедном стању“. Са друге стране,

16 Исто.

17 **Устав Српске православне цркве**, издање Светог архијерејског Синода, Београд, 1947.

18 **Службени лист ФНРЈ**, бр. 29/1946.

19 **Службени лист ФНРЈ**, бр.109/1947.

20 **Службени гласник НРС**, бр. 18/1948.

21 **Закон измена и допунама Закона о државним матичним књигама**, Сл. лист ФНРЈ, бр. 4/1949.

22 ИАП, **Збирка службених гласила Републике Србије**, Службени гласник РС, бр. 71/94.
Лекић Б, **Архивистика**, Београд, 2006.

архиви као установе заштите, активно су легитимисани да, у оквиру своје територијалне и стварне надлежности, врше надзор над стањем заштите архивске грађе и регистратурског материјала црквених органа.

Заштита црквених матичних књига као дела архивске грађе чији је стваралац Српска православна црква спроводи се у оквиру прописа о претходној заштити - у поступку настајања, и о другостепеној заштити, која се одвија у надлежној архивској установи. По питању претходне (превентивне) заштите, надлежност Историјског архива Пожаревац остварује се на подручју Браничевског округа, а огледа се у вршењу стручног надзора и пружању прописане стручне помоћи на заштити ове врсте културне баштине. У том смислу, предмет стручног рада архивиста мора бити архивски фонд српске православне цркве, у коме се, поред друге врсте архивских докумената, налазе оперативне или активне црквене матрикуле, али и све неоперативне које се још увек чувају у појединим православним храмовима.

Претходна заштита црквених матичних књига, мора се признати, одвија се веома споро, а евидентна осетљивост и предострожност православне цркве у погледу присуства и уплива државних органа у „црквене послове“, свакако је један од разлога томе. Због тога смо мишљења да је веома важно стручно и аргументовано објаснити представницима црквених власти потребу, садржину и сврху активности архива у домену претходне заштите. Посебно је значајно акцентовати да на страни Архива не постоји интенција да се без сагласности црквених власти, односно користећи искључиво законско право, врши надзор као и преузимање у Историјски архив архивске грађе црквене провенијенције, посебно црквене матичне књиге. Међутим, архив као одговорна институција у систему заштите културних добара, мора поступати у складу са одредбама важећег закона, те вршити своје надлежности и у погледу заштите архивске грађе црквене провенијенције „на терену“. Што значи, у ствари, заједнички напор архива и православне цркве да се обезбеди и заштити архивска грађа овог ствараоца у целости, при чему је посебна пажња усмерена на црквене матрикуле.

„Расветљавању ситуације“, а на корист очувања црквених матичних књига, свакако је помогао Протокол о сарадњи Српске православне цркве, Министарства културе Републике Србије и Архива Србије, као матичне установе заштите архивске грађе у Србији, који је потписан крајем 2007. године.[23]

Отворена је могућност да се и регионални архиви значајније активирају на заштити архивске грађе православне црквене конфесије, што је Историјски архив Пожаревац у својој пракси и учинио. Споразум о међусобној сарадњи, који је пожаревачки архив 2010. године потписао са Епархијом Браничевском,[24] представља не само формализацију јавно изречених „добрих намера“ у области сабирања и заштите архивске грађе црквене провенијенције на подручју Браничевског округа, већ и конкретизација још пре више деценија започетих послова на стручној помоћи у заштити црквених матичних књига насталих радом православних храмова у оквиру територијалне надлежности Историјског архива Пожаревац. [25]

Збирка црквених матичних књига округа Пожаревачког

Указали смо да се превентивна заштита црквених матичних књига односи, пре свега, на оперативне црквене књиге, које, иако већ више деценија немају снагу јавне исправе, и данас настају у раду црквене администрације, чинећи важан део архивског фонда српске православне цркве. Подједнако, ако не и много више, значајна је заштита црквених матичних књига које су настале у 19. веку, данас неоперативне или „пасивне“, али су извор обиља података који озбиљног истраживача историјских појава, догађаја и личности могу надахнути и отворити му неслућене стваралачке и научне хоризонте.

У оквиру своје стварне и територијалне надлежности, Историјски архив у Пожаревцу је покренуо питање архивистичке (секундарне) заштите црквених матичних књига као својеврсног „симбола“ националног, историјског и културног идентитета српског народа на простору данашњег Браничевског округа, те је у циљу њиховог очувања, иницирано преузимање истих у архив на даљу заштиту. Основ за то, поред одредби члана 39. актуелног Закона о културним добрима,[26] представљају и одлуке - „јединствени закључци“ Републичког секретаријата за унутрашње послове СРС и Архива Србије, настали као резултат саветовања одржаних по питању матичних евиденција, у периоду од 13. до 22. априла 1987. године. Према тим закључцима, општински органи управе надлежни за вођење матичних књига били су дужни „да прикупе и среде матичне књиге доспеле за предају архи-

23 ИАП, **Архивски алманах**, 1–2008.

24 ИАП, евиденције Одељења за опште послове, 2009.

25 ИАП, евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива (спољна служба)

26 **Службени гласник РС**, бр. 71/94.

вима...и то матичне књиге рођених закључно са 1876. годином и матичне књиге венчаних и умрлих, закључно са 1906. годином". [27] Знајући да су у периоду до 1941. године матичне књиге вођене у црквама биле једина јавна исправа о личном статусу грађана, јасно нам је да се закључци из 1987. године односе управо на ове књиге, које су према прописима после 1945. године остале у државини матичних служби надлежних органа управе.

Закључци су иницирали јединствену и организовану заштиту матичних књига „које се ретко или уопште више не користе", а, тада развијена, архивска служба у Србији, указивала је на потребу да се ова архивска грађа на адекватан начин и трајно чува, како би била доступна грађанима за „њихове потребе као и за потребе научних истраживања", јер матичне књиге „садрже значајне податке о грађанима, па стога представљају драгоцена документа, архивску и историјску грађу, како о садашњим генерацијама тако и о генерацијама које су раније живеле".[28] На основу закључака, сачињено је било посебно Упутство о примопредаји матичних књига, по коме су били дужни да поступају, како матичне службе управе, тако и надлежни архиви.

Заштита црквених матичних књига насталих на подручју данашњег Браничевског округа у периоду од 1837. до 1914. године, а на основу Упутства из 1987. године, започела је неколико година касније. Према подацима из евиденција Одељења заштите архивске грађе ван архива (спољна служба) и Досијеа фонда у одељењу заштите у архиву (депо), преузимање књига у Архив на чување и заштиту је сукцесивно вршено у периоду од 1995. до 2008. године. Књиге су као неоперативне, преузете од матичних одељења градске управе Пожаревац и општинских управа Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће и Петровац на Млави. [29]

Приликом преузимања на чување црквених матичних књига од матичне службе општине Пожаревац, записнички је констатовано, поред осталог, и то да се „ највећи део књига налази у доста лошем стању, део је у расутом стању са неповезаним листовима,...на некима су корице потпуно дотрајале, део књига је услед лошег смештаја заражен гљивичним обољењима, па прети опасност даљег пропадања... постоји велика потреба да се ове књиге заштите путем конзервације, рестаурације и лечења како би им се век трајања продужио." [30] Овакво стање црквених матрикула захтевало је стручну заштиту, која је могла тада (а и данас) на најбољи начин, да буде обезбеђена у архиву, као установи заштите архивске грађе, те су у том правцу водили сви даљи напори на сакупљању и смештају црквених матица у депо Историјског архива Пожаревац.

Црквене матичне књиге представљају посебну архивску целину у оквиру раритетне архивске грађе, под називом Збирка црквених матичних књига округа Пожаревачког. Укупно 356 књига крштених, рођених, венчаних и умрлих лица, насталих у храмовима на подручју града Пожаревца и наведених општина, налазе се у оквиру граничних година настанка од 1779. до 1952. године. У оквиру Збирке се налазе и азбучни регистри уписа статуса лица за поједине храмове, као и преписи појединих књига.

Збирка црквених матичних књига је смештена у архивском депоу „Стара касарна 4", Соба за смештај црквених матичних књига и раритета. У складу са могућностима, у депоу архива се обезбеђују одговарајући микроклиматски услови за чување матичних књига. Део збирке је у циљу техничке заштите микрофилмован, а ради употребе, у оперативне сврхе истраживања, и дигитализован. Укупно је микрофилмовано и дигитализовано 256 црквених матичних књига, и то за општине: Пожаревац, Велико Градиште, Голубац, Жабари и Жагубица. У току је поступак на микрофилмовању преосталих (100) црквених књига за општине Кучево, Мало Црниће и Петровац на Млави. Оригиналне матичне књиге су похрањене у специјализованим архивским регалима.[31]

Књиге које чине Збирку су великим делом добро очуване, на њима нема физичких и хемијских обољења и оштећења. Књиге су углавном повезане и поседују очуване тврде корице. Мањи део Збирке је у лошем физичком стању (65 књига), јер су на њима поједини листови оштећени или недостају. Услед „зуба времена" на појединим књигама је евидентно „трошење" папира, који се постепено распада, а уочавају су и ожиљци услед плесни. Један број књига нема корице, или су оне знатно оштећене, што би могло довести до даљег оштећења унутрашњих листова. Због тога су све књиге привремено заштићене повезивањем сваке књиге посебно у заштитни папир. Иако је извршено микрофилмовање и дигитализација, мишљења смо да би било неопходно оригиналне књиге пове-

27 ИАП, евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива (спољна служба), акт дел. бр. 390. од 05.06.1987.

28 ИАП, евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива (спољна служба), акт дел. бр. 390. од 05.06.1987.

29 ИАП, евиденције Одељења заштите ван архива и Одељења заштите у архиву (депо).

30 ИАП, евиденције Одељења заштите ван архива (спољна служба), акт бр. 236. од 26.06.1995.

31 ИАП, евиденције Одељења заштите архивске грађе у архиву (депо).

зати, укоричити, односно конзервирати и рестаурирати, а ради спречавања даљег оштећења и евентуалног пропадања.

Збирка црквених матичних књига је сређена и обрађена. Извршени су стручни послови на идентификацији и класификацији, те разврставању књига према матичним подручјима општинских управа односно, у оквиру њих, према врсти храмова у којима су вршени уписи, дакле према принципу провенијенције. Ово из разлога поштовања административног уређења српске православне цркве као ствараоца архивске грађе.[32]

Методологија сређивања Збирке даље је пратила администрацију ствараоца, те су књиге разврстане према црквама односно храмовима у којима су настајале. У оквиру надлежности одређеног православног храма, књиге су класификоване по врсти (крштени, рођени, венчани и умрли). Хронолошки приступ, према години настанка књиге, односно граничних година уписа рођења, крштења, венчања или смрти, примењен је у оквиру класификације књига по територијалном принципу настанка. Регистри књига су сређени хронолошки.

Све књиге су обрађене, а свака књига поседује унутрашњу листу која садржи основне идентификационе податке о територијалној припадности (општина, црква или храм), врсти и годинама настанка. Листа представља и сумарни приказ садржине књиге који се огледа у евидентирању свих насеља за чије су житеље у тој књизи вршени уписи грађанског статуса, бројева уписа по годинама, идентификацији страна у књизи као и насеља за која су вршени „појединачни“ [33] уписи у књизи.

Обрада Збирке је завршена израдом сумарног пописа свих књига, према методолошком принципу сређивања исте. Подаци о раду на сређивању и обради, као и сва прописана документација о преузимању, смештају и техничком стању књига, налазе се у Досијеу фонда/збирке, који је за ову Збирку отворен под редним бројем 448. Збирка је пописно уведена у Књигу пријема архивске грађе, редни број 448, 528, 531, као и у остале евиденције о архивској грађи: Општи инвентар, Попис архивских фондова и збирки и Преглед архивских фондова и збирки Историјског архива Пожаревац. На овај начин обезбеђена је у целости стручна архивистичка заштита црквених матичних књига насталих на подручју некадашњег Пожаревачког округа, који територијално и административно одговара подручју данашњег Браничевског округа и територијалној надлежности пожаревачког Архива.

А ова раритетна архивска грађа, с правом вреднована као историјски извор од врхунског значаја, ширином сведочења и богатством података о разним сегментима економске, социјалне, демографске стварности, отвара велике могућности научног истраживања историје српског народа, и то у дугом временском периоду и различитим политичким, економским и социјалним условима. У том погледу она омогућава истраживачки приступ који је у сагласности са модерним методолошким захтевима историјске науке, у смислу изучавања друштвених кретања у свим његовим животним испољавањима и нијансама.[34]

У прилог чињеници која ову Збирку сврстава у ред историјског блага које се чува у пожаревачком Архиву, говори и најстарија црквена матична књига која се у њој налази. Она потиче из православног храма Светог Великомученика и Победоносца Георгија, односи се на матичну књигу крштених у којој су вршени уписи рођења и крштења деце за село Острово, које је до 1941. године припадало територијалној и управној администрацији Аустроугарске државе. Најстарији упис датира из 1794. године, што потврђује напред изнету констатацију о почецима вођења црквених матрикула за српску православну конфесију. Уписи у континуитету почињу од 15. јануара 1797. године. Поред књига на старословенском (црквенословенском) језику, постоје и две књиге за Острово на мађарском језику, као службеним, у држави и времену када су ове књиге настале.

Најстарија црквена матична књига на подручју „уже Србије“, у оквиру Збирке је Протокол крштених за период од 6. јануара 1837. до 25. марта 1840. година. Настала је у храму Светих архистратига Михаила и Гаврила, који је као Саборни православни храм подигнут у Пожаревцу 1819. године.[35] Закључујемо да су уредбе о обавези вођења матичних евиденција у оквиру црквене администрације биле примењене у Пожаревачком округу одмах по доношењу. Поред уписа за Пожаревац, књига садржи и уписе лица рођених у насељима „на домак вароши“: Брежане, Драговац, Живица, Лучица, Кленовник, Пољана, Пругово, Трњане и Ћириковац.

Књиге су најпре вођене на старословенском језику, да би после редакције српског писма, у другој половини 19. века,

32 Чињеница да су црквене матичне књиге преузете у архив од стране матичних служби државних органа не може утицати на питање ствараоца ове грађе, о чему смо дали појашњење у одељку рада који се односи на историјат црквених матрикула.

33 Појединачни уписи су се односили на уписе за лица и насеља која територијално нису припадала парохији или храму на који се односи одређена црквена матична књига.

34 АС, **Архив српске православне општине у Трсту, 1749–1950**, Београд, 2007.
Лекић Б, **Архивистика**, Београд, 2006.

35 М. Милићевић, **Кнежевина Србија**, Београд, 1895, 1065.

Вуково ћирилично писмо било примењено и у администрацији цркве. Српска држава је са увођењем обавезних црквених матичних књига, прописала и унифицирани образац по коме су исте вођене.

Првобитно прописани образац за протокол крштених, на пример, саджавао је податке о полу и имену „младенца“, датуму његовог рођења, имену оца и мајке и место у коме су живели, име и чин свештеника као и назив цркве у којој је дете крштено, име и занимање кума који је дете крстио.[36] Мање измене су уведене од 1864. године и односе се на детаљније податке о место пребивања (округ) и занат односно занимање родитеља новорођенчета. [37] У Збирци црквених матичних књига су се уписи рођења, венчања и смрти уводили на старословенском језику скоро до 1880. године.

У књигама које настају почев од 1890. године, уочава се да су обрасци штампани новим писмом, као и да „захтевају“ детаљније податке о грађанском стању које се уписује. Поред основних личних података, дан, месец, година, као и „доба дана у коме се дете родило“ и место рођења детета, књиге рођених[38] садрже лична имена и презимена родитеља, њихово занимање, име цркве и храма у коме је дете крштено, датум крштења, име свештеника који га је крстио, име кума, његово пребивалиште и занимање, али и податке о томе „које је дете по рођењу оцу и мајци, да ли има каквих телесних недостатака, је ли ванбрачно, близаначко...“.[39] Изванредни извори који пружају врло поуздане податке о прираштају становништва у пожаревачком крају, али и представљају полазиште сваког истраживања порекла породица и сродничких веза, израде породичних линија, али и валидне доказе неопходне у регулисању наследних и имовинско-правних односа потомака уважених пожаревачких и породица из других варошица и насеља у Пожаревачком округу. Тако наилазимо на уписе рођења угледних пожаревљана, дипломата, уметника (глумица Жанка Стокић, на пример, рођена је у Великом Градишту, Миливоје Живановић у Пожаревцу), трговаца (породице Девића, Димитријевића, Обрадовића, Павловића), лекара, општинских чиновника (Игњат Тодоровић, председник општине Пожаревачке), занатлија, хуманиста и „активних друштвених радника“.[40]

Нешто другачија сазнања пружају нам протоколи венчаних у оквиру Збирке. Предвиђени „формулар“ садржи податке о младенцима: име и презиме, њихово брачно стање пре венчања, пребивалиште, „одакле је“, занимање младожење, податке о години рођења, који је врло често описног карактера, на пример „25 година“, да ли су и кад будући младенци „испитани и оглашени“, датум венчања, у ком храму или месту срезу и округу, име свештеника који их је венчао, али и то да ли ступају у први или који други по реду брак. Простор за „Примедбе“ је у књигама венчаних углавном био „одређен“ за упис важног податка о писмености младенаца. Врло често је указивао да „женик јесте писмен, девојка није“, али је било и случајева да су обоје писмени или не, док знатно ређе је писмена била само будућа млада.[41]

Подаци о старости младенаца приликом склапања брака представљају основ за етнолошка и антрополошка истраживања. Уочљива је разноликост у погледу старосне структуре, као и чињенице „првобрачности“ односно постојања једног или више бракова. Девојке су се углавном удавале у годинама од 16 до 19 година, када је у питању био први брак. Младићи су пак ступали у брак око навршених 22 до 25 година, али се наилази и на венчања у средњим годинама једног или оба младенца, најчешће ако се ради о другом браку. Тако се у 1897. години, на пример, налази упис венчања „првобрачног женика Симе Тодоровића, болничара у окружној болници у Пожаревцу“, који се у „25 година оженио са првобрачном Софијом Николе Т. Нешића из Великог Градишта, старом 17. година“.[42]

Као и матичне књиге рођених, књиге венчаних такође представљају извор података о економској структури становништва у Пожаревачком округу. Занимања младожења су била различита: од тежака, земљоделаца, баштована, кобасичара, џамбаса, ковача, абаџија, али и чиновника, професора гимназије, учитеља, шпекуланата. Столара је, на пример, било у мањем броју, у оквиру „пријемчивих“ заната,

36 ИАП, **Збирка црквених матичних књига округа Пожаревачког, 1779–1952,** књига 1, матична књига крштених цркве пожаревачке, храм Светих Архистратигова Михаила и Гаврила, за период 6. 1. 1837- 25.3.1840. година.

37 ИАП, исто, матична књига крштениха цркве рабровске, храма Светих Апостола Петра и Павла, за период 1. 4. 1861. – 28. 7. 1869.

38 ИАП, исто.

39 Више не наилазимо на протоколе крштених, већ на протоколе (или матичне књиге) рођених.

40 ИАП, **Збирка црквених матичних књига округа Пожаревацчког**, 1779–1952, матичне књиге за упис рођених цркве пожаревачке, храма Св. Арх. Михаила и Гаврила за период 1878–1884. година.

41 ИАП, **Збирка црквених матичних књига округа Пожаревацчког**, 1779–1952, Књига за упис венчаних, период 1893–1903. цркве пожаревачке храма Св. Архистратига Михаила и Гаврила.

42 ИАП, Исто, Књига за упис венчаних, период 1893–1903. цркве пожаревачке храма Св. Архистратига Михаила и Гаврила, упис бр.14, на стр. 115. за 1897.г.

али је међу њима било странаца који су се настањивали и заснивали породице у Пожаревцу.

Уписи венчања страних лица такође су евидентна у књигама венчаних. Вишенационални бракови склапани су углавном између Срба и Немаца „цесарских“, Грка, пореклом из „Турске“, али се у књигама налазе и уписи о венчању лица јеврејског порекла или Влаха. Ови су подаци извор сазнања о степену и интензитету миграција становништва на овим просторима, као и утицајима „са стране“ који су преко брачних и породичних веза обележили економски напредак пожаревачког краја у другој половини 19. века.[43]

Нешто другачија, али не мање релевантна и значајна истраживања „отварају нам“ корице црквених матичних књига умрлих. У њима су се налазили лични подаци, затим о „радњи“ (занимању) и полу умрлог лица, његовом брачном стању, месту и времену смрти, од „какве болести или којим начином је умро“, на ком је гробљу сахрањен. Издвојићемо уписе о разлозима и начину смрти, који представљају изворе сазнања за истраживања здравственог стања, културе здравља, статистичке анализе стопе морталитета и приказ демографских кретања на подручју Пожаревачког округа. У књигама умрлих пожаревачке цркве су, на пример, најчешћи узроци смрти у другој половини 19. века били „јектике, атрофија, гушобоља, излив воде на плућа, велики кашаљ, катарно запаљење плућа, суха болест, парлах, дифтерија“. Евидентна је била велика смртност деце до 3 године, где су узроци били и, водена болест, еклампсија, шарлах, грозница. Међутим, забележена је и дуговечност житеља овога краја, у којим случајевима је као узрок смрти забележена „дубока старост“, на пример 94. године.

Насилна смрт је забележена у случају извесног Илије Ант. Ђорђевић, циганског свирача, ожењеног, који је у „Дубравици убијен из пушке“. А несрећна ратна дешавања у првој половини 20. века такође су у не малом броју случајева, имала свој епилог и у матичним књигама умрлих. Ратови су творили гробнице младих људи из пожаревачког краја страдалих у првим редовима, али и допринели ширењу заразних болести. Пегави тифус је на пример однео на десетине живота у насељу Речица, округа пожаревачког, о чему сведоче уписи у књизи умрлих за период првих десетина 20. века.[44]

Примедба „за све случајеве“ у књигама умрлих била је углавном испуњена податком о томе да ли је преминули исповедио своје грехе и примио причешће од стране свештеника. Статистика уписа сведочи да је веома мали број лица био исповедан и причешћиван у последњим тренуцима живота. Мишљења смо да овај податак не можемо сматрати „отуђеношћу“ од вере и цркве, већ више сазнањем да су велики број преминулих чинила деца, и то у најмлађим годинама живота, те су греси били далеко од малих, невиних бића, која су тек закорачила у овоземаљски живот. Наравно, не искључују се и случајеви смрти лица у поодмаклој старости, као што је пример „Ивана Стануцовића, паора из Брежана“, који је „умро од дубоке старости 1891. године у 84. години“, али није исповедио грехе или нити се причестио.[45] Наведена сазнања представљају и основ за вишеслојна истраживања верских обичаја, односа људи различих занимања и степена образовања, према „светим тајнама“ православне вероисповести, али и кретања на релацијама световног и верског елемента у ширем историјском контексту.

Навешћемо и једно специфично истраживање које може резултирати из богатства података у црквеним матичним књигама. „Именослов пожаревачког краја“ изведен на основу личних имена лица за које су вршени уписи грађанских стања у црквеним књигама представљао би својеврсни историјски, социолошко-антрополошки али и линвистички, свакако научни пројекат, који пружа могућности и за упоредне статистичке анализе „именовања у Срба“ пратећи „историјску вертикалу“ у периоду дугом од безмало два века.

Садржина црквених матичних књига, коју смо тек делимично, приказали у овом раду, по себи је довољно „речита“ у прилог потребе да се ова архивска грађа сачува од оштећења, пропадања, губитка али и заборава. У том смислу смо изнели и практичне напоре, али и конкретне резултате које стручне службе Историјског архива Пожаревац чине на претходној и архивистичкој заштити црквених матрикула. Сређена, обрађена и јавности доступна Збирка црквених матичних књига округа Пожаревачког свакако представља „круну“ целовите стручне архивистичке заштите. А у „времену испред“ стручна и етичка обавеза архивских посленика и архивских установа јесте да правовременом законитом и стручном интервенцијом помогну Српској православној цркви у заштити црквених матрикула у настајању, као делу архивског фонда овог стваралаца, од значаја за националну историју.

43 ИАП, Исто, матичне књиге за упис венчаних цркве Пожаревачке. Храма Св. Арх. Михаила и Гаврила за период 1837–1913. година

44 ИАП, Исто, матична књига умрлих (препис) за место Речица (општина Велико Градиште), период 1900–1948.

45 ИАП, **Збирка црквених матичних књига округа Пожаревачког**, 1779–1952.

РЕЗИМЕ

Црквене матичне књиге, као део архивског фонда **Српске православне цркве,** представљају писане изворе од врхунског значаја за изучавање историје не само православне конфесије, већ и српског народа у целини. Основ су идентитета и историјског трајања српског имена на овим просторима.

Историјат црквених матичних књига упознаје нас са устројством и развојем система њиховог вођења, али и првим облицима заштите, који су подразумевали обавезе парохијалних свештеника да књиге уредно чувају. Снагу јавне исправе, црквене матичне књиге су добиле на основу државних прописа у том смислу донетих, непосредно после образовања модерне спрске државе. Више од једног века, све до увођења државних матичних књига 1947. године, црквене матичне књиге су представљале једини извор података о личним грађанским стањима у оквиру српске државе.

Због свог значаја за различите области историјских истраживања, а пре свега јер представљају крунски доказ националног идентитета, црквене матичне књиге захтевају приоритет у стручном раду архивских посленика и архивских установа. Њихова заштита подразумева превентивну (претходну) стручну делатност којом се обезбеђује чување, смештај и сређивање оперативних матрикула још у поступку њиховог настанка током рада црквене администрације. У том смислу, неопходна је примена важећих прописа из области заштите архивске грађе као културног добра, како од стране православне цркве као ствараоца, тако и од стране Историјског архива Пожаревац, као надлежне установе заштите. Облици сарадње и разумевања између ствараоца и Архива, проширени су на основу државног и регионалног протоколарног акта о сарадњи у области заштите архивске грађе црквене провенијенције, којој припадају и црквени протоколи.

Збирка црквених матичних књига округа Пожаревачког, образована је у Историјском архиву Пожаревац у периоду од 1995. до 2008. године, као резултат преузимања на даље чување и заштиту неоперативних матрикула црквеног порекла, које су се налазиле у поседу државних матичних служби „ради преписивања“. Архивистички је сређено, обрађено и заштићено 356 црквених протокола, насталих у периоду од 1779. до 1952. године, на подручју данашњег Браничевског оркуга. **Збирка** представља део раритетне архивске грађе, која садржи обиље података од непроцењивог значаја за истраживање различитих тема, догађаја, појава и личности које су обележиле историју, не само пожаревачког краја већ и Србије у целини. Истовремено, очување и даља професионална заштита ове врсте архивске грађе представља својеврсни „мост поверења и сарадње“ који архивске установе спаја са Српском православном црквом у заједничком интересу целовите заштите архивалија из рада ове верске конфесије, чији је углед и утицај често у националној и државној историји српског народа био од пресудног значаја.

PROTECTION OF CHURCH REGISTRY BOOKS IN BRANICEVO DISTRIKT

ABSTRACT

Church registers are part of Serbian cultural heritage of great importance. As a historical source also are of great value. The object of our study was to review one of most important unit of archival material held in the archives of the Historical Pozarevac - a collection of church registers incurred in the temples in the area today Branicevo. At the same time, the fate of church registers Orthodox churches presented in a concise history, motivated us to once again point out the necessity for a complete, professional and qualified preventive care and archival matrikula church. In this sense, the crucial role of archival institutions and contemporary archival theory and practice, with the goal to preserve crucial evidence and valuable evidence of identity and existence of one, in this case, the Serbian people.

Keywords: church registers, chronological approach, legislation, protection, archival material, the creator, the Orthodox church, cultural heritage, archives, government, archival administration, jurisdiction.

SUMMARY

Church registers, as part of the archive fund of the Serbian Orthodox Church, written sources are of paramount importance for the study of the history not only of the Orthodox religions, but also the Serbian people as a whole. The basis of the historical identity of the Serbian name in these parts.

History of church registers introduces the organization and development of their management systems, and the first forms of protection, that implied obligation parochial clergy to keep

books neatly. Force of public documents, church registers are given on the basis of national rules adopted in this regard, just after the education of modern Serbian state. For more than a century, until the introduction of state registers 1947th year, church registers were the sole source of information on personal civil status within the Serbian state.

Due to its importance in various fields of historical research, primarily because they are the ultimate proof of national identity, church registers require priority in the professional work of archive staff and the archive institutions. Their protection includes preventive (prior) professional activity which provides care, accommodation and arranging operating matrikula still in the process of their creation in church administration. In this regard, it is necessary to use regulations in the field of archives as cultural property, both by the Orthodox Church as a creator, and by the Historical Archives Pozarevac as competent care facilities. Forms of cooperation and understanding between the producers and archives, expanded on the basis of national and regional laws protocol on cooperation in the field of archives provenance church, the church to which they belong and protocols

Collection of church registers arevac district, was formed in the Historical Archives of Pozarevac in the period since 1995. by 2008. year as a result of taking the future preservation and protection of non-operative matrikula ecclesiastical origin, which were in the possession of the state registry services "for copying." Archival have taken care of, treated and protected 356 church protocol, dating from the 1779th to 1952. on the territory of today's Braničevo district.

The collection is part of rare archive material, which contains a wealth of information invaluable to research various topics, events, appearances and personalities that have marked the history not only of Pozarevac but Serbia as a whole. At the same time, the preservation and further professional care of this kind of archival material is a kind of "bridge of trust and cooperation," which archival institutions connected with the Serbian Orthodox Church in the common interest of complete protection from the archival work of religious denominations, whose reputation and influence often in national and state history Serbian people was crucial.

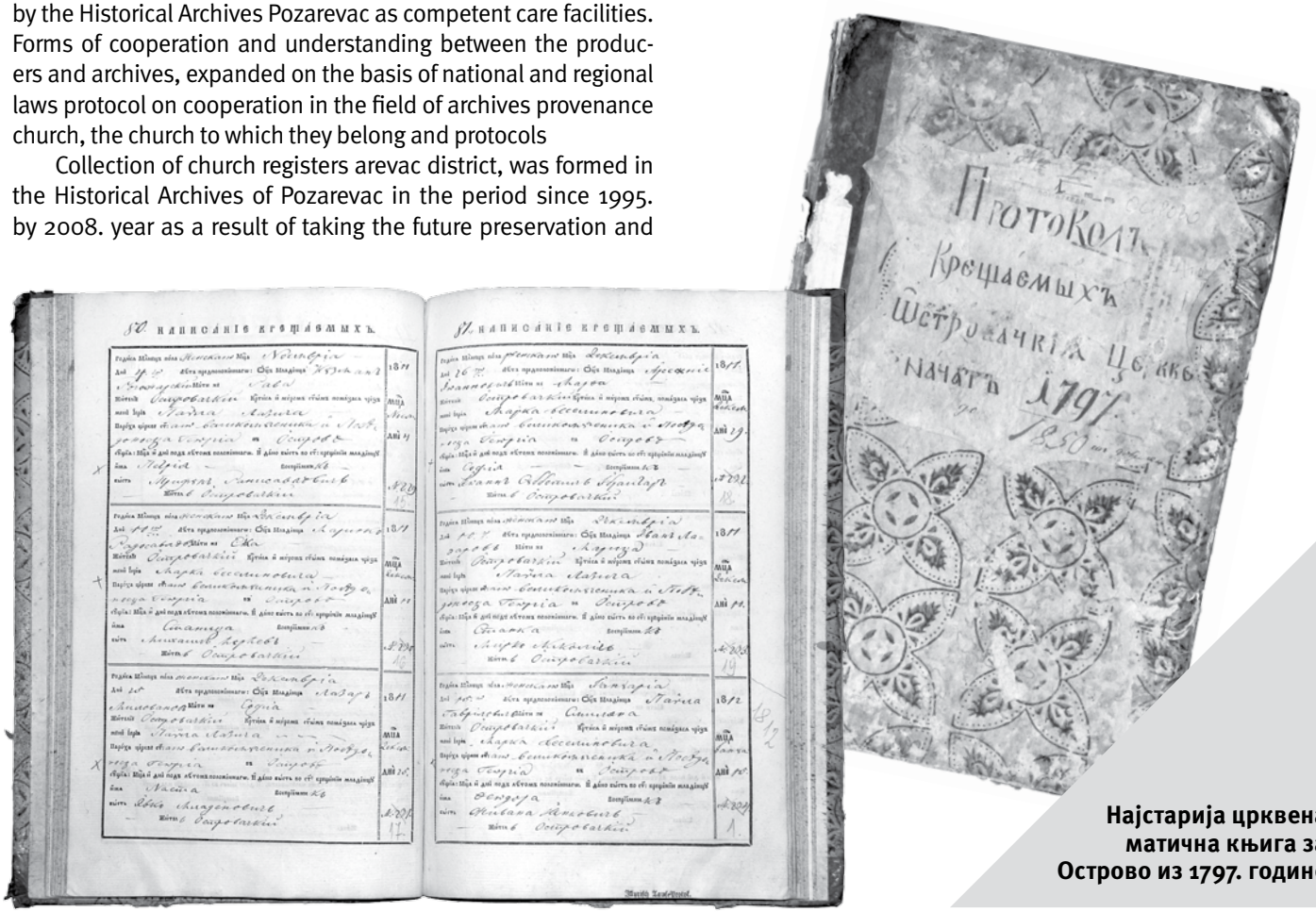

Најстарија црквена матична књига за Острово из 1797. године

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

UDK: 930.253:004.738.5(497.11)

Доступност архивске грађе и информација о архивској грађи на интернету у архивима у Србији

Абстракт: У чланку се анализира питање доступности архивске грађе и информација о архивској грађи у архивима у Србији на Интернету. Презентују се резултати истраживања о присутности српских архива на Глобалној мрежи, као и о информативности њихових презентација за кориснике и истраживаче. Испитују се могућности и тренутна искоришћеност потенцијала Интернет технологија у српским архивима за доступност архивске грађе и информација о грађи, као и презентовање архива и популарисање архивске делатности.

Кључне речи: архиви, интернет, web сајт, доступност, архивска грађа, информација, социјалне мреже, Facebook

Некада је једна од најважнијих функција архива било прикупљање и чување архивске грађе, а данас све важнију улогу добија функција услуге – доступности архивске грађе заинтересованим корисницима. Право на доступност архивске грађе у земљама Европске уније, али и оним земљама које су на путу придруживања Европској унији промовисано је у Препоруци Р (2000) 13 Одбора министара Савета Европе.[1] Она се базира на свим претходно донетим конвенцијама о заштити људских права и слобода. Један од главних циљева Препоруке је усклађивање правних норми које третирају доступност архивске грађе у европским земљама. У вези с тим дају се препоруке начела и процедура које треба поштовати. Препоруком се саветује уграђивање заједничких принципа у законске прописе сваке од земаља како би она била уједначена на простору Европске уније и како би сваки појединац имао иста права у погледу доступности и коришћења архивске грађе.[2] Препоруком је доступност јавне архивске грађе прокламована као право (уз неопходне изузетке и ограничења), а обавезе установа које је чувају су између осталог, да информативним средствима обухвате целину архивске грађе сваког фонда, без обзира да ли постоји ограничење за њено коришћење или не.[3]

Међународни архивски савет - МАС (International council on archives – ICA)[4] доношењем Етичког кодекса архивиста 1996.[5] године је још пре доношења Препоруке истакао потребу да архивисти обезбеде континуирану доступност докумената (чл. 4.), да промовишу најширу могућу доступност архивске грађе и обезбеде једнаку услугу свим корисницима, уз поштовање права на приступ архивској грађи, али и права на заштиту приватности правних и физичких лица... Стратешки правци МАС-а за период 2008–2012.[6] промовишу централну улогу архива у заштити права појединаца и државе. Обезбеђивањем најширег могућег приступа архивској грађи као меморији једног народа, сматра се да се даје подршка демократији

1 Препорука је усвојена од Одбора министара Савета Европе 13. јула 2000. на 717. седници заменика министара; Препоруке савета Европе, превод Ранка Рађеновић, у Архив, бр. 1-2, Београд, 2005, 9-19; доступно и на: http://arhivistika.files.wordpress.com/2011/02/preporuka-br-r-2000-13.pdf / 1.9.2012.

2 Као разлоге за доношење Препоруке Одбор министара наводи да је архивска грађа битан и незаменљив елемент културе, да она обезбеђује опстанак људског памћења, а да је доступност и упознавање елемената историје једне државе на објективан начин предуслов за демократију, да постоји све веће интересовање историчара за проучавање, а грађанске заједнице за бољим разумевањем сложености историјских процеса уопште, посебно 20-ог века као и да боље познавање европске историје може да спречи неке будуће сукобе.

3 О питању доступности архивске грађе у државама Европске уније видети: Marjana Križaj, Dostop do javnegaarhivskega gradiva v nekaterih državah Evropske unije, Arhivi, br. 30, 2007, 71-82. Доступно и на: http://www.arhivsko-drustvo.si/sl/documents/18325/25933/krizaj.pdf / 1.9.2012.

4 http://www.ica.org/ 1.9.2012.

5 Донет на Тринаестом конгресу МАС-а, 6. септембра 1996. године у Пекингу. http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/za_arhiviste/eticki_kodeks_arhivista.html /1.9.2012.

6 Доступно на: http://www.ica.org/3667/reference-documents/ica-strategic-direction-20082018.html / 1.9.2012.

и њеним институцијама. Архиви треба да као основне вредности негују слободу приступа информацијама, отвореност, узајамно поштовање, а као средство за остварење тог циља промовише се коришћење нових технологија ради бољег приступа архивима, дигитализација архивске грађе, итд.

Универзална декларација о архивима[7] која је усвојена на годишњем састанку МАС-а на Малти 2009, такође као један од својих циљева промовише доступност архивске грађе свима уз поштовање важећих закона и права појединаца, стваралаца, ималаца и корисника грађе. У складу са њом, на овогодишњем Конгресу Међународног архивског савета у Бризбејну усвојени су Принципи о доступности архива.[8] Архиви и архивисти, између осталог имају обавезу да учине доступним информације о архивској грађи, да информишу јавност о правилима за коришћење архивске грађе, да примењују стандарде у описивању, отворе своје архиве и учине грађу доступном, а уколико је она због законом прописаних случајева тренутно недоступна дужни су да информишу јавност о њеном постојању. Архивисти имају професионалну обавезу да промовишу приступ архивима и у том циљу треба да користе сва расположива средства, како електронске и штампане медије, публикације, тако и интернет. Архивисти су одговорни за обезбеђивање приступа архивској грађи свима под истим условима, а евентуална ограничења важе за све подједнако.

Све ово говори у прилог да се и архиви у Србији нужно морају развијати у том правцу, а доступност информација о архивској грађи и саме архивске грађе мора бити циљ и наших архива. У том смислу на кратко ћемо се осврнути на постојеће законодавство у тој области. Наиме, архиви у Србији примењују као основу свог рада Закон о културним добрима из 1994. године,[9] који као једну од мера заштите културних добара наводи (поред прикупљања, сређивања, чувања, одржавања) и коришћење покретних културних добара, издавање публикација о њима и њихово излагање у јавности. Члановима 90–95. тог закона прописани су начини коришћења културних добара, између осталих и архивске грађе, те се прописује да се архивска и филмска грађа могу користити само по одобрењу одговарајуће установе заштите, док је страни држављани могу користити „само на основу посебне дозволе“ коју издаје министарство надлежно за послове културе. Неке промене у правцу отварања и веће доступности културног блага видљиве су у Закону о култури донетом 2009. године.[10] У њему се као једно од начела културног развоја (чл. 3.) наводи отвореност и доступност културних садржаја јавности и грађанима. Такође, у чл. 6. као општи интерес у култури, између осталог, наводи се истраживање, заштита и коришћење културних добара, обезбеђивање услова за доступност културног наслеђа јавности, подстицање примене нових технологија у култури, нарочито информационих технологија и дигитализације. Из овога је јасно да је законодавац свестан савремених тенденција, а да се култура доживљава као право сваког човека. Међутим, архиви и архивска грађа нису само сегмент и чинилац културе, већ се граниче и са политичким, државним, идеолошким и другим питањима. То је више него присутно у државама посткомунистичких режима у транзицији, у још увек неизграђеним институцијама демократије, где је неповерење и затвореност деценијама негована. Зато је више него икада архивска струка у Србији, али и у осталим државама региона на прекретници. Отварање архива и доступност докумената независно од њихове садржине и органа који га је донео представља најбољи показатељ демократичности једног друштва. Насупрот томе, недоступност архивских докумената, као и непостојање државне легислативе о тој области је знак да држава крије своју прошлост, или је нестварањем материјалних услова за такав културни процес незаинтересована за своју будућност, примећује Бранка Докнић.[11]

У том смислу, архиви у Србији су још увек на почетку процеса реформи, а архивска делатност још увек није регулисана посебним законом. Нацрт Закона о архивској грађи и архивској служби[12] радна група одређена од стране Министарства културе израдила је децембра 2009. године, а Предлог Закона[13] усвојен је од стране Владе Републике Србије у јануару 2012. године. За

7 Доступно на сајту ИА Београда: http://www.arhiv-beograda.org/pdf/mas/univerzalna_deklaracija-_o_arhivama.pdf /1.9-2012.

8 Неколико месеци предлог Принципа био је доступан на званичном сајту МАС-а за коментаре, предлоге и сугестије. Усвојена верзија доступна је на енглеском и француском језику: http://www.ica.org/?lid=13622 /10.9.2012.

9 Службени гласник Р Србије 7/94;

10 Службени гласник Р Србије бр. 72/2009.

11 Branka Doknić, Dostupnost arhivske građe i Arhiv Jugoslavije, Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja,9 (2010), стр. 302-303; Доступно на: http://www.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/Radenci2010/301-308_doknic.pdf / 1.9.2012.

12 http://arhivistika.files.wordpress.com/2011/02/nacrt_zakona_o_arhivskoj_gradji_i_arhivskoj_sluzbi.pdf /10.9.2012.

13 http://www.archives.org.rs/41043a442443435 43b43d43e-441442438/412435441442438/423441432 43e45843543d-41f44043543443b43e433-43743043a43e43d430-43e-430440445438432441 43a43e458-44143b443436431438-438-430440445438432441 43a43e458-433440430452438/92-12.pdf /10.09.2012.

сада нема назнака када би се он могао наћи пред Скупштином Републике Србије. У вези доступности архивске грађе Предлогом Закона је предвиђено (чл. 52–59.) право свих грађана да под једнаким условима и бесплатно, користе информације из јавне архивске грађе која се чува у архивима. Рокови доступности архивске грађе су дати у складу са европским препорукама, а предвиђена је и двостепеност жалбе на одбијање захтева за коришћење јавне архивске грађе надлежном архиву и Министарству, што је такође у складу са препорукама Европе.

Садашњост и будућност стављају пред архивисте велике обавезе и велика искушења. Нове технологије и све већи захтеви широке популације за сазнањем и информацијама различите врсте ставили су архив у нову позицију. Он се од чувара архивске грађе све више трансформише у услужну установу. Нови профил корисника, које Снежана Пејовић назива „дигитални корисници“ очекују од архива да им пруже информацију, да функционишу и задовољавају њихове потребе у складу са моућностима нових технологија...[14] Пораст броја истраживача,[15] сведочи да расте интересовање за историју, како породичну и завичајну, тако и за опште друштвене појаве и процесе. Промене у посткомунистичким државама, „исправљање историјских неправди“ доводе све већи број људи у архив у потрази за доказима изгубљених и одузетих права. У трци за позиционирање међу установама културе архиви су принуђени да итекако уваже потребе истраживача и корисника информација које поседују архиви. У том смислу све већи број архива користи предности које пружају савремене технологије.

Развијене државе света су далеко испред нас, али је чињеница да и наши архивисти све чешће размишљају о могућностима примене Web 2.0 технологија у архивима.[16] Међутим, каква нам је стварност заиста по том питању? Шта могу од информација и услуга да нам понуде интернет презентације архива у Србији? Постоји ли „комуникација“ између архива и потенцијалних корисника услуга у архивима, истраживача? Колико су могућности интернета и Web 2.0 технологија искоришћене у архивској служби Србије и да ли постоји озбиљна стратегија архивских стручњака и менаџмента у архивима у том правцу, само су нека од питања на која ћемо покушати да дамо одговор или да подстакнемо размишљања о њима. [17]

Према Решењу о утврђивању територије архива[18] мрежу архива у Србији чине Архив Србије, Архив Војводине, Архив Косова и Метохије и 34 историјска архива, од којих су 32 архиви територијално надлежни над више општина, Историјски архив Београда који је надлежан за Град Београд и Историјски архив у Смедереву надлежан за град Смедерево.[19] Они ће бити предмет нашег посматрања и истраживања о доступности архивске грађе и информација о архивској грађи преко Интернета, док остали архиви, као и Архив Југославије неће овог пута бити предмет наше анализе. [20]

14 Snežana Pejović, Arhivi i Web tehnologija: nezaobilazni inperativ modernog doba, Atlanti, Vol. 20, Trieste 2010, стр. 306; Доступно на: http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2010/Pejovic.pdf / 1.9.2012

15 мр. Дејан Јакшић, Научно-истраживачки рад у Архиву Војводине, Годишњак Историјског архива града Новог Сада, Нови Сад, 2011, 43-54, говори о стално растућем броју истраживача и истраживачких дана у Архиву Војводине. нпр, 2001. године било је укупно 101 истраживач у Архиву Војводине, а 2005. године број се попео на 170. Број истраживачких дана је од 297 у 2001. порастао на 590, 2005. године. Слична ситуација је и у ИА Суботица. О томе видети исцрпан рад S. Mačković, O strukturi i profilu korisnika arhivske građe u Istorijskom arhivu Subotica (2005-2008), Ex Pannonia, br. 14, 2011., доступно на: http://arhivistika.wordpress.com/2011/03/08/s-mackovic-o-strukturi-i-profilu-korisnika-arhivske-grade-u-istorijskom-arhivu-subotica-2005-2008/ /10.09.2012.

16 Слободан Мандић, Архиви и „Web 2.0“ окружење, Историјска баштина, Ужице 2010, стр. 271-278, доступан и на: http://www.udi.rs/articles/mandic_archives_web2.0.html / 1.10.2012

17 Законски прописи из области примене електронских технологија, уредбе и стратегија државе на том пољу могу се видети на страници Управе за дигиталну агенду http://www.uzda.gov.rs/?current=7 / 18.9.2012.

18 Сл. гласник Р Србије бр. 7/96

19 Поред архива у оквиру архивске мреже постоје и други који су ван архивске мреже као што су Архив Југославије, Архив САНУ, Архив министарства унутрашњих послова, Архив Министарства спољних послова, Војни архив, Архив Народне банке Србије, Рукописно одељење Матице српске, архиви црквa и верских заједница... Наведени архиви и њихови сајтови овога пута неће бити предмет нашег посматрања.

20 Стање сајтова архива у Србији анализирала је Оливера Порубовић-Видовић 2010. године. Видети: Olivera Porubović-Vidović, Arhivi na internetu: slučaj Srbije, Atlanti, vol. 20, Trieste, 2010, 289-399; доступно на: http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2010/Porubovic-Vidovic.pdf / 19.9.2012, обрађујући тренутно стање за тада постојећих 19 сајтова у оквиру Архивске мреже Србије и архива Југославије. Анализирала је 12 тематских целина које се презентују на архивским сајтовима и испуњеност 10 критеријума за квалитет сајтова према европским стандардима. О интерент презентацијама архива у Србији видети и следеће радове: Tatjana Stevančev, Internet prezentacije arhiva u Vojvodini, доступно на: http://www.lat.arhivsombor.org.rs/images/stories/dokumenti/strucni_radovi/Tatjana_Stevancev/Internet_prezentacije_arhiva_u_Vojvodini.pdf /10.9.2012.;
Tatjana Stevančev, Usluge arhiva u Vojvodin dostupne na Internetu, доступно на: http://www.lat.arhivsombor.org.rs/images/stories/dokumenti/strucni_radovi/Tatjana_Stevancev/Usluge_arhiva_u_Vojvodini_dostupne_na_Internetu.pdf /10.9.2012.; Слободан Мандић, Интернет презентација Историјског архива Сомбор, доступно на: http://arhivistika.wordpress.com/2011/02/22/s-mandic-internet-prezentacija-istorijskog-arhiva-sombor / 10.9.2012.

Од 37 архива у оквиру архивске мреже Србије, 23 архива имају своју званичну интернет презентацију, што је 62,2 %, док 14 архива нема (37,8%).[21] Интернет презентацију нема ниједан од 6 архива надлежних за архивску грађу на Косову и Метохији. На територији Војводине од 10 архива само један (у Белој Цркви) нема своју web презентацију. Са простора централне Србије од 21 архива сајтове има 14, док 7 архива нема (архиви у Крушевцу, Лесковцу, Новом Пазару, Пироту, Прокупљу, Смедереву и Смедеревској Паланци).[22]

Табела 1. Приказ броја архива и архива са сајтовима

Територија	Број архива	Има сајт	%	Нема сајт	%
Централна Србија	21	14	66,7	7	33,3
Војводина	10	9	90	1	10
Косово и Метохија	6	-	-	-	-
Укупно	37	23	62,2	14	37,8

Заступљеност архива у Србији на Интернету

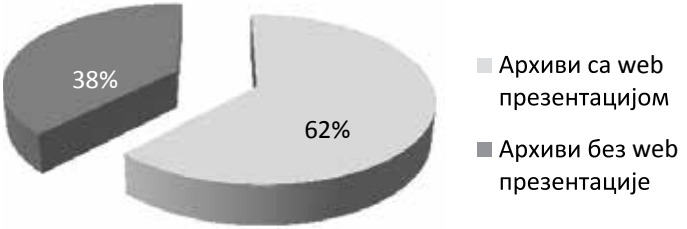

Слична ситуација је и са коришћењем других могућности Web 2.0 алата, пре свега социјалних мрежа, односно најпопуларније - Facebook-а. Наиме, од 37 архива само Историјски архив Београда са свог сајта има приступ званичној фејсбук страници архива. Поред ИА Београда, још 14 архива се могу наћи на Фејсбуку, што је 40,5% од укупног броја архива, и то профили/странице архива у Белој Цркви, Јагодини, Кикинди, Крагујевцу, Лесковцу, Неготину, Новом Пазару, Новом Саду, Панчеву, Прокупљу, Суботици, Шапцу, Архива Војводине и Архива Србије. Од тога два архива (Нови Сад и Суботица) имају и профил и страницу. (Наравно, нема поузданих података о томе да ли су и ове постојеће странице/профили званични.). Занимљиво је да од архива који су на Фејсбуку четири немају свој сајт (архив у Белој Цркви, Лесковцу, Новом Пазару и Прокупљу). Од архива који су присутни на Фејсбуку стално активни (у смислу редовног објављивања информација и садржаја) су три архива (ИА Београд, Нови Сад и Суботица), повремено су активни пет архива (Архив Војводине, Бела Црква, Неготин, Шабац и Нови Пазар) а неактивни (односно само је отворен профил/страница) су осталих седам архива.

Присутност архива на Facebook

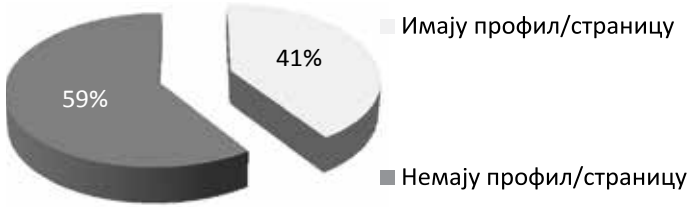

Активност архива на Facebook

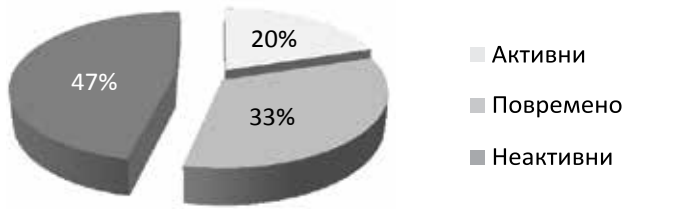

Интересантни су и подаци о изгледу и садржају постојећих интернет презентација. Од постојећа 23 сајта архива, њих 10 је доступно само на ћириличном писму (43,5%), док је њих 9 (39,1%) само у латиничној верзији. Свега четири архива (осим архива у Нишу који на сајту нуди опцију ћирилица и латиница, али је латиница неактивна) имају презентацију и на латиници и на ћирилици (ИА Београда, ИА Нови Сад, ИА Сомбор и Архив Војводине).

Писмо web презентација

На 32. седници Генералне конференције UNESCO-а одр-

21 Неки од архива имају најосновнију презентацију на званичним сајтовима општине оснивача.

22 Незадовољавајуће је стање и у Црној Гори, видети: Snežana Pejović, Arhivi i Web tehnologija: nezaobilazni imperativ modernog doba, стр, 305-32, доступно на: http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2010/Pejovic.pdf / 1.9.2012; У Хрватској од 18 Државних архива (Са Државним архивом Хрватске) њих 14 има сајт (видети на: http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivski-izvori/On-line-izvori/Arhivi-u-Hrvatskoj/index.htm / 10.9.2012.); У Словенији сви регионални архиви имају своје сајтове (видети на: http://www.arhiv.gov.si/?id=1240 /10.9.2012.)

жане 2003. године, усвојене су препоруке о мултијезичности и универзалној доступности на Интернету информација и знања, односно установа које их чувају.[23] Међутим, уколико би страни истраживач желео да сазна нешто о архивима у Србији наишао би на језичку препреку. Наиме, чак ни Архив Србије нема презентацију на неком од светских језика. Свега три архива (Историјски архив Београд, архиви у Панчеву и Суботици), што је 8% од укупног броја архива у Србији, односно 13% од укупног броја архива који имају свој сајт.[24] Архиви у Београду и Суботици имају презентације на енглеском, док архив у Панчеву има презентацију на енглеском и немачком језику.

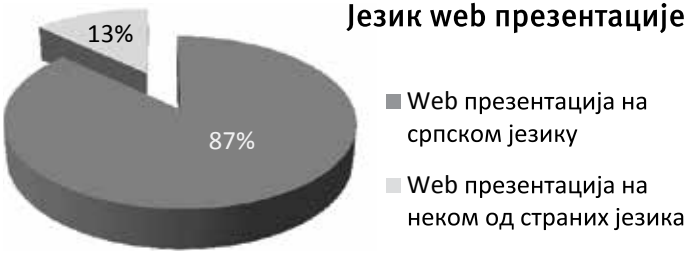

меном свету постали уобичајени, а код нас су недовољно искоришћени, и сви остали облици комуникације са корисницима на Интернету (Twitter, Flickr, блогови и др.) као могућност презентације онога што архив поседује, за наше архиве су непознаница. Теше нас подаци да су и у другим европским земљама ови облици комуникације још увек делимично у повоју и не налазе широку примену. Ипак, ситуација је свакако много боља.[25]

Да бисмо сагледали стање интернет презентација наших архива укратко ћемо се осврнути на садржај сваке од њих. Посебну пажњу смо посветили садржају сајтова у смислу њихове информативности о архивској грађи коју чувају и евентуално самој архивској грађи доступној на сајтовима архива, као и о начинима и условима за њихово коришћење и истраживање. Намера нам није да критикујемо, већ да сагледамо реално стање, истакнемо добре примере и подстакнемо управе наших архива да са више пажње размишљају о начину презентовања своје установе на Интернету и обиму информација које пружају.

Табела 2. Преглед архива који имају сајтове са подацима о писму презентације, односно верзији на неком од страних језика

Архив	Писмо	Страни језик	Архив	Ћирилица	Стран језик
Архив Србије	Ћирилица	Нема	ИА Ниш	Ћирилица	Нема
Архив Војводине	Оба писма	Нема	ИА Нови Сад	Оба писма	Нема
ИА Београд	Оба писма	Енлгески	ИА Панчево	Латиница	Енглески Немачки
МИА Ваљево	Ћирилица	Нема	ИА Пожаревац	Латиница	Нема
ИА Врање	Ћирилица	Нема	ИА Сента	Латиница	Нема*
ИА Зајечар	Латиница	Нема	ИА Сомбор	Оба писма	Нема
ИА Зрењанин	Латиница	Нема	ИА С. Митровица	Латиница	Нема
ИА Јагодина	Ћирилица	Нема	ИА Суботица	Латиница	Енглески *
ИА Кикинда	Латиница	Нема	ИА Ужице	Ћирилица	Нема
ИА Крагујевац	Ћирилица	Нема	МИА Чачак	Латиница	Нема
ИА Краљево	Ћирилица	Нема	МИА Шабац	Ћирилица	Нема
ИА Неготин	Ћирилица	Нема			

*ИА Сента и ИА Суботица имају поред српског, презентације и на мађарском језику као језику националне мањине који је у службеној употреби. Видети на: http://www.puma. vojvodina. gov. rs/mapa. php /13.9.2012.

Поред ових облика интернет комуникације који су у савре-

23 Званични текст доступан на: http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/about-us/how-we-work/strategy-and-programme/promotion-and-use-of-multilingualism-and-universal-access-to-cyberspace/ 18.9.2012.

24 Архиви у Сенти и Суботици имају презентације и на мађарском језику који је службени језик у тим општинама.

25 О активности архива на социјалним мрежама у Немачкој видети блог Archive 2.0, доступно на: http://archive20.hypotheses.org/149‹ /10.9.2012. где се наводе примери примене могућности социјалних мрежа у Градском архиву Линца и Рајне, Аустријском Државном архиву, Градском архиву Амберг, Институту за историју у Франкфурту на Мајни и Градском архиву Шпејер. Видети и чланак Archives and Social Media, на блогуArchivalia, доступно на: http://archiv.twoday.net/stories/97058539/‹ /10.9.2012., где се говори о стању искоришћености могућности Интернета и социјалних мрежа, а стање у немачким архивима се оцењује као незадовољавајуће.

Сајт Архива Србије дат је на ћирилици, без верзије на страном језику. У основном менију (http://www.archives.org.rs/) садржи странице: О архиву, (подстранице Делатност, Историјат зграде, Управници, Фотошетња, Формулари, Информатор, Контакт), Актуелности (подстранице Вести, Догађаји, Издања, Изложбе, Press clipping), Фондови и збирке (подстранице Фондови и збирке, Фондови старог периода, Фондови новог периода, Лични фондови, Збирке), Коришћење (подстранице Стандарди и прописи, Страни држављани, Грађевинска документација, Породично порекло), Архивска мрежа (подстранице Архивска мрежа Србије, Међународна архивска мрежа). На страници Фондови и збирке дат је на првој страни општи приказ фондова, затим приказ по врстама – управа, правосуђе... итд. и по периодима. Првих 16 фондова има линкове са основним подацима о информативним средствима, то јест да ли она постоје и која. За фондове новог периода има врло мало линкованих фондова са најнужнијим подацима, углавном без података о информативним средствима. Страница Лични фондови садржи основне податке о фондовима и информативним средствима. О збиркама Архива Србије подаци се добијају кликом на назив сваке, али се као резултат добија мало података о садржају и информативним средствима. За истраживаче је значајна подстраница (у оквиру странице Коришћење) везана за породично порекло, где се дају обавештења о информативним средствима, али без линкова на додатне информације, док се за црквене матичне књиге истраживачи упућују на локалне архиве. На страници Коришћење дају се информације о условима и процедури за истраживање. Ту се могу преузети формулари за пријаву истраживања, односно друге видове коришћења архивске грађе.

Сајт Архива Војводине (http://www.arhivvojvodine.org.rs/) је редизајниран током лета 2012. године и општи утисак је много повољнији у односу на ранију верзију. Доступан је и на ћирилици и латиници, без верзије на неком од страних језика. Основни мени чине странице Архив Војводине, Фондови и збирке, Мрежа архива и Контакт. У оквиру странице Фондови и збирке архива дат је попис фондова и збирки, са основним подацима о сигнатури фонда, годинама, језику. Као посебне странице дати су фондови од великог и фондови од изузетног значаја, али је количина података иста као и за остале фондове. Од корисних информација за истраживаче издвајамо линк на мапу за долазак до архива. Врло прегледно и исцрпно, на страници Коришћење грађе дати су обрасци захтева за преузимање, ценовник услуга и одлуке о начину коришћења грађе. На једној од подстраница испод основног менија постоји и линк Читаоница, где су детаљно описане процедуре рада у читаоници, односно истраживању, захтеви за преузимање, информације о контакт особи...

Историјски архив Београда (http://www.arhiv-beograda.rg/) има верзију и на латиници и на ћирилици, као и на енглеском језику. Такође, на сајту архива је линк ка званичној фејсбук страници. Основни мени чине странице: Почетна страна, О нама (са подстраницама Историјат, Статут, Организациона шема, Извештаји, Признања, У медијима, Међународна сарадња, Посете), Контакт (са адресом, телефонима, мејлом, линком на фејсбук страницу), Колектив, Локација (са мапом како доћи до архива), Мапа Сајта. У левој помоћној траци су линкови ка страницама Фондови, Публикације, Изложбе, Стандарди, Активности, Легати, Читаоница и страница Писарница у оквиру које је доступан on-line сервис за преузимање образаца захтева, претрагу грађевинске документације и проверу статуса захтева, са основним информацијама о раду писарнице. Страница Фондови садржи попис и могућност претраге фондова. Попис је дат по класификационој шеми: фондови управе, правосуђа... лични и породични фондови и збирке. О фондовима, али не о сваком, дат је кратак опис и садржај. Нема података о информативним средствима, степену сређености, доступности грађе датог фонда. Неуједначена је количина информација о фондовима, негде су подаци опширнији, а негде су дати само основни. Описа нема за све фондове. На страници Фондови од изузетног значаја дат је попис и линкови на неке од фондова са нешто опширнијим подацима о количинама, сређености, информативним средствима, преузимању и то за два фонда органа управе, један лични, један породични и три збирке. Фондови од великог значаја дати су по списку у pdf формату, са називима, годинама и количином.

Историјски архив Ваљево (http://www.istorijskiarhiv.rs/) има сајт на ћириличном писму, без верзије на неком од страних језика. Основни мени садржи странице: Почетна, Фондови и збирке, Коришћење, Издавачка делатност, Библиотека и Контакт. У оквиру Фондова и збирки дати су линкови на подстранице по класификационој шеми фондова, с тим што је свака група дата на посебној страници. За фондове управе постављени су линкови на фондове где кликом на наслов добијате текст из Водича, са подацима о информативним средствима. За неке од фондова линкована су информативна средства тако да се могу прегледати и сумарни и аналитички инвентари. За фондове управе дати су углавном описи за све, док за остале групе фондова и збирки описи нису унети. На страници Коришћење дата су права и обавезе корисника,

могућности пријаве, радно време, пријава мејлом за истраживање. На страници Библиотека постоји попис старих и ретких књига, а неке су дигитализоване и директно доступне у pdf формату. На доњој помоћној траци, ван основног менија дати су линкови на страницу Дигитализована грађа у оквиру које се налази подстраница Часописи на којој је могуће прегледати дигитализоване бројеве часописа Наша реч, Глас Ваљева и Ваљевски глас. Оно што је приказано свакако представља добар почетак посла и сајт архива у Ваљеву издваја у позитивном смислу у односу на сајтове других архива у Србији.

Историјски архив Врање (http://vranjearhiv.com/) има верзију сајта на ћириличном писму без превода на неки од страних језика. Основни мени чине странице Почетна, Делатност, Активности, Архивска мрежа, Публикације, Град Врање, Регистар фондова, Именични регистар, Постаните сарадник, Галерија слика, Претрага сајта, Локација архива, Услуге (подстранице Обрасци и Захтеви), Контакт и Банери. Информације о фондовима дате су на страници Регистар фондова. Линкови су дати по групама фондова, а кликом на њих добија се попис са називима и годинама. Списак црквених матичних књига је посебно издвојен са називом цркве, распоном година, евентуално местима за која постоје уписи и бројем књига. Именични регистар садржи лична имена из архивског фонда СО Врање, али он није комплетан, односно није му јасна сврха, као ни садржај. Посебних упутстава за истраживаче и истраживање нема. На линку Услуге дати су обрасци по врстама за подношење захтева у приватно-правне сврхе који се могу преузети.

Историјски архив „Тимочка крајина“ у Зајечару (http://arhivzajecar.org/) има сајт дат на латиници, без превода на неки од страних језика. На првој страни су дате новости, а главни мени је „сакривен“ на дну странице. Основни мени чине странице Home, О Архиву, Фондови и збирке, Издавачка делатност, Изложбе, Дешавања и Садржај. На страници Фондови и збирке дати су линкови до фондова од изузетног значаја, и линкови за попис фондова по групама класификације. Попис фондова је дат по класификационој шеми, са називом година и количином грађе. Информације за кориснике и истраживаче добијају се тек доласком на страницу О архиву, а потом на подстраницу Организација архива. Ту се налазе линкови за службе архива, између осталих и линк Служба коришћења архивске грађе и библиотечког материјала где се доласком на посебну страницу укратко дају обавештења о садржају библиотечког фонда, начину истраживања, ко може да истражује, коју грађу, начини за добијање копија и обавезе корисника и истраживача према архиву.

Историјски архив Зрењанин (http://www.arhivzrenjanin.org.rs/) има презентацију латиничним писмом без верзије на неком од страних језика. Садржи основне странице, Историјат, Фондови и збирке, Микрофилмована грађа, Изложбе, Издања, Планови града, Галерија, Линкови, Претрага. На страници Фондови и збирке садржана су обавештења о појмовима архивска грађа, културно добро, шта се сматра грађом од изузетног и великог значаја, информације о броју фондова архива и њиховом значају. Отварањем те странице у левој помоћној траци отвара се подмени са линковима фондова по значају. Притиском на линк добијају се пописи фондова од којих је добар део линкован, а кликом на линк добија се опис из Водича. На истом месту дати су линкови на скениране повеље и дипломе које се чувају у архиву, а кликом на сваку добија се слика преко целог екрана. На страници Микрофилмована грађа говори се о процесу дигитализације и микрофилмовања, предностима и недостацима. У левој траци појављују се линкови са називима општина, а кликом на сваку отвара се табеларни попис црквених матичних књига са подацима о месту, врсти и граничним годинама. Поред солидне информативности о фондовима, истраживач на сајту не добија информације о контакт особи, као ни упутства о томе шта је поребно за истраживање, упутства о радном времену, начину доласка у архив и др.

Историјски архив Јагодина (http://www.arhivja.autentik.net/) чији је сајт на ћирилици нема превод на неки од страних језика. Основни мени чине странице Насловна, Водич, Фондови и збирке, Публикације и Контакт. На страници Фондови и збирке дат је само попис фондова са граничним годинама. На страници Водич су дати кратки подаци о службама архива. У левој траци у оквиру текста Галерија преко линка корисник се води до странице на којој су у најкраћем представљени највреднији документи и збирке које архив чува. Нема никаквог обавештења о начину коришћења, а од информација наведена је само контакт адреса и телефон.

Историјски архив Кикинда (http://www.kiarhiv.org.rs/) има сајт доступан само на латиници, без превода на неки страни језик. Основни мени чине странице: Почетна, О нама, Гласник Attendite, Фондови, Издања, Изложбе и Колектив. На страници Фондови дат је попис фондова по групама/делатностима. Попис у оквиру група садржи назив фонда, године и сигнатуру фонда. Нема никаквих података и обавештења о начину коришћења архивске грађе.

Историјски архив Шумадије (http://www.arhivsumadija.org.rs/) има сајт на ћирилици, (и за претрагу је обавезан унос ћири-

личних знакова). Нема верзије на страном језику. Основни мени чине странице О архиву, Фондови и збирке, Коришћење архива, Издања, Изложбе, Актуелно и Контакт. С леве стране дати су линкови ка одељењима и службама архива, а кликом на сваки од линкова добија се опис рада те службе и запослени у архиву. На страници Фондови и збирке дате су информације о фондовима. Доласком на линк ка тој страници отвара се падајући мени за нове подстранице које су организоване по групама фондова. Издвојени су посебно фондови од изузетног и великог значаја, као посебне странице, а кликом на сваки од фондова могу се добити подаци о фонду (садржај, сређеност, да ли има и која обавештајна средства и количина). Попис црквених матичних књига са називима цркава, распоном година и бројем књига дат је на подстраници Збирке. На страници Коришћење дате су информације о начину коришћења архивске грађе, а доласком на линк ка њој отвара се падајући мени који нуди подстранице Правилник о коришћењу и Ценовник коришћења архивске грађе. Нема података о контакт особи, начину пријављивања, доласку у архив и др...

Историјски архив Краљево (http://www.arhivkraljevo.org.rs/) има сајт на ћирилици, без превода на друге језике. Основни мени чине странице Почетна, Вести, Рад са корисницима, Библиотека, Издавачка делатност, Културно просветна и пропагандна активност, Контакт, и О архиву. Са десне стране као „скривени“ мени налазе се линкови ка страницама Архивски фондови и збирке, а у оквиру ње као посебне странице линкови за групе фондова по класификационој шеми. Попис је дат са ознаком фонда по класификационој шеми, називом и годинама. На страници Рад са корисницима дат је извод из закона и општих аката о коришћењу са упутством за истраживаче породичног порекла. У дну стране дат је и списак црквених матичних књига које архив чува.

Историјски архив Неготин (http://arhivnegotin.org.rs/) има сајт урађен у ћириличној верзији, без превода на страни језик. У основном менију на врху стране има странице О нама, О згради архива, Опсег послова, Колектив, Фото галерија, Линкови и Контакт. Са леве стране у помоћној траци има и странице: Почетна страница, Актуелности, Изложбе и промоције, Издавачка делатност (са подстраницама Публикације, Часопис, Монографије, Биографска дела, Хронологије, Зборници, Историјски албуми, Остала издања, Необјављени рукописи) и Фондови и збирке. На тој страници дат је попис фондова према класификационој шеми, назив, године и количина. Сајт осим адресе и бројева телефона не садржи остале податке од значаја за истраживаче и кориснике архивске грађе.

Историјски архив Ниш на свом сајту (http://www.arhivnis.co.rs/) даје линкове ка ћириличној и латиничној верзији сајта, али линк за латиницу не функционише. Нема ни опцију на неком од страних језика. Основне стране су Информатор, Листе, Правилници, Бакротиск, Личности, Галерија, Издавачка делатност, Изложбена делатност, Актуелне вести, Финансијски извештаји и у доњем делу почетне стране дата је адреса архива. Уласком на странице долази се на додатни мени у левој помоћној траци. У оквиру њега је страница Фондови и збирке, али је она неактивна. На страници Информатор уз историјат архива дато је обавештење о коришћењу архивске грађе, библиотеке и издавања уверења.

Историјски архив града Новог Сада (http://www.arhivns.rs/) на почетној страници интернет презентације нуди могућност приказивања садржаја на латиници и ћирилици. Нема превод на неки од страних језика. У оквиру основног менија нуди линкове ка страницама Основни подаци, Делатност архива, Историјат службе, Линкови, Контакт. На првој страни у кратком тексту дају се основне информације о територијалној надлежности, количини фондова које чува, линк ка архивској мрежи Србије, обавештења о коришћењу архивске грађе, односно линк ка детаљнијим обавештењима и линк ка Водичу. Поред овог на почетној страници на страници Основни подаци постоје и подстранице: Услови коришћења архивске грађе где су дате информације, затим подстраница Фондови и збирке и Запослени. Страница Фондови и збирке има подстранице Регистар, Аналитички обрађени и Комплетан водич. На страници Регистар дат је попис фондова са распоном година, количином. На подстраници Аналитички обрађени дат је попис фондова за које постоји аналитика и ту је наведено преко 50 фондова. Комплетан водич дат је у doc формату. У оквиру странице Делатност архива могу се посетити подстранице Грађа (Коришћење, Заштита, Пријем и смештај, Сређивање), Центар за информације, Научно-истраживачки рад, Излагање грађе, Публикације, Библиотека архива, Стручни радови, Усавршавање и саветовање. Такође, кроз текстове на страници Научно-истраживачки рад и Центар за информације дати су линкови који воде до водича. На страници Контакт дати су телефони служби и адресе за обавештења о радном времену истраживача и странака.

Историјски архив Панчево (http://arhivpancevo.org.rs/) има сајт на латиници са преводом на немачки и енглески језик. На почетној страни у левој траци дат је основни мени који садржи: О архиву, Фондови и збирке, Издања, Изложбе, Историјат Панчева, Догађаји, Галерија, Контакт, Мапа, About Us и Archiv. На

страници Фондови и збирке дати су линкови за подстранице: Фондови од изузетног значаја и Фондови од великог значаја као и Микрофилмована грађа. Кликом на неки од линкова добија се попис у оквиру сваке. Називи фондова су линковани, па се добијају подаци из Водича. На линку Микрофилмована грађа дат је списак црквених матичних књига које су микрофилмоване са местом, годином и бројем ролне. Осим контакт адресе и телефона упутства за кориснике и истраживаче нема.

Историјски архив Пожаревац (http://www.arhivpozarevac.org.rs/) има сајт на латиници, без верзије на неком од страних језика. Основни мени на врху стране чине странице: Актуелности, Home, О архиву, Корисници, Издаваштво, Изложбе. У оквиру странице Корисници дата су упутства о начину коришћења архивске грађе, добијању информација, дати су обрасци за подношење захтева странака, а за детаљније информације истраживачи се упућују на Центар за информације, али без контакт телефона, адресе или особе. На страници Корисници дат је и попис фондова са називом фонда и распоном година.

Историјски архив Сента (http://www.zentarhiv.rs/index_sr.php) има латиничну верзију сајта на српском и верзију на мађарском језику. Основни мени чине странице Почетна, Информације, Историјат, Галерија, Запослени, Издања, Фондови и Водич фондова. На почетној страници дати су подаци о архиву, адреса и телефон. На страници Информације дати су основни подаци о пријему странака и контакт лицима. На страници Фондови дата су насеља сабирног подручја архива у облику мапе. Линком на подстраницу Фондови и збирке архива по делатности и периодима где је дата само основна класификациона шема, без назива фондова. Линкови ка страницама Фондови и збирке од изузетног значаја и Фондови и збирке од великог значаја отварају спискове фондова на српском и мађарском језику са граничним годинама. За фондове од великог значаја дате су и количине. На страници Водич фондова дати су линкови по групама фондова. Кликом на сваки линк добија се основни попис који садржи сигнатуру фонда, назив, године, место и групу којој припада. На сајту постоји и могућност претраге.

Историјски архив Сомбор (http://www.arhivsombor.org.rs/) има латиничну и ћириличну верзију сајта, али не и на страном језику. Основни мени чине странице Почетна, О архиву (са подстраницама Историјат и делатности, Нормативна акта, Извештаји о раду, Планови рада, Статистика, Колектив), Фондови и збирке, За архивисте и За кориснике и истраживаче. На странци Фондови и збирке су три подстранице. На подстраници Архивска грађа дате су опште информације о архивској грађи која се чува у архиву, затим графикони о сређеним и несређеним фондовима и архивистички речник. На подстраници Регистар дато је неколико различитих табела са пописима фондова, по предметима, именима, по периодизацији, делатности творца, по седишту ствараоца. На трећој подстраници Категорисани фондови дати су кроз три нове целине пописи: Културна добра од великог значаја, Културна добра од изузетног значаја и Одлука о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја. У регистру су наведене године, назив, место, количина и сређеност. Табела фондова по периодизацији садржи и попис личних фондова. Оно што је врло корисно и добро осмишљено је десна трака где су дати брзи линкови: Упутство за кориснике, Упутство за истраживаче и Упутство за стране држављане. Такође, ту је смештено и упутство са мапом како стићи до архива и линк за контактирање. Упутство о доласку у архив је врло исцрпно, са информацијама о различитим врстама превоза и информацијама о паркингу. Наизглед необична, али из угла корисника веома значајна информација. Упутство за стране држављане је врло детаљно са изводом из одлуке о коришћењу архивске грађе.

Историјски архив „Срем“ у Сремској Митровици (http://www.arhivsrem.org.rs/), има сајт доступан само на латиници, без верзије на страном језику. На почетној страни су брзи линкови: Директан приступ сајту, Обавештења и планови ИА Срем, Издавачка делатност и Претрага регистра архивских фондова и збирки. Уласком на сајт добија се основни мени који чине странице: Обавештења, О архиву, Презентација, Фотографије, Регистар, Издавачка делатност, Изложбе, Промоције, Библиотека, Линкови архива. У оквиру странице Регистар или Регистар фондова и збирки ИА Срем, дат је програм-база података. Да би се прегледала потребно је прочитати упутство, преузети и инсталирати софтвер. Прегледом се добијају квалитетни подаци о сваком фонду, назив, године, опис фонда, историјат, садржај, количина, степен сређености, информативна средства. Врло добро замишљено и реализовано, а једини проблем чини „посао“ са инсталацијом програма који може отежати приступ истраживачима, посебно страним.

Сајт Историјског архива Суботица (http://www.suarhiv.co.rs/) дат је у латиничној верзији на српском, енлеском и мађарском. Основни мени чине странице О нама, Прошлост архивирања, Секретаријат, Служба заштите архивске грађе ван архива, Коришћење архивске грађе и библиотечког материјала, актуеланости, Фото галерија, Изложбе, Публикације, Преузимање, Колектив, Корисни линкови и Контакт.

Цео основни мени дат је у траци са леве стране не баш прегледним фонтом. Страница Коришћење архивске грађе даје информације о коришћењу архивске грађе у својству странке и истраживача, наводи се задужено лице за истраживаче, дају контакт телефони. Поред тога на истој страни дају се информације о доступности (основне) и о радном времену читаонице. У оквиру ове странице је и линк Фондови и збирке, Библиотека, Научно-информативна средства, али са врло мало информација. У оквиру текста о фондовима и збиркама дат је линк за увид у списак фондова и збирки са основним подацима о фондовима. На линку Преузимање на основној страници могуће је преузети формуларе захтева за коришћење архивске грађе и водич. Водич је дат у pdf формату у ћириличној и латиничној верзији. Оно што је функционално јесте посебно „дугме“ на почетној страни за директан приступ водичу фондова.

Историјски архив Ужице (http://www.arhivue.org.rs/) има сајт у ћириличној верзији, без превода на неки од страних језика. Основни мени чине странице Почетак, О архиву, Публикације, Изложбе и промоције, Ризница, Фондови и збирке, Инфо, Мапа Сајта и Контакт. На страници Фондови и збирке дат је попис фондова по групама фондова и периодима са називима и седиштем. На страници Инфо дате су као подстранице Библиотека, Обрасци, Читаоница и Радно време, са врло мало или нимало информација, осим образаца који се могу преузети.

Међуопштински историјски архив Чачак (http://www.arhivcacak.org.rs/) има латиничну верзију сајта, без верзије на неком од страних језика. Основне странице су О архиву, Функције и службе (са подстраницама Спољна служба, Депо, Техничка заштита, Сређивање и обрада, Библиотека, Служба за информисање и коришћење архивске грађе, Читаоница и Културно просветна делатност), затим Фондови и збирке где је дат попис фондова и збирки према класификационој шеми по групама, са годинама и седиштем, затим странице Издавачка делатност, Изложбе, Галерија, Салон фотографије и Коришћење архивске грађе. На овој страници дају се опште информације о коришћењу, наводи задужено лице и радно време. Слично је и на линку Читаоница. На линку Библиотека дају се и пописи часописа, новина и локалних листова.

Међуопштински историјски архив Шабац (http://www.arhivsabac. org. rs/) има нови сајт од 2011. године у ћириличној верзији, без превода на страни језик. Основне странице су О архиву, Актуелности, Фондови и збирке, Коришћење и Архивска мрежа. На страници О архиву дате су основне информације о историјату и делатности. Ту се појављује додатни мени са леве стране, где се кликом на страницу Делатност може доћи до информација о организационим службама архива. Између осталог добијају се информације и о Центру за информације са библиотеком где се говори о њиховом раду и наводе контакт лица са адресом. У оквиру истог подменија странице О архиву, налази се и линк на формулар за коришћење архивске грађе. На линку Контакт дат је списак особа са телефонима и адресама. У оквиру основног менија на горњој линији налази се и линк Фондови и збирке. Његовим отварањем добијају се само опште информације о свим фондовима архива са укупним количинама грађе и бројем фондова. На страници Коришћење дат је извод из закона и правилника о процедурама за истраживање, за стране држављане и контакт особе и адресе.

Дакле, на основу изнетог можемо констатовати да ни један од архива у Србији нема значајнију количину архивске грађе доступну на Интернету, односно да је та количина занемарљива. (У питању су само појединачни документи, а нешто „већу“ количину има само архив у Зрењанину). Информације о архивској грађи заинтересованим лицима доступне су у форми пописа фондова, односно описа, углавном из Водича фондова. Доступне детаљније описе, односно Водич, на сајту има шест архива од којих издвајамо сајт ваљевског, зрењанинског и сајт ИА „Срем“ који по обиму и квалитету нуде највише информација, за велики број фондова. Попис фондова са најосновнијим подацима има четрнаест архива. Три архива на својим сајтовима немају никакву информацију о фондовима које чувају. Пописе фондова на фејсбук страницама/профилима имају архиви у Јагодини, Суботици и Кикинди. Од скоро Историјски архив Новог Сада објављује описе најзначајнијих фондова на својој фејсбук страници.

Табела бр. 3. Архиви који на сајтовима имају/немају податке о фондовима

Опис	Архив	Број	%
Детаљнији опис/Водич	Ваљево, Нови Сад, Зрењанин, Панчево, Сремска Митровица, Суботица	6	26%
Попис фондова	Архив Србије, Архив Војводине, Београд, Врање, Кикинда, Крагујевац, Краљево, Неготин, Пожаревац, Сента, Сомбор, Ужице, Чачак	14	61%
Немају податке о фондовима	Јагодина, Ниш, Шабац	3	13%

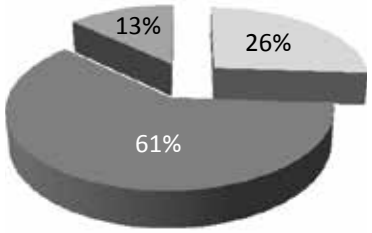

Ако бисмо то стање сагледали у односу на укупан број архива у Србији свега нешто преко половине броја архива (54 %) има било какав податак о архивској грађи и фондовима које чува на Глобалној мрежи. Што се тиче квалитета и квантитета информација за кориснике, пре свега за истраживаче, односно лица која преко архивске грађе желе да остваре неко своје право, истичемо сајтове Архива Војводине, архива у Новом Саду и сомборског архива.

Ситуација, дакле, није задовољавајућа, јер велики проценат архива нема уопште своју интернет презентацију, односно неки облик интернет комуникације са потенцијалним корисницима, истраживачима и другим заинтересованим лицима, чиме у виртуелном свету званично и не постоје. Њихово богатство, делатност, активности остају недоступни милионима корисника Интернета.

Разлози за такво стање су различити и вишеслојни. На неке од њих упозорили су и креатори Препоруке о којој смо говорили на почетку. Наиме, аутори примећују да су финансијска средства која се одвајају за архиве у свим земљама Европе, посебно у годинама економске кризе више него недовољна, па се зато морају паметно усмеравати. Питање доступности архивске грађе и информација о грађи у архивима зависи и од финансијског момента. Тако се и у Препоруци наводи да доступност не зависи само од закона, већ пре свега од људских и финансијских извора и средстава који су једној архивској служби на располагању. „Уништавање архивске грађе без надзора, немогућност њеног сређивања или недостатак зграда у којима би се грађа могла физички чувати под одговарајућим условима представљају општу препреку за јавност у доступности архивске грађе, која би је могла занимати. Ако државни буџет не обезбеђује средства за рад архивских служби, закон ће бити непримењив...“ То свакако не сме да нам као архивским радницима послужи као оправдање да не делујемо у складу са својим могућностима.

Још један битан проблем који је препрека већој доступности архивске грађе и информативних средстава јесте још увек незадовољавајуће стање у појединим (можда и у већини архива) када је сређеност архивске грађе у питању. Подаци Завода за проучавање културног развитка за период од 2006–2008. године говоре да је од 18 архива који су анкетирани само у три архива грађа у целини сређена (остаје да се надамо да су подаци које су доставили архиви тачни), док два архива имају мање од трећине сређених фондова. Остали се крећу у распону од 30–75%.[26] Последица тога је и мало детаљних информативних средстава о фондовима, што је основни предуслов за давање квалитетних информација о грађи. Сређеност архивских фондова је предуслов за њихово описивање у складу са међународним стандардима, а то је опет, један од предуслова квалитетног представљања фондова на Интернету.[27]

Трећи и можда главни разлог за неприсутност, односно слабу присутност српских архива на Глобалној мрежи јесте још увек неразвијена свест наших архивских стручњака о значају и важности Интернета за њихово пословање. Поред тога постоји и известан страх и неповерење према електронским медијима и таквом виду комуникације и отварања према јавности. У Србији се Фејсбук углавном доживљава као мрежа за забаву и „губљење времена“ и његови потенцијали још увек нису сагледани на прави начин. Међутим архиви у свету, а све више и наши, због његове динамичности користе Фејсбук и за обавештења о текућим дешавањима, изложбама, промоцијама, радионицама, презентују се поједини документи, подсећају на годишњице и догађаје из локалне и опште историје, објављују фотографије и разгледнице из прошлости итд. Реално је много већа вероватноћа да ће просечни корисник интернета пре „виртуелно“ посетити Архив преко фејсбук странице, него што ће отићи у сам Архив. Блогови нуде могућности остављања записа од стране грађана, што може бити својеврстан начин за прикупљање мемоарске грађе о појединим догађајима или времену, на пример. Дакле, могућности су неисцрпне, треба само имати идеје и истрајати у њима.[28] На жалост, из истраживања које смо пре-

26 Културне политике градова Србије. Културни ресурски градова (упоредни приказ), стр.89-90. Доступно на: http://www.zaprokul.org.rs/LKP/gradovi/007_Arhivi_web.pdf / 1.9.2012.

27 Информативна средства, њихов изглед и садржај такође морају претрпети одређене измене у складу са све већом применом информационих технологија у архивима. О томе је на архивском саветовању у Зрењанину 19. и 20. септембра 2011. године реферисала Љиљана Дожић (Архив Војводине) на тему: Трансформација традиционалних информативних средстава као основа нових видова комуникације архива и јавности у савременом друштву (рад још није публикован);

28 Динамичност и брзина размене информација пружају веома

зентовали изводи се закључак да су српски архиви недовољно присутни на Глобалној мрежи и да се ту ствари морају мењати. Сваки архив мора имати бар своју интернет презентацију (а по могућству користити и друге Web 2.0 алате). Те презентације морају у погледу квалитета и квантитета садржаја бити уједначеније, те је неопходна стандардизација на том пољу. Шароликост садржаја која је сада присутна на сајтовима говори о приоритетима које су неки од архива дали појединим сегментима своје делатности, као и о различитим циљевима њихових креатора, па већина сајтова има више презентациону, а не информативну улогу. Приликом стандардизације интернет презентација морају се у обзир узети и међународни стандарди, пре свега ISDIAH (међународни стандард за описивање установа које чувају архивску грађу), али и остали стандарди МАС-а (ISAD(G), ISAAR(CPF) и ISDF).[29] Неки предлог основног менија[30] за интернет презентације архива могао би бити: О архиву (где би у подстраницама ишле све информације о делатности, службама, активностима), Фондови и збирке (са што исцрпнијим пописом и описима фондова и евентуално доступном архивском грађом), За кориснике (странке, истраживаче, регистратуре, са што детаљнијим упутствима, прописима, обрасцима и сл., могућношћу за повезивање са електронским системима стваралаца и ималаца архивске грађе), затим страница Новости (динамични део сајта), Линкови (за друге сродне културне и образовне установе, органе власти, министарства и сл). Такође, добро би било дати посебну страницу са детаљима из историје подручја које архив покрива (тај део евентуално повезати са блогом о сећањима грађана на поједине догађаје). Један од начина за поправљање квалитета информативности и доступности информација и грађе у ахривима је и увођење јединственог информационог система на нивоу Србије, али и израда јединственог архивског портала за архиве у Србији, чиме би се на националном нивоу применили сви стандарди и обухватиле све установе, односно сва архивска грађа у архивима Србије, уједначио систем и метод рада, утврдиле процедуре, разграничиле надлежности и тд.. Све ово треба да буде резултат једне добро осмишљене стратегије развоја архивске службе у Србији у наредним годинама. Тиме би се између осталог дале и смернице локалним архивима о врсти и количини информација које треба да пруже корисницима, чије потребе морамо уважити и имати на уму.[31] Архиви у будућности морају размишљати због тога у правцу двосмерне комуникације са потенцијалним корисницима, те на самом сајту (у форми блога је то могуће) или преко фејсбук странице или других социјалних мрежа, омогућити да се чује „глас народа“, односно глас корисника кроз остављање коментара, постављање питања, похвала, замерки (наравно уз „цензуру“ администратора сајта). С обзиром на нови профил корисника информација архиви морају искористити све расположиве алате за презентовање својих установа, али и давање неопходних информација. Динамичност је одлика савременог, али пре свега будућег корисника информација у архивима, те у складу с тим архиви као највеће базе података, морају одговорити на тај начин уколико желе да буду конкурентни на тржишту информација. Док ми још увек немамо ни јединствен архивски систем и портал за архиве, у свету се увелико ради не само на обједињавању архивских установа у велике архивске мреже, већ на обједињавању свих установа културе под један виртуелни кров.[32]

велике могућности. Поменућемо актуелни скорашњи пример покретања потписивања глобалне петиције преко Фејсбука/Интернета због најаве затварања Државног архива у америчкој држави Џорџија.
Детаљније на: http://offtherecord.archivists.org/2012/09/14/the-state-archives-crisis-in-georgia/ 18.9.2012.;

29 http://www.ica.org/10206/standards/standards-list.html /1.9.2012.; Превод стандарда МАС-а доступан је на сајту Архива Војводине http://www.arhivvojvodine.org.rs/index.php/propisi-i-standardi.html / 1.92012.; Видети и: http://www.ica.org/13155/standards/cbps-progress-report-for-revising-and-harmonising-ica-descriptive-standards.html и http://www.ica.org/13149/standards/cbps-relationship-in-archival-descriptive-systems.html /18.9.2012.

30 Видети: Olivera Porubović-Vidović, Arhivi na internetu: slučaj Srbije, Atlanti, vol. 20, Trieste, 2010, 289-399; доступно на: http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2010/Porubovic-Vidovic.pdf / 19.9.2012., у раду се наводе критеријуми чије је испуњење услов квалитета сајтова у установама културе у складу са пројектом MINERVA; Корисно је погледати и упутство за израду web презентација локалне самоуправе ради упознавања са неким општим смерницама на том пољу. Доступно на: http://www.uzda.gov.rs/FileSystem/SiteDocuments/publikacije/Preporuke%20za%20izradu%20web%20prezentacija%20%20LS.pdf / 18.9.2012.

31 Квалитетом и садржајношћу код нас издваја се сајт Архива Југославије http://www.arhivyu.rs/.

32 Пример Европске дигиталне библиотеке http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/discipline/Hooo; портал Europeana http://www.europeana.eu/portal/; Европски архивски портал АПЕнет http://www.archivesportaleurope.eu/Portal/aboutus.action; пројекат Heritage Live http://heritage-live.eu/ ; SIRAnet база података словеначких архива (http://www.siranet.si/suchinfo.aspx); ARHInet инфромациони систем хрватских архива (http://arhinet.arhiv.hr/_Generated/Pages/Stvaratelji.PublicBrowse.aspx); Портал руских архива (http://www.rusarchives.ru/); портал Russian Archives Online (http://www.russianarchives.com/index.html); Портал мађарских архива (http://archivportal.hu/id-554-bemutatkozas.html); На-

Влатка Лемић[33] добро примећује да данас постоје две врсте архива, једни који теже да дигитализују што више грађе и учине је у том облику доступном и други који теже да што више архивске грађе опишу и те информације учине доступним. Сматрамо да је овај други начин за нас прихватљивији (мање кошта, не захтева сложену рачунарску инфраструктуру, посебне стручњаке..., а њиме се могу обухватити сви архивски фондови једног архива). Дигитализација свих архивских фондова и њихова доступност на интернету за архиве у Србији на жалост је још увек далека будућност, док је давање информација и доступност информативних средстава о фондовима врло могућа и изводљива реалност. Из угла истраживача то је и повољнија опција, јер истраживачу не значи много неколико дигитализованих фондова доступних на сајту архива (осим ако нису баш они који су му потребни), али зато квалитетне информације (пописи и описи) и доступна информативна средства скраћују пут у истраживању. У том циљу архиви у Србији морају радити на пре свега сређивању својих фондова, изради што квалитетнијих информативних средстава и учинити их доступним на својим сајтовима или другим облицима интернет комуникације.

Прича о доступности не би била комплетна уколико не уважимо још један проблем, не само из политичке коректности, већ зато што то заиста и мислимо. Наиме, према подацима из 2009. које је објавио Завод за проучавање културног развика у оквиру публикације „Културне политике градова Србије. Културни ресурси градова (упоредни приказ), поражавајућа је чињеница да само архиви у Ужицу, Смедереву, Краљеву, Зрењанину и Нишу, имају могућност за приступ особама са инвалидитетом, док остали (од 18 испитаних) немају.[34] У међувремену је према нашим сазнањима прилаз за инвалидна лица омогућио и Архив Војводине. За похвалу је и податак да је Архив Југославије озвучио свој сајт као помоћ слабовидим лицима[35] те на тај начин дао допринос већој доступности садржаја свог сајта, односно информација које пружа.

Дакле, осим финансијског момента који мало или ни мало не зависи од архива и архивских радника, оно што архивисти могу да учине на пољу веће доступности архивске грађе јесте сређивање што већег броја фондова, израда што детаљнијих информативних средстава и њихова доступност на Интернету. Архиви нужно и неизоставно морају имати своје интернет презентације, морају их редовно ажурирати, освежавати, по потреби редизајнирати. Оне никако не смеју бити статични споменици на неку установу, излог на ком се нахватала паучина, већ динамични, комуникативни, одговорни у смислу информативности и тачности података, отворени, пријатељски настројени, увек освежени, са новим подацима, информацијама, са поруком да мисле и брину о корисницима, чиме ће се и наметнути као установе без којих друштво не може. Поред тога архиви морају користити и потенцијале других web 2.0 алата. Постојање архива више не можемо само показивати, већ доказати њихову неопходност за садашња и будућа поколења. Једино такви, архиви могу привлачити пажњу и распршити стереотипе о себи као о мрачним, прашњавим и мемљивим местима. Законским регулисањем архивске делатности и доступности архивске грађе, већим финансијским улагањем у архивску службу, подизањем улоге и значаја архива као установа незаменљивих за очување људског памћења, сређеношћу архивских фондова, квалитетним информативним средствима, што већом присутношћу на Интернету, разумевањем потреба савременог истраживача и корисника, архиви више неће бити „уско грло“ у остваривању људских права како је то приметио Азем Кожар,[36] већ напротив, главни чинилац у њиховом остваривању.

национални дигитални архив у Пољској (http://www.nac.gov.pl/); Archives Portal Europe (http://www.archivesportaleurope.eu/Portal/error-500.action)

33 Vlatka Lemić, Arhivi i internet – nove mogućnosti dostupnosti i korištenja arhivskoga gradiva, Arhivski vjesnik, god 45 (2002), str. 207-218; Доступно на: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=753 /1.9.2012.

34 Културне политике градова Србије. Културни ресурски градова (упоредни приказ),Истраживање о положају архива у Србији 2006-2008, Завод за проучавање културног развитка, стр. 76, доступно на: http://www.zaprokul.org.rs/LKP/gradovi/007_Arhivi_web.pdf / 1.9.2012.

35 http://www.arhivyu.rs/system/sr-cyrillic/home/newsplus/viewsingle/_params/newsplus_news_id/441198.html;

36 Azem Kožar, O nekim značajkama arhivističke informacije, Zbornik referatov Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 2008, str, 57; dostupno na: http://www.pokarh-mb.si/index.php?id=132 /1.9.2012.

РЕЗИМЕ

Питање доступности архивске грађе и информација о архивској грађи уграђено је као право сваког појединца у европске законе и прописе. Архиви су у савременом свету променили своју улогу од установа која прикупљају и чувају архивску грађу у установе које пружају услуге и информације. Мења се и улога и профил архивиста услед све веће присутности информационих технологија у нашој свакодневици. Иако доступност архивске грађе и информација о архивској грађи представља предуслов демократизације друштва и услов за улазак у круг заједнице европских народа, јасно је да тај процес у Србији је тек у зачетку. Још увек је присутно неповерење и сумњичавост у „отварање“ према јавности. Ипак, иако још увек далеко од степена постигнутог у европским земљама не може се рећи да помака на том пољу нема.

Српски архиви су недовољно заступљени на Интернету, као најкоришћенијем средству информисања. Тек нешто више од половине архива има своју интернет презентацију. Квалитет тих презентација је неуједначен у погледу информација које пружају корисницима о архивској грађи коју чувају. Од укупног броја архива у Србији свега нешто преко половине има неки податак на Интернету о архивским фондовима и грађи коју чува. Информације које пружају су углавном недовољне за просечног истраживача. О доступности саме архивске грађе у дигиталном облику на сајтовима архива не може се још увек ни говорити. Слична је ситуација и са коришћењем социјалних мрежа и других могућности које пружају Web 2.0 алати. Закључак је да архиви у Србији још увек нису дефинисали своју улогу и статус у савременом друштву. Проблеми крећу од непостојања адекватне законске регулативе и недостатка финансијских средстава. Они унутрашњи, који су у домену архивиста и који директно утичу на доступност архивске грађе су недовољна сређеност архивских фондова, њихова обрађеност и још увек неразвијена свест за потребом отварања ка јавности. Решење видимо у доношењу одговарајуће законске регулативе у области архивске делатности, изради јединствене стратегије и смерница за архивску службу у будућем времену, повећавање финансијских улагања у архиве и посебно образовање и усавршавање архивских кадрова који ће бити носиоци трансформације архива у складу са захтевима савременог информационог друштва.

ACCESSIBILITY OF ARCHIVAL MATERIALS AND INFORMATION ABOUT ARCHIVAL MATERIALS ON THE INTERNET IN THE ARCHIVES IN SERBIA

Abstract: The question of accessibility of archival materials and information about archival materials in the archives in Serbia on the internet is analyzed in this article. The results of a research about the presence of Serbian archives on a global net, also about informativeness of their presentations for users and researchers are presented in this article. The possibilities and utilization of internet potentials at this moment in Serbian archives for accessibility of archival materials and information about materials, so as presentation of the archives and popularization of archival activity are examined.

Keywords: archives, internet, web site, accessibility, archival materials, information, social networks, Facebook.

SUMMARY

Question of accessibility of archival materials and information about archival materials is built into European laws and regulations as the right of each individual. The archives changed their role in the contemporary world from institutions that collect and keep archival materials into institutions that provide services and information. The role and the profile of the archivist also changes due to a more present information technology in our everyday life. Even though the accessibility of archival materials and information about archival materials presents the prerequisite of the democratization of the society and the requirement for joining the European Community it is clear that that process in Serbia is at its beginning. The mistrust and suspicion toward „openness“ to the public is still present. Nevertheless, even though Serbia's archives are still far away from those in European countries it can not be said that there is no progress in that field.

Serbian archives are not sufficiently present on the Internet which is the most popular source of information. Just over half of the archives have their internet presentation. Quality of those presentations is uneven regarding information they are providing to their users about archival materials they are keeping. From the collective number of archives in Serbia just over half have some

information on the internet about archival fonds and materials they are keeping. Information that they are providing are mainly insufficient for average researcher. The accessibility of archival materials in their digital form on archives' internet sites still does not exist. The situation is similar when it comes to using social networks and other possibilities that Web 2.0 tools provide. The conclusion is that archives in Serbia still did not define their role and status in contemporary society. The problems start with nonexistence of adequate law regulations and lack of financial resources. Those inner problems, that are in the field of archivists, and which have direct influence on accessibility of archival materials are the lack of good organization of archival fonds, the fact that they are not processed and still not fully developed awareness of the need that the archives should be opened to public. We see the solution in introducing regulation in the field of archival activity, in making singular strategy and instructions for archival department in the future, in increasing financial investment into archives and special education and specialization of archivists who will be the bearers of transformation of the archives in accordance with requirements of contemporary information society.

Dr Grazia TATÒ
già direttore dell'Archivio di Stato di Trieste e di Gorizia
Italija

UDK: 930.25:004.91(450)

Il Sistema Nazionale Archivistico italiano (SAN)

Abstract: L'autore presenta il nuovo progetto dell'Amministrazione archivistica italiana per la realizzazione di un Sistema Archivistico Nazionale (SAN) finalizzato ad offrire, anche all'utenza meno specialistica, la possibilità di fruire del patrimonio archivistico. Viene inoltre presentato il progetto di digitalizzazione del fondo Catasto franceschino, serie Mappe e Elaborati.

Parole chiave: archivi, informatica, digitalizzazione, internet.

E' con molto piacere che ho accolto l'invito a partecipare al primo numero di questa nuova rivista scientifica, convinta che sia una proficua opportunità per presentare alla comunità archivistica internazionale un prestigioso progetto che l'Amministrazione archivistica italiana sta ormai completando.

Si tratta del Sistema Archivistico Nazionale (SAN) che intende:

- promuovere la più ampia conoscenza del patrimonio culturale italiano che è via prioritaria per garantire la sua salvaguardia,
- dare omogeneità ai servizi offerti agli utenti per la fruizione del patrimonio culturale in rete,
- incrementare la digitalizzazione della documentazione,
- armonizzare i diversi sistemi informativi archivistici, sostenendone l'interoperabilità e l'accessibilità e mettendo fine ad un certo imperante disordine informatico.
- Si tratta di mettere in essere un'unica base dati nazionale che conterrà tutte le informazioni oggi già presenti nella Guida Generale degli Archivi di Stato Italiani, oltre che nel Sistema informativo degli Archivi di Stato (SIAS) e nel Sistema informativo unificato per le Soprintendenze archivistiche (SIUSA) che, a loro volta, confluiranno nel Sistema informativo unificato degli Archivi (SIUA). Un'unica architettura tecnologica, dunque, che permetterà di rispondere ad esigenze di efficacia, efficienza ed economicità ormai richieste come ineludibili per ogni attività pubblica.

Il Sistema Archivistico Nazionale (SAN) www.san.beniculturali.it

La creazione del Sistema informativo degli Archivi di Stato e delle Soprintendenze archivistiche (SAN), previsto dalla legge 16 ottobre 2003 n. 291, è stato presentato a Bologna nel 2009 nel corso della 2ª Conferenza nazionale degli archivi, organizzata dalla Direzione generale per gli archivi.

Il SAN si fonda sulla cooperazione tra diversi soggetti: Ministero per i Beni e le Attività Culturali, Regioni, Province, Comuni ed enti privati, come Università e Istituti di cultura.

All'organizzazione archivistica fondata sul profilo giuridico dei titolari si affianca la considerazione degli archivi come fonte storica in sé. Strumento per lo sviluppo del SAN è l'Accordo per la promozione e l'attuazione del Sistema Archivistico Nazionale tra Ministero, Regioni, Province e Comuni italiani del 25 marzo 2010, finalizzato alla conservazione, gestione e promozione del patrimonio archivistico e ad assicurare le migliori condizioni di accesso per gli utenti, il cui target con la diffusione degli strumenti informatici sta diventando più ampio.

Il SAN intende creare un grande archivio virtuale, una base dati degli archivi presenti sul territorio nazionale consultabile anche da parte di non specialisti, accessibile sia attraverso una ricerca per via tradizionale sia attraverso percorsi alternativi, più agili, (biografie, materiali audiovisivi, cronologie).

Particolarità del SAN, è la creazione di portali tematici, che si avvarranno delle risorse presenti nel Catalogo o nella Digital Library, ma disporranno di una propria home page e di un'area dedicata.

L'intento è quello di promuovere la più ampia conoscenza del patrimonio culturale italiano che è via prioritaria per garantirne la salvaguardia, dare omogeneità ai servizi agli utenti per favorirne una più "amichevole" fruizione del patrimonio culturale in rete, di incrementare la digitalizzazione della documen-

tazione, armonizzando i diversi sistemi informativi archivistici, e sostenendone l'interoperabilità e l'accessibilità[1].

Il modello proposto consentirà sia un accesso di tipo tradizionale, cioè attraverso il soggetto conservatore e quello produttore, il fondo e gli strumenti di ricerca relativi, sia per vie "semplificate" per un'utenza più ampia e meno specialistica. Per tale nuova via, utilizzando in gran parte materiali già disponibili negli Istituti archivistici, si proporranno ai fruitori percorsi semplificati e accattivanti che condurranno comunque alla ricerca archivistica, ma attraverso biografie dei protagonisti, schede cronologiche, ma anche gallerie multimediali popolate di filmati, immagini, percorsi didattici, ecc.

L'intento è quello di adeguarsi ai tempi senza rinunciare alla scientificità del lavoro archivistico, consapevoli che valorizzare il patrimonio archivistico significa tutelarlo e diffonderne la conoscenza significa sensibilizzare alla necessità della sua tutela.

Ancora una volta, si deve ricordare quanto il patrimonio archivistico possa essere di difficile approccio per chi non sia un "addetto ai lavori" e come sia compito degli archivisti farsi da tramite tra tale patrimonio e i suoi utenti tradizionali, non-tradizionali o potenziali che siano.

Sta dunque agli archivisti, trovare i modi, anche i "nuovi" modi, per far conoscere e valorizzare il patrimonio documentario che non è un bene culturale che possa facilmente presentarsi immediatamente con forza attrattiva propria.

All'interno del SAN sono stati già realizzati sette portali, la cui struttura appare uniforme sia dal punto di vista concettuale sia da quello grafico, in modo da favorirne l'immediata riconoscibilità.

I portali, che sono stati presentati a Pescara il 17 dicembre 2011 nell'ambito della II Conferenza nazionale degli Archivi, sono dedicati a:

- Archivi per non dimenticare,
- Archivi d'impresa,
- Archivi della moda,
- Archivi della musica
- "Antenati"
- Territori

oltre al Portale dell'Archivio storico multimediale del Mediterraneo.

1 Dal discorso tenuto a Trieste dal direttore generale per gli Archivi, Luciano Scala, in occasione della XXI Conferenza internazione organizzata dall'Istituto internazionale di scienze archivistiche di Trieste e Maribor (IIAS).

2. I portali

Archivi per non dimenticare - http://www.memoria.san.beniculturali.it/

Il 9 maggio 2011, giornata della memoria per le vittime del terrorismo, è stato presentato il portale dedicato alle fonti documentali su terrorismo, violenza politica e criminalità organizzata, che intende. anzitutto effettuare un censimento[2] della documentazione (fonti giudiziarie, inchieste parlamentari, memorialistica, giornali) conservata da archivi privati e pubblici, associazioni e centri documentazione.

Il portale si articola in:

- la rete: archivi aderenti all'iniziativa
- passato e presente: cronologia degli eventi salienti
- muro della memoria: elenco di vittime di fatti di violenza politica interna a carattere terroristico ed eversivo, a partire dagli anni '60
- per approfondire: schede sui principali attentati terroristici e nomi delle vittime
- per non dimenticare: iniziative, mostre, convegni
- didattica : progetti, concorsi, borse di studio
- galleria multimediale: immagini, file audio e video
- trovarchivi: motore di ricerca negli archivi che aderiscono al portale
- biblioteca: collegamento all'OPAC SBN

Archivi d'impresa - http://www.imprese.san.beniculturali.it/

Il portale dedicato agli archivi d'impresa, inaugurato il 24 giugno 2011, nasce per salvaguardare gli archivi storici delle imprese pubbliche e private italiane e valorizzare la cultura d'impresa.

Gli archivi delle imprese sono conservati presso Archivi di Stato, fondazioni e istituti di cultura, soggetti economici ancora in attività. La tipologia dei documenti (disegni tecnici, documenti fotografici, cinematografici, manufatti d'epoca etc.), dei soggetti produttori e degli istituti di conservazione comporta modalità di conservazione e di gestione differenti rispetto a quelle tradizionali: un primo passo è stato intrapreso con l'avvio di censimenti, la notifica di dichiarazioni di notevole interesse storico e l'acquisizione di complessi archivistici.

2 Cfr. Guida alle fonti per una storia ancora da scrivere, a cura di Ilaria Moroni, Viterbo 2010, che raccoglie i risultati del primo censimento delle fonti.

Il portale consente di accedere a fonti archivistiche, bibliografiche e contenuti redazionali (cronologie, profili biografici, schede sulle imprese); sono disponibili immagini, audio, video. Tra i partner figurano i nomi più rilevanti dell'industria italiana. In particolare, si segnala che l'Archivio Centrale dello Stato ha messo a disposizione la banca dati del fondo Ufficio italiano Marchi e Brevetti (1867-1965), con oltre 170.000 immagini di marchi; il Centro sperimentale di cinematografia - Archivio nazionale del cinema d'impresa d'Ivrea ha proposto una web TV con filmati da archivi storici di imprese.

Il portale si articola in:

- partner: elenco degli archivi storici delle imprese e degli istituti di conservazione aderenti al portale
- imprese: elenco di oltre 1100 imprese, con un collegamento alle schede degli archivi storici;
- cronologia generale: cronologia dal 1861 ad oggi
- cronologia territoriale: città in cui hanno sede le imprese
- protagonisti: biografie di 150 imprenditori italiani
- percorsi: mostre organizzate da archivi e imprese
- galleria multimediale: file audio, video, documenti digitalizzati
- trovarchivi: motore di ricerca negli archivi che aderiscono al portale
- biblioteca: collegamento all'OPAC SBN

Sono stati inseriti in questo portale anche alcuni fondi dell'Archivio di Stato di Trieste e in particolare quelli della Stock spa e dell'Arsenale Triestino San Marco[3].

Infatti, l'Archivio di Stato di Trieste conserva alcuni fondi di industrie attive a Trieste nei secc. XIX e XX, accessibili dal portale. L'esempio più notevole è rappresentato dalla Stock spa, ditta triestina per la produzione e il commercio di liquori, fondata nel 1884 a Trieste da Lionello Stock, nato a Spalato nel 1866 in una famiglia di commercianti ebrei e giunto giovanissimo a Trieste per proseguire gli studi presso l'Accademia di commercio. La ditta ebbe rapida fortuna e aprì nuovi stabilimenti nei paesi dell'Impero austroungarico prima, poi in Jugoslavia, Cecoslovacchia, Polonia, Ungheria, Italia, Egitto, Israele, Germania, Australia, America, Cile, Brasile. L'archivio ha una consistenza di circa 480 unità, è dotato di un elenco di consistenza ed attualmente è in corso di riordinamento.

Nella sezione "percorsi" si trovano la presentazione della mostra "Distillare attimi di spensieratezza", organizzata nel 2009 dall'Archivio di Stato di Trieste, e una selezione dei documenti esposti, digitalizzati e corredati dai relativi metadati: si tratta soprattutto di fotografie degli stabilimenti, dei macchinari, degli operai al lavoro e di materiale pubblicitario (biglietti d'auguri, calendari, etichette etc.).

L'Archivio di Stato di Trieste, nella sua attività di promozione del patrimonio degli archivi d'impresa, ha realizzato nel 1998 una mostra sull'archivio dell'Arsenale Triestino San Marco, depositato presso dalla Fincantieri C.N.I. S.p.A. Ultimato nel 1861, l'Arsenale svolse la propria attività di costruzione navale fino al 1962. La documentazione riguarda la cantieristica triestina dalla seconda metà dell'Ottocento fino quasi ad oggi, illustra le costruzioni navali, le macchine per la loro propulsione, l'edilizia industriale, le condizioni di lavoro degli operai. Nel fondo si conservano i documenti prodotti dall'ente (le serie identificate sono descrizioni dei lavori e calcoli, disegni approvati, copie originali, archivio fotografico, verbali del Consiglio d'amministrazione e dell'assemblea, registri e documentazione relativa al personale) e carte provenienti dallo Stabilimento tecnico Triestino, dal Cantiere San Marco, dal Cantiere San Rocco e, in generale, dai Cantieri Riuniti dell'Adriatico.

Antenati. Archivi per la ricerca anagrafica - http://www.antenati.san.beniculturali.it/

Il Portale Antenati nasce dall'esigenza di rendere disponibile l'enorme patrimonio documentario esistente negli Archivi di Stato per condurre ricerche anagrafiche e genealogiche, finalizzate alla ricostruzione della storia di famiglie e di persone, ma anche alla storia sociale in senso lato. Attraverso il Portale è, infatti, possibile sfogliare a video milioni e milioni di immagini di registri di anagrafe e di stato civile, trovare nomi di persona presenti negli atti, ottenere informazioni sulle fonti. Grazie a una convenzione stipulata con Family Search International nel 2011, obiettivo del Portale è quello di pubblicare progressivamente milioni e milioni di immagini di registri di stato civile (parte delle quali sono convertite da microfilm eseguiti negli Archivi di Stato dalla Genealogical Society of Utah a partire dalla metà degli anni Settanta del secolo scorso, e parte sono di nuova acquisizione), per fare ricerche sfogliando gli atti a video, nella sezione Sfoglia i registri. Ciascuna immagine è corredata dalla rispettiva descrizione archivistica che riporta il nome dell'Istituto che conserva la fonte, il fondo, la tipologia dell'atto (nati, matrimoni, morti e relativi allegati), la località, la data, il numero progressivo di registro o di busta quando esistente.

Parallelamente il Portale prevede la progressiva indicizzazione dei nomi di persona presenti sui singoli atti nella sezione Trova i nomi. La banca dati dei nomi si svilupperà per tappe suc-

3 Chiara ARTICO, SAN. Sistema archivistica nazionale, in DOK_SIS 2010 by media.doc, Lubiana 2011.

cessive che prevedono anche la partecipazione degli utenti del Portale su base volontaria, scrivendo a redazione.antenati@beniculturali.it.

Gli interessati possono acquisire ulteriori informazioni nella sezione Il territorio e le fonti che elenca i fondi di stato civile conservati presso i singoli Istituti. Nella stessa sezione sono segnalate inoltre le fonti della leva militare, parimenti utili alle ricerche anagrafiche e genealogiche, sulle quali vari Archivi di Stato negli ultimi anni hanno costruito banche dati, sia consultabili **on line,** sia a uso interno delle sale studio, dove gli interessati possono trovare assistenza qualificata per sviluppare ulteriormente la loro ricerca estendendola ad altre risorse seriali, come gli archivi notarili,catastali, ecc.

Archivi della Moda del Novecento - http://moda.san.beniculturali.it

Il Portale degli Archivi della Moda nasce nell'ambito del SAN, Sistema Archivistico Nazionale, per rendere fruibili a un vasto pubblico, anche di non specialisti, i risultati del progetto Archivi della moda del '900. Tale progetto, elaborato dall'ANAI, Associazione Nazionale Archivistica Italiana e promosso dalla Direzione generale per gli archivi, in collaborazione con altri partner istituzionali ha come obiettivo quello di scoprire, valorizzare e rendere fruibile un ampio ventaglio di fonti, finora inesplorate, del patrimonio archivistico, bibliografico, iconografico, audiovisivo relativo alla moda italiana. Il Progetto è stato presentato a Firenze il 12 gennaio 2009, nella Sala Bianca di Palazzo Pitti, in occasione di Pitti Immagine Uomo L'attività di promozione e diffusione del progetto è poi proseguita in numerose regioni italiane grazie alle iniziative organizzate dall'ANAI.

Il progetto si articola nel censimento delle fonti, nella catalogazione e digitalizzazione dei materiali contenuti negli archivi di alcune tra le più importanti Case di moda italiane, nell'organizzazione di seminari e convegni di studio. Il Portale degli Archivi della Moda consente di accedere, tramite diverse opzioni di ricerca, a tali contenuti, passando dalla descrizione degli archivi aziendali alla visualizzazione dei materiali in essi contenuti (prodotti, disegni, bozzetti, fotografie, documentazione amministrativa e contabile), nonché di consultare biografie, percorsi tematici, schede di approfondimento, informazioni sulla storia della moda del Novecento in Italia e nel mondo. La moda rappresenta un settore di grande valenza artistica e di consistente rilevanza economica che ha segnato il gusto internazionale già a partire dal secondo dopoguerra grazie all'opera di stilisti, atelier, sartorie, case di moda e di produzione di tessuti e accessori che sono stati la chiave del successo del Made in Italy.

Il portale è strutturato secondo lo schema seguente:

- Soggetti aderenti
- La moda, ieri e oggi
- Protagonisti
- Percorsi
- Strumenti di ricerca
- Multimedia
- News
- Cerca

Archivi della Musica - http://www.musica.san.beniculturali.it/

Il Portale **Archivi della musica** intende offrire un accesso alle fonti musicali del Novecento e contemporanee, inserito in un quadro d'insieme che ne illustri il contesto storico e i protagonisti, ne approfondisca aspetti specifici e ne ricostruisca tratti salienti attraverso il corredo iconografico.

Nello specifico, il Portale presenta le schede descrittive dei soggetti conservatori, dei soggetti produttori e dei complessi archivistici relativi alla musica del Novecento, derivanti dal prezioso e capillare lavoro di censimento avviato e curato dalle Soprintendenze archivistiche.

I primi risultati del lavoro, iniziato alla fine del 2009, sono stati pubblicati nella primavera del 2010 nella **Guida on line agli Archivi musicali del Novecento,** realizzata dalla Direzione Generale per gli Archivi in collaborazione con l'Associazione La Stravaganza. Queste descrizioni sono state trasferite all'interno del Sistema Archivistico Nazionale (SAN), da cui vengono richiamate per essere visualizzate sul Portale.

Va segnalato che il Portale è un **work in progress**, destinato a implementarsi nel prossimo futuro con l'apporto di nuovi soggetti disposti a condividere un'azione volta a far emergere, tutelare e valorizzare un patrimonio che, per la sua stessa essenza e tipologia, è ad altissimo rischio di dispersione.

Il Portale fornisce anche l'accesso alla rete degli Archivi sonori, finalizzata alla conservazione, descrizione e valorizzazione delle musiche di tradizione popolare. Con questa rete si intende creare un sistema informativo esteso a tutto il territorio nazionale, in grado di consentire una fruizione integrata di documenti sonori, cartacei, visivi, fotografici, acquisiti attraverso specifiche campagne di rilevazione. La rete, che presenta al momento il materiale raccolto nelle regioni Puglia, Basilicata e Campania, è articolata in poli situati presso gli Archivi di Stato, dove sono concentrati e resi consultabili, attraverso postazioni multimediali, i repertori delle varie regioni.

Il Portale è articolato in:
- Istituti
- Musica
- Protagonisti
- Per approfondire
- Galleria multimediale
- Trovarchivi
- Strumenti di ricerca

Archivi dei territori - www.territori.san.beniculturali.it

Presso numerosi Archivi di Stato italiani si conserva una tipologia di materiale documentario, quello catastale e cartografico, che risulta essere particolarmente interessante sia per la ricerca specialistica sulla storia dei territori, sia per l'attrattiva espressa dalle mappe, dotate di immediata leggibilità anche da parte di utenti non specialisti. Non a caso tale materiale è già stato fatto oggetto, negli anni passati, di interventi di digitalizzazione e descrizione informatizzata.

Il Ministero per i Beni e le Attività Culturali ha deciso di mettere a disposizione uno strumento unitario che consenta di accedere via web, contemporaneamente, alla documentazione catastale e cartografica conservata negli **Archivi di Stato di Genova, Milano, Trieste e Venezia,** ma garantendo, in prospettiva, la possibilità di pubblicare e ricercare, a partire da un unico punto di accesso, anche quelle conservate presso tutti gli altri Archivi di Stato.

- **Trovarchivi** - pagina dedicata a visualizzare su una mappa interattiva tutti gli Istituti che aderiscono al portale
- **Soggetti produttori**
- **Fonti - la pagina**, fulcro di tutto il portale, offre all'utente la panoramica di tutti i nuclei documentari disponibili attraverso il portale, cliccando su ciascuno di essi, è possibile focalizzare l'attenzione sulla singola fonte, sia essa un catasto o un fondo cartografico, viene fornito all'utente il quadro generale delle serie che lo compongono, allo scopo di far comprendere se la fonte sia disponibile e interrogabile interamente o solo in parte, questo consente agli Istituti di pubblicare anche parti di fonti che non siano state del tutto informatizzate, senza necessariamente aspettare il completamento del lavoro.
- **Timeline** – mostra in modo immediato le fonti disponibili secondo i diversi periodi.
- **Accesso geografico** - la pagina consente l'accesso facilitato agli utenti meno esperti, infatti, ciascuno può cercare sulla carta interattiva la località di suo interesse, verificare se a quella località siano associate mappe storiche e andare a consultarle. Un meccanismo semi automatico ha consentito la georeferenziazione dei toponimi rilevati dalla fonti, attraverso il confronto e l'allineamento fra toponimi storici e toponimi attuali
- **Ricerca** - da questa pagina è possibile lanciare una ricerca che interessi tutte le banche dati disponibili, indipendentemente dall'Istituto di conservazione, dal soggetto produttore e dalla fonte.
- **Percorsi**
- **Partner**
- **Cronologia**
- **Protagonisti**
- **Biblioteca**

La principale caratteristica del Portale Territori è la capacità di consentire all'utente finale il contatto diretto con le fonti. Il Portale, infatti, rende disponibili **on line** le immagini ad altissima risoluzione dei documenti cartografici e catastali, ricercabili attraverso numerosi e diversificati meccanismi di accesso.

Dal punto di vista tecnologico, il Portale si basa su di un'architettura federata, che consente di interrogare in contemporanea, via web, banche dati remote come se fossero una unica banca dati. Ciascun istituto di conservazione rimane detentore e unico responsabile dei propri dati e delle proprie immagini, ma al tempo stesso può condividerli con quelli degli altri istituti, allo scopo di facilitarne e potenziarne l'utilizzo.

Il Portale Territori dunque è in grado di valorizzare i numerosi progetti di digitalizzazione delle fonti cartografiche e catastali che sono state intraprese negli scorsi decenni, è lo strumento che salvaguarda la totale autonomia degli istituti e al tempo stesso offre all'utente finale il quadro d'insieme delle fonti cartografiche e catastali, con ciò interpretando lo spirito del SAN, a cui è correlato.

Una breve specificazione credo meriti di essere fatta su quanto riguarda il fondo del **catasto franceschino** conservato presso l'Archivio di Stato di Trieste.

Catasto franceschino

Credo sia opportuno fare una breve premessa sulla tipicità del **catasto franceschino** anche se, sono consapevole che a molti di voi quanto dirò sia già noto.

La prima rivelazione geometrica a fini catastali per la città di Trieste e il suo territorio, risale all'epoca della Restaurazione. Fu per volontà di Francesco I che per la prima volta si dispose, con Patente sovrana del 23 dicembre 1817, la formazione di un catasto unico dell'imposta fondiaria esteso a tutte le province austriache, tra le quali anche la città di Trieste e il suo territorio. Da tale iniziativa il catasto prese, e conserva ancora oggi, il nome di **Franceschino**.

Nel Litorale austriaco le prime operazioni di registrazione e misurazione dei beni immobili si svolsero per lo più tra il 1820 e il 1827, sotto la supervisione d'una Commissione provinciale del censo con sede in Trieste. Successivamente, nel 1869, secondo il disposto della Legge del 24 maggio dello stesso anno, le autorità diedero inizio ad un aggiornamento dell'estimo.

La conservazione delle mappe e degli elaborati relativi all'intero Litorale austriaco fu affidata inizialmente al Governo provinciale e, poi, alla Direzione di finanza del Litorale in Trieste. Una volta soppressa tale Direzione, nel 1923, il materiale fu conservato presso il locale Ufficio tecnico erariale che, infine, lo versò all'Archivio di Stato di Trieste, che tutt'oggi lo conserva.

Il fondo, completamente riordinato e inventariato, è concettualmente diviso in due gruppi principali, il primo riguardante la città di Trieste con i suoi comuni censuari, il secondo riguardante le province un tempo appartenenti al Litorale (Fiume, Gorizia, Istria, Zara e parte della provincia di Udine).

All'interno di questi gruppi di materiale si trovano le varie serie delle **mappe**, dei **protocolli delle particelle**, degli **operati d'estimo** e dei **reclami**.

Mappe (10.000 pezzi ca.)

La già citata patente sovrana del 1817 fissò i criteri generali per l'introduzione di un unico catasto geometrico stabile, detto poi **franceschino**, nelle province tedesche ed italiane dell'Austria. Il provvedimento, ampio ed unitario, faceva seguito alle iniziative di catastazione che avevano già interessato diverse province dell'Impero in età teresiana e giuseppina; la creazione di regolari catasti dell'imposta fondiaria rappresentava una risposta improrogabile alla necessità di impostare un sistema che assicurasse equa ripartizione dei tributi ed entrate regolari per le finanze della monarchia. I lavori di rilevazione nel litorale austriaco ebbero luogo tra il 1818 e il 1826; una piccola parte del territorio, situata alla destra dell'Isonzo, era stata rilevata già nel 1812, durante il regno napoleonico d'Italia. Tra il 1826 e il 1829 fu messa a punto **l'istruzione d'estimo censuario:** secondo queste prescrizioni fu intrapreso l'estimo delle rendite fondiarie tramite l'attività di un commissario estimatore e di un aggiunto per ogni distretto censuario. Infine, con circolare governiale ed apposita istruzione, entrambe datate 1 novembre 1830, furono pubblicati i rilievi censuari e aperti i termini per i reclami contro i risultati della misurazione e dell'estimo catastale.

Le mappe sono disposte secondo l'ordine alfabetico del comune catastale a cui si riferiscono. Per **comune catastale (Katastralgemeinde**), secondo il paragrafo 154 della istruzione del 1824, si intende un territorio di imposta, partizione territoriale intesa esclusivamente come unità fiscale; nel territorio di un comune amministrativo, quindi, possono sussistere più comuni catastali, come nel caso di Trieste che ne conta 23. L'adozione dell'ordinamento alfabetico per comune catastale, pur nella sua semplicità, si è scontrata con la constatazione che una stessa località può risultare ufficialmente denominata sotto diverse forme e grafie, a seconda del rilevamento.

Le mappe sono state riordinate secondo la sequenza adottata dalla sezione tecnica catastale della Venezia Giulia e Zara, l'ente che per ultimo ne fece uso per l'esercizio delle proprie competenze. Tutte le varianti d'intestazione delle mappe, comprese quelle relative a frazioni di comune o ad enclave, sono state inserite in un indice di rinvio dalle diverse forme dei toponimi.

Ogni foglio-mappa è originariamente contrassegnato, di regola, da un numero che indica la sua posizione all'interno del quadro di unione del comune, riporta invece sporadicamente, specie nelle mappe più antiche, il nome del comune di appartenenza e la posizione della rappresentazione rispetto al sistema di coordinate su cui si basa il complesso di rilievi catastali. Le particelle sono numerate in rosso per i terreni, in nero per i fabbricati, secondo l'istruzione del 1824. Successivamente si adottò solo il nero e i fabbricati vennero distinti apponendo un puntino accanto al numero. Segni convenzionali e colorazioni diverse indicano qualità di coltura e destinazioni d'uso delle particelle.

Elaborati catastali (Buste 1062)

Gli elaborati catastali costituiscono la serie archivistica prodotta nella seconda fase dei lavori per la realizzazione del catasto austriaco, detto **franceschino.** I provvedimenti legislativi da cui prendono avvio le operazioni di raccolta degli elementi per elaborare le stime e di conseguenza le rendite dei beni stabili di tutto il territorio dell'impero, diviso in provincie e quindi in distretti, sono connessi a quelli che determinano, nella prima fase dei lavori, le operazioni di rilevamento per la formazione delle mappe e per la misurazione delle superfici. Successivamente vennero delimitati i confini del comune e quindi le singole particelle, separatamente per terreni e fabbricati. Si procedette poi alla numerazione delle particelle, che furono inserite negli appositi protocolli da cui risulta il tipo di utilizzazione e il possessore di ciascuna unità. Il territorio da censire venne diviso in **distretti censuari** e ciascuno di questi, con la specifica dei distretti politici in esso compresi integralmente o parzialmente, fu assegnato ad un commissario estimatore e ad un aggiunto, nominati dalla Commissione provinciale preposta al controllo di tutte le operazioni nella provincia del Litorale.

Il progetto

L'Archivio di Stato ha già realizzato un progetto per l'acquisizione digitale di tutto il materiale grafico del Catasto Franceschino, vista la fragilità delle mappe e la continua ed assidua richiesta di consultazione di tali elaborati da parte dell'utenza. E' possibile, infatti, consultare presso la locale sala di studio il data base "Catasto Franceschino" per la ricerca e la successiva visione delle mappe attraverso personal computer, e in tal modo è agevolata pure l'estrazione di copie digitali o cartacee del materiale, previo pagamento delle spese.

I riferimenti geografico-politici sono l'ex Litorale austriaco prima e che aveva i propri organismi centrali a Trieste, la Venezia Giulia poi, sempre con uffici centrali a Trieste (1929).

Per superare i problemi posti da richieste che comporterebbero l'improponibile smembramento di fondi e dare la possibilità di realizzare copie di qualità che potrebbero essere utilizzate dai Paesi interessati e per l'inserimento di tutto il fondo in web, cosa che consentirebbe di mettere **tutto** a disposizione di **tutti,** si trattava in definitiva di usufruire delle grandi possibilità offerte dalle nuove tecnologie.

E' in quest'ottica che l'Archivio di Stato di Trieste sta attuando un secondo progetto per l'acquisizione digitale degli **Elaborati catastali**. Si tratta di acquisire su supporto digitale il totale dei 2005 volumi (947 per le province del Litorale e 1058 per la città di Trieste) pari a 450.000 immagini ca., al fine di realizzare un ulteriore data base di consultazione per l'utenza, evitando in tal modo anche l'usura del materiale.

Note tecniche.

Un problema che si ripropone di continuo, e si riproporrà sempre, è quello della obsolescenza delle tecnologie e il continuo necessario sforzo di cercare di precorrere la loro evoluzione e non di subirla, per evitare la spiacevole sensazione di non poter mai considerare raggiunto un risultato definitivo. D'altra parte, questa continua tensione verso un prodotto ottimale è anche lo stimolo ad un incessante aggiornamento professionale, ad una ricerca perenne della soluzione migliore e ad uno studio sempre più approfondito di quanto si va elaborando nell'ambiente tecnico-scientifico. Il risultato sarà quello di poter disporre di professionalità di alto livello che si impegnano con competenza, passione e a ritmi da settore privato nel loro lavoro. L'utenza rimane sovente molto piacevolmente stupita dall'efficienza e dall'uso di tanta avanzata tecnologia in un Istituto statale, legato per antonomasia al passato e alle "polverose carte". L'immagine della Pubblica Amministrazione che ne esce è sicuramente positiva.

L'avvio di questo processo innovativo, la formazione di figure professionali capaci e competenti hanno richiesto l'impiego di un certo periodo di tempo di preparazione. Certamente non è stato tempo sprecato, dato che già ora se ne raccolgono i frutti e sempre più se ne raccoglieranno, in termini di immagine, efficienza e qualità.

Il primo problema con il quale ci si è dovuti confrontare è stato quello del formato fuori standard. Gli originali hanno dimensioni che variano attorno ai 70x50 cm e, pertanto, richiedono l'utilizzo di apparecchiature per la ripresa in grado di supportare tale formato. Purtroppo, gran parte degli scanner presenti sul mercato per i grandi formati utilizzano meccanismi di trascinamento dell'originale che nel caso della cartografia storica non possono essere utilizzati, costringendo al ricorso agli scanner piani ingombranti e più onerosi in termini di costi. Il secondo elemento di criticità riguarda la qualità della riproduzione richiesta per questo tipo di tipologia documentale sotto tre diversi aspetti: **la leggibilità del dettaglio fine** deve essere tale da permettere all'utente la lettura del numero di particella catastale. Di conseguenza è indispensabile una scelta accurata del sistema ottico di riproduzione e della frequenza spaziale di campionamento. In effetti, grazie alla qualità del sistema di ripresa, è stato possibile ottenere eccellenti risultati già ad una risoluzione di 200 DPI.

Altro aspetto di cui tenere conto era la **qualità della riproduzione del colore.** In questi originali finemente dipinti a mano con tenui tinte acquarellate la corretta leggibilità del colore ha un'importanza fondamentale, perché a ogni sfumatura corrisponde un preciso significato; per esempio, tipi diversi di coltura o di utilizzo del terreno. Allo stato attuale dell'arte, riprodurre fedelmente il colore in ambiente digitale è un obiettivo possibile, ma la sua realizzazione richiede l'utilizzo di particolari tecnologie e attrezzature, nonché attenzione nella progettazione del workflow La riproduzione del colore in ambiente digitale in effetti nasce con un vizio di fondo: lo spazio colorimetrico RGB, utilizzato per misurare il colore in quasi tutte le periferiche coinvolte in flusso di lavoro digitale (fotocamere, monitor e stampanti), etc... non garantisce omogeneità di risultato da una periferica all'altra. In termini più tecnici lo spazio colorimetrico RGB non è indipendente dalla periferica. Per esempio, la stessa terna di valori RGB, su due monitor diversi, può essere visualizzata come colori sensibilmente differenti. Per correggere tale anomalia è necessario utilizzare un color management system (CMS), ovvero un'infrastruttura hardware e software che permetta di riprodurre il colore in maniera coerente e fedele in un flusso di lavoro digitale. Il principio di funzionamento di tali sistemi si fonda sulla conver-

sione dei valori colorimetrici RGB in uno spazio colorimetrico assoluto come il Lab per mezzo dei cosiddetti profili ICC, ovvero attraverso la mappatura dei valori RGB prodotti da una specifica periferica con il corrispondente valore Lab. La creazione di tali profili ICC richiede l'utilizzo di apparecchiature per la misurazione del colore come colorimetri e spettrofotometri nonché un costante monitoraggio delle periferiche implicate nel workflow.

Infine, sempre a proposito della qualità delle immagini, nel caso della cartografia storica va tenuta in considerazione anche **la precisione geometrica,** ovvero la capacità dello scanner di riprodurre correttamente le dimensioni e la geometria dell'originale. Tale fattore è particolarmente importante nel caso in cui si voglia georeferire l'immagine.

Per quanto riguarda la **conservazione delle immagini,** sono state seguite le linee guida e la best practices correnti in tema di digitalizzazione di documenti cartacei. Di ogni scansione viene conservata una doppia copia: la prima, la cosiddetta copia di sicurezza o master, è conservata off line su DVD in formato TIFF a 200 DPI con una profondità colore di 24 bit; la seconda, invece, destinata alla consultazione on-line, è salvata in formato PDF, con compressione JPEG. Di entrambe le copie è stato effettuato il backup su nastro LTO, al momento il supporto che può garantire la più lunga durata nel tempo dei dati. Tali misure non esentano dal considerare la conservazione sul lungo termine come un processo e quindi dall'adottare opportune misure per la gestione e amministrazione di una collezione digitale. In tal senso è comunque necessario implementare, in un progetto di digitalizzazione, gli strumenti per la consultazione dei metadati gestionali amministrativi delle immagini.

Su questo tema c'è ormai da tempo un notevole interesse da parte del Ministero per i Beni e le Attività Culturali, in particolare nel settore degli archivi e delle biblioteche, tanto vero che l'ICCU, Istituto centrale per il catalogo unico ha emanato da tempo delle specifiche di descrizione dei metadati amministrativi delle collezioni digitali che va sotto il nome di XML-MAG e la cui adozione e ormai d'obbligo in tutti i più recenti progetti di digitalizzazione nel settore dei beni culturali. Va quindi da sé che anche per il progetto delle mappe del **catasto franceschino** e degli elaborati è stato adottato tale standard .

Infine, qualche nota sull'indicizzazione e la visualizzazione sul web. Per la catalogazione si è utilizzato uno dei software più noti in ambito archivistico: Arianna di Hyperborea, sicuramente uno degli strumenti informatici più completi a disposizione dell'archivista. Pur trattandosi di un software proprietario, è un'applicazione pienamente conforme agli standard vigenti, primo fra tutti lo standard ISAAR-ISAD per la descrizione archivistica, ma soprattutto è in grado di esportare e importare dati nello formato xml E A D (Encoded Archival Description) e quindi di garantire anche per il futuro l'interscambio dei dati con altre applicazioni. A breve sarà finalmente disponibile sul web l'applicazione per la consultazione e visualizzazione della serie completa delle mappe e la parte iniziale della serie degli elaborati. Per il momento è comunque disponibile sul Web all'indirizzo http://www.archivi.beniculturali.it/ASTS/ una demo del progetto a cui è possibile accedere tramite registrazione. Si tratta di un'applicazione Java di livello Enterprise basata su AriannaWeb, il modulo per la pubblicazione Internet di Arianna. L'interfaccia utente dell'applicazione è molto intuitiva. Nella parte superiore sinistra della pagina si accede ad una struttura ad albero che permette di navigare ed effettuare ricerche all'interno del fondo. Selezionando un determinato livello appare sulla destra il dettaglio e la descrizione dello stesso, mentre sulla parte inferiore sinistra della pagina compare un elenco delle unità archivistiche contenute nel livello stesso. Allo stesso modo, selezionando un'unità archivistica e possibile accedere alla descrizione dettagliata della stessa. Laddove la scheda è collegata ad un'immagine é possibile visualizzare la stessa tramite il tasto "vai alle immagini". La serie mappe del **catasto franceschino** è articolata in più livelli di aggregazione: al livello più alto corrispondono i distretti catastali, al cui interno sono annidati i comuni censuari; all'interno del livello del comune è possibile poi accedere alle unità archivistiche ovvero alle cartelle che contengono i le singole mappe.

Il visualizzatore delle immagini permette di vedere anche a pieno schermo con una velocità di risposta notevole, cosa tutt'altro che scontata in Internet dove la visualizzazione delle immagini ad alta risoluzione a causa delle limitazioni della banda rimane un problema tecnico di non facile soluzione. In questo caso si è optato per un progetto open source, IIPImage, che per il momento supporta solo il formato TIFF piramidale con compressione JPEG.

Quello che si sta realizzando ora è un sistema integrato di AriannaWeb e Divenire (DIplomatico di VENezia In REte) software realizzato in un primo momento per l'Archivio di Stato di Venezia. Attualmente il sistema Divenire prevede nel front-office l'elencazione testuale dei seguenti insiemi di riproduzioni digitali: serie riprodotte, unità archivistiche, unità documentarie e risultati delle ricerche. Per facilitare la navigazione è stato integrato a Divenire un modulo che implementa una seconda modalità di visualizzazione, detta "a galleria", che mostra per ogni oggetto un'immagine (thumbnail) oltre ad una descrizione sintetica. Sarà sempre possibile per l'utente cambiare modalità di visualizzazione da "galleria" a elenco testuale e viceversa. Inol-

tre, tramite il software MagMaker per la produzione automatica di file XML-MAG, si rende agevole la produzione di MAG in questo contesto dove il numero delle immagini e il numero dei MAG è molto elevato e quindi difficile da gestire con metodi puntuali. Infine, un'apposita funzionalità rende possibile esportare i dati in formato XML-MAG e utilizzarli per agganciare le immagini alle descrizioni presenti sui sistemi Divenire e AriannaWeb.

Concludendo, tutto questo sistema mira a rispondere sia all'esigenza di offrire la massima "naturalezza" possibile all'utente perché riesca a leggere il testo elettronico e a comprendere le modalità di interazione e di utilizzo, sia all'esigenza di non rinunciare all'approccio scientifico nel dare informazione.

Archivio Storico Multimediale del Mediterraneo - www.archividelmediterraneo.org

L'Archivio Storico Multimediale del Mediterraneo è un progetto nazionale di cui si è fatto promotore l'Archivio di Stato di Catania, che vede coinvolti in modo federato alcuni dei più prestigiosi Archivi di Stato italiani, vere e proprie capitali della memoria del Mediterraneo. Esso ha una grande valenza culturale ed è strutturato su un complesso sistema informatico di estensione internazionale, propone e promuove la rilettura della Storia del Mediterraneo del secondo Millennio attraverso una vastissima mole di documenti e collezioni cartografiche conservati negli archivi storici dell'Italia e dei Paesi del Mediterraneo opportunamente digitalizzati, schedati e organizzati in banca dati in un unico archivio multimediale fruibile on-line attraverso un portale multilingue dotato di innovative funzioni di ricerca di **Knowledge Management**.

Le funzionalità di interoperabilità di @SMM con fonti esterne sono realizzate per mezzo di un approccio basato su ontologie, questo fornisce nativamente le caratteristiche che consentono di gestire un qualunque modello dati, garantendo così la possibilità di integrazione con qualsiasi fonte esterna. @SMM definisce il proprio modello ontologico per mezzo della notazione standard OWL e permette di importare eventuali modelli supportati dalle altre fonti. L'integrazione dei dati esterni può essere effettuata interpretando i dati ricevuti sul modello ontologico di @SMM o, nel caso in cui le fonti esterne utilizzino già un approccio ontologico, sfruttando le ontologie importate.

Il vantaggio dell'utilizzo delle ontologie, oltre a quello di avere una struttura altamente flessibile, è quello del supporto al ragionamento. Esistono, infatti, sistemi a regole e linguaggi di ricerca semantica che possono essere utilizzati su dati strutturati secondo modelli ontologici. Tale approccio offre ad @SMM un'apertura a sviluppi futuri di tipo semantico non solo sui propri dati, ma anche su quelli relativi alle fonti esterne federate.

CONCLUSIONI

Il progetto nel suo complesso è ambizioso, ma è anche stato realmente realizzato in tempi ragionevolmente brevi, grazie alla sinergia di forze messe in campo dalla Direzione generale per gli Archivi e all'entusiasmo con il quale i singoli Istituti si sono impegnati da una parte a recuperare quanto già esistente e ad adattarlo al nuovo sistema, dall'altra a rendere disponibili per il web fondi archivistici sui quali non si era ancora lavorato.

Si è così concretamente aperta quella sala studio virtuale di cui tanto si andava parlando da tempo, ma per la quale non si era ancora riusciti a fare passi significativi: è stato come se ad tratto, quasi per magia, di siano potuti raccogliere tutti insieme i frutti, di un lavoro paziente a lungo, ma che restava celato ai più!

APPENDICE
ACCORDO PER LA PROMOZIONE E L'ATTUAZIONE DEL SISTEMAARCHIVISTICONAZIONALE

[...]

Art. 2

(Sistema Archivistico Nazionale)

1. Al fine di dare attuazione alle finalità indicate all'articolo 1 il Ministero, per il tramite della Direzione generale per gli archivi, d'intesa con le Regioni, le Province autonome, l'UPI e l'ANCI, promuove e realizza il Sistema Archivistico Nazionale (d'ora innanzi SAN).

2. Il SAN si fonda sulla cooperazione tra il Ministero, le Regioni e le istituzioni locali, nonché gli altri soggetti pubblici e iprivati possessori o detentori di archivi di interesse storico particolarmente importante, con speciale attenzione alle Università e agli Istituti di cultura.

3. Il SAN, espressione di cooperazione interistituzionale, persegue i seguenti obiettivi:

a) promuovere forme di coordinamento e condivisione nella progettazione, nel sostegno e nella realizzazione degli interventi di conservazione del patrimonio archivistico nazionale e di sviluppo della sua conoscenza;
b) sviluppare i servizi per l'accesso dell'utenza alla ricerca e alla consultazione degli archivi, anche in rete e in formato digitale;

c) favorire la circolazione a livello locale, nazionale e internazionale delle informazioni sul patrimonio archivistico nazionale, sui luoghi di conservazione, sulle forme di consultazione, sugli strumenti della ricerca, sui contenuti documentali;
d) armonizzare i percorsi di formazione e di crescita professionale degli archivisti e degli altri operatori del settore, anche d'intesa con le Università e le associazioni di categoria.

4. Il SAN promuove la diffusione dell'innovazione e delle buone pratiche e la partecipazione condivisa a progetti internazionali.

BIBLIOGRAFIA

P. Carucci, M.Guercio, Manuale di archivistica, Roma, Carocci, 2009.

G. Tatò, Progetto per la creazione di un archivio digitale delle serie Mappe ed Elaborati del fondo Catasto Franceschino (1817 -1862), in DOK_SIS 2010 by media.doc, Lubiana 2010.

G. Tatò, Turismo, formaggi e ....archivi! Quali progetti europei, in Atlanti, 21 (2011), Trieste 2011.

SUMMARY

Il progetto dell'Archivio di Stato di Trieste di digitalizzazione e messa in web del fondo Catasto franceschino, sia mappe che elaborati, si inserisce nel progetto nazionale che mira ad offrire, attraverso diversi portali tematici (architetti, imprese, antenati, moda, musica, archivi per non dimenticare, arte e cultura, donne, fonti ebraiche, inquisizione, pergamene, politica e sindacati, sanità, scienza, sigilli, spettacolo, sport, spazio scuola, cartografia storica e, appunto, **catasti**) una possibilità di fruizione delle fonti sia di tipo tradizionale che per vie "semplificate" destinate ad una utenza non specialistica. Il primo problema con il quale ci si è dovuti confrontare è stato quello del formato fuori standard. Gli originali hanno dimensioni che variano attorno ai 70x50 cm e, pertanto, richiedono l'utilizzo di apparecchiature per la ripresa in grado di supportare tale formato. Il secondo elemento di criticità riguarda la qualità della riproduzione richiesta per questa tipologia documentale sotto tre diversi aspetti: la **leggibilità del dettaglio fine** che deve essere tale da permettere all'utente la lettura del numero di particella catastale; la **qualità della riproduzione del colore** perché a ogni sfumatura corrisponde un preciso significato; la **precisione geometrica,** ovvero la capacità dello scanner di riprodurre correttamente le dimensioni e la geometria dell'originale in quanto tale fattore è particolarmente importante nel caso in cui si voglia georeferire l'immagine.

ИТАЛИЈАНСКИ НАЦИОНАЛНИ СИСТЕМ АРХИВИРАЊА (САН).

Абстракт: Аутор представља нови пројекат италијанског Архива за стварање националног архивског система (САН) дизајниран да понуди, чак и мање специјализованим корисницима, могућност коришћења папира. Она је, такође, представила пројекат дигитализације фонда „Katastar Franceshino" и серије мапа и карата.

РЕЗИМЕ

Пројекат Државног Архива Трст дигитализација и веб фонда ,,Katastar Franceshino,, је део националног пројекта који има за циљ да се кроз различите тематске портале (архитектура, предузећа, преци, мода, музика, архиве, уметност и култура, жене, јеврејски извори, инквизиција, свици, политика и синдикати, здравље, наука, забава, спорт, школски простор, историјске мапе и, наравно, земљиште) да шанса коришћења оба извора, традиционалног или унутрашњег „поједностављеног" за неспецијализовану публику. Први проблем са којим смо морали да се суочимо био је проблем нестандардних формата. Оригинали су димензија око 70x50 цм и стога захтевају коришћење специјалне опреме која подржава тај формат. Други кључни елемент је квалитет репродукције захтеван за ову врсту докумената под три различита аспекта: читљивост финих детаља који морају бити такви да омогућавају кориснику да прочита број регистрованих парцела земљишта; квалитет репродукције боја, јер свака нијанса боје одговара прецизном значењу; геометријска тачност, односно способност скенера да исправно репродукује величину и геометрију оригинала; такав фактор је нарочито важан у случају у којем желимо георeферентну слику.

Zoran VUKELIĆ
Istorijski arhiv Subotica
Srbija

UDK: 930.25:32(497.1)"195/197"

Pisma predsedniku Titu

Abstrakt: Drugi svetski rat promenio je političku kartu Evrope i ostatka sveta. U Jugoslaviji je na vlast došla Komunistička partija, čiji su članovi menjali društveno-političku zbilju i sistem države. Iako je Jugoslavija proglašena zemljom prava, njeni građani su znali gde je izvor moći. Tako su, kada su gubili sve nade u rešenja, svoju pravdu tražili tamo gde je „stanovala moć" – u kabinetu Predsednika Josipa Broza Tita. U radu iznosim samo delić iskustava građana i sistema, u poratnim godinama na području Severne Bačke.

Ključne reči: moć, žalba, Jugoslavija, Tito, obmana.

Još je oko 400. godine pre naše ere Platon, grčki filozof i mislilac, smislio reč mitologija i iz nje izveo pojam mit, kako bi razlučio božansko i stvarno. Iako je živeo u vremenu u kojem je naučno dobivalo bitku sa svakakvim verovanjima vezanim za nadljudsko, božansko i nestvarno, Platon je shvatio moć mitova i mitologije i upozorio je svoje sledbenike da „se paze kako ne bi um poremetili". Oni koji su stremili ili posedovali moć upravljanja nad drugima, razumeli su Platonova strahovanja i koristili spoznaju o mitu u ljudskoj praznoverici dovodeći je do savršenstva. Ljudske obmane postale su nezaobilazni delovi tehnologije vlasti. Takav je slučaj i sa vlastima i vlastodršcima koji su upravljali životima građana na našim prostorima, od početaka života u subotičkoj peščari pa do modernih vremena. Srećom po savremene generacije, oni koji su proizvodili mitove i oni kojima su mitovi služili kako bi se održali na vlasti, te „umotvorine" su i zapisivali, svesno ili nesvesno, i neretko su ih „udenuli" kao delove pravnih propisa, naredbi, zapisnika, odluka... i to redom, od hijerarhijski najvišeg do najnižih organa vlasti.

Tako je u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata ozakonjen mit o nepogrešivosti i svemoći Partije, posebno njenog prvog čoveka – druga Tita.

Iako je socijalistička Jugoslavija sebe predstavljala kao pravnu državu, stanovništvo je znalo gde su centri moći i odlučivanja. Često su pravo i pravni putevi „preskakani" kako bi podanici ostvarili čak i osnovna, ustavima federacije i federalnih jedinica zagarantovana prava. Građani, očito ne verujući u nepristranost i odluke nadležnih na opštinskom nivou, često su svoje probleme „pričali" Titu, pišući mu pisma i očekujući da on kao „prvi među jednakima" prelomi u njihovu korist. Često, kako je vidljivo iz dokumenata koje čuvamo u našem Arhivu, bez pravih osnova.

Tako, komadići mita o svemoći „najvoljenijeg", postoje u građi Istorijskog arhiva Subotica koju čuvamo u upravnim fondovima (fondovi koji su nastali radom organa uprave – sreski, opštinski). Primerice, u predmetu broj 10020 iz 1955. godine, koji je deo fonda 138 – Narodni odbor sreza Subotica, maloletni M. M. iz Bajmoka, na školovanju u Svetozarevu (današnjoj Jagodini), obraća se Josipu Brozu Titu, predsedniku Federativne Narodne Republike Jugoslavije, moleći ga da mu pomogne „radi daljeg školovanja". U pismu koje je datirano 6.10.1955. godine, on piše: „Druže Tito! Rešio sam se više puta da Vam napišem pismo, ali za sve to nisam imao nekako dosta smelosti. Možda će Vam biti iznenađenje kad vidite da Vam se učenik javlja. Prosto me je naterala nepravda koja je učinjena prema meni. Sećam se samo na prošle dane iz rata kada sam zajedno sa svojim drugovima prenosio partizansku poštu... Sećam se i Vas kad ste bili u Javornici (Gorski kotar). Tih dana mnogo puta su mi kazali drugovi iz odreda da će se postarati za mene kad se oslobodi. Ja sam čekao sve do danas i tražio neku pomoć u školovanju, ali je nisam dobio." U nastavku pisma M. M. iznosi porodičnu situaciju i preciznije navodi razloge koji su ga „naveli" da pismenim putem od svog „ratnog komandanta" traži pomoć, koju, „ako je dobijem moći ću i da opravdam jer sam nekako opet izabrao poziva gde ću moći pomoći svome narodu."

Pedantne birokrate iz Biroa za pritužbe Saveznog izvršnog veća prosledile su pismo i predstavku „na rešavanje" Narodnom

odboru opštine Svetozarevo, a ovi Narodnom odboru opštine Subotica. Predmet M. M. rešen je gotovo sedam meseci kasnije, o čemu su odgovorni u Sekretarijatu za prosvetu Narodnog odbora sreza Subotica, dopisom od 17.4.1956. godine obavestili Biro za predstavke i pritužbe Saveznog izvršnog veća (Istorijski arhiv Subotica – dalje IAS, F:138, br. 5950/1956).

Pismo Brozu, u kojem maloletni P. K. iz Čantavira traži pomoć, dobar je primer kako su „građani pripadnici svih naroda i narodnosti Jugoslavije“ doživljavali ličnost Josipa Broza, njegov značaj i moć, često ih precenjujući (IAS, F:425, br. 5196/1968). Mladac iz Čantavira u uvodu pisma Predsedniku, koje je rukom pisano na tri stranice veličine male sveske, pozdravlja Broza i zahvaljuje mu se na tome što „vas zadržim nekoliko minuta sa nekolikom redom i pitanjem, i u prvom redovima se možda ni ne interesuje vas.“, objašnjava ko je, gde i s kim živi. Saznajemo njegovu porodičnu situaciju, da mu je otac preminuo pre deset godina i da od prijašnje dvanaestočlane porodice sada „kod kuće živim sa mamom i ima još jedan brat koji sad ide u osmi razred Osnovne škole i jedan mali sestra koji u treći razredu“, da je teško bolestan i kako zbog bolesti nije završio osmi razred osnovne škole te kako sada mora da plati školovanje, a zato nema para. I „sada molim vas ako mi možete malo da vi pomognete. Već više nemam da pišem samo toliko da mnogo zahvaljujem vama i za ono što sam vam oduzeo nekoliko sekundi jer znam da vi imate mnogo posao zato želimo Jugoslovenski Narodi da živite dugo Druže Tito sa Broz Jovankom jer i nama samo dokle će biti dobro. Ja želim vama i suprugi Jovanki da živite još sto godina u zdravlju i u sreću sa mirom“. Kabinet predsednika Republike uputio je predstavku Komisiji za predstavke i pritužbe Skupštine AP Vojvodine, a ovi su je prosledili Skupštini opštine Subotica, 15. februara 1968. godine. O sudbini žalbe P. K. nema traga u predmetu iz F: 425, br.5196/1968.

Josipu Brozu građani su se žalili i na postupak lokalnih organa u predmetima priznavanja radnog staža. Tako se T. A. stanovnik Bajmoka, žali početkom 1960. godine, na sporost birokratije u rešavanju njegovog zahteva „za priznavanje posebnog staža kod Komisije za priznavanje radnog staža pri Narodnom odboru opštine Bajmok“ (IAS, F: 434, br.01- 1158/1960). U pismu, od 21. marta 1960. godine, koje potpisuje Bela Heđi, sekretar Narodnog odbora opštine Bajmok, odgovorni u bajmočkoj lokalnoj samoupravi obaveštavaju Kabinet predsednika Republike o kratkoj istoriji i o preduzetim radnjama u predmetu T. A. Slično pismo zaposleni u Narodnom odboru opštine Bajmok pišu Kabinetu predsednika Republike, 11. avgusta 1960. godine: „U vezi Vašeg dopisa...izveštavamo da je Komisija za priznavanje radnog i posebnog staža pri NOO Bajmok rešila zahtev T. A. u smislu čl. 32 ZPO tj. priznala mu vreme provedeno na aktivnoj saradnji u NOP-u u jednostrukom trajanju. Imenovani je smatrajući da je njegov zahtev nepravilno rešen podneo žalbu Sreskoj Komisiji za priznavanje radnog staža i posebnog staža. Predmet imenovanog se nalazi pred Komisijom za priznavanje radnog staža i posebnog staža pri NOS Subotica i do danas nije rešen“ (IAS, F: 434, br.01–1158/2(1960).

Politikolozima, sociolozima, filozofima, istoričarima i ostalim naučnim radnicima društvenog usmerenja možda će za odgonetanje i određivanje srži društvenog uređenja posleratne Jugoslavije biti zanimljiviji predmeti u kojima građani pišu Brozu o odlukama lokalnih vlasti kada ove odlučuju o imovini i pravima i obavezama koje proizlaze iz posedovanja. Ili, kako je to u slučaju M. J. iz Bajmoka, koji se „usmeno obratio Kabinetu (predsednika Republike – op. a). Isti je izjavio da je bivšem Narodnom odboru opštine Đurđin 10. aprila 1958. godine platio na ime poreza na mlin Đurđin 437.290 dinara, iako ovaj mlin nikada nije bio njegov, niti je u istom radio. Porez je platio iz razloga... Od tog vremena do danas više puta se obratio raznim organima da mu se prednji iznos vrati, ali u tome nije uspeo. Molio je da mu se vrati uplaćeni i da isti bude naplaćen od vlasnika, odnosno korisnika mlina. Molimo vas da razmotrite molbu imenovanog i da nas o opravdanosti i mogućnosti udovoljenja istoj obavestite. Smrt fašizmu – Sloboda narodu!“, piše u dopisu službe Kabineta predsednika Republike, od 23. marta 1960. godine, upućenog Narodnom odboru opštine Bajmok (IAS, F: 434, br. 01–1535/1960). Predsednikova služba poslala je još jedan dopis bajmočkim birokratama, 6. maja iste godine u kojem traže odgovore na predmet M. J. Tek, Bajmočani odgovaraju gusto kucanim podužim dopisom na dve strane, od 13. juna 1960. godine, u kojem Kabinet obaveštavaju o celom slučaju: „U vezi Vašeg traženja...po predmetu M. J. iz Bajmoka, koji se usmeno obratio Vama izveštavamo Vas o sledećem“ i taksativno, tačku po tačku iznose hronologiju slučaja. Zapravo, službenici bajmočkog NOO utvrdili su, u višegodišnjim postupanjima gotovo potpuno oprečne činjenice od onih koje je M. J. naveo u žalbi saradnicima Josipa Broza. Odnosno, iz njihove sudski overene i pravno verodostojne dokumentacije vidljivo je: „da je M. J. bio stvarni vlasnik, a kasnije i suvlasnik mlina, a H. J. samo prividno, potvrdili su zapisničkim izjavama H. J, supruga H. J. i M. nećakinja kao i subotički advokat Ruski Slavko. Nadmlinar u istom mlinu Horvat Bela i mašinista istog mlina Tom Janoš zapisnički su izjavili da iz svog poslovanja u mlinu znaju da je M. J. bio stvarni suvlasnik mlina i da se kao takav i ponašao neprekidno se nalazeći u

vezi sa poslovanjem i vodeći o svemu računa.“ (IAS; F: 434, br. 01–1535/1960).

Subotičani su svom Predsedniku pisali i o poreskim obavezama. „Obraćam Vam se, druže Tito, s molbom da razmotrite moj slučaj odbijene molbe za olakšicu u smanjenju doprinosa. Ja, V. M, podnela sam molbu radi smanjenja doprinosa iz ličnog dohotka od 1,5 lanca njive s obzirom da sam stara 65 godina i bolesna, nesposobna za rad, a živim sama u domaćinstvu. Odbijena sam s obrazloženjem da su mi prihodi iznad 900 N. dinara. Ako su mi prihodi i iznad 900 N dinara, i to neznatno, razrezan je na njih doprinos za 1967. godinu: 491,83 N. Dinara. Tako mi ne ostaje dosta za život i ne znam od čega da živim. Pošto mi je rečeno u Upravi prihoda da mogu da se žalim, ali će mi i ta žalba biti odbijena, ja sam uzela smelost da se obratim na vas kao najvišu pravdu jer znam da se za mnogo sličnih slučajeva imali razumevanja i dobrote da povoljno rešite. Meni je kuća za vreme rata bombardovana, ali su me dobri ljudi primili i dali mi mali stan i tako se nikad nisam žalila ni molila odštetu. Ali sad sam zaista prisiljena da molim i činim to u nadi da me nećete odbiti, mene, inokosnu staricu, koja Vas, druže Maršale, poštuje i voli.“ Pismu napisanom 25. novembra 1967. godine u Subotici, potpisanom punim imenom i prezimenom, M. V. je priložila dodatna dokumenta (IAS, F: 425, br.01/5305/1968).

Radnici Sekretarijata za skupštinske poslove Skupštine opštine Subotica po primljenom dopisu iz Kabineta predsednika Republike obratilil su se Savetu mesne zajednice „Dudova šuma“ molbom da ih obaveste o statusu M. V. i predlože eventualno postupanje. Odgovorni u Mesnoj zajednici „Dudova šuma“ predložili su otpis doprinosa, a subotički Sekretarijat za prihode novim rešenjem obavestio je M. V. o učinjenom, 24. maja 1971. godine.

Kabinetu Josipa Broza Tita građani su pisali i kada su smatrali da im je povređeno pravo na penziju. Tako, u slučaju P. S. iz Subotice, koji je sadržaj arhivskog predmeta iz F. 425, br. 6291/68, subotički berberin moli za pomoć i traži „urgenciju za rešavanje moje molbe, te i ako mi je poznato da ste zauzeti sa drugim državnim i društvenim poslovima ali smatram da ćete i Vi mene u potpunosti shvatiti da se radi o čoveku – licu koje nema nikakvih prihoda za život osim onih koje očekuje da dobije od vas odnosno da dobije fakat ono što je i zaslužio. U nadi da ćete me po prednjem pitanju u potpunosti razumeti i po mojoj molbi doneti pozitivno rešenje u što skorijem roku, u napred se zahvaljujem i ostajem s drugarskim pozdravom.“ Pismo P. S, sa biografskim podacima i prilozima, uredno je otposlato iz Kabineta predsednika Republike u pokrajinski organ nadležan za pitanja žalbi, a odatle u Suboticu. Dopisom od 17. februara 1971. godine, zaposleni u Sekretarijatu za skupštinske poslove SO Subotica zamolili su kolege iz Pokrajinske zajednice invalidskog i penzionog osiguranja samostalnih zanatlija i ugostitelja u Novom Sadu da im pojasne situaciju P. S. iz Subotice. Na odgovor su čekali osam dana i saznali su zašto P. S. ne zadovoljava kriterijume za invalidsku penziju, a građanin, koji je o tome dva puta pisao predsedniku Jugoslavije, o svemu je usmeno obavešten.

O penziji je J. K. iz Bajskih vinograda, pisao Titu 1967. godine: „Rođen sam 1899. godine. Radnog staža imam 10 g. i 9 meseci. Rad sam prekinuo usled nemogućnosti primanja inekcija koje sam primao i tako iscrpljen i iznuren pokušavao da sebi stvorim makar za hleb, ali svakim danom moje zdravstveno stanje bilo je sve gore. Bio sam primoran da tražim malo penzije na tih 10 g. i 9 m rad. staža. Tražio sam i lekarsko uverenje moje nesposobnosti i pokušavao svakako, ali sam svugde odbijen. Zato se obraćam Vama da bar uputite bolnici nalog da mi mogu izdati lekarsko uverenje o mom zdravstvenom stanju. Imam ženu takođe nesposobnu za rad. Na levom oku ne vidim nikako, noga mi je jedna nepravilno srasla. Tako da imam potrebu za tuđu pomoć. Slabo srce ima bruh ne moguće operišem. Zato Vas još jedno molim da mi moj predmet razmotrite i donesete odluku o nekoj naknadi za taj moj radni staž i da uputite nalog Bolnici da mi mogu izdati lekarsko uverenje o mojoj nesposobnosti za delatnost. Sa molbom više nigde ne mogu se obraćati, jer još ako Vi ne odgovorite i izađete mojoj molbi u susret, nemam gde više da se obraćam. Sa nadom da ćete mojoj molbi izaći u susret – beležim se – učtiv – molilac (potpis K. J – op. A).“ (IAS, F: 425, br. 01/1–6292/1968). O sudbini molbe J. K. u predmetu osim nečitkog rukopisa o socijalnoj anamnezi porodice K. nema drugog traga.

U Brozov kabinet stizala su i pisma u kojima su građani podrobno opisivali sopstveni materijalni status. Primer za to je predmet iz IAS-a koji se nalazi u fondu 425 NOO Subotica pod rednim brojem 5053 iz 1968. godine. Punoletna Subotičanka K. Đ. započinje pismo Predsedniku klasičnim obrascem „želim Vas najsrdačnije pozdraviti, također Vam želim dobro zdravlje i dug život!“ Potom „prelazi na stvar“ i potanko opisuje kratku porodičnu biografiju i nevolje s kojima živi, na prostom jeziku primerenom biću koje je završilo samo tri razreda osnovne škole. Iz pisma saznajemo da je kao mlada ostala bez roditelja i sestara, da se mlada udala kako bi je „imao tko zakriliti, ali muž mi je sve propio i prokartao pa čak i tuđim ženama, sve što je zaradio...muž mi došao kući pijan pa me tuko da mi je upropastio ruku i nogu. Rasprodao mi sve ono što sam imala i propio“. Na kraju pisma saznajemo da je K. Đ. na ulici, bez krova nad gla-

vom i sama, bolesna i da piše Titu „jer nema tko da mi pomogne. Druže Tito ponovo bih Vas lijepo zamolila, ako bi mi mogli pomoći ili barem da mi posavjetujete u takvoj teškoj nevolji i situaciji. Jer nemam krua ni krova iznad glave. Ili kakova pomoć od socijalnog. Jer ovako nemogu više da živim."

K. Đ. pismo završava zahvalom i drugarskim pozdravom uz dodatak „S. F. S. N" (smrt fašizmu – sloboda narodu). U predmetu postoje i dva dopisa u kojima Brozovi činovnici obaveštavaju nadležne u subotičkoj vlasti o pismu i problemu K. Đ, datiranom 14. februara 1968. i sledećem, datiranom 16. aprila iste godine, u kojem traže da ih Subotičani obaveste o tome da li su i šta preduzeli u tom slučaju. Gradske birokrate brižljivo su notirale primedbu na poslednjem dopisu iz Kabineta predsednika: „Predstavka sa spisima u a/a".

Brozu su građani pisali i pisma neverovatno intimnim tonom, o čemu svedoči predmet broj 5588 iz 1968. godine, koji je deo fonda 425 u IAS-u. „Dragi Kume! Dragi Kume ja vas pozdravljam, želim da budete živi i zdravi. Kume ja sam jako bolesna, operisana, nesposobna i imam 62 godine. I molim Kume moj 12 lekara potpisali da sam nesposobna za rad. Kume želim da mi dadu pomoć ili stratešku penziju. Oni su rekli da mi deca daju pomoć, ali neće da mi daju jer su odvojeni od mene. Ja i moj čovek smo bolesni i stari, čovek mi je invalid ima 74 godina, i on isto nema ništa da dobije nikakvi pomoć, ja želim da mi budete dobri da mi pošaljete vašem kumčetu i meni, mom čoveku da nam mogu davati pomoć, da mi pošaljete rešenje da možemo dobiti ovde pomoć. Dragi Kume ako možete što prije da mi pošaljete rešenje da li mogu meni i mom invalidnom čoveku davati pomoć. Ljubi i pozdravlja Vaše Kumče M."

Pismena Titu stizala su na jezicima i pismima svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Takva pisma prevodile su stručne službe unutar Kabineta ili drugih odgovarajućih institucija sistema. Takav je i slučaj žalbe M. L. iz Bačkih vinograda, pisanom na nivou nezavršenog četverogodišnjeg školovanja, koja se predsedniku Republike žali na ponašanje muža koji je „transportni radnik sa ličnim dohotkom od 37.000 dinara, stalno pije i sve što dobije ostavi po kafanama i privatnim točionicama pića, pa moli da joj se pomogne da se njen muž ostavi pića, i da se zabrani točenje pića po privatnim kućama, jer iste daju piće i na kredit, što ide sve na uštrb njegove zarade" kojom treba da prežive oni i njihovo četvoro dece. L. M. Je uverena da bi zabrana prodaje pića na kredit znatno smanjila potrošnju alkohola i da bitih 10000 dinara kredita ostalo njoj i deci za ishranu i odeću i obuću. Zanimljivo u pismu M. L. je i to da saznajemo da u Subotici i okolini postoje ilegalne točionice pića, u kojima „vino na litar prodaju po 300 st. dinara, a rakija po 1400 starih dinara" i njihove adrese. Predstavku M. L. potpisale su i G. H, I. B, R. K. i L. Đ. sve iz Bačkih vinograda. Predstavnici Kabineta Josipa Broza pisali su predstavnicima lokalne vlasti: „Molimo vas da stupite u kontakt sa socijalnim radnikom, te ukoliko postoji mogućnost da se porodici imenovane pomogne te o rezultatu obavestite imenovanu i Komisiju za predstavke i pritužbe Skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine... najkasnije do 10. maja 1968. godine". U subotičkoj opštinskoj upravi predmet je uredno arhiviran, uz napomenu: „Predstavka u a/a" (IAS, F: 425, br. 01/1–7556/1968), ali rezultat žalbe nije poznat.

Vreme vladavine Josipa Broza obeležile su brojne polemike na najvišim nivoima vlasti i života uopšte ispunjene kritikom i samokritikom. Ova potonja smatrana je vrhunskim dokazom o svesti upravljača i radnog čoveka. Tako, u Titov kabinet stižu i pisma intonirana dozom samokritičnosti, koju je i sam Broz često isticao kao najvišu vrlinu radnog čoveka socijalističke Jugoslavije. Primer je pismo B. M. sa Hajdukova (IAS, F: 425, br. 01/1–8967/1968), u kojem piše: „Molim Vas, druže predsedniče, obično se misli da mi danas rešavamo sve probleme jednostavno, dobro i brzo. Međutim, moje je mišljenje da to baš nije sve tako. N, ipak ne bavim se sa tim, pa možda nisam u stanju da sve sagledam, a sa druge strane mi imamo za to postavljeno osoblje, tako da sam prinuđen da se nekom obratim. Evo o čemu se radi, ja sam individualni poljoprivredni proizvođač sa agrarnom nekretninom od 5 jutara i 1400 kv. hv. i porezom od 2.370,00 N. Dinara, to je do sada sve u redu, ali sad su problemi obraditi tu zemlju, pa kućevni problemi, pa izdržavanje dece. Da vidimo to malo opširnije: Problem obrade, ja sam u 65-oj godini života, mogu dobiti od lekara uverenje da bolujem na bruh i da ću uskoro morati na operaciju. Zemlja je, kako sam rekao, agrarna i udaljena od mesta stanovanja oko 10 km, dece imam petnaest, od toga jedan je nesrećnim slučajem umro, ostali, neki se oženio tj. udala, tako da sada ima u kući osam, a od toga dvoje maloletnih, a dvoje učenici osnovne škole, jedan je na odsluženju vojnog roka, ostali rade po preduzećima, oni su danas kod mene sutra nisu, a sa druge strane nebih želeo da sa njihovom zaradom plaćam porez. Žena 52 godine okupirana sa sto poslova, treba da kuva i jedne otprema a druge dočekuje a pored toga mora vrši i ostale kućne poslove kad ja nisam kod kuće. Ovo sam samo malo grubo naveo neke stvari a njih ima još dovoljno, ali se iz ovoga može izvući zaključak. Interesovao sam se za kooperaciju, penziju. Pošto je zemlja udaljena ne isplati im se obavljati sve radove, ali mogu dati seme, veštak uz dobru cenu a i ako bi bio nekim slučajem u kooperaciji njihov rad

i trud mora biti naplaćen, a meni šta ostane. I sad ako bih ja sam radio, meni ti prihodi nisu dovoljni da podmirim osnovne troškove, a ako sam po svaku cenu u kooperaciji neće biti neznam kakvi prihodi pa da ću moći podmiriti njihove i moje troškove, a za penziju o tome se još ništa nezna jer se to još rešava u višim forumima.

Sada, da Vas nebih zamarao jer ste opterećeni i Vi lično i Kabinet sa raznim dužnostima, ja bih Vas samo zamolio da učinite nešto za mene lično po pitanju tih olakšica na oporezovanju jer je dosada suviše velika na osnovu stvarne mogućnosti, ja kažem za mene lično, no bio bih sebičan ako nebih kazao da ovakvih domaćinstava ima više i da bi trebalo pokrenuti nešto po pitanju tih olakšica u našoj Opštini, to je u Subotici a možda i na celoj teritoriji SFRJ, jer su one isuviše male da bi zaštitili pojedine individualne proizvođače.

Možda je trebalo da ja ovo pošaljem u svoju Opštinu, ali bio sam informisan preko štampe sa raznih opštinskih sastanaka da će se pogledati te olakšice jer ne zaštićuju dovoljno, međutim na jednom sastanku, čini mi se kad je razmatran budžet Opštine za 1968. godinu, bilo reči da se porez kod individualnih proizvođača neće menjati jer su, šta ja znam, veliki planovi a male mogućnosti, no ja mislim da planove Opština može i smanjiti, pa predvideti za iduću godinu jer tako kaže narodna poslovica: „Što ne ostvarimo danas to ćemo sutra." A da rešimo i ovaj problem, ako je?, a ja mislim da jeste. Uz srdačno poštovanje..."

Pismo B. M. Iz Hajdukova, pisano 8. marta 1968. godine, dostavljeno je pokrajinskim organima, ovi su ga prosledili u Suboticu, a tu je uredno zavedeno i arhivirano u nadležnoj službi.

U ponekom pismu građani su i jasnije sumnjali u pravednost društva i sistema u kojem žive. Subotičanin P. M. piše: „Kabinetu Predsednika Republike Molim Naslov da ovu moju pravednu i iskrenu molbu uzme u razmatranje i istu dostavi nadležnima. Pre dve godine moja ćerka je završila Srednju Ekonomsku školu u Subotici. Na sve njene i moje molbe traženja, moljakanja i obilaženja raznorazni preduzeća i ustanova još ni do dan danas nisam uspeo da je zaposlim. Tražili smo da radi makar kakav posao i svuđe su popunjavanja mesta putem razno-razni veza i poznanstava a nama je davat odgovor nema mesta.

Čak su popunjavanja upražnjena mesta i sa petim zaposlenih pojedinaca članom iz kuće ljudi koji su prilično imućni i imaju pored zaposlenja i vinograde. Nisam mogao da verujem da se ovako nešto može dešavati u našem Socijalističkom društvu. Ja sam od 1943. godine prilikom bekstva iz logora pristupio NOP-u i kada sam se demobilisao 1946. godine zaposlio sam se a pošto nisam imao školsku spremu plata mi je srednja, tako da jedva mogu da izdržavam mene i suprugu. Mučio sam se da ovu malu školujem i da završi srednju školu pa kada sam mislio da će mi olakšati i da će i ona negde počet da radi ono se dešava kao što sam napred naveo.

Molim Vas da proverite navode moje molbe i da urgirate kod nadležnih u Subotici. Nedozvoljava mi Komunistička čast da je šaljem da mi radi po Nemačkoj, ali verujte da mi je nemoguće od mojih prinadležnosti da je izdržavam.

Ostajem u nadi povoljnog rešenja t. j. da će Naslov urgirati kod nadležni." (IAS, F: 425, br. 01/1–8486/1968). O eventualnoj „urgenciji" kod nadležnih u predmetu „nema traga".

Subotičanin M. Z (IAS, F: 425, br. 01/1–8121/1968) iznenađujuće iskreno i bez uvijanja Brozu pojašnjava stvarnost u kojoj živi Jugoslavija: „Izvinjavam Vam se na slobodi koju sam dozvolio sebi da Vam se obratim ovim pismom. Ja Vas molim da ne izvučete pogrešan zaključak iz sadržaja ovog pisma, pošto ne želim niti tražim intervenciju u moje lično ime, već Vam ovo pismo više dostavljam k znanju, pošto mi je poznato Vaše interesovanje za našu stvarnost, da u načelu vidite kako se stvari rešavaju u praksi na terenu i pored naših jasno proklamovanih ljudskih načela. Radi se o problemu zapošljavanja i posmatranju istog."

Potom, M. Z. potanko opisuje biografiju, stepen stručne spreme njega i kolega (dvoje sa visokom i jedna sa srednjom stručnom spremom) koji su u subotičkom Zavodu za zapošljavanje dobili otkaze sa obrazloženjem „štednje sredstava u borbi za privrednu reformu, bez toga da je o tome ikada ranije diskutovano. U istom tom Zavodu nešto pre našeg otkaza dobio je otkaz 1 radnik sa višom stručnom spremom i 1 učiteljica, a politikom zapošljavanja ostali su da rade: 17 lica sa nižom školom, 4 lica sa srednjom školom, 2 lica sa priznatom srednjom školom i jedno lice sa priznatom visokom spremom."

Svoju priču M. Z. nastavlja doživljajima sa raznoraznim konkursnim komisijama u privrednim i vanprivrednim organizacijama i neuspelim pokušajima da dobije posao i kaže: „Iskren da budem uopšte ne verujem u naše konkurse, pošto smatram da su oni puka formalnost, pošto su verujem već unapred namenjeni određenim licima. Za zapošljenje smatram da je potrebno dobro poznanstvo i vrhunska protekcija, a posebno danas kada naši zakoni dozvoljavaju da radne organizacije unesu u svoje Pravilnike da na isto radno mesto može doći lice sa nižom, srednjom, višom školom i fakultetskom spremom.

Ja Vas molim da me ne osuđujete zbog ovog, pošto iznosim lično mišljenje i moje doživljaje na ovom polju. Sve ovo Vam

iznosim više zbog toga da bi Vam ove probleme sa terena predočio onako kako ih ja vidim. Ovim pismom, takođe ne tražim da mi se konkretno pomogne, pošto znam da imate važnijih i težih problema, a ujedno smatram da ću ipak sam uspeti da rešim ovu moju poteškoću. Ja Vas još jednom molim da me ne razumete pogrešno i da me ne osuđujete zbog ovoga što sam dozvolio sebi da Vam o svemu ovome izvestim. Posle svega ovoga, sa molbom da mi oprostite na ovome, želim da još dugo poživite i da dalje smelo vodite našu zajednicu u nove pobede."

U ponekom predmetu subotičke opštinske vlasti postoje tragovi o preduzetim merama organa uprave po primljenim dopisima iz Kabineta predsednika Republike i na netačan podnesak građana svome predsedniku. Primerice, zaposleni u Odeljenju za skupštinske i opšte poslove SO Subotica, „ispitali su navode" pisma Subotičanke A. M. kojim se ona žali na teške uslove života: „Muž mi je otišao u JNA pa sam ostala sama bez posla i nemam odkuda da živim i plaćam stan nemamo ništa niti zemlje niti kuće a ništa ni ne dobivam nikakvu pomoć da bi imala iz čega da živim. Nikako mi nedaju nigde zapošljenje da radim barem dok on ne dođe kući i nemogu više ovako da živim jer ni stan ne mogu da platim. Pa bi vas zamolila ako bi vi nekako mogli da izađete u susret da mi daju negde posao da radim ja bi vas zamolila. Moja adresa je..." Sledi: prezime i ime, puna adresa i potpis. Zaposleni u opštini otišli su na lice mesta i dopisom od 23. septembra 1968. godine obavestili Generalni sekretarijat predsednika Republike da : „Imenovana se nije odazvala na naš poziv. U Sekretarijatu unutrašnjih poslova proverili smo u kartoteci i imenovana nije nikad stanovala na adresi koju je navela. Proverili smo kod Zavoda za zapošljavanje radnika u Subotici i imenovana nije prijavljena kao nezaposlena." (IAS, F: 425, br. 01/16733/1968)

Građani su Titu pisali o svemu i svačemu, tražili su pomoć oko kredita za izgradnju kuća, stanova, socijalne pomoći, useljenja, preseljenja... ko zna o čemu sve ne. Broz je za autore tih pisama, kao i za većinu običnog sveta u njegovoj Jugoslaviji bio „sve i svja". Na takvim postulatima vaspitavane su i odrasle sve poratne generacije u zemlji od Vardara pa do Triglava, a imuni nisu ostali ni stariji sugrađani. Osnova za sva pisma bila je i neverica u institucije i ustanove sistema, sumnja u objektivnost i poštenje onih koji su o njima i njihovoj sudbini odlučivali na mikro nivou, ali i vera u Njega, „prvog među jednakima", avangardnog predvodnika države i Partije. Vera koja sama po sebi zaslepljuje razum i koja je od davnina tako tipična društvima u kojima je mitsko prevagnulo nad stvarnim i ovozemaljskim, u kojem je arhaično ispred modernog, kolektivno ispred pojedinačnog. Pisma Brozu samo su delić mozaika koji su naši narodi slagali gotovo pola veka i koji se raspršio pred prvim naletom mitskog protivnika, ali ovaj put onog za koji su Broz i „drugovi" govorili da je tamo gde i pripada: u podzemlju istorije.

LETTERS TO PRESIDENT TITO

SUMMARY

The Second World War changed the political map of Europe and the wider world. In Yugoslavia, came to power in the Communist Party, whose members are changing socio-political reality of the system state. While Yugoslavia declared a law, its citizens knew where the source of power. Thus, when they lost all hope in the solution, their justice asked where he lived'' power'' - in the office of President Josip Broz Tito. This paper describes a fraction of the people and experiences of the system in the post-war years in the North Bačka.

Keywords: power, appeal, Yugoslavia, Tito, deception.

Rezime: The thought Tito sent letters belong to the social history of Yugoslavia after the Second World War. Related to the President of all people living in the former Yugoslavia nations and classes have written. In the letters, the problems of socialist population is described and its relationship to Josip Broz Tito expressed.

REZIME

Die Tito zugedachte Briefe gehören zu der Gesellschaftsgeschichte Jugoslawiens nach dem II. Weltkriege. Dem Präsidenten haben Zugehörige aller in damaligen Jugoslawien lebenden Nationen und Klassen geschrieben. In den Briefen sind die Probleme der sozialistischen Population geschildert und ist ihr Verhältnis zu Josip Broz Tito zum Ausdruck gebracht.

Ирена КОЛАЈ
Историјски архив Београда
Србија

UDK: 930.25:327(497.11:560)"18"

Берат султана Абдулмеџида кнезу Александру Карађорђевићу

Овим радом започињемо публиковање докумената на османском језику у поседу Историјског архива Пожаревац, са кратким освртом на проучавање ових извора и њихов значај као дела културне баштине нашег народа.

Од свих државних творевина, можда је најтеже проучавати историју Османског царства, имајући у виду дуго трајање и географски распон Царства, бројност народа који су га чинили,[1] а посебно истражити прошлост провинција које су предмет нашег интересовања. Уколико бисмо говорили само о провинцијама Царства, ради што потпунијег и објективнијег разумевања проблематике локалног становништва и аргументованог писања историјских радова, пресудан је неограничен приступ документима које је издавала његова локална администрација, међутим, у овом раду представићемо документ централне администрације Царства, уз писмо Великог везира Решад паше кнезу Александру Карађорђевићу, о чему ће бити речи у даљем тексту.

Важност и значај сакупљања и објављивања ових аката, архивске грађе уопште, а посебно за крајеве чија је историјска и народна прошлост недовољно проучавана, није потребно нарочито наглашавати.

Требало би поменути да турски историјски извори бивају запажени након што је о њима говорио Вук Стефановић Караџић,[2] који је указао на непознавање језика на којем су написана документа, а чији су садржаји основ спознаје о дугогодишњем владању Османлија и њиховом утицају у свим областима друштвеног деловања српског народа. Готово један век касније, југословенски историографи, који су проучавали неистражене историјске периоде свог народа и земаља, израдили су бројне радове на ову тему. Могло би се рећи да су оријенталне и студије османског језика у Југославији, основали ентузијасти, а међу њима нашли су се многи признати стручњаци. Најпре су се бавили питањима исламизације српског живља и проблемом аграрне реформе, а затим су покушали да направе преглед целокупне историје под Османском влашћу.[3]

До првих деценија XX века дуги период турске владавине у нашим земљама обрађивала је наша историјска наука често једнострано и са тенденцијама које је захтевао политички развој неких националних стремљења неводећи довољно рачуна о правој историјској научној објективности.[4]

Убрзо по завршетку Другог светског рата, олакшан је приступ турским архивима[5] и откривено је да они пружају обиље података, превасходно о унутрашњим односима у османској држави. За османску историју заинтересовали су се Турци у жељи да боље упознају своју прошлост, као и Западњаци, експерти за оријенталне језике, који су користили, до тада запостављене, турске, арапске и персијске

1 Александар Фотић, **Ка другачијем разумевању историје Османског царства у**: Робер Мантран, Историја Османског царства, Београд, 2002, стр.909

2 Љиљана Чолић, **Османска дипломатика са палеографијом**, Београд, 2005, стр. 16-25

3 Фазилета Цвико, **Survey of development of Yugoslav Ottoman studies**, ПОФ, XXXVI, Сарајево, 1986, стр. 7-8

4 Љубинка Рајковић, **Турски песници и приповедачи код Срба и Хрвата**, Београд, 1968, стр. 7-8

5 Први странац коме је омогућен приступ у турске архиве био је Имре Карачон, католички свештеник, а као резултат његових истраживања обављених у периоду од 1907. до 1911. Председништво мађарске владе објавило је збирку докумената Турско-мађарски дипломатар 1533-1789; в. у: Фехим Бајрактаревић, **Главни цариградски архив и исписи из њега**, ПОФ, VI-VII, Сарајево 1957, стр. 283-299

изворе. На тај начин умножила су се истраживања и детаљни радови и поново су отворена бројна питања.[6]

Велики допринос развоју османистичких истраживања на тлу бивше Југославије, дали су еминентни стручњаци и сарадници Оријенталног института у Сарајеву, Института за националну историју у Скопљу, Српске академије наука и уметности, Катедре за оријенталистику Филолошког факултета у Београду[7] која се и данас бави едукацијом будућих оријенталиста и Одељења за историју Филозофског факултета у Београду где се може стећи неопходна основа за даља историјска истраживања.[8]

Катедра за оријенталистику Универзитета у Београду пружила је нашој култури и науци значајне кадрове, бројна научна и стручна дела.[9]

Оснивањем Оријенталног института у Сарајеву, чему су највише допринели Бранислав Ђурђев и Недим Филиповић, приступило се окупљању стручног кадра који би дао свој допринос проучавању проблема из османистике и обради и публиковању архивске грађе. Готово истовремено покренут је и часопис **Прилози за оријенталну филологију,** с циљем да се у њему објављују радови научника из бивше Југославије, али радови из османистике објављивани су и у **Историјском часопису** Историјског института САНУ, **Гласнику** Земаљског музеја у Сарајеву, **Југословенском историјском часопису, Годишњаку** Друштва историчара Босне и Херцеговине итд.[10]

Први турски историјски извор објављен на српском језику јесте превод султанске повеље издате цариградском паријарху Кирилу 1855. године, за шта захвалност дугујемо Панти Гавриловићу, а публикован је 1857. у **Гласнику Друштва србске словесности**.[11]

Иако се прва издања османских извора у свету појављују још у XVII веку, ипак се то не може сматрати настанком ових дисциплина. И касније објављени извори, све до XX века, појављују се као илустрације и прилози уз поједине граматике, хрестоматије, па и историјске студије. Основа за развој ових дисциплина створена је у XIX веку у општем развитку друштвених наука, а тиме и оријенталистике. Двадесетих година прошлог века долази до коначног издвајања османске дипломатике и палеографије као помоћних историјских наука. Уз публиковани документ, излаже се и анализа текста, приказ његове унутрашње и спољашње структуре, околности у којима је настао итд.[12] [13]

Не само да је развој османистике допринео бољем познавању унутрашњих прилика током владавине Османског царства, већ су се многи стручњаци бавили истраживачким радом којим су представили уплив речи српског језика у османски. Нама је посебно занимљив рад Мехмеда Беговића, који истиче да се у турским споменицима од XV до XIX века употребљавају често наше речи и стручни изрази. Та се појава запажа како у законским текстовима-канунима, тако и у царским наредбама и указима-ферманима и бератима, верско-правним мишљењима-фетвама, судским одлукама-хуџетима, судским записницима-сиџилима, као и у задужбинским повељама-вакуфнамама. Ту се срећу изрази којима се означавају поједине правне установе, радње, звања, намети, оруђа, мере. Неке од речи на које наилазимо тумачећи турске правне споменике јесу: порез, баштина, откуп, удава, војвода, кукуруз, работа, подела, лаз, плаћа и још много других. Многе речи које су Турци преузели налазе се у рударским законима. Иако потичу из немачког језика, Турци су их преузели у облику у ком су се одомаћиле у нашем језику.[14]

Акти централне администрације Царства-царског Дивана и осталих цариградских канцеларија пружају обиље података значајних за историју народа и њихових држава насталих распадом империје. Извршење одлука Дивана било је под надзором нишанџије и дефтердара. Нишанџија или тевки (секретар) имао је задатак да на службена акта ставља султански монограм-тугру,[15] која је потврђивала њихову аутен-

6 Робер Мантран, **Историја Османског царства**, Београд, 2002, стр. 6

7 Катедра за оријенталистику Филолошког факултета у Београду најпре је организована као самостални Семинар за оријенталну филологију 1926. године, захваљујући проф. Др Фехиму Бајрактаревићу, који је студирао оријенталне језике са словенском филологијом на Филозофском факултету у Бечу; в. у: Анђелка Митровић, Научно дело Фехима Бајрактаревића, Београд, 1996, стр. 5

8 Љиљана Чолић, **Османска дипломатика са палеографијом**, Београд, 2005, стр. 16

9 Анђелка Митровић, **Научно дело Фехима Бајрактаревића**, Београд, 1996, стр. 259

10 Ахмед С. Аличић, **Проблеми османистике с посебним освртом на издавање извора**, ПОФ, V, 37, сарајево, 1987, стр. 251-257

11 Љиљана Чолић, **Османска дипломатика са палеографијом**, Београд, 2005, стр. 16

12 Фазилета Цвико, приказ: Valery Stojanow, **Die Entstehung und Entwicklung der Osmanich-Türkichen Paläographie und Diplomatik**, ПОФ, XXXIV, Сарајево, 1984, стр. 242-243

13 више о томе: Борис Недков, **Османотурска дипломатика и палеография**, Т. I-II, София, 1966.

14 Мехмед Беговић, **Проучавање турских историјско-правних споменика**, ИЧ САН, Београд, 1951, стр. 348-349

15 Тугра је калиграфски запис имена и титуле свога власника. Основна форма султановог монограма препознатљива је од времена султана Мурата II; садржи име владара, титулу **хан**, име

тичност. Било му је поверено да води рачуна о стилу, али и усклађености текста, а како је био задужен и за рад архива-дефтерхане, за време владавине султана Сулејмана Величанственог, своје обавезе препустио је подређеном службенику, старешини секретара (реис-ул-кутаб).[16]

Документима царског Дивана припада и онај, који бисмо овом приликом саопштили, Берат[17] султана Абдулмеџида[18] кнезу Александру Карађорђевићу из 1849. године.

Разликује се од устаљеног облика берата, пре свега својим дипломатичким одликама. Берат на самом почетку, у узглављу документа садржи симболичку инвокацију, затим, тугру, која је раскошног изгледа, исписана златном бојом[19], разлог писања документа; наредбу или одлуку, услов под којим је садржај документа на снази у садржају главног текста и датум, место издавања и печат у закључном делу[20]

Садржи и репати потпис који се налази на полеђини документа.[21]

Као и већина аката централне администрације Османског царства, потиче од документа, простијих дипломатичких одлика, званог **biti.**

У прилогу документа, често је присутан и превод на језик провинције у коју се акт упућује, па га и овај берат са десне стране документа садржи. Познато је да су поданици Царства, немуслимани, добро познавали османски-турски језик и служили се њиме, посебно запослени у канцеларијама које су посредовале између виших и локалних органа власти. Док је Преводилачка канцеларија Високе порте била препуштена руководиоцима муслиманима још од времена султана Махмуда II. Међутим, преводиоци су били углавном Грци и остали странци, а канцеларија је тек у XIX веку постала муслиманска, турска.[22] У прилогу документа налази се и Писмо Решид паше кнезу Александру Карађорђевићу, а документи су саопштени без транслитерације и превода, с обзиром да исти већ постоји.

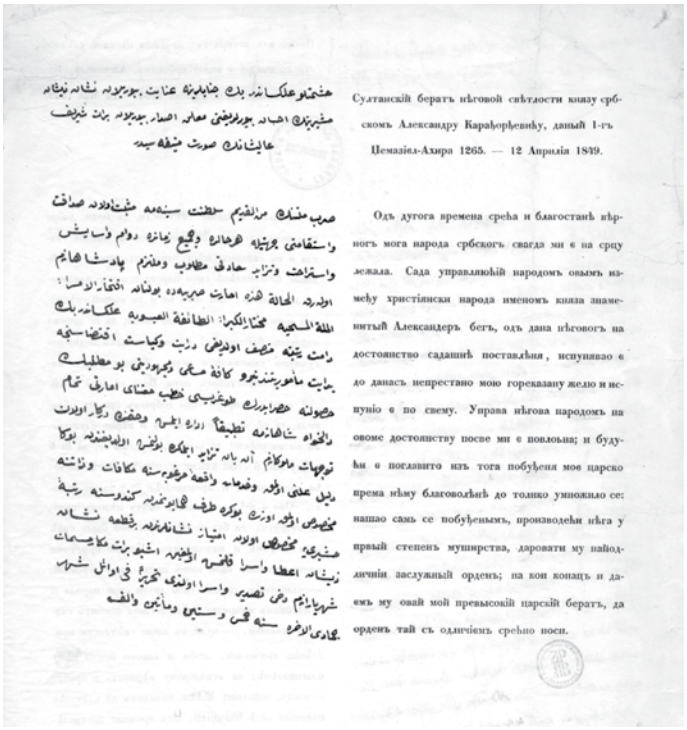

Султанскій бератъ нѣговой свѣтлости князу србскомъ Александру Карађорђевићу, даный 1-гъ Цемазіел-Ахира 1265. — 12 Априлія 1849.

Одъ дугога времена среће и благостанѣ вѣрногъ мога народа србскогъ свагда ми е на срцу лежала. Сада управљајући народомъ овымъ између христіјански народа именомъ князь знаменитый Александеръ бегъ, одъ дана нѣговогъ на достоянство саданшѣ постављенія, испуњавао е до данасъ непрестано моу гореказану желю и испуніо е по свему. Управа нѣгова народомъ на овоме достоянству посве ми е повољна; и будући е поглавито изъ тога побуђеня моє царско према нѣму благоволѣнѣ до толико умножило се: нашао самъ се побуђенымъ, производеći нѣга у први степенъ муширства, даровати му наподличнїи заслужный орденъ; на кои копаць и даемъ му овай мой превысокій царскій бератъ, да орденъ тай съ одличіемъ среćно носи.

У архивима Србије, највећи број докумената заосталих из периода владавине Османског царства припада групи аката издатих од стране представника локалних органа власти бавећи се, свакодневном проблематиком локалног становништва. Међу њима, у највећем броју јесу тапије и хуџети, чије нам тумачење и проучавање ове врсте дипломатичких извора уопште, омогућава да осветлимо живот поданика Царства током векова османске доминације, његов социјални статус, занимање, улогу у друштву, породично име; миграције и структуру становништва области на коју се документ односи, стварање нових етничких заједница, покрета националног ослобођења; статуса верских заједница и уоп-

титуларевог оца, као и епитет **Увек победоносан**! Коначну форму дао јој је турски уметник Мустафа Раким за време владавине султана Махмуда II, коме је био учитељ калиграфије. Више о томе у: Драгомир М. ацовић, **Хералдика и Срби**, Београд, 2008, стр. 229

16 Робер Мантран, Историја Османског царства, Београд, 2002, стр. 225-226

17 Берат је реч арапског порекла, потиче од глагола barrā´a (одобрити, олакшати, ослободити: в. Теуфик Муфтић, Арапско-босански рјечник, III, Сарајево, 1997.) и значи повеља, диплома, тачније представља документ који је издавала централна администрација Османског царства у име султана, акт којим се нешто додељује, потврђује именовање на одређени положај, дају извесне привилегије.

18 Документ не садржи султански монограм, који бисмо растумачили, али датирањем истог утврдили смо да је издат у периоду владавине султана Абдулмеџида (1839-1861);

19 Акт истовремено садржи и превод наредбе у интегралном виду на старословенском језику, што указује на могућност да је овај документ заправо препис Берата, који садржи све потребне одлике оригиналног документа;

20 http://www.bilkent.edu.tr/~ngok/makale/bulgarian2.pdf

21 Више о дипломатичким одликама берата у: Меџида Селмановић, **Берат као дипломатичка врста у турској архивистици**, ПОФ, XXXV, Сарајево, 1985, стр. 200

22 Илбер Ортајли, **Најдужи век империје**, Београд, 2004, стр. 109

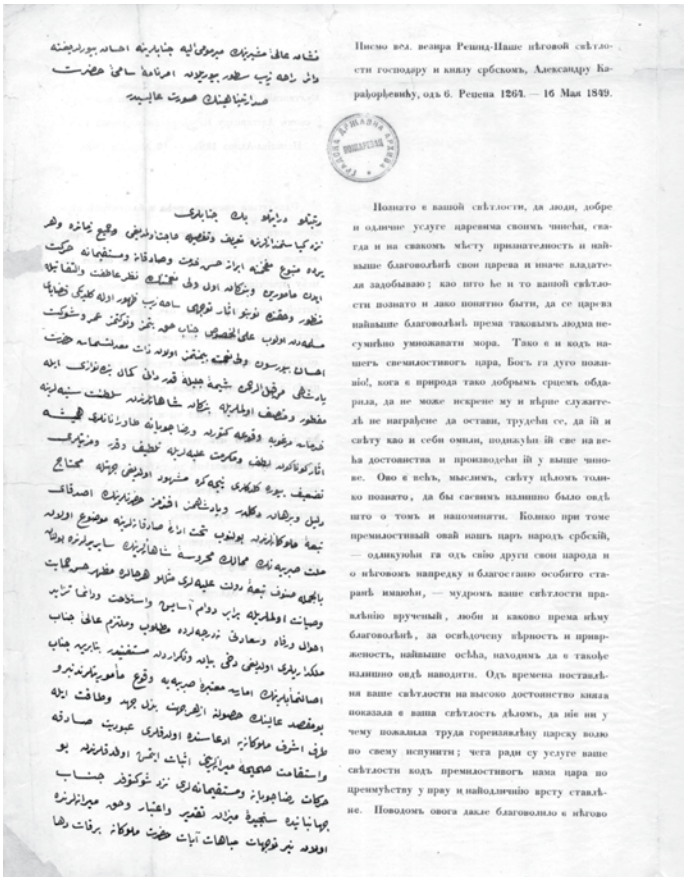

Писмо вел. везира Решид-Паше његовом свѣтлости господару и кнезу србскомъ, Александру Карађорђевићу, одъ 6. Решена 1263. — 16 Маја 1849.

Познато е вашой свѣтлости, да люди, добре и одличне услуге царевима своимъ чинѣчи, свагда и на свакомъ мѣсту признателность и найвыше благоволѣнѣ свои царева и иначе владателя задобываю; као што ће и то вашой свѣтлости познато и лако понятно быти, да се царева найвыше благоволѣнѣ према таковымъ людма несумнѣно умножавати мора. Тако е и кодъ нашегъ свемилостивогъ цара, Богъ га дуго поживіо!, кога е природа тако добрымъ срцемъ обдарила, да не може искрене му и вѣрне служителѣ не награђене да остави, трудећи се, да ій и свѣту као и себи омили, подкадући ій све на вѣка достоинства и производећи ій у выше чиноване. Ово е вѣчъ, мыслимъ, свѣту цѣлому толико познато, да бы сасвимъ излишно было овдѣ што о томъ и напоминати. Колико при томе премилостивый овай нашъ царъ народъ србскій, — одликујући га одъ свію други свои народа и о његовомъ напредку и благостаню особито старанѣ имаюћи, — мудромъ вашеи свѣтлости правлѣнію прученый, люби и каково према њему благоволѣнѣ, за освѣдочену вѣрность и привржeность, найвыше осѣћа, находимъ да е такође излишно овдѣ наводити. Одъ времена постављења ваше свѣтлости на высоко достоинство кнеза показала е ваша свѣтлость дѣломъ, да ніе ни у чему пожалила труда горезиславѣну царску волю по свему испунити; чега ради су услуге ваше свѣтлости кодъ премилостивогъ нама цара по преимућству у праву и найодличнію врсту стављене. Поводомъ овога дакле благоволило е његово величество премилостивый нашъ царъ, изъ уваженя одличны ваше свѣтлости учинѣны му услуга, даровати вашой княжеской свѣтлости орденъ найодличнѣгъ степена съ производствомъ у найвѣћій чинъ муширства; и овай е орденъ, заедно са превысокимъ бератомъ, ради предання вашой свѣтлости, мухафиу београдскомъ, Хасанъ - паши, одправљенъ. — У колико е притомъ мене добродѣтелно ваше свѣтлости поступанѣ и непоколебима и права къ премилостивомъ намъ цару приврженость обвезала, будући самъ о мудромъ досадашнѣмъ ваше свѣтлости управлянію, особито у овако критичнимъ последнѣгъ времена обстоятелствама свѣта, увѣрио се, да се производству и узвышеню овомъ ваше княжеске свѣтлости у толико радуемъ, да у стано изявити писамъ. Желѣни вамъ само одъ Бога срећу и у свему поспѣшность, имамъ честь вашой свѣтлости честитанѣ мое особено изявити.

ште друштвеног живота, што, једном речју, чини нашу националну историју богатијом.[23]

Имајући у виду садржаје колекција на језицима који су коришћени у свакодневном административном и културном животу Царства, а похрањени су у архивима наше земље, није потребно истаћи вредност и значај овог берата. Припада врсти аката који су на нашем тлу сачувани у малом броју, стога је право благо поседовати га као архивски документ.

РЕЗИМЕ

Развојем османистичких студија на тлу бивше Југославије, садржаји докумената на османском језику, похрањени у архивима или приватним колекцијама, губе особину анонимности и откривају богатство својих садржаја. Наша је обавеза и циљ да наставимо да презентујемо досадашња достигнућа у овој области, као и да промовишемо истраживања из области османистике, представљајући документа, која је издавала администрација Османског царства.

23 Ирена Колај, **Из Збирке тапија на османском језику**, ИАЗ **Тимочка крајина**, Архивско наслеђе, VII, Зајечар, 2012, стр. 17

BERAT OF THE SULTAN ABDULMEDŽID TO DUKE ALEKSANDAR KARAĐORĐEVIĆ

Abstract: By presenting the document from the Ottoman Empire, with an overview on the historical side of the oriental science, this article confirms the evident influence of Ottoman conquest and spreading of the Islam among the South Slavs. It proves that these factors helped the spreading of Turkish, Arab and Persian culture on the Balkans.

Keywords: Ottoman Empire, Ottoman Turkish language studies, Berat

SUMMARY

The Development of the studies of the Ottoman Turkish language and literature in former Yugoslavia, lead to removing the veil of anonimity of the documents (and the riches of their content) which were kept in Private Collections or State Archives. We must continue to present the existing achievements in this area and promote studing of the Ottoman Turkish culture. The fist step is representing these documents issued by The Ottoman Empire administation.

историографија
istoriografija
historiography

historiography
istoriografija
историографија

Мр Горан ЂУРАН
Архив Републике Српске, Бањалука
Република Српска

UDK: 94(=135.1)(497.6)"14/15"
28(497.6)"14/15"

Исламизација влаха у Босни и Херцеговини[1]

Абстракт: Рад има за циљ приказивање развоја исламизационог процеса на подручју Босне и Херцеговине.

Кључне ријечи: исламизација, власи, Босна и Херцеговина.

О исламизацији у Босни и Херцеговини доста је писано, али још нема разрађене и аргументоване студије. У већини радова о исламизацији заједничко је то, да се као „кључна компонента објашњења исламизације појављује богумилство".

Вишевјековна исламизација у Босни и Херцеговини има временски неколико фаза, а прва је била у XV вијеку. Исламизација није само дио историје Босне и Херцеговине него и питање развоја турске државе. О њој Недим Филиповић констатује: „У исламизацији у Босни и Херцеговини важну улогу је одиграла турска држава не само као политичка феудална творевина него и као социјална, културна и вјерска заједница у смислу владајуће исламско-турске заједнице и њеног у оквиру оријентално-исламске цивилизације." Према Филиповићу, исламизација у Босни и Албанији није била само промјена вјере дијела становништва, „него и чињеница да је у историји турског освајања Балкана дошло до тога да се уз наметање политичке власти, наметне становништву исламска цивилизација". И у Босни и Херцеговини и у Албанији исламизација је била знатно ужа и усмјеренија према представницима балканске феудалне класе.

У првим подацима о исламизацији у Босни и Херцеговини у дефтеру Босанског санџака из 1468–1469. године запажа се знатан број исламизованих спахија[2]. Били су то представници ситног племства и влашког старјешинског кадра. Исламизација сеоских и градских слојева је незнатна. Број исламизованих кућа у цијелом санџаку износио је 250. Осим Трговишта, у градовима[3] није забиљежена исламизација.

Опширни дефтер Херцеговачког санџака из 1477. године[4] биљежи територијално екстензивну исламизацију у селима[5]. Може се наћи међу исламизованим спахијама приличан број влашких старјешина.[6]

Велики број насељених села и земаља у дефтерима из 1485. и 1489. године доказују да је имала велику улогу колонизација влашког становништва.[7]

1 Рад представља истоимено, треће поглавље, магистарског рада „Власи у Босни и Херцеговини под турском влашћу", који је одбрањен 19. јуна 2012. године на Филозофском факултету Универзитета у Бањалуци.

2 **Лексикон српског средњег века** (у даљем тексту: **ЛССВ**), приредили Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, под: **Спахија**, 685–687 (Е. Миљковић-Бојанић).

3 **ЛССВ**, под: **Град**, 122–124 (Љ. Максимовић), осврт на средњовјековни појам града.

4 **Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina**, uvod, prevod, napomene i registre priredio Ahmed S. Aličić, OI, MTHSMI, Tomus sextus, Serija II, Defteri, knjiga 3, Sarajevo 1985.

5 **ЛССВ**, под: **Село**, 665–666 (Р. Михаљчић), осврт на средњовјековни појам села.

6 B. Đurđev, **Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom**, Glasnik ZM, год. LII, св. I (хисторија и етнографија) (1940), 49–67.

7 О власима је до данас доста написано, тако да ћемо се опредјелити само на најважнија дјела појединаца или зборнике радова, гдје се помиње и исламизација влашког становништва – М. Беговић, **Наши правни називи у турским споменицима**, Глас САНУ, т. CCL, Одељење друштвених наука, књ. 10 (1961), 27–38; М. Васић, **Кнежине и кнезови тимарлије у Зворничком санџаку у XVI вијеку**, Годишњак ДИ БиХ X (1959), 247–278; **Etnička kretanja u Bosanskoj Krajini u XVI vijeku**, Godišnjak DI BiH XIII (1962), 233–250; **Исламизација на Балканском полуострву**, АНУ РС, (Изабрана дјела I), Радови, књига I, Одјељење друштвених наука, књига 10, Источно Сарајево 2005; Б. Ђурђев, **О утицају турске владавине на развитак наших народа**, Годишњак ИД БиХ II (1950), 19–82; **Uloga patrijarhalne kulture u istoriji naroda Bosne i Hercegovine pod turskom vlašću**, ANU BiH, Godišnjak, knjiga XIII, CBI, knjiga

У свим нахијама[8] Босанског санџака јављају се војнуци и војнучка резерва[9]. У Херцеговачком санџаку се власи налазе „од давнина“. У Херцеговачком дефтеру се наводи долазак и насељавање великих влашких скупина под старјешинама с мора, из Далмације и далматинског залеђа. По дефтерима Босанског санџака из 1485. и 1489. године биљежи се новонасељена скупина православних влаха у крају око Маглаја.[10]

Недим Филиповић каже да је „исламизација влаха у XV и XVI вијеку врло важно питање не само као ужи религијски, већ и као демографски, социјални, економски и политички проблем. Исламизација влаха у Босни и Херцеговини у том раздобљу далеко је већа него што се до данас мислило“. Према власима су Турци имали „врло широко и реалистично држање“, па су их прихватали као слободне сељаке-сточаре[11]. Сумарни дефтер Босанског санџака из 1468–1469. године показује да су Турци узимали влахе као „номадизоване сточаре“[12], одређивали им плаћање новчане ренте и давање у натури сходно затеченом обичају, и искоришћавали их као колонизациону, војну и политичку снагу. Турци су њихове истакнуте старјешине прихватали у тимарски систем[13], и влашке ратнике искоришћавали као војнике са баштинама[14] или баштинским тимаром, или као мартолосе[15], дербенџије, соколаре и акинџије. Влашко масовно учествовање у транспорту и трговини, у продаји стоке и сточних производа поткопавали су патријархалну заједницу и интересе њихових скупина и приближавали процес осипању.

Турци су због великих ратних пустошења, склапали са влашким старјешинама уговоре или „ахднаме“ за њихов повратак у Херцеговину и давали им читаве ненасељене или слабо насељене крајеве да их населе. То су по дефтеру из 1477. године биле „српске земље“. У вези са тим најкарактеристичнији дио је југозападне Херцеговине према ушћу Неретве и према Дувну, гдје се Турци користе власима ратницима за осигурање реда, чување пролаза и неких утврђења. Од захватања нових земаља имају корист влашке старјешине који

11, Sarajevo 1976, 377–383; М. Екмечић, **Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492–1992)**, Београд 2008[2]; **Ислам, Балкан и Велике силе (XIV–XX век)**, Међународни научни скуп 11–13. децембар 1996, Историјски институт САНУ, Зборник радова, Књига 14, Београд 1997; Z. Mirdita, **Vlasi u historiografiji**, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2004; **Предмет и метод изучавања патријархалних заједница у Југославији**. Радови са научног скупа, Титоград 23. и 24. новембра 1978. године, ЦАНУ, Научни скупови, Књига 7, Одјељење друштвених наука, Књига 3, Титоград 1981; **Simpozijum: Vlasi u XV i XVI vijeku**, 13.-16. XI 1973. Referati i saopštenja – Diskusija, ANU BiH, knj. LXXIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 22, Sarajevo 1983; В. Скарић, **Поријекло православног становништва у сјеверозападној Босни**, Гласник ЗМ XXX, св. 1–4 (1918), 219–265; Ć. Truhelka, **Studije o podrijetlu. Etnološka razmatranja iz Bosne i Hercegovine**, Zagreb 1941; Н. Филиповић, **Поглед на османски феудализам (с нарочитим обзиром на аграрне односе)**, Годишњак ДИ БиХ IV (1952), 5–146; **Osvrt na položaj bosanskog seljaštva u prvoj deceniji uspostavljanja osmanske vlasti u Bosni**, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu III (1965), 63–75; **Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini (I)**, ANU BiH, Godišnjak, knjiga XII, CBI, knjiga 10, Sarajevo 1974, 127–221; **Islamizacija u Bosni i Hercegovini**, Tešanj 2005; A. Handžić, **O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku**, Prilozi OF XVI–XVII (1966–67), 5–48; **Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku**, Godišnjak DI BiH XVIII (1968–69), 141–196; **Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku**, JIČ 4 (1969), 31–37; H. Hadžibegić, **Džizja ili harač**, Prilozi OF III–IV (1952–53), 55–135; Б. Храбак, **Из старије прошлости Босне и Херцеговине**, књ. I–V, Београд 2003, 2004, 2008; Ј. Цвијић, **Балканско полуострво**, Сабрана дела, књига 2, Београд 1997.

8 Поред нахија, као турских управно-територијалних јединица, постојале су и влашке (сточарске) нахије. Према истраживањима Х. Шабановића, постојале су на територији Босанског санџака, односно пашалука, сљедеће влашке (сточарске) нахије – Барче, Враче, Чрешњево, Прибић (Каменица), Добрун, Бирче (Бирач), Требиње, Попово, Моравица, Радохна, Остатије, Бобољ, Лашва, Маглај, Усора (Тешањ), Ливно (Хлевне), Белград (Биоград, Дламоч, Гламоч), Грахово, Купрес, Скопље (Ускопље), Озрен, Бања, Зупци (Врсиње), Врм (Клобук), Рудине, Рићани, Грачаница (Никшићи), Рофци, Комарница, Доњи Власи, Пива, Бањани, Горња Морача, Дубраве, Бурназ (Бурмаз), Бушко Блато, Имота, Приморје, Хум, Милешево, Љубовић, Матаруге, Подблатје, Кричка, Змијање, Стари Влах, Радобоља, Пољица, Зрмања, Зечево, Обровац, Подгорје, Перушић, Свети Миклош и Буковица.

9 Б. Ђурђев, **О војнуцима. Са освртом на развој турског феудализма и на питање босанског агалука**, Гласник ЗМ, н. с., Друштвене науке, св. II (1947), 75–137.

10 N. Filipović, **Islamizacija u Bosni i Hercegovini u XV vijeku**, у: Islamizacija u Bosni i Hercegovini, Tešanj 2005, 85–87, 92–96; A. Handžić, **O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj-Doboj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI st.**, у: Migracije i Bosna i Hercegovina (Materijali sa naučnog skupa Migracioni procesi i Bosna i Hercegovina od ranog srednjeg vijeka do najnovijih dana–njihov uticaj i posljedice na demografska kretanja i promjene u našoj zemlji, Sarajevo 26. i 27. oktobra 1989), Institut za istoriju–Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo 1990, 57–66.

11 **ЛССВ**, под: **Сточарство**, 710–714. (М. Благојевић)

12 О питању номадства видјети расправу Б. Храбака, **Трансхуманца у Херцеговини (XIV–XVIII век)**, у: Из старије прошлости Босне и Херцеговине, Књ. II, Београд 2003, 39–43.

13 **ЛССВ**, под: **Тимар**, 729–730. (Е. Миљковић-Бојанић)

14 **ЛССВ**, под: **Баштина**, 31–33. (Р. Михаљчић, С. Ћирковић)

15 M. Vasić, **Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom**, ANU BiH, Djela, knjiga XXIX, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 17, Sarajevo 1967; **Мартолоси у југословенским земљама под турском владавином** (Изабрана дјела II), АНУ РС, Монографије, књига IV, Одјељење друштвених наука, књига 11, Источно Сарајево 2005.

су одвојени од влашке масе којој су стајали на челу и које су фаворизовале турске власти, дајући им у посједе бројне баштине: мезре, читлуке, испасишта, млинове и ступе које су уживали као мулк, или уз плаћање одсјеком влашком филуријом, а често су добијали и поједине закупе (саобраћај лађа или пловила на Неретви). Влашке војводе и кнезови „организују мартолошке и дербенџијске службе као врховне старјешине, помажу купљењу влашке ренте и царског добра, откривају у дефтер неуписане земље и села и сабирају хајмане, односно жупске сточарске сељаке који нису унесени у дефтер“.

При оживљању и развијању градова, играли су власи и њихове старјешине као колонизациони и војни елементи важну улогу, а према каснијим дефтерима играли су значајну улогу и у рудничкој служби.

Карактеристична је улога влаха, влашких старјешина и војнука у настанку Сарајева, 1462. године.[16] Дефтер Босанског санџака из 1541–1542. године говори да се, међу завјештачима вакуфа налазила и кћерка исламизованог војнука Селима. На основу такве улоге влаха и влашких старјешина, давали су Турци влашкој елити привилегије, чиме су улазиле влашке масе у формирани систем феудалне својине. На тај начин су власи, до 30-их година XVI вијека улазили у санџак-бегове или царске хасове, а затим у тимаре и зеамете. Дефтер Херцеговачког санџака из 1477. године показује да су Турци признавали влашким старјешинама неку врсту феудалних односа на баштинама, читлуцима и мезрама. Томе је доказ установа ратаја и теклића. Због свега овога дошло је врло рано до почетка исламизације влаха, која је бројчано била малена и ограничена на неке влашке старјешине, њихову дјецу, браћу и рођаке, а ријетка код обичних влаха, ратаја, а чак у ово вријеме војнука и мартолоса. Први случајеви исламизације влашких старјешина срећу се у влашким скупинама источне и средње Херцеговине. На исламизацију влаха у цијелој Босни и Херцеговини утицала је почетна прилично велика и масовна исламизација жупског сељаштва и становништва градова и тргова, припадника феудалне класе, посједника тимара и читлука. „Стварање влашких старјешина са баштинама, мулковима, читлуцима у Херцеговини паралелна је појава са планским стварањем читлука на иницијативу и одобрење централне власти још од почетка инсталације турског феудализма у Босни и Херцеговини.“ Први сумарни дефтер Босанског санџака показује постојање велике групе читлука у босанском и херцеговачком дијелу. Међу уживаоцима тих читлука налазе се и влашке старјешине.

16 H. Šabanović, **Bosansko krajište 1448–1463**, Godišnjak ID BiH IX (1957), 177–220.

На исламизацију влаха у Босни и Херцеговини утицале су битно двије стране. Прво, процес читлучења који је захватио велику масу стално настањених влаха. Друго, одлука турске централне власти да укине влашке привилегије повећавањем филурије, односно „превођењем влашких ратара под режим ушура и њиховим уклапањем у зеамете и тимаре, као и докидањем војне службе војнука и њихових рентних привилегија, сужавањем броја и улоге мартолоса, итд, што се десило кратко вријеме иза Мохачке битке“. Ове мјере централне власти довеле су до незадовољства влаха, њихових миграција и до брзог губљења баштина на рачун муслиманских читлучара. Овај процес нагло расте са наглим проширењем турског освајања на запад. Исламизација села и градова нагло буја у првој половини XVI вијека. Из опширног дефтера Босанског санџака из 1540–1542. године види се да на старим подручијима Босанског санџака, и у селима и у градовима, долази до „еклатантне већине муслиманског становништва“. Све акинџије, мартолоси и дербенџије захваћене су исламизацијом. Исламизација је захватила компактну цјелину влаха око Маглаја.

Дефтери из прве половине XVI вијека показују да је у источној Херцеговини исламизација влаха незнатна и да се наставља, да у средњој, јужној и југозападној Херцеговини рас ту полако стари и настају нови градови са убрзаном исламизацијом жупског сељаштва, као и брзи и шири прелазак влаха на земљорадњу. Као партнери муслиманских читлучара били су влашке старјешине и ратници који су стационирани у тврђавској служби, код којих је изазвало класну диференцијацију и унутрашњу борбу. Појава примићура је довела до повећаног значаја земљорадње, са малом продуктивношћу. Све више маха узима крчевинарство. Захваћени читлучењем и затеченим стањем односа у својим заједницама, власи излаз траже у исламизацији. Експлозија турских освајања на западу, укидање влашких привилегија и ликвидирање службе војнука и ранијих привилегија мартолоса још више јачају поменути друштвени процес код влаха и убрзавају њихову исламизацију. Излаз из овакве ситуације је спонтано добровољно сељење у новоосвојене земље или на основу уговора с Турцима знатна колонизација херцеговачких влаха у Босански, Клишки и Зворнички санџак. У Клишком санџаку су се привремено мирили интереси влаха и турске власти, а када се турска власт ту стабилизовала и започело читлучење, власи и њихове старјешине уживали су читлуке и земине за своју службу.

У Зворничком санџаку исламизација влаха била је прилично обимна и интензивна, иако са закашњењем. Каснила је масовна исламизација сељачког и градског становништва и процес читлу-

чења. Исламизација влаха у Зворничком санџаку развијала се у идентичним условима и кроз исте фазе као у Босанском и Херцеговачком санџаку. „Исламизација влаха у овој регији комплетира слику партиципације влаха у етногенези босанско-херцеговачких муслимана. У том санџаку већину исламизованих до краја XVI вијека представљају власи, највећим дијелом поријеклом из Херцеговине, колонизовани у тој регији током тог вијека“.[17]

Исламизација влаха у Зворничком санџаку може се изучавати од 1530. године. Њихова колонизација започела је кратко вријеме након успостављања турске власти и интензивно је трајала до заузимања Сребреничке бановине и помјерања граница до Саве. Влашки ратници служили су за одбрану од напада из Сребреничке бановине и сјевероисточног дијела од напада Мађара, који су се налазили у Београду. Свођење влаха на степен раје и укидање привилегија војнука и мартолоса проводило се постепено. Разлози за закашњелост исламизације у Зворничком санџаку у односу на Босански и Херцеговачки санџак јесте његов положај до пада Сребреничке бановине. Постојао је низ села недирнутих исламизацијом, а био је мален број села гдје је исламизација ухватила дубљег коријења. Изузетак чине градови и тргови и села гдје се формирала тржна привреда, гдје је исламизација била знатнија. Принцип племенске заједнице временом је уступао мјесто принципу територијално-сеоске. У дефтеру из 1530. године, власи се јављају распоређени по селима са кнезовима, примићурима и лагаторима на челу. Непосредне сеоске старјешине били су примићури, док кнезови, као виши старјешински слој, уживају тимаре. Чест је био случај да се кнезовски тимар подударао са кнезовским читлуком. Кнезовски тимари често су обухватали села са власима и мезре које је требало оживјети и населити. Ова дјелатност попраћена је била крчевинарством. На кнезовским читлуцима налазе се ратаји, или како их дефтер биљежи, „tevabi“, аграрни произвођачи.

Исламизација влаха у Зворничком санџаку у сумарном дефтеру из 1530. године је у почетном стадијуму. Исламизација влаха не заостаје иза исламизације обичног сељаштва, али она није уједначена ни територијално ни по селима неке одређене нахије. Исламизација влаха у претежном броју нахија, које су прије биле у саставу Сребреничке нахије, интензивнија је и масовнија него у неким старим нахијама Зворничког санџака.

Даља исламизација влаха у Зворничком санџаку текла је у условима јачања турске власти. Исламизација у граду и у подграђима тврђава и варошима постаје неодржива. Код влаха карактеристично је да хришћанске потискују исламизовани примићури и да неки кнезовски читлуци и примићурске баштине прелазе у руке муслимана. На овакво стање власи одговарају бјежањем. Насртаји на привилегије неких повлашћених влашких редова изазивају незадовољство. Бјежање влаха користе читлучари и заузимају земље. Појава глади за земљом је најуочљива код влаха, јер они још нису преовладали своју природу сточара. Стога су власи осјетљивији на процес читлучења, више него стари жупски сељаци.

Сигуран положај влашких кнезова одразио се и у њиховом држању према исламизацији. У дефтеру из 1548. године нема ниједног исламизованог кнеза спахије. Исламизације има међу примићурима и они су потискивали хришћанске примићуре, јер је турска власт имала ингеренцију у потврђивању и уклањању влашких старјешина. Социјално дистанцирање кнезова и примићура, са једне, и обичне влашке масе, са друге стране, битно је утицало на исламизацију међу власима. Она је толико порасла у неким нахијама да је премашила просјек исламизације старе раје. Ово је објашњиво чињеницом да власи исламизацијом умјесто испенџе плаћају ресм-и чифт и били су ослобођени харача.

Најважнији чиниоци исламизације у Зворничком санџаку били су: тимарски систем, систем читлука и робноновчана привреда, концентрисана у градовима. Поред та три извора, постојали су и други извори исламизације којима су горе наведени чиниоци служили као „полуге притиска исламског прозелитизма: систем турске власти, односно војно-управна и судска бирократија“.

Влашке старјешине и обични власи су исламизацијом долазили у надмоћан положај према хришћанским власима и старјешинама у погледу посједа и старјешинства. Исламизовани влашки старјешина могао се наћи у двије ситуације, према Недиму Филиповићу, „да и послије исламизације задржи свој положај старјешине и остане везан за своју влашку заједницу или да напусти положај старјешине и да се понаша више као члан муслиманске вјерске заједнице него као члан своје некадашње катунске заједнице“.

Тврђаве, посебно мање, нису имале интегрални утицај, али ипак њихов утицај на исламизацију и читлучење није био мали. Утицај тврђава на исламизацију садржавао се у томе да су скоро сва њихова подграђа на подручју бивше Сребреничке бановине била у прво вријеме насељена претежно власима, ради службе тврђавама и њиховог обезбјеђења, а онда су тврђаве као средишта војне моћи, са сужењем привилегија муселема и мартолоса и уз друге притиске, праћене

17 N. Filipović, **Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku**, у: Islamizacija, 109, 111–118.

исламским прозелитизмом муслиманских посадника, у чијим се редовима налазио имам и други, посебно дервиши, снажно утицали на исламизацију подграђа.

Од средине XVI вијека па надаље наилази се на села у којима исламизација иде руку под руку са повећавањем производње и убрзавањем трансформације влаха у жупске сељаке. Али наилази се и на села у којима напредовање исламизације прати постепени или нагли пад производње и детериторизација процеса претварања влашког сељаштва у жупско, судећи по обиму укупне производње и заступљености главних житних култура. Сигурно да је исламизација наилазила на отпор влашког сељаштва. Она није само уносила коријенске вјерско-моралне и антрополошко-културне промјене у животе влаха, утичући чак на њихову производњу и начин исхране, него је довршила и велика помјерања у посједовним односима, уносећи дискриминацију по вјерском принципу у стицању и посједовању земље. Да би очувао земљишни посјед у средини гдје је исламизација ухватила коријена, хришћански влашки сељак је прихватао ислам. „Наилази се на случајеве да су се примићур и његова породица исламизовали и да је примићур и даље старјешина хришћанског или претежно хришћанског села, или да се исламизованој скупини влаха на челу са муслиманом већини накнадно прикључи сродна влашка скупина или нека влашка фракција и да потпадне под старјешинство муслиманског примићура“.[18]

ЗАКЉУЧАК

Падом Босне, власи су у Турцима видјели партнере, али су им се ови током времена наметнули као господари. Влашко постојање у доба турске власти у Босни и Херцеговини увелико је искристалисало етничко подударање српског, хрватског и бошњачког народа, све до наших дана. Турски тимарско-феудални систем је укључивао влахе као спахије у старој „невјерничкој“ вјери, мада се иза тога скривала притајена тежња да се они постепено нађу унутар турског и исламског спахијског сталежа. Исламизација као вид преко којега је било могуће задржати повлашћени статус у Босни има своје коријење у намјерама турских власти да саме влахе доведу пред свршен чин – или муслимани или обични рајетини, мада на неким подручијима то никада није у стварности заживјело. Босна као погранична област и није могла да се претвори у „перјаницу ислама“, тако да су се неки видови влашке привилегованости задржали до краја XIX вијека, што значи да је оваква ситуација ишла наруку и опстојности хришћанства до нашег времена. Ако и није било могуће на миран начин задржати своје привилегије и потоњу корисност према турским властима, излаз је једино био могућ у отвореним сукобљавањима са њима, или се то манифестовало у миграцијама ван Босне и Херцеговине, ка Аустријанцима и Млечанима као природним и стратешким савезницима.

18 N. Filipović, **Islamizacija u sjeveroistočnoj Bosni – Zvornički sandžak,** у: Islamizacija, 119–121, 124–126, 128–129, 140–141, 156, 185–186, 280–283.

За шири контекст етничких и конфесионалних односа видјети: Ј. Радонић, **Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века**, САН, Посебна издања, књига CLV, Одељење друштвених наука, књига 3, Београд 1950.

THE ISLAMIZATION OF VLACHS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: The aim of this work is to present the development of the islamization process in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: islamization, Vlachs, Bosnia and Herzegovina.

SUMMARY

When Bosnia came under the Turkish power, Vlachs saw the Turks as their partners. Nevertheless, the Turks imposed themselves as masters. The existance of Vlachs during the Turkish power clearly showed the ethnic parallel between Serbian, Croatian and Bosniak people, which has remained till the present day. The Turkish feudal system included Vlachs as “Spahis” (Spahije, landlords) in the old Kafir (nonbeliever) religion. Nevertheless, the deceptive desire to gradually find a place for Vlachs in Turkish and islam Spahis class was hidden beneath this.

The islamization as a means to maintain the privileged position in Bosnia had its roots in Turkish intentions to force the Vlachs to choose between the Muslims and the plain “rajetins” (nonbelievers). However, it could not succeed in real life. Bosnia as a border area could not become the “panache of Islam”. Therefore the Vlachs could retain some of their privileges till the end of 19th century. The entire situation was very suitable for the existance of the Christianity in general. Even if it was not possible to maintain the privileges in a peaceful way and remain useful to the Turks , the solution was to confront them openly by migrating towards the Austrians and Venetians as possible and understandable strategic allies.

Мр Небојша ЂОКИЋ
Београд
Србија

UDK: 271.2-584(497.11)"18"
94(497.11)"18"

Духовни живот у Пожаревцу за време прве владе књаза Милоша

Абстракт: У раду је дат преглед пожаревачких епископа из XVII и XVIII века, историја најстаријих пожаревачких цркава као и биографије пожаревачких свештеника из прве половине XIX века.

Кључне речи: Пожаревац, књаз Милош, духовни живот, епископ пожаревачки Јосиф, митрополит Никодим, митрополит Михаило смедеревски, Јоаникије митрополит пожаревачки, Михаило митрополит београдски и пожаревачки.

Пожаревац се у историјским изворима први пут помиње 1467. године. Било је то повеће село са 49 домаћинстава (једно удовичко) тј. око 300 становника. Интересантно је да се међу њима помиње и поп Петри.[1] Пожаревац ће дуго времена остати село а онда негде током XVII нагло ће добијати на значају када ће постати и седиште епископа. У време аустријске владавине у првој половини XVIII века биће то једно од највећих места у тадашњој Србији северно од Западне Мораве и то ће остати следећих 150 година и више. Није ни чудо да је као један од највећих и најзначајнијих градова у тадашњем Смедеревском санџаку био и значајно духовно и културно средиште.

Премда је тема нашег рада духовни живот у Пожаревцу у време прве владе књаза Милоша мораћемо да започнемо причу са пожаревачким епископима јер без тога вероватно не би било јасно од куд том граду значај који је он имао у црквеном и духовном животу обновљене Србије.

Епископи пожаревачки

Први познати епископ, који је носио назив епископ пожаревачки био је Јосиф, постриженик манастира Шишатовца. Његово име налазимо записано на рукописном службенику преписиваном 26. априла 1616. године од стране јеромонаха Епифанија, у манастиру Молдавици у Каравлахији и поклоњеном епископу Јосифу који га је пак 1627. године поклонио свом манастиру Шишатовцу.[2] Ако је пребивао у самом Пожаревцу, а вероватно јесте, за претпоставити је да је већ тада у Пожаревцу постојала црква.

Никодим „митрополит Смедереву и Браничеву" се помиње 1667. године.[3] Наиме, у рушевинама цркве Светог Николе, под једним брдом, на десној обали Пека, у атару села Каоне нађен је 1844. године месингани печат који је, око лика светог Николе, имао урезани кружни натпис: „Никодим митрополит Смедереву и Браничеву 1667".[4] Вероватно овај митрополит Никодим се помиње и у једном запису на рукописном антологиону који се данас чува у цркви у Крњеву. Запис обавештава да је поменуту књигу узео митрополит Никодим од извесног Гавре (или Лавре) и дао је варошком попу да из ње служи. Р. Милошевић са правом закључује да је највероватније реч о смедеревском пароху.[5]

Михаило митрополит смедеревски помиње се 1682. године,[6] а 1683. године јавља као „владика смедеревски и жички."[7] Михаил „божију милостију митрополит Смедереву"

1 Karye-i Pojarefçe. M. Stojaković, **Braničevski tefter Poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine**, Beograd 1987, 70–71

2 Љ. Стојановић, **Стари српски записи и натписи књ. I**, Београд, 1902, бр. 1041; П. Момировић, **Историја Браничевске епархије - Браничевски епископи**, Браничевски Весник за 1939, 58; Р. Милошевић, „Историја Христове Цркве у Браничеву", у: **Српска православна епархија браничевска – Шематизам 2003**, Пожаревац, 2003, 40

3 П. Момировић, **н. ч**, 58

4 П. Момировић, **н. ч**, 58; Р. Милошевић, **н. ч**, 42

5 Детаљније о овоме у: Р. Милошевић, **н. ч**, 43

6 Љ. Стојановић, **Стари српски записи и натписи књ. I**, Београд, 1902, бр. 1795

7 **Исто**, бр. 1818

оставио је 25. јуна 1682. године запис у једној књизи писаној у селу Дубравици „брену (блатну) и грешну руку; данас је здрава, сутра болује; данас се радује, сутра тугује; данас у младости, сутра у старости; данас у слави, сутра у бешчашћу; данас у глади, сутра у преједанју и опијању. Јао, јао, љуто и горе мени грешном, реченом Михаилу.“[8] Следеће, 1683. године Михаило се у рукописној књизи „глаголеми прјечистие Богородице молбник“ потписује као „епископ смедеревски и жички“. Књига је била власништво „монастира Преображениа Господња в подкрилије гори Овчара и Каблара“ а епископ Михаило је позајмљује „Взех је аз многогрешни Михаил владика смедеревски и жички, да ми служи до смрти мое, и паки да је више реченаго монастира.“[9] Тешко је прихватити да је митрополит Михаило који се помиње на једном запису у Жичи из 1653. године[10] иста личност са Михаилом митрополитом смедеревским из 1682. и 1683. године. Исто важи и за владику Михаила за кога је 1679. године израђена панагија а која се касније налазила у манастиру Крки.[11]

Ако искључимо, као мало вероватну, могућност да су истовремено постојали смедеревски и пожаревачки митрополити можемо претпоставити да је негде 1684. године хиротонисан за митрополита пожаревачког Јоаникије. Јоаникије је рођен у сремском селу Свилошу у коме је био и парох да би се кад је остао удов и замонашио у Шишатовцу. Премда само претпостављамо да је хиротонисан 1684. године знамо да је за берат, који је добио од султана Мехмеда IV (1648–1687) за ову епархију платио 5000 акчи.[12] На своме прологу записао се, 1685. године, Јоаникије као митрополит пожаревачки.[13] Патријарх Арсеније Чарнојевић, који је посетио Браничево још 1677. године[14] боравио је 25. маја/4. јуна 1689. године у Пожаревцу одакле је упутио неколико писама.[15] Патријарха је у Пожаревцу дочекао митрополит Јоаникије и касније се са њим повукао у Угарску. Са њима је отишло доста Пожаревљана који су се настанили у Сент Андреји у једној улици у којој су подигли и цркву која се и данас зове пожаревачка црква. Јоаникије није добио нову епархију али је задржао титулу јер се на истом прологу потписао 1690. године као митрополит браничевски.[16] Био је стално у близини патријарха Арсенија III[17] како то сведочи „грешни Нектарије“ у запису начињеном на острву Чепел код Будима.[18] Уместо епархије добио је Футог и неколико села за издржавање.[19] Када се 1702. године разболео пренет је у Шишатовац и сахрањен пред црквом, у другој припрати, с леве стране. У време митрополита Јоаникија већ је засигурно у Пожаревцу постојала и црква.[20]

Пожаревачка епархија је, највероватније после сеобе 1690. године спојена са београдском митрополијом па се тако 1703. године јавља Михаило митрополит београдски и пожаревачки у вези једног рукоположења.[21] Поред тога он је оставио један запис на једној рукописној „херотунији“ писаној 1705. године у Москви. Књигу је 2. маја 1706. године за осам дуката купио „Михаило митрополит белиградски и пожаревачки.“[22] Михаило се више пута помиње, час као епископ београдски час као епископ пожаревачки, и код егзарха Максима Радковића. Калуђера Гаврила из манастира Раванице је у оба степена рукоположио владика Михаило „Пожаревачки“ али се на жалост не наводи када. У манастиру Витовници се 1733. године налазио антиминс који је освештао владика Михаило „Пожаревачки“ али се такође не наводи када. Цркву св. Архистратига Михаила у Гроцкој је освештао архијереј Михаило, почетком XVIII века па је готово извесно реч о Михаилу митрополиту београдско пожаревачком. Владика Београдски Михаило је освештао и цркву у Великом селу код Београда 1705. године или касније јер је црква саграђена те године. Владика Михаило „Бјелградски“ је 1710. године рукоположио Арсенија Јосифовића за ђакона и свештеника и затим му дао синђелију за парохију у Миријеву.[23]

8 **Исто**, бр. 1795. Са обзиром на начин тадашњег писања ме мора да буде баш сигурно да је реч о старом, болесном и од живота уморном човеку као што сматра Р. Милошевић премда то није ни искључено. Р. Милошевић, **н. ч**, 43

9 Љуб. Стојановић, **Стари српски записи и натписи књ. I**, Београд, 1902, бр. 1818

10 **Исто**, бр. 1499

11 **Исто**, бр. 1756

12 Р. Милошевић, **н. ч**, 44

13 Љ. Стојановић, **Стари српски записи и натписи књ. IV**, Београд, бр. 7120

14 **Исто**, бр. 7022, 7023 и 7024

15 П. Момировић, **н. ч.** 59

16 Љуб. Стојановић, **Стари српски записи и натписи књ. IV**, Београд, бр. 7121

17 **Исто**, бр. 7122

18 **Исто**, бр. 7123

19 Д. Руварац, **Браничево и Браничевска епископија**, Гласник српске православне патријаршије, 1922, 364

20 Д. Руварац, **Записи о смрти неких српских архијереја**, Српски сион, 1906, 364

21 Д. Руварац, **Опис фрушкогорских манастира од 1753. године**, Сремски Карловци, 1905, 111

22 П. Момировић, **н. ч**, 59

23 Г. Витковић, **Извештај написао Максим Радковић ексарх београдске митрополије**, Гласник СУД 56, Београд, 1884, 171, 180, 195, 201, 271

Сасвим је извесно да су Михаило „Пожаревачки“ и Михаило „Бјелиградски“ једна те иста особа.

Засад није могуће одговорити на питање када је из титуле београдског митрополита испала пожаревачка епархија. Највероватније са смрћу митрополита Михаила. У сваком случају под аустријском влашћу пожаревачка епархија има своје ексархе.

Тако су Пожаревљани 1726. године за ексарха тражила Максима Ратковића. Митрополит Мојсиј им је изашао у сусрет па је овог и поставио на дужност ексарха за шта му је 7/18. новембра 1726. године издао синђелију. Истог дана је послао писмо и Пожаревљанима обавештавајући их о том постављењу истовремено тражећи од њих да припреме већу количину грађе за изградњу зграде у којој би живео ексарх. Такође, захтевао је од Пожаревљана да та зграда буде изграђена близу цркве.[24]

У Пожаревцу је често боравио и епископ Стефан Љубибратић. Он је први пут посетио Пожаревац средином 1728. године. Одатле је наставио за Голубац и даље лађом у Крајину. По повратку приликом задржавања у Пожаревцу потковани су његови коњи а ту је набавио и даске од ораховине неопходне митрополијском двору. Пошто је била у току нека изградња у Пожаревцу за потребе цркве митрополит је 16/27. октобра 1728. године наредио Софронију да оде код „кригс секретара“ да интервенише око те изградње а пар дана касније 19/30. октобра писмено је наредио епископу Стефану Љубибратићу да оде у Пожаревац да надгледа ту изградњу. Скоро месец дана касније 25. новембра/6. децембра 1728. године митрополит је писао епископу Стефану у Пожаревац да за сада заврши само оно што је започето да се гради а да ништа ново не започиње. Затим је требало потом да оде у Хомоље да освешта тамошње цркве.[25]

Постојање пожаревачке епархије током 1728/29. године јасно потврђује документ: „Екстракт таксила епархие его архипастирства пожаревачкаго ексарха кир Никанора Павловића сабиратог за лето прошлое 1728 назнаменовато зде шпецифице што до рукух примио и колико издао и прохесаплено у Белграду 20 јунија 1729.“ Из екстракта сазнајемо и да је током 1728/29. године ексарх пожаревачки Никанор Павловић да би негде 1734. године ексарх постао Јован Михаиловић.[26]

24 Д. Поповић, М. Богдановић, „Протокол преписке митрополита Мојсија Петровића вођен у Будиму и Пешти од 29. септембра 1726 до 2 јануара 1727 г.“, у: **Грађа за историју Београда 1717–1739**, Београд, 1958. г, с. 160

25 **Исто**, 36–37, 178, 179, 181

26 **Исто**, 220

Пожаревачке цркве

Први помен о цркви у Пожаревцу имамо из 1678. године: **„Сију книгу, глаголеми минеи, откупи Огнан, и приложи у горну цркву архистратигу Михаилу Пожаревачку. И кои ће изнети от сего места, да је се онем штоно рекошја: взми, взми, распни јего, в лето 1678.“**[27] Међутим, ако се овде помиње горња црква да ли то значи да је већ тада у Пожаревцу постојала и друга доња црква?

Пожаревац је 1733. године имао две цркве Храм светог Архангела и Храм светог Николаја.

По подацима ексарха Максима Радковића Храм светог Архангела је био сазидан од камена, окречен и покривен шиндром. Црква је била дугачка 12 кловтора и висока 2 кловтора (ексарх није дао ширину цркве). На цркви су била постављена два осредња плехана крста. На „полуноштнијој страни“ постојала су дупла врата од брестовине са кровом. Иста таква врата су била и на припрати. Сва црква је била патосана широком циглом док је свод био од лепо скројених чамових дасака. Ексарх Максим је забележио да је црква сазидана 1723. године. Постојала је и звонара на четири ступца покривена шиндром. На звонари је постојао и простран „чардак“ а и мердевине су биле непокретне. Црква је имала два звона од којих једно омање. Премда ексарх Максим тврди да је ова црква саграђена 1723. године она је те године, сасвим извесно, само обновљена а можда је тада добила припрату. Максим детаљно набраја све шта је имала пожаревачка црква августа 1733. године на шта се ми овде нећемо задржавати само ћемо даље навести оно најбитније. Припрата је била саграђена од дрвета осим што су темељ и сокла били од камена. Таван припрате је био искључиво од дасака. Чак је имала и малу куполицу, порта је била ограђена и имала је троја врата.[28]

Интересантно је да су поред цркве биле дрвене ћелије од где су живеле бабе калуђерице. Под истим кровом је била и школа за тридесет ученика.[29]

Такозвана доња пожаревачка црква Храм светог Николаја је била саграђена од дрвета. По подацима ексарха Максима зидови су били чатме, земљом попуњени, није била окречена и била је покривена шиндром. Свод је био од дасака. Максим је забележио да је била саграђена 1724. године. У женској припра-

27 Љ. Стојановић, **Стари српски записи и натписи књ. I**, Београд, 1902, бр. 1752

28 Г. Витковић, **н. ч**, 130, 181; Н. Ђокић, Љ. Поповић, **Браничевска епархија у првој половини XIX века**, Пожаревац 2005, 46

29 Г. Витковић, **н. ч**, 131; Н. Ђокић, Љ. Поповић, **н. д**, 48

ти није било икона већ само два чирака од дрвета и десет столова. Крстионице није имала већ је на место ње био један дагар (!?) од печене земље, над којим су свештеници крстили децу. Ова доња пожаревачка црква није имала звона а није ни била освештена. У њу су свештеници ишли редом на смену.[30]

Пожаревац је 1733. године био једно од највећих насеља у Србији под Аустријанцима са 226 српских домова.[31]

Архимандрит Виђентије Стефановић читао је 28. октобра/8. новембра 1740. године црквене књиге које је саставио пожаревачки јереј Георгије Степанович за цркву св. чудотворца Христова Николе, себи и својим родитељима за душу: „... благословени јереи Георги Степанович свјатому архиереа и чудотворца Христова Николаја храму, благотрудње снискав не вјем откуд, приложи за своју и своих родителеи душу, бог да простит, јуже аз многогрјешниј Викенти Стефанович, архимандрит, прочитав, аште и неправо пр(је)писана, обаче с разумом читајушт кто ест, христианским душама весма ко спасенију полезна, невјеждам путеводителница незаблуждаема, обрјетает сја. В Пожаревац, октом. 28. 1740 года.“[32]

Овај Викентије Стефановић је имао врло интересантне титуле. У једном запису у рукопису Карловачке библиотеке потписао се као:

„Аз многогрјешнии Викентии Стефанович архимандрит Пожаревачки и Поречкиа цркви и свјатија Раваничкиа обители предстател здје мјесеца сек. 14 1740 года в монас. Боговању приходих.“[33]

Из 1768. године познат је потпис на зиду испоснице Св. Саве код Студенице, јереј Пантелејмон нове вароши Пожаревца.[34]

Када говоримо о Пожаревцу средином XVIII века споменимо још једну занимљивост. Никола Нешковић, познати српски сликар друге половине XVIII века је рођен у Пожаревцу али се преселио у тадашњу Аустрију. Учио је сликарство у Пожуну а затим наставио каријеру сликара у Вршцу. Остао је упамћен највише по иконостасу капеле Владичанског двора у Вршцу из 1763. године. Споменимо и да је Нешковић деда Јована Стерије Поповића.[35]

30 Г. Витковић, **н. ч**, 184, 185; Н. Ђокић, Љ. Поповић, **н. д**, 48

31 Г. Витковић, **н. ч**, 292

32 Запис у рук. манастира Витовнице, Љ.. Стојановић, **Стари српски записи и натписи књ. II**, Београд, 1903, бр. 2802

33 **Исто**, бр. 2811

34 Љ. Стојановић, **Стари српски записи и натписи књ. V**, Београд, 1903, бр. 8337; Н. Ђокић, Љ. Поповић, **н. д**, 50

35 М. Јовановић, **Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба**, Крагујевац, 1987, 34; Н. Ђокић, Љ. Поповић, **н. д**, 50

По извештајима аустријских обавештајаца из 1783. године Пожаревац је један од највећих градова у Србији са 300 турских[36] и 400[37] или 500[38] српских кућа. У исто време Смедерево је имало 95 турских и 40 српских кућа[39] а Јагодина 150 турских, 15 српских и 15 циганских кућа.[40]

Један од главних аустријских обавештајаца пред рат 1788. године био је и Пожаревљанин Живко Милинковић каснији храбри капетан у фрајкору. Пошто је пао у очи Османлијама морао је напустити Пожаревац и настанити се у Ковину. Пред рат, јула 1787. године добио је специјални задатак да агитује по источној Србији уходи Махмуд пашу скадарског. Он је преко Румуније дошао у Неготин одакле је преко Видина, Гургусовца, Ниша, Лесковца, Приштине и Прилепа стигао у Битољ. Истим се путем вратио у Ниш, одакле је преко Гургусовца стигао у Зајечар где је ухапшен. Успео је да се ослободи показавши своју признаницу о плаћеном харачу и коначно се вратио на аустријску територију.[41]

На основу једног извештаја Коче Анђелковића изгледа да су Турци почетком 1788. године напали на српске цркве у околини Пожаревца. Наиме, Коча је 11. фебруара 1788. године напао и освојио Пожаревац јер је њему **„тешко било гледајући, како у оној анархији, која је настала Турци нападају, шта више, и на саме цркве.“**[42] Управо је то време када је евентуално могла да страда нека црква у Пожаревцу или околини Пожаревца. За каснији ток рата нема података да су Османлије нападале на цркве и манастире у непосредној (па и широј) околини Пожаревца.[43]

Са осталим народом током рата 1788–91. године емигрирали су из Србије у Аустрију и многи свештеници. Неки од њих су и после склопљеног мира остали да живе у Аустрији.

36 Д. Пантелић, **Ухођење Србије пред Кочину крајину**, Глас СКА CLIII, Београд 1933, 126 и 129

37 **Исто**, 126

38 **Исто**, 129

39 **Исто**, 126

40 **Исто**, 131

41 Д. М. Павловић, **Србија за време последњег Аустријско-турског рата (1788–1791)**, Београд, 1910, 13

42 **Исто**, 28

43 Постоје прилично детаљни извори о догађајима у том периоду, у којима су забележени и мање важни подаци, као што је рецимо спаљивање црквене куће у Хомољу па је тешко прихватити да ни аустријски ни српски извори не би забележили спаљивање цркава и манастира. Практично једини извор за „страдања“ цркава и манастира у рату 1788–1791. године је Јоаким Вујић код кога је то опште место. Наравно има и изузетака као што је Раваница која је сигурно тада страдала као и, вероватно, Тршка црква.

Међу њима су били и пожаревачки прота Антоније Димитријевић који се са својом породицом населио у Белој Цркви и пожаревачки свештеник Јевтимије Поповић који је остао да живи у Вршцу.[44] Владика темишварски Јован Јовановић Шакабента, поднео је, 21. јануара 1792. године, извештај Илирској канцеларији, о способностима и заслугама свештеника који су остали у Аустрији. Пожаревачки прота Антоније по сопственом признању није био способан за свештеника у Банату. Прота није знао ни да чита ни да пише а знао је турски и помало грчки језик, наравно поред српског. За разлику од њега свештеник Јевтимије Поповић је био способан за свештеника у Банату. Поред српског знао је и турски језик.[45]

Да је црква у Пожаревцу била у функцији између Кочине крајине и Првог српског устанка сведочи нам то да је митрополит Леонтије у Пожаревцу 8. јула 1801. године рукоположио Бранка Димитријевића за свештеника.[46]

Црква Св. Арханђела се налазила на простору некадашње велике пијаце с источне стране, на крају Табачке чаршије која је одвајала српску махалу од турске касабе. У току борби за ослобођење Пожаревца Турцима је црква служила као утврђење око кога је био шанац. По неким тврђењима скоро је била уништена током борби. Олтар је био разрушен јер су Срби у неколико махова упадали у олтар у циљу да из њега истерају Турке.[47]

Интересантно је да је у пожаревачкој цркви митрополит Дионисије 21. јула/2. августа 1814. године рукоположио у свештенике Димитрија Илића из Кладурова и Матеју Јовановића из Брзооде.[48]

После ослобођења од Турака књаз Милош је неколико година касније дао да се сазида потпуно нова црква и то на другој локацији. Црква је подигнута испод брда, подаље од пијаце и турске чаршије.

Књаз Милош је 9/21. децембра 1832. године издао наредбу Но 3523 о попису свију новосаграђених цркава у Србији. Јосиф Милосављевић у списку новосаграђених цркава у Пожаревачкој нахији послатом 14/26. децембра 1832. године каже: „Пожаревачка је грађена у 1818. лешо и 1819. Храм сашествије светога Духа (!? напомена аутора)[49]".[50] У „Списку цркви трошком његове Светлости сазидане", од 19/31. јануара 1837. године наводи се даје у вароши Пожаревцу мирска црква храм Св. Архангела Михаила, зидана 1819. године.[51] Исто садржи и „Списак Цркви Трошком Његове Светлости у Средоточној Команди сазидане" од 6/18. фебруара 1837. године[52] По подацима из пописа из 1836. године пожаревачка црква (храм Св. Архистратига Михаила и Гаврила) је сазидана 1819. године трошком књаза Милоша.[53] Митрополит Михаило такође усваја 1819. годину као годину зидања пожаревачке цркве,[54] а исто чине и Р. Марковић,[55] Д. Кашић,[56] М. Коларић[57] и Никола Кусовац.[58]

Као што видимо није спорно да је пожаревачку цркву храм Светог Архистратига Михиала и Гаврила подигао књаз Милош 1819. године или како наводи Јоаким Вујић: **„њу сопственим својим иждивенијем созидао и украсио."**[59] Богато снабдевена пожаревачка црква је служила као парохијска и дворска црква, јер је књаз Милош имао у Пожаревцу и свој двор.[60]

Цркву је осветио 1823. године београдски митрополит Агатангел.[61]

За унутрашње уређење цркве „малање" и 'исиисивање образа" израду икона на иконостасу, кнез је 1824. године обез-

44 Д. М. Павловић, **н. д**, 215

45 Д. М. Павловић, **н. д**, 216 напомена 1.

46 АС - Државни Совјет - РН№ 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. тс, число 87, лист 62

47 М. Манојловић, **Пожаревац од турске касабе до српске вароши (1804–1858)**, Пожаревац, 2005, 97

48 АС - Државни Совјет - РН№ 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. тс, число 78, лист 62 и число 106 лист 63. Н. Ђокић, Љ. Поповић, **н. д**, 51

49 Овај податак сасвим сигурно није тачан, није спорно да је храм пожаревачке цркве био Св. Архистратига Михаила и Гаврила

50 АС-КК-XX-11473; Ти. Р. Ђорђевић, **Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)**, Београд-Земун, 1926, 379

51 АС-КК-XXXV-867, Списак Цркви трошком Његове Свјетлости Сазидане

52 АС-КК-X-479, Списак Цркви Трошком Његове Светлости у Средоточној Команди сазидане

53 АС–ДС-II Бф1Н°30/836, Списак Цркви находећи се у Окружју Пожаревачком, и описаније сваке Цркве по наособ у целом њеном состојанију, число 1, лист 3–9

54 Митрополит Михаил, **Православна србска црква у књажеству Србији**, Београд, 1874, 21

55 Р. Марковић, **Задужбине кнеза Милоша**, Просветни гласник бр. 3–5 (март, април и мај) 1942, 124

56 Д. Кашић, **Рад кнеза Милоша на подизању и обнови цркава и манастира**, Гласник српске православне цркве бр. 10/1960, 268

57 М. Коларић, **Грађевине и грађевинари Србије од 1790 до 1839 године**, Београд, 1959,11; М. Коларић, **Класицизам код Срба (1798–1848)**, V, Београд, 1966, 25

58 **Класицизам код Срба - Каталог грађевинарства** (приредио Никола Кусовац), Београд, 1967, 16

59 Ј. Вујић, **Путешествије по Сербији I**, Београд, 1901, 50; Душан Кашић, **н. ч**, 268

60 Р. Марковић, **н. ч**, 124

61 М. Пурковић, **Пожарева**ц, Пожаревац, 1934, 57

бедио „молера“ Аксентија Јанковића. Књаз Милош се старао да наручени послови око израде икона буду што боље урађени, дајући упутства како свом брату Јовану у Пожаревцу, тако и архимандриту Мелентију Павловићу кога је тамо послао како би иконе на иконостасу испале што боље.[62] Насликаним иконама кнез није био задовољан, али је и поред незадовољства радом пречанског молера Аксентија Јанковића, преко архимандрита Мелентија Павловића 1825. године наручио нове иконе.[63] У плаћању поприличног рачуна за сликање икона помогао је и трговац пожаревачки, Станислав Јовановић.[64]

Првобитно, црква је била изграђена без звоника, исто као и неке значајније цркве тог времена, у Крагујевцу или Јагодини. Звоник је дозидан 1854. године.[65] У унутрашњости је олтар одвојен иконостасом који је доста касније урађен у стилу барока.[66]

Уметничко сликарство пожаревачке Саборне цркве представљено је у делима два позната сликара из различитих епоха и сасвим супротних ликовних схватања. Први сликар је Јања Молер који је за пожаревачку цркву 1830. године израдио 14 целивајућих икона.[67] Други сликар пожаревачке цркве, Милија Марковић, урадио је иконе на иконостасу 1852. године.[68]

Цркве овакве архитектонске концепције грађене су широм кнежевине Србије тридесетих година XIX века, а најсличнија пожаревачкој цркви је црква у Ваљеву приликом чијег подизања књаз Милош је наложио да се гради по узору на пожаревачку.[69]

„Обштество вароши пожаревачке сагласило се да три звона за пожаревачку цркву, преко Петра Поповића, тутора црквеног, у Темишвару где се звона лију, набаве“.[70] За Духове 1830. године, када је варошка слава, по први пут зазвонила су звона на звонари у порти пожаревачке цркве.[71]

Како је пожаревачка црква већ од 1825. године постала духовно седиште вароши, кнез Милош је у жељи за даљим унапређењем црквеног живота на овим просторима покушао 1831. године да обнови Браничевску епархију. У настојања спада и избор првог, будућег епископа пожаревачког у лику архимандрита Герасима (Ђорђевића), настојатеља манастира Студенице. Њега је хиротонисао митрополит Мелентије (Павловић) „за епископа пожаревачког“ 13/24. октобра 1831. године. Посвећени епископ Герасим, ни тада, а ни доцније, није заузео трон браничевских епископа, нити је Браничевска епархија тада обновљена, јер је убрзо отишао за епископа упражњене шабачке епархије.[72]

Подизањем цркве испод брда на ком су били кнежеви виногради и просецањем нове „Црквене“ чаршије неколико година касније (1825), средиште вароши се померило од велике пијаце према цркви. Црква је посебно добила на значају од времена када је кнез Милош у Пожаревцу себи направио двор (1825). У њој је кнез заједно са члановима своје породице и угледним гостима често присуствовао литургији. На сваки благдан или породични празник који је прослављао у свом двору у Пожаревцу, кнез Милош је најпре одлазио на богослужење и литургије у цркву. Литургија и свечаности које су том приликом приређиване изазивале су велику пажњу грађана. Били су то тренуци када су се отменији грађани окупљали од двора до цркве, упарађени желели да поздраве и дочекају кнеза.[73]

Црква је постала духовно средиште вароши где су свечано обележавани сви хришћански празници и обичаји (причешће, опела, молитве, литије). Посебно свечано је прослављан Божић и Ускрс у цркви кад је кнез боравио у Пожаревцу. Више пута у цркви је било молитви за оздрављење болешљивог кнежевића Милана. **„Не само двор књажескиј, но и сви житељи Пожаревачки деле опечаленије за овако опасним стањем Господара Милана“** те су **„почели овде молебства у цркви свршивати, и слати тотле молитве к Цару Царева, да би се смиловао, подариши првобитно здравље Господару Милану...“**[74]

Сличних свечаности било је и приликом прослава Духова, варошке заветине и Велике Госпође када је књаз најчешће боравио у Пожаревцу. Свечано је у цркви прослављен добитак

62 М. Манојловић, **Пожаревац од турске касабе до српске вароши (1804–1858)**, Пожаревац, 2005, 98; Н. Ђокић, Љ. Поповић, **н. д**, 53

63 АС-КК-XXXV-14 (17. новембра 1825).

64 АС-КК-XX-1508,509 (19. новембра 1825); Б. П. 42223; АС-КК-XXV--1П268 (15. децембра 1825).

65 М. Пурковић, **Пожаревац**, 58.

66 В. Касалица, **Саборна црква у Пожаревцу**, Споменици Смедерева и Браничева, 1, Смедерево, 1997, 60–71

67 Н. Кусовац, **Каталог црквеног сликарства и примењене уметности, Класицизам код Срба 6**, Београд, 1967, 29; М. Јовановић, **Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба**, Крагујевац, 1987, 53

68 Н. Кусовац, **Милија Марковић свештеник и сликар**, Гласник Српске православне цркве 9, Београд, 1965, 276

69 АС-КК-IV-498 (6. април 1836); Б. Вујовић, **Уметност обновљене Србије 1791–1848**, Београд, 1986, 112

70 АС-ПО-77/86 (9. фебруар 1830), АС-КК-XXI-991, Б. П. 525

71 АС-КК-XXI-1037,1038, Б. П. 539

72 **Шематизам Епархије Браничевске**, Пожаревац 1972, 8

73 Н. Ђокић, Љ. Поповић, **н. д**, 54

74 Новине Србске, бр. 49 од 8. децембра 1834. г.

Великог султанског ордена дарованог књазу Милошу 10/22. октобра 1834. године. У цркви је свечано било и приликом поласка и повратка кнеза Милоша из Цариграда 1835. године.[75]

У то време не само вашарска већ и празнична атмосфера је владала и за време панађура који се у Пожаревцу одржавао на Томину недељу све док 13/25. фебруара 1842. године није донет указ да се панађур пожаревачки не држи на Томину недељу него на Павлов дан.[76]

У Пожаревцу је било врло свечано и при устоличењу митрополита Петра Јовановића. Наиме, уз савет Карловачког митрополита Стратимировића, избор књаза Милоша је пао на његовог дотадашњег секретара Павла Јовановића. Да би се испунили услови Павле Јовановић је од стране кнеза Милоша упућен ужичком епископу Никифору да га замонаши. „Замонашен је октобра 1833. и за само петнаест дана прошао је све монашке и свештене чинове до закључно архимандритског".[77] При замонашењу Павле је добио ново име, Петар.

Архимандрит Петар обрео се у Цариграду почетком децембра 1833. године. Тамо је прво 5/17. децембра извршен „прописани избор за Митрополита Српског". А 6/18. децембра, на дан Св. Николе, је извршен и чин посвећења за епископа. Патријарх Константин који га је посветио, даровао му је том приликом и жезло и митру. Чином посвећења београдски новонаименовани митрополит добио је и нови ранг. „Београдски митрополит био је до сада у дванаестом, а сада у другом степену", јављао је нови митрополит митрополиту Стратимировићу, у Сремске Карловце. Новопосвећени митрополит није се дуго задржао у Цариграду. По жељи књаза Милоша он се вратио у Пожаревац, једну од две престонице кнеза Милоша, 23. децембра 1833/4. јануара 1834. године[78] да би са њиме провео божићне празнике.

Долазак митрополита Петра у Пожаревац обележен је и његовом првом архијерејском литургијом на дан Божића. „На дан Рождества Христова служио сам као архијереј прву божествену литургију", писао је он митрополиту Стратимировићу.[79] На крају службе он је пред кнезом и окупљеним народом одржао и беседу, коју овде у целини доносимо:

„Благочестиви христијани.

Ако и која добродетељ душу човеческу украшава, то благодарност њу заиста дичи и вишим сушчествама уподобљава. Признати примљена благодејанија, она пред лицем света јавно исповедати, на њима указивати се свагда благодарним, јесу својства питоме, благородне душе. Човек, на Божиим и човеческим благодејанијама признателан, прилаже сав труд, све стараније своје, како би благодетељу своме угодио и удовлетворио; он се сваког, и најмањег худог дела клони; а извершује све оно, што је добро и красно, што је Богу и људима угодно.

Тронут истином ови речиј, не могу премолчати, да при првој безкровној жертви, коју сам данас као Архијереј у овом Божественном Храму совершио, не опоменем, и да не изјавим она благодејанија, која сам од Тебе, пресветли, славом и честију увјенчаниј Државниј Књаже и Государју, величајшиј мој после Бога Благодјетељу, получио. Ти, премилостивиј, ком се благоденствију прељубезног нашег отечества денонoћно стараш, благоволио си изабрати мене за Архипастира стада у Епархии Митрополитској, и поверити ми правленије Церкве Христове.

Речи ми оскудевају, и језик мој изнемогава, да Ти достојну, коју чувствујем, изразим благодарност. Преблаги Бог од ког свакиј совершени дар происходи, да преизобилно награди Твоја на мене изливена благодејанија! да умножи и до глубочајше старости продужи дане дејателнога, и за Србство тако полезнога твога живота! да излије богату благодат своју на прељубезне, нам високопочтењејше Наследнике Твоје! и да под њима продужи славу и чест именна Српског и милог нашег отечества!

А моје ће све стараније бити, да, управљајући поверено ми словесно стадо по ученију Христа Спаситеља, колико ми је више возможно соотвјететвујем Твоме и целог народа Српског предузетом о мени ожиданију. При чему просим преблагог Творца кому буди синовља и рабољепна благодарност моја на непостижимом његовом о мени промотренију, да ми дарује благодат, крепост и помоћ ко богоугодном његовом служенију, и да ме сотвори верним и ревностним строитељем свете твоје Церкве.

Подобним благодарности чувством, кои од вас, Благоч. Хр., кои од синова миле Сербије, к пресвјетлому Књазу нашему није одолжен? Није лж цело отечество наше Његовим денонoћним попеченијем, Његовим мудрим, цељи сходним управленијем у данашње благополучно стање слободе,

75 Н. Ђокић, Љ. Поповић, **н. д**, 54

76 Зборник 2, 162

77 Слијепчевић, нав. дело, стр. 326; Алекса Илић: Петар Јовановић, митрополит београдски, Београд, 1911, стр. 11–15; АС КК XXXV-774, 777.

78 АС, КК XIV-188.

79 А. Илић, **Петар Јовановић, митрополит београдски**, Београд, 1911, 29; М. Гавриловић: **Милош Обреновић, књ. III**, Београд, 1912, 504.

мира и благодејствија положено? Дужност је дакле Христијанска свију нас, Благољубиви слушатељи да премилостивому Государу и Књазу нашему благодарни будемо, извршујући заповести Његове радо, охотно и без и најмањег роптанија; и да предани истином љубовију и непоколебином привержености к целом светлом и прослављеном дому Његовом.

Напоменувши Вам ово, поздрављам вас возљубљено моје по Христу стадо, с данашњим торжественним, прерадостним даном, који празднујемо Рождество Господа и Бога нашега, Исуса Христа. Преблагиј бог, кои је нашега ради спасенија јединородног сина свог на Земљу послати изволио, да нас сподоби, да будемо, и последователи оне Божествене и спасителне науке, коју је Спаситељ наш на Земљи проповедао и нама за набљуденије и управленије оставио, како би се тим начином удостоили оног вечног блаженства, које је он свима, вољу Отца његова испуњавајућима, објешчао. Он Всемогушчиј, који и благослови, да Вам дарује сва блага и душевна и телесна, да Вас сподоби данашњиј дан много година у здрављу, благополучију и сваком задовољству прадновати, и при том ону радост и благодарност чувствовати, коју су при Рождеству Христову чувствовали Ангели на небу, воспјевајући: „Слава во вишњих Богу, и на земљи мир, в человјецјех благоволеније. Амин“[80]

После задржавања у Пожаревцу, у коме је боравио до после Богојављења (8/20. јануара 1834. год), Петар се сместио у Крагујевцу, у коме му је била резиденција до 1835. године, када је ова пренета у Београд.

У пожаревачкој цркви постојао је и „Свјашчени суд консисторијални“ у коме је председавао протопрезвитер пожаревачки са два варошка свештеника.

Материјално стање цркве било је доста добро, не само што ју је кнез даривао и настојао да ни у чему не оскудева, већ и стога што је имала добре приходе од кирија дућана који су се налазили у „црквеној“ новој чаршији на, такозваном, црквеном имању. Црква коју је кнез Милош подигао у Пожаревцу и која је до половине XIX века задовољавала духовне потребе варошана и двора постала је тескобна за увећано становништво, па и многима далека јер се и варош удвостручила. Општинске власти у жељи да задовоље те потребе увећаног становништва, педесетих година XIX века праве планове како би у средини вароши подигле још једну цркву. У тој намери Општина пожаревачка откупила је плац насупрот места некадашње џамије и ту намеравала подићи нову цркву. Од Савета Општина је затражила да јој уступи плац и читав простор око, тада скоро разграђене џамије, како би ту школу и нову цркву подигла. Савет није удовољио Општини 1853. године, зато што је пропустила прилику да 1839. године када је држава дозвољавала да се верски турски објекти пренесу у посед српске цркве, тамошњу џамију и простор око ње, пренесе на цркву. Тако ће оронула џамија дочекати скоро крај XIX века, а Општина пожаревачка остати без погодног плаца за цркву.[81] Другу цркву светог Николе и породичну гробницу, подигао је у Пожаревцу и свештеник Петар Шљивић (син војводе Живка Шљивића) са супругом Јеленом. Цркву саграђену по плану Светозара Ивачковића осветио је 7/19. септембра 1890. године митрополит Михаило.[82]

Пожаревачки свештеници

Први познати пожаревачки свештеник после 1815. године био је Јосиф Момировић, протопрезвитер Пожаревачке нахије. Њему је митрополит београдски Агатангел 24. децембра 1817. године послао „Урежденије“ да су сви „свештеници ... без всјакаго противославија“ њему дужни да се повинују у Пожаревачкој нахији. У вароши, током тридесетих година у Пожаревцу налазимо обично по три свештеника.

Први следећи пожаревачки презвитер за кога знамо био је Јелисеј Марковић. Јелисеја је 22. марта/3. априла 1814. године рукоположио епископ Петар Видак у Вршцу.[83] Јелисеј је био свештеник у Кисиљеву у време кад се у том селу зидала црква, при првој влади књаза Милоша. Кисиљевачка црква се у изворима први пут помиње 1824. године.[84] Годину дана касније кметови из Кисиљева су 20. августа/1. септембра 1825. године, у самом Кисиљеву, издали писмену потврду о поклањању ливаде у Рудареву свештенику Јелисеју Марковићу.[85] Јелисеј је прешао на једну од пожаревачких парохија 1828. године за шта је добио синђелију 7/19. октобра 1828.

80 **Содержание слова, које је новопостављениј г. Митрополит Петар на дан рождества Христова 1833 године, први пут као архијереј служившиј, у цркви Пожаревачкој изговори,** Новине Србске, 1834, № 2, 8.

81 М. Манојловић, **н. д**, 102; П. Мирковић, **н. д**, 92

82 Весник Српске цркве IX, (Београд 1890), 1058.

83 АС - Државни Совјет - РН№ 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. бр. 67, лист 62

84 Тада је, као помоћ за кисиљевачку цркву књаз Милош 8/20. августа 1824. године одобрио (од ђурђевског пореза за 1824. годину) 500 гроша која су исплаћена 14/26. августа 1824. године. М. Петровић, **Финансије и установе обновљене Србије до 1842. књ. II**, Београд 1898, 311 и 320; М. Петровић, **Финансије и установе обновљене Србије до 1842. III**, Београд 1899, 95

85 АС-Суд општенародни српски-Н№. 501

године.[86] Јелисеј је постао протопрезвитер пожаревачки најкасније 1831. године[87] а то је био и у јесен 1836. године.[88] Књаз Милош је почетком 1837. године упознао Митрополита са **„неваљалим поведенијем“** протојереја пожаревачког Јелисеја Марковића с препоруком да на друго место буде уклоњен.[89] Митрополит је одговорио књазу да је протојереј пожаревачки Јелисеј послат у манастир Горњак на епитамију да тамо борави док се на друго место не премести.[90] Даљу судбину проте Јелисеја за сада нисмо могли да утврдимо.

Следећи пожаревачки свештеник из тог времена о коме нешто више знамо је Кирил (Ћирило) Јевтић. Кирил је рођен вероватно 1806. године а 7/19. октобра 1832. године рукоположио га је у Београду митрополит Мелетије. У јесен 1836. године Кирило је пребивао у Пожаревцу и имао је синђелију на парохију.[91] Кирил је бар од 1857. па до смрти 1897. године био парох лучички.[92] Крајем 1881. године јереј Аврам Лешевић капелан ужички постављен је за капелана Кирилу Јевтићу пароху лучичком у округу пожаревачком.[93] Популарни поп Ћира је на Светог Илију 1896. године прославио 90 година живота и 64 година свештеничке службе. Био је у то време један од најстаријих свештеника у Србији али још увек крепак и оран за рад. Због своје добре нарави и дарежљивости био је омиљен код свих својих пријатеља и познаника.[94] Јереј Ћирило (Кирило) Јевтић парох лучички умро је 23. маја/4. јуна 1897. године у Пожаревцу.[95]

О јереју Илији Поповићу такође нешто више знамо. Или ја је рођен или око 1796. године[96] или око 1802. године.[97] Рукоположио га је 17/29. априла 1832. године митрополит Мелентије у Пожаревцу. У јесен 1836. године Илија је живео у Пожаревцу и имао је синђелију на своју парохију[98] али је вероватно држао неку оближњу парохију јер је 1858. године и 1865. године[99] био капелан у Пожаревцу. Из пописа из 1862. године о њему сазнајемо нешто више. Живео је у Пожаревцу и био је ожењен Стојаном (58 година) а са њим су живели синови Јован ђак (22 године) и Василије (16 година). Од имања је имао једну кућу са плацом, један браник са ливадом и њивом од 4 дана орања, једном њивом од један дан орања, једном баштом, једним виноградом од 4 мотике, једном њивом од два дана орања, 2 браника, једним виноградом – ледином од једне мотике – све то у укупној вредности од 372 дуката цесарских. Месечни приход је био 13 талира. Јереј Илија је по имању и по месечном приходу припадао у III класу.[100] Илија се 1879. године јавља као парох брежански и то ће остати све до смрти.[101] Станоје Поповић, учитељ мишљеновачки, рукоположен је 29. јуна/11. јула 1883. за ђакона а 30. јуна/12. јула 1883. године за свештеника и постављен за капелана свештенику брежанском Илији Протићу[102] који ће две године касније, тачније, 2/14. августа 1885. године умрети у својој 90. години живота.[103]

Врло мало знамо о јереју Максиму Поповићу кога је 1/13. априла 1834. године рукоположио митрополит Петар у Крагујевцу.[104] У 1836. години јереј Максим је пребивао у Пожаревцу и није имао синђелију на своју парохију.[105]

Јевтимије Петковић је, као ђакон и учитељ, 1836. године живео у Пожаревцу. Рођен је око 1813. године у Вршцу. Постао

86 Павле Швабић, **Прилози за историју српске цркве, Антим митрополит београдски (1827–1831) у својим писмима кнезу Милошу**, Гласник Православне цркве у Краљевини Србији бр. 9 и 10/1903, 631–632

87 Павле Швабић, **Прилози за историју српске цркве, Антим митрополит београдски (1827–1831) у својим писмима кнезу Милошу**, Гласник Православне цркве у Краљевини Србији бр. 9 и 10/1903, 620

88 АС - Државни Совјет - РНº 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. бр. 67, лист 62

89 АС-Митрополија-Но. 131/37

90 АС-Митрополија-Но. 132/37

91 АС - Државни Совјет - РНº 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. те число 70, лист 62

92 **Шематизам Србије за** 1858, 44; **Шематизам Србије за** 1865, 82; **Шематизам Србије за** 1879, 150; **Шематизам Србије за** 1889, 97

93 **Постављени су**, Хришћански весник бр. 1 јануар 1882, 63

94 Весник српске цркве св. VII/1896, 649

95 **Умрли**, Весник српксе цркве св. VI (јуни) 1897, 576

96 Хришћански весник бр. 10/1884.г, 800

97 Бранко Перуничић, **Град Пожаревац и његово управно подручје**, Београд 1977, 1574

98 АС - Државни Совјет - РНº 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. те, число 79, лист 62.

99 **Календар са шематизмом књажества Србије за 1858**, у Београду 1858, 44; **Календар са шематизмом књажества Србије за 1865**, у Београду 1865, 82

100 Б. Перуничић, **Град Пожаревац и његово управно подручје**, Београд 1977, 1574

101 **Календар са шематизмом књажества Србије за 1879**, Београд 1879, 150

102 Хришћански весник бр. 8/1883, 512; Глас православља бр. 12/1883, 96

103 Хришћански весник бр. 10/1884.г, 800

104 АС - Државни Совјет - РНº 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. число 81, лист 62.

105 АС - Државни Совјет - РНº 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. число 81, лист 62.

је учитељ у Србији 1834. године[106] а 21. децембра 1834/2. јануара 1835. године рукоположио га је за ђакона митрополит Петар у Крагујевцу.[107] У 1836. години ђакон Јевтимије је, као што смо рекли, пребивао у Пожаревцу[108] и радио је као учитељ Млађе правителствене школе у Пожаревцу. По мишљењу директора свију школа у Србији Петра Радовановића био је средње способности и доброг владања.[109] Јевтимије је бар од 1858. године па до смрти 1879. године био парох кобиљски.[110] Током 1876. године добио је за капелана јереја Александра М. Николајевића.[111] Упокојио се 4/16. маја 1879. године у 62. години живота. Служио је као свештеник 30 година.[112]

Споменимо на крају и пар свештеника који су службовали у Пожаревцу нешто касније, али су у време прве владе књаза Маилоша службовали у близини Пожаревца или су већ били заначјне фигуре српске цркве прве половине XIX века.

Врло занимљива личност је био јереј Милија Марковић. По подацима из „Летописа саборне (старе) пожаревачке цркве“ јереј Милија је дошао на пожаревачку парохију 1840. године.[113] Милија је готово сигурно син проте пожаревачког Јелисеја Марковића. Рођен је око 1812. године, вероватније негде у Банату, него што се обично узима у Пожаревцу. Али је неоспорно врло рано са оцем прешао у Србију у пожареваки крај где је у Кисиљеву и одрастао. Милију је 25. марта/6. априла 1834. године рукоположио у Београду митрополит Петар. Он је у јесен 1836. године био капелан у Кличевцу.[114] Милија ће врло брзо постати познат као „исторически живописац“. Од 1850. године бавио се и фотографисањем (изучио га је тада код путујућег дагеротиписте Адолфа Дајча). У почетку је сликао зографским стилом, али је касније одлучио да крене новим путем, па ће већ 1852. године на иконостасу манастира Рукумије раскрстити са зографским стилом.[115] Радио је по целој тадашњој Србији, на пример 1857. у Бранковинској, а 1865–66. године и у Ваљевској цркви. Постао је распоп али за сада нисмо успели да сазнамо када се самоиницијативно рашчинио. Радио је са братом и сином. Умро је у Београду 21. априла/3. маја 1877. године.

О Јовану Николићу, за сада знамо само толико да је од 1840. године почео да служи при пожаревачкој цркви.[116]

Прота пожаревачки од 1842. па до 1849. године био је Јосиф Стефановић који је истовремено служио и на I протској пожаревачкој парохији.[117] Јосифа је 9/21. маја 1830. године рукоположио београдски митрополит Антим. Већ 1836. године био је протојереј и привремени члан Консисторије.[118] У Пожаревац је премештен 1842. године и одмах је постављен за проту.

Арон Новаковић је рођен око 1812. године у Калуђерову у Банату.[119] Почео је да ради као учитељ 1835. године а 1836. године је био учитељ „Селске“ школе у Смољинцу. По мишљењу директора свију школа у Србији Петра Радовановића био је способан за сеоску школу и био је доброг владања.[120] По подацима из „Летописа саборне (старе) пожаревачке цркве“ почео је да служи при пожаревачкој цркви од 1844. године.[121] Арон је бар од 1857. па до 1864. године био дубра-

106 **Списак свију у књажеству Сербије находећи се учитеља**, у: Тих. Р. Ђорђевић, „Архивска грађа за насеља у Србију у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)“, Београд-Земун, 1926, 518. По овом списку имао је 1836. године 24 година. По некрологу умро је 1879. године у 62. години живота то значи да је рођен око 1817. године. Сматрамо да је тачнији податак из Списка јер је званичан документ.

107 АС - Државни Совјет – РН№ 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. число 80, лист 62.

108 АС - Државни Совјет - РН№ 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. число 80, лист 62.

109 **Списак свију у књажеству Сербије находећи се учитеља**, у: Тих. Р. Ђорђевић, „Архивска грађа за насеља у Србију у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)“, Београд-Земун, 1926, 519

110 **Календар са шематизмом књажества Србије за 1858**, у Београду, 1858, 44; **Календар са шематизмом књажества Србије за 1865**, у Београду, 1865, 85; **Календар са шематизмом књажества Србије за 1879**, Београду, 1879, 151

111 Хришћански весник бр. 14 од 15. октобра 1879,335

112 Хришћански весник бр. 8 од 15. јула 1879, 192; Хришћански весник бр. 14 од 15. октобра 1879,335

113 **Летописа саборне (старе) пожаревачке цркве**

114 АС - Државни Совјет - РН№ 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. бр. 102, лист 63

115 Павле Васић, „Уметност у Крушевцу“, у: **Уметничка топографија Крушевца**, Нови Сад – Крушевац, 1990, 199

116 **Летописа саборне (старе) пожаревачке цркве,** 16

117 **Летопис Саборне (старе) пожаревачке цркве**, 16

118 АС - Државни Совјет - РН№ 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. бр. число 1, лист 60

119 **Списак свију у књажеству Сербије находећи се учитеља**, у: Тих. Р. Ђорђевић, „Архивска грађа за насеља у Србију у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)“, Београд-Земун, 1926, 518. По подацима из овог списка Арон је 1836. године имао 25 година и родом је из „Калуђерова II-е банатске Регименте у Цесарији“. Б. Перуничић, **Град Пожаревац и његово управно подручје**, Београд 1977, 1574. У време пописа 1862. године Арон је имао 50 година.

120 **Списак свију у књажеству Сербије находећи се учитеља**, у: Тих. Р. Ђорђевић, „Архивска грађа за насеља у Србију у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)“, Београд-Земун, 1926, 519

121 **Летописа саборне (старе) пожаревачке цркве**

вички парох.[122] Управо док је службовао у Дубравици позван је 1858. године у Београд.[123] У време пописа 1862. године живео је у Пожаревцу. У то време је имао 50 година и био је ожењен Маријом (47 година). Имао је посинка Милоша (22 године) који је био дућанџија у Београду. Од имања 1862. године је поседовао кућу са плацем и оградом од тврдог материјала – укупне вредности 300 дуката цесарских. Месечни приход од парохијалног прихода на 200 домова био је 21 талир. По имању је спадао у II класу а по месечном приходу у IV класу.[124]

Вићентије Протић је био син Јована Поповића, проте смољиначког. Рођен је 1799. године у Смољинцу. Рукоположио га је 2/14. марта 1823. године митрополит Агатангел у Крагујевцу. Прво место службовања му је било у Касидолу. У јесен 1836. године Вићентије је пребивао у Смољинцу као протојереј и имао је синђелију на своју парохију.[125] Из политичких разлога 1844. године осуђен је на три године робије у гургусовачкој кули. Након одлежане робије књаз Александар Карађорђевић га је помиловао а митрополит Петар му је вратио протојерејски чин и поставио на II смољиначку парохију на којој је остао до краја 1850. године. Почетком 1851. године је премештен за привременог окружног протојереја у Пожаревцу. Као привремени протојереј пожаревачког протопрезвитерства био је 1853. године члан апелаторијалне конзисторије.[126] Већ као стални прота пожаревачки отишао је 1858. године у Влашку са Депутацијом по Књаза Милоша а за то време одправљао је дужност протојерејску Василије Девић, „ондешњи“ парох.[127] По подацима из „Летописа саборне (старе) пожаревачке цркве“ протојереј Вићентије је био прота протопрезвитерата пожаревачког до смрти 21. октобра/2. новембра 1861. године.[128] Прота Вићентије је важио за угледног политичара – обреновићевца. Управо је зато био и изабран у делегацију која је отишла по књаза Милоша у Влашку.

122 **Календарю са шематизмомю кнжжества СрбЦ за 1858**, у Београду, 1858, 44; **Календарю са шематизмомю кнжжества СрбЦ за 1865**, у Београду, 1865, 82

123 АС- Митрополија - Регистар Не. за годину 1858. му, Но. 618

124 Бранко Перуничић, **Град Пожаревац и његово управно подручје**, Београд 1977, 1574

125 АС - Државни Совјет - РН№ 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836. те, число 83, лист 62; **Летопис Саборне (старе) пожаревачке цркве**, 17

126 **Шематизам Србије за** 1853, 225

127 АС - Митрополија - Регистар за годину 1858. Н№. 900

128 **Шематизам Србије за** 1858, 43; **Летописа саборне (старе) пожаревачке цркве,** 18

РЕЗИМЕ

Први епископ пожаревачки Јосиф спомиње се први пут 1627. године. Никодим „митрополит Смедереву и Браничеву“ се помиње 1667. године. Михаило митрополит смедеревски помиње се 1682. године а 1683. године јавља као „владика смедеревски и жички.“ Негде 1684. године хиротонисан за митрополита пожаревачког Јоаникије. Патријарх Арсеније Чарнојевић је 25. маја/4. јуна 1689. године у Пожаревцу где га је дочекао митрополит Јоаникије и касније се са њим повукао у Угарску. Са њима је отишло доста Пожаревљана који су се настанили у Сент Андреји у једној улици у којој су подигли и цркву која се и данас зове пожаревачка црква. Јоаникије није добио нову епархију али је задржао титулу јер се на истом прологу потписао 1690. године као митрополит браничевски. Уместо епархије добио је Футог и неколико села за издржавање. Када се 1702. године разболео пренет је у Шишатовац и сахрањен пред црквом, у другој припрати, с леве стране. Пожаревачка епархија је, највероватније после себе 1690. године спојена са београдском митрополијом па се тако 1703. године јавља Михаило митрополит београдски и пожаревачки. Владика Михаило „Бјелградски“ се последњи пут јавља у изворима 1710. године.

Засад није могуће одговорити на питање када је из титуле београдског митрополита испала пожаревачка епархија. Највероватније са смрћу митрополита Михаила. У сваком случају под аустријском влашћу пожаревачка епархија има своје ексархе.

Први помен о цркви у Пожаревцу имамо из 1678. године и то горња црква архистратига Михаила. Пожаревац је 1733. године имао две цркве: Храм светог Архангела и Храм светог Николаја. Пожаревац је имао цркву и пред Први српски устанак. У току борби за ослобођење Пожаревца Турцима је црква служила као утврђење око кога је био шанац због чега је озбиљно пострадала.

Пожаревачку цркву храм Светог Архистратига Михиала и Гаврила подигао је књаз Милош 1819. године. Богато снабдевена пожаревачка црква је служила као парохијска и дворска црква, јер је књаз Милош имао у Пожаревцу и свој двор. Цркву је осветио 1823. године београдски митрополит Агатангел. Другу цркву светог Николе и породичну гробницу, подигао је у Пожаревцу и свештеник Петар Шљивић (син војводе Живка Шљивића) са супругом Јеленом. Цркву саграђену по плану Светозара Ивачковића осветио је 7/19. септембра 1890. године митрополит Михаило.

SPIRITUAL LIFE IN POŽAREVAC DURING THE FIRST REIGN OF DUKE MILOŠ

Abstract: The work gives an overview of the bishops from the 18th and 19th century, the history of the oldest Požarevac churches and biographies of Požarevac ministers from the first half of the 19th century.

Keywords: Požarevac, Duke Miloš, spiritual life, Požarevac Bishop Josif, Mitropolit Nikodim, Smederevo Mitropolit Mihailo, Požarevac Mitroploit Joanikije, Belgrade and Požarevac Mitropolit Mihailo

SUMMARY

The First Bishop of Požarevac Josif was first mentioned in 1627, Smederevo and Braničevo Mitropolit Nikodim in 1667, Smederevo Mitropolit Mihailo mentioned in 1682. In 1683 Mitropolit Mihailo appears as The Bishop of Smederevo and Žiča. Around 1684, Joanikije was named as the bishop of Požarevac. The Patriarch Arsenije Čarnojević was in Požarevac on May 25th/ June 4th in 1689 where Bishop Joanikije waited for him and went with him to Hungary. Many people from Požarevac went with him and settled in St Andreja in a street where they built a church which still bears the name the Church of Požarevac. Joanikije did not get a new eparchy but he managed to keet the title since he signed as the Mitropolit of Braničevo in 1690. He was given Futog and several villages. In 1702, he became ill and he was taken to Šišatovac. He was burried in front of the church, on the left. Požarevac eparchy was annexed to Belgrade Mitropolis, probably after the migrationin 1690. Therefore in 1703, there was the Mitropolit of Belgrade and Požarevac Mihailo. The Bishop Mihailo "Bjelgradski" appeares the last time in sources from 1710.

For the time being, it is impossible to answer the question when the Požarevac eparchy went out of Belgrade mitropolity. However, the Požarevac eparchy has his own eksarh.

The church of Požarevac was first mentioned in 1678 and it was the upper church of the Archistratege Mihailo. In 1733, Požarevac had two churches –the Temple of St Archangel and the Temple of St Nicola. Before the First Serbian Uprising Požarevac also had a church. During Požarevac liberating battles (from the Turks) the church represented a fortress with a moat. This was the reason why it was greatly destroyed.

The church- temple of the Archestratege Mihailo was erected by Duke Miloš in 1819. It was a rich mension which served as a spiritual and court church, since Duke Miloš had a court in Požarevac as well. The church was sanctified in 1823 by Belgrade Mitropolit Agatangel. The other church Of St Nicola and the family crypt in Požarevac was erected by the priest Petar Šljivić (son of the duke Živko Šljivić) with his wife Jelena. The church, built by the church plan of Svetozar Ivačković, was sanctified by Mitropolit Mihailo on 7th/19th September 1890.

ИАП, Збфот 19. век, Матуранти Београдске богословије међу којима је и неколико будућих пожаревачких свештеника, Београд, 1866.

Мр Велиша ЈОКСИМОВИЋ
Министарство просвете Републике Србије, Београд
Србија

UDK: 821.163.41.09-13:398
821.163.41.09-2

Бој на Пожаревцу у књижевности

Абстракт: Предмет рада су књижевна дела о Другом боју на Пожаревцу (1815). Посебно се расправља о тематским аналогијама и о одјецима усмене поезије у уметничкој књижевности, пре свега у историјској драми. Указује се на промену стилских поступака, тенденција и поетичких система у складу са жанровским карактеристикама (песма, поема, приповетка, драма) и доминантним обележјима књижевних епоха. За разлику од национално–патриотске тенденције из епохе романтизма, у делима писаца из друге половине двадесетог века Бој на Пожаревцу има иронично-пародични статус или је само полазиште за исказивање индивидуалних осећања, ставова и идеја.

Кључне речи: Бој на Пожаревцу, историјски списи, народна епска песма, историјска драма, тенденција, анегдотски хумор, демистификовање прошлости.

О Другом боју на Пожаревцу, који је вођен у другој половини јуна 1815. године, писали су у историјским списима Вук Караџић и Сима Милутиновић Сарајлија, завичајни историографи Аћим Медовић и Коста С. Протић, а говорио је и Милош Обреновић у аутобиографији коју је издиктирао непознатом писару.[1] Вук у својој литерарној обради овог догађаја илуструје драматични ток боја, али и глорификује књаза Милоша као легендарног јунака и војсковођу. У Вуковој интерпретацији Милошевог обраћања турском представнику уочи боја открива се историјска и етичка основа устанка: „Вала, Делибашо, ти може бити, имаш куда и на другу страну, али ја заиста немам никуд, него ми ваља овде мрети.“ Навођење Милошевог говора поколебаној српској војсци представља праву слику карактера књаза – витеза у бојевима и деспота у миру: „Који удари на турски шанац, онај, истина, може и умрети; али који уступи натраг, онај ће, јамачно, умрети од мене.“[2]

Сима Милутиновић Сарајлија, који је доста простора посветио Боју на Пожаревцу, као преломне моменте такође наводи Милошево обраћање Делибаши („Делибаша! Кам ти Ћаја-паша? Селам ти је по мени спремио, чекај Срба па да немаш куда, до стрмоглав с хата у Мораву“) и „побрканим“ устаницима: „Нејмамо куда кући ни један ако међан овде уступимо; наше ће нас жене преслицама и дјеца дрвљем и камењем потући, и право ће имати ако их овде не одбранимо“.[3] Сам ток боја, од окупљања војске до упада у турске шанчеве у Пожаревцу (код цркве, џамије и Шутулове баре) и предаје Турака, и Вук и Сарајлија, према оцени историографа, прилично верно приказују. Но стање уочи боја, дизање буне у пожаревачком крају и неколико мањих битака које су претходиле Боју на Пожаревцу (Бој на Рановцу, Бој на Винцима, Бој на Пругову), најпотпуније су приказали Аћим Медовић и Коста С. Протић.[4]

И Медовић и Протић у својим списима полазе од Вукових и Сарајлијиних дела. Медовић то чак и експлицитно наводи:

1 **Кнез Милош прича о себи**, приредио Милан Ђ. Милићевић, Српска краљевска академија, „Споменик“, XXI, Београд, 1893, стр. 8–9.

2 Вук Караџић, **Историјски списи I**, Београд, 1969, 8–9.

3 Сима Милутиновић Сарајлија, **Историја Србије од почетка 1813. до конца 1815. године**, Београд, 1888, 325.

4 Коста С. Протић (Пожаревац, 1831 – Брестовачка Бања, 1892), по мајци унук Илије Стошића, хомољског војводе из Првог српског устанка, „у државној хијерархији достигао је највиши степен“; био је генерал, председник владе, министар војни и један од тројице намесника малолетном краљу Александру Обреновићу (Стеван С. Шапинац, **Генерал Коста С. Протић**, „Грађанин“, 24. јул 1938, 2). Бавио се књижевношћу, „војном и историјском“ („Орао, 1893, 122). Као аутор бројних радова из националне историје, постао је члан Српског ученог друштва и руководилац задужбине Николе Чупића. Са немачког језика прево је драму Рихарда Фоса *Ева*, која је изведена у Народном позоришту у Београду 1891. године. О пожаревачкој ратној историји објавио је три дела; два, готово идентична, посвећена су Боју на Пожаревцу: **Ратни догађаји из II српског устанка 1815** (1891) и **Ослобођење Пожаревца од Турака 1815** (1892).

„Бој овај описивати ја држим за излишно по томе што је таковиј покојниј и бесмртниј наш Сима Милутиновић у његовој **Историји Србије од почетка 1813-е до конца 1815-е године**, стр. 289–302, достаточно и верно описао. Сва дата, који сам и у овом обзиру скупити могао, слажу се савршено с оним описанијем овога боја као што таково садржи речена историја... И уверавам да је све онако било као што је онде описано.“[5] Значајније је, међутим, што су пожаревачки хроничари у своје списе унели и чињенице које су записали од очевидаца, учесника боја или чланова њихових породица. То се, пре свега, односи на Аћима Медовића, који се свакодневно, као окружни физикус, сусретао са људима из целог пожаревачког округа. У време када је писао **Окружије пожаревачко** многи учесници Боја на Пожаревцу били су још у животу.

Народни певач је епску песму **Бој на Пожаревцу** испевао непосредно после боја, служећи се обрасцима песама о бојевима који су вођени у Првом српском устанку. Вук је записао неколико верзија ове песме, а најбољу верзију, по сопственом мишљењу, уврстио је у књигу јуначких песама која је објављена тек после његове смрти, у осмој књизи **Српских народних пјесама**.[6]

Композицију песме чине две јасно одвојене целине. У првој целини „немачка господа“ зборе „пред бијелом црквом“ о боју у Србији, а у другој целини стражар говори о самом току боја. Елеменат композиције је и нараторов говор који има везивну функцију и који је најкраћи. Налази се на почетку песме, као увод у словенску антитезу (два стиха), као везивно ткиво између прве и друге целине и на крају песме (пет стихова). Њиме се уводи и нов лик – стражар и најављује његов говор (три стиха). Први део песме изграђен је у форми словенске антитезе којом песма и почиње. Словенску антитезу не изговара народни певач, односно казивач, као у већини народних епских и лирских песама, већ немачка господа у Банату. Функција словенске антитезе у овој песми није само да пробуди радозналост, повећа напетост и разреши уводну недоумицу, него се непосредно односи и на развијање сижеа од експозиције до кулминације. Од укупно 105 стихова ове песме, словенска антитеза чини 33 стиха, тако да представља готово самосталну поетску целину. Први део фигуре – постављање питања – изговарају „немачка господа“, што је специфично јер у овом изражајном средству колективни лик се ретко јавља. Питањем се развија фабула и преноси радња из Баната у Србију. Чињеница да се „јека надалеко чује“, да буна одјекује у Банату, сведочи о силини боја. Други део антитезе, негативан одговор на питање и прави одговор, изговара „један од господе“: „Не будал`те, моја браћо драга, / сад Ђердапу време није / Да он собом о камење бије, / Нит Голубац с кулам узјекује / Да његова јека досађује, / Већ се бију двије силне војске / У питому шеру Пожаревцу...”

Песма непосредно говори о четвртом дану боја, а прва три дана обухваћена су ретроспективним казивањем „једног од господе“. Словенска антитеза завршава се констатацијом да је „српска војска турску опколила“. И четврти – пресудни дан битке не приказује се непосредно, већ из перспективе стражара који господи, видно узбуђен, преноси вести. Његов извештај (62 стиха) представља, у ствари, песму у песми. Стражар се критички односи према „банатској господи“, пребацује им што се проводе („Мало ви је дана госпоцкије / Кад се вино и ракија пије“) док у Србији Милош води бој. На овај начин је исказан и вековни однос Запада према српским ослободилачким тежњама. Стражар и сам бој и јунаштво Милоша Обреновића, а посебно његов двобој са делибашом, приказује као „чудо већије“ („Милош сабљу у рукама носи / Око себе злобне Турке коси“).

У стражаревој интерпретацији преломни моменат боја настао је када је делибаша усмртио Јована, „Милошевог шуру“ испод Чачалице.[7] Погибија Јована Вукомановића потресла је Милоша („За њим Милош од срца уздану“) и подстакла га на освету („Ту Јована свог шуру освети“). Завршни део песме следи историјске чињенице: Турци су се предали

5 Аћим Медовић, *Окружије пожаревачко*, „Гласник Друштва српске словесности“, књ. IV, Београд, 1852, 217.

6 Вук Караџић, **Српске народне пјесме**, осма књига, Београд, 1900, 204–207.

7 Кнегиња Љубица обележила је место погибије свог брата: „И сад стоје два дрвета, јаблан и дуд, које је оба посадила кнегиња Љубица на оном месту где јој је брат погинуо од турске пушке“ (Милан Ђ. Милићевић, **Кнежевина Србија**, Београд, 1876, 1061). Богдан Јовић, приповедач из Малог Црнића, наводи прецизне податке о месту погибије млађег брата кнегиње Љубице: „А и сад стоје два дрвета: јаблан и дуд, који су већ стари, оба дрвета посадила је кнегиња Љубица за успомену где јој је брат пао од турске пушке. Сад је ту завод за осуђенике“ (Богдан Јовић, **Пожаревац**, „Голуб“, 1890, 142). Према М. Владимировићу, Ј. Вукомановић сахрањен је на самом брду Чачалици. Кнегиња Љубица посадила је крај његовог гроба јаблан и јелу, као симбол љубави брата и сестре. На надгробном обележју налазио се натпис: „Овде почивају кости Јована Вукомановића, из села Срезојевца, нахије рудничке, који, борећи се са својим зетом, Кнезом српским Господаром Милошем Обреновићем, код Пожаревца, против Турака, 1815. погибе у 23. години узраста. Сестра његова, Књегиња Љубица, постави му белег овај 1825, месеца јула, 30. дана“ (Младен Владимировић, **Говор камења**, „Браничево“, 1972, 523).

када су сазнали да српску војску предводи лично Милош; Милош је разоружао Турке, пошто је примио богате дарове и спровео их у Ћуприју. Песма има два краја. Први – привидни чине завршни стихови стражареве песме: „Тако Милош ту предаде Турке, / Те Србију ослободи муке.“ У другом - стварном крају радња се поново враћа у Банат. Немачка господа, задовољна стражаревом песмом и његовим извештајем о Србији, дају стражару „пењеза“. А на само завршетку народни певач велича српску земљу и Милоша: „Весели се српска земљо знана! / Те се дичи са Милоша славна.“

У песми су осенчене Милошеве карактерне особине; он је велики јунак, не само зато што је поразио непријатеља и осветио шурака него и зато што је пораженим непријатељским војницима поклонио живот и слободу и тиме одржао своју реч. Остали индивидуални ликови (делибаша, Јован) нису шире развијени. Неименовани стражар има специфичну тежину; он је глас српског народа из Баната који с пажњом и одушевљењем прати српски устанак. Колективни ликови (српска и турска војска) приказани су стереотипно, као победници и губитници. Успешније је изграђен трећи колективни лик – немачка господа. Песма садржи и општа места (уводна и завршна формула, опис двобоја, опис опреме јунака) и уобичајене сталне епитете, али су специфична њена композиција и развој епске радње, као и складно повезивање просторних релација (Банат, Србија, Ђердап, Голубац, Пожаревац, Ћуприја). Песма је испевана екавским наречјем, уз употребу локализама који упућују на могућност да је и народни певач из пожаревачког краја („госпоцку“, „брез“, „већије“, „опрости ни“, „са Милоша“...). Поједини ијекавизми настали су из метричких разлога – да би се добио десетерац („бијела црква“, двије силне војске“).

Бој на Пожаревцу и истоимена народна епска песма имали су одјека и у уметничкој књижевности. О овом догађају драме су написали Јанићије П. Путниковић (**Бој на Пожаревцу или Пад његов у српске руке),** Јован В. Несторовић и Љубомир П. Ћирић (**Бој на Пожаревцу)** и Јован Рајковић (**Бој на Пожаревцу**), приповетке Никола Ђорић (**Стојић Бели на Пожаревцу**) и Јован М. Поповић (**Бој на Пожаревцу**),[8] а песме Михајло Крстић (**Бој на Пругову)**, Миливоје Илић (**Милош у парку)**...

У приповеци **Стојић Бели на Пожаревцу** (1910) Никола Ђорић приказује Други бој на Пожаревцу апострофирајући посебно почетак и крај боја: „После кратке, али крваве борбе на висинама Сопота, устаници 1815. год., пре него што беше Милош и стигао Пожаревцу, беху сјурили Турке у Чачалицу, а одатле и у саму варош.“ Окосницу приповетке чини анегдота о набављању оружја; Стојић Ђорић Бели из Смољинца жели да узме од старца Милована из Печанице оружје, али га старац осрамоти мудрим речима, па чак и уплаши позивом на мегдан: „Вади јатаган зеленкадо стижанска. Стани на мегдан и држи се. Да видиш ко је чича Милован из Печанице.“ Подстакнут старчевим поукама о јунаштву, Стојић је стекао оружје у боју као највећи јунак: „Први ускочи у шанац код цркве. Доле на Шарампову сусрете се с неким силним бегом на дивном коњу и са сјајним рахтом и оружјем, поби се с њим и погуби га. Ту задобије три ране, али и оружје, којим се његови унуци и праунуци и данас поносе.“[9] Приповетка **Стојић Бели на Пожаревцу** одликује се анегдотским хумором који је присутан и у песми Михајла Крстића **Бој на Пругову 1813**. Михајло Крстић[10] уместо патетичне родољубиве фразеологије употребљава колоквијални говор. Епско, готово прозаично развијање сцена из историјских списа С. М. Сарајлије и Косте Протића о подвигу војводе Стреље и Рајице Милетића, трговца из Пожаревца, прожето је иронијом и хумором који доприноси реалистичком обликовању догађаја и ликова: „И гле чуда шта учини / Халакање турске силе! / Сва

8 Јован М. Поповић (1867–1937) био је учитељ у Великом Селу, Малом Црнићу и Лазници код Жагубице, где је написао књигу **Милош Велики у служби отаџбине**. Књига је објављена 1899. године у Пожаревцу. Писао је приповетке с мотивима из народног живота, у чијој се основи често налази анегдота, предање или мотиви из усмене лирике. У књизи **Материно срце** објавио је поучну и популарну историјску причу **Бој на Пожаревцу**. Душан Стојковић наводи да су Поповићеви текстови „наивно писани, старомодни, на самом рубу књижевности“, али да се у њима привлачни фолклорни елементи и „језичка крепост“ (Душан Стојковић, **Небо језика. Антологија младеновачке прозе,** Младеновац, 2002).

9 Никола Ђорић, **Стојић Бели на Пожаревцу**, „Бранково коло“, 27. мај 1910, 324.

10 Михајло Ј. Крстић (Дубравица, 1842 – Косовска Митровица, 1916) рођен је у породици свештеника Јована Крстића. Основну школу завршио је у Пожаревцу, а гимназију у Београду (1860). Студије је започео на Великој школи у Београду, где су му, између осталих, предавали и Панта Срећковић, Јанко Шафарик, Јосиф Панчић, Ђура Даничић, а наставио је у Бечу. Прве песме написао је као члан гимназијске књижевне дружине. Као студент техничких наука у Бечу учествује у оснивању и раду књижевне дружине „Задруга“; песму **Спомени**, коју је читао на састанцима ове дружине, објавио је у „Вили“ 1866. године. Прву песму (**Чудно**) објавио је у „Даници“ 1861. године. После тридесетогодишњег ћутања, поново се поезијом јавља 1898. године у „Искри“ и „Новој искри“ (Станиша Војиновић, **Михајло Ј. Крстић**, „Viminacivm“, 1994, 156).

говеда из Пругова / сабила се у гомиле, / Па од страха и од чуда / Не мичу се баш никуда!“ [11]

Национално-патриотска тенденција, која је само назначена у поетским и кратким прозним прилозима, видно је наглашена у драмским текстовима о Бој на Пожаревцу. Јанићије Путниковић[12] у посвети историјске драме у стиху **Бој на Пожаревцу или Пад његов у српске руке 1815. године**, коју је написао у Пожаревцу 1880. године, одаје признање „свим родољубивим Пожаревљанима, потомцима врлих предака, који извојеваше златну српску слободу“. Дело је без драмског заплета, а елементи композиције имају више наративно-епску него драмску функцију. Иако су јунаци у сталном покрету (Милош, војводе и устаници прелазе Мораву, одлазе у шуму „оревичку“, односно љубичевску, окупљају се на Чачалици...), драмска радња је статична, а привид драмске акције остварује се борбеним покличима, јуришима, изазивањима непријатеља. Радња се успорава и сталним моралним придикама о јунаштву, слози и послушности („У слоги је наше спасење, / А послушност наше научење“). Ликови се не остварују у драмским сукобима, већ се наративно сликају у дугим монолозима и дијалозима. На трагу романтичарског патриотског расположења, Путниковић оживљава славну прошлост, подсећа на вековно ропство („Србин се је доста напатио / Од Косова четир стотин љета“), а устанак образлаже буђењем националне свести и божјом вољом.

Драма садржи и епске извештаје (извештај Јанка уходе: „Прво место Штулова бара, / Друго место око наше цркве“), исповести српског робља („Ја сам рођен у селу Кличевцу“), поздраве и говоре (обраћање Таир Аге турским главешинама у „џамијској кафани“). Уоквирују је здравице; уводна у којој Милош наздравља војсци и војводама, а војводе Милошу („Сад у здравље твоје Господару“), и завршна, упућена српској омладини: „И у здравље српске омладине / Која нам се на ново подиже. / Нека име српско јошт прослави / То да има све у својој глави.“ Лирски је обликован Милошев сан, којим се предсказује српска победа: „Ноћас сам уснио: / Да је ветар маглу очистио, / Која беше Пожаревац свила / разнесе је ко да није била.“[13] У овом и сличним сегментима Путниковић реторику преузету из традиције романтичарске историјске драме обогаћује индивидуалним поетским гласом.

Окосницу историјске драме у пет чинова **Бој на Пожаревцу** (1898) Јована Несторовића[14] и Љубомира П. Ћирића, професора пожаревачке гимназије, такође чине конкретни историјски догађаји – бој и ослобођење Пожаревца у Другом српском устанку. Аутори главне ликове проналазе у историјским личностима (Милош Обреновић, Марко Абдулић, Стеван Добрњац, Тахир-ага, Јосин Андолија...), а сам народни живот и време илуструју јунацима из народа. Радња је просторно локализована; полази се од ширег подручја (Стиг, Звижд, Сопот, Касидол, лучички пут, Ћириковац...), а са развојем и убрзавањем драмске радње и простор се сужава на центар Пожаревца (Штулова бара, џамија, црква). Желећи по сваку цену да створе историјску драму, аутори често посежу за фактографским детаљима (погибија Јована Вукомановића, Милошевог шурака), па и цитатима који се приписују Милошу: „Вала, Делибаша, ти имаш куд и на другу страну, а ја немам куд ни камо, него туда, па жив или мртав!“ Силина боја открива се упоређивањем са претходним бојевима у пожаревачком крају: „Ово до сад на Винцима, код Рановца и на Пругову, било је права пошурица према ономе што ће тек бити код Пожаревца.“[15] Ликови су недовољно издиференцирани; углавном су у служби глорификације лика Милоша Обреновића. Велича се Милошево јунаштво („па с голом сабљом јуриша на Турке“), емотивност (искрено је ожалио шурака

11 Михајло Крстић, **Бој на Пругову**, „Песме“, Београд, 1909.

12 Јанићије Путниковић (Дубравица, 1846 – Колари, 1899), свештеник, драмски писац и приповедач, превео је 1873. године с руског језика Босејев путопис **Путовања по Сјеверној Америци од год. 1750–1757**. У приповеци **Ђаво у мантији** (1893) обрађује теме из „савременог живота“ („Босанска вила“, 1894, 112). У расправи **Свештеничка оцена** критички разматра ставове Стевана Николића Кућетине о „животу на другом свету“ и о „души после смрти човечијег тела“: „Ова ће књига показати колико вреди књига Кућетине с богословске и логичке стране, те према томе читаоци ће увидети колико шкоди чистој науци и вери Христовој“ („Одјек“, 10. јул 1898, 4). Расправа је штампана у штампарији Ђорђа Наумовића у Пожаревцу 1898. године.

13 Јанићије Путниковић, **Бој на Пожаревцу или Пад његов у српске руке 1815. године**, Београд, 1880,31.

14 Јован Несторовић (Параћин, 1862 – Београд, 1930), драмски писац, преводилац и новинар, рођен је у свештеничкој породици, гимназију је завршио у Крагујевцу, а студије српског језика и књижевности на Филозофском факултету Велике школе у Београду 1884. године („Политика“, 4. јануар 1930, 8). Био је професор гимназије у Крагујевцу, Свилајнцу и Пожаревцу и директор гимназије у Зајечару. У пожаревачкој гимназији радио је до 1899. године. Од 1894. до 1896. године био је и председник литерарне дружине „Развитак“. Осуђен је на две године затвора, које је одлежао у пожаревачком затвору (1899–1901). У Пожаревцу је стварао повучено, изван друштвених и књижевних токова, све до 1904. године. После тога живео је у Београду, где је радио као новинар у „Београдском дневнику“ и „Самоуправи“ („Политика“, 4. јануар 1930, 8).

15 Јован В. Несторовић, Љубомир П. Ћирић, **Бој на Пожаревцу**, Београд, 1898, 9–10.

Јована: „Како ћу изаћ пред Љубицу“), брига за народ („Своје главе можемо ми изгубити кад год хоћемо, али овај народ не можемо олако узимати на душу“), чојство (хуман однос према заробљеним Турцима). Уздиже се и његова државничка мудрост; ослобађа Турке да би они заштитили Србе у неослобођеним крајевима.

Драма **Бој на Пожаревцу** посвећена је Александру Обреновићу. Написана је поводом откривања споменика књазу Милошу у пожаревачком парку и још пре објављивања наишла је на „похвале стручњака“.[16] Књига је штампана уз државну подршку: „Да би се могла приказати у Пожаревцу приликом свечаности откривања споменика, наређено је да се у државној штампарији, о државном трошку, експрес сложи, наштампа и пошаље у Пожаревац.“[17] Због неповољних временских услова драма није приказана („На жалост све остале свечаности морале су изостати због рђава времена, те није било ни позоришне представе, ни продукције **Душана Силног**, ни бакљаде, нити какве друге пројектоване забаве“), али је краљ Александар Обреновић, после говора Владана Ђорђевића и Косте Јездића, одликовао ауторе орденом Св. Саве IV степена.[18] Уместо у Пожаревцу, премијера драме изведена је у Народном позоришту у Београду, 2. августа 1898. године. Драму је режирао Милорад Гавриловић.[19]

Песник Милорад Ј. Митровић објавио је у „Звезди“ Ј. Веселиновића негативан приказ комада Ј. Несторовића и Љ. Ћирића, наглашавајући да „ово дело није драма“. Митровић наводи да драма нема носиоца радње и карактера и да су ликови без индивидуалности. Главни недостатак је одсуство психолошке студије, коју су захтевали заговорници реалистичке критике („сва су лица марионете“). Митровић, који је био и врстан сатиричар, приметио је, не без сарказма, пишући о позоришној представи, чијој је премијери у Београду и сам присуствовао, да је једини „звучни“ догађај у овој драми била „вашарска пуцњава“ на крају трећег чина.[20]

У делима Јована Рајковића и Миливоја Илића Бој на Пожаревцу има иронично-пародични статус. Јован Рајковић у комедији („историјској слици“) у два чина **Бој на Пожаревцу** (1986) пародира неуспели покушај извођења драме Ј. Несторовића и Љ. Ћирића у пожаревачком парку, поигравајући се улогом последњих Обреновића, провинцијалним схватањем позоришне уметности, али и локалним личностима, варошким наравима и менталитетом.[21] С друге стране, Миливоје Илић у поеми **Милош у парку** (1964) варира проблем егзистенцијалне угрожености. Историја је субјективна категорија; мења се само свест о времену, а константна је човекова угроженост. Иако фабуларну окосницу ове поеме од тринаест певања чини мит о Милошу Обреновићу и његовом присуству у Пожаревцу, песник превасходно пева о пролазности и варљивости силе и моћи („Од свега ће остати само неколико шкртих речи / на вратима историје“). Усамљен и резигниран, лирски субјекат пред кнежевим спомеником, у јединственом разговору са „каменом главом“, преиспитује сопствене илузије, „непромишљене слабости“, тражећи и за „великог кнеза“ и за себе речи утехе и искупљења и „истину којом би порекао досадашње дане“. Основни тон поеме је елегичан и самоироничан, а суштинске мисли о чистоти и верности истини сливене су у два завршна стиха: „Да ми је чист да останем, / да ми је веран да останем најближој истини.“[22]

За разлику од књижевних дела о Боју на Пожаревцу из периода романтизма, у којима се потенцира колективна историјска свест, стваралоци из друге половине двадесетог века, у складу са модерним поетичким токовима, преиспитују, често и демистификују прошлост, окрећући се субјективним осећањима, ставовима и идејама. Романтичарска националнопатриотска тенденција прераста у егзистенцијалне расправе о идивидуалном удесу у историји и о утицају историјских околности на живот појединаца.

РЕЗИМЕ

О Другом боју на Пожаревцу, који је вођен јуна 1815. године, писали су у историјским списима Вук Караџић и Сима Милутиновић Сарајлија. Вук у литерарној обради овог догађаја илуструје драматични ток боја, али и глорификује књаза Милоша као легендарног јунака и војсковођу. У Вуковој интерпретацији Милошевог обраћања турском представнику уочи боја открива се историјска и етичка основа устанка: „Вала, Делибашо, ти може бити, имаш куда и на другу страну, али ја заиста немам никуд, него ми ваља овде мрети.“ Стање

16 „Босанска вила“, 15. јул 1898, 208.

17 „Одјек“, 24. јун 1898, 3.

18 „Српске новине“, 28. јун 1898, 1–2.

19 Петар Волк, **Позоришни живот у Србији 1835–1944**, Београд, 1992, 342.

20 Милорад Ј. Митровић, **Бој на Пожаревцу**, „Звезда“, 15. септембар 1898, 5–6.

21 Јован Рајковић, **Бој на Пожаревцу**, рукопис, архива аутора. Драму је извело позориште „Миливоје Живановић“ у Пожаревцу 1986. године.

22 Миливоје Илић, **Милош у парку**, Пожаревац, 1964.

уочи боја, дизање буне у пожаревачком крају и неколико мањих битака које су претходиле Бој на Пожаревцу (Бој на Рановцу, Бој на Винцима, Бој на Пругову), најпотпуније су приказали завичајни историографи Аћим Медовић и Коста С. Протић.

Народни певач је епску песму **Бој на Пожаревцу** испевао непосредно после боја, служећи се обрасцима песама о бојевима који су вођени у Првом српском устанку. Вук је записао неколико верзија ове песме, а најцеловитију верзију уврстио је у осму књигу **Српских народних пјесама** која је објављена тек после његове смрти. Песма непосредно говори о четвртом дану боја, а прва три дана приказана су ретроспективним казивањем у коме се издваја епска биографија Милоша Обреновића. Милош је велики јунак не само зато што је поразио непријатеља и осветио погинулог рођака него и зато што је пораженим непријатељским војницима поклонио живот и слободу и тиме одржао своју реч.

Бој на Пожаревцу и истоимена народна епска песма имали су одјека и у уметничкој књижевности. О овом догађају драме су написали Јанићије П. Путниковић (**Бој на Пожаревцу или Пад његов у српске руке),** Јован В. Несторовић и Љубомир П. Ћирић (**Бој на Пожаревцу)** и Јован Рајковић (**Бој на Пожаревцу**), приповетке Никола Ђорић (**Стојић Бели на Пожаревцу**) и Јован М. Поповић (**Бој на Пожаревцу**), а песме Михаило Крстић (**Бој на Пругову)**, Миливоје Илић (**Милош у парку)**... Стилски поступци и ауторске тенденције у овим делима у непосредној су вези за доминантним карактеристикама епохе. У радовима из периода романтизма, посебно у историјским драмама Јанићија П. Путниковића и Јована В. Несторовића и Љубомира П. Ћирића, преовлађује национално-патриотска тенденција, која је оптерећена моралним придикама о јунаштву и слози. Дела Николе Ђорића и Михаила Крстића одликујују се анегдотским хумором и колоквијалним језиком који доприносе реалистичком обликовању догађаја и ликова.

У делима Јована Рајковића и Миливоја Илића Бој на Пожаревцу има иронично-пародични статус. Рајковић пародира неуспели покушај извођења драме Ј. Несторовића и Љ. Ћирића у пожаревачком парку, поигравајући се улогом последњих Обреновића, провинцијалним схватањем позоришне уметности, али и локалним личностима, варошким наравима и менталитетом. С друге стране, Миливоје Илић варира проблем егзистенцијалне угрожености. Овим поступцима аутори из друге половине двадесетог века преиспитују и демистификује прошлост, историјске догађаје и личности, а колективну историјску свест замењују расправама о идивидуалном удесу у историји и о утицају историјских околности на живот појединаца.

BATTLE OF POŽAREVAC IN LITERATURE

Abstract: This article is about literature works about the Second battle of Požarevac (1815). It is about the theme analogies and oral literature testimonies in art literature, especially in historical drama. It emphasizes the change in style procedures, tendencies and poetic system with genre characteristics (song, poem, short story, drama) and the dominant features of the literature epochs. As opposed to the national and patriot tendency from the romanticism, the works about the Battle of Požarevac from the second half of the 20th century have an ironic and parodic status or it merely represents the starting point for expressing the individual feelings and ideas.

Keywords: Battle of Požarevac, historical documents, epic poems, historical drama, tendency, anecdote humour, demystification of the past.

SUMMARY

Vuk Karadžić and Sima Milutinovic Sarajlija wrote about the Second battle of Požarevac, which happened in June 1815. Vuk Karadžić illustrated the dramatic development of this battle and glorified Duke Miloš as a legendary hero and a military leader. The Vuk's interpretation Miloš's addressing to the Turkish syndic before the battle reveals the historic and ethic meaning of the uprising. " 'this true, hero (delibasa), you may have where to go to, but I have no other place, but here to stay and die". The situation before the battle, the uprising in Požarevac area and several minor battles before the Battle of Požarevac (the Battle for Ranovac, the Battle for Vinci and the Battle for Prugovo) had been most thoroughly described by the homeland historiographers Aćim Medović and Kosta S. Protić.

The ethno singer sang the epic poem The Battle of Požarevac just after the battle, in a manner all the poems about battles (in the First Serbian Uprising) were written. Vuk Karadžić wrote several versions of this poem. The most complete one is in his book of Serbian traditional poems (Srpske narodne pjesme), published after his death. The poem describes the fourth day of the battle. The first three days were described in retrospective

narration in which epic biography of Miloš Obrenović is memorable. Miloš is a great hero not only for defeating the enemy and revenging his fallen cousin but also because he kept his word by giving the promised freedom to the enemy soldiers.

The Battle of Požarevac and the poem with the same name had great influence on the art literature. J. P. Putniković (The Battle of Požarevac or Its falling into Serbian hands), J. V. Nestorović and Lj. P. Ćirić (The Battle of Požarevac) J. Rajković (Battle of Požarevac) shortstory Stojić Beli na Požarevcu by N. Đorić and M. Popović (The Battle of Požarevac, M. Krstić (The Battle of Prugovo), M.Ilić (Miloš in the Park)... Style procedures and author tendencies are directly in connection with the dominant characteristics of the epoch. In the works from the romanticism, especially in history plays J. P. Putniković and J. V. Nestorović and Lj. P. Ćirić the national patriotism prevails, with moral talks on heroism and concord. The works of N. Đorić and M. Krstić have anegdote humour and colloquial language which has helped shape the events and characters more realistically.

In the works of J. Rajković and M. Ilić The Battle of Požarevac has an ironic and parodical character. Rajković makes a parody about the unsuccessful playing of J. Nestorović and Lj. Ćirić's drama in Požarevac park, playing with the role of the last Obrenovićs and local people, town's spirit and mentality. On the other hand, M.Ilić writes about the existencial problem.

The Authors from the second half of 20th century try to demistify and reconsider the past, historical events and people by writing about the influence this event had on the life of an individual in these historical circumstances.

Миљана ЂОРЂЕВИЋ
Историјски архив Ниш
Србија

UDK: 930.25:070(497.11)"1886/1941"

Збирка старе штампе Историјског архива Ниш (1886–1941)

„Мало слободна даха."
(И. Андрић)

Абстракт: Ниш ступа на културно-историјску позорницу ондашње Србије при самом крају осме деценије XIX века. Након ослобођења од Турака 1878. године у Нишу се отварају школе, читаонице, оснивају штампарије, покрећу новине и часописи...Историја штампе у Нишу и јужној Србији почиње са листом Нишки весник 1884 године. Први нишки листови били су национално-просветитељски обојени.

Са развојем политичког живота и оснивањем политичких странака појављују се и политичка гласила. Развој привреде условио је појаву привредних и трговинских листова, а на самом крају XIX века појављује се и први књижевни часопис (Слава, 1896. и Градина, 1900). Закон о штампи из 1891. године дао је нови полет развоју штампе. У XIX веку појављују се нови листови са разноврсним рубрикама, информативна и службена гласила, као и листови бројних удружења, друштава, па и листови шаљиве садржине.

Период од 1920. до 1941. године био је „најплоднији период нишке периодике" мада је највећи број покренутих листова био кратког даха.

Кључне речи: Ниш, XIX и XX век, штампа, несталност.

Прве штампане публикације које бисмо могли назвати новинама појавиле су се на самом почетку XVII века и то у више земаља Западне и Средње Европе, док историја српске периодичне штампе почиње часописом који је штампан 1768. године у Венецији под називом **Славеносербскиј магазин**. Покретач и уредник часописа био је један од најактивнијих српских писаца и просветитеља, Захарије Стефановић Орфелин. Прве новине на српском језику излазиле су у Бечу 1791/92. год. под називом **Сербскија повседневија новини** (касније само **Сербскија новини)**, а прве новине у Србији почеле су да излазе 5. јануара 1834. у Крагујевцу (убрзо након Хатишерифа из 1830. године којим су Срби добили могућност оснивања штампарија) под називом **Новине Србске**. Велики полет развоју штампе у Србији дало је доношење првог закона о штампи 1870, мада су неки облици цензуре остали и даље на снази.

На заседању Народне скупштине 13. фебруара 1881. године младоконзервативац Милутин Гарашанин поднео је предлог новог Закона о штампи, који је усвојен акламацијом. На основу одредби тог закона, за издавање и растурање новина није било потребно никакво посебно одобрење власти, већ је била довољна само пријава. Овај закон био је у то време један од најлибералнијих у Европи.

Ниш ступа на културно-историјску позорницу ондашње Србије при самом крају осме деценије XIX века, са великим закашњењем у културном развоју у односу на остатак Србије. Поређења ради, **Летопис Матице српске** у том тренутку постоји већ педесетак година. У години ослобођења од Турака (1878) у Нишу је нешто више од 15% становништва писмено, у граду постоји само једна двоспратна основна школа са четири одељења подигнута 1864, занатска школа и двогодишња реалка. Пре ослобођења осниване су и грчке фанариотске, као и бугарске егзархијске школе. У ондашњем Нишу не излазе ни једне новине, часопис, нема библиотека (осим турске читаонице) нити позоришта.

Након ослобођења национални занос доводи у Ниш приличан број образованих људи из централне Србије, отвара се гимназија, неколико основних и учитељска школа, а 1879.

БРОЈ 28 ВИШ ПЕТАК 12 МАРТА 1883 ГОД V

СЛОБОДА

ЛИСТ ЗА ПОЛИТИКУ, ПРИВРЕДУ И КЊИЖЕВНОСТ.

ОРГАН НИШКИХ РАДИКАЛА

Уредник Ж. Радовановић

Одг. уредник Јеротимије Д. Поповић

ПРЕТПЛАТА И РУКОПИСИ ШАЉУ СЕ УРЕДНИШТВУ. Рукописи не враћају се

ЦЕНА

за огласе: плаћа се 6 пара дин. од потитног реда и 30 п. дин. такосних марака за сваки пут

ИЗЛАЗИ: Средом, Петком и Недељом

стаје за Србију

на годину . . . . 12 дин.
на 6 месеци . . . 6 „
на 3 „ . . . . 3 „

за иностранство годишње . . . . 10 „

1 број 10 пр. дин. ПРЕТПЛАТУ ПРИМАЈУ СВЕ ПОШТЕ 1 број 10 пр. дин.

ЧИМБОРАСО ОД БЕЗОБРАЗЛУКА!

И до 25 фебруара либерална владина странка одликовала се својим безобразлуцима, да је била достигла висину, коју после свесвиђа ратоних политички не би никад по желе. Од 25 фебруара својим ве надима и у штампи и у јавном својим поступцима, она је достигла висину Чимбораса од безобразлука. Што ренко Берис: „ма дуде које својим безобразлуцима достижу висину Чимборасе, далеко се те речи могу слободно примонути на наше либ[illegible]. Њима у заман доникујете мешетаство, с су безобразни, непоштоваћи, немоћни и т. д. Они вас неће чути. Да би нас чули и да би их могли убедити, нужно је бити у руци поити се до оног места на коме су они, и само их на тај начин убедити. И што је најгорје тиже је то, да сам кажем ово „Српске Заставе“ исцрпстиво дају свасто одношаје, какве треба да буде штампа, шта је то достојанственост у штампи итд. итд! И то нам данас говори један Петар Теротетих који је отрезо у немоћ у немаљавству који, је онако видно исполио новац за своје нечеда! Говоре вам један Вида који не за кажу није боље од Теротетика! Говоре вам један Мика Тошић кога позиција гаћа за ожиљенсат, на доцутру на шкаф једног мног дута! Говоре вам људи који су продали за новац све ово што човека радикуја од животиња! Онакви људи лепо пре бацују гласкиме радикалским како злоупотребљавају слободу штампе!! Па не рецете ви да су они достигли висину Чимбораса у својим безобразлуцима! Можете ли из разлозима убедити?! — Но можете! Лепо вам, по Берку, остеје онај пут, да би их сакупили са оне висине од безобразлука. Его, онакви вам је данас и штампа либерална, а онакви су ви и они који лепо управљају судбином наше земље!

Шта је погаснити упрок да ме бералска штампа бива од 25 фебруара још безобразнија, тесноспија, да чак преко својих политичких противника и ускидаћем слободно штампе? Упрок је и прост и јасан Либерална странка рада је, да јим једном увери свет, да је она још у животу, још у сили и власти; да су њени људи још на министарским столицама, још на влади. После она ко сравног пораза на изборима, нада либерална је све једнако у смртничком роћку, брјеће последње сате свога живота, чекајући онај сат, када ће се за увек угушити, угасити. Зајуђи и сама да је и после силаска са власти и по и страшце живота нема. Јер она само у власти и може постојати, и чиста се јоп, дајући можете рећи ви наше од живота наше ради своје своји верних претеча, непромиљених гласова и варир ких пара доба, који на њу гледају као онобно на сунце. Учиниса промена у ка бинету либералном, оно вештоно и таласних ухала после 25 фебруара, све то треба да послужи верној шести либералној на то: да верује како је нада још и јака и чврста и да нијако и не мисли сваштити са управе државе!

Бројени нашим духом, који могу још и у ово веровати!

После хорала на изборима, изиђе варина је либерална странка готово, да јој беа и досст Букурешћа не помогоше, не изиђоше из овог шкрипца у који је бци, једна неразумна Рибарка. Лаковрсни могу се и варати нашеном у кабинету, е ће кабинет овако пијанка(!) и на даље остати! Паметнији, људи који имају мислена и рачунати бројевима, знају су већ 28 фебруара да је либералној влади одзвонио доживјети час; да је она и шта њена странка тога дана своји за коњима. Проклетство и на гробова пратаће их непрестано, јер су то потомцу послужили. Они увијана и вражја помешана са најбестиднијем безобразлуцима, које видите и у штампи либералној и код оних који владају у јој овом земљом, последице су ове висине коју су они дадо својим безобразлуцима достигли! Људи од чести и поштења, странка начела којој су имали дама најчистија, — одавно би, може свако гроњог пораза, сахрани се у нишије руке да их свет не види и не смеје им се. Ово што би чинили људи од чести и поштења, иправо, не чине безобразлуци и поштени људи. У тој разлици, разлици сазнања своји дужности, лежи сав упрок овом остајућу на влади и после 25 фебруара. Тишино се да нема још морамних чиновника у овој земаљи, који ће ово што су се послали чак на Чимборасо у својим безобразлуцима, оспокоити на ред и приступјоност коју морају дуговати својој земаљи. Но буде за то, није вајда, морамо се носити и ми на Чимборасо те да једном јачим радоним убедимо ово, које су у својим безобразлуцима претерали силу меру, да је она земаља отаћбина свију нас, да је њој мир и спокојство најпрече.

ИЗВРШЕН КРВАВИ ЗЛОЧИН У ИВАЊИЦИ

На срез моравички у ивањи на другу, није поштедеа од проливања братске, српске крви. Пресе тајник Рибарковић упуснина, на ко[illegible] дана пред изборе народне посланика, отишла је неким вагоном чета пешака у Ивањицу, под командом капетана Николе Ивића, а под маском, да чува бајутне на гласа. Не треба крвца на тражити пјаки упрок овоме одласку и јачим, нити тумачити у ком је циљу војска тако послата, зашто би се ово нашле дама: умно оштетити и најмање дете у Србији. Ала по разумеђу, нити се можемо довољно начудити, онако неразмишљеном и потуђу поћћеном старешине г. Николе Ивића, који је од мирне Ивањице створио ратни војнички логор. Кад већ скоро пуних 10 дана, како војска скоро свако ноћ једнако маршира кроз Ивањицу доле и горе. У сваком скоро сокаку видиш подвојену војничку стражу. Пејдите ирнатке куће сокоцке ако су ваш војник У тврђавској среди дежурају и дању и ноћу једна сомија или подоћнјр. Из уста појединих војника чује се сва крва претња. Капетан Никола проклиње често крв кнежевску горе и доле демонстративно с нјиним чиновима, који за њим носе пушке или мекетиш у руци. А кад сам у мјесеу Јоанбеђ, онда ти чувају по 5 - 6 пушка с горе и доле мекетиш или у руци У ствари у због онога силадо пошашнем страх!

Дођу ниђу 24 и 25 фебруара тек, године у очи самога дана избора народних посланика, непрестајо је и ноћ на путу ниђ, код Бучије на Моравици, поред саме варошје Ивањице сабаком и чуо даком Ведко Бешевић, председник општ. туманског. В доћеш кривде у овом д.ду опасно поред ноћ тиха, кажнена војнике Ивању Ивића и пуцаника срез моравички, Саву Лазаревића!!

Ово је Бакосна сенка данашњих дана у нојем живимо, од владе либералног правог режима. Власт које су основано, да штите животу и имову сигурност, — ово примењују и убијају невине грађане. Војска која је основана да брани отаџбину од спољашњих непријатеља, — стаћелна је на распоређене лепоћ самовлаш појединих народа средњих.

Ова Вељком и изгрнем лекарски прегед од стране двојице лекара: војника и општинског и у умрелу, које му је недато, констатовано је гемна телесна повреда.

И тајна сила доводи кротку крваву овог правог злочина. Тајна се предати и ни ћемо строго мотрите на тог кривчиног непобједа ко овоме делу.

Его, ми кажемо су утицајем мешане избори народних посланика под либералном управом.

„Заставе“

Нишке Вести

Уредба владе. Тодора Јонића тежака из села Габроваца, нијанија среза нишког, отужила је код ов. прост. суда за уредбу владе. Тодор је одмах по отужењу ушао од ов. прост. суда. Г. Гошићем суда отужиоа Тодор пуштен је јуче ко пеник, јер дело непостоји. „Топ[illegible]“ влади коју у овој приказа заступа г. Лаза претрпа[illegible] је и овом приликом мало „зора“. Сирота „државна“ влада кад у Тодор вриђ!

Нетељ ли, нетља. Баш се полиција среза нишког опомиња на рацих председника општинских! Капетан „по престану и без награде“ сазов хоће и последње дане свог хаштитовања да употреби на „гу[illegible]“ радикалима. И иде му од руке, те не роди мајка!... Једну крпицу за другу иди ко онога и трна председнику у нис. Код суда нако ово то кроћа, не тако са се. Он тоти своју службу, јер Рибарка нарђ је да се касе радикали, а он то и чини. Је ли то онако или не, нека се слабо тиче. Чича Степан, старац својих 80 година, тек пре јуче нађе за нос плаћајеће а већ га и отера ове полиције среза нишког. Сирота јоп нијо из Ниша ни отишао у сеа, а пијану о молиоом „зрновима“. Дечу из Пре[illegible] тине остаоше непоћиј[illegible] на пиру, ма се ето окомише на седе старине, неби ли са њима ушао „морални утицај“ г. Рибарка. Чича Степан Китановић пред. опш. ниче, нијте ирао добро туриле, аи пред своју сиру уплашиће либерале. Нетоа деца неће своји потомци остати дакле лутуре, нећ утуче либералсо позицје. Види се да се позиција баш обилано труди, да ово успомене остану што живље у памети грешне сеоаа. Јадна нета либералсоа господ доћиће у ведану, ако се ноћете скоро подићи. Будите уверени, да је тако.

Ваш терор над народом нас у корит нашу. Јер, терором вашим ојачете борбе народне.

Књижевно вече. Дружина бива учитеаске школе „Помагач“, приређује 20 ов. м. књижевно вече са игранком. Програм овог књижевног вечера довољно у изућем броју.

Пуштен. Решењем прост. суда нишког, пуштен је јуче пре подне из притвора среза нишког Милија Мелковић председник суда опш. драгоовог отужен и притворен од полиције ср. нишког за изутрљ новац у свим дужности. И овде је прала заљовала!

Осуђен. Просветеним суд нишки, на јучерашњем свом претресу осудио је Мелисана Н... б. пелиера Моле Витковића кавеџије код „Косова“, на извршену оиноку крађу Витковићу, на годину дана затвора и годину дана полицајског надзора, и да накнади Витковићу штету 600 динара на низ штете и учињених трошкова.

почиње са радом читаоница чији је први деловођа био Стеван Сремац. Оснивају се штампарије, покрећу новине и часописи, почиње културни преображај.

Већ 1882. године у Нишу је Милош Поповић отворио прву штампарију, а годину дана касније другу отвара Коста Чендеш, штампар, издавач и власник и уредник неколико листова и часописа (пета по реду штампарија у унутрашњости Србије, после штампарија у Крагујевцу, Пожаревцу и Смедереву). Душан Валожић отвара штампарију 1887, наредне године Жика Радовановић, следе затим штампарије Ђорђа Мунца, Јована Петровића и других. Историја штампе и новинарства у јужној Србији у новоослобођеним крајевима почиње са листом **Нишки весник** који је изашао на светлост дана 1884. године у штампарији Косте Чендеша. У истој штампарији, годину дана касније покренуте су **Нишке новине,** такође лист национално-просветитељске физиономије који је изражавао потребу средње класе да се национално еманципује. Лист је излазио четвртком и недељом и доносио вести и огласе, стални фељтон и роман у наставцима. Ниједан од ова два листа није имао политичке претензије, акценат је био на вестима из привредног и културног живота Ниша, са политичким вестима и огласима без коментара. Године 1886. излази **Зрак**, а 1888. **Ђаче**, први лист за децу на југу Србије, у чему је и његова културно-историјска вредност. У нишком Историјском архиву чува се друго годиште овог листа из 1889. год. у оригиналу, а прво, из 1888. године, у дигитализованој форми. У овом листу су објављиване националне песме и приповетке сентименталног карактера изражавајући на тај начин националистичке тежње и осећања која су јачала након ослобођења од Турака. У заглављу листа штампан је мото: „Србин ће само онда испунити своју дужност, кад види све српске земље у једној народној држави“[1]. Васпитна функција Ђачета је несумњива, а његов највећи „урес“ биле су богате и лепе илустрације Стевана Никшића Лале, гимназијског професора.

Оснивање политичких странака и интензиван политички живот тадашње Србије условили су и појаву изразито страначких листова, гласила политичких партија: **Народне новине** (1886), гласило Либералне странке, **Слобода** (1889), лист Радикалне странке и **Стара Србија** (1893), гласило Народно-либералне странке. Први нишки странички, политички лист, Народне новине, био је не само средство информисања припадника нишке Либералне странке о њеном програму и политичким дешавањима, већ је служио и за обрачунавање са другим политичким странкама. Први уредник радикалске Слободе био је Никола Марковић, један од четворице првих професионалних новинара у ондашњој Србији који је у Ниш дошао на позив истакнутих радикала. У листу су штампани разноврсни чланци из књижевне историје, преводи, оригинални романи, песме, чланци о животу нишког радништва. Ови су листови све време излажења били „непомирљиви непријатељи“ мада нису испуњавали само своје уже политичке програме већ су настојали да врше и друштвену и културну функцију објављивањем прилога из књижевности,

1 Ђаче, дечији лист, Ниш 1889, год. II, бр. 1, стр. 1

пре свега. Излазили су три пута недељно, од 1889. до 1894. године и „својом садржином се дубоко утиснули у културну и економску историју Ниша“.[2] Године 1894. покренут је један од првих привредних листова у Нишу **Нишки трговински гласник**, орган трговаца и Нишке трговачке омладине, „лист који по начину уређивања треба да продужи акцију Омладине ван школе и припомогне колико заштити интереса трговачког сталежа, толико да утиче на оне који кроз школу омладине нису могли да прођу...“.[3] Од 1895. године овај лист је излазио под именом **Гласник Нишке трговачке омладине**.

Године 1896. изашао је први књижевни часопис **Слава** који се угасио после само годину дана излажења. Ево шта о томе каже уредник Славе, проф. Миливоје Башић: „Убио је немар српског читалачког света, још више читаоци који не плаћају“[4]. У културној историји Ниша посебно место има 1900. година. Те године изашла је прва и једина свеска књижевног часописа Ивањско цвеће, гласила ђачке литерарне дружине Нишке гимназије, а појавила се и **Градина**, „по квалитету књижевних прилога и техничкој опреми оцењен као један од водећих књижевних часописа у Србији тога доба“[5]. До краја века, појавили су се и **Нишке новости** и **Нишки гласник**. Ево како Градина коментарише појаву нових листова у Нишу: „Ових дана почели су у Нишу изилазити два нова листа: Нишки гласник, лист за трговачко-занатлијске, саобраћајне и друштвене послове (излазио је од 1900. до 1906. године, издање штампарије Ж. Радовановић) и Нишке новости (издање штампарије Ђ. Мунца). Ниједан се не бави политиком, већ локалним стварима, више привредне природе, пратећи важније нишке новости. Има (нарочито у Гласнику) и приличан број белешчица из књижевности, науке и уметности. Узевши на ум како се код нас уопште уређују дневне новине, и Гласник и Новости не заостају иза сличних београдских листова.“[6]

Градина, полумесечни књижевни часопис за „забаву, поуку и књижевну критику“, редовно је излазила током 1900–1901. год. (I-II). Млади нишки професори, у условима репресивног обреновићевског режима, нашли су начин да изразе својеврстан бунт и отпор средини која се споро буди из вековне дремежи. Главни уредник Градине био је проф.

БРОЈ 11 и 12. ДЕЧИЈИ ЛИСТ ГОД. II.

ГРАЧЕ

НИШ 1. ЈУНА 1889 ГОДИНЕ.

Србин ће само онда испунити своју дужност, кад види све српске земље у једној народној држави.

ЗАПИСИ

(по пословицама)

Немој бесниг' нигда, може и твој вранац
Доћи у грдило и у тесан кланац;
А по драгој вољи све чемој творити,
Многи драго себи сам ће врат сломити

Не мери се говор по својој дужини,
Већ се оцењује по својој мудрини.

Не полази у туђ' пос'о
Ни за ким, ни за ким;
Чујеш како звоно куца:

математике Милан Банић, власник-проф. биологије Светозар Обрадовић, а чланови редакције проф. српског језика и књижевности Јеремија Живановић, проф. латинског језика Тодор Коблишка и проф. историје Милан Костић. Уместо уредничке речи, у првом броју Градине објављена је програмска песма „Градини“ Јеремије Живановића, литерарно најактивнијег уредника овог часописа: „Отварамо те свету Градино наша мила, нудећи који стручак, који мирисни цветак, у скромну, скромну руху, нема раскошног сјаја, ал' доста за почетак“[7]. Међу сарадницима Градине били су и Алекса

2 Мирчетић, Драгољуб, Нишка штампа 1871–1971, Ниш 1972, стр. 11

3 Споменица Нишке трговачке омладине 1891–1901, Ниш 1926, стр. 10

4 Ценић др Вера, Часописи јужне Србије на раскрсници XIX і XX столећа, Врање 1982, стр. 56

5 Историја Ниша II, Ниш 1984, стр. 143

6 Палигорић Т. Михајло, Економско-културна историја Ниша, Ниш 1937, стр. 47

7 Градина, забава, поука, књижевна критика, Ниш 1900, год. I, бр. 1, стр. 1

Градина

ЗАБАВА, ПОУКА, КЊИЖЕВНА КРИТИКА

УРЕЂУЈЕ

Проф. Милан Банић

БРОЈ I. НИШ, I. ЈАНУАРА 1900. ГОД. ГОД. I.

Ноћна кукавица

СЛИКА

— Тадија П. Костић —

Беше то на уранку једног пролећног дана. Са истока, на ведром небу, тек позлатила јутарња румен, преко које сунце расипа своје топле зраке по далеким висовима, по таласастим брежуљцима обраслим ситном гором, по пољу са избујалом травом и шареним цветићима.

Благ дах са младога лишћа и разних капљица милује ти лице, а читави хорови несташних тичица и веселе чобанчади поздрављају те на сваком кораку.

Ја мегнуо књиге под мишку, узео штап у руку и корачам утврђеном стазом што води у село.

Да дивна дана! Још да је човеку срце пуно, крај ових милина, па да се натпева са овим безазленим створовима!

— Добро јутро, господин попо! Благословите? — викну неко иза шеварја и сломота се кроз грање на пут.

Погледах, кад оно он: млад човек, дуга и испијена лица, у прљавим ланеним кошуљама и похабаном фермену. И тек да га отпоздравим, а он баци торбицу с рамена, доврати се капе и приђе руци:

— Здраво, шта ми ти радиш младићу?

Он жмирну плавим очима, па за час удуби поглед у ме:

— Канда ме ти не познајеш? Ти си од скора наш попа, па ми ниси вешт толико. Ја сам Иван Митровић.

— Познајем, како да не познајем.

— Ја, ето, пошо у воденицу да смељем ово муке на леђима — пружи шаку на торбицу — па баш нешто мислим, да ми је да видим нашега попу да се разговарамо. Неко вели: „не смеш ти с њим разговарати“, а ја велим: „што да не смем, нисам био под на'зором.“

— Свободно, брате, што да не смеш — одговорих ја.

— Велим испричаћу му па да ће не знам шта бити. Чуо сам од покојне баба Госпаве где вели: „исповеди се свештенику, ако си мајку за сису ујео.“ А ја велим: немам што да му исповедим, неко тек онако. Оћеш ли да седемо мало? Уморан си.

— Нисам. Хајдемо полагано.

— Нисам, вала, ни ја — рече и забаци торбицу на раме па пође за мном.

„Градини“

Отварамо те свету „Градино“ наша мила,
Нудећи који стручак, који мирисни цветак,
У скромну, скромну руху, нема раскошног сјаја,
Ал' доста — за почетак.

Љубав и жеље топле потпора то је наша
А српско гостољубље нека ти буде нада;
Поправке буде л' које, од срца ти је прими,
— Та још си тако млада!

Временом боље биће. Стручак са сваке стране,
Па ћеш и лепша бити, *Градино* наша цветна;
А дотле жеље наше кроз Српство нек те прате,
И буди — многолетна!

1900. *Јер. Ж.*

Шантић (који је препеве Хајнеових и Уландових стихова објављивао под својим именом, а своје оригиналне песме под псеудонимом Омер Карабеговић), Светозар Ћоровић, Симо Матавуљ, нишка песникиња Јелена Димитријевић... Данас је мало познато да је Бора Станковић прве предваријанте свог најзначајнијег дела Нечиста крв, објавио у три наставка на страницама нишке Градине, у бројевима 5,6 и двоброју 7–8, у првој години излажења овог часописа. Часопис је садржао следеће рубрике: Поезија, Приповедна проза, Поука, Књижевна критика-оцене и прикази, Прилошци биографски и библиографски, Нове књиге и листови, Старине, Белешке, Читуља и Од уредништва. Градина је објављивала и историјска документа (најчешће у рубрици Белешке), међу њима и Меморандум Кнеза Михаила из 1841. године. За непуне две године излажења, Градина је представљала „врхунац... у књижевном и културном развитку средине која је журила да превазиђе вековну заосталост“.[8] Нишки Историјски архив чува прво годиште овог знаменитог часописа у оригиналу.

Почетак XX века значио је нову етапу у развоју Ниша, у политичком, економском и културном погледу. После збацивања династије Обреновића с власти Ниш постепено израста у велики привредни и раднички центар. Занатске и еснафске радионице прерастају у фабрике, оснивају се новчани заводи, велике трговачке радње, отварају банке. У њему расте број становника, отварају се нове културне и просветне институције, расте број образованих и писмених људи. Формирају се и нове политичке партије. Посебан размах штампи дало је враћање у живот либералног Устава из 1888. год. а са њим и Закона о штампи из 1891. год. што је допринело повећању броја часописа и листова, увођењу разноврсних рубрика, појављивању службених и информативних гласила, као и листова бројних удружења и друштава. Већином су, међутим, ове периодичне публикације биле кратког даха. Први нови лист у двадесетом веку био је **Млади Нишлија,** лист за месне вести, огласе, књижевне и друштвене белешке, који је важио за „најнеписменији лист“. Појављују се још: **Глас,** службено-црквени књижевни лист и **Богословски архив, Истина** (орган Српске народне странке)... Од привредних листова треба споменути лист **Трговина,** гласило Нишке трговачке омладине и **Привреду,** лист за привреду, домаћу радиност и политику. Године 1909, нишки привредници „напредни, каквих их је било, од иницијативе и рада, убрзо покрећу и лист Трговина-орган Нишке Трговачке Омладине, лист који ће да продужи рад ван школе, да чаршију бодри, свест развија и поверење у организацију ужива. Над местом бди, са пуно воље и жара, не жалећи ни материјалне жртве поч. Тоша Палигорић. Кад разумевања није било доста, он лист сам финансира, е да би рад Омладине, остао, оно што је требао да буде: широконародни и успешан“.[9]

Први лист „за шалу, забаву и прикупљање народних умотворина“ појавио се у Нишу 1905. под именом **Кића**. Излазио је до 1914. а у програмском чланку наглашава се модеран тржишни приступ уредништва: „Да би лист био занимљи-

8 Ценић, др Вера, Часописи јужне Србије на раскрсници XIX и XX столећа, Врање 1982, стр. 195

9 Споменица Нишке трговачке омладине 1891–1901, Ниш 1926, стр. 16

вији, и тиме освојио што већи број читалаца, ми ћемо у њему доносити и других краћих забавних приложака, као анегдота, басана и причица наших и преводних, те ће лист бити, у пуном смислу забаван.“[10] Лист је био популаран и излазио у великом тиражу. **Србадија**, непартијски лист за новости, поуку, забаву и огласе, била је сличне оријентације, излазила је једанпут недељно а по први пут је, у историји нишког новинарства, уведена функција директора листа. Традиција бављења фотографијом у Нишу ослања се, између осталог, и на месечник **Фотографски архив**, лист за практичну фотографију, „једини те врсте у Српству“[11]. Лист је покренут непосредно пред почетак Првог светског рата. Идеја уредника, проф. А. Ст. Јотића, била је педагошки усмерена: дати ученицима „здраве и чисте забаве“ у време када нису у школи. Ово је последњи нишки лист покренут пред Први светски рат.

Године 1914. Ниш постаје ратна престоница, центар културно-историјских збивања у који су пресељена министарства, органи управе и Државна краљевска штампарија. Многи београдски листови излазе у Нишу: београдски дневни лист **Велика Србија, Српске новине, Дело,** раднички дневник **Будућност**...

По завршетку Првог светског рата покрећу се нови листови и гласила различитих профила. Дневни листови **Нова зора** и **Нова победа** излазили су нередовно а из малобројних сачуваних примерака не може се закључити коју су политичку опцију заступали. Нишке **Новости** биле су садржајно богатије и много разноврсније од осталих новина које су у то време излазиле у Нишу. Од верско-моралних и црквених листова и часописа, покренути су **Преглед цркве епархије Нишке** (месечни религиозно-морални часопис, први верски морални лист покренут у Нишу после Првог светског рата) и **Недеља православља**, лист Епархије нишке. Православна црква у Нишу и њена штампарија „Св. цар Константин“ имале су у овом периоду веома развијену издавачку делатност и највећи број књига у Нишу био је штампан баш у овој штампарији. Привредни лист **Напредак**, орган Нишке трговачке омладине, покренут је 1919. године, а један од уредника био је Драгиша Цветковић. Убрзо се појављује и **Привредни лист**. Нишки Историјски архив чува примерке из 1922, 1923, 1924 и 1925. год. листа **Нишки гласник** (независан, ванпартијски, социјално-политички, културни и привредни лист), који је

вероватно наставак некадашњег нишког Гласника. Од 1925. год. постао је власништво нишке штампарије Св. Цар Константин. У периоду између два рата у Нишу су излазила и два хумористичка листа, **Зоља** и **Нишка кошава,** лист карактеристичног заглавља: „Дува кад уредник има пара“ и уредника „Гоље Немањића“. Нишки архив чува само један примерак овог листа из 1936. год. Што се тиче листова културно-просветног карактера, часопис **Нова школа** (месечни педагошко-литерарни часопис, власник Тодор Раденковић, учитељ) почео је да излази 1920. год. У нишком архиву чувају се и примерци **Нишке слободне трибуне** (независтан орган јавног мишљења, чији је један од уредника био и Драгиша Цвет-

10 Кића, лист за шалу, забаву и прикупљање народних умотворина, Ниш 1911, бр. 2, стр. 1

11 Ценић, др Вера, Часописи јужне Србије на раскрници XIX и XX века, Врање 1982, стр. 215

ковић), економско-трговинског листа **Ревија** из 1927. год. и листа идентичног имена из 1934. год. који је у заглављу носио обележје „независан орган јавног мњења". Године 1931. почео је да излази **Нишки нови лист,** лист за привреду, друштвени живот и књижевност, орган Месног одбора Југословенске радикалске заједнице, неколико година касније **Ново доба, Народна реч**, **Наш лист** (орган нишких комуниста и лево оријентисаних интелектуалаца)...

За период између два рата карактеристично је издавање многобројних стручних листова и органа појединих удружења, друштвених организација и друштава. Од 1928. год. излази службени орган Нишке административне области **Нишка обласна самоуправа.** Формирањем Моравске бановине као административне територијалне јединице са седиштем у Нишу покренут је **Службени лист Моравске бановине, Гласник Пољопривредне коморе Моравске бановине...** Чис то стручни часопис је био месечник **Моравски археолошки гласник**. Излазио је током 1936. год. Власник и уредник је био познати археолог-аматер Адам Оршић Славетић, тадашњи кустос у Народном музеју у Нишу. Највећи број објављених чланака односио се на откриће римске Медијане.

Можемо рећи да је период од 1920. до 1941. био „најплоднији период нишке периодике"[12]. Обновљени су многи листови који су излазили пре Првог светског рата, а покренуто је преко тридесет нових наслова разноврсног садржаја.

Значајан део културне историје сваког, па и нашег града свакако чини и његова периодика (листови, часописи...). Као својеврстан одраз, огледало друштва и времена у коме су настајали, они „деле судбину политичке ћуди времена у коме се јављају и менталитета народа...који не признаје ништа из прошлости"[13], већ почиње увек испочетка, испољавајући као општу карактеристику црту несталности, од краја XIX века до наших дана.

РЕЗИМЕ

Ниш ступа на културно-историјску позорницу ондашње Србије при самом крају осме деценије XIX века. Након ослобођења од Турака 1878. године у Нишу се отварају школе, читаонице, оснивају штампарије, покрећу новине и часописи...Прву штампарију у Нишу отворио је Милош Поповић 1882. године, а чувени нишки штампар, издавач и уредник Коста Чендеш наредне, 1883. године, покреће своју штампарију. Историја штампе у Нишу и јужној Србији почиње са његовим листом **Нишки весник** чији је први број изашао 1884. године. У истој штампарији, наредне године почињу да излазе **Нишке новине**. Први нишки листови били су национално-просветитељски обојени. Први лист за децу на југу Србије, **Ђаче**, појавио се 1888. године.

Са развојем политичког живота и оснивањем политичких странака појављују се и политичка гласила, међу првима: **Народне новине**, **Слобода**, **Стара Србија**. Развој привреде условио је појаву привредних и трговинских листова (међу првима се појавио **Нишки трговински гласник,** касније **Гласник нишке трговачке омладине**), а на самом крају XIX века појављују се и први књижевни часописи (**Слава**, 1896 и **Градина**, 1900). Закон о штампи из 1891. године дао је нови полет развоју штампе па су се до краја века, поред осталих, појавили још **Нишке новости** и **Нишки гласник**.

Почетком XX века излазе нови листови са разноврсним рубрикама, информативна и службена, као и гласила бројних удружења, друштава, па и листови шаљиве садржине: **Млади Нишлија**, **Истина**, **Трговина**, **Привреда**, **Богословски архив**, **Кића**, **Србадија**, **Фотографски архив**... По завршетку Првог светског рата покрећу се нови листови и гласила различитих профила: **Нова Зора, Нова Победа, Новости, Напредак, Привредни лист, Преглед цркве Епархије нишке, Нова школа, Нишка слободна трибуна, Ревија, Нишки нови лист, Ново доба, Наш лист, Службени лист Моравске бановине, Моравски археолошки гласник** и други.

Период од 1920. до 1941. године био је „најплоднији период нишке периодике" током кога су обновљени многи предратни листови, а покренуто је и тридесетак нових наслова разноврсног садржаја. Највећи број тих листова био је кратког даха.

COLLECTION OLD PRESS OF HISTORICAL ARCHIVE NIS (1886-1941)

ABSTRACT

Niš entered the cultural and historical stage of then Serbia at the very end of the eighth decade of the XIX century. After liberation from the Turkish rule in 1878, in Niš began to open schools and libraries, and print shops, newspapers and magazines were started. The first print shop in Niš was started in 1882 by Miloš

12 Каталог нишке периодике 1888–2004, Ниш 2004

13 Мирољуб М. Стојановић, Нишка периодика (Предговор), Ниш 2011, стр.16

Popović, and the famous publisher and editor from Niš, Kosta Čendeš, founded his own print shop the following year, 1883. The history of publishing in Niš and Southern Serbia started with his magazine The Niš Herald which was first issued in 1884. The following year, the same print shop issued The Niš Newspapers. The first newspapers in Niš were influenced by the spirit of nationalism and enlightenment. The first children's magazine in the South of Serbia, Đače[14], was started in 1888. As political life developed and political parties were founded, so appeared political newspapers, those among the first being: People's Newspaper, Freedom, Old Serbia. Economic development conditioned the emergence of the first newspapers about economy and trade (among the first appeared Niš Trade Herald, and later The Herald of Niš Trade Youth), and at the very end of the XIX century appeared the first literary magazines (Glory in 1896 and Gradina in 1900). The Publications Act in 1891 provided a new vigour to the development of publishing, so by the end of the century, among others, appeared The Niš News and The Niš Courier. In the beginning of the XX century new magazines with various columns were published, informative and official newspapers, as well as the newspapers of numerous associations, groups, and even magazines of humorous character: The Niš Youth, The Truth, Trade, Economy, The Theology Archive, Kića, Srbadija, The Photography Archive... After the end of World War I, new magazines and newspapers of various types were started: The New Dawn, The New Victory, The News, The Progress, The Economy Paper, The View Of The Church Of Niš, The New School, The Free Tribune Of Niš, The Review, The New Paper Of Niš, The New Age, Our Paper, The Official Paper of the County of Morava, The Morava Archeology Herald and others. The time period between 1920 and 1942 was 'the most proliferative period of periodicals in Niš' during which many pre-war magazines were revived and about thirty new titles of various contents were started. Most of those magazines were short-lived.

14 The Little Pupil

Мр Небојша Д. ЂОКИЋ
Проф. др Радован В. РАДОВАНОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија Београд
Србија

UDK: 355.02(497.11)"1912/1913"
623.4(497.11)"1912/1913"

Наоружање Српске војске пред Први балкански рат

Абстракт: У раду је подробно описано наоружање Српске војске пред почетак Првог балканског рата. Посебна пажња је посвећена набавкама наоружања, као и његовом развоју у Српској војсци. Обрађено је стрељачко наоружање и артиљерија, док је ваздухопловство, на основу чињенице да је иначе добро обрађено у нашој стручној литератури, овог пута изостављено.

Кључне речи: наоружање, артиљерија, пушке, митраљези, Српска војска, Први балкански рат, Шнајдер, Круп, српска артиљерија, градска артиљерија, Максим, Маузер, Наган, Бердан, Пибоди, Крнка, Кока Миловановић, Војно технички завод Крагујевац.

Модернизација једне армије је врло комплексан процес који подразумева не само техничку модернизацију, већ и модернизацију, тј. усавршавање тактике, оператике и стратегије. Да би модернизација имала укупни ефекат, неопходно је у њу укључити и војно школство, као и обуку трупа. Ниво и начин модернизације зависи, пре свега, од усвојене ратне доктрине али, истовремено, има и повратни утицај на саму доктрину.

У историји човечанства познато је више периода у којима је проналазак новог оружја мењао војске и целокупно ратоводство и, поред тога, био фактор од пресудног значаја за измену саме друштвене структуре. Као пример може послужити проналазак барута. Али, ове промене су се раније одвијале у току дужег временског периода. Да се послужимо речима генерала Ајзенхауера: **„У мирној прошлости промене су наступале полако и корак по корак. Армије Наполеона кретале су се по западној Европи као и легиони његовог претходника Цезара 18 векова раније.“**[1] Пре него што би изазвало пресудне последице у ратној доктрини, ново наоружање је морало претходно да се примени и испроба у рату.

Војна техника је меродавна за ратоводство јер мења облике, а често одређује врсту. Одлучно утиче на састав и формацију борбених снага. Случај и намера при томе играју исту улогу.[2]

У Новом веку човечанство је преживело прву индустријску револуцију која је покренута Ватовим проналаском парне машине непосредно пред Француску револуцију. У тој индустријској револуцији војни фактори једва да су играли некакву улогу. У току више од једног века, од Француске револуције па до Првог светског рата војни развој није много корелирао са развитком индустрије. Шта више, често је било потребно доста времена док би се индустријско-технички развој одразио на војно подручје. У периоду, између Француско-пруског (1870/71. године) и Првог светског рата европско друштво је доживело велике промене, док се војна мисао и концепције нису битно измениле. До њихове корените измене је дошло тек у рату 1914–1918. године.[3]

Све до краја XIX века личности, чија је дужност била вођење војски, нису се бавили развојем наоружања (премда су сва достигнућа радо усвајале), већ су то остављали бризи специјалиста, најпре занатлијама, а касније војним техничарима и инжињерима. Они се нису трудили ни да испоље свој утицај на ратну производњу. Вођење рата на разним поприштима сводило се на маневар оним снагама, које је било могуће регру-

1 Штернберг, **Војна и индустријска револуција**, Београд, 1965, 159

2 Херман Ферч, **Ратна вештина данас и сутра**, Београд, 1939, 43

3 **„У читавом стогодишњем периоду од 1815 до 1914. године, углавном су процеси цивилног мирнодопског техничког развоја утицали на војне процесе, а не обратно.“** Штернберг, **н. д.**, 156

товати, наоружати, обучити и издржавати. Може се слободно тврдити да крајем XIX века и почетком XX века питање студије и производње ратног материјала практично није залазило у ратну вештину. Војни писци који пишу о ратној вештини прелазе ћутке преко питања наоружања. Тако је Фон дер Голц, најзначајнији немачки војни теоретичар пред Први светски рат, а и будући творац савремене турске војске (чувени Голц паша), испитујући услове успеха у рату 1896. године написао: **„Најбоља гаранција победе биће – поред добре стратегије и тактике – бројна надмоћно**ст.“ Додуше, Голц на једном другом месту говори о значају наоружања (материјала) на морал трупа.[4] У својој књизи „Наоружани народ“ Фон дер Голц од 477 страна само једну посвећује наоружању. Интересантно је његово објашњење значаја наоружања: **„Исто тако и наоружање је битан услов за успех. Ни најхрабрији војници наоружани копљем и кратким мачем не помажу према магацинкама и олучним топовима.“**[5] Слично је писао и Наполеон: **„Циљ ратне вештине је да се упознају услови које треба остварити да би се водила битка под повољним условима. Организацију, наоружање и обуку трупа треба извести још за време мира.“** Као што видимо наоружање за Наполеона не представља део ратне вештине и тако ће остати и код дугих војних теоретичара (а и трупних команданата) све до Првог светског рата.[6]

Пренаоружавање након завршетка Српско – турских ратова

Маја 1881. године министар војни М. Лешјанин је образложио Народној скупштини да су пушке које су у употреби у српској војсци потпуно застареле и морају се одмах заменити новим. Поред тога оне су биле у врло лошем стању због употребе у два рата (1876 и 1877–1878. године). Колико је била критична ситуација са пушкама најбоље говори овај податак. Пограничним сељанима округа Врањског и Топличког, као и војницима III позива пограничних села округа Књажевачког издато је 7690 комада спредпунећих пушака с прибором и муницијом, а све ради одбране од упада Арнаута.[7]

Једине употребљиве пушке маја 1881. године биле су српске Пибоди Мод. 1870 и заплењене турске Хенри Марини Мод. 1871 и Винчестер Мод. 1866. По званичним подацима на почетку рата 1877. године српска војска је располагала, у јединицама, са: 38526 пушака острагуша система Пибоди, 21644 пушака острагуша система Грин и 69021 спредпунећом пушком (руске и венсанке). Треба навести да су овде скупно дате пушке и карабини.[8] Међу пушкама Пибоди је и 9000 пушака Пибоди калибра 13,9 mm и 1000 карабина Пибоди калибра 11 mm, набављених решењем министра војног од 28. септембра/10. октобра 1878. године код фабриканта Томаса Седерлеа у Бечу.[9] Током рата 1877/8. године у Пушкарници је преправљено 2308 Гриновача у Пибодуше.[10] Током рата је издато трупама још 3058 Пибодуша (од којих је 2308 преправљених Гриновача), 621 Гриновача, 2500 руских спредњача и 20 камербихсли.[11] Ове последње су почеле да се издају када више није било других спредпунећих пушака за издавање. Значи да је српска војска на почетку рата 1877/8. године располагала са 39276 Пибодуша (укључујући и 1000 карабина Пибоди Мод. 1870 калибра 11 mm), 24573 пушака система Грин и 71521 спредпунећом пушком, без камербихсли. Током Другог српско – турског рата од Турака је заплењено 5937 пушака Хенри Мартини и 88 Винчестерки.[12]

Међутим, прирез за наоружање војске заједно са осталим редовним и ванредним приходима износио је 400000 динара годишње. За набавку 100000 пушака, из тих прихода, било би потребно 16 година. Због тога је кнез Милан одобрио министру војном да може поднети предлог скупштини да влада може за те потребе да позајми 6000000 динара, а да се плаћање те позајмице и интереса врши из годишњег прореза који је већ постојао на оружани фонд и из других редовних и ванредних доходака којим је располагао тај фонд.[13]

4 Ајре, **Ратна вештина и техника**, Београд, 1958, 14

5 Фон дер Голц, **Наоружани народ**, Београд, 1904, 139. Иначе, Фон дер Голц је био творац савремене турске војске са којом је она ушла у ратове почетком XX века.

6 Ајре, **н. д.**, 14

7 Народна скупштина је 30. марта/11. априла 1888. године донела решење које је 4/16. априла исте године одобрио краљ Милан, а по коме су горе споменуте пушке требале да се расходују из књига и да се сматрају власништвом оних код којих су се налазиле. Решење Краља Милана А/ТНО 1226 од 4. априла 1888. године, СВЛ бр. 15 и 16. од 13. априла 1888. године, 447/448. Значи, још 1888. године налазиле су се у наоружању, макар не и оперативних јединица, већ потпуно застареле спредпунеће пушке.

8 Министарство војно, **Извештај о радњи у рату 1877 и 1878 године - III Артиљеријско одељење**, Београд 1878, 13–14

9 Министарство војно, **н. д**, 4

10 Министарство војно, **н. д**, 19. Само, то нису Гриноваче које су узете из јединица, већ које су се налазиле у Пушкарници.

11 Министарство војно, **н. д**, 22

12 Н. Ђокић, Р. Радовановић, „Производња наоружања у Војнотехничком заводу крајем XIX и почетком XX века“, у: **Крагујевац у другој половини деветнаестог века**, Крагујевац 2010, 349

13 Образложење министра војног Народној скупштини АНо 1234 од 19/31. маја 1881. године и решење кнеза Милана. Службени војни лист бр. 22 од 30. маја 1881. године с. 459/460

Народна скупштина је на седници од 20. маја/1. јуна 1881. године донела решење којим је овластила владу да може позајмити 6000000 динара у циљу куповине 100000 пушака. Ово решење је потврдио кнез Милан 19. јуна/1. јула 1881. године.[14]

На предлог министра војног Министарски савет је на својој седници одржаној 6/18. новембра 1881. године одлучио да се повећају дневнице председнику и члановима комисије која је у Обернсдорфу надзирала израду пушака Маузер Мод 80. Истовремено, комисији је послан и мајор Павле Ј. Шафарик.[15]

За српску пешадију наручено је 100000 пушака 10,15 mm М 1880 код фабриканата браће Маузер и комп. у Обернсдорфу на Некару у Виртембергу. Фирма Маузер и комп. је овај модел пушке поднела на конкурс пошто им је мајор Кока Миловановић уступио своју конструкцију цеви и зрна на извршење и даљу употребу. По уговору фабриканти су били обавезни да предају првих 10000 пушака за 10 месеци, а после тога остатак од 90000 пушака у партијама од по 5000 пушака месечно. Технички преглед и контролу над израдом требало је да врши комисија коју је министар војни одредио у самој фабрици у Обернсдорфу, а примање израђених пушака по броју имало је да се обавља у Београду. Фабрика се обавезала да пушке о свом трошку допреми у Србију и било је предвиђено да се плате само оне пушке које исправне уђу у српске магацине. Интересантно је да је уговором био предвиђен и случај да, ако током производње ове пушке нека од великих европских сила уведе у наоружање своје пешадије пушке магацинке савршеније конструкције него што су то биле оне око 1880. године, да се израда пушака М 1880 прекине и да ће фабрика Маузер наставити производњу нових магацинки за Србију по новом моделу и уговору само ако опет конкурише са најбољим моделом и са најповољнијим ценама. Све спорове који су се могли појавити током извршења уговора требало је расправити код надлежних српских судова.[16]

Пошто је за државну касу било немогуће да се у потпуности исплате све пушке ако би биле предате по уговореном року до 8/20. новембра 1883. године, то је на седници Министарског савета одржаној 5/17. новембра 1883. године решено да се лиферанту пушака продужи рок до 1/13. јануара 1884. године без накнаде са његове стране.[17]

При крају испоруке пушака Мод. 80 Србија је набавила прве брзометне пушке, тачније, у овом случају карабине. Наиме, за потребе коњице набављено је 4000 карабина 10,15 mm Мод. 1884 (без ножева), а за потребе жандармерије и коњице такође 4000 карабина Мод. 1884 (са ножевима).[18]

Као куриозитет споменимо да је Србија осамдесетих година XIX века купила и 300 руских пушака острагуша Крнкиног Мод. 1869 и поделила их жандармерији.[19]

Од почетка 1877. године у крагујевачкој Тополивници преправљено је постепено 12 глаткоцевних бронзаних топова од 24 фунте у изолучене острагане калибра 15 цм. Ови топови су се задржали у наоружању све до Првог светског рата, премда су већ почетком XX века већ били озбиљно застарели. Почетком XX века налазили су се у наоружању Опсадног артиљеријског парка и то, на пример 1/13. јануара 1902. године било их је 4 у Нишу, 4 у Пироту, 3 у Зајечару и један у Кладову.[20] И по предлогу модернизације Градског артиљеријског пука од 20. фебруара/5. марта 1907. године било је предвиђено да се ови острагани задрже у наоружању и то по 4 оруђа у Нишу, Пироту и Зајечару. По комисијском извештају од 26. јануара/8. фебруара 1907. године овај српски остраган је сматран као застарела конструкција, чији затварач после неколико избачених метака тешко функционише. Дрвени лафет је био дотрајао. Топ је имао само гранату прилично слабог дејства. Граната је вођена оловном обливком. Домет са диоптером је био 4000 метара, а са квадрантом 5000 метара. Растурање је било велико.[21] Топ је ипак дочекао и балканске и Први светски рат.[22]

Српско-турски ратови су јасно показали да је српска артиљерија опремљена застарелим топовима. Због тога је већ почетком 1879. године решено да се набаве нови топови острагани. У складу са тим послати су стручни официри да

14 Решење кнеза Милана АНо 1503 од 19. јуна/1. јула 1881. године, Службени војни лист бр. 27 од 1. јула 1881. године с. 583/4

15 Н. Шкеровић, **Државна архива Србије - Грађа књ. II – Записници седница Министарског савета Србије 1862–1898**, Београд, 1952, 398 (даље Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**,)

16 **Наша нова пушка**, СВЛ бр. 23 од 6. јуна 1881. године,488–492

17 Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, 419

18 СВЛ од 19. октобра 1885. године

19 Р. Радовановић, Н. Ђокић, „Војна помоћ Русије Србији у наоружавању од 1804. до 1915. године“, у: **Браничево у историји Србије**, Пожаревац 2008, 481

20 Војни архив, Пописник 14, кут. 9, фасц. 5 бр. 19 Преглед артиљеријског материјала Опсадног Арт. парка у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову - За IV тромесечје 1901. године које показује стање 31. децембра 1901. г.

21 Војни архив, Пописник 14, кут. 10, фасц. 4 бр. 19

22 Н. Ђокић, Р. Радовановић, „Производња наоружања у Војнотехничком заводу крајем XIX и почетком XX века“, у: **Крагујевац у другој половини деветнаестог века**, Крагујевац 2010, 352

обиђу поједине фабрике топова, где је требало да присуствују пробама топова. Тако је, на пример, Министарски савет, на седници од 23. јуна/5. јула 1879. године, решио да се артиљеријском мајору Павлу Шафарику и капетану Кости Костићу, који су требали да иду на пробе топова код Крупа у Есену, могу издавати дневнице (првом по 30, а другом по 24 динара дневно), као и да им се плати превоз (I класом парода и железнице) од Београда до Есена и назад, а за шта су морали, по повратку, да поднесу рачун.[23] У циљу неких техничких грана (израда топова и лафета, барута, рад војне лабораторије, као и за школовање професора артиљерије), на предлог министра војног, Министарски савет је на својој седници од 30. августа/11. септембра 1879. године, одлучио да се у Русију пошаље један виши (мајор) и 2 нижа (поручници) официра и у Беч један нижи официр (поручник).[24] На предлог Министра војног (Фно 9639) Савет министара је на седници од 22. октобра/3. новембра 1879. године одлучио да се пошаље арт. пуковник Илија Чолак Антић у Аустрију и Италију ради обиласка тополивница у којима су се израђивали челик бронзани топови. Са њим је требало да пође и један мајстор. Поред дневница (за обојицу) пуковник Чолак Антић је добио 1500 динара за откупљивање модела, цртежа итд.[25]

После неуспелих проба са Круповим и Армстронговим топовима, Де Банжови топови су издржали све пробе, па су 1884. године набављени за српску војску.[26]

На предлог министра војног, одлуком Министарског савета донетом на састанку одржаном 1/13. маја 1884. године, исплаћено је генералу Тих. Николићу, председнику комисије за оцену топовских система, на име путовања у иностранство 2547 динара.[27]

Укупно је набављено 45 батерија пољских и 7 батерија брдских топова, тј. 270 пољских топова 80 mm Мод. 85 и 42 брдска топа 80 mm Мод. 85, оба француског система Де Банж.[28]

Почетком XX века било је неколико покушаја да се Де Банжови топови модернизују. Када се у јесен 1903. године поставило питање наоружања војске, приоритет је добила артиљерија. Том приликом стигла је понуда фирме Сен Шамон да за 5000000 динара преправи старе топове Де Банж.

Међутим, Управа Војнотехничког завода је успела да модернизује топ 80 mm Мод. 85 и да га претвори у топ са убрзаним гађањем. То је постигнуто тако што је усвојен јапански начин кочења топа, чиме је знатно смањено његово трзање. На тај начин је повећана брзина гађања на 3 1/2 до 4 гранате у минути.[29] Министар војни ђенерал Путник је на CXXXVII редовном састанку Народне скупштине 5/18. јуна 1907. године потврдио да је одлучено да се Де Банжови топови преправе у Србији на „јапански начин“. Пошто није било довољно кредита, а ни радне снаге, није било ни могуће да се одједном преправе сви топови, већ је требало да се то уради постепено. Ђенерал Путник је планирао да се, поред постојећа 3 дивизиона у сваком артиљеријском пуку, формира и 4. дивизион састављен од 3 батерије преправљених Де Банжових топова, па да тако сваки пук има 12 уместо дотадашњих 9 батерија. Почетак преправке је био планиран да започне одмах чим се одобри буџет. До јуна 1907. године већ је нешто и урађено по том питању - била је преправљена једна батерија по „јапанском начину“. Међутим, Путник је упозоравао народне посланике да се овом преправком много не добија. Убрзано гађање није износило колико се очекивало, већ само 5 до 6, највише до 10 граната у минути (и то код добро обучених руковаоца), за разлику од правих брзометних топова код којих је брзина гађања износила и до 29 граната у минути. Иначе, до тада је већ било, за ове потребе, дотирано 300000 динара, због тога што је претходна партија за преправку била мала. Нова партија је повећана да се не би тражио накнадни кредит и што је, како смо већ навели, било предвиђено да се Де Банжови топови преправљају у Србији.[30]

Крајем XIX века војска Краљевине Србије је имала у наоружању 100000 одличних једнометних пушака (острагуша) система Маузер Кока М.1880 калибра 10,15 mm. Биле су то изванредне пушке, по општем мишљењу најбоље једнометне пушке на свету, али их није било довољно за опремање цело-

23 Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, 365

24 Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, 367

25 Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, бр. 857, 369

26 Службени војни лист бр. 39 и 40 од 10. октобра 1884. Г.

27 Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, 425

28 Војни архив, Пописник 14, кут. 9, фасц. 5, бр. 19/9 – Преглед оружане спреме 1. априла 1902. године Војске Краљевине Србије.

29 **Убрзано гађање нашег топа Мод 85**, Војска бр. 29 од 22. јула 1906. године с.7

30 Излагање Министра војног ђенерала Радомира Путника на CXXXVI редовном састанку Народне скупштине одржаном 5. јуна 1907. године, **Рад народне скупштине сазване у први редовни сазив за 1906. год. - Стенографске белешке Књига VII**, Београд, 1907. г., 4030–4031; о овој преправци видети детаљније у: Н. Ђокић, Р. Радовановић, „Производња наоружања у Војнотехничком заводу крајем XIX и почетком XX века“, у: **Крагујевац у другој половини деветнаестог века**, Крагујевац 2010, 354–355

купне војске. Још увек је значајан део оперативних трупа био наоружан потпуно застарелим једнометним пушкама система Пибоди М.1870.[31] Србија, из финансијских разлога није могла да набави модерне брзометне пушке, а и војни кругови су сматрали да оне нису још довољно усавршене, што је било и добрим делом истина. Управо је завршено преонаружавање пољске артиљерије одличним остраганима Де Банж М.85 калибра 80 mm и државне финансије су биле преоптерећене њиховом отплатом[32].

Тада је добијена понуда Русије о продаји, по минималној цени, 100000 пушака Бердан Но.2 калибра 10,67 mm. Године 1890. у Петроград је отпутовао председник Скупштине, да на лицу места потпише уговор о куповини 76000 Берданки.[33] Комисија је пушке и муницију примила крајем 1890. године и већ 22. децембра 1890. године председник владе Сава Грујић је поднео њен извештај влади. Том приликом је предложено да се одликују извесни Руси чланови комисије.[34] Нешто раније, на седници Министарског савета одржаној 22. новембра/4. децембра 1890. године председник Сава Грујић је предложио да се II позив народне војске наоружа са Берданкама, а спредњаче да пређу онима са преко 50 година. Истовремено, предложио је да се пушке I позива размести у батаљонске магацине. Министарски савет је одлучио да се размисли о овоме.[35] Већ током 1891. године Берданке су подељене трупама у земљи. Нешто касније су у Крагујевцу израђене каније за бајонете које су војници носили о виску на појасу. У исто време Руси и Црногорци су бајонете стално носили монтиране на пушци.[36] Када су уведене у наоружање брзометне пушке система Маузер М.99 калибра 7 mm, пушке Бердан су почетком овог века предате III позиву, док су пушке Кокинке дате II позиву. Српски III позив је 1. априла 1902. године располагао са 75908 пушака Бердан и са 39000000 метака за њих.[37] Тешко је рећи, за сада, зашто је убрзо након тога дошло до промене па је II позив наоружан Берданкама, а III позив Кокинкама. У главном 31. марта 1904. године I позив је располагао са 90019 брзометних пушака М.99, II позив са 75916 пушака Бердан и III позив са 93132 Кокинки[38]. Пошто су Кокинке непосредно пред Балканске ратове делимично преправљене у брзометне, Берданке су остале као једине једнометке у српском наоружању. Пред Балканске ратове Србија је располагала са 193000 брзометних пушака, 10000 брзометних карабина и око 75000 једнометних Берданки[39]. Берданкама је био наоружан III позив све до Крфа, када су и трећепозивци пренаоружани.[40]

Расписом од 27. септембра/9. октобра 1891. године[41] било је наређено да све команде и надлештва пошаљу списак официра који би желели да набаве тада ново усвојени револвер Наган Мод. 91. Но како револвери ни до краја 1892. године нису наручени, а још мање и испоручени Министарство војно објавило нови распис 30. јануара/11. фебруара 1893. године. У њему се наводи да, пошто су настале велике промене у распореду официра (услед премештаја, напредовања, пензионисања итд.), неопходно је да команде и надлештва направе

31 Прописом А/Ц Бр.2341 од 18. јула 1883. године пибодушама је наоружана пешадија II позива, артиљерија, болничари, возари и муницијске колоне I позива. Коњица оба позива и даље је задржала Пибоди карабине све до 1885. године. Пушка Пибоди је служила за наоружање помоћних трупа све до 1902. године. Тек наредбом А/Ц Но 5332 од 10.октобра 1902. године она је избачена из наоружања. Бранко Богдановић, **Пушке - Два века пушака на територији Југославије**, Београд, 1990, стр.61. Коњица II позива је била наоружана са 3375 карабина Пибоди чак 1. априла 1902. године. За ове пушке располагало се са 1636800 метака. Архив Војноисторијског института, кутија 9, фасцикла 5, бр.19/9, Преглед бројног стања оружја, оружног прибора, и муниције целокупне краљевске војске на дан 1. априла 1902. године

32 Испоручено је 270 пољских топова М.85 и и 42 брдска топа М.85, оба калибра 80 mm. Војни архив, кутија 9, фасцикла 5, бр.19/9, Преглед бројног стања оружја, оружног прибора, и муниције целокупне краљевске војске на дан 1. априла 1902. године

33 У изворима се не даје тачан број испоручених пушака, али марта 1904. године било их је 75916 у наоружању, због тога се са сигурношћу може рећи да их је било 76000. Војни архив, кутија 9, фасцикла 5, бр.19/9. Преглед бројног стања оружја, оружног прибора, и муниције целокупне краљевске војске на дан 31. марта 1904. године. Бранко Богдановић у својој књизи даје податак о 75000 испоручених Берданки. Бранко Богдановић, **н. д.**, стр.72

34 Државна Архива НР Србије, Грађа Књ. II, **Записници седница Министарског савета Србије 1862–1898**, Приредио Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, стр.447 бр.1058

35 Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, 445 бр.1051

36 Бранко Богдановић, **н. д.**, стр.72

37 Војни архив, кут. 9, фасц. 5, бр.19/9, Преглед бројног стања оружја, оружног прибора и муниције целокупне краљевске војске на дан 1. априла 1902. г.

38 За Берданке је било 38887447 бојевих метака. Војни архив, кутија 9, фасцикла 5, бр.19/9, Преглед бројног стања оружја, оружног прибора и муниције целокупне краљевске војске на дан 31. марта 1904. г.

39 Н. Ђокић, **Савезничка помоћ техничкој модернизацији Српске војске 1915. године**, Зборник Матице српске за историју 55, Нови Сад 1997, стр.184

40 Детаљније у: Р. Радовановић, Н. Ђокић, „Војна помоћ Русије Србији у наоружавању од 1804. до 1915. године“, у: **Браничево у историји Србије**, Пожаревац 2008, 481–483

41 А/ТНо 3984 од 27. септембра 1891. године, СВЛ бр. 37 за 1891. године, 1157

нови списак официра који би желели нови револвер и да га пошаљу до краја фебруара 1893. године. Револвери са 100 метака су коштали 61,50 динара у злату и официри су могли да их добију у 6 једнаких рата. Прва рата (у износу 1/6 цене) је требало да се одбије, а наплаћивање се вршило у злату. Тако је до краја јула отплата требало да буде окончана и сав новац прикупљен и до 8/20. августа 1893. године послат благајничком одељењу са списком имена. Поруџбина револвера је требало да се изврши одмах по пристизању спискова из команди и то онолико колико буде пријављених.[42]

Револвери Наган су наручени 1897. године. У пролеће 1898. године многе су се команде обраћале Артиљеријско-техничком одељењу министарства војног са питањем када ће официри добити ове револвере. Из одељења 20. марта/1. априла 1898. године је једним дописом дато на знање да ће револвери бити готови до краја априла, а да ће бити раздељени до краја маја.[43]

Увођење у наоружање брзометних пушака, брзометних топова и митраљеза[44]

На 31. седници Министарског савета, којој је председавао краљ Александар Обреновић, одржаној 16/28. априла 1897. године одлучено је да се приступи набавци 110000 пушака магацинки, 1000000 метака за њих, 48 опсадних тешких топова и 500 метака за те топове. За ове набавке требало је да се, пре свега употребе још неангажована средства зајма закљученог 1895. године, а ако то не буде довољно, да се закључи посебан зајам за средства која, евентуално, буду недостајала, а за шта ће се накнадно тражити одобрење од краља. На основу ове одлуке одобрена је, за напред наведене потребе, сума од 25430000 динара (6730000 за пушке, 15200000 за муницију, 1000000 за магацине за смештај и фишеклије, 2500000 за топове).[45]

Министарски савет је, на 38. седници одржаној 20. маја/1. јуна 1897. године одлучио да се ради набавке пушака и муниције поднесе Народној скупштини предлог за дотације оружном фонду до суме која буде довољна за исплату тих набавки (приближно 20 милиона динара). У исто време, требало је тражити од Народне скупштине овлашћење да се тај зајам, чим се укаже потреба, може и закључити.[46] Неколико дана касније, 28. маја/9. јуна 1897. године, на 40. седници, Министарски савет је, у вези са претходним решењем одлучио да предложи Народној скупштини повишење прореза од 62% на 75 % и износ те повишице да се дода као дотација оружаном фонду, с тим да се може употребити као амортизација за зајам за наоружање (износ те повишице је требало да буде око 1300000 динара, а пошто је оружани фонд већ имао дотацију од 400000 динара, то је износило укупно око 1700000 динара).[47]

Један део израде муниције за магацинке је био поверен Војнотехничком заводу и овај посао је завршен до краја августа 1908. године, након чега Завод није имао нових наруџбина за муницијом. Поред тога, наручено је код фабрике Вајс 12000000 метака.[48]

Министарски савет је, под председништвом краља, 16/28. априла 1897. године одржао 31. седницу на којој је разматрано питање наоружавања војске. Одлучено је да се приступи набавци 110000 пушака магацинки, 1000000 метака за те пушке, 48 опсадних тешких топова са по 500 метака на топ. За те набавке је требало пре свега употребити још неангажована средства зајма закљученог 1895. године, а ако то не буде довољно предвиђено је да се закључи нови зајам за који би се накнадно тражило одобрење Народне скупштине. На основу овог решења Министарски Савет је одобрио и потписао предлог министра војног у вредности од 25430000 динара (6730000 динара за пушке, 15200000 динара за муницију, 1000000 динара за смештај и фишеклије и 2500000 динара за топове).[49]

Појавом брзометних пушака указала се потреба да се старије острагуше Маузер Кока преправе у брзометне. Залиха тих пушака износила је 31. марта/13. априла 1904. године 93132 комада[50].

42 Распис Министарства војног А/ТНО 383 од 30. јануара 1893. године, СВЛ бр. 4 и 5. од 8. фебруара 1893. године, 112

43 Обавештење је објављено у Службеном војном листу бр. 15 од 28. марта 1898. године, 305/6

44 У овом раду нису обрађене набавке ваздухопловног материјала (балона, аероплана итд.) јер је ова тема већ врло добро обрађена у нашој стручној литератури.

45 Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, 458

46 Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, 459

47 Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, 459

48 Питање посланика Јаше Продановића министру војном Степи Степановићу на 9. редовном састанку Народне скупштине одржаном 19. јула/1. августа 1909. године у Београду. **Рад Народне скупштине сазване у ванредни сазив за 1908. године – Стенографске белешке**, Београд, 1908,

49 Н. Шкеровић, **Записници седница Министарског савета**, бр. 1091, 458

50 Војни архив, Пописник 14, кутиј. фасц. 5 – Преглед бројног стања оружја, оружног прибора, и муниције целокупне војске Краљевине на дан 31. марта 1904. године. Интересантно је да и Ž. Spasić, **Kragujevačka fabrika oružja**, Beograd 1973, 109 и B. Bogdanović, **Puške – Dva veka pušaka na teritoriji Jugoslavije**, Beograd

Још крајем 1902. године покренуто је питање могућности једне комплексне адаптације старих пушака Маузер Кока на петометни систем у калибру 7 mm. У том смислу затражене су понуде изворног произвођача Маузера ("Waffenfabrik Mauser, Oberndorf a/N "), затим од француских завода у Шателроу („Chatellerault State Arsenal ") и фабрике оружја у Будимпешти („Fegyvergyar"). Прву понуду је дала фабрика из Будимпеште септемра 1903. године, а почетком 1904. године понуду је дао и Маузер, који је прихватио и да кредитира адаптацију.[51] Међутим скупштина је о овом питању расправљала тек 1906. године. Након жучне дискусије (интересантно је да је много посланика било за то да се усвоји мађарска понуда) донета је одлука да се посао конверзије Кокинки препусти – крагујевачком Заводу. Сходно томе је јуна 1906. године одобрен кредит од 2 милиона динара за набавку неопходних машина, а радове је требало извести у року од две године. Годину дана касније за ову сврху у Штајеру ("Waffenfabrik Steyr") је купљено 50900 цеви које су стигле током те 1907. године.[52]

У Војнотехничком заводу (ВТЗ) су, у међувремену, успели да пушку Мод. 80 претворе у брзометну. Разрада новог петометног магацина и других конструктивних детаља, као и руковођење читавом операцијом, било је додељено управику Пушкарнице ВТЗ пензионисаном потпуковнику Гојку Ђурићу. Комисија која је требало да испита и испроба ову пушку, током прве половине 1906. године добила је врло добре резултате.[53] Од старе пушке коришћен је сандук механизма и затварач, а набављене су нове цеви од 7 mm, које су уграђиване у сандук механизма. Вршено је проширивање магацина на капацитет од 5 метака, прерађено је чело затварача и рађен нови извлакач и кундак.[54] Нова пушка је добила нов назив Маузер-Миловановић-Ђурић М 1880/1907 или скраћено М 80/07.

Међутим, са почетком преправке се и даље чекало, не због тога што се није знало где ће се извршити преправке,[55] већ зато што су за ово била тачно одређена средства, а планом наоружавања је био тачно одређен број пушака, па није било сигурно да ће се са предвиђеном сумом моћи да подмире и трошкови за набавку машине, за проширење фабрике и уопште за целу инсталацију потребну за израду пушака. Тек када су прорачуни показали да је за одређену суму могуће преправити онолико пушака колико је утврђено у скупштини, могло се приступити њиховој изради. Тако је тек у пролеће 1907. године министар војни ђенерал Радомир Путник потписао решење о преправци пушака.[56]

Коначно, припреме за ова значајан подухват су завршене јануара 1908. године. Одмах после тога је започета производња делова, а јуна исте године и сама преправка пушака.[57] Бројне тешкоће до којих је долазило приликом производње пушака и поред застоја нису довеле до трајне обуставе овог рада.[58] Радници су дневно адаптирали од 100 до 120 Кокинки, па је до 12/25. маја 1910. године адаптирано 34000 пушака.[59]

Како је пар дана раније наручена преправка још 17000 пушака, то значи да је била планирана преправка 51000 пушака, а не 50000 како се обично у литератури износи.[60] Од

1990, 100 тврде како су залихе износиле „преко 50000" Кокинки. У ствари, Српска војска је по формацији требала да има 55625 Кокинки, а располага је са нешто више од 93000 комада. Војни архив, Пописник 14, кутиј. фасц. 5 – Преглед Бројног стања оружја, оружног прибора и муниције целокупне војске Краљевине на дан 31. марта 1904. године.

51 Богдановић у књизи тврди да је одлука донета 1903. године, али у каснијим својим пригодним фабричким публикацијама усваја крај 1902. године, што је тачно. B. Bogdanović, **n. d**, 109

52 Богдановић у књизи тврди да је кредит износио 6 милиона, али у каснијим својим пригодним фабричким публикацијама усваја суму од 2 милиона, што је тачно. B. Bogdanović, **н. д**, Beograd 1990, 100; Ž. Spasić, **Kragujevačka fabrika oružja**, Beograd 1973, 109; Богдановић на другом месту у истој књизи (**н. д.**, 97) даје нешто другачији податак – 50000 цеви.

53 **Преправка пушака Мод. 80. год.**, Војска бр. 29 од 22. јула 1906. г. с. 7; код Богдановића н. д., 100 се не види када је развијена модификација Кокинке у Крагујевцу, чак се на основу контекста текста стиче утисак да се то догодило по изгласавању кредита.

54 Мемоарске белешке Милије Златковића, (рукопис), Крагујевац, 1969, Музеј завода „Црвена застава" бр. 306; Ž. Spasić, **n. d**, 110

55 У многим политичким и јавним круговима постојале су шпекулације да ће преправка бити уступљена некој од страних фабрика. Тако је по неким тврђењима, код надлежних органа постојало је колебање да ли да се преправка препусти домаћој фабрици у Крагујевцу или војној фабрици у Пешти. **Стенографске белешке Народне скупштине за први редовни сазив за 1906. годину, VI**, 3303

56 Изјава министра војног ђенерала Радомира Путника на 136. редовном састанку Народне скупштине одржаном 5/18. јуна 1907. г., **Рад Народне скупштине сазване у Први редовни сазив за 1906. год. – Стенографске белешке књига VII**, Београд, 1907, 4031

57 Историјски архив у Крагујевцу, фонд XCIII - др Илије Коловића, ф. III, 1–4/1913

58 Заоштрена је одговорност у раду на преради пушака. Због квара материјала приликом преправки, на пример, од стране крагујевачког првостепеног суда осуђен је надзорник пушкарнице Љуба Петровић да плати насталу штету. Историјски архив у Крагујевцу, фонд XCIII - др Илије Коловића, ф. III лист 1–4/1913; Ž. Spasić, **n. d**, 110

59 Историјски архив у Крагујевцу, фонд XCIII - др Илије Коловића, ф. II, лист 2/1910 и ф. III лист 1–4/1913; B. Bogdanović, **n. d**, 100; Ž. Spasić, **n. d**, 110

60 Ž. Spasić, **n. d**, 110

планираних 51000 пушака прерађено је 43000, а остале су коришћене за резервне делове већ преправљених пушака.[61] Прекид рада на преправци имао је за последицу отпуштање са посла 400 радника пушкарнице (4/17. марта 1911). С тим у вези је поднета интерпелација војном министру.[62] Наиме, поводом недовршене преправке пушака у војнотехничким заводима група од 11 народних посланика поднела је 10/23. јануара 1912. године интерпелацију војном министру.[63]

Споменимо и да се у литератури до сада није спомињало да је од 17000 наручених пушака, у ствари, 2000 требало да буду артиљеријски карабини, који никада нису направљени.[64] Због тога су српски ариљерци прошли кроз оба Балканска и први део Првог светског рата (до Солунског фронта) практично без личног ватреног оружја (наравно, осим официра, који су имали револвере и неколико ордонанса по батерији, који су имали карабине).

Осврнимо се и на прекид испорука преправљених Кокинки. По формацији Српској војсци је 31. марта/13. априла 1904. године било потребно 193565 брзометних пушака (без карабина) да наоружа комплетан I и II позив, а она је располагала са 90015 пушака Маузер М 99, што значи да је недостајало још 103546 комада, тј. око 150000 (са III позивом).[65] План је био да се око 50000 пушака добије преправком Кокинки, а да се око 100000 набави у иностранству. Набавком 30000 пушака М 99/07 у Штајеру током 1907. године и намераваном преправком 51000 (или 50000) Кокинки[66] потпуно је пренаоружан I позив већ до краја 1907. године, а да су све Кокинке преправљене био би пренаоружан највећи део II позива за чије поптпуно пренаоружавање би недостајало још око 23000 пушака. Како је до маја 1910. године било адаптирано 34000 Кокинки, Српска војска је имала око 154000 брзометних пушака, тј. довољно за комплетан I позив и око 45% II позива. Због тога је наручено још 15000 пушака и 2000 карабина. До марта 1911. године произведено је још 9000 пушака, али је у међувремену у рану јесен 1910. године у Немачкој (са фабриком Маузер) склопљен уговор о набавци још 32000 пушака М 1910, од којих је 4800 стигло до краја 1910. године. Како су остале стигле у Србију до средине 1911. године, није било више потребе за даљом преправком Кокинки јер је са последњих 9000 преправљених Кокинки и 32000 нових Маузерки Србија имала око 195000 брзометних пушака, што је било довољно за наоружавање комплетног I и II позива, додуше без минималне резерве од 10%. Но српски Ђенералштаб је планирао велику набавку пушака из будућег кредита од 250 милиона динара, па се у стручним круговима сматрало да нема потребе за преправком старих пушака.[67]

Од тешке артиљерије Србија од 1878. до 1897. године није ништа набављала. Коначно, поруџбина из 1897. године је реализована тек 1902. године.[68] Након горе споменуте 31. седнице владе, на предлог министра војног одлучено је на 51. седници Министарског савета, одржаној 20. септембра/2. октобра 1897. године, да се управник ВТЗ потпуковник Влајић пошаље у Париз ради набавке оружја у Француској. Требало је саопштити француској влади да је српска влада у начелу прихватила услове које јој је ова поставила, као и жељу Србије да што је могуће пре добије ново оружје.[69] На 17. седници Министарског савета одржаној 30. новембра/12. децембра 1897. године на предлог министра војног одлучено је да се мајсторима, контролорима и подофицирима, који су послати у Француску ради пријема извесних војних набавки, повиси дневница од 15 на 20 динара у злату.[70] Фабрика Шнајдер је испоручила 16 дугачких топова 12 cm Мод 97,[71] 22 хаубице 12 cm Мод 97[72] и 6 мерзера 12 cm Мод 97,[73] тј. укупно 44 артиљеријсих оруђа. Међутим, због проблема са исплатом, потпуна реализација ове наруџбе се отегла све до 1902. године.

Наиме, чак ни до 31. децембра 1901. године испоручена оруђа нису добила батеријске приборе, као ни резервни топовски прибор. Пристигла муниција није била лаборисана,

61 Ових 43000 пушака је било преправљено 4/17. марта 1911. године. Ž. Spasić, **n. d**, 110

62 Ž. Spasić, **n. d**, 110

63 Стенографски записници Народне скупштине, XXVII редовни састанак, 16. јануара 1912, 18

64 Војни архив Београд, Пописник 14, кутија 8, бр. 19

65 Војни архив, Пописник 14, кутиј. фасц. 5 – Преглед Бројног стања оружја, оружног прибора и муниције целокупне војске Краљевине на дан 31. марта 1904. године.

66 B. Bogdanović, **n. d**, 97–98

67 Н. Ђокић, Р. Радовановић, „Производња наоружања у Војнотехничком заводу крајем XIX и почетком XX века“, у: **Крагујевац у другој половини деветнаестог века**, Крагујевац 2010, 359–362

68 **Извештај скупштинског анкетног одбора о војсци од 11. децембра 1907. године** (председник одбора је био Стојан М. Протић), **Рад Народне скупштине сазване у други редовни сазив за 1907. године – Стенографске белешке књига II**, Београд, 1908, 119

69 Н. Шкеровић, **Државна архива Србије - Грађа књ. II – Записници седница Министарског савета Србије 1862–1898**, Београд 1952, 462

70 Н. Шкеровић, **Државна архива Србије - Грађа књ. II – Записници седница Министарског савета Србије 1862–1898**, Београд 1952, 477

71 Canons de 120 à frein hydraulique

72 Obusiers de campagne de 120 mm

73 Mortiers de campagne de 150 mm

а број фишека је био потпуно недовољан. Топови су имали 1089 фишека са пуњењем од 2000 g (тј. само 68 по оруђу). Код хаубица и мерзера ситуација је била још гора. За хаубице је било 300 фишека са пуњењем од 550 g (13 фишека по хаубици), а и за мерзере 300 фишека са пуњењем од 450 g (50 фишека по мерзеру). Јасно је да оруђа до краја 1901. године нису била оперативна.[74]

Код наруџбине из 1897. године показали су се следећи недостаци:[75]

На хаубицама и мерзерима опаљивач није дејствовао добро. Механизам је био компликован и игла, која је имала да пробије капислу, није функционисала добро. У ВТЗ-у је опаљивач замењен другим, с основом чекића и он је добро дејствовао у шта се уверио и одбор. Због спорости администрације ова измена на опаљивачима до краја 1907. године није била извршена на свим оруђима.

Код тешких топова проблем је био у разорним гранатама које нису експлодирале добро и правилно.[76]

Након пристизања хаубица и мерзера од 1. маја 1901. године почео је да дејствује II хаубички дивизион (4. и 5. хаубичка и 6 мерзерска батерија) као саставни део градског артиљеријског пука и то пре свега у административном погледу.[77] Овај дан ће касније хаубичка артиљерија празновати као дан свог настанка. Иначе, још пре тога краљевим указом од 29. марта 1901. године за првог вршиоца дужности команданта II хаубичког дивизиона постављен је артиљеријски капетан I класе Светомир Матић.[78] Интересантно је да ће тек након формирања II дивизиона бити формиран и I хаубички дивизион (1, 2. и 3. хаубичка батерија).

Кажимо и пар речи о српској градској артиљерији.[79] Следећи попис од 1. априла 1902. године јасно показује разлику између градске артиљерије и опсадног артиљеријског парка. Наиме, оруђа могу да се поклапају, али и не морају. Тако су Шнајдерова оруђа улазила у састав опсадног артиљеријског парка (ОАП), али не и у састав градске артиљерије. Поред тога, из овог пописа сазнајемо да градска артиљерија није имала утврђену формацију. Да погледамо шта је 1. априла 1902. године улазило у наоружање градске артиљерије: 9 cm челичних острагана 13 (4664 граната, 661 шрапнел, бојевих фишека 5325, фрикционих упаљача 5590), 10,66 cm челичних острагана 8 (3676 граната, бојевих фишека 3676, фрикционих упаљача 3836), 12 cm жљебних бронзаних спредпуњених 19 (5753 граната, картеча 410, бојевих фишека 6163, фрикционих упаљача 6468), 12 cm жљебних мерзера 36 (граната 14491, фрикционих упаљача 15211), 12 cm челичних острагана 4 (граната 3735, шрапнела 543, картеча 122, бојевих фишека 4400, фрикционих упаљача 4620), 15 cm острагана кратких 1, 15 cm бронзаних острагана цариградских кратких 2, 15 cm бронзаних острагана цариградсих дугачких 2 (за сва три топа од 15 cm: граната 1346, шрапнела 657, картеча 101, фишека 2104, фрикционих упаљача 2209), 15 cm српских бронзаних острагана 12 (граната 6668, фишека 6668, фрикционих упаљача 6998), 8 cm челичних острагана 12 (граната 3925, шрапнела 2268, картеча 1185, фишека бојевих 7378, фрикционих упаљача 7743), 15 cm челичних острагана обалских 3.[80] Од тешке артиљерије I позив је имао оруђа онолико колико је било предвиђено формацијом, тј. 6 челичних мерзера 15 cm M. 97, 22 челичне хаубице 12 cm M. 97 и 16 челичних острагана 12 cm M. 97. Од муниције за мерзере од 15 cm M. 97 било је 1500 шрапнела, 300 обичних и 1200 разорних граната. За хаубице 12 cm M. 97 било је 6600 шрапнела, 1100 обичних и 3300 разорних граната. За мерзере и хаубице је било укупно 14000 бојевих фишека и 14700 фрикционих упаљача. За топове 12 cm M. 97 је било 3200 шрапнела, 1600 обичних и 3200 разорних граната, 8000 бојевих фишека и 8400 фрикционих упаљача.[81]

Када је у јесен 1906. године примио команду над Градским артиљеријским пуком пуковник Светозар Јовановић је одмах формирао стручну комисију од 3 виша официра градског артиљеријског пука са задатком да детаљно изврши преглед свих оруђа која су у наоружању градске артиљерије. Комисија је, после дугог рада завршила свој посао 22. окто-

74 Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасц. 5, Преглед Артиљеријског материјала Опсадног артиљеријског парка у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову – за IV квартал 1901. године које показује стање од 31. децембра 1901. године

75 **Исто**

76 **Извештај скупштинског анкетног одбора о војсци од 11. децембра 1907. године** (председник одбора је био Стојан М. Протић), Рад Народне скупштине сазване у други редовни сазив за 1907. године – Стенографске белешке књига II, Београд, 1908, 119

77 Службени војни лист бр. 23 од 20. маја 1901, 503–4

78 Краљев указ Ф/АНо 2359 од 29. марта 1901. године, Службени војни лист бр. 14 од 1. априла 1901, 295

79 Детаљније о српској градској артиљерији видети у чланку: И. Мијатовић, Н. Ђокић, **Градска и опсадна артљерија војске кнежевине и краљевине Србије**, Весник Војног музеја 39, Беогрд 2012, 101 - 120

80 Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасцикла 5, бр. 19/9, Преглед Топова и муниције градске артилерије од 1. априла 1902. године

81 Војни архив, Пописник 14, кутија 9, фасцикла 5, бр. 19/9, Преглед оружне спреме наше војске од 1. априла 1902. године

бра 1906. године, поднела извештај команданту пука, а који је 26. октобра прослеђен министру војном. По мишљењу комисије осим опсадних топова 12 cm Шнајдер Кане М. 97 друга артиљеријска оруђа нису имала никакву вредност, не само зато што су застареле конструкције, него и зато што су дуготрајним коришћењем потпуно истрошена и добрим делом била неисправна. Сва та оружја су ушла у састав опсадног артиљеријског парка 1878. године, претходно издржавши два Српско – турска рата, а затим и рат са Бугарском. Пошто се по споменутом извештају ништа није предузело, командант Градског артиљеријског пука је 12. децембра 1906. године формирао нову комисију од истих људи (команданти оба батаљона градске артиљерије и командант опсадног парка) да утврди: која су оружја потпуно неупотребљива па их треба избацити, а која се са мањим преправкама ипак могу задржати у наоружању. Поред тога, комисија је требало и да утврди шта се од муниције може задржати онако каква је сада, а где треба заменити упаљаче или барутно пуњење или једно и друго. Наравно и да се утврди коју муницију није могуће осавременити и да се таква избаци из наоружања. Коначно, комисија је требало и да утврди шта треба набавити од новог материјала да би пук могао да извршава своје наменске задатке. Пошто је примио извештај комисије, командант пука је уз своје коментаре послао министру војном. Ми ћемо овде у изводима дати оба документа.[82]

Комисија је у свом извештају од 26. јануара 1907. године команданту пука између осталог навела и следеће:[83]

„Да би се констатовало стање у коме се налазе сва оруђа која су у ОАП, а која служе за наоружање Градске Артилерије, као и то, да ли су још и колико способна да одговоре условима садашњег модерног наоружања, нужно је да се о сваком калибру по наособ, донесу оцене свију његових особина, закључак ће сам по себи доћи: да ли је дотичан калибар способан да одговори условима садашњег модерног наоружања – стога ће се комисија тога реда држати.

8 cm Крупови топови – По конструктивним и балистичким особинама застарели – Барут црни – Употребом дотрајао – Даљина дејства гранате до 3000 м, шрапнела до 2200 м. Дејство зрна никакво, вођење оловном обливком.

9 cm Крупови топови – Све мане 8 см топова важе и за ове топове.

10,66 cm Крупови топови – Заробљени су од Бугара. Употребом дотрајали. Лафет дрвени дотрајао. Зрно једно са дуплодејствујућим упаљачем; вођење бакарним прстеном. Функционисање затварача после неколико избачених метака рђаво. Растурање зрна велико. Гађа до 3600 m,

12 cm Крупови топови. – Застареле конструкције, употребом дотрајали (заробљени од Турака) затварач тешко функционише. Вођење зрна помоћу оловне обливке. Дејство слабо. Темпирни упаљач са поделом на секунде и осмине – турски, функционише рђаво (Шрапнела за њих више нема), Растурање велико. Гађа до 4000 m.

12 cm топови М. 97 Шнајдер Кане. Оруђа су модерније конструкције, али ипак у погледу пуњења и гађања и што немају никаквог заклона – штита нису најусавршенија. Барут малодимни. Употребљиви су као опсадно оруђе само им разорне гранате не дејствују правилно.

12 cm спред пунећи топови система Лахит потпуно застарели.

12 cm спред пунећи мерзери – нису ни за какву употребу.

15 cm српски острагани – Застареле конструкције. Функционисање затварача после неколико избачених метака тешко. Лафет дрвени дотрајао. Има само гранату, чије је дејство слабо. Вођење оловном обливком. Гађа диоптром до 4000 m и квадрантом до 5000 m. Растурање велико.

15 cm Крупови топови на обалском лафету. За сада су употребљиви.

Детаљније неисправности на сваком појединачном топу, види се из раније поднетог комисијског извешћа".

Тако је дакле стање оруђа којим располаже наш ОАП. Као што се из предњег види само 15 цеви 12 cm дугачких топова М. 97 и 3 цеви 15 cm Крупова на обалском лафету, ни један калибар није више за употребу, као опсадни топови и према томе српска Градска Артилерија, има у озбиљним приликама да рачуна на тих 18 оруђа са додатком 22 хаубице 12 cm и 6 мерзера 15 cm Хаубичког пука, као мобилан део за праћење војске.

Овај врло суморни извештај командант Градског артиљеријског пука је нешто ублажио па је његов извештај министру војном мало другачији.[84]

„Градска артиљерија образује 27 батерија од којих се формирају 3 градска одреда од којих су 14 батерија у Нишу, 6 у Пироту и 7 у Зајечару. У складу са предлогом да се избаце

82 Војни архив, Пописник 14, кутија 10, фасцикла 4, бр. 19/1

83 Војни архив, Пописник 14, кутија 10, фасцикла 4, бр. 19/1, Извештај комисије команданту Градског артилеријског пука од 26. јануара 1907. године

84 Војни архив, Пописник 14, кутија 10, фасцикла 4, бр. 19/1. Извештај команданта Градског артилеријског пука пуковника Светозара Јовановића министру војном од 20. фебруара 1907. године

из наоружања Крупови острагани од 8 cm и 9 cm, 12 cm мерзери и 12 cm спред пунећи дугачки и кратки бронзани топови остало би у Нишу 9 батерија, у Зајечару једна и у Пироту 2 батерије. Тако би у употреби остало 8 челичних Крупових острагана 10,66 cm, 4 челична Крупова острагана 12 cm, 12 српска острагана од 15 cm и 15 топова Шнајдер Кане М. 97. Сва остала оруђа је требало расходовати као неупотребљива.

Тако би у Нишу остале 3 батерије од 4 и једна батерија од 3 топа 12 cm М. 97, једна батерија српских острагана 15 cm од 4 топа, једна батерија Крупових челичних острагана од 12 cm од 2 топа и две батерије Крупових челичних острагана од 10,66 cm од по 4 топа. У Пироту би била једна батерија од 2 челична Крупова острагана од 12 cm и једна батерија од 4 српска острагана од 15 cm. У Зајечару би остала само једна батерија од 4 српска острагана од 15 cm.

Коначно командант Градског артиљеријског пука је предложио да се набаве још 17 дугачких топова од 12 cm, 20 дугачких топова од 15 cm, 36 хаубица од 15 cm, 12 мерзера од 15 cm и 12 мерзера од 24 cm.

На корицама фасцикле у којој су били смештени ови извештаји пише: Одлуком Пов. Ђ. О/У Бр. 473 од 10. јула 1907. допис је стављен у акта до када се прилика буде указала.

Та прилика се неће никада указати. Српски војни врх је потпуно правилно одлучио да развије тешку пољску артиљерију у виду хаубица од 120 mm и 150 mm а од тешке градске артиљерије је одустао. Разлог је врло једноставан. Турска као примарни непријатељ није имала озбиљнијих утврђења до Једрена и Чаталџе. Каква таква утврђења су постојала и у Скадру и Јањини, али су ови градови излазили из интересне сфере Србије. Ни Аустро – угарска на српској граници није имала озбиљнијих утврђења која су захтевала јача оруђа од пољских хаубица калибра 120 mm и 150 mm. Једноставно – Србији није ни требала снажна градска артиљерија.

Уочи своје погибије краљ Александар је започео преговоре са Шкодом о испоруци брзометних пољских топова.[85] Крајем 1903. године испоручена је једна батерија. Пробна гађања са топовима система Шкода су извршена у два наврата и то 20.јануара/2. фебруара и 23. јануара/5. фебруара 1904. године. Овим топовима је била наоружана 3. батерија дунавског артиљеријског пука. Гађање од 20. јануара/2. фебруара је вршено у Топчидеру и то у присуству министра војног, начелника главног ђенералштаба, инспектора артиљерије и великог броја официра. Циљ гађања је био да се топ представи јавности, а тек даља испитивања су требало да дају могућност стручњацима да оцене да ли за овим брзометним материјалом има потребе или не. Овај Шкодин топ је имао повратник у виду спиралне опруге.[86]

Набавка брзометних топова у Србији првих година XX века је позната у српској историографији као „топовско питање“. Реч је о врло сложеној спољној и унутрашњој политичкој бор би у којој је само техничко питање играло секундарну улогу. Немогуће је укратко објаснити све закулисане радње које су се догађале у том периоду од краја 1903. до краја 1906. године. Основно је да је, ипак, на крају у тадашњој Србији превагнуло потпуно исправно схватање да се, из спољно политичких разлога, морају по сваку цену набавити француски, а не немачки топови. Поготово аустријски Шкодини топови нису долазили у обзир. У сваком случају, каснија ратна пракса је недвосмислено показала да су набављени Шнајдерови топови превазилазили Крупове топове по свим карактеристикама, осим квалитета упаљача за гранате и шрапнеле. Због тога ће касније у Србији, премда се започело у Крагујевцу са изградњом фабрике за израду упаљача по Шнајдеровој лиценци, то бити током изградње измењено и биће завршена фабрика за израду упаљача по Ерхардовој лиценци, тј. практично истих упаљача које је користила немачка армија. Због свега наведеног, овог пута ћемо само укратко набројати шта је наручено и испоручено од брзометне артиљерије, од јесени 1903. године, када је у наоружавању приоритет добила брзометна артиљерија. Стигла је понуда фирме Сен Шамон да за 5000000 динара преправи старе топове Де Банж. Прелиминарни уговор са Шнајдером је склопљен 7. новембра 1906. године, а 12. новембра са синдикатом Отоманске банке. Била је предвиђена куповина 45 батерија пољских топова и 9 батерија брдских топова са 500 до 750 метака на сваки топ. Касније је наруџбина проширена са још 2 коњичке батерије. Тако је на основу ових наруџбина укупно испоручено 45 пољских и 2 коњичке батерије са топовима 75 mm Шнајдер М 907, као и 9 брдских батерија 70 mm М 907.[87]

Током 1909. године расписан је зајам од 150 милиона на основу кога је требало набавити 8 батерија хаубица 120 mm, 2 батерије хаубица 150 mm, 4 мерзера 150 mm, 40 батерија брзометних топова 75 mm са по 2000 метака и за преправку

85 Д. Ђорђевић, **Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906–1911**, Београд 1962, 46

86 **Пробе са брзометним топовима**, Војска бр. 4 од 31. јануара 1904. године, 6

87 Фабричка ознака за пољске топове је био PD или M 1906. Фабричка ознака за брдске топове је била canon de montagne léger 70 mm M. D 2

192 Де Банжових топова. Убрзо се од задњег одустало. Кад је реч о хаубицима понуда Шнајдера је износила 4385000, а немачког Ерхарда 3157120 динара за тих 10 батерија са муницијом, тј. 28% јефтиније од Шнајдера.[88] На крају је уговор у фебруару 1910. склопљен са Шнајдером, углавном из политичких разлога. И сам министар војни генерал Радомир Путник се залагао да се наоружање наручи у Француској.[89] Због тих допунских набавки закључен је нови зајам од 150 милиона динара. Хаубице су испоручене већ у току Првог балканског рата, преко ослобођеног од Турака Солуна и одмах су по доласку у Србију послате на Једрене, осим 16 хаубица 120 mm.[90] Што се тиче брзометних топова они су били нешто модернији од раније наручених и носили су ознаку пољски топови 75 mm Шнајдер М 907А.[91] Основна разлика између њих је била у нишанским справама. Старији топови М 907 су имали нишанске справе са зависном нишанском линијом, способне само за директно гађање, а нови М 907А су имали нишанске справе са независном нишанском линијом, способне и за непосредно, тј. индиректно гађање. До избијања Балканског рата испоручено је 15 батерија са топовима 75 мм М 907А, тј. укупно 60 оруђа.[92] Турци су у Солуну запленили 52 управо пристигла српска топа Шнајдер.[93] Није јасно колико су од ових топова стварно увели у наоружање, а колико су Грци затекли у Солуну при ослобођењу града. По неким каснијим списковима српске артиљерије испада да је Србија укупно добила 34 батерије, а да су Турцима остале 6 батерија, тј. 24 топа. Међутим, по релативно поузданој турској литератури Турска армија је на почетку Првог светског рата имала 52 брзометна топа Шнајдер из плена.[94]

Српска војска је у Првом балканском рату располагала са следећом артиљеријом: 188 брзометних пољских топова Шнајдер 75 mm М 1907 (47 батерија), 60 брзометних пољских топова Шнајдер 75 mm М 1907А (15 батерија), 36 брдских брзометних топова Шнајдер 70 mm М 1907 (9 батерија), 32 брзометне хаубице Шнајдер 120 mm М 1910 (8 батерија), 8 брзометних хаубица Шнајдер 150 mm М 1910 (2 батерије), 180 спорометних пољских топова Де Банж 80 mm М 85 (30 батерија)[95], 30 спорометних брдских топова Де Банж 80 mm М 85 (5 батерија), 22 спорометне хаубице Шнајдер 12 cm М 97, 6 спорометних пољских мерзера Шнајдер 15 cm М 97, 17 спорометних градских дугачких топова Шнајдер 12 cm М 97 и 65 оруђа у градском опсадном парку.[96]

Српска војска је релативно касно набавила митраљезе. Међутим, још крајем 1892. године Србија је покушала у Енглеској, ради пробе, да набави један митраљез Максим. Наиме, министар иностраних дела Ј. Авакумовић је 23. новембра/5. децембра 1892. године упутио захтев српском посланику у Истанбулу да од Отоманске владе затражи одобрење да се пропусти транспорт једног митраљеза Максим од Солуна до Србије. Но, отоманске власти су одбиле да дозволе транспорт митраљеза о чему је српска влада обавештена првих дана јануара 1893. године.[97]

Почетком XX века било је нових покушаја са набавком, али недостатак новца и прека потреба да се набаве брзометни топови присилили су српски генералштаб да набавку митраљеза остави за боља времена.

Коначно је током 1907. године одлучено да се набави 100 митраљеза. Да би се изабрао најбољи митраљез министар војни је наредио 24. децембра 1907/5. јануара 1908. године да се изврше упоредне пробе. Истовремено је формирана посебна комисија (састављена од 3 артиљеријско-техничка и 2 трупна официра) која је требало да донесе одлуку о најбољем митраљезу. Испитивање је вршено у Крагујевцу и на теренима у околини Чачка и Краљева, где је извођено и бојево гађање.[98]

88 Љ. Алексић-Пејаковић, **Односи Србије са Енглеском и Француском 1903–1914**, Београд, 1965, 268

89 М. Милићевић, Љ. Поповић, **Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије**. Београд, 2003, 226

90 Детаљније о набавци ових хаубица видети у: Петар Росић, **Брзометне хаубице Шнајдер – Кано**, Расински анали бр. 9, Крушевац 2011, 261–266

91 Фабричка ознака PD 2 или M 1906bis.

92 Војни архив, кут. 31, бр. 17, Извештај Врховне Комнаде Министарству војном од априла 1913. године; Војни архив, кут. 10, бр. 2, Операциски дневник Врховне Команде – Бројни преглед Српске војске која је учествовала у I Балканском рату (у Прилогу дневника)

93 H. A. Bethell, **Modern Guns and Gunnery 1910.**, Woolwich 1910, 300

94 **Top ve Topçu Atış Okulu 150nci Yıl Hatırası 1795–1945**, Ankara 1945, 128

95 Батерије са спорометним Де Банжовим топовима 80 mm имале су по 6 топова док су батерије са брзометним топовима 75 mm имале по 4 топа

96 Војни архив, кут. 31, бр. 17, Извештај Врховне Комнаде Министарству војном од априла 1913. године; Војни архив, кут. 10, бр. 2, Операциски дневник Врховне Команде – Бројни преглед Српске војске која је учествовала у I Балканском рату (у Прилогу дневника)

97 Детаљније о овом покушају набавке видети у: Саша Руждесковић, **Први покушај Краљевине Србије да купи митраљез Максим**, Расински анали 3, Крушевац 2005, 262–263

98 Војни архив, Пописник 14, кут. 8. бр. 18

Комисија је најпре извршила пробе са митраљезима Максим (Maxim)[99], Шварцлозе (Schwarzlose)[100] и Мадсен (Madsen).[101] Додуше, на тестирање је стигао и митраљез система Хочкис чилски (Hotchkiss),[102] али је на самом почетку проба имао такве застоје у механизму да је морао да се повуче са тестирања за извесно време. Током проба пријављен је, накнадно, и лаки митраљез Хочкис,[103] а и тешки митраљез Хочкис (Хочкис чилски) је наставио са пробама. Тако је на пробама укупно тестирано пет модела митраљеза и то три тешка (Максим, Шварцлозе и Хочкис) и два лака, или како су их тада називали, ручна митраљеза (Мадсен и Хочкис).[104]

Испитивање је вршено по опширном програму који је обухватао и чисто техничка испитивања и испитивања на терену. Главна је пажња обраћена на балистичке особине, на брзину и тачност гађања на разним даљинама, на величину опасног простора по дубини и ширини (кошење), на гађање на великим даљинама, као и на брзо и сигурно функционисање митраљеза. Важна карактеристика је била издржљивост у дугој непрекидној ватри. Сматрало се да митраљез треба да поседује могућност непрекидне ватре од најмање 1000 метака, а по могућству и свих 2000 метака и то све без промене положаја. Све до појаве пратећих пешадијских оруђа (топови 37 мм и минобацачи) ово је било могуће, а после појаве пратећих оруђа брза промена ватреног положаја ће постати императив. Управо због овог услова, митраљези са ваздушним хлађењем (Хочкис) и ручни митраљези нису практично долазили у обзир за разматрање, већ само митраљези са воденим хлађењем, који су омогућавали овакву непрекидну ватру. Практично се избор свео на митраљезе система Максим и Шварцлозе.[105]

После обимних проба комисија је, на својој седници 22. фебруара/6. марта 1908. године, одлучила да се усвоји митраљез система Максим, уз неке мање поправке. Затим су извршене и последње насилне пробе Максима са 15000 метака. Коначно су пробе завршене 26. фебруара/10. марта, после чега је 5/18. марта комисија обавестила министра војног о својој одлуци. Министар војни ђенерал Степа Степановић је 7/20. маја 1908. године наредио да се ове примедбе доставе фабрици DWM у Берлину и да ова изврши поправке, па да тако поправљени митраљез пошаље у Србију. Све дотле и остали митраљези су остали у комбинацији за набавку. Пошто је фабрика послала преправљени митраљез у Србију, министар војни је 20. септембра/3. октобра 1908. године наложио комисији накнадне пробе. Пошто су и те пробе извршене решено је према препису министра војног АБр. 7432 од 20. октобра/2. новембра 1908. године да се усвоји у наоружање Српске војске митраљез система Максим М.09. Интересантно је да у том решењу пише Максим М.08, али је то највероватније штампарска грешка, јер се већ у следећим документима овај митраљез назива М.09.[106]

Митраљези су испоручени током 1909. године и поред великих проблема са транспортом због блокаде од стране Аустро-угарске. Неки од њих су испоручени и преко Русије и Одесе. Цена митраљеза Максим је била 10000 динара по комаду.[107]

Наређењем министра војног ђенерала Михаила Живковића био је отворен у Београду, од 5/18. септембра до 4/17. октобра 1909. године, **„Привремени курс за обуку официра у руковању и употреби митраљеза“**. Из сваког пешадијског и коњичког пука био је упућен по један командир (капетан I или II класе) и по један пуковски пушкар. Командант курса је био коњички потпуковник Живојин Бабић (предавао и тактичку употребу митраљеза), а наставници: артиљеријски мајор Ђорђе Шпартаљ (настава гађања и фортикација), пешадијски капетан I класе Велибор Требињац (опис, руковање, чишћење и паковање митраљеза и његовог прибора - Требињцу се за посуживање митраљеза придодавао мајстор Љубомир Петровић као помагач) и артиљеријски капетан I класе Голуб Цонић (опис, руковање, чишћење и паковање товарног прибора и за маневровање одељењем од 2 и 4 митраљеза).[108] У овој митраљеској школи гађања испробана

99 Реч је о верзији развијеној из немачког DWM MG1 која ће бити 1909. године усвојена као стандардна комерцијална верзија Модел 1909. Ова верзија ће по својој конструкцији бити сличнија британском Викерсу него стандардној немачкој верзији MG08. Roger Ford, **The World's great machine guns from 1860 to the present day**, Wigston 2005, 42

100 8 mm Modell 1907

101 Лаки митраљез Мадсен. Постојао је веома велики број комерцијалних верзија. Није јасно која је од њих била на проби код нас.

102 Комерцијална варијанта стандардног француског модела 8 mm M'le97. Roger Ford, **The World's great machine guns from 1860 to the present day**, Wigston 2005, 4238

103 Прототип каснијег стандардног 8 mm Fusil Mitrailleur Modele '09. Roger Ford, **The World's great machine guns from 1860 to the present day**, Wigston 2005, 42 20

104 Војни архив, Пописник 14, кут. 8. бр. 18

105 Војни архив, Пописник 14, кут. 8. бр. 18

106 Војни архив, Пописник 14, кутија 10, ф. 4 бр. 24/2

107 Војни архив, Пописник 14, кут. 8. бр. 18

108 **Наређење Министра војног Ф/\Но 7163 од 3/16. август 1909. г,** Службени војни лист бр. 31 од 5. августа 1909. г, с. 591–593

су 4 Максима из којих је испаљено 30000 метака без икаквог квара.[109] Комисија која је примала митраљезе у Берлину такође је избацила велики број метака и ни на једном митраљезу нису биле примећене никакве опасне и штетне мане.[110]

Наредбом министра војног од 3/16. априла 1910. године одређени су, по потреби службе, први командири митраљеских одељења при пуковима.[111] Тиме су митраљези Максим М.09 постали оперативни у Српској војсци. Са овом првом испоруком сви пешадијски пукови I позива су добили по једно одељење (од по два вода са два митраљеза) од 4 митраљеза. Такође и сва 4 коњичка пука у коњичкој дивизији су добила по 4 митраљеза. За опремање осталих јединица, као и неопходну резерву, било је потребно још 150 митраљеза.

Српска влада је новембра 1909. године потписала уговор у Француској о зајму од 150000000 динара. У склопу тог зајма била је предвиђена сума и за набавку 150 митраљеза. Премда је Српска војска већ имала у наоружању 100 митраљеза Максим, због јаког притиска Француза да се оружје набавља у Француској, једно време се размишљало о набавци ручних митраљеза Хочкис М.1909. Један од главних аргумената, оних који су хтели да пристану на овај захтев, је била знатно нижа цена Хочкиса од свега 6000 динара. Начелник Артиљеријско-техничког одељења пуковник Недељко Вучковић се у једном реферату од 31. јануара/13. фебруара 1910. године жестоко супротставио овом предлогу инсистирајући на набавци митраљеза Максим.[112] На срећу, ово мишљење је превладало и тако је набављено још 150 митраљеза Максим М.09. Ипак министар војни је у свом допису од 23. фебруара/8. марта 1910. године изнео неколико ситнијих примедби које су усвојене и затражено је од фабрике DWM поступи у складу са њима при испоруци ове серије од 150 Максима.[113]

Српска војска је на почетку Балканских ратова имала у оперативним јединицама 230 од 246 набављених митраљеза.[114] Сваки пешадијски и коњички пук је имао по 4 митраљеза. Такође, многи самостални коњички дивизиони су имали по 2 па чак и 4 митраљеза. Овако је било и током Првог светског рата, све до повлачења кроз Албанију и доласка на Крф. Ту су, преостали митраљези Максим послати у Француску на репарацију, док је Српска војска добила митраљезе Сен Етјен М.07 и (у мањем броју) Хочкис М.14. Репарирани српски Максими су затим употребљени на западном фронту. Нешто српских Максима су запленили и Аустроугари који су их такође употребили у борби. Мањи број Максима М.09 је био у наоружању Војске Краљевине Југославије, где су преправљени на калибар 7,92×57 mm Маузер. У Војсци Краљевине Југославије званична ознака овог митраљеза је била (након прекалибрирања) 7,9 mm М. 09С.[115]

То су само неки, истраживачима битни и интересантни моменти, у вези стрељачког и артиљеријског оружја које је представљало битну компоненту у војној доктрини Српске војске пред Први балкански рат.

109 Војни архив, Пописник 14, кут. 8. бр. 18

110 Војни архив, Пописник 14, кут. 8. бр. 18

111 Службени војни лист бр. 12 од 4/17. априла 1910. г, с. 257–260

112 Војни архив, Пописник 14, кут. 8. бр. 18

113 Војни архив, Пописник 14, кут. 8. бр. 18

114 Војни архив, кут. 31, бр. 17/111–119, Извештај Врховне Комнаде Министарству војном од априла 1913. године

115 Министарство Војске и Морнарице Краљевине Југославије, **Правило Митраљез 7,9 мм М. 8 М, Митраљез 7,9 мм М. И, Митраљез 7,9 мм М. 9 М. С, Митраљез 7,9 мм М. 9 М. Б**, Београд, 1934, 275 и даље

SERBIAN ARMY WEAPONS BEFORE THE FIRST BALKAN WAR

Abstract: This paper describes in detail the Serbian Army weapons before the start of the First Balkan War. Special attention was paid to arms procurement, as well as its development in the Serbian army. A total of small arms and artillery, while the Air Force, based on the fact that the otherwise well treated in our professional literature, this time is omitted.

Keywords: arms, artillery, rifles, machine guns, the Serbian army, the First Balkan War, Schneider, Krupp, Serbian artillery, artillery city, Maxim, Mauzer Nagano, Berdan, Peabody, Krnka, Coca Milovanovic, the Military Technical Institute Kragujevac

SUMMARY

Army modernization is a complex process comprised nod only of tehnical renovation but of upgrading of tactics, operation methods and strategy. Modernization process, if it is to have any important effects, ought to incorporate militar schooling and troops training. Leels and methods of modernization depend, first of all, on the adopted war doctrine but they also influence the doctrine itself. Military techniques are relevant for warfare because they change its form and often determine its type. They have a decisive effects on the composition and formation of combat forces. Chances and intentions play the same role in that.

Up until tje end 19th century people in army charge and command did not get involved in the development of the armaments, although they gladly accepted all the latest developments, but left it to specialists, initially to craftsmen and later on to army technicians and engineers. Neither did they bother to extert their influence on the war production. Warfare on various battlefields was reduced to maneuvers of forces that were possible to recruit, arm, train and maintain. It may be claimed that the end of the 19th and beginning of the 20th centuries the analysis and the production of weapons materials did not in fact interfere with war skills.

The Serbian army followed developmental trends of military techniques of the leading armies of Europe in those days. Serbian army adopted the use of repeating rifles (Mauser 7 mm M 1899, 7 mm M 1907 and 7 mm M 1910), field guns (75 mm Schneider M 907 and M 907A) an machine-guns (7 mm Maxim M 09) practically at the same time as did the armies of great powers. Interestingly, they were ahead of Europe with their heavy rapid fire artillery (mainly rapid fire howitzers 120 mm and 150 mm Schneider M 10). For example, Serbian rapid fire howitzers did not have match in Europe at the time. Of course, there existed air force which all armies in the Balkans had at their disposal and even submarines that were part of the Greek and Turkish navies.

Предраг МИЛАДИНОВИЋ – Београд
Мр Драган ШАЛЕР
Висока техничка школа Пожаревац
Србија

UDK: 358.4(497.1)"1918/1919"
629.7(497.1)"1918/1919"

Ваздухопловство државе Словенаца-Хрвата и Срба, новембар 1918.

Air Service of the State of SCS, November 1918

Абстракт: Рад представља преглед ваздухопловства државе СХС (Словенаца, Хрвата и Срба), хронолошки обрађеног кроз људске, материјалне и историјске аспекте. Краткотрајна држава СХС није имала довољно времена да до краја спроведе развој предвиђених ваздухопловних јединица. Неке од њих никада нису ни активиране а друге су постале оперативне у време краљевства СХС, када су вршиле и борбена дејства. Реорганизацијом ваздухопловства краљевства СХС у јесен 1919, преласком на нову формацију, те јединице су угашене. Оне су сједињене са ваздухопловним јединицама из Српске авијатике.

Abstract: This work represents a retrospective of the Air Service of the State of SCS (Slovenes, Croats and Serbs), chronologically processed through the human, material and historical aspects. Short-lived State of Slovenes, Croats and Serbs did not have sufficient time to finalize the development of the planned aviation units. Some of them were never activated and the others became operational at the time of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, where they even performed combat sorties. Reorganization of the Air Force the Kingdom of SCS, in the fall of 1919 and transition to a new formation, lead to dissapearance of these units as they were united with aviation units originating from the Kingdom of Serbia.

Кључне речи: Аустроугарска, Београд, Бока Которска, ваздухопловство, држава Словенаца, Хрвата и Срба (дСХС), Загреб, Извјеститељ летећих стројева, краљевина Србија, краљевство Срба, Хрвата и Словенаца (краљевство СХС), Кумбор, Љубљана, Марибор, Мостар, Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба (НВ СХС), Нови Сад, Одјел за народну обрану, Сарајево, Српска војска, Флек, Флик.

Keywords: Austria-Hungary, Belgrade, Bocche di Cattaro, aviation, State of Slovenes, Croats and Serbs (State of SCS), Zagreb, Inspector of flying machines, Kingdom of Serbia, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of SCS), Kumbor, Ljubljana, Maribor, Mostar, National Council of Slovenes, Croats and Serbs (NC SCS), Novi Sad, Department of National Defence, Sarajevo, Serbian Army, Flek, Flik.

У Загребу је 5. и 6. октобра 1918, на основу Мајске декларације из претходне године, одржан оснивачки састанак Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба (НВ СХС). Средишњи одбор НВ СХС је 19. октобра објавио Декларацију којом је тражено уједињење свог народа Словенаца, Хрвата и Срба у јединствену независну државу, на читавом етнографском подручју без обзира на покрајинске или државне границе. Он се састао 28/29. октобра и усвојио хитан предлог Светозара Прибићевића о прекиду свих државно-правних односа краљевине Хрватске, Славоније и Далмације са краљевином Угарском и царевином Аустријом. Хрватски сабор је 29. октобра прихватио овај предлог и пренео своју власт на НВ СХС. Тако је и пре нестанка Аустроугарске монархије настала држава Словенаца, Хрвата и Срба (дСХС).[1] Међу

1 Zlatko Matijević, **Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnutak, djelovanje i nestanak (1918./1919.)**, Izvori za hrvatsku povijest No 14, Zagreb studeni 2008; Marina Štambuk-Škalić i Zlatko Matijević (priređivači), **Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919, Izabrani dokumenti**, Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb 2008, 7.

силама победницама једино је краљевина Србија признала државу СХС док су остале државе које су са њом успоставиле дипломатске односе биле оне чији је међународни положај тек требало регулисати јер су створене као и дСХС – на рушевинама Аустроугарске монархије.[2]

Одјел за народну обрану владе НВ СХС са њеним повереником, др Матом Дринковићем, преузео је руковођење свим војним снагама на територији те државе. Одређена су четири војна окружја: I са седиштем у Загребу обухватало је Хрватску и Славонију, II у Љубљани – Словенију, III у Сарајеву највећи део Босне (командант овог окружја требало је да командује војним јединицама у Босни и Херцеговини а био би надређени команданту IV окружја) и IV у Мостару – за мањи део Босне и читаву Херцеговину. Окружја у Босни и Херцеговини су једва постојала због одлуке владе НВ у Сарајеву да не прихвати командни кадар постављен из Загреба за та подручја, него да све војне послове обавља Српска војска. Било је предвиђено и V војно окружје у Далмацији али оно на крају није заживело, углавном због италијанске окупације. Војни одбор Југославена у Угарској покривао је територију Бачке, Баната и Барање. Међутим, територију Војводине и јужне Угарске брзо је преузела Српска војска па је то тело распуштено. Нова војска дСХС названа је „Народна војска Словенаца, Хрвата и Срба“.[3] Прочелник одбора за народну обрану НВ др Мате Дринковић, одредио је 13. новембра да се чете из Хрватске и Славоније отпреме са ратишта на територију I војног окружја, зракопловне постројбе у Загреб, а остале чете у њихова војна окружја.[4]

Ратни плен

Аустроугарска је потписала примирје које је ступило на снагу 3. новембра 1918. године и тиме окончала своје учешће у Првом светском рату. Расути по разним местима, лежали су њени ратни авиони и њихова опрема. Ваздухопловни плен затечен на територији дСХС потицао је из аустроугарског ваздухопловства. На територијама запоседнутим снагама Српске војске или Народног вијећа, почетком новембра 1918, налазиле су се следеће бивше аустроугарске ваздухопловне јединице (неке од њих успеле су да се повуку са Италијанског или Албанског фронта):

Летачке чете (или сатније односно ескадриле)

а) борбене – Флик 1/J у Игалу, Флик 5/С у Ајдовшчини, Флик 6/П у Мостару, Флик 13/J у Игалу, Флик 22/К у Ајдовшчини, Флик 34/П у Руми, Флик 35/Д у Випави, Флик 37/П у Ајдовшчини, Флик 41/J у Љубљани, Флик 58/Ф у Кобариду, Флик 61/J у Ајдовшчини, Флик 63/J у Дивачи, Флик 64/П у Игалу, Флик 67/ДС у Руми, Флик 101/Г у Шкофјој Локи, Флик 105/Г у Љубљани;

б) школске – Флек 1 у Новом Саду, Флек 5 у Сегедину, Флек 9 у Араду, Флек 11 у Мостару, Флек 13 у Лугошу, Флек 14 у Рајловцу, Флек 15 у Араду, Флек 18 у Самошу (Флек 18 је после примирја пребачен у Асод и Цинкоту);[5]

в) морнаричке - хидроавијација у Кумбору.

Нелетачке (позадинске)

а) аеродроми: Нови Сад (Сајлово), Сарајево (Рајловац) и Мостар (Јасеница);

летелишта: Марибор (Тезно); хидробазе поседнуте хидроавионима биле су у Трсту, Пули, Ријеци и Котору;[6]

2 Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, **Građa o stvaranju jugoslovenske države (1.I-20.XII 1918), II tom**, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Beograd 1964, 514; Андреј Митровић, **Србија у Првом светском рату**, допуњено издање, Стубови културе, Београд 2004, 562.

3 M. Štambuk-Škalić i Z. Matijević, **n. d**, XIII i XXXVIII; D. Janković, B. Krizman, **n. d**, 577; Vijestnik naredaba br. 1, Zagreb 1. studenoga 1918, t. 1 i 2; Vjesnik naredaba br. 2, Zagreb 11. studenoga 1918, t. 9 i 10; Opći vjesnika naredaba br. 11, Zagreb 1. prosinca 1918, t. 18; Osobni vjesnik naredaba br. 5, Zagreb 10. prosinca 1918, t. 18; Novo doba br. 169, Split 25. studenoga 1918, 2; Obzor br. 249, Zagreb 5. studena 1918, 3.

4 Vijesnik naredaba br. 3, Zagreb 13. studenoga 1918, t. 4.

5 Peter M. Grosz, George Haddow, Peter Schiemer, **Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One**, Flying Machine Press, Boulder 2002, 506, 508–11, 514–18; Norbert Csanádi, Sándor Nagyváradi, Lászlo Winkler, **A Magyar Repülés Története**, Müszaki Könyvkiadó, Budapest 1977, 91; Nagyváradi Sándor-M. Szabó Miklós-Winkler László, **Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből**, Müszaki Könyvkiadó, Budapest 1986, 110; Стјепан С. Буразовић, **Прве ратне операције нашег ваздухопловства у уједињеној краљевини Срба, Хрвата и Словенаца**, Наша крила бр. 46–47, Београд март-април 1928, 814; исти, **Прве ратне операције нашег ваздухопловства [у] уједињеној краљевини Срба, Хрвата и Словенаца**, Ваздухопловни гласник бр. 70, Петроварадин фебруар 1928, 62; isti, **Nekoliko podataka za istoriju jugoslovenskog vazduhoplovstva, Formiranje prvih za borbu sposobnih vazduhoplovnih jedinica**, Naša krila br. 113, Beograd 1. II 1933, 21–2; http://www.austro-hungarian-army.co.uk/lft.htm (приступљено 25. августа 2012).

6 Šime Oštrić, **Aeroklub Novi Sad 1923–2008**, Aeroklub „Novi Sad“, Novi Sad 2008, 6; Milutinović Boško, **Prilog za istoriju aerodroma Rajlovac**, Bilten Školskog centra RV i PVO br. 13, Rajlovac maj 1987, 2; Manuel Martinović, **Zrakoplovstvo, I dio, Povijest zračne baze Jasenica i Ortiješ**, Gardist br. 4, Mostar travanj 2011, 33; **Zgodovina mariborskega letalstva, V bojih na Koroškem**, Večer, Maribor 19. december 1974; Peter Schupita, **Die k. u.k. Seeflieger, Chronik und Dokumen-**

б) радионице у Славонском Броду и Сегедину (после примирја она у Сегедину пребачена је дубље у Мађарску ван обухвата Српске војске), лака покретна радионица бр. 8 у Игалу (Флип 8); [7]

в) ваздухопловне метеоролошке установе: пољска метеоролошка станица бр. 11 у Љубљани (FWS 11), сталне централе у Сарајеву (при Метеоролошком институту) и Трсту као и седиште метеоролошког одсека у Ријеци;[8]

г) противавионске (Флак): од многих батерија, водова или чета преосталих на територији дСХС после примирја, идентификовали смо неколико батерија код Задварја близу Брела у јужној Далмацији под командом капетана Хинка Алабанде.[9]

Из поменутих летачких јединица био је заплењен следећи ваздухопловни материјал: Фликови 5/С, 35/Д и 61/Ј су прелетели за Љубљану у првим данима новембра, под вођством извиђача, поручника Стјепана Буразовића, а тамо је заплењен и материјал из Флика 41/Ј – укупно око 15 авиона. Ескадриле које су долетеле у Љубљану требало је да из Ајдовшчине прелете у Клагенфурт, али је Буразовић променио план после телефонског разговора са љубљанским представником Народног Света. Фликови 6/П и 64/П пребацили су својих 11 авиона из Игала (а још један је привремено остао тамо) у Мостар. У Игалу су били Фликови 1/Ј и 13/Ј са укупно 20 авиона (од тога је 5 узела хидроавијатичка станица у Кумбору) који су касније пренети у Мостар. У Руми је било 7 авиона из Фликова 34/П и 67/ДС. Међу школским ескадрилама: Флек 1 у Новом Саду располагао је са 16 авиона (од 34 на дан примирја), Флек 11 у Мостару имао је 18 авиона, Флек 14 у Рајловцу и делом у Босанском Броду са непознатим бројем авиона, Флекови 9 и 15 у Араду са 40 авиона. Поред тога, забележени су појединачни прелети претежно јужнословенских летача или заплене: у околину Љубљане (7 авиона), Загреба (до краја априла 1919. прикупљено 4 авиона који су стигли из Словеније) и Славонског Брода (1 авион прелетен из Игала). Заплењено је више десетина авиона у разним складиштима и железничким композицијама.[10] У архивама је нађена потврда за 8 расклопљених авиона у железничким вагонима у Марибору.[11] Првих неколико дана у новембру 1918, локално народно вијеће у Дивачи располагало је са 15 авиона (по неким изворима само 3), пре него што су их преузели Италијани.[12] Из Јесеница су 7. новембра јавили да се у Добрави налази вагон ваздухопловних бомби.[13]

Често се помиње да је капетан Мане Штрајхер предао љубљанском народном већу ескадрилу авиона у железничким вагонима. Он је пред крај рата био у Флику 41/Ј. Историчар Марко Личина, током својих истраживања у љубљанским архивима, није пронашао ниједан документ о томе. Можда је Штрајхер дошао са Чесима на љубљански колодвор?[14]

---

tation der österreichisch-ungarischen Marineluftwaffe 1911–1918, Bernard & Graefe Verlag, Koblenz 1983, 140; Dr Csonkaréti Károly – Sárhidai Gyula, **Az osztrák-magyar monarchia tengerészeti repülői 1911–1918**, Zrínyi Kiadó, Budapest 2010, 82–5, 88–9.

7 Dr Oskar Regele, **Die Tätigkeit der österreichisch-ungarischen Lustreitkräfte im Feldzug gegen Serbien und Montenegro im jahre 1914**, Wien 1941/42, 194 i 197; N. Sándor et al, **n. d**, 110; http://www.austro-hungarian-army.co.uk/lft.htm (приступљено 25. августа 2012).

8 Narodno jedinstvo br. 51, Sarajevo 22. decembra 1918, 2; Slovenski jug br. 12, Sarajevo 28. decembra 1918, 3; http://www.austro-hungarian-army.co.uk/lft.htm (приступљено 25. августа 2012).

9 Berislav Pervan, **General NDH Hinko Alabanda**, VP magazin za vojnu povijest br. 16, Zagreb srpanj 2012, 22–23.

10 Војни архив (ВА), Београд, п. 16, к. 17, ф. 1, д. 45, л. 1, 7 и 8; D. Janković, B. Krizman, **n. d**, 540; P. Grosz et al, **n. d**, 506 и 514 – У архивском документу наведено је и више од 23 авиона које помиње командир ескадриле натпоручник Владимир Кљаић у књизи приређивача Јанковића и Кризмана. Међутим, када се из тог списка летелица одбију апарати који нису школски, а припадали су Флику 6 који је расформиран у Мостару и Флику 64 расформираном у Игалу, онда изворно остаје свега 18 авиона из школске ескадриле у Мостару; N. Sándor et al, **n. d**, 110; Сава Ј. Микић, **Историја југословенског ваздухопловства**, Београд 1932, 568; **Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918 г**, књига 31, Београд 1939, 143; Hamdija Kapidžić, **Rad narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u Novembru i Decembru 1918**, Glasnik arhivâ i društva arhivista Bosne i Hercegovine, Godina III – knjiga 3, Sarajevo 1963, 217; Небојша Рашо, **Уједињење Боке са Србијом 1918**, Друштво за архиве и повјесницу херцегновску, Херцег-Нови 2006, 65; Josip Novak i Robert Čorec, **Dragutin Balzareno, Flieger, avijatičar, Aviador**, Aeronautika br. 19, Zagreb prosinac/siječanj 2010, 90; JK, **Přílety chtěné i nechtěné**, L+K Special č.6, Praha 2005, 19 i 23; истраживања Гералда Пенца у Кригсархиву у Бечу; сви чланци С. Буразовића наведени у фусноти 5; Драган Алексић, Небојша Ђокић, **Француски ваздухоплови у наоружању војске и морнарице краљевине Југославије**, Институт за новију историју Србије, Београд 2008, 20 и 22. Бројка од 100 авиона у Рајловцу, без наведеног извора, чини нам се превисоком.

11 Pokrajinski Arhiv Maribor (PAM), PAM 1928014, Prevratni dogodki na Štajerskem 1887–1920, k.1, ovoj 2/1 – за податак захваљујемо историчару Марку Личини из Љубљане.

12 Arhiv Republike Slovenije (AS), Ljubljana, AS58 Narodni svet za Slovenijo 1917–1919, knjiga Telefon I, 7. novembar 1918; Slovenski narod št. 258, Ljubljana 5. novembra 1918, 2; - за претходне податке захваљујемо Марку Личини; Darinka Kladnik, **Zgodovina letalstva na Slovenskem, Od začetkov do današnjih dni**, ZIP, Ljubljana 2008, 49.

13 AS58 Narodni svet za Slovenijo 1917–1919, knjiga Telefon I, 7. novembar 1918 – за податак захваљујемо Марку Личини.

14 Isto, 4. novembar 1918 – за податак захваљујемо Марку Личини; С. Микић, **н. д**, 568; +Сергије Мариновић, **Историја наше авијатике од 1910. до ослобођења**, „Видовдан“ - „Авијатички алманах“, Но-

Чеси су у Љубљани имали Чешку легију у којој је било и ваздухопловно одељење. Они су се договарали и око размене авиона са владом Народног Света у Љубљани. Летал-ској стотнији у Љубљани био је потребан школски авион са дуплим командама типа Ханза Бранденбург Б.1, а из Љубља-не је 8. децембра одлетео један авион Ханза Бранденбург Ц.1 за Чехословачку, пилотиран Чехом, наредником Самеком.[15] Чешки мотив за отварање ваздушних линија према Паризу, Љубљани и другде био је успостављање чвршћих веза са савезничким земљама какве су биле Француска и краљевство СХС. Чеси су обезбедили бежичну радиотелеграфску везу неколико недеља касније па је и то можда један од раз-лога што се ова линија није дуже одржала.[16]

Хидропланском базом у Трсту командовао је аустроугар-ски летачки ас Готфрид фон Банфилд, кога су по примирју затворили Италијани зато што је покушао да прода хидроави-оне који су у међувремену постали италијански ратни плен. У Трсту је 31. октобра команду над тамошњим морнаричким батаљоном, командом мина и гарде револуционарног одбора за јавну сигурност преузео поручник фрегате Петар Вуче-тић.[17] Флоту у Пули прво је преузело тамошње народно вијеће а потом Италијани, па тако и хидропланску базу са припада-јућим летелицама, које су накнадно завршиле у оближњем каменолому.[18] У рафинерији у Ријеци било је смештено 20 хидроплана које су Италијани однели 3. децембра.[19] Хидро-планском станицом у Шибенику заповедао је Стеван Драко-лић, а у Кумбору Димитрије Коњовић, оба у чину поручника бојног брода I класе.[20] Италијани и остале савезничке трупе запосели су већи део источне обале Јадранског мора, па је тек 1921. године 23 (од 27 преосталих) хидроплана из Кумбора припало краљевини СХС.[21] У другим изворима помиње се да је приликом примопредаје флоте и осталог поморског матери-јала, примљено само 22 хидроавиона.[22]

Нешто су узели и Савезници: у Далмацији, Истри и делу Словеније Италијани, а у Мађарској Французи и Румуни. Све то јасно показује да није тачан закључак како су се ескадриле аус-троугарског ваздухопловства извукле са територије будућег кра-љевства СХС оставивши само слаб и неупотребљив материјал.[23]

Објекти и остали материјал

Аеродром у Новом Саду иако делимично у реконструкцији био је највећи и најуређенији. Он је формиран 1913. године од стране аустроугарског ваздухопловства. Од објеката је било затечено 11 дрвених, малих хангара, где су биле смештене радионице, велико техничко слагалиште, електрична цен-трала са водоводном станицом, три хангара типа „Ахенбах" за смештај аероплана, касарна и кухиња. У изградњи су били: аеропланска радионица, официрски дом, штабна зграда и шест великих зиданих хангара. На овај аеродром сместила се и Српска авијатика која је дошла са фронта у Македонији, по његовом пробоју и успешном истеривању непријатеља из Србије. У Новом Саду је шаролика флота авиона францу-

ви Сад августа 1927, 7.

15 AS94, Oddelek za narodno obrambo, k.1 (Spisi po delovniku 1918, 1–1389); AS94, Deželna vlada za Slovenijo, Poverjeništvo za narodno obrambo 1918–1921, knjige: 294 1918, br. 683, 7. december 1918; Peter Ribnikar (priređivač), **Sejni zapiski Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 1. del: od 1. nov. Do 26. feb. 1919**, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1998, 158 i 168; Slovenski narod, št. 261, 5. november 1918, 2; Slovenski narod št. 290, Ljubljana 6. december 1918, 2; - за претходне податке захваљујемо Марку Личини; Allgemeine Sport-Zeitung, Wien 5. I 1919, 16 – за податак захваљујемо ваздухопловном публицисти Јосипу Новаку из Вараждина; JK, **Přílety chtěné i nechtěné**, L+K Special č.6, Praha 2005; D. Janković, B. Krizman, **n. d**, 681; Obzor br. 256, Zagreb 13. studena 1918, 1; Novo doba br. 159, Split 15. studenoga 1918, 3 i br. 184, 10. prosinca 1918, 4.

16 Bogdan Krizman, **Predstavnici predsjedništva „Narodnog vijeća SHS„u Budimpešti, Beču i Pragu 1918**, Historijski zbornik, godina X broj 1–4, Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb 1957, 31–2.

17 Jovan Vasiljević, **Stvaranje ratne mornarice kraljevine Jugoslavije (oktobar 1918 – septembar 1923)**, Zbornik radova Istorija XX veka XI, Beograd 1970, 137; Slovenec št. 299, 30. decembra 1918, 2; Diplômés École Supérieure Aéronautique 1910–1946. Вучетић ће следеће године бити у југословенској делегацији на мировној конференцију у Паризу где је био експерт за морнарицу, а 1920. године завршиће тамо Вишу Аеронаутичку школу и постати први ваздухопловни инжењер, од укупно 19 Југословена који су је завр-шили до другог Светског рата.

18 P. Schupita, **n. d**, 243.

19 Slovenec št. 279, Ljubljana 4. decembra 1918, 1 - за податак захва-љујемо Марку Личини.

20 P. Schupita, **n. d**, 144, 146, 148.

21 Огњан М. Петровић, **Војни аероплани краљевине СХС/Југославије 1918–1930**, Лет бр. 2, МЈВ, Београд 2000, 38–9; Станислав Кра-ков, **Борба југословенских морнара за ослобођење**, Алманах Јадранска стража, Београд, 1928/29; **Pomorska enciklopedija**, tom 8, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1990, 629–30.

22 Vladimir Isaić, Danijel Frka, **Pomorsko zrakoplovstvo na istočnoj obali Jadrana 1918–1941. (prvi dio), Naval Aviation at the Eastern coast of the Adriatic sea 1918–1941 (Volume 1)**, Tko zna zna, Zagreb 2010, 28; Vladimir Isaic, **La nascita dell'Aviazione Navale Iugoslava**, Storia Militare n. 074, Parma novembre 1999, 50; тако-ђе и према историчару Небојши Ђокићу који је дао и листу при-мљених хидроавиона са напоменом да је документ из Војног архива Србије, пописник 17. http://www.paluba.info/smf/index.php?topic=18732.0 (приступљено 25. августа 2012)

23 С. Микић, **н. д**, 278 и 567; С. Мариновић, **н. ч**, 7.

ског порекла типа Њепор, Бреге, Спад и АР спојена са аустријским трофејним Бранденбурзима, Берговима, Фениксима, као и руским Анатрама које је аустроугарско ваздухопловство добило раније према одредбама Брест-Литовског мира.[24]

У Рајловцу су била четири велика хангара и десетак ма њих објеката. Аеродром у Мостару имао је четири гвоздена хангара, један зидани хангар за три авиона, шест барака, девет зграда у којима су биле канцеларије, радионице и складишта разног материјала.[25] У Марибору, на Тезну, је ваздухопловно складиште користило једну бараку за смештај људи а другу за одлагање материјала. Такође је постојао и један монтажни хангар у који је могло да се смести пет аероплана.[26] У Славонском Броду је напуштена аеропланска радионица имала двоструки гвоздени хангар, машинску халу и складиште бензина.[27] Сви ваздухопловни гарнизони имали су мањак станова за официре а једини изузетак био је Мостар.[28] Поморска авијатичка постаја у Кумбору имала је пет хангара, 8 барака, радионицу и складишта за бомбе и бензин.[29]

Рафинерије нафте, у пределима које је држало Народно вијеће, биле су у Босанском Броду, Ријеци, Трсту и Дравограду. За време постојања државе СХС из њих ништа није испоручено па тако ни авионски бензин. Постројења у Трсту и Ријеци, неколико дана по потписивању примирја преузели су Италијани, као и већ плаћен контингент нафте у њима, док је оно у Дравограду престало да ради још 1916. а 7. маја 1919. у противофанзиви заузели су га Аустријанци (производња је обновљена тек 1920). Експлоатисаних извора нафте на територији дСХС није било па се она морала увозити. Прерада у Босанском Броду је повремено обављана 1919. за потребе краљевства СХС, када би била увезена сирова нафта.[30] На територији северозападне Хрватске и Словеније, остало је од Аустроугарске преко 10.000 литара авионског бензина, у Рајловцу још толико а у Новом Саду најмање 3.000 литара.[31]

24 ВА, п. 3а, к. 160, ф. 13, д. 48 и д. 58; Душан Д. Ћировић, **Историја југослов. ваздухоплов. од 1918 до 1930г, књ III**, 5–6 (рукопис у Музеју ваздухопловства, Београд); Политика бр. 3311, Београд 31. март 1913, 1.

25 ВА, п. 16, к.17, ф. 1, д. 45, л. 5 и 6.

26 ВА, п. 6, к. 674, ф. 3, д. 1/170, л. 11; РАМ 1928014, k. 1, ovoj 2/1 – за податак захваљујемо Марку Личини.

27 O. Regele, **n. d**, 194 i 197.

28 H. Kapidžić, **n. č**, 267.

29 P. Schupita, **n. d**, 144–5; C. Károly et al, **n. d**, 88.

30 Opći vjesnik naredaba br. 5, Zagreb 20. siječnja 1919, t. 22; H. Kapidžić, **n. č**, 168; Јединство бр. 357, Нови Сад 5. августа 1920, 2; Službeni dio Narodnog Jedinstva br. LXVI, Sarajevo 19. avgusta 1919, 2.

31 ВА, п. 3а, к. 160, ф. 11, д. 25, л. 6; исто, к. 159 , ф. 13, д. 31; H. Kapidžić, **n. č**, 169.

Ради рационализације снабдевања горивом оно је обједињено за аутомобилске и летачке јединице преко ауто-референта оперативног одсјека народне обране. Требовања су, према обрасцу, подношена до 15-ог дана у месецу.[32]

Људство

Пре него што је основано ваздухопловство дСХС, поред комплетних јединица, прво су почели да пристижу појединачно на својим авионима бивши аустроугарски летачи, углавном словенског порекла: 1. новембра наредник Мирко Плехан је из Клагенфурта одлетео за Љубљану и слетео на травњак у Шишки где му је био дом. Затим је долетео натпоручник Франц Жарн. Код Лесца је примећен напуштен авион кога су 3. новембра Плехан и Станко Рапе прелетели у Шишку. Аустроугарски фелдмаршал Бојевић је 3. новембра, када му је љубљанска цензура прекинула телефонску везу, послао авионом поруку генералу Вурму да ако треба и оружјем интервенише у Љубљани против Народног Света. Можда је курир слетео на место где је касније изграђена фабрика „Колинска“? Два аустријска летача су ухапшена па пуштена када су 6. новембра слетели код Целја, али су њихови авиони задржани. Код Затичне је 9. новембра пао један авион. Словак, пилот наредник Франц Вогнар и извиђач поручник Венчеслав Вртовец прелетели су један авион 12. новембра са Ајдовшчине, када су на том летелишту већ били Италијани![33]

Бројно стање ваздухопловних јединица дСХС било је различито а људство је прикупљано до почетка 1919. године. Прво војно окружје позвало је 6. новембра сва подређена заповједништва, војничке области и заводе да одмах по пријему наређења доставе Оперативном одсјеку Одјела за народну обрану СХС у Загребу податке за све официре, подофицире и војнике, држављане дСХС, који су били летачи у аустроугарском војном ваздухопловству. Њихове пријаве,

32 Opći vjesnik naredaba br. 3, Zagreb 15. siječnja 1919, t. 12. Незванично, норма утрошка горива и уља по авиону, за један лет са највећим долетом, била је око 60 литара.

33 AS58, Narodni svet za Slovenijo 1917–1919, knjiga Telefon I, 6. november 1918; AS58, Narodni svet za Slovenijo 1917–1919, k. 2, 2. november i 7. november 1918; AS94, Deželna vlada za Slovenijo, Poverjeništvo za narodno obrambo 1918–1921, knjige 294 1918, br. 145, 18. november 1918 – за податке захваљујемо Марку Личини; Sandi Sitar, **Letalstvo in Slovenci 1, Pionirsko obdobje in Prva svetovna vojna**, Založba Borec, Ljubljana 1985, 308; Gustav Ajdič, Zoran Jerin, **Letalstvo in Slovenci 2, od prve do druge svetovne vojne**, Založba Borec – Mladika, Ljubljana 1990, 8; Српски лист бр. 9, Нови Сад 12. (25.) јануара 1919, 2.

сваког 10-ог и 20-ог у месецу, Оперативни одсјек прослеђиваће I војном окружју.[34] Два дана касније, саопштењем I војног окружја (под тачком 5), позвани су сви ваздухопловци, официри и војници, да се пријаве Оперативном одсјеку Одјела за народну обрану у Загребу.[35]

Натпоручник Франц Жарн је 8. новембра 1918. позвао све ваздухопловце да се пријаве у Леталску стотнију.[36] У Љубљани је, по прегледима јединица с краја децембра 1918, било у ваздухопловној чети (Леталској стотнији) 7 официра и 81 војник, а за Марибор у складишту ваздухопловног материјала није извештено.[37] Међутим, по изјави резервног поручника Емила Гризолда може се реконструисати бројно стање у Марибору, током новембра и децембра 1918. године: 1 официр (Гризолд), 3 подофицира и око 10 војника механичара. Стражу су, у прво време, давали војници из оближњег артиљеријског пука.[38]

У Загребу је наредбом од 16. новембра било одређено 7 официра у 1. леталачку сатнију, а накнадно им се придружио још један. Број војника нисмо нашли али се може приближно проценити на основу наредбе од 9. јануара 1919. о додели 34 пушке тој јединици.[39]

34 AS58, Narodni svet za Slovenijo 1917–1919, k. 1, Normalije: Prvo vojno okružje u Zagrebu, Zapovijed broj 5, 6. studenog 1918, Vojna zapovijed operativnog odsjeka, t. 5 – за податак захваљујемо Марку Личини; Obzor br. 251, Zagreb 7. studena 1918, 1.

35 Obzor br. 253, Zagreb 9. studena 1918, 3.

36 Slovenec št. 258, Ljubljana 9. novembra 1918, 5 – за податак захваљујемо Марку Личини.

37 ВА, п. 6, к. 667, ф. 1, д. 1/1, л. 38; Владо Стругар, **Владар краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, Студија и грађа**, Српска књижевна задруга, Београд 2010, 504 и 506; isti, **Vojna zaštita jugoslovenskih zemalja u danima ujedinjenja 1918. godine**, Vojnoistorijski glasnik br. 3, Beograd septembar-decembar 1991, 62–3.

38 AS1193, k. 73, ovoj 1656, sećanje Emila Grizolda; PAM 1928014, k. 3, ovoj 95; J. J. Švajncer (urednik), **Boj za Maribor 1918–1919, Spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajarskem**, Založba Obzorja, Maribor 1988, 355 – за податке захваљујемо Марку Личини; G. Ajdič et al, **n. d**, 9; D. Kladnik, **n. d**, 53. У ауторским књигама пише да је Гризолд 25. новембра постављен за командира мариборске ескадриле али то није могуће из више разлога. Јединица у Марибору је у то време тек настајала а Гризолд је, иако претходно упућен из Љубљане, ту био најстарији по чину па је једноставно преузео команду. Летачком јединицом мариборска је, као „летански одделк“, постала тек у 1919. години а до тада је била складиште ваздухопловног материјала. Сам Гризолд у свом сећању себе не назива командиром него вођом.

39 AS58, Narodni svet za Slovenijo 1917–1919, k.1, Normalije: Prvo vojno okružje u Zagrebu, Zapovjed br. 11, 16. studenog 1918, Vojna zapovijed operativnog odsjeka, t. 1 – за податак захваљујемо Марку Личини; HDA, HR HDA 124, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, k. 19, d. 270 – за податак захваљујемо Јосипу Новаку.

Број официра и војника у Авијатичкој ескадрили у Мостару крајем 1918. године није познат, али је пре укидања, на дан 27. маја 1919, имала: 2 официра, 1 подофицира, 6 цивила и 12 српских војника на стражи. Пре њих је мостарски аеродром чувала локална народна војска (гарда) која је оштетила неке авионе. Изгледа да су неки мостарски ваздухопловци већ раније били прекомандовани у Сарајево, где је по новој формацији било седиште ескадриле.[40] У Сарајеву, крајем 1918. године, се није летело зато што није остао нико од пилота. Аеродром у Рајловцу био је напуштен, а први су га 4. новембра посели војници Чешко-словачке легије по наређењу владе НВ БиХ. Неки дан касније стражу је преузела Народна војска (гарда). После уласка Српске војске у Сарајево, 6. новембра, а у складу са одлуком владе НВ у Сарајеву од 21. новембра о предаји свог ваздухопловног материјала у Босни и Херцеговини на чување и управљање Српској војсци, командант II армије 29. децембра 1918. одредио је за управника авијатичарског депоа у Рајловцу резервног инжињеријског поручника Ивана Вељковића, водника пионирског полубатаљона Тимочке дивизије. По истој наредби он је требало да прими авионски депо по списку који је сачинила мешовита комисија формирана 6. децембра. Управник депоа био је под командом начелника Оделења за организацију у II Армији.[41] У љубљанској радионици било је укупно 18 људи док за загребачку нема довољно података у 1918. години.[42]

У Новом Саду су идентификована свега два домаћа летача, подофицир пилот и официр извиђач.[43] Летачки раздјел имао је 5 официра док за четно заповједништо у 1918. изузев њеног команданта и заступника нисмо успели пронаћи податак о бројном стању.[44] Поморска авијатичка постаја у Кумбору имала је 2 официра и око 30 подофицира и морнара.[45]

40 ВА, п. 16, к.17, ф. 1, д. 45, л. 1 и 11; Josip Novak i Robert Čopec, **Prva privatna pilotska škola i aerotaksi Vida Kršlovića u Zagrebu**, Aeronautika br. 16, Zagreb 2010, 84–5.

41 ВА, п. 4/II, к. 67, ф. 5, д. 53/6; исто, п. 6, к. 288, ф. 4, д. 2/208 и 2/236. Телеграм о постављењу је поновљен пет дана касније; H. Kapidžić, **n. č**, 169; D. Janković, B. Krizman, **n. d**, 460; B. Milutinović, **n. č**, 2; Narodno jedinstvo br. 6, Sarajevo 8. novembra 1918, 3.

42 G. Ajdič et al, **n. d**, 9; Slovenec št. 75, Ljubljana 2. aprila 1920, 3 – за податак захваљујемо Марку Личини.

43 Српски лист бр. 7, Нови Сад 1. новембра 1918, 4.

44 AS58, Narodni svet za Slovenijo 1917–1919, k. 1, Normalije: Vojno zapovjedništvo u Zagrebu, Prvo Vojno okružje u Zagrebu, Zapovjed br. 5, 6. studenog 1918, Vojna zapovijed operativnog odsjeka, t. 7 – за податак захваљујемо Марку Личини.

45 С. Микић, **н. д**, 604.

Командни кадар и јединице

Указом Дежелне владе Народног света за Словенију, 1. новембра 1918. основана је Летална стотнија Љубљана. За њеног првог командира именован је резервни натпоручник Франц Жарн, а технички официр био је поручник Михајло Дорчић од 2. новембра 1918. до 15. јануара 1919. године. Од 25. новембра команду над стотнијом преузео је натпоручник Јосип Кос.[46] У литератури се спомиње да је резервни поручник Емил Гризолд пре Дорчића привремено преузео команду над стотнијом. Гризолд у својој изјави то не каже а такође тога нема ни у његовом својеручно писаном персоналном картону, док се у Пивкином чланку помиње да је у Марибору био већ 4. новембра, где је и остао дуже време.[47]

Наредбом загребачког Одјела за народну обрану постављен је 5. новембра за командира авијатичке ескадриле у Мостару извођач, поручник Фридрик Ренер. Од 3. децембра је командир у ликвидацији јер га мења пилот натпоручник Владимир Кљаић.[48] У Новом Саду је на захтев Српског народног одбора, 6. новембра 1918, потпоручник Бошко Павловић са војницима „Краљевске српске полиције“ запосео и оближњи аеродром. Српска народна стража организовала је 9. новембра Крилатићску чету од авиона и људства преосталог на аеродрому. Командир јединице био је извођач, потпоручник Лабуд Стакић, а пилот наредник Милан Алтеров. Први одреди регуларне српске војске ушли су у Нови Сад два дана касније.[49]

У Загребу је 16. новембра наређено формирање 1. леталачке сатније (или летачке чете) на војном вежбалишту Чрномерец а њен командир био је активни капетан Иво Чалоговић. Њему су додељени и активни капетан Мане Штрајхер, активни натпоручници Звонимир Прашницки и Антун Поврзановић, резервни натпоручник Јосип Улчакар и резервни поручници Август Кошутић и Милан Новаковић. Нешто касније, придружио им се резервни натпоручник Матија Липовшћак. Иако у наредби није наведено, вероватно је за техничког официра ове јединице био предвиђен инжењер Јосип Улчакар. Просторије за смештај људства и писарнице обезбедио је 31. ловачки оперативни одио. По истој наредби требало је да се формира летачка сатнија у Земуну (од материјала из бившег Флика 34), а сав ваздухопловни материјал из Новог Сада и остатак бившег Флика 67, који су се налазили у Руми и околини, требало је прикупити у Земуну. За командира ове јединице био је одређен активни натпоручник Душан Шаула а додељени су му: активни натпоручник Душан Мартекини и резервни поручници Вјекослав Вавра и Антун Барбиери. Складиште ваздухопловног материјала („Спремиште за леталачко твориво“) и летелиште за повремено коришћење одређено је у [Славонском] Броду. За командира складишта одређен је активни натпоручник Виктор Кирасић а додељен му је резервни натпоручник Матија Липовшћак. Све јединице су обавезане да хитно сачине попис прикупљеног материјала и пошаљу га у Загреб зракопловном одјелу Народне обране. Такође је наређено да се дотадашњи месечни летачки додатци и даље исплаћују.[50] Све јединице биле су обједињене у летачку скупину која је била под командом Летачког (или Летилачког или Леталачког) четног заповједништва установљеног у Загребу 1. децембра. Командант заповједништва био је капетан Љубиша Косановић. По наредби, њему се подређују постојеће летачки постројбе у Загребу, Земуну и [Славонском] Броду. Летачко четно заповједништво у дисциплинском погледу било је подређено заповједништву I војног окружја у Загребу, док је у стручном погледу одговарало Оперативном одсјеку народне обране.[51] Међутим, ваздухоплови у Земуну одлетели су у Руму, одакле су по завршетку рата постепено пренети у Нови Сад, а

46 ВА, Досије персоналних података (ДПП), к. 316, бр. 190, Михајло Дорчић; исто, ДПП, к. 773, бр. 778, Јосип Кос; G. Ajdič et al, **n. d**, 9; Slovenec št. 252c (posebna izdaja), Ljubljana 4. november 1918, 2 – за податак захваљујемо Марку Личини; Sandi Sitar, **Ljubljansko letališče 1918/1919**, Življenje in tehnika št. 9, Ljubljana september 1984, 22 и 24.

47 AS1193, k. 73, ovoj 1656, sećanje Emila Grizolda; PAM 1928014, k. 3, ovoj 95. По распореду од 15. новембра 1918. Гризолд је вођен код артиљеријског пука у Марибору – за податке захваљујемо Марку Личини; ВА, ДПП, к. 482, бр. 553, Емил Гризолд. У персоналном картону Гризолд је написао да је био на италијанском фронту до 4. новембра 1918; J. Švajncer, **n. d**, 355 – за податак захваљујемо Марку Личини; Franjo A. Pivka, **Mariborska letalska stotnija**, Kronika slovenskih mest št. 4, Maribor 1935, 304; G. Ajdič et al, **n. d**, 9; D. Kladnik, **n. d**, 53 i 56. Ауторима није чудно што су наводили да је Гризолд именован командантом љубљанске стотније а затим одмах премештен у Марибор.

48 ВА, ДПП, к. 1523, бр. 473, Фридрик Ренер; исто к. 735, бр. 744, Владимир Кљаић; D. Janković. B. Krizman, **n. d**, 540.

49 Кириловић д-р Дим[итрије], **Нови Сад у данима ослобођења**, Гласник историског друштва у Новом Саду, свеска 14 и 15, Књига VI – свеска 1 и 2, Нови Сад 1933, 171; Српски лист бр. 4, Нови Сад 28. октобра 1918, 4 и бр. 7, 1. новембра 1918, 1 и 4; Правда бр. 12, Београд 31. октобра 1918, 2.

50 AS58, Narodni svet za Slovenijo 1917–1919, k. 1, Normalije: Prvo vojno okružje u Zagrebu, Zapovjed br. 11, 16. studenog 1918, Vojna zapovijed operativnog odsjeka, t. 1 – за податке захваљујемо Марку Личини; Osobni vjesnik naredaba, br. 6, Zagreb 16. prosinca 1918, t. 20.

51 Opći vjesnik naredaba br. 11, Zagreb 1. prosinca 1918, t. 17; Osobni vjesnik naredaba br. 6, Zagreb 16. prosinca 1918, t. 11.

у Броду није било никаквих летачких јединица док је тамошња радионица изгледа остала без радника и уопште није радила.[52] Поред тога, 24. новембра 1918. Срем се изјаснио за присаједињење краљевини Србији а наредног дана то је учинила и Народна скупштина у Новом Саду за област Баната, Бачке и Барање.[53] Осим јединице у Загребу, остале нису активиране а њихово људство је већ наредног месеца премештено на друге дужности што се може пратити у Вјеснику наредаба.

Примопредаја аустроугарске флоте у Боки Которској обављена је 30. октобра 1918. у споразуму са далматинским покрајинским заступником Антом Фрањићем.[54] У ратној морнарици дСХС од претходне аустроугарске хидропланске станице у Кумбору настала је Поморска авијатичка постаја. Командант станице био је поручник бојног брода I класе Димитрије Коњовић који је уједно, одлуком Народног вијећа, постао и начелник штаба флотних јединица у Боки.[55] Њега је, у одсуству, мењао поручник бојног брода I класе Стеван Дракулић.

У међувремену, Одио за народну обрану Владе народног вијећа декретом од 5. новембра 1918. именовао је у Загребу, извиђача мајора Милана Тадића, заповједником лијетаћих постројби народне војске. Већ наредног дана је то решење поништено а Тадић је привремено постављен за Извјесститеља летећих стројева код Оперативног одсјека Одјела за народну обрану (у преводу на српски: инспектор ваздухопловства у оперативном одељењу војног одсека). Извјесститељ летећих стројева био је на челу летачког раздјела који је такође био при Одјелу за народну обрану у Гајевој улици 30А у Загребу. Тадићу су биле подређене све ваздухопловне јединице на територији дСХС али је до 25. новембра, то практично сведено само на оне у Загребу. Његов ађутант био је натпоручник Стјепан Радашевић, материјални руковаоц поручник Јулијо Голик а на служби капетан Мане Штрајхер и поручник Анте Барбиери. Уједињењем са краљевином Србијом 1. децембра 1918. у краљевство СХС, престала је да постоји држава СХС, као и њена војска, па је тако престало деловање Извјесститеља летећих стројева а заповеднику I летачког четног заповједништва капетану Косановићу, наложено је да се 1. јануара 1919. јави мисији за реорганизацију војске.[56] Косановића је замењивао натпоручник Милорад Тарабокиа, а на служби у том органу, почетком 1919. био је натпоручник Ерих Кос.[57] Одио за народну обрану и Прво војно окружје на подручју Хрватске и Славоније у ликвидацији, почело је са радом 5. фебруара 1919. а у његовој надлежности биле су и бивше ваздухопловне јединице.[58] Занимљив је велики удео Срба у командном кадру ваздухопловних јединица дСХС: Тадић, Косановић, Кљаић, Стакић, Дракулић и Коњовић.[59]

Остале службе

По завршетку рата и распаду Аустроугарске почеле су припреме на подизању ваздухопловних радионица у Загребу и Љубљани. Натпоручник Франц Жарн је 8. новембра 1918. поред ваздухопловаца у Леталску стотнију, позвао и грађевинске раднике на изградњу хангара.[60] Три дрвена хангара (два већа и један мањи) били су у изградњи у Љубљани. Они ће бити довршени до средине 1919. године. У међувремену, док нису стигли шатори, првих месеци авиони су били под ведрим небом.[61] За радионицу и складиште су, у почетку, коришћене војничке бараке. У две бараке по 70 м², бившег 2. горског пука, била је радионица, писарница и оружарница. У трећој бараци, бившој радионици површине 85 м², било је складиште резервних делова и алата. На челу радионице био је њен управник натпоручник инж. Гвидон Гулич.[62]

52 Владета Д. Војиновић, **Ваздухопловство Србије на Солунском фронту 1916–1918**, ауторско издање, Београд 2000, 357; истраживања Гералда Пенца у Кригсархиву у Бечу; одговор госпође Гордане Сланчек из Хрватског државног архива Славонски Брод, Предрагу Миладиновићу електронском поштом у мају 2010, да у њиховом архиву немају ништа о аеропланској радионици.

53 D. Janković, B. Krizman, **n. d**, 655; Српски лист бр. 19, Нови Сад 16. новембра 1918, 1; Obzor br. 273, Zagreb 3. prosinca 1918, 2.

54 M. Štambuk-Škalić i Z. Matijević, **n. d**, 55.

55 J. Vasiljević, **n. č**, 137–8; С. Микић, **н. д**, 604.

56 HDA, HR HDA 124, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, k.18, d. 159; AS58, Narodni svet za Slovenijo 1917–1919, k. 1, Normalije: Vojno zapovjedništvo u Zagrebu, Prvo vojno okružje u Zagrebu, Zapovjed br. 5, 6. studenog 1918, Vojna zapovijed operativnog odsjeka, t. 7; Prvo vojno okružje u Zagrebu, Zapovjed br. 11, 16. studenog 1918, Vojna zapovijed operativnog odsjeka, t. 1 – за податке захваљујемо Марку Личини; Vjesnik naredaba br. 4, Zagreb 16. studenoga 1918, t. 7; Osobni vjesnik naredaba br. 1, Zagreb 1. siječnja 1919, t. 29.

57 Из заоставштине Ериха Коса, у збирци ваздухопловног публицисте Роберта Чопеца из Загреба.

58 ВА, п. 6, к. 655, ф. 3, д. 30/1.

59 Милан Тадић је поред ратног дејства на фронтовима према Србији и Русији, за које је одликован аустроугарским и немачким одличјима, радио у мађарском војном министарству на ваздухопловним пословима. Он је, међу свим ваздухопловцима у држави СХС, новембра 1918, био најстарији по чину и зато му је поверена највиша дужност. За податке о Милану Тадићу у аустроугарском ваздухопловству захваљујемо ваздухопловном публицисти Карлу Мајндлу из Аустрије.

60 Slovenec št. 258, Ljubljana 9. novembra 1918, 5 – за податак захваљујемо Марку Личини.

61 Истраживање историчара Марка Личине из Љубљане.

62 G. Ajdič et al, **n. d**, 9; S. Sitar, **n. č**, 25–6.

Наредбом I војног окружја од 16. новембра 1918. просторије коњичке јахаоне (штале) 6. домобранске битнице (батерије) требало је да се уреде као складиште авиона и остале ваздухопловне опреме. Пољској топничкој пуковнији (артиљеријском пуку) 6/42 наређено је да машине и материјал из своје радионице преда радиони летачког одјела. У наредби I војног окружја од 28. децембра, по налогу повереника за Народну обрану од 9. децембра, тражи се упућивање свих механичара са искуством у раду на авионима да се са потребним документима јаве летачком арсеналу у Загребу.[63] Резервни заставник Драгутин Стефановић је међу првима тамо упућен.[64] Арсенал се налазио на Селској цести, а почео је са радом у првим месецима 1919. године.[65]

У Загребу су предузете мере и за успостављање ваздухопловне метеоролошке станице којом је руководио натпоручник Стјепан Мохоровичић. У бившем аустроугарском ваздухопловству он је био војни ваздухопловни метеоролог и командир ваздухопловне станице код Рогатице а касније на Источном фронту. Ради тога је наређено прикупљање материјала мобилних и сталних метеоролошких станица.[66]

Други ваздухопловни догађаји

У Загреб је 6. новембра из Мостара долетео натпоручник Владимир Кљаић за шта га је похвалио повереник владе НВ др Мате Дринковић. Приликом боравка у Загребу Кљаић је дао предлог о организацији авијатике у Мостару и тражио да га поставе за командира ескадриле ради организовања аеропланске службе, што је прихваћено. Сутрадан се авионом вратио у Мостар. У повратку је носио службену пошту намењену НВ у Сарајеву.[67]

Француски разарач „Кабил“ усидрио се 8. новембра под Кумбором. У складу са одредбама примирја и наредби своје команде, као и претходног договора са посадом брода, хидроавион из Поморске авијатичке постаје, украшен симболима нове државе, провео га је кроз минска поља. Хидроавионом је пилотирао поручник фрегате Никша Нардели. Три дана касније у Боку Которску упловила је савезничка флота а сутрадан су слетела три италијанска хидроплана у Поморску авијатичку постају у Кумбору.[68]

Приликом свечаног доласка прве веће јединице Српске војске, 8. пешадијског пука Дунавске дивизије у Нови Сад 13. новембра, над њима је летео авион са локалног аеродрома, нафарбан српским заставама.[69] На једном авиону типа Анатра из Новог Сада су 14. новембра 1918. одлетела два подофицира, Чеха. Крајње одредиште њиховог лета био је Сомбатхељ али су слетели код Сарегеса. Мађарска гарда их је одмах затворила а њихов авион запленила.[70]

Српска војска ушла је у Мостар 16. новембра и том приликом над њом је летео један аероплан са оближњег аеродрома, који је бацао родољубиве летке.[71] Први лет у Љубљани био је 13. децембра, а у Марибору и Загребу следећег дана. Лет у Љубљани био је поводом сахране словеначког књижевника Ивана Цанкара, када је из авиона бачен венац, а у Марибору ради пробе апарата. У Загребу су током истог лета наизменично пилотирали капетан Иво Чалоговић и поручник Велизар Шупут. Том приликом су бацали летке за нову власт на којима је писало: „Плаћајте народни порез“. Изгледа да су све до тада авиони носили старе аустроугарске ознаке јер су изазивали реакције међу локалним становништвом: од панике у Марибору и нешто раније коментара у Загребу.[72] Наредног дана је над Марибором летео авион окићен словеначком тробојницом ради прославе уједињења. Овај пут није било

63 HDA, HR HDA 124, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, k. 19, d. 5: Prvo vojno okružje u Zagrebu, Vojna zapovijed br. 25, 28. prosinca 1918, t. 6 – за овај податак захваљујемо Јосипу Новаку и Марку Личини; AS58, Narodni svet za Slovenijo 1917–1919, k. 1, Normalije: Prvo vojno okružje u Zagrebu, Zapovjed br. 11, 16. studenog 1918, Vojna zapovijed operativnog odsjeka, t. 1 – за податак захваљујемо Марку Личини; Opći vjesnik naredaba br. 8, Zagreb 23. studenoga 1918, t. 5.

64 Osobni vijesnik naredaba br. 5, Zagreb 10. prosinca 1918, t. 10.

65 **Zrakoplovni odjel države S. H.S**, Dom i Svijet br. 7, Zagreb 1919, 132.

66 Vjesnik naredaba br. 4, Zagreb 16. studenoga 1918, t. 7; Leonard Eleršek, **Homo Volans, rani hrvatski avijatičari 1554.-1927: Ilustrirana kronika hrvatskog zrakoplovstva sa zbirkom fotografija Josipa Novaka**, drugo dopunjeno izdanje, Ministarstvo obrane RH, Zagreb 2010, 280.

67 D. Janković, B. Krizman, **n. d**, 540; Vjesnik naredaba br. 2, Zagreb 11. studenoga 1918, t. 1; Labud Kirić, **Počeci zrakoplovstva u Hrvatskoj**, vlastita naklada, Zagreb 1960, 141; Obzor br. 251, Zagreb 7. studena 1918, 3 i br. 252, 8. studena 1918, 3 i br. 253, 9. studena 1918, 3.

68 Н. Рашо, **н. д**, 66; С. Микић, **н. д**, 605; Glas slobode br. 87a, Sarajevo 25. oktobra/7. novembra 1918, 2 и br. 90, 3./16. novembra 1918, 3; Narodno jedinstvo br. 4, Sarajevo 6. novembra 1918, 1 и br. 14, 16. novembra 1918, 1; Obzor br. 261, Zagreb 19. studena 1918, 1; Novo doba br. 160, Split 16. studenoga 1918, 1.

69 Српски лист бр. 7, Нови Сад 1. новембра 1918, 1.

70 Obzor br. 258, Zagreb 15. studena 1918, 2. У чланку је поменуто словенско име Сомбатхеља: Стони Биоград.

71 Narodno jedinstvo br. 21, Sarajevo 23. novembra 1918, 3.

72 F. Pivka, **n. č**, 304–5; L. Kirić, **n. d**, 142; G. Ajdič et al, **n. d**, 10; Obzor br. 252, Zagreb 8. studena 1918, 3 i br. 253, 9. studena 1918, 3; Novo doba br. 188, Split 16. prosinca 1918, 1; Jugoslavija št. 1, Ljubljana 15. decembra 1918, 2 – за података захваљујемо Марку Личини.

панике јер је лет био најављен.[73] Ради успостављања превоза путника и поште између Загреба и Београда, 21. децембра 1918. је одлетео један авион из Загреба са куриром и поштом за Београд. Две недеље касније прорадила је аутомобилска служба преноса поште и путника из Љубљане преко Загреба за Београд па ова ваздушна линија није потрајала.[74]

РЕЗИМЕ

Држава Словенаца, Хрвата и Срба постојала је нешто дуже од месец дана. Створена на рушевинама Аустроугарске, међу силама победницама била је призната само од краљевине Србије. Уједињењем са Краљевином Србијом у Краљевство СХС, држава СХС престала је да постоји. Народно вијеће СХС имало је амбициозне планове, али без одговарајућег међународног признања није било могуће организовати економију па тако ни редован живот. Ти проблеми осећаће се у крајевима бивше државе СХС и у наредним месецима па и годинама: затегнутост у односима са Италијом, недостатак хране и енергената, слаба производња, инфлација, валутно питање и друго.

Људство окупљено у ваздухопловству државе СХС било је малобројно. У периоду од проглашења примирја до уједињења у Краљевину, за мање од четири недеље, многи нису успели да се врате са фронта кући. Некима од њих је, после свега, било доста и рата и војске. Бројност ваздухопловних јединица државе СХС у новембру 1918. била је неколико пута мања него у првим месецима наредне године. Многи ваздухопловци зато нису ни били припадници војске државе СХС, него су као бивша војна лица аустроугарске армије, одмах по повратку поднели молбе за пријем у војску Краљевства СХС.

Да је држава СХС дуже потрајала логистички проблеми јасно би се одразили и на њено ваздухопловство у настајању и озбиљно би угрозили његову оперативну способност. Изградња ваздухопловства државе СХС била је у пуном замаху када је Народно вијеће донело одлуку о уједињењу са Краљевином Србијом. То је условило убрзано укидање највиших командних органа тог ваздухопловства. У међувремену, још крајем 1918, почео је рат са Аустријском немачком републиком а у пролеће 1919. и са Мађарском совјетском републиком. Нове ваздухопловне јединице још увек нису биле оперативне па су у овим сукобима углавном употребљене оне које су преостале из државе СХС. Те су ескадриле и радионице, наставиле свој живот паралелно са новим ваздухопловним јединицама Краљевства СХС све до јесени 1919. када је спроведена прва велика реорганизација ваздухопловства.

SUMMARY

State of Slovenes, Croats and Serbs existed for a little more than a month. Born out of the ruins of the Austro-Hungarian Empire, among the victorious powers it was recognized only by the Kingdom of Serbia. By unification with Kingdom of Serbia into the Kingdom of SCS, the State of SCS ceased to exist. National Council of SCS had ambitious plans, but without proper international recognition it was not possible to organize the economy and therefore the normal life as well. These problems will be felt in regions of the former State of SCS in the months and even years to come: uncertainity in relation with Italy, lack of food and energy, low productivity, inflation, currency question etc.

The men gathered in the Air Service of the State of SCS were few in numbers. In less than four weeks, from Armistice to proclamation of Kingdom of SCS, many could not return home from the front and some were, after all, fed up with war and the military. The number of airmen in November 1918 was several times smaller than in the first months of next year in the same units. Many of them, therefore, were not even the members of the Air Service of the State of SCS, instead as former members of the Austro-Hungarian army, they directly applied for admission into the army of the Kingdom of SCS.

Had the State of SCS lasted longer, logistical problems would have beeen clearly reflected in its emerging air service and would severely undermine its operational capability. Creation of the Air Service of the State of SCS was in full swing when the National Council decided to unite with the Kingdom of Serbia. This caused fast disbandment of higher commands of this air service. Meanwhile, in late 1918 the war started with the German Austrian Republic, and in the spring of 1919 with Hungarian Soviet Republic. New air force units were still not operational, thus mainly the existing units from the former State of SCS participated in these conflicts. Those escadrilles and workshops, continued in their life in parallel with the new aviation units of the Kingdom of SCS until the autumn of 1919, when the first major reorganization of the air force occured.

73 G. Ajdič et al, **n. d**, 10; Straža št. 100, Maribor 16. decembra 1918, 1 – за податак захваљујемо Марку Личини.

74 L. Kirić, **n. d**, 142; Obzor br. 290, Zagreb 22. prosinca 1918, 3 i br. 9, 12. siječnja 1919, 3; Novo doba br. 194, Split 23. prosinca 1918, 1.

Мр Маја НИКОЛОВНА
Педагошки музеј Београд
Србија

UDK: 37:929 Аксентијевић Б.

Живот и дело Боривоја Аксентијевића

Абстракт: Историју једног града чине његови становници, они којису својим животом и радом оставили неизбрисиви траг у привредном и друштвеном животу, они за чије се име везује оснивање и рад многих културних и образовних институција у протеклом времену. Међу такве људе спада и Боривоје Аксентијевић.

Рођен у близини Пожаревца Боривоје Аксентијевић свој плодотворан радни век започео је као млади учитељ у селу Елевици, у Македонији. После Другог светског рата наставио је да се бави педагошким радом, али као професор и директор Учитељске школе у Пожаревцу. Као и многи други ствараоци тога времена, као друштвено-политички радник, био је један од ефикаснијих чинилаца у решавању проблема у култури, развијајући постојеће и оснивајући нове установе. Својим стручним и политичким радом, као повереник Повереништва за просвету и културу среза Пожаревац и председник Савета за просвету и културу града Пожаревац учествовао је у осавремењивању рада Народног музеја, Градске библиотеке и Народног универзитета. Као човек широког интересовања деловао је и у области образовања залажући се за савремени рад музичке школе, обданишта и других просветних установа. Директор Педагошког музеја у Београду био је у периоду 1962–1976, након чега је отишао у пензију. Захваљујући његовом залагању Педагошки музеј је добио једну од најлепших зграда из средине 19. века као и, за то време, модерну сталну поставку.

У Педагошком музеју у Београду чува се његова заоставштина коју сачињавају лична документа, документа у вези његовог рада, штампани чланци и многобројне фотографије.

Овај рад има за циљ да укаже на важност и утицај појединих људи, као што је то био Боривоје Аксентијевић, на културну политику једног града и шире регије.

Кључне речи: Боривоје Аксентијевић, учитељ, професор, Педагошки музеј у Београду.

Боривоје Аксентијевић припада генерацији чији је живот обухватао раздобље социјалне револуције, раздобље значајних научних и техничких открића и раздобље крвавог рата. Рођен у предратној Југославији морао је да се сусретне са великом бедом сина надничара и са тешким условима школовања. Свој стручни рад започео је у времену великих друштвених збивања које су тражиле непрестану борбу и велику концентрацију снаге. Настављајући професионалан живот као дипломирани педагог морао је да се сусретне са великим изазовима, са многим заплетима и противуречностима новонастајућег друштва. У свему томе био је упоран и доследан.

Боривоје Аксентијевић рођен је 5. децембра 1912. у сиромашној земљорадничкој породици у Малој Крсни код Смедерева. У родном месту, са одличним успехом, завршио је основну школу, а затим је похађао, од 1924, нижу гимназију у Смедереву.[1] Пошто родитељи нису могли да му обезбеде материјална средства, школовање у гимназији наставио је уз рад – разносио воду по граду, обављао разне кућне послове, подучавао слабе ученике. Као одличан ђак, уз одобрење разредног старешине, у четвртом разреду гимназије сачинио је збирку историјских текстова и продавао их другим ученицима. После положеног нижег течајног испита, 1928, уписао је Мушку учитељску школу у Јагодини. У току школовања истицао се марљивошћу, вреднећом и добрим успехом. Да би себи обезбедио средства за школовање и становање у интернату прихватио се да буде „управник“ Школске амбуланте са месечном наградом од 300 динара. Пошто та надокнада није била довољна по завршетку школовања није добио диплому. На предлог учитеља Луке Ивановића на збору Учитељског удружења, одржаног у Малој Крсни 1933, одржао је предавање под називом „О старој и новој школи“.[2] Захваљујући добром реферату и учитељској солидарности при-

1 ПМ, Ф LV, Уверење Боривоја Аксентијевића о свршетку првог разреда гимназије, Смедерево, 15. јун 1925.

2 ПМ, Ф LV, Говор проф. др Богољуба Прокића одржаног у Педагошком музеју 6. децембра 1982.

ДИПЛОМА

О ПРАКТИЧНОМ УЧИТЕЉСКОМ ИСПИТУ

ПЕТРА II

сутни чланови су сакупили потребна средства па је Боривоје Аксентијевић исте године подигао своју диплому.[3] Практични учитељски испит са одличним успехом положио је маја 1937. пред комисијом у Мушкој учитељској школи у Београду.[4]

Радећи као учитељ Боривоје Аксентијевић уписао је Филозофски факултет Универзитета у Београду - Група за педагогију 1938. године. На факултету слушао је предавања код др Боривоја Стефановића, др Милоша Ђурића, др Владимира Спасића и других наших познатих филозофа и педагога.[5] Због Другог светског рата прекинуо је студије које је наставио у јесен 1945. и дипломирао 1948. године.[6]

Свој учитељски рад започео је августа 1934. у македонском селу Елевица, срез Дебарски, бановина Вардарска.[7] По својој молби 1936. премештен је за учитеља у основној школи у селу Врчин, срез Грочански, бановина Дунавска где је остао све до почетка Другог светског рата.[8] Као учитељ радио је на описмењавању одраслих, био је члан аматерског културно-уметничког друштва, организовао је предавања из области здравства, хигијене и народног просвећивања, организовао је курсеве за пољопривреднике, оснивао је и обнављао читаонице, разобличавао сујеверје и штетне обичаје. Због свог несебичног залагања за учитељски рад увек је добијао одличну оцену. Војни рок, од 1932. до 1934, провео је у Билећи у Школи за резервне пешадијске официре и стекао чин резервног пешадијског потпоручника. Године 1936. оженио се учитељицом Златијом Пејић и у браку са њом имао две ћерке - Љубицу и Веру која је 1942. умрла[9]

Иако није био члан КПЈ 27. марта 1941. из Врчина је довео око 1000 сељака и радника који су учествовали у демонстрацијама. Други светски рат провео је у немачком заробљеништву; од априла 1941. до априла 1945. био је у Офенбургу, Хамелбургу, Хамелштајну. Време у заробљеништву искористио је за учење француског и руског језика и изучавање мар-

3 ПМ, Ф LV, Диплома о учитељском дипломском испиту Боривоја Аксентијевића ученика Учитељске школе, Јагодина, 24. јун 1933.

4 ПМ, Ф LV, Диплома о практичном учитељском испиту Боривоја Аксентијевића, Београд, 31. мај 1937.

5 Др Владимир Спасић (Пирот, 1892 - Београд, 1973) Учитељску школу завршио је у Јагодини 1911, а Вишу Педагошку школу у Загребу 1923. године. Студирао је у Јени где је 1927. докторирао. Радио је као учитељ, наставник Учитељске школе у Пироту, професор Мушке и Женске учитељске школе у Београду, а био је и управник Завода за образовање и васпитање глувонеме деце у Београду. На Филозофском факултету Универзитета у Београду изабран је за хонорарног наставника Опште педагогије. Писац је већег броја брошура, чланака и скрипти из обасти радне школе и методике наставе. У Педагошком музеју чува се његова заоставштина, а Боривоје Аксентијевић, као директор Педагошког музеја, имао је прилику да са њим сарађује.

6 ПМ, Ф LV, препис Дипломе Филозофског факултета на име Боривоја Аксентијевића студента који је положио дипломски испит из педагошке групе наука: педагогије, логике, психологије, историје филозофије и народне историје, Београд, 2. јул 1948.

7 ПМ, Ф LV, Уверење о постављењу Боривоја Аксентијевића за приправника учитеља у Основној школи у Еленцима, Београд, 24. септембар 1934.

8 ПМ, Ф LV, Службенички лист Боривоја Аксентијевића

9 ПМ, Ф LV, Извод из књиге умрлих на име Вере Аксентијевић, Београд, 22. јун 1942.

скизма. Ослобођен је од стране Црвене армије, а по повратку у Југославију радио на изградња аеродрома. Јула 1945. био је примљен у Комунистичку партију Југославије.

Његов послератни рад углавном се везује за Пожаревац и Београд. У Пожаревцу је, у периоду од 1948. до 1955, учествовао у оснивању шестогодишњих и осмогодишњих школа, Музичке и Техничке школе, Градског архива, Уметничке галерије „Милена Павловић Барили“, а увођењем школске праксе за ученике - дипломце унапредио је рад Учитељске школе у Пожаревцу.[10] Као начелник Секретаријата за просвету и културу Народног одбора Среза пожаревачког добио је карактеристику дисциплинованог, коректног и упорног радника: „Поседује потребну марксистичку наобразбу и схвата тенденције нашег друштвено-економског и политичког развитка. Бори се да се културно-просветне институције и школство правилно поставе и нађу своје место у систему наше демократије“.[11]

У Београду је од 1955. до 1961. био начелник Одељења за просвету и културу Општине Западни Врачар и Општине Савски Венац, а од 1962. до 1976. радио је као директор Педагошког музеја. Педагошки музеј, који је основан 1896. на иницијативу Учитељског удружења, увек је морао да се бори са основним тешкоћама. Углавном се издржаво уз незнатну помоћ Удружења и поклоне појединаца и стално се селио из једне у другу школску зграду. Током Првог и Другог светског рата скоро је потпуно уништен. После Другог светског рата кадровски и материјални услови су били нешто бољи, али тек шездесетих година двадесетог века, са доласком Боривоја Аксентијевића за директора, Музеј је почео да богати фондове и да се афирмише у јавности. После 75 година постојања добио је функционалну зграду у улици Узун Мирковој број 14, (зграда некадашње Релаке), а 1975. и Сталну изложбену поставку на којој је била приказан историја српског школства од најранијих времена па до Првог светског рата.

Боривоје Аксентијевић умро је у Београду 7. фебруара 1985. године.

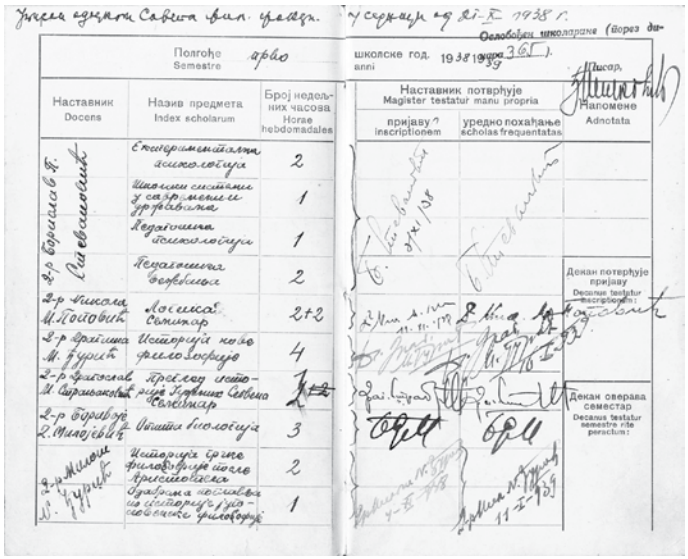
Ослобођен школарине (ослобођен да-
Полугође Semestre прво школске год. anni 1938/39 броја 365.
Писар.

Наставник Docens	Назив предмета Index scholarum	Број недељних часова Horae hebdomadales	Наставник потврђује Magister testatur manu propria: пријаву? inscriptionem	уредно похађање scholas frequentatas	Напомене Adnotata
Д-р Боривоје В. Ж. Аксентијевић	Експериментална психологија	2			
	Школски системи у савременим државама	1			
	Педагошка психологија	1			
	Педагошка болешљивости	2			Декан потврђује пријаву Decanus testatur inscriptionem:
Д-р Никола М. Пойовић	Логика Семинар	2+2			
Д-р Фрањо М. Ђурић	Историја нове филозофије	4			
Д-р Јосиф М. Сарамандић	Преглед историје Краљевине Југославије Семинар	2			Декан оверава семестар Decanus testatur semestre rite peractum:
Д-р Боривоје Ж. Милојевић	Општа биологија	3			
Д-р Милош Ђ. Ђурић	Историја грчке филозофије после Аристотеласа	2			
	Одабрана поглавља из историје грчко-римске филозофије	1			

Своје стручне радове објављивао је у многобројним часописима као што су: „Учитељски подмладак“ из Ужица у коме се први пут огласио 1931, „Глас Смедерева“, „Вардар“, „Учитељски подмладак“, „Нови дани“, „Реч народа“, „Браничево“, „Народни одбор“, „Просветни преглед“, „Настава и васпитање“, „Савремена школа“, „Педагогија“, „Педагошка стварност“, „Београдско школство“, „Културни живот“, „Музика и школа“, „Наша стручна школа“, „Билтен заједнице музеја Србије“, „Политика“ и др. Објавио је преко 300 студија, расправа, приказа и литерарних радова, а 1967. у издању Педагошког музеја изашла је и монографија под називом „Седам деценија Педагошког музеја у Београду“.

Његов стручни рад нашао је одјека у многим институцијама и удружењима - био је члан извршног одбора и секретар Педагошког друштва, почасни члан Ликовног клуба у Пожаревцу (1951), члан редакције „Зборника за хисторију школства и просвете“, члан Уређивачког одбора „Настава и васпитање“, члан Савета Осме београдске гимназије, Учитељске школе, члан Савета Више школе за специјалне педагоге (1968) у Београду и Више педагошке школе у Београду. Као

10 ПМ, Ф LV, Радна књижица Боривоја Аксентијевића

11 ПМ, Ф LV, Карактеристика Боривоја Аксентијевића написана од стране председника НО среза пожаревачког Стојана Филиповића, Пожаревац, 25. мај 1954.

друштвено-политички радник био је секретар Основне организације КПЈ у Врчину, члан Извршног одбора среског Народног фронта за Пожаревац и др.

Добитник је већег броја признања, похвалница, диплома и плакета, награде Града Београда „Доситеј Обрадовић“, Ордена рада са златним венцем (1974) и Ордена заслуга за народ са сребрним зрацима (1982).

Стручна и научна интересовања Боривоја Аксентијевића била су доста широка мада су углавном била везана за проблеме организације наставе и рада у култури. Као човек са великим искуством у настави и друштвено-политичком раду залагао за иновације у наставном процесу и за афирмацију инситуција културе у савременом друштву. С обзиром на време у коме је живео и стварао није увек било лако, али његова упорност, професионалност и систематичност оставили су видан траг у свим друштвеним сегментима, а посебно на културну политику Београда.

Важни датуми:

1912. - родио се у Малој Крсни
1933. - завршио је Мушку учитељску школу у Јагодини
1934. - учитељ у селу Елевица у Македонији
1936. - премештен у село Врчин у Србији
1948. - дипломирао је на Филозофском факултету на Групи за педагогију
1945–1948. - учитељ у Врчину
1946–1947. - школски инструктор за основне школе у Грочанском срезу
1948–1949. - професор Учитељске школе у Пожаревцу
1949–1952. - повереник Повереништва за просвету и културу среза Пожаревац и председник савета за просвету и културу града Пожаревца
1952–1954. - начелник Секретаријата за просвету у културу среза Пожаревац
1954–1955. - директор Учитељске школе у Пожаревцу
1955–1956. - начелник Одељења за просвету и културу Општине Западни Врачар
1957–1961. - начелник Одељења за просвету и културу Општине Савски Венац
1962–1976. - директор Педагошког музеја
1976. - пензионисан је
1985. - умро је у Београду

THE LIFE AND WORKS OF BORIVOJE AKSENTIJEVIĆ

Abstract: The history of one town is made of his inhabitants, who left a permanent trace with their life and work in economic and social scene. Their name is connected with the founding and functioning of many cultural and educational institutions in days that are gone. Borivoje Aksentijević is one of those people.

Borivoj Aksentijević was born in Požarevac surrounding. He started his career as a young teacher in villages Elevica, in Macedonia. After the World War II he continued his educational work as a professor and a director of Teacher training school in Požarevac. As many other creative minds of that time,as a social and political figure, Borivoj Aksentijević most successfully solved cultural problems, developing old and founding new institutions. He contributed as a trustee of the Commission for Education and Culture of Požarevac county and a president of the Education and Culture Council of Požarevac by participating in making the National museum, Public library and National University more modern. As a man of great many interests he was very active in education issues, trying to modernize music schools, kindergartens and other educational institutions. Borivoj Aksentijević was the director of Educational Museum from 1962 till 1976. After that he went to retiremment. Owing to his hard work, the Education museum got one of the most beautiful buildings from the mid 19th century and for that time a permanent exhibition.

His legacy is kept in the Education museum in Belgrade: personal documents, documents concerning his work, published articles and numerous photos.

The aim of this work is to point to the importance and influence on cultural policy (in one town and its surroundings) of some people such as Borivoje Aksentijević was.

Keywords: Borivoj Aksentijević, teacher, professor, The Education museum in Belgrade.

Мр Маријана МРАОВИЋ
Војни архив Београд
Србија

UDK: 329.15(497.1)"1941"(093.2)

Рад Владе народног спаса на сузбијању комунистичке активности у Пожаревачком округу у другој половини 1941. године

Абстракт: Немачка окупација Србије и Пожаревачког округа током 1941. године била је апсолутна и помогнута допунском контролом колаборационистичких органа власти, прво Савета комесара, а потом Владе народног спаса генерала Милана Недића.

Овај рад је настао првенствено на основу архивске гра ђе Војног архива Министарства одбране Републике Србије. Разматран је рад Владе народног спаса на сузбијању и уништавању комуниста на територији Србије и Пожаревачког округа, поготово у септембру 1941. године када је Србија била већим делом прекривена ослобођеним територијама. Анализиран је ефекат предузетих мера Владе народног спаса на политику немачких окупационих власти према српском становништву, угроженом на сваки могући начин последицама окупације.

Хитлерове „Привремене смернице за поделу Југославије" од 12. априла[1] 1941. године биле су увертира за парцелисање српске територије од стране Немачке и њених савезника почетком ратних дејстава против Краљевине Југославије. Уништењем југословенске државности рушиле су се основе „версајске Југославије" чији су творци били Срби.[2] Србија се нашла у интересној сфери „Великог немачког Рајха" са обавезом да издржава немачку окупациону управу. Немци су настојали окупирати југословенски привредни простор, а најбитнија у том погледу била им је управо српска територија. Окупирати српску територију значило је за Немачку обезбедити десно крило при нападу на Совјетски Савез, сигурно саобраћати Дунавом, моравско-вардарским и моравско-нишавским комуникацијама, одржавати неометану везу са Бугарском, Турском, снабдевати трупе у Грчкој без застоја и неограничено користити рудне ресурсе.

Немачка окупација на територији Србије и Пожаревачког округа

Прве окупационе трупе у Србији биле су немачке дивизије. У Београду је 22. априла формиран Штаб војног команданта Србије, а на месту првог команданта налазио се генерал Хелмут Ферстер.[3] На простору Зајечара, Књажевца, Бора, Пожаревца и Деспотовца била је ангажована 4. брдска дивизија, под командом Другог армијског корпуса. Немци су 18. маја запосели град Пожаревац и преузели сву власт у граду, а за команданта места постављен је немачки официр Тихсен. Крајем априла и током маја 1941. године 4. брдска дивизија пребачена је из околине Пожаревца у састав снага предвиђених за напад на Совјетски Савез. Уместо ње ангажована је 714. посадна дивизија за област Тополе, Младеновца и Пожаревца, потчињена Вишој команди са седиштем у Београду.

Окупирану Србију и Банат Немци су поделили на четири војно-управне команде-фелдкомандантуре, које су се делиле

1 Љубодраг Димић, Историја српске државности, књига III, Србија у Југославији, Нови Сад 2001, стр. 221.

2 Бранко Петрановић, Србија у Другом светском рату, 1939–1945, Београд 1992, стр. 111.

3 Након генерала Ферстера војни команданти били су генерал Шредер и генерал Данклеман.

на окружне-крајскомандантуре и којима су биле потчињене команде места-ортскомандантуре. Над овако распарчаном територијом вршили су строгу бирократску, војно-управну и економску контролу.[4] Војни командант за подручје Србије био је опуномоћеник Јоахима фон Рибентропа, територијални командант и носилац власти немачког Рајха у Србији. Његов штаб делио се на командни и управни. Управни штаб вршио је функцију владе и био саветодавни и извршни орган који је управљао преко подручних војно-управних команди, немачких полицијских органа и квислиншке владе.

Осим војног команданта на српској територији ангажован је генерални опуномоћеник за привреду са генералним конзулом и групенфирером Францом Нојхаузеном, повезан са маршалом Герингом, војно-обавештајна служба АБВЕР и служба Главног уреда безбедности под Химлером.

Немци су се приликом успостављања своје власти на окупираним територијама ослањали прво на групе и организације које су имале одређени утицај на народне масе, да би тек у крајњој линији, као у случају Србије, препуштали власт својим озлоглашеним истомишљеницима. Од почетка окупације примењивали су ригорозне мере према српском становништву. Штаб Другог армијског корпуса наредио је 27. априла 1941. године да се сваки отпор сломи, стрељају сви под оружјем, узимају таоци. Предвиђене су смртне казне за дела насиља и саботаже, кажњавала се обустава рада, слушање непријатељских радио-станица, окупљање на улицама, проглашена је надлежност војних судова за увреду немачке војне силе.[5] Уведено је кривично право које је давало неограничена овлашћења извршним органима окупатора и колаборациониста.[6]

Савет комесара у служби Трећег Рајха

Војни командант за подручје Србије поставио је 1. маја 1941. године комесарску владу са Миланом Аћимовићем на челу и десет комесара, припадника југословенских предратних странака.[7] Главни задатак Савета комесара састојао се у придобијању становништва Србије за политику реда и мира, одстрањивања непријатеља из управног апарата и просвете. Ова влада била је извршно-управни орган војно-окружне управе. Обновљена је жандармерија и рад среских начелстава, општинских и пореских управа. Комесарска влада била је у потпуности потчињена окупационим снагама. Ниједан сремски начелник није се могао поставити без претходне немачке провере. Са Немцима је сарадњу почела странка Димитрија Љотића „Збор“ и четници Косте Пећанца. Српски народ под окупацијом увераван је у немачко пријатељство у чему су предњачиле квислиншке снаге. За Танасија Динића 27. март био је издајнички и безумни чин.[8] Др Димитрије Најдановић у љотићевској „Нашој борби“ писао је да нема чуднијег датума у српској историји од 27. марта јер нема већег издајства.[9] Колаборационистичка штампа и Савет комесара видели су у Немачкој пријатељску земљу која се трудила да Југославију убеди дипломатским и политичким путем обећавајући јој Солун, али су непријатељи српског народа ризиковали „национално самоубиство“ даљим пружањем отпора. После априлског рата Немци су одвели у Немачку око 200 000 војника и 20 000 официра Војске Краљевине Југославије, а 22. маја командант Србије прогласио је ратним заробљеницима све мушкарце српске и словенске националности који су пре априлског рата вршили било какву дужност у војсци.

Немачка контрола била је апсолутна, помогнута допунском, али у суштини секундарном контролом колаборационистичких органа власти. Безобзирна оштрина управе испољавана је од почетка, најугроженији су били Роми, Јевреји, масони, британски обавештајци, професори Београдског Универзитета и комунисти.

Комунистичка партија и организовано пружање отпора у Србији и Пожаревачком округу почетком окупације

Комунисти у Србији нису били мета прогона све до уласка СССР у рат, што није био резултат немачке невољности да крене у обрачун, већ чињенице да је у догађајима од 27. марта 1941. године уништена комунистичка картотека предратне полиције. Партија је као илегална организација била практично невидљива. Комесаријат за унутрашње послове констатовао је појачану комунистичку активност тек 22. маја 1941. године. Милан Аћимовић је средином јуна говорио о комунистичким акцијама у Чачку, Краљеву и Крагујевцу и о

4 С. Милошевић, Окупаторска подела Југославије 1941–1945, стр. 125–142.

5 Проглас команданта немачких трупа у Београду од 27. априла 1941, Зборник НОР, том XII,1, стр. 94–95.

6 Војни архив (у даљем тексту ВА), фонд Недићеве архиве, К 53, бр. рег. 15/2–1.

7 М. Борковић, Контрареволуција у Србији, Квислиншка управа 1941–1944, књига 1, Београд, 1979, стр. 51.

8 Бранко Петрановић, Србија у Другом светском рату, 1939–1945, Београд 1992, стр. 116.

9 „Наша борба“, 29. март 1942. године

одлуци да се ухапси до 200 бораца из Шпанског грађанског рата и упути у логор, као и да се оформи нови Суд за заштиту државе и антикомунистички комитет. Организована је Београдска Специјална полиција са задатком борбе против комуниста. Министарство унутрашњих послова почело је хапшења и спровођења комуниста у концентрационе логоре по раније утврђеним критеријумима Специјалне полиције и Гестапоа. На састанку са немачким окупационим властима коме су присуствовали и Милан Аћимовић и Драгољуб Јовановић одлучено је да се у одређена места упути 35 полицијских агената и жандармеријских официра за спречавање комунистичке активности. Хапшења су вршена по срезовима. У ноћи 23/24. јуна ухапшено је око 400 лица на српској територији. Очекивало се да ће наведена акција уништити организацију КПЈ. Немци су, међутим, хапсили и људе који нису били комунисти, иако су били под неком сумњом.

Истовремено са акцијама окупационих снага почело је и организовано пружање отпора. Среске власти у Пожаревцу, присталице народноослободилачког покрета, објавиле су Проглас радницима и сељацима за борбу против фашиста и окупатора 12. августа 1941. године.[10] Политбиро ЦК КПЈ руководио је акцијама новооснованих партизанских одреда међу којима је био и Пожаревачки НОП одред непосредно потчињен окружном комитету за Пожаревац. Пожаревачки НОП одред основан је 3. августа 1941. године и приликом формирања имао је мали број бораца, углавном сељака, покренутих осећањем угрожености од окупатора уместо политичким разлозима. По свом социјалном саставу одред није био специфичан, чинили су га власи из Звижда, део интелектуалаца из Пожаревца и занатлије из Великог Градишта и Кучева. Тежиште операција било је на пругама у околини Пожаревца. Порушено је неколико железничких гвоздених мостова и онемогућен је железнички саобраћај у том делу. Нешто касније формирани су Млавски одред у околини Петровца и Моравски одред у Моравском срезу. Пожаревачки одред водио је током септембра 1941. године борбе са Немцима у околини Великог Градишта (где су имали утврђене положаје), код села Бистрице и на подручју Жагубице. Пожаревачки одред био је слабо војнички организован, а није одржавао ни директне везе са Главним штабом за Србију све до краја 1941. године.

Пандан партизанским одредима били су недићевски мешовити одреди састављени од делова Српске војске, жандармерије, четника и националне омладине покрета „Збор“. Поменути одреди формирани су наредбом министра унутрашњих послова и министра рада. Недић је у првих осам дана управе упутио неколико ново образованих одреда у околину Београда и дуж главне железничке комуникационе линије.

Према извештајима Команде жандармерије Министарства унутрашњих дела почетком септембра 1941. године учестали су напади комуниста на државна надлештва и жандармеријске станице, општине и пореске управе. У извештајима се помињу бројке у распону од 40 до 80 четника и комуниста који су палили архиве, бацали бомбе, нападали становништво немачког порекла у Пожаревцу и претили представницима општинских власти.[11] Посебно су били угрожени делови срезова: Гроцка, Смедерево, Пожаревац и Голубац. Среско начелство у Кучеву послало је неколико дописа Министарству унутрашњих послова у којима се жали на немогућност даљег рада на територији Звишког среза. Одметници су разоружали жандарме, тако да није било оружане власти, становништво није поштовало законске прописе, спаљене су архива начелства и свих општина у Пожаревачком срезу. Групе одметника контролисале су пругу Београд-Кучево, легитимисале путнике, прегледале послату пошту.[12] Начелник Звишког среза захтевао је премештај или стављање на располагање услед настале ситуације.[13] Након стварања велике слободне територије у западној Србији до краја септембра 1941. године Немци су држали само изоловане гарнизоне. Између Пожаревца и Салаша створено је неколико слободних територија. До краја септембра Пожаревачки одред имао је 1200 бораца, а у октобру 1941. године су спојени сви одреди на територији Пожаревачког округа и формиран је окружни штаб под командом Вељка Дугошевића и политкомесара Чеде Васовића. У источној Србији ослобођено је Велико Градиште, Кучево и Голубац и створена је слободна територија у простору Пожаревца и Зајечара.

Усклађене операције немачких и квислиншких снага у октобру и новембру 1941. године довеле су до осетних губитака и потискивања партизанских одреда према Ужицу, Златибору и Санџаку, чему је допринело и пребацивање 113. немачке дивизије са Источног фронта. Октобар 1941. године протекао

10 ВА, фонд НОВЈ, К 1641,ф 2, бр. рег. 1–2

11 Извештај Команде жандармерије пов. Ј. Б. број 194 од 7. септембра 1941. године, ВА, фонд Недићеве архиве, К 33, бр. рег. 12/11–2.

12 Сачувано је писмо Ђорђа Берановића, пристава тителског среза на раду у срезу Звишком са молбом за премештај, ВА, фонд Недићеве архиве, К 96, бр. рег. 17 /5–2.

13 Допис среског начелника Министарству унутрашњих послова бр. 4554 од 16. септембра 1941. године, ВА, фонд Недићеве архиве, К 95, бр. рег. 23 /4–3.

је за новоформирани окружни штаб у борбама код Кличевца са жандармима, код села Сибнице у Моравском срезу са љотићевцима и недићевцима потпуковника Љубе Бибића, са Немцима у Мајданпеку, код Рудине главе, Клокочевца и Стубика.

Наведене борбе у Пожаревачком округу исцрпеле су партизанске одреде тако да су у борбама током новембра 1941. године десетковани. У борби код Гложане са четницима Воје Трибороћанина и недићевцима погинуо је командант Вељко Дугошевић. Најдуже су трајали сукоби са љотићевцима и недићевцима код Кучева, а велики број сопствених одреда Милан Недић ангажовао је у борбама код Неготина, Мишљеновца, Криваче и Петровца. Командант штаба Пожаревачког одреда Жарко Поповић упутио је 29. новембра 1941. године позив српском народу за борбу против окупатора и за национално ослобођење.[14]

Влада народног спаса и организовање управе у Пожаревачком округу

До реконструкције Савета комесара дошло је 10. јула 1941. године. Персоналне промене извршене су у ресорима просвете, саобраћаја и исхране. Руководећа места у наведеним ресорима поверена су енергичнијим људима по немачком захтеву. Стални немири у Србији и Пожаревачком округу изазвали су потребу окупатора за снажном и утицајном екипом на челу колаборационистичке власти, као и смену окружних и среских власти.[15] На предлог Управног штаба војни заповедник Србије генерал Данкелман разрешио је 29. августа 1941. године Савет комесара и поставио Владу народног спаса са генералом Миланом Недићем на челу уз обећање новоименованог председника владе да ће за најкраће време успоставити ред у целој земљи и вратити својим ауторитетом људе из шума. Дан након формирања владе Недићу је стављен на располагање одред добровољачке радне службе од 120 људи, до тада у саставу полиције у Београду, већином омладинаца интелектуалаца и противника комунистичке идеологије. Истовремено са формирањем владе народни покрет „Збор“ под вођством Димитрија Љотића организовао је добровољачку милицију за борбу против комуниста и ставио је Недићу на располагање. Милан Аћимовић постао је у новој влади министар унутрашњих послова.

Генерал Милан Недић после априлског рата није депортован у Немачку. Постоје индиције да је био на слободи, под надзором Врховне команде копнене војске Немачке. О генералу Недићу писали су савременици, историчари, па чак и његови рођаци. Остао је контроверзна фигура у српској историји.[16] Након погибије сина, снахе и унучета у Смедеревској експлозији повукао се из јавних послова. Недић се у немачким документима први пут помиње као кандидат за председника српске владе 14. јула 1941. године. Љотић је подржао Недићеву кандидатуру. Немачке окупационе власти су се почеле ослањати све више на сопствене снаге у циљу смиривања Србије и пораза устаника без много обзира према Недићевим захтевима за српском аутономијом и регулисањем статуса.

Идеја Велике Србије била је за Недића изнад идеје југословенства, а стварање нове Србије схватао је као враћање српског народа самом себи.[17] У Декларацији своје владе Недић се називао „оцем Србије“, човеком који је омогућио српском народу да преживи катаклизму с којом је био суочен.[18] Обавезао се да ће завести ред и мир, обезбедити огрев и исхрану народу, обновити привреду и завести обавезну службу рада, чак и образовати српску војску. Сматрао је да је српски народ највише платио пораз Југославије.[19] Пропагирао је стварање Србије на сељачким основама, враћањем на традицију политике кнеза Милоша. Управо су обећања мира и редовне исхране била кључна за долажење до свести сељака, преморених и преплашених малих људи које је окупациони режим потпуно исцрпео.

Недић је поново увео поделу Србије на округе, са аутономним овлашћењима чиме је мислио да растерети државну администрацију. На примеру Пожаревачког округа можемо пратити рад Недићеве владе на придобијању обичног становништва. Крајем децембра 1941. године Недић је са својим помоћницима и министрима у влади одржао конференцију са новопостављеним окружним начелницима, међу којима је био и начелник Пожаревачког округа.[20] Окружни начелници били су представници Владе народног спаса у окрузима, носиоци највише политичке и управне власти. Као

14 Исто, бр. рег.11/1–2

15 Бранко Петрановић, Револуција и контрареволуција у Југославији 1941–1945, Београд 1983, стр. 238.

16 Миле Бјелајац, Покушај стратешког ослонца Југославије на СССР 1939–1941, Војно историјски гласник, 1–2/2006, стр.49.

17 ВА, фонд Недићеве архиве, К 91, бр. рег. 16/1–1

18 Бранко Петрановић, Србија у Другом светском рату, 1939–1945, Београд 1992, стр. 223.

19 Велимир Терзић, Слом Краљевине Југославије 1941. године, књига 1, Прилог број 5, стр. 584–586.

20 Конференција је одржана 27. децембра 1941. године у Београду, у згради Председништва Министарског савета.

највише старешине свих чиновника [21] опште управе имали су право дисциплинског кажњавања чиновника и њиховог надзора. Омогућена им је употреба оружаних јединица, сазивања преких судова и право кажњавања батинањем када није било других опција. Суштински, окружни начелници требали су бити продужена рука централне управе[22] и успоставити државну и општинску власт по окрузима, прочистити општинске управе или поставити нове тамо где су се старе компромитовале. Такође, требало је прихватити српске избеглице из других југословенских крајева, организовати њихов смештај и исхрану. Сваком од новопостављених начелника стављено је у задатак, сем горе наведеног, припрема за смештај формација и органа јавне силе, оспособљавање оштећених саобраћајних објеката и јавних добара, збрињавање пострадалих лица, сходно наредби Председништва Министарског савета.[23] Главни задатак начелника Пожаревачког округа, осим борбе са комунистима, био је снабдевање намирницама и намиривање животних потреба градског становништва, првенствено у граду Пожаревцу, а потом и у осталим варошицама које су припадале поменутом округу. Истовремено је обезбеђивао и редовно обрађивање поља и усева преко подручних органа. Прикупљао је државни порез и друге накнаде, али „са потребним тактом и уљудношћу“.[24] Пљачке и реквизиције нису престајале у време окупације што је отежавало успостављање окружне управе чији су начелници, у крајњој линији, били немачки експоненти. У наређењу Одељења за државну заштиту за рад окружних начелника од 27. децембра 1941. године истиче се да „одмах морају престати више пута констатоване и неосноване и неправедне реквизиције, разни начини одузимања ствари и други испади према народу, често пута насилнички и увредљиви, јер наш народ тешко подноси неправду и увреде.“[25]

Главни окружни начелници у седиштима фелдкомандантура у Београду, Нишу и Краљеву добили су специјална овлашћења да по извесним пословима немачких власти достављају својим колегама на територији одређене фелдкомандантуре захтеве и сугестије немачких власти. Сви окружни начелници били су дужни да сваког 1. и 15. дана у месецу достављају извештаје о: општој ситуацији у округу, расположењу народа и постигнутим резултатима на општем добру уз даље предлоге.

Мере Владе народног спаса за сузбијање комунистичке активности у Пожаревачком округу

Милан Недић био је доследни противник комунизма и у својим говорима наводио је да су комунисти нанели српском народу веће зло него било који непријатељ у историји. Влада народног спаса је себе представљала као вазалну алтернативу која је хтела да заустави крварење српског народа и за њега обезбеди повољније решење у „новој Европи“, насупрот комунистичкој, која се изјаснила за Југославију, до које треба доћи борбом и Михаиловићеву обновљену Југославију са превагом Србије, после победе западних сила. „Ми смо влада народнога спаса, ми смо изван и изнад сваке политичке партије и групе, ми смо само браниоци Српства и српскога племена.“[26]

Влада народног спаса покушавала је на више начина да сузбије и уништи комунисте на територији Србије и Пожаревачког округа, поготово у септембру 1941. године када је Србија била већим делом прекривена ослобођеним територијама. Недић је пропагандом покушавао да утиче на бројност партизанских одреда и придобије могуће повратнике у своје редове. Окружни начелници су у складу са горе наведеним добили наређење да у својим начелствима оснују одсеке за пропаганду, у којима ће запослити „способне, рутиниране људе, који ће умети да искористе сва савремена пропагандна средства за обавештавање народа.“[27] У радио-говору 14. септембра 1941. године позивао је устанике у Пожаревцу да се до 17. септембра врате кућама, обећавајући им да ће бити поштеђени одговорности. Обраћао се устаницима као „грешницима“ уверен да је међу њима већина „заблудела“. Најчешће коришћена парола била је: „Искоренити комунизам да би живело српство.“[28] Поменути радио-говор био је објављен и у режимском листу „Ново време“ као последњи позив и последња опомена председника Милана Недића српском народу.[29] Режим је прогонио помагаче и јатаке, интерни-

21 Недић у свом говору окружним начелницима истиче да су им дата овлашћења у рангу бригадног генерала, ВА, фонд Недићеве архиве, К 1, бр. рег. 19/2–7

22 Сваки од новопостављених начелника добио је инструкције за рад на терену, карту са обележеним границама срезова и округа, као и са обележеним границама свих фелдкомандантура.

23 Наредба Председништва Министарског савета I бр. 11994 од 22. новембра 1941. године

24 ВА, фонд Недићеве архиве, К 91, бр. рег. 16/1–6

25 Исто.

26 „Ново време“, 15. септембар 1941. године

27 ВА, фонд Недићеве архиве, К 91, бр. рег. 16/1–6

28 Исто, К 1, бр. рег. 19/2–8

29 „Ново време“, 15. септембар 1941. године

рао најближе сроднике као таоце и предузимао мере против „хушкача“ у граду Пожаревцу. Првенствени задатак окружних начелника био је енергично чишћење Србије од комуниста и „лечење рана претрпљених у борби са том немани.“[30] Забрањено је свако партијско-политичко груписање, ознаке и рад на терену. Окружни начелници су били обавезни да прате рад чиновника и да уколико примете неке неправилности, корумпираност или сарадњу са комунистима удаље осумњичене чиновнике из управе и казне их према предвиђеним параметрима. Посебно је испитиван рад чиновника у оним крајевима где су комунисти били активни. Чиновници су дељени у три групе: они који су сарађивали са комунистима и партизанима, други који су им својим пасивним држањем омогућили рад и трећи који су били прогоњени од партизана, једини који су углавном задржали постављење. Циљ Недићевог режима био је да допре до обичног човека. „Код државних и општинских власти мора сваки исправан човек наћи брзу заштиту, а за неваљале и непоштене људе власти морају бити страх и трепет. Народ мора осетити да је то његова власт и да она ради у његовом интересу.“[31] У сваком од округа строго је било забрањено окупљање у кафанама и кафански живот, играње карата и билијара које би могло бити параван за размену политичких новости, оговарање и препричавање.

Најделотворнија мера против комуниста била је немачка оперативна сила и заједничко чишћење терена. Пропагирана је лојалност Немцима и службена сарадња са немачким окупационим властима, поготово на нивоу окружних и среских власти. Недић се 12. октобра 1941. године обратио сељацима тражећи да бране своја огњишта од „комунистичких пљачкаша, разбојника и одметника“.[32]

У борби против комуниста Недићу су се прикључили и одреди Српске државне страже па је тако старешина месних четовођа Студеничког среза упутио почетком октобра 1941. године предлог немачким окупаторским властима како да се у Србији униште комунистичко-партизанске банде и осигура пруга Београд-Ниш-Лесковац. Као неопходну меру навео је чишћење Гестапоа и других немачких управа, српске специјалне полиције и штампе од партизанско-комунистичких агената „без обзира какве услуге чине, јер су они у ствари и то остају.“[33] Уместо масовног терора над српским становништвом предлагао је истребљење комуниста и њихових јатака коришћењем одреда тројки, брзим, систематским блокадама и повезивање са обавештајном службом четника Драже Михаиловића. Српска државна стража вршила је обуку и идеолошко васпитавање нових регрута кроз наставу у Жандармеријској подофицирској школи у Београду, патролну школу, рад на терену и специјализоване курсеве. Министарство унутрашњих послова издало је 19. новембра 1941. године наређење о извршењу мера за зимску противакцију ради даљег чишћења терена од „комунистичких, партизанских и сумњивих елемената“ по свим окрузима у Србији.[34] Наведени „елементи“ дељени су приликом хапшења у две групе. У првој су били они који су се теже огрешили о постојеће законе и стављани су под преке судове на поступак или одвођени у концентрационе логоре. Мање опасни су чинили радне чете које су употребљаване за јавне радове и друге текуће послове. На основу извештаја Министарства правде већ крајем септембра било је, услед великог броја затвореника и логораша немогуће регулисати питање исхране кажњеника. У то време управе казнених завода у Нишу и Пожаревцу имале су на издржавању казне око 2000 осуђеника за које се нису могле набавити намирнице или их подручни органи нису продавали затворима по минималној цени.

Наредбом Председништва Министарског савета од 22. новембра 1941. године приступило се оспособљавању оштећених саобраћајних објеката у партизанским диверзијама, средстава, као и приватних добара.

30 Исто, К 91, бр. рег. 16/1–1

31 Исто, К 91, бр. рег. 16/1–4

32 „Понедељак“, 13. октобар 1941.

33 ВА, фонд Недићеве архиве, К 33, ф 14, бр. рег. 2/14–5

34 Наредба Министарства унутрашњих послова I бр. 11995 од 19. новембра 1941. године

ЗАКЉУЧАК

После освајања слободне територије у сливу Западне Мораве Немци су у садејству са недићевско-љотићевским оружаним снагама и четницима наставили акције против заосталих партизанских групација које су до краја децембра већим делом разбили и нанели им осетне губитке. Врховни штаб НОПО Југославије и већи део партизанских јединица из западне Србије и Шумадије повукао се у Санџак и источну Босну. За новог шефа Гестапоа у Србији постављен је крајем 1941. године генерал Р. Мајснер.

Генерал Милан Недић морао је да плати још једну жртву због своје колаборације: због прекршаја заклетве и служења непријатељу ражалован је у децембру 1941. године. Краљевска влада је тиме заузела једини могући став: осудила је Недића и определила се за Михаиловића, собзиром да се радило о савезничкој влади која је приступила антифашистичким снагама и изјашњавала се за континуитет и обнову Југославије коју Недић није прихватао.

Мере Владе народног спаса на сузбијању комунистичке активности у источној Србији и Пожаревачком округу имале су тренутног ефекта на политику немачких окупационих власти. Наведене мере су у појединим случајевима ублажиле немачку суровост према српском становништву, угроженом на сваки могући начин последицама окупације. Немачки органи власти у Србији били су разочарани крајњим резултатима постигнутим у другој половини 1941. године. Поједини немачки официри из Данкелмановог штаба износили су сумње у Недићево издајство, саботажу и покушај компромитовања окупаторске власти.[35] Др Турнер, шеф административног штаба при војном заповеднику у Србији, послао је министарствима унутрашњих и спољних послова у Берлину извештај о стању у окупираном делу у коме између осталог истиче неуспех свих политичких покушаја да се становништво каналише у једном конструктивном правцу и одвоји од комуниста: „Никоме не верује народ. За комунистичким бандитима иде као слеп...Њихова организација би се могла изложити као класичан пример најбоље тајне организације.“[36] Немци ни после неколико месеци окупације нису успели да униште комунисте на територији источне Србије и Пожаревачког округа, али је све више била присутна тенденција још строжије војне контроле, неповерења у Милана Недића, неизбежне и учестале казнене експедиције.

Крајем 1941. године Србија се под Владом народног спаса и даље налазила под режимом војне окупације, плаћала контрибуције и имала статус вазалне државе за разлику од НДХ која је била међународно призната и имала немачку подршку.

35 Саопштење војног заповедника Данкелмана Милану Недићу бр. 884, ВА, фонд Недићеве архиве, К 90, бр. рег. 23/2–1

36 Исто, бр. рег.23/2–2

THE WORK OF THE GOVERNMENT OF NATIONAL SALVATION TO COMBAT COMMUNIST ACTIVITIES IN THE DISTRICT POŽAREVAC IN THE SECOND HALF OF THE 1941ST

Abstract: German occupation of Serbia and Pozarevac district in 1941. she was the absolute and supported additional control collaborationist authorities, the first commissioner of the Council, and then the Government of National Salvation of General Milan Nedic.

This work is primarily based on the archives of the Military Archives of the Ministry of Defence of the Republic of Serbia. Reviewed the work of the Government of National Salvation in fighting and destroying the Communists in Serbia and Pozarevac districts, especially in September 1941. when Serbia was mostly covered in the liberated territories. The effect of the measures of the Government of National Salvation to the German occupation of government policy towards the Serbian population, oppressed in every way possible consequences of the occupation.

CONCLUSION

After winning the free territory in the basin of the Western Morava Germans in conjunction with **nedićevsko-Ljotić** armed forces and the Chetniks continued actions against the remaining partisan groups, which by the end of December for the most part they broke and caused appreciable losses. Supreme Headquarters monopoly Yugoslavia and most of the partisans from western Serbia and Šumadija retreated into eastern Bosnia and Sandžak. The new head of the Gestapo in Serbia set 1941. The general R. Majsner.

General Milan Nedic had to pay another victim for their collaboration: Foul oaths and serve the enemy ražalovan in December 1941. year. Royal Government has therefore taken the only possible position: condemned Nedic and decided to Mihailovic, considering that it was an allied government that joined the anti-fascist forces and declared themselves for the continuity and renewal of Yugoslavia by Nedic not accepted.

Measures of the Government of National Salvation to combat communist activities in eastern Serbia and Požarevac district had immediate impact on the policy of the German occupation authorities. The above measures, in some cases mitigate Germany's cruelty against the Serbian population, oppressed in every way possible consequences of the occupation. German authorities in Serbia were disappointed with the final results achieved in the second half of the 1941st year. Some German officers from Headquarters Dankelmanovog amounted doubt Nedic treason, sabotage and attempted compromising occupation. Dr. Turner, the head of the administrative staff at the military commander in Serbia, sent to the Ministry of Interior and Foreign Affairs in Berlin, a report on the situation in the occupied part, in which among other things says the failure of all political attempts to channel the population in a constructive direction and separated from the Communists: "No one believes the people. For the communist bandits go as blind ... Their organization could be explained as a classic example of the best secrets of the organization. "Germans after a few months of the occupation failed to destroy the communists in Eastern Serbia and arevac districts, but it is increasingly a tendency more strict military control, distrust of Milan Nedic, inevitable and frequent punitive expeditions.

1941. The Serbian government under the National Salvation and still was under the regime of military occupation, and had paid contributions to the status of a vassal state in contrast to the ISC which has been internationally recognized and had German support.

Др Боро МАЈДАНАЦ
Архив Србије, Београд
Србија

UDK: 792(497.11)"1941/1944"

О позоришном животу у Пожаревачком округу за време немачке окупације 1941–1944.

Абстракт: Пожаревац је био један од позоришних центара Србије за време немачке окупације 1941–1944. године. Позоришна активност, посебно дилетантска, одвијала се и у другим местима Пожаревачког округа. Чак и у селима. О томе ће бити речи у овом раду.

Кључне речи: Пожаревац, окупација, позориште.

После шестоаприлског бомбардовања Београда и распарчавања Краљевине Југославије 1941. године, окупирана Србија постала је квази држава са минималним правима, а великим обавезама, са националним вођом потчињеним фиреру. Вођа Србије генерал Милан Недић, био је одан немачкој политици, не верујући или не схватајући да се она заснива на начелима да Србију треба разорити, политички и духовно. Немачки пропагандисти на челу са Јозефом Гебелсом, остварили су потпун надзор над српском пропагандом и културним животом преко Одељења за пропаганду „Југоисток" при Управном штабу војног заповедника Србије. Овом одељењу било је потчињено не само Народно позориште у Београду већ и сва друга позоришта, односно комплетна позоришна делатност у Србији. У спровођењу зацртане позоришне политике, као саставнице дириговане духовности, односно наметања и пресађивања немачке културе на тла окупираних земаља, Немци су главни ослонац имали у колаборационистима, пре свих Јовану Поповићу, управнику Народног позоришта у Београду и шефу Одсека за позоришта и приредбе у Пропагандном одељењу Председништва Министарског савета и Велибору Јонићу, министру просвете.[1]

Позоришта, укључујући оперу и балет, могла су да раде само ако је за то постојала потреба и уз дозволу војног заповедника у Србији. То је регулисано посебном уредбом о вођењу позоришта од 20. маја 1941, коју је војни заповедник лично потписао. Дозвола за рад је била временски ограничена и у свако време се могла опозвати. Јевреји и Цигани, као и лица која се налазе у браку са Јевејима и Циганима, нису могла добити дозволу за овакву активност. Уз то, дела јеврејских аутора и композитора нису се смела ни приказивати. Целокупни уметнички и технички персонал морао је да добије дозволу за рад од војног заповедника у Србији, а Јевреји и Цигани нису могли радити у оваквим установама.[2]

Народно позориште у Београду, односно Српско народно позориште, како се званично звало за време окупације, као и Народно обласно позориште у Нишу и Бановинско дунавско у Пожаревцу, касније Ковину и Панчеву, била су под ресором Министарства просвете до 16. августа 1941. године, када су одлуком Савета комесара прешла у ресор Председништва министарског савета или, прецизније, његовог Пропагандног одељења директно потчињеног немачкој пропаганди „Југоисток".[3]

Министарство просвете, с Велибором Јонићем на челу, узалуд се трудило да врати одузету надлежност над позоришима. То није одговарало немачком концепту позоришне политике.

Немци су чинили све да у Србији, посебно у њеној престоници Београду, што пре започне позоришни живот. Пружали су и финансијску помоћ за обнову порушених

1 Б.Мајданац, Позориште у окупираној Србији, Позоришна политика у Србији 1941–1944, Београд, 2011, 23–38.

2 Лист уредби војног заповедника у Србији, бр. 5, Београд, 22. маја 1941.

3 АС, НП, 966/41.

позоришних зграда. Већ у мају 1941. игране су прве представе у згради Коларчеве задужбине. Циљ је био да се створи утисак како живот мирно и нормално тече. Као да не постоји Бањица и други логори у којима су свакодневно вршена стрељања. А после гушења устанка у Србији, после крагујевачких Шумарица, после Краљева, Шапца.., превасходни циљ је био да се баш у тим местима развије позоришни живот. У Крагујевцу је већ у мају 1942. основано позориште које је добило ранг окружног позоришта. Министарству просвете и министру Велибору Јонићу, дух националне обнове био је основ културно-просветне политике, наравно и позоришне. Играти или не играти, за највећи број глумаца није било дилема. За дилетанте поготово. Играли су за свој народ, играли су првенствено, некад и искључиво дела националних аутора, играли су у хуманитарне сврхе, за избеглице, заробљенике, ђачке кухиње... Професионални глумци су живели од глуме. Позоришни живот у окупираној Србији не може се посматрати само кроз призму Централе за хумор и њој сличних позоришта где се више зарађивало и играло нешто друго што су и савременици звали руглом Београда. Народ је хрлио на представе и гледао све што му се нудило. Чак и немачке глумце, музичаре, комичаре, филхармонију... А и наши уметници, пре свега балетски, били су принуђени да играју за немачку војску. Неретко су и гостовали у Немачкој. С друге стране, број позоришта је све више растао. Звучи парадоксално, али у Србији је за време немачке окупације било више позоришта него икад пре. Поред Народног позоришта у Београду, постојало је и Моравско народно позориште у Нишу, Дунавско народно позориште, прво у Пожаревцу, затим Ковину па Панчеву, Уметничко позориште у Београду, велики број позоришта Удружења глумаца, Позориште Српске заједнице рада „Србозар“, Академско позориште у Београду, Позориште Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, позоришта Црвеног крста, Националне службе за обнову Србије, одбора за народно просвећивање, спортских клубова, добровољних ватрогасних чета, затим омладинска, ђачка, дечја, сеоска и друга позоришта.[4]

Почетак позоришног живота у Пожаревцу у окупационом периоду, везује се за месец јуни 1941. и Народно позориште Дунавске бановине чије старо седиште је било у Новом Саду. Догађаји су се одвијали овим редом.

4 Б. Мајданац, н. д.,604.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ ДУНАВСКЕ БАНОВИНЕ

Претстава 4 — Дневна 4

Дворана Дома Трговачке омладине

Пожаревац, недеља 28 септембра 1941 г.

ВОДА СА ПЛАНИНЕ

Драма борбе новог и старог села у 4 чина. Написали Р. Плаовић и М. Ђоковић

Редитељ: Јован Јеремић — Сценограф: Миленко Шербан

ЛИЦА:

Станоје Јовић, земљорадник	Синиша Раваси
Посланик	Љубиша Иличић
Претседник општине	Јован Јеремић
Милош) Гордана) његова деца	Радоје Гојкић
	Тонка Јеремић
Ћата	Милутин Јасић
Учитељ	Миливој Николић
Инжињер	Горчило Николић
Судија	Марко Јелић
Ћала, кафеџија	Михаило Милићевић
Госпа-Јула, његова жена	Анка Мајценовић
Никола) Живан) старији сељаци	Милутин Мирковић
	Никола Митић
Милоје)	Влада Милин
Јован, сеоски младић	Томислав Тасић
Живана, Станојева снаха	Љубица Раваси
Сведок	Светислав Савић
Петар	Ранко Ковачевић

Сеоски младићи, сељаци, сељанке, судски писар, пандур, деца.

Догађа се негде у Шумадији 1934 године.

Први чин: у сеоској кавани код госпа-Јуле. — Други чин: у планини на извору. — Трећи чин: у општинској судници. — Четврти чин: у селу крај чесме.

Цене места: Серкл д. 14.—, Партер I д. 12.—, Партер II д. 10.—, Партер III д. 6.—, Стајање д. 4.—, Ђачко место д. 3.—

У ове цене урачуната је такса за Пензиони фонд Удружења глумаца

Улазнице се продају преко дана у продавници дувана Ђоке Јовановића на корзо-у, а од 14 час, на дан претставе, на позоришној благајни

Почетак претставе у 15.30 часова

Штампарија Наумовић — Пожаревац

Народно позориште Дунавске бановине, које је одиграло значајну улогу у развоју српске културе, обновило је рад за време окупације. За ново седиште Позоришта одабрано је Смедерево, где су се већ почетком јуна 1941. нашли његови пребегли чланови, са управником др Марком Малетином на челу. У страховитој експлозији муниције у Смедеревској тврђави, 5. јуна, живот је изгубило 17 глумаца: Раденко Алмажановић, Никола Стојановић, Момир Андрић, Витомир Качаник, Милутин Томић, Славко Александровић, Душан – Бане Станојевић, Миле Гајичин, Владета Тодоровић, Богољуб Варађанин, Михаило-Мића Јовановић, Нина Стимић, Злата Чокановић, Ксенија Бабић, Злата Андрић, Деса Пековић-Станојевић, Стефанија Барбије, а преживели су са тешким повредама Светислав Савић и Радивоје Гојкић.[5]

5 **Ново време**, 23. 4. 1942; Б. Стојковић, **Позориште под окупацијом. Историја Српског позоришта од средњег века до модерног доба**

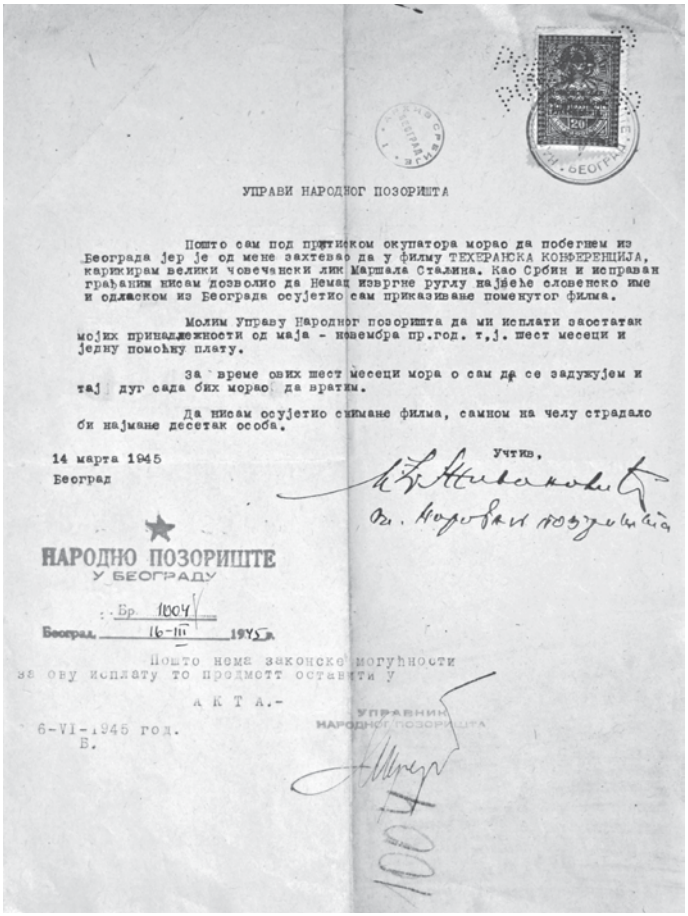

УПРАВИ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА

Пошто сам под притиском окупатора морао да побегнем из Београда јер је од мене захтевао да у филму ТЕХЕРАНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА, карикирам велики човечански лик Маршала Стаљина. Као Србин и исправан грађанин нисам дозволио да Немац извргне руглу највеће словенско име и одласком из Београда осујетио сам приказивање поменутог филма.

Молим Управу Народног позоришта да ми исплати заостатак мојих принадлежности од маја - новембра пр.год. т,ј. шест месеци и једну помоћну плату.

За време ових шест месеци мора о сам да се задужујем и тај дуг сада бих морао да вратим.

Да нисам осујетио снимање филма, самном на челу страдало би најмање десетак особа.

14 марта 1945
Београд

Учтив,

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ
У БЕОГРАДУ

Бр. 1004
Београд, 16-III 1945 г.

Пошто нема законске могућности за ову исплату то предмет оставити у

А К Т А.-

6-VI-1945 год.
Б.

УПРАВНИК
НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА

1004

Међу погинулим глумцима било је неколико даровитих и већ афирмисаних: Злата Андрић, Ксенија Бабић, Деса Пековић, Стефанија Барбије, Злата Чокановић, Нина Стимић и Раденко Алмажановић.

После смедеревске трагедије, управа Позоришта је преко Удружења глумаца обезбедила нове чланове. Тако су у Народном позоришту Дунавске бановине играли: Олга Животић, Анка Мајценовић, Томка Јеремић-Ђуричко, Ружа Кранчевић, Илинка Душановић, Бранка Белић, Милена Петровић, Радмила Петровић, Љубица Лазарева-Раваси, Маша Перенчевић-Миљковић, Лела Деспотовић, Мерима Козомара, Светислав Савић, Јован Јеремић, Милутин Мирковић, Синиша Раваси, Милутин Јаснић, Ђорђе Козомара, Горчило Николић, Љубиша Иличић, Никола Митић, Радивоје Гојкић, Влада Милин, Михаило Милићевић, Тома Тасић, Миодраг Аварамовић, Марија Верешчагин, Каја Игњатовић, Вука Фазловска, Вера Јелић, Вера Јерковић, Мара Атанасијевић, Марко Јелић, Ранко Ковачевић, Милутин Николић, Власта Ристић и Н. Шобота. Управник је и даље био др Марко Малетин, редитељи Александар Верешчагин, Јован Јеремић и Драгомир Кранчевић, сценограф Миленко Шербан, технички шеф Љубомир Вернер, а капелник Велимир Путник.[6]

Позориште је започело рад у Пожаревцу већ током јуна 1941. године. Представе је приређивало у дворани Дома трговачке омладине. Забележено је да је 28. септембра 1941. давало **Воду са планине** у режији Јована Јеремића. Сценограф је био Миленко Шербан, а главне улоге тумачили су Синиша Раваси, Љубиша Иличић, Јован Јеремић, Радивоје Гојкић и Томанија Јеремић, касније Ђуричко.[7]
Децембра 1941. Дунавско позориште прешло је у Ковин, а 1. фебруара 1942. у Панчево, где је остало до краја окупационог периода. Представе је у почетку давало у Вајфертовој пивари, а од 1. априла 1942. у дворани Светосавског дома.

Без обзира на ове чињенице, сва званична акта назначавају Пожаревац као седиште Народног позоришта Дунавске бановине, односно Дунавског народног позоришта (од 9.јула 1942. када је донета Уредба о обласним позориштима). Према Правилнику о раду обласних позоришта, донетом 15. септембра 1942, радне области Дунавског народног позоришта биле су: Пожаревац, Смедерево, Смедеревска Паланка, Велико Градиште, Младеновац, Аранђеловац, Ваљево, Лозница, Шабац, Панчево, Ковин, Бела Црква, Вршац, Петровград, Јаша Томић, Нови Бечеј, Меленци, Велика Кикинда и Нова Кањижа. Чињеница је, међутим, да је ово позориште покривало само Банат. На субвенције су били обавезни и побројани градови, уколико би у њима позориште гостовало.[8]

У буџету за 1943.годину, Дунавском народном позоришту била је предвиђена сума од 4,78 милиона динара.[9]

У Пожаревачком округу гостовала су позоришта Удружења глумаца. Једно од њих, „Шумадија“, играло је у лето 1942. у Великом Градишту и још неким местима. На челу позоришта био је Радивоје Марић, редитељ Пера Милоса-

(драма и опера), **Театрон** 20, 21, 22, 1979, 765.

6 **Ново време**, 23. 4. 1942; Б. Стојковић, **Остала српска позоришта (1918–1944). Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера), Театрон** 20, 21, 22, 1979, 930.

7 МПУС, Збирка плаката.

8 Сл. новине бр. 82, 9. 10. 1942.

9 Сл. новине, бр.1 од 1.1.1943.

вљевић, а чланови Божидар Влајић, Милан Тошић, Павле Вугринац, Никола Калајтовић, Миленко Поповић, Мартиновић, Журавица, Лела Христилић, Славка Тошић, Јелена Марић, Вука Анђелковић, Богданка Костић, Милица Влајић, Драга Мишић и Босиљка Поповић.[10] Приказивани су следећи комади: **Зона Замфирова, Ваљевска подвала, Несуђени зетови, Два наредника, Сеоски лола, Ђидо, Две сиротице, Мадам Сен-Жен** и други.

Почетком августа 1943. започела је рад и позоришна секција Српске заједнице рада у Пожаревцу. Дебитовала је у дворани Трговачке омладине, одигравши Глишићева **Два цванцика**.[11] За неколико месеци изведени су још и: **Два наредника, Две сиротице, Кумова клетва, Кир Јања, Покондирена тиква, Зона Замфирова** и **Ђидо.** Управник позоришта био је М. Крстић, уједно и један од редитеља. Остала два редитеља били су В. Илић и С. Милојевић. Сценографске послове обављао је гимназијалац Р. Цвејановић.[12]

У јесен 1943. године, у Пожаревачком округу гостовала је Позоришна секција обвезника Националне службе за обнову Србије из Крагујевца на челу са Теодосијем Богдановићем. Поред позоришних представа, ова секција је приређивала и шарена поподнева под насловом „Весели националац“.[13]

Пожаревачки спортски клуб ПСК имао је активну позоришну секцију. У „Новом времену“ објављено је да су играли Кесићевог „Баука“ који је извођен у Централи за хумор у Београду. Гост на премијери, фебруара 1944, био је Бора Кесић.[14]

У оквиру спровођења политике тзв. националне обнове, позоришни живот у Пожаревачком округу посебно су обележила аматерска позоришта и секције окружних, срских и месних одбора за народно просвећивање. Ондашња штампа информише да је Дилетантска секција окружног одбора за народно просвећивање у Пожаревцу извела „Ђиду“ и да је приход са представе износио 30 ооо динара.[15] Позоришну секцију имао је и Сремски одбор за народно просвећивање у Пожаревцу, као и велики број одбора у селима. Позоришна активност забележена је у Драговцу, Живици, Доњој Ливадици, Буровцу, Забрђу, Љубићевцу, Великој Каменици, Шувајићу, Снеготину, Браничеву, Клењу, Зеленику, Доњој Крушевици, Добри, Војилову, Винцима, Макцима, Пожежену, Кисиљеву, Црљенцу, Кличевцу, Трибоду, Мијаиловцу, Породину, Ракинцу, Александровцу, Ореовици, Мрчковцу, Миљевићу, Каони и Вуковцу. У Острову је постојало Црквено певачко друштво, а Црљенцу хор деце избегличког дома у том селу. Овај хор је наступао у Млавском и Пожаревачком срезу, а водио га је Марко Перишић, управник дома. Врсни солиста био је Миленко Ђедовић, касније истакнути глумац, првак драме и управник Народног позоришта у Сарајеву. У хору су певали и Милош Ћирић, доцније познати графичар и професор Академије примењених уметности у Београду и Бранислав – Брана Црнчевић, касније књижевник, и Милош Спајић, публициста и дипломата. Малишани овог хора показали су и своје глумачке способности учествујући на представама сеоског позоришта у Црљенцу.[16]

На челу позоришта била је учитељица Марица Богић. Приказани су „Сумњиво лице“, „Власт“, „Зулумћар“ и „Вода са планине“.[17]

Према сачуваним документима, од свих побројаних села, најплоднију позоришну активност имао је Драговац са својим позориштем „Морава“. То показује и један опширан

10 **Ново време**
11 Исто, 4. 8. 1943.
12 **Ново време**, 23. 2. 1944.
13 Б. Мајданац, н. д.,244.
14 Ново време, 23.2.1944.
15 Б. Мајданац, н. д.,137
16 Лична архива Милоша Спајића.
17 Б. Мајданац, н. д.255.

извештај из маја 1943. о позоришној делатности у Пожаревачком округу, који дајемо у прилогу.[18]

У позоришном животу Пожаревачког округа 1941–1944, посебно место имале су школе при којима су често осниване ђачке позоришне дружине. Оне су обично наступале на тзв. ђачким поселима. Према једном збирном извештају, само у другој половини 1943. године, у Пожаревачком округу одржано је 307 ђачких посела.[19]

После англо – америчких бомбардовања у пролеће 1944, позоришна активност је и даље постојала, али у знатно мањој мери него раније.

У Пожаревац, свој родни град, склонио се маја 1944. и ту остао до ослобођења позоришни великан Миливоје Живановић.

Он је 15. маја 1944. године послао поштом уверење Пожаревачке државне болнице да је добио два месеца боловања. Јован Поповић му је одговорио да мора да тражи комисијски лекарски преглед Опште државне болнице у Београду.[20]

Пошто се Живановић није појављивао, Јован Поповић му је 5. јула 1944, преко начелника Среза рамског у Великом Градишту, поручио да су му одобрена два месеца боловања од председника Министарског савета Милана Недића, али су и она истекла, па је дужан да се одмах јави на посао.[21] Живановић се поново оглушио. Разлог је обелодањен много касније.

У писму упућеном управи Народног позоришта 14.марта 1945, Живановић каже: „Пошто сам под притиском окупатора морао да побегнем из Београда јер је од мене захтевао да у филму ТЕХЕРАНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА, карикирам велики човечански лик Маршала Стаљина. Као Србин и исправан грађанин нисам дозволио да Немац изврге руглу највеће словенско име и одласком из Београда осујетио сам приказивање поменутог филма.

Молим Управу Народног позоришта да ми исплати заостатак мојих принадлежности од маја – новембра пр. год. т. ј. шест месеци и једну помоћну плату.

За време ових шест месеци морао сам да се задужујем и тај дуг сада бих морао да вратим.

Да нисам осујетио снимање филма, самном на челу страдало би најмање десетак особа.“[22]

18 Исто, 523–526.
19 Исто, 249.
20 АС, НП, 2409/44.
21 АС, НП, 2806/44.
22 АС, НП, 1004/45. На Живановићев захтев одговорено је да нема законских могућности за тражену исплату.

Позориште је преживело. И у најтежим тренуцима било је пре свега народно. Послужићемо се речима Миливоја Живановића из првих година после ослобођења када су биографије и карактеристике биле обавезан пратилац сваког човека: „За време рата [био сам] члан Народног позоришта. [Мој] животни циљ – позориштем служба своме народу“.

За ослободиоце, колаборационисти, народни издајници и непријатељи нису били само Милан Недић, Велибор Јонић, Јован Поповић, Ђорђе Перић и њихови сарадници, већ и многи угледни глумци, оперски и балетски уметници. Њихово страдање значило је трагичан губитак за српску културу и уметност.

Прилог: Извештај о позоришној делатности у Пожаревачком округу

Дилетантска позоришна секција у Пожаревцу

Позориште ради по одобрењу Среског одбора од I 1943, бр. 609. Управник позоришта: Божидар М. Голубовић, здравствени помоћник Окр. Болнице у Пожаревцу, рођен 6. IX 1914. год.

Списак чланова

Име и презиме	Занимање	Год. старости
Мирослав Мијатовић	типограф	14-V-1908.
Душан Хаџић	ст. технике-механичар	1-XII-1920.
Јован Младеновић	радник-декоратер	16-IV-1920.
Драшко Чолић	матурант	29-VIII-1923.
Драгомир Чолић	уч. VIII раз. гимназ.	4-VIII-1925.
Милица Стајић	уч. IV раз. трг. акад.	22-VI-1923.
Драгослав Николић	уч. VIII раз. гимназије	1-V-1924.
Богиња Станојевић	домаћица	28-XII-1922.
Живка Симић	домаћица	27-I-1917.
Мирослав Крстић	ин. орг. ТОТ	5-III-1920.
Радомир Цвејановић	уч. VII раз. гимн.	18-II-1921.
Александар Ђурић	уч. VIII раз. гимн.	28-VIII-1922.
Мила Радојковић	уч. III раз. трг. ак.	7-IV-1922.
Никола Шухајтовић	радник	22-III-1926.
Живко Лазаревић	уч. VIII р. гимназије	5-V-1924.
Драгиња Вучковић	чин. ок. начел.	13-VI-1925.
Добрила Џаџевић	уч. VIII р. гимн.	1-II-1925.

Списак приказаних комада

Који је комад приказан	Датум	Место
Девојачка клетва - од Љубинка Петровића	14-II-43.	(две представе) у Пожаревцу
Аналфабета - од Бран. Нушића Електрична столица - од Б. Г. Милошевића На самртним мукама	27 и 28-III. и 4-IV-1943.	Пожаревац и Костолац
Два лопова - од Б. Нушића Два глуваћа - од Брандима Подмлађивање - од Б. Г. Милошевића	11-IV-43.	Пожаревац
Подвала - од М. Ђ. Глишића (три пута)	25, 26 и 27 IV-43.	Пожаревац
У припреми: „Два цванцика“- од М. Ђ. Глишића - одабрано за 16-V-43.		

Начелник Среза Пожаревачког
Просветни одељак
П. бр. 5609
14-V-1943. год.
У Пожаревцу

За Среског начелника
Потпис нечитак
_____

Драговачко народно позориште „ Морава“ у Драговцу – срез пожаревачки

Позориште ради по одобрењу Мин. просвете V бр. 31 од 17. I 1942. Управник позоришта: Ђуро Шкарић, учитељ, 30.г.

Списак чланова

Име и презиме	Занимање	Године старости
Живојин Николић	земљорадник	50 година
Софија Д. Костић	учитељица	34
Александар Антић	земљорадник	23
Миодраг Новаковић	земљорадник	21
Божидар Милошевић	земљорадник	22
Војислав И. Огњановић	земљорадник	36
Војислав Б. Огњановић	земљорадник	22
Велимир С. Трајковић	земљорадник	23
Божидар Стевић	земљорадник	20
Бранислав Илић	земљорадник	19
Живојин Живковић	земљорадник	18
Боривоје Ђорђевић	земљорадник	28
Радомир Стокић	земљорадник	24
Боривоје Петровић	земљорадник	20
Драгослав Димитријевић	земљорадник	20
Божидар Миладиновић	земљорадник	25
Михајло Трајковић	земљорадник	18
Живадин Живковић	земљорадник	34
Богољуб Видовић	земљорадник	17
Радомир Николић	земљорадник	19
Михајло Вучковић	земљорадник	20
Живадин Аћимовић	земљорадник	18

Списак приказаних комада

Који је комад приказан	Датум	Место
Девојачка клетва	21-XI-41.	Драговац
Рога	19-XII-41.	Драговац
Ђидо	7-I-42.	Драговац
Зла жена	8-I-42.	Драговац
Вода са планине	5-III-42.	Драговац
Школски надзорник	24-IV-42.	Драговац
Моравка	6-V-43.	Драговац
Два цванцика	8-V-43.	Драговац
Железничар	14-I-43.	Драговац
Циганин на суду	14-I-43.	Драговац
Зеленашева ћерка	7-IV-43.	Драговац
Ловачко наседаније	7-IV-43.	Драговац
Вода са планине	27-IV-43.	Драговац

За среског начелника
Потпис нечитак
_____

Списак дилетантских позоришних дружина Среза голубачког, Округа пожаревачког, састављен по наређењу IV бр. 2515/43

Назив позоришне дружине	Место у коме ради	По чијем одобрењу ради (датум и број)	Име управника, његово занимање и године старости	Списак до сада приказаних комада
„Омладинско позориште“	Војилово	нема одобрења	Управа школе	8/II-42. „Моравка“ 14/II-.43. „Шаран“ 17/IV-43. „Два цванцика“ 17/IV-43. „Мува“
(Нема назива)	Клење	нема одобрења	Управа школе	13/XII-42. „Косовка девојка“ 14-I-43. „Црногорац тражи пензију“ и „Пикавац“
„Станко“	Браничево	Мин. просвете бр.139 од 21/I-42.	Светомир Станковић, земљорадник, стар 40 год.	8/XI-42. „Крчма код плована“
		Списак чланова не прилаже се пошто су чланови нестални, а у комадима игра сеоска омладина.		

Квр. 3604
25. маја 1943. г.
Голубац
АС, Г-3, IV-3793/43

зам. Среског
школ. надзорника
Мих. Литвиновић

Зам. Среског
начелника пристав,
Потпис нечитак

из рада архива

iz rada arhiva

from the archives of

from the archives of

iz rada arhiva

из рада архива

Мр Саша ИЛИЋ
Архив Народне банке Србије, Београд
Србија

UDK: 930.25:336.71(497.11)(091)

Архив Народне банке Србије

Архив Народне банке Србије је ужа организациона јединица у саставу централне монетарне установе Републике Србије, а истовремено суштински, мада не још и формално, представља и специјални архив Народне банке. Сагласно чл. 86. Закона о Народној банци Србије („Службени гласник РС“, бр. 72/2003, 55/2004, 44/2010 и 76/2012), тј. од измена тог закона из 2010. године, као и чл. 61. Статута Народне банке Србије („Службени гласник РС“, бр. 71/2010), Народна банка Србије, у складу с прописима, стара се о архивској грађи, односно архивском материјалу „насталим у раду органа и организација чији је она правни следбеник, као и о другој архивској грађи, односно архивском материјалу чији је ималац“.

Такође, наведеним статутом је утврђено да је архивска грађа Архива НБС доступна „трећим лицима под условима и на начин прописаним законом, другим прописом и унутрашњим општим актом“.

Наведени правни оквир био је само последица вишегодишњег ангажовања на евидентирању, прикупљању, заштити и коришћењу архивске грађе и других архивских материјала у посебној организационој јединици која је образована 2005. године, а чији је назив, као и положај у организацији Народне банке, неколико пута мењан (Одељење за архивску грађу и регистратурски материјал у саставу Генералног секретаријата – до новембра 2006. године, Одељење за архивске послове и регистратурски материјал у Канцеларијском пословању – до маја 2011, Архив Народне банке Србије у саставу Општих послова – од 1. јуна 2011. године).

Од марта 2005. године, када је први пут образовано посебно одељење којем је у делокруг стављено старање о архивској грађи и регистратурском материјалу, до данас, Архив НБС се наметнуо као важна и ефикасна организациона јединица Народне банке Србије. Број захтева којима су се друге организационе јединице, запослени, као и домаћа и страна правна и физичка лица обраћали Архиву ради добијања информација из грађе нарастао је са око 250 у 2006. години на преко 650 у 2011. и чак на преко 800 за првих девет месеци 2012. године, при чему је број истраживања двоструко већи од броја захтева (по једном захтеву неретко иду 2, 3 или више упита, а било је и случајева са преко 100 упита у једном захтеву). Већина захтева странака односи се на проблем реституције, с обзиром да Архив поседује документацију која сведочи о одузимању имовине грађанима Југославије по основу експропријације и вишка земљишног поседа, а која се чува у оквиру архивске групе Послови зајмова федерације: Пољопривредни земљишни фонд и Експропријација.

Рад Архива Народне банке Србије устројава више унутрашњих општих аката Народне банке, али пресудно важни су Правилник о архивској грађи и другом документарном материјалу, Упутство о условима и начину коришћења архивске грађе и документарног материјала, као и Упутство о дигитализацији и микрофилмовању архивске грађе и документарног материјала. Текстове наведених аката, као и њихове измене и допуне, претежно или у потпуности је припремио Архив НБС, у сарадњи с надлежним службама. Такође, Архив је координирао и обједињавао све активности на доношењу листа категорија регистратурског материјала с роковима чувања (измене и допуне из 2006, као и доношење нових листи 2008. и 2010. године.)

У жељи да се активности на архивистичком сређивању и обради архивске грађе прецизирају и усагласе с најбољом домаћом и међународном праксом, Архив НБС је 2011. године израдио Оперативна упутства за сређивање и обраду архивске грађе и израду научно-информативних средстава у Архиву Народне банке Србије. Тај акт, који се примењује од 1. јануара 2012. године представља сублимацију оптималних домаћих искустава на пословима сређивања и обраде архивске грађе и међународних стандарда за опис архивске грађе, с тим да су појединачна решења условљена и врстом, тј. специфичношћу материјала која се чува у Архиву НБС. Посебност овог акта је што се, осим регулисања сређивања и обраде стандардне документације (папирне), третирају и питања обраде фотографија, збирке штампе, збирке исто-

ријских вредности, затим печати, жигови, штамбиљи и други историјски артефакти, као и формирање и обрада збирке усмене историје.

Народна банка Србије је сукцесор већег низа финансијских институција држава у чијим правним оквирима је деловала. Препознатљива је нит која се протеже од Привилеговане народне банке Краљевине Србије (1884–1920), преко Народне банке Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1920–1929), тј. Краљевине Југославије (1929–1945), затим Народне банке ФНРЈ (1945–1963) до Народне банке Југославије (СФРЈ до 1992, СРЈ до 2003) и Народне банке Србије (од 2003. године). Међутим, садашња Народна банка Србије баштиник је и народних банака република и покрајина које су деловале на подручју садашње Републике Србије – Народне банке Србије (1972–1992), Народне банке Војводине (1972–1992) и Народне банке Косова (1972–1992), додуше ова трећа је без документације у поседу НБС. Такође, Народна банка Србије баштини и документацију насталу радом Српске народне банке која је функционисала у периоду немачке окупације (1941–1944), као и правних лица задужених за платни промет у периоду социјалистичке Југославије: Службе друштвеног књиговодства Југославије, Службе друштвеног књиговодства у СР Србији, Службе друштвеног књиговодства у САП Војводини и Службе друштвеног књиговодства у САП Косово (такође без документације у поседу НБС), односно правних лица задужених за платни промет после трансформације СДК – Службе за платни промет (Југославије, Србије, Војводине и Косова и Метохије).

Свакако да је кључни архивски фонд Архива НБС фонд Народне банке, који се по периодима и друштвено-политичким формацијама у оквиру којих је деловао његов стваралац, разврстава на пет хронолошких целина – подфондова (Краљевина Србија, Краљевина СХС/Југославија, период ФНРЈ/СФРЈ, период СРЈ и савремена НБС) и једну номиналну (најшире посматрано грађа персоналне провенијенције).

Грађа настала радом окупационе народне банке и народних банака социјалистичке републике и покрајина чине посебне фондове, као и грађа субјеката у платном промету (обједињени фонд СДК/СПП/ЗОП). Такође, у мањим количинама (претежно фрагментарно) у саставу Архива НБС налази се грађа десетак банака за период између два светска рата, као и грађа финансијске провенијенције настала током избеглиштва у Лондону (1941–1945).

Списак од готово 20 фондова Архива НБС допуњује већи број збирки креираних (или затечених) према неким спољним особеностима носиоца информације или пореклу (фотографије, штампа, аудио-визуелни записи, микрофилмови, фото-видео хроника, дигитални записи, репродуковани материјали, поклони, артефакти, хартије од вредности...).

У овом тренутку Архив Народне банке Србије чува више од три и по километара архивске грађе Народне банке, око један километар других грађе фондова, као и више од два километра документарног материјала чији су рокови чувања омеђени, с тим да те количине варирају из године у годину услед пријема нове грађе и уништавања безвредног документарног материјала. Осим повремене контроле коју Архив НБС обавља у организационим јединицама седишта, као и филијалама НБС (у Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу и Ужицу) и Заводу за израду новчаница и кованог новца – Топчидер (ЗИН), и стручне помоћи у архивским пословима, обавља се и редовно годишње преузимање архивске грађе и документарног материјала. У депое Архива НБС преузима се документација организационих јединица седишта, Филијале у Београду и ЗИН-а, док остале филијале чувају свој документарни материјал у сопственим архивским депоима.

Архивска грађа и документарни материјал Архива НБС у овом тренутку се чувају на девет локација у Београду, с тим да Народна банка своју документацију држи на још 10 локација у градовима у унутрашњости (Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Ужице, Нова Варош). Постоји идеја да се изврши максимална концентрација и централизација архивских депоа НБС, међутим за њену реализацију потребна су знатна финансијска средства и време.

Простори у којима се чува кључна архивска грађа налазе се у пословним објектима у Краља Петра 12, Немањиној 17 и у Топчидеру, Пионирска 2–6. Услови чувања су углавном оптимални, а редовно се врши контрола микроклиматских услова и предузимају мере за заштиту, и по потреби и санацију архивске грађе (стерилизација, конзервација, коричење и сл.).

Архив Народне банке Србије састоји се од три групе одређене врстом послова који су им стављени у делокруг. Група за историјски архив задужена је претежно за архивистичко сређивање и обраду архивске грађе и израду научно-информативних средстава, као и за учешће у интерпретативно-едукативним активностима (припремање и постављање архивских изложби, израда изложбених каталога, припремање зборника грађе и других публикација, медијско презентовање, руковање архивском читаоницом и сл.).

Група за регистратуре је својеврсна спољна служба Архива НБС и њен ангажман претежно је усмерен ка сарадњи

са организационим јединицама Народне банке у циљу преузимања архивске грађе и документарног материјала. Такође, та група пружа сваковрсну стручну помоћ организационим јединицама (регистратурама) по свим питањима која су од важности за архивско пословање.

Група за дигитализацију и микрофилмовање обавља послове заштитног снимања архивске грађе и то тзв. хибридном методом. Наиме, изабрана архивска грађа се преводи у електронски формат коришћењем више типова скенера и директно са радне станице (рачунара), након контроле, индексације и груписања упућује на тзв. микрофилмски писач, односно уређај који електронску слику бележи на 16mm филм. Продукти заштитног снимања чувају се у дупликату у електронском облику (на меморијским медијима и екстерним хард-дисковима) и на микрофилмској ролни.

Архив НБС по броју запослених и кадровској структури спада у ред знатнијих архива у земљи. Бројчано, мада та цифра варира из разних разлога, Архив сада има 26 запослених, од чега је више од 46 одсто са првим или другим степеном високог образовања, а положен испит за обављање делатности у архивској струци има преко 61 одсто запослених (ако се искључе запослени који због животне доби неће полагати стручни испит, као и троје запослених који ове године полажу, онда тај проценат расте на преко 86). У погледу стручних звања Архив НБС има архивског саветника, двојицу виших архивиста, четири архивисте, једног вишег архивског помоћника и осам архивских помоћника. Стално улажући у усавршавање кадрова Архив НБС је, уз практичан рад под надзором стручних запослених, упутио на стручни течај и полагање испита у Архив Србије у периоду 2006–2011. година 13 запослених (додатних троје упућује се 2012. године). Такође, већи број запослених похађао је Летњу школу архивистике у организацији Архива Србије, организоване су групне посете Архиву Југославије, запослени се упућују на курсеве енглеског и других страних језика, обуку за израду и обраду фотографија, обуку за коришћење рачунара и сл.

Архив НБС у свом делокругу, поред стандардних архивских послова, појединим активностима, рекли бисмо, помаже у креирању историје институције. Наиме, од 2007. године Архив је задужен за фотографско (повремено и видео) праћење, тј. снимање свих значајнијих догађаја у Народној банци, посебно оних у којима учествује највише руководство, као и догађаја које Народна банка организује или у којима учествује а одвијају се ван њених пословних објеката. Збирка снимака која овим активностима настаје – Фотохроника, већ сада представља вредно сведочанство о најновијој историји централне банке Републике Србије, а њен обим се константно увећава. С друге стране, настојећи да прикупи што више информација о институцији, њеном развоју, економским, банкарским и разним другим питањима која су у вези с Народном банком, Архив НБС почиње с прикупљањем сећања релевантних актера која ће се обрађивати и чувати у оквиру збирке усмене историје.

Архив НБС у оквиру својих могућности развија и међународну сарадњу. Она је претежно усмерена ка повезивању и размени искустава са сродим архивима других европских централних банака, те су у том смислу, било у улози домаћина или госта, запослени Архива НБС успоставили директан контакт са Архивом Банке Француске, Историјским архивом Бундесбанке, Историјским архивом Аустријске народне банке, Архивом Банке Словачке, као и одељењем Банке Албаније у чијем су делокругу архивски послови. Сарадња на нивоу преписке и повремене размене информација одвија се са далеко већим бројем архивских служби централних банака Европе.

Посебан вид међународне сарадње који негује Архив НБС одвија се кроз чланство у Европској асоцијацији за банкарску и финансијску историју (European Association for Banking and Financial History, EABH), чије је седиште у Франкфурту на Мајни, а негује размену стручних искустава путем редовних тематских радионица и годишњих конференција, као и ванредних тематских радионица и семинара, који се организују у разним европским градовима. Народна банка Србије је пуноправни члан тог удружења од јануара 2010. године, а Архив НБС је овлашћен да је представља на годишњим конференцијама.

Као својеврсни вид међународне сарадње Архив НБС је започео с активностима на комплетирању архивске грађе у страним архивима. Уочивши велике празнине у архивској грађи, посебно за турбулентније периоде историје, а наслутивши да се празнине макар делимично могу компензовати документима који чувају други архиви – посебно архиви централних банака земаља с којима је наша држава, односно банка, имала блиске односе, Архив НБС је своју пажњу усмерио на Банку Француске и њен архив. Показало се да блиске везе које су две банке неговале од оснивања Привилеговане народне банке Краљевине Србије имају своју позитивну последицу у виду знатне количине архивских докумената који сведоче о тој сарадњи, а који су похрањени у

Паризу. Током 2008. и 2012. године истраживачи Архив-НБС спровели су детаљана истраживања грађе Архива Банке Француске и донели преко 5.500 (страница) који у многоме допуњују нашу архивску грађу, али и дају виђење која је „друга страна“ имала о српској/југословенској централној банци, али и држави. Намера је да се у предстојећем периоду истраживање у Банци Француске оконча, а да се потом пажња усмери на архиве других централних банака (Белгије, Аустрије, Немачке и др.)

Архив НБС не занемарује ни сарадњу са домаћим сродним институцијама – посебно архивима. Она се огледа у више форми, али најкарактеристичнија је у области истраживања. Наиме, за потребе припреме својих изложби или писања публикација, Архив НБС је наишао на стручну и колегијалну помоћ наших националних архива – Архива Југославије и Архива Србије, али и већег броја регионалних, међуопштинских или локалних архива, а посебно Историјског архива Пожаревац, Историјског архива Панчева, Историјског архива Београда, затим других институција и организација културе: Музеј града Београда, Завод за заштиту споменика културе Града Београда, Народна библиотека Србије, Матица српска, Архив Југословенске кинотеке, Дворски комплекс у Београду, Музеј рударства и металургије Бор, Музеј примењене уметности, Фото-кино клуб Пожаревац, као и бројних појединаца и предузећа (Дунав осигурање, Уника осигурање и др.). Такође, Архив НБС, настојећи да прати савремене техничко-технолошке тенденције активно учествује у раду и на стручним скуповима Удружења корисника архивских технологија – Архив инфо.

Схватајући да, ма колико вредне информације нека архивска институције имала, оне пуни свој смисао и делотворност добијају тек стављањем на увид корисницима, у најширем смислу те речи, Архив НБС настоји да садржај својих архивских докумената пружи јавности и путем интерпретативних активности, тј. кроз изложбе, каталоге, публикације и сл. Од 2006. до 2012. године сарадници Архива НБС приредили су, што самостално, а што у сарадњи с другим организационим јединицама НБС десетак изложби. Најзначајније међу њима, за које су израђени и посебни каталози јесу: **Одраз стварности, Изложба фотографија Марка Стојановића, вицегувернера Народне банке** (2009), **Век осигурања у Србији 1839–1941 (2009), Ангажовани капитал, Хартије од вредности на финансијском тржишту Србије у 19. и првој половини 20. века** (2011), **Централне банке Србије и Француске у Првом светском рату** (2012). Изложбе Архива НБС, и изложбе у чијој је реализацији тај архив учествовао, четири пута су представљене у иностранству (у Стразбуру, Бриселу и два пута у Паризу). Посебно напомињемо да се кроз изложбене активности испољила друштвена одговорност Архива НБС и саме Народне банке. Ово се пре свега односи на едукацију младих који су, примера ради, путем изложбе **Ангажовани капитал** имали могућност не само да се упознају са богатством хартија од вредности које су циркулисале на територији данашње Србије до почетка Другог светског рата, већ и да, током стручно вођених посета, спознају сврху и смисао те економске и друштвене појаве. За непуних шест месеци само ову изложбу погледало је више од 12.400 посетилаца.

Сарадници Архива НБС повремено објављују стручне чланке у домаћој и страној периодици и зборницима радова, а 2010. године, у поводу 160. годишњице рођења Ђорђа Вајферта објављена је публикација под називом **Ђорђе Вајферт – визионар и прегалац; Лична и пословна илустрована биографија 1850–1937**.

Током 2007. године Архив Народне банке Србије дигитализовао је Српске новине за период 1883–1919. година (епоха у којој је у оквиру Краљевине Србије деловала Народна банка) и објавио на веб страници **www.nbs.rs.** Две године касније размењена је архива дигиталних слика Српских новина са архивом дигиталних слика истог гласила које је дигитализовала Народна библиотека Србије (период 1834–1882), тако да је први српски службени лист обједињен и учињен доступним на интернет страницама Народне банке и Народне библиотеке. Настављајући на овим темељима, ЈП Службени лист је покренуо пројекат дигитализовања и обухватне претраживости свих српских службених гласила за период 1813–2013. година, при чему ће се користити сви ресурси које је својим дигитализацијом обезбедио Архив НБС.

У настојању да се грађанима и институцијама омогући и директан увид у архивско благо Народне банке, при Архиву НБС, у објекту у Краља Петра 12 у Београду, 13. новембра 2009. године је почела с радом архивска читаоница „Марко Стојановић“, која је отворена сваког радног дана од 9:30 до 15:30 часова, а контакт с најширом јавношћу успоставља се још и учешћем у колективним културним манифестацијама попут Ноћи музеја, Дана европске баштине и Дана франкофоније, као и путем средстава масовне комуникације (ТВ емисије и прилози, филм, новине).

Мр Миливоје ПАЈОВИЋ
Министарство одбране Републике Србије, Београд
Србија

UDK: 930.253:355(497.11)"1847/1945"

Војни архив – стварно и могуће

Абстракт: У раду се анализира место и улога Војног архива који се организационо налази у саставу Министарства одбране Републике Србије. Иако припада реду националних институција од највећег значаја, пре свега због карактера грађе коју чува, већ годинама се налази на маргини пажње, како опште, тако и стручне јавности. Овај рад има за циљ да још једном нагласи значај Војног архива као важне културне и државне институције и покрене питања његове хитне систематизације и опште санације.

Кључне речи: Војни архив, архивска грађа војне провенијенције, фондови Архива, коришћење архивске грађе, дигитализација.

Давне 1865. године поручник Јован Драгашевић,[1] професор војне историје и географије у Артиљеријској школи, предложио је министру војном Миливоју Петровићу Блазнавцу да се одмах отпочне са прикупљањем ратног архивског материјала. Једанаест година касније, 5. фебруара 1876. године уредбом кнеза Милана Обреновића, формиран је први војни архив. Треће одељење Главног ђенералштаба добило је тада задатак да „прибира дата" и пише ратну историју, али и да чува целокупну архиву и руководи ђенералштабном библиотеком. Време и ратови уништили су много драгоцене грађе коју је Историјско одељење током свог постојања сакупило и обрадило. Ради попуњавања празнина у сачуваној архивској грађи и реконструкције недовољно познатих ратних догађаја, ово Одељење организује и прикупља и мемоарску грађу. Сређивање и обрада прикупљеног материјала трајали су све до 1935. године. Тада су израђени инвентари, у којима је евидентирана сва грађа оперативног карактера. Уредбом Краљевског намесништва од 6. марта 1940. године Историјско одељење је реорганизовано и преименовано у Војноисторијски институт. Са завршетком Другог светског рата, наредбом врховног команданта Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије од 1. марта 1945. године, у саставу новоствореног Генералштаба Југословенске армије образовано је Одељење за ратне опите и Историјско одељење, у чијем саставу се налазио и Одсек архива. Почетком јануара 1946. године Одељење за ратне опите издвојено је у посебну формацијску јединицу, док је Одељење историјско преименовано у Историјски институт Југословенске армије, а од априла 1947. у Војнонаучни и издавачки институт. Од 2006. године Војни архив

Улаз у здање Војног архива у Жаркову

1 Јован Драгашевић, пуковник и почасни ђенерал српске војске, рођен је 16. фебруара 1836. у Пожаревцу, а умро у Нишу 14. јула 1915. године. Један је од првих српских официра који се бавио научним радом, посебно војном географијом. Био је уредник војног часописа „Војин", 1864 - 1870, покретач и први уредник „Ратника", 1879 - 1888. Аутор је познате максиме „Само слога Србина спасава."

се налази у саставу Института за стратегијска истраживања, Сектора за политику одбране, Министарства одбране Републике Србије. Налази се у Београду, у насељу Жарково, у кругу Војнотехничког института.

Војни архив данас прикупља, обрађује, чува, ставља на увид и публикује документа настала у српској и југословенској војсци у периоду од 1847. године до данашњих дана. Располаже депоима за смештај и чување архивске грађе, изложбеним простором и две читаонице, од којих једном за дигитализовану грађу. Фондови и збирке Војног архива обухватају око 7000 метара архивске грађе, са близу 40 милиона листова. Од тога отворена грађа обухвата дужних око 2.500, а затворена око 4.500 дужних метара, односно око 14.500 кутија и око 3.200 сандука. У микроформи се налази око 1,8 милиона листова.[2]

Коришћење архивске грађе регулисано је Законом о архивској грађи Савезне Републике Југославије из 1998. године и Законом о културним добрима Републике Србије из 1994. године. Имајући у виду да до данас није усвојен Закон о архивској грађи и архивској служби Републике Србије, са циљем несметаног обављања наменске делатности, донет је Правилник о начину коришћења архивске грађе и накнади услуга у Војном архиву.[3]

Архив поседује три основне групе фондова отворене архивске грађе и то: 1) архивска грађа од 1847. до 15. маја 1945. године, 2) архивска грађа Војног архива из фонда Савезног секретаријата народне одбране од 1945. до 1961. године и 3) архивска грађа војног правосуђа и правосудне управе. Посебну целину представља збирка микрофилмова у којој су садржани снимци докумената о Народноослободилачком рату од 1941. до 1945. године. Обухваћени су и подаци о непријатељским снагама, али и о Војсци Краљевине Југославије. Такође, издвојена целина архивске грађе односи се и на 60 година рада војног правосудног система. Чувају се документа војног правосуђа и Правосудне управе од 1944. године па све до краја 2004, када је војно судство и војно тужилаштво престало да постоји. Веома често, документа из овог фонда потражују се ради спровођења поступака рехабилитације или реституције.

Од највреднијих докумената, потребно је навести да је сачуван и предлог поручника Јована Драгашевића министру војном о сакупљању архивске грађе од 6. јуна 1865. године, затим Указ о образовању Нишавске војске од 20. новембра 1885. године, документа која се односе на период балканских ратова, и то: Извештај о закључењу примирја са Турском од 23. новембра 1912. године, Наредба врховног команданта о закључењу мира у Букурешту од 29. јула 1913. године. Ту је и архивска документација Главног генералштаба Краљевине Србије, протоколи поверљивих седница Главног генералштаба од 1904. до 1914. године, дневници војводе Вука, Степе Степановића, Живојина Мишића, и друга вредна историјска сведочанства.

У фондовима из периода Другог светског рата, заступљена су документа везана за Народноослободилачку војску Југославије, фондови Југословенске војске у отаџбини, грађа о равногорском покрету, поверљива документа оперативаца Информбироа, списи докумената емигрантске владе Краљевине Југославије и владе Милана Недића, затим документа немачке и италијанске окупаторске војске, као и фонд Независне државе Хрватске. Војни архив чува и око 53.000 персоналних досијеа официра Војске Краљевине Југославије, у којима су бележени подаци о кретању у служби, наградама, казнама, премештајима, а већина досијеа поседује и личну службену фотографију официра. Коначно, Архив чува и документацију из периода НАТО агресије и ратова у Хрватској и Босни и Херцеговини деведесетих година прошлога века, која је највише потраживана у

2 Архивска грађа до 1961. године је отворена за истраживаче, сходно члану 95. Закона о културним добрима („Службени гласник РС“, бр. 71/94) и члану 23. Закона о архивској грађи Савезне Републике Југославије („Службени лист СРЈ“, бр. 12/98 и 13/98).

3 Акт Института за стратегијска истраживања од 21. 02. 2011. године.

Студио за дигитализацију архивске грађе

судским процесима пред кривичним трибуналом за бившу Југославију у Хагу. До сада је из Војног архива у Хаг однето неколико десетина хиљада копија докумената.

За постојеће архивске фондове до 1945. године Војни архив поседује научно-информативна средства и то, главни водич кроз фондове, сумарне инвентаре и аналитичке инвентаре. Такође, за архивске фондове од 1945. до 1961. године, делимично поседује сумарне и аналитичке инвентаре, мада за већи део фондова постоје само архивски спискови као информативна средства. Искуство говори да постојећа научно-информативна средства олакшавају увид у садржај расположиве архивске грађе. Војни архив чува документа писана и на другим језицима. Поседује документа на француском, немачком, енглеском, италијанском, бугарском, мађарском и другим језицима, али наведена архивска грађа на страним језицима није преведена.

У складу са раније поменутим прописима, архивска грађа која се налази у Војном архиву, може се користити за научно-истраживачки рад, издавачку делатност и друге потребе, као и за утврђивање права физичких и правних лица и то по истеку рока од 50 година од њеног настанка, уколико то није у супротности са интересима Министарства одбране, Војске Србије и Законом о заштити података о личности.

Страни држављани имају право коришћења архивске грађе која се чува у Војном архиву на основу међународног уговора – споразума који је наша земља закључила, стварног реципроцитета, услова прописаних Законом о архивској грађи и Споразума о сукцесији Југославије и на основу њега донетих прописа.

Нешто више од 10 процената архивске грађе Војног архива је дигитализовано и аналитички обрађено уз помоћ донација Института „Jefferson“, Краљевине Норвешке, Фондације браће Рокфелер и Фондације „Најт“. Посао дигитализације је започет крајем 2006. године. Набављена је опрема за дигитализацију и урађен специјалан софтвер прилагођен Војном архиву[4]. Скенирано је више од 4.000.000 докумената, а међу њима и најстарији документи. Приликом избора грађе за дигитализацију постављени су приоритети, тако да је прво дигитализована старија и најосетљивија архивска грађа, како би се спречило даље пропадање, да би се касније прешло на дигитализацију оне грађе коју истраживачи или потражиоци најчешће користе. Већ при самом потписивању уговора о реализацији ове активности, чула су се и другачија мишљења. Помињући износ од мање од око 185 000 долара, поставило се питање досадашње улоге државе у заштити тако вредне институције какав је Војни архив, будући да се не ради о великом новчаном улагању. Такође, једном делу јавности необично је деловала и чињеница да се тако осетљива активност као што је дигитали-

Инвентар Војног архива (Снимио Д. Јевремовић)

4 Софтвер ADA - Archive Digitalization Application, прилагођен је карактеристикама Војног архива

Изложбени хол Војног архива

зација грађе војне провенијенције поверава страним институтима и фондовима.

Војни архив јесте институција од изванредног националног значаја. Поред активности на уступању грађе корисницима, свакодневно се обрађује и грађа тренутно затворена за истраживаче. Узимајући у обзир обим посла, као и чињеницу да у овој установи ради свега 30 лица, очигледно је да Војни архив нема довољан број запослених, јер архиви сличнога значаја, на републичком нивоу имају од три до пет пута више архивиста по метру архивске грађе.

Илустрација обима ангажовања Војног архива садржана је у анализи активности Војног архива у првој половини 2012. године. У том периоду, архивистички је обрађено 9.477 докумената, односно 125.469 листова. Дигитализовано је 165.469 листова различите архивске грађе. Увид у грађу отворену за истраживаче остварило је 215 домаћих и 12 страних истраживача. Увид у архивску грађу затворену за истраживаче остварило је 56 твораца, односно правних следбеника. При том је решено 187 захтева Судова, а на захтев појединаца, јединица и установа још око 200 молби. Такође, унето је 12.346 имена у спискове досијеа персоналних података официра Војске Краљевине Југославије, а прегледана и 1.382 досијеа старешина Југословенске народне армије из 1953. године. Истовремено, у периоду април-мај, одржана је изложба на тему „Војни прописи Кнежевине и Краљевине Србије“, у сарадњи са Војним музејом у Београду.

На пољу међународне сарадње Војни архив тренутно усаглашава споразум о коришћењу архивске грађе са Историјским музејом холокауста Меморијалног центра „Јад Вашем“ из Израела. Такође, планира се интензивирање сарадње са Руским државним војно-историјским архивом, Централним архивом Министарства одбране Руске федерације, Централним војним архивом Републике Пољске, али и са бројним другим институцијама сличне делатности из земље и иностранства.

Услови смештаја архивске грађе и услови за рад стручњака и истраживача нису у сагласности са значајем који Војни архив има у националним али и светским оквирима. Ово се посебно односи на изразиту неусловност зграде Војног архива која прокишњава на већем делу кровне конструкције. Уместо прописаних микроклиматских услова који би требало да буду присутни све време у депоима, због недостатка адекватних климатизационих и вентилационих система, проблеми којима је изложена чувана архивска грађа варирају од влаге и хладноће зими, па до претерано високих температура лети (у комбинацији са повећаном

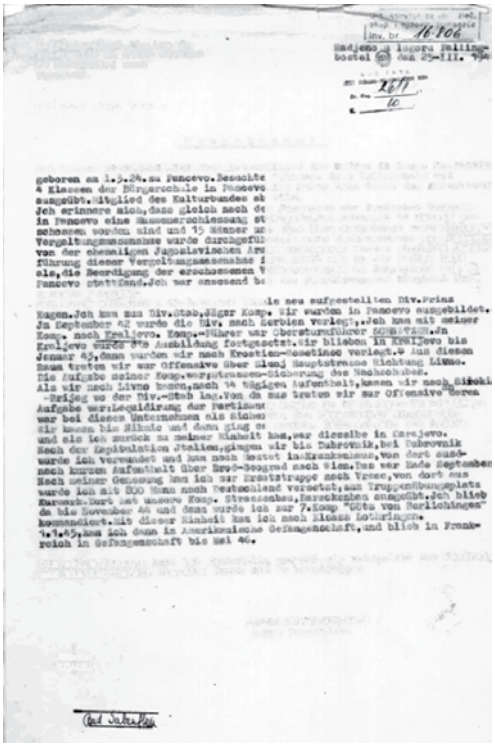

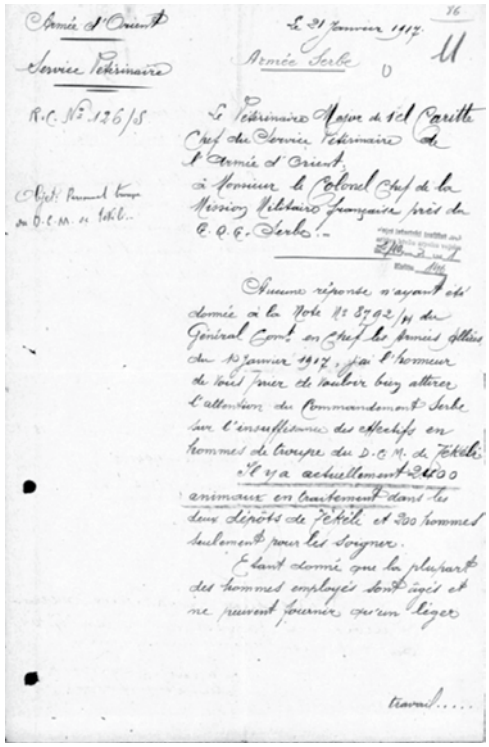

Документ на немачком (лево) и на француском језику (десно)

влажношћу, топлота убрзава хемијске процесе разлагања и погодује развоју микроорганизама на архивској грађи). Уз све то иде и потреба хитне санације система противпожарног обезбеђења које подразумева довођење у исправно стање хидрантске мреже и обезбеђења адекватног система за гашење пожара, као и успостављање адекватног техничког обезбеђења.

Осим ових, Војни архив притискају и други проблеми оличени у правном вакууму због непостојања Закона о архивској грађи и архивској служби, потенцијални проблеми око спровођења Анекса „Д“ Споразума о питањима сукцесије,[5] али и карактеристичан пример непостојања правних следбеника за архивску грађу Српске Војске Крајине.

Ипак, главна питања се односе на анализу значаја ове националне институције и сагледавања њеног будућег места у систему одбране. Очигледна је потреба преиспитивања организацијске и формацијске позиционираности, потреба хитне ревитализације и санације инфраструктуре и опреме, али и сагледавања обима текућих активности, јер додатни аспект у раду Војног архива представља и обавеза пружања стручне помоћи установама, командама и јединицама Министарства одбране и Војске Србије у вези са архивирањем грађе настале радом ових институција, као и стручна помоћ у процесу излучивања и уништења безвредног регистратурског материјала. Овај текст, заправо и има такву намеру. Да нагласи значај Војног архива, проблематизује и актуелизује сврху његовог постојања и укаже на потребу организованог старања за сва дела и документа прошлости и на тај начин покаже бригу за очување националног блага Републике Србије.

***

На крају, неколико речи о још једној институцији у Министарству одбране Србије, која чува архивски значајну грађу из новије историје наше земље и првенствено њене Војске. Филмски Архив Застава филма, војног филмског центра који је основан 1948. године обједињује и чува више од 1200 наставних филмова, 35 наставних филмских информација, 350 документарних и 40 кратких играних филмова, три ТВ серије са укупно 19 епизода, четири играна филма, 19 анимираних, три експериментална, 128 рекламних филмова, око 200 наменских филмова, 150 ТВ емисија, 79 епизода документарних и наменских серија, преко 11000 ТВ прилога и око 130 ТВ спотова и више од 600 сати видео-материјала.

Део грађе информативног карактера, прати најзначајнија мирнодопска и ратна догађања после Другог светског рата на територији бивше Југославије, првенствено кроз призму војних активности, али представља и својеврсну ризницу сазнања о времену и друштву једне бурне епохе и то кроз снимљена усмена сведочења непосредних судионика историје.

5 Споразум о питањима сукцесије бивше СФРЈ, који је закључен у Бечу 29. јуна 2001. године, ступио је на снагу 2. јуна 2004, након његове ратификације од стране свих држава сукцесора. Саставни део Споразума је и Анекс „Д“, који регулише питање сукцесије архивске грађе. Закон о потврђивању Споразума о питањима сукцесије објављен је у Службеном листу СРЈ - Међународни уговори, бр. 6/2002.

РЕЗИМЕ

Војни архив Министарства одбране Републике Србије у досадашњој својој историји делио је тешку судбину земље и народа. Захваљујући самопрегору и пожртвовању људи запослених у овој институцији борба за очување историјског памћења једног народа и даље траје. Имајући у виду вредност угрожених докумената који би могли бити трајно изгубљени, или евентуално делимично сачувани, али кроз веома скуп процес лечења, јасно је да је неопходно брзо реаговати у циљу заштите архивске грађе у Војном архиву. Сврсисходне мере се пре свега могу постићи измештањем архива из неусловне зграде. Могуће решење је изградња новог објекта који би задовољавао прописе и услове за адекватно чување архивске грађе или пресељење у постојећи објекат који би уз мање интервенције могао да задовољи тражене услове (што делује као исплативије решење, имајући у виду пројектоване трошкове). Такође, неопходно је повећање бројног стања Војног архива које би пратила и израда нормативних аката на основу Закона о архивској грађи Републике Србије. Остаје нада да досадашње изгубљено време може и хоће бити надокнађено брзим и свеобухватним реаговањем свих релевантних институција Републике Србије, а самим тим и уверење да свест о значају Архива као чувара културног наслеђа једног народа и даље постоји.

Прилог

Преглед фондова архивске грађе Војног архива од 1847. до 15. маја 1945. године

1. Архивски фондови до 1941:
   - Војска Кнежевине/Краљевине Србије, 1847–1920.
   - Војска Краљевине Југославије, 1921–1941.
2. Војни фондови старе српске и бивше југословенске војске од 1847. до 1941:
   - Пописник бр. 1 – Војна архивска грађа од 1847. до 1911. године (један документ из 1715).
   - Пописник бр. 2 – Ратна архива Првог и Другог балканског рата 1912–1913.
   - Пописник бр. 3 – Ратна архива Врховне команде српске војске и свих њених одељења од 1914. до 1920.
   - Пописник бр. 3а – Архивска грађа материјалних одељења и органа Врховне команде (неоперативног карактера) од 1914. до 1920.
   - Пописник бр. 4 – Ратна архива армија и армијских области од 1914. до 1920.
   - Пописник бр. 5 – Ратна архива Министарства војног, са одељењима и установама, од 1914. до 1923.
   - Пописник бр. 6 – Ратна архива дивизија и дивизијских области од 1914. до 1920.
   - Пописник бр. 7 – Ратна архива разних одреда, јединица и команди од 1914. до 1921.
   - Пописник бр. 8 – Ратна архива коњичке дивизије, бригада и пукова од 1914. до 1920. године.
   - Пописник бр. 9 – Ратна архива свих пешадијских пукова I, II и III позива, за период од 1914. до 1920.
   - Пописник бр. 10 – Архива Добровољачког корпуса у

Русији од 1916. до 1918.

- Пописник бр. 11 – Архива аеропланских и панорамских снимака из рата 1914. до 1920.
- Пописник бр. 12 – Архива географских карата и топографских секција са балканског и европског ратишта, домаћег и страног порекла – обухватају период до 1932.
- Пописник бр. 13 – Аустроугарска ратна архива од 1908. до 1918.
- Пописник бр. 14 – Архива стајаће и активне војске, архива Министарства војног и Главног ђенералштаба од 1847. до 1911. (има документ из 1833).
- Пописник бр. 16 – Откупљена и поклоњена архивска

грађа од 1806. до 1941. (има неколико докумената од 1941. до 1945).
- Пописник бр. 17 – Архивска грађа бивше југословенске војске од јануара 1921. до априла 1941. (закључно са априлским ратом).

3. Архивски фондови после 1941. су:
- Народноослободилачка војска Југославије, 1941–1945;
- Четници Драже Михаиловића, 1941–1945;
- Српска влада Милана Недића, 1941–1944;
- Емигрантска влада Краљевине Југославије, 1941–1945;
- Немачка окупаторска војска, 1941–1945;
- Италијанска окупаторска војска, 1941–1943;
- Независна држава Хрватска, 1941–1945.

MILITARY ARCHIVE – REAL AND POSSIBLE

Abstract: This article analyses the place and the role of the Military Archives within the Ministry of Defence of Republic of Serbia. Although it is one of the national institutions of great importance, primarily because of the material reasons, it remains on the margins of publics (common and professional) attention. The aim of this article is to emphasize the significance of Military Archives as an important cultural and public institution. It should also raise the issue of its urgent systematization and general recovery.

Keywords: The Military Archives, the archival material military provenance, Archives funds, the use of archive material, digitizing.

SUMMARY

Throughout the history, the Military Archives of The Ministry of Defence, Republic of Serbia shared the difficult fate of the people and the country itself. Owing to the endurance and dedication of people working in this institution, the battle for preserving the historic memory of one nation still lasts. Having in mind the value of the threatened documents which could be permanently lost, or partially saved (the process of restauration is rather expensive), it is clear that it must be responded quickly in order to preserve the Military archive material.

The practical measures can include mere removing the Archive from this unsuitable building into another one. The possible solution is building the new object which would be according to the standards for preserving the archival material. The other solution is moving into the existing building which would include less intervention and fulfill the neccessary requirements (that would be a cheaper solution as well).

Furthermore, it is vital to broaden the strengths of the Military Archives which would have to be followed by the normative acts according to the Law of Archive Material of Republic Serbia. The hope remains that the lost time can be compensated by fast and inclusive participation of all the relavant institutions in Republic of Serbia. It would also mean that the awareness of the importance of The Archive as a protector of one nation's cultural treasure still exists.

Doc. dr Izet ŠABOTIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona-Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Bosna i Hercegovina

UDK: 930.25(497.6)"1954/2011"

Stručni rezultati i dometi arhiva Tuzlanskog kantona[1]

Abstrakt: U radu je predstavljen historijski razvoj Arhiva Tuzlanskog kantona od njegovog osnivanja pa sve do danas, pri čemu je ukazano na osnovne karakteristike njegovog doprinosa razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini, ali i okruženju. Arhiv Tuzlanskog kantona je od osnivanja do danas prolazio kroz raznovrsne faze razvoja, radeći veoma često bez elementarnih uslova za rad, što je imalo odraza na status ustanove i stanje arhivske građe. No i pored toga Arhiv Tuzlanskog kantona je u oblasti arhivske struke postigao zavidne rezultate odgovorivši svom zadatku i funkciji. Danas je Arhiv izrastao u respektabilnu arhivsku ustanovu spremnu da odgovori na brojne složene zahtjeve koji su rezultat dinamičnog razvoja arhivske struke. Brojni su projekti i sadržaji kojima Arhiv daje nemjerljiv doprinos u napretku arhivske struke. Jedan broj tih sadržaja predstavljen je u ovom radu.

Ključne riječi: Arthiv Tuzlanskog kantona, arhivska djelatnost, arhivska struka, arhivska građa, registraturna građa, arhivski kadar, arhivska zgrada, arhivsko zakonodavstvo.

Rješenje o osnivanju Arhiva Grada Tuzle, iz 1954. godine

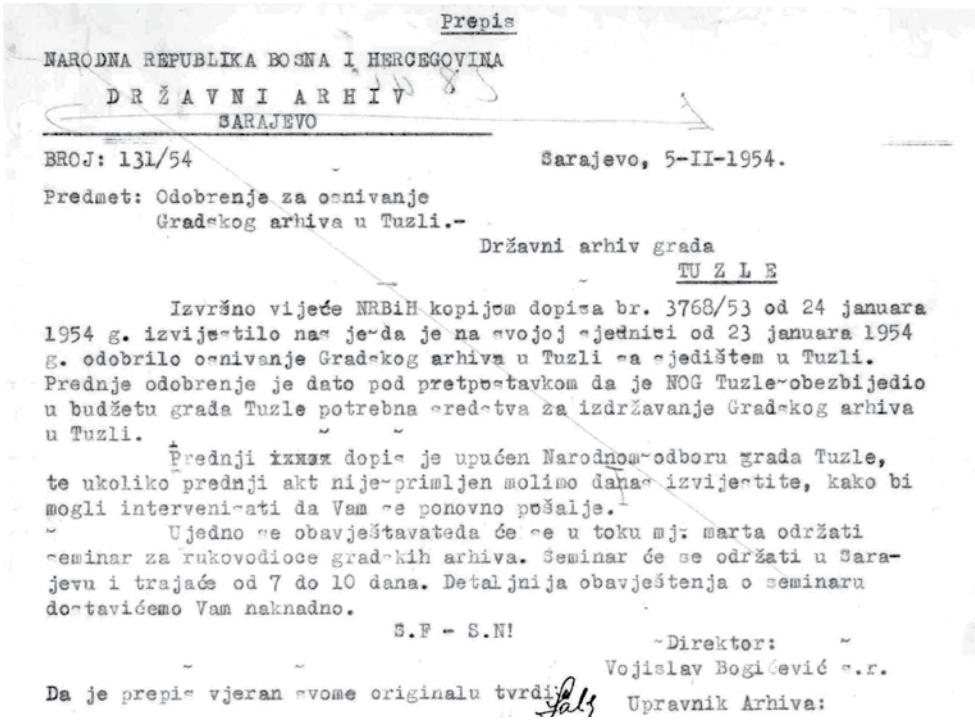

Prepis

NARODNA REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
D R Ž A V N I A R H I V
SARAJEVO

BROJ: 131/54 Sarajevo, 5-II-1954.

Predmet: Odobrenje za osnivanje Gradskog arhiva u Tuzli.-

Državni arhiv grada
TU Z L E

Izvršno vijeće NRBiH kopijom dopisa br. 3768/53 od 24 januara 1954 g. izvijestilo nas je da je na svojoj sjednici od 23 januara 1954 g. odobrilo osnivanje Gradskog arhiva u Tuzli sa sjedištem u Tuzli. Prednje odobrenje je dato pod pretpostavkom da je NOG Tuzle obezbijedio u budžetu grada Tuzle potrebna sredstva za izdržavanje Gradskog arhiva u Tuzli.

Prednji dopis je upućen Narodnom odboru grada Tuzle, te ukoliko prednji akt nije primljen molimo da nas izvijestite, kako bi mogli intervenisati da Vam se ponovno pošalje.

Ujedno se obavještavate da će se u toku mj. marta održati seminar za rukovodioce gradskih arhiva. Seminar će se održati u Sarajevu i trajaće od 7 do 10 dana. Detaljnija obavještenja o seminaru dostavićemo Vam naknadno.

S.F - S.N!

Direktor:
Vojislav Bogićević s.r.

Da je prepis vjeran svome originalu tvrdi: Upravnik Arhiva:

Uvodne naznake

Početak rada Arhiva u Tuzli i uspostavljanje arhivske djelatnosti na širem tuzlanskom području[2] dolazi nakon Drugog svjetskog rata. Odluka o osnivanju Arhiva grada Tuzle donijeta je od strane Gradskog narodnog odbora u Tuzli 1. jula 1954. godine.[3] Veoma brzo će se nadležnost Arhiva, nakon ukidanja

1 Historijat rada Arhiva Tuzlanskog kantona predstavljen je u publikaciji **Vodiču kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona**, autora dr.Izet Šabotić, Nermana Hodžić, Selma Isić, Tuzla 2012. Dio teksta preuzet je iz ove publikacije.

2 Pod širim tuzlanskim područjem smatra se područje sjeveroistočne Bosne, na kojem je Arhiv Tuzlanskog kantona u najvećem dijelu svoga rada imao nadležnost, a riječ je o 19 gore navedenih općina

3 Odluka o osnivanju Arhiva u Tuzli je donijeta u skladu sa preporukom

grada kao administrativno-političke jedinice 1955. godine, proširiti na prostor općine Tuzla, a potom i na područje sreza Tuzla. To je područje regije sjeveroistočne Bosne, koju je od 1962. godine činilo 18, odnosno 19 općina. Regionalna nadležnost Arhiva bila je na snazi do 1992. godine, kada je prekinuta usljed ratnih okolnosti, a zvanično ta nadležnost je prestala 1995. godine.

Stručna nadležnost Arhiva u Tuzli bila je u skladu sa koncepcijom razvoja arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini, koja se u nekoliko navrata prilagođavala političko - administrativnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine. Od 1968. godine sastavnim dijelom Arhiva u Tuzli, kao njegov arhivski sabirni centar, postao dotadašnji Arhiv u Doboju. Ovakva integracija je bila više rezultat političkih razloga, nego stručnih potreba ovih dvaju arhivskih ustanova.[4] Na taj način područje nadležnosti Arhiva u Tuzli prošireno je na ukupno 28 općina, i to: Banovići, Bijeljina, Bosanski Šamac, Bosanski Brod, Bratunac, Brčko, Derventa, Doboj, Gračanica, Gradačac, Kalesija, Kladanj, Lopare, Lukavac, Maglaj, Modriča, Odžak, Orašje, Srebrenica, Srebrenik, Šekovići, Teslić, Tešanj, Tuzla, Ugljevik, Vlasenica, Zvornik i Živinice.[5] Ovakvo integraciono djelovanje Arhiva nije dalo očekivane rezultate, pa je već 1973. godine došlo do dezintegracije Arhiva u Tuzli na dvije zasebne arhivske ustanove: Arhiv u Tuzli i Arhiv u Doboju. Od tada, pa do 1992. godine Arhiv u Tuzli je imao nadležnost nad 19 općina sjeveroistočne Bosne i egzistirao je kao Regionalni istorijski arhiv Tuzla. Usljed ratnih okolnosti i osnivanja Okruga Tuzla, Arhiv je dobio novi naziv, Historijski arhiv Okruga Tuzla, a time i nadležnost nad stvaraocima i imaocima registraturne građe na ovom prostoru, to jest, na nešto suženom prostoru sjeveroistočne Bosne. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma Arhiv u Tuzli je imao nadležnost nad stvaraocima i imaocima na području 13 općina Tuzlanskog kantona, čime je značajno reducirana teritorijalna nadležnost Arhiva.

U vremenu od 1995. godine za razvoj i djelovanje Arhiva u Tuzli od velike je važnosti donošenje Zakona o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona iz 2000. godine.[6] Po osnovu odredaba ovog Zakona Arhiv je 2002. godine preregistriran u Arhiv Tuzlanskog kantona, pod kojim i danas egzistira.[7] Naznačene organizacione promjene kroz koje je prolazio Arhiv u svom radu, rezultat su širih društvenih kretanja, posebno promjene teritorijalno-administrativne prirode. U stvari, na Arhiv su se u organizacionom smislu, te i kroz sam naziv u potpunosti reflektirale sve administrativno-teritorijalne promjene na prostoru sjeveroistočne Bosne.[8]

Prostorne i kadrovske pretpostavke za rad Arhiva u Tuzli od osnivanja do danas

U svom radu, od osnivanja do danas, Arhiv je imao status javne ustanove u oblasti kulture. Takav status nije davao najbolje pretpostavke za razvoj Arhiva, posebno kada je riječ o rješavanju važnih pitanja kakva su finansiranje, kadrovska problematika, obezbjeđenje prostora i opreme i dr.

Za skoro šezdeset godina rada Arhiv nije na adekvatan način riješio pitanje obezbijeđenja adekvatnog arhivskog prostora. Najveći period rada obavljao je djelatnost u neuslovnim arhivskim prostorima. Nešto povoljniji uslovi za rad Arhiva stvoreni su preseljenjem 1990. godine u rekonstruirani i dograđeni objekat. Radi se o objektu čija korisna površina iznosi 763,4 m². Iako se radi o nevelikom objektu, ipak su se stvorili daleko povoljniji prostorni uslovi od dotadašnjih. U okviru ovoga objekta obezbijeđeno je nekoliko, za arhivsku djelatnost, neophodnih i funkcionalnih prostorija. No, ovaj prostor sa aspekta površine bio je nedovoljan za potrebe potpunog funkconiranja Arhiva, ali sa aspekta klimatskih, bioloških i tehničko-tehnoloških uslova one su činile solidnu osnovu za obavljanje arhivske djelatnosti. Novi objekat Arhiva značio je napredak i važan zaokret u stvaranju optimalnih uvjeta za rad ove ustanove. Riječ je o uslovnijem prostoru, većem nekoliko puta od dotadašnjeg, znatno bezbjednijem za arhivsku građu, korisnike i zaposlenike.[9]

Usljed povećanog obima poslova u svim segmentima rada do kojeg je došlo u posljednjih petnaest godina postojeći objekat Arhiva je zbog manjka prostora postao nefunkcionalan, što je iziskivalo traženje novog rješenja na tom planu. Rukovodstvo Arhiva u saradnji s nadležnim Ministarstvom 2007. godine obezbijedio dodatnih 1.000 m² smještajnog prostora u nekadašnjoj kasarni „Dubrave", nedaleko od Tuzle. Dobijeni prostor, Arhiv je sopstvenim sredstvima adaptirao i prilagodio za smještaj arhivske građe. Trenutno je u navedenim prostorijama smješteno više od 6.000 metara dužnih arhivske građe.[10]

Što se pak tiče opreme, tek 1990. godine nabavljena je prva adekvatna arhivska oprema zahvaljujući sredstvima obezbijeđe-

Izvršnog vijeća Narodne Republike Bosne i Hercegovine (NR BiH), broj: 3768/53 od 24. januara 1954. godine

4 Đorđe Lazarević, Integracija tuzlanskog i dobojskog arhiva, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, br.8 i 9, Sarajevo 1968/69, str. 91-97.

5 Iz evidencija Arhiva Tuzlanskog kantona.

6 Zakon je objavljen u „Sl. novinama Tuzlanskog kantona", br. 15/2000., dopunjenu «Sl. novinama TK», br.39/2011).

7 Rješenje o upisu JU Arh iv Tuzlanskog kantona u sudski registar, pod brojem: U/I-861/02, od 28.06.2002. godine.

8 Pedeset godina Arhiva u Tuzli, str. 19.

9 Pedeset godina Arhiva u Tuzli, str. 24.

10 Iz evidencija Arhiva Tuzlanskog kantona.

nim kroz proces preuzimanja sazrele arhivske građe od strane imalaca iste.[11] Nešto značajniju količinu opreme Arhiv je nabavio zahvaljujući međuarhivskoj i međunarodnoj saradnji, kada je od strane Zemaljskog arhiva Štajerske iz Graca darivana arhivska oprema (arhivske police) cca 1.500 metara dužnih, koja je procijenjena na vrijednost od 18.000 KM. U ovom periodu (1998.) Arhiv je dobio još jednu vrijednu donaciju u informatičkoj opremi (pet kompjutera) od strane Ambasade Njemačke u Bosni i Hercegovini. Značajnu donaciju (digitalna kamera, skener, računar, digitalni fotoaparat i dr.) Arhiv je dobio 2004. godine od Univerziteta Bolonja i Provincije Bolonja iz Italije u vrijednosti od 17.000 KM.[12]

Zgrada Arhiva Tuzlanskog kantona u Tuzli

No, najznačajnija oprema za potrebe arhiva nabavljena je u posljednjih desetak godina i to uglavnom vlastitim sredstvima, obezbijeđenim putem redovne procedure obezbjeđivanja sredstava za arhivske opreme od strane predavalaca arhivske građe Arhivu. Manji dio opreme je nabavljen putem angažovanja stručnih radnika Arhiva na pružanju pomoći registraturama na sređivanju njihove arhivske građe. Arhiv na ovaj način obezbijedio sredstva te nabavio slijedeću opremu i sredstva za rad: više od 6.500 metra dužnih econom opreme, dva skenera, automobil Škoda fabiju (2009), isušivač zraka (tri komada), mašinu za oprašivanje arhivske građe, dvije vodo i vatrootporne kase za smještaj nekonvencionalne građe, 12 kompjutera, dva laptopa, jedan mikročitač, šest klima uređaja, jedan projector, dva digitalna fotoaparata, četiri tv prijemnika, dva video rekordera, pet specijalnih limenih sanduka, više od 10.000 većih i oko 30.000 manjih arhivskih kutija. Od 2002. godine priključen je na internet i održava svoju web stranicu. Prema knjigovodstvenim podacima riječ je o opremi vrijednoj više od 1 miliona KM.[13]

Na planu fizičke zaštite urađeni su brojni poslovi: postavljeni su zaštitni giteri na 12 prizemnih prozora na centralnom objektu i 16 gitera na vratima i prozorima objekata u nekadašnjoj kasarni "Dubrave". Također, urađen je vlastitim sredstvima video nadzor na tri objekta u kasarni "Dubrave".

I pored navedenog, treba istaći da Arhivu nedostaje određena oprema neophodna za normalno funkcionisanje ustanove. Ovdje se prije svega misli na opremu za mikrofilmovanje, za konzervaciju i restauraciju arhivske građe, informatičke programe za obradu informatičkih podataka i obrazovanje jedinstvenih arhivskih informacionih sistema, opremu za knjigovezačke poslove i dr.

Kadrovska problematika je konstantan problem Arhiva, počev od samog osnivanja, pa sve do danas. Za svaku djelatnost, pa i arhivsku, od velike važnosti je postojanje odgovarajućih kadrova. U ovisnosti od osposobljenosti kadrovske strukture zavisi i uspješnost djelatnosti. Arhivski kadrovi su kroz cjelokupan period razvoja Arhiva bili njegov limitirajući faktor. Nikada, od osnivanja, pa sve do danas Arhiv u Tuzli nije imao dovoljan broj stručnih kadrova, mada je njihov broj bio u stalnom porastu sve do 1991. godine.

Od 1995. godine, kao i u drugim oblastima postepeno je došlo do zapošljavanja novog arhivskog kadra, a nešto intezivnije kadrovsko jačanje zabilježeno je u vremenu od 2002. do kraja 2011. godine, kada je u Arhivu Tuzlanskog kantona radilo

11 Pedeset godina Arhiva u Tuzli, str. 27., U 1990. godine, Arhiv je od «TIM-a» nabavio arhivsku opremu (arhivske i bibliotečke police) u vrijednosti od cca 400.000 dinara.

12 Iz evidencija Arhiva Tuzlanskog kantona.

13 Računovodstveno-knjigovodstvena evidencija Arhiva Tuzlanskog kantona na dan 31.12.2011. godine.

ukupno 13 radnika, što je u biti i najveći broj zaposlenih od njegovog osnivanja. Početkom 2012. godine u Arhivu radi 10 (76,92 %) zaposlenika sa visokom stručnom spremom, 2 (15,38 %) sa srednjom i 1 (7,69 %) sa nižom stručnom spremom.[14] Iako je u ovom periodu došlo do povećanja broja zaposlenika, treba istaći da isti nije dovoljan i znatno je ispod utvrđenih standarda i normi, te znatno ispod stvarnih potreba Arhiva, kako bi se odgovorilo svim problemima koji stoje pred Arhivom, a koji su rezultat dinamičnog razvoja arhivske struke[15]. Pozitivna stvar u svemu tome odnosi se na stepen stručnosti arhivskih zaposlenika, koji je jako povoljan, kao i nivo njihove stručne osposobljenosti, koji je na zavidnoj razini.[16] Sve je to doprinijelo da se stručni rad Arhiva podigne na kvalitetniji i stručniji, znatno viši nivo, što ovu ustanovu svrstava u red respektabilnih arhivskih ustanova u regionu.

Treba istaći da je u proteklih skoro šest decenija rada u Arhivu radio ukupno 61 zaposlenik, a najviše 13 istovremeno. Od toga je sa visokom spremom 25, sa višom 4, sa srednjom 23 i sa nižom školskom spremom 9 zaposlenika. Među radnicima Arhiva radila su i dva doktora nauka.[17] Važno je podsjetiti da su u Arhivu radili, te bili na njegovom čelu istaknuti naučni, kulturni i javni radnici, poput: Šabana Hodžića, Mehmeda Salihspahića, Đorđa Lazarevića, Derviša Sušića, Sulejmana Ramića, Nizare Mušović-Tadic, Dr. Azem Kožar i dr. Svi su oni dali ogroman doprinos u razvoju ove ustanove.

Djelovanje i rezultati rada Arhiva od osnivanja do danas

Jedan od mnogobrojnih, a izuzetno važnih zadataka svake arhivske ustanove, pa i Arhiva u Tuzli jeste zaštita arhivske građe u nastajanju. Naime, u procesu nastajanja registraturna građa prolazi kroz dvije faze: kancelarijsko (uredsko) i arhivsko poslovanje. Bosanskohercegovački arhivi su se zaštitom arhivske građe u nastajanju organizirano počeli baviti tek od 1962. godine, a posredstvom posebnog sektora rada (službe) koja se naziva vanjskom ili spoljnom službom. Arhiv u Tuzli ovom poslu je od tada pa sve do danas posvećivao veliku pažnju. Opće je poznato da bez adekvatne zaštite registraturne građe u nastajanju nema ni cjelovitih arhivskih fondova i zbirki u arhivu. Pravni osnov za zaštitu arhivske građe u nastajanju čine odredbe arhivskog zakonodavstva, prije svega Zakona o arhivskoj djelatnosti, ali i drugih podzakonskih akata. Kako bi zaštita bila adekvatna i potpuna, neophodno je odrediti prioritete djelovanja na tom planu. Stoga arhivski radnici pristupaju postupku kategorizacije imalaca registraturne građe, i to dijeleći stvaraoce na tri skupine: Prvoj kategoriji pripadaju imaoci koji posjeduju arhivsku građu od velike kulturno-historijske važnosti za Bosnu i Hercegovinu i Tuzlanski kanton i ovoj kategoriji imalaca neophodan je stalni, godišnji obavezni stručni nadzor Arhiva. U Drugu kategoriju spadaju imaoci koji posjeduju arhivsku građu nešto manjeg značaja (općinskog) i Arhiv vrši povremeni stručni nadzor nad arhivskom građom ovih stvaralaca. U Treću kategoriju spadaju imaoci arhivske građe neznatnog historijskog i kulturnog značaja i Arhiv vrši stručni nadzor nad ovom vrstom građe kroz neki frontalni oblik djelovanja ili putem kontrole uzorkom odabranog stvaraoca.

Za što potpuniju zaštitu arhivske građe stručni radnici Arhiva provode redovne i instruktivne preglede stanja arhivske građe prema jasno utvrđenim prioritetima, provodeći niz stručnih, organizacionih i tehničkih mjera i postupaka utvrđenih zakonom. Stručni zaposlenici Arhiva godišnje ostvare više stotina stručnih postupaka, radnji i komunikacija sa predstavnicima registratura, te nalože isto toliko mjera u cilju poboljšanja zaštite arhivske građe u nastajanju.

Sistematskim radom na planu zaštite registraturne građe u nastajanju, Arhiv u Tuzli kontinuirano postiže zavidne rezultate. Sve je to doprinijelo da su značajne količine arhivske građe adekvatno sređene i zaštićene, te da se istom propisno rukuje. No i pored toga, na planu zaštite arhivske građe u nastajanju prisutni su brojni problemi. Oni su rezultat neizvršavanja zakonskih obaveza od strane stvaralaca i imalaca arhivske građe u smislu da isti ne posvećuju potrebnu pažnju sopstvenoj arhivskoj građi, što je posebno došlo do izražaja u vremenu tranzicije. Kako bi se otklonile prisutne manjkavosti na zaštiti arhivske građe, Arhiv je poduzimao niz raznovrsnih aktivnosti, poput sačinjavanja izvještaja o stanju građe i dostavljanju istih nadležnom ministarstvu, upoznavanju stvaralaca i imalaca sa zakonskim obavezama, permanentnom educiranju arhivskih kadrova u registraturama, do pokretanja prekršajnih postupaka protiv neodgovornih imalaca i stvaralaca arhivske građe.[18] Sve to je dalo određene rezultate i pomake na

14 Iz evidencija Arhiva Tuzlanskog kantona.

15 Po osnovu utvrđenih standarda i normi Arhiv u Tuzli treba imati 32 zaposlenika.

16 Sručni radnici Arhiva su u proteklih 10 godina sudjelovali u brojnim edukacionim sadržajima u zemlji i inozemstvu stičući tako neophodna arhivska znanja koja primjenjuju u praksi. Između ostalog, stručni zaposlenici Arhiva sudjelovali su projektima koje su organizirali ICA, Međunarodni inštitut arhivističkih znanosti Trst-Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, ICARUS, te na brojnim drugim stručnim skupovima u zemlji i inozemstvu.

17 Iz evidencija Arhiva Tuzlanskog kantona.

18 Pedeset godina Arhiva u Tuzli.

planu poboljšanja stanja registraturne građe u nastajanju. Najveći dio arhivske građe u nastajanju prve i druge kategorije stavljen je pod stručnu kontrolu Arhiva. Značajan broj ovih imalaca i stvaralaca arhivske građe izvršava zakonom utvrđene obaveze, što je u konačnici rezultiralo boljoj sređenosti arhivske građe, njihovom propisnom evidentiranju, te pripremi iste za predaju Arhivu. Zahvaljujući tome u posljednjih nekoliko godina znatno je intenziviran proces preuzimanja sazrele arhivske građe u Arhiv.

Jedan od najvažnijih stručnih poslova koje obavlja Arhiv jeste preuzimanje arhivske građe od strane stvaralaca i imalaca iste. Ovaj stručni posao pravno je uređen odredbama Zakona o arhivskoj djelatnosti i odredbama podzakonskog akta.[19] U skladu sa zakonskim obavezama, te prostornim i drugim mogućnostima, Arhiv je rukovodeći se dugoročnim i kratkoročnim planovima rada pristupao preuzimanju sazrelih arhivskih fondova i zbirki. U početku su rezultati na tom planu bili zanemarljivi. Tako je do 1990. godine, tj. do prelaska u novi adaptirani prostor u Arhivu bilo preuzeto svega 57 arhivskih fondova i 14 zbirki. Ono što karakteriše ove fondove i zbirke jeste da su isti arhivistički sređeni, obrađeni i pripremljeni za korištenje. Nakon dobijanja dodatnih smještajnih prostora posao preuzimanja arhivskih fondova i zbirki je znatno intenziviran, iz razloga što su se poboljšale smještajne mogućnosti Arhiva.[20] U ovom periodu preuzimanje arhivske građe se odvijalo po planu, pa se u nekoliko narednih godina preuzelo više značajnih fondova i zbirki. Tako je Arhiv 2002. godine raspolagao sa 175 arhivskih fondova i 29 arhivskih zbirki, u ukupnoj količini od oko 5.000 metara dužnih.[21]

No, značajno dinamičniji poslovi preuzimanja arhivskih fondova odvijali su se u vremenu od 2002. do 2012. godine. U tom periodu, Arhiv je preuzeo više od 200 arhivskih fondova i zbirki ili oko 7.000 metara dužnih arhivske građe.[22] Tako da 2012. godine Arhiv Tuzlanskog kantona posjeduje više od 365 arhivskih fondova i zbirki ili više od 12.000 metara dužnih. Takav uspjeh je prije svega rezultat jednog sistematskog i planskog djelovanja Arhiva, na planu obezbjeđenja dodatnog smještajnog prostora i nabavke značajnih količina arhivske adekvatne opreme.[23] Osim toga, Arhiv je u ovom periodu značajno pojačao aktivnosti sređivanja i pripreme sazrele arhivske građe za preuzimanje iste u Arhiv. Tako da možemo kazati da je u ovom periodu preuzet veoma značajan broj vrijednih arhivskih fondova i zbirki upravne, pravosudne, privredne i kulturne provenijencije, ali i ličnih i porodičnih zbirki, čime je arhivski fundus Arhiva postao znatno raznovrsniji i bogatiji.

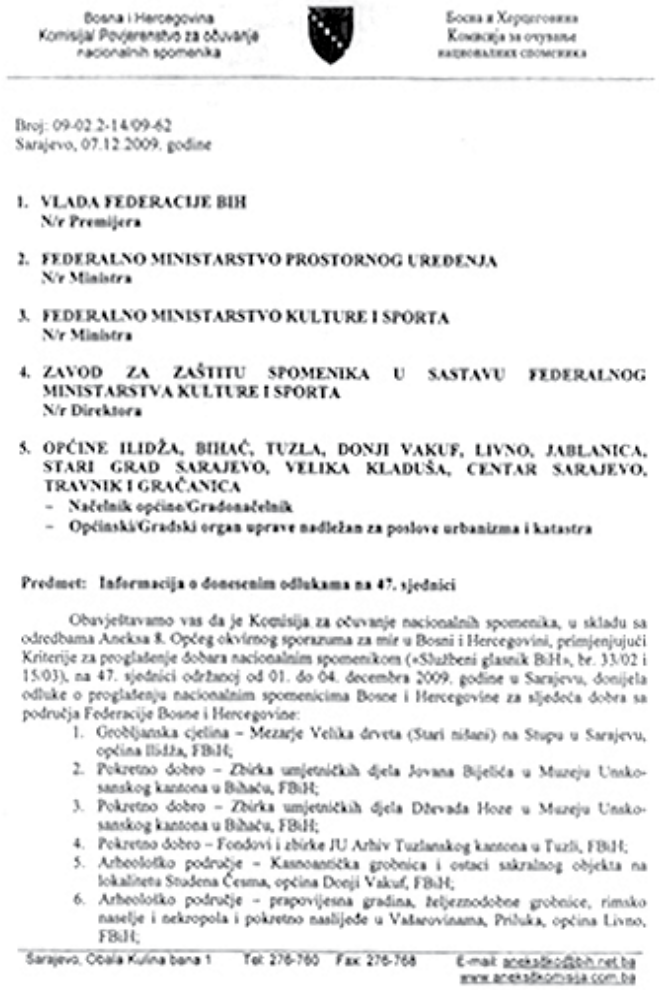

Bosna i Hercegovina
Komisija/ Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika

Босна и Херцеговина
Комисија за очување национ. споменика

Broj: 09-02.2-14/09-62
Sarajevo, 07.12.2009. godine

1. **VLADA FEDERACIJE BIH**
   N/r Premijera
2. **FEDERALNO MINISTARSTVO PROSTORNOG UREĐENJA**
   N/r Ministra
3. **FEDERALNO MINISTARSTVO KULTURE I SPORTA**
   N/r Ministra
4. **ZAVOD ZA ZAŠTITU SPOMENIKA U SASTAVU FEDERALNOG MINISTARSTVA KULTURE I SPORTA**
   N/r Direktora
5. **OPĆINE ILIDŽA, BIHAĆ, TUZLA, DONJI VAKUF, LIVNO, JABLANICA, STARI GRAD SARAJEVO, VELIKA KLADUŠA, CENTAR SARAJEVO, TRAVNIK I GRAČANICA**
   - **Načelnik općine/Gradonačelnik**
   - **Općinski/Gradski organ uprave nadležan za poslove urbanizma i katastra**

Predmet: Informacija o donesenim odlukama na 47. sjednici

Obavještavamo vas da je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, u skladu sa odredbama Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, primjenjujući Kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenikom («Službeni glasnik BiH», br. 33/02 i 15/03), na 47. sjednici održanoj od 01. do 04. decembra 2009. godine u Sarajevu, donijela odluke o proglašenju nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine za sljedeća dobra sa područja Federacije Bosne i Hercegovine:

1. Grobljanska cjelina – Mezarje Velika drveta (Stari nišani) na Stupu u Sarajevu, općina Ilidža, FBiH;
2. Pokretno dobro – Zbirka umjetničkih djela Jovana Bijelića u Muzeju Unsko-sanskog kantona u Bihaću, FBiH;
3. Pokretno dobro – Zbirka umjetničkih djela Dževada Hoze u Muzeju Unsko-sanskog kantona u Bihaću, FBiH;
4. Pokretno dobro – Fondovi i zbirke JU Arhiv Tuzlanskog kantona u Tuzli, FBiH;
5. Arheološko područje – Kasnoantička grobnica i ostaci sakralnog objekta na lokalitetu Studena Česma, općina Donji Vakuf, FBiH;
6. Arheološko područje – prapovijesna gradina, željeznodobne grobnice, rimsko naselje i nekropola i pokretno nalijeđe u Vatarovinama, Priluka, općina Livno, FBiH;

Sarajevo, Obala Kulina bana 1 Tel: 276-760 Fax: 276-768 E-mail: anekadno@bih.net.ba www.anekadnomisija.com.ba

Obavještenje o odluci proglašenja fondova i zbirki Arhiva TK nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine

19 Riječ je o Pravilniku o primopredaji arhivske građe između Arhiva i imalaca i stvaralaca arhivske građe („Sl. novine Tuzlanskog kantona“, br. 9/03)

20 Dijelom kupovinom opreme od «TIM» Maribor, a dijelom dobijanjem opreme od strane Arhiva Štajerske iz Graca.

21 Pedeset godina Arhiva u Tuzli, str. 40.

22 Iz evidencija Arhiva Tuzlanskog kantona.

23 Arhiv je u tom smislu obezbijedio u nekadašnjoj kasarni «Dubrave» dodatni smještajni prostor, koji je vlastitim sredstvima i angažmanom radnika Arhiva adaptirao i učinio uslovnim. Isto tako, vlastitim sredstvima Arhiv je u ovom periodu nabavio adekvatnu arhivsku econom opremu u količini od 6.500 metara dužnih.

Treba istaći da najstarija arhivska građa u Arhivu potiče iz vremena osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, tačnije iz prve polovine 17. stoljeća. Ista je svrstana u Orijentalnoj zbirci, dobro je očuvana, djelimično je arhivistički obrađena i pripremljena za korištenje. Orijentalna zbirka sadrži vrijedne dokumente pisane na osmansko-turskom i arapskom jeziku. Riječ je o slijedećim vrstama dokumenata: fermani, berati, tapije, sidžili, vakufname, rješenja šerijatskih sudova, bujruldije, tapije, pisma, brošure i dr. U sastavu Orijentalne zbirke nalazi se jedan broj vrijednih rukopisa, a najstariji potiče iz sredine 16. stoljeća.

Osim Orijentalne zbirke Arhiv posjeduje desetine vrijednih arhivskih fondova i zbirki iz perioda austrougarske uprave (1878-1918), pisanih na bosanskom i njemačkom jeziku, kao i nekoliko vrijednih fondova međuratnog perioda i vremena Drugog svjetskog rata, koji se odnose na rad organa uprave, sudstva, privrede, školstva i kulture. Najbrojniji i najkompletniji arhivski fondovi i zbirke potiču iz socijalističke izgradnje (1945.-1990.) i riječ je o arhivskoj građi organa vlasti, građa privrednih subjekata, obrazovnih i kulturnih ustanova, te građa društveno-političkih organizacija koje su egzistirale u ovom periodu.[24]

Veoma vrijedna je i Fotografska zbirka koja broji više od 65.000 fotografija, ista se svakodnevno dopunjuje. Fotografije datiraju s kraja osmanske uprave u Bosni pa sve do današnjih dana. Važno je istaći da su 34 fonda i zbirke i 173 stare reliktne knjige Arhiva Tuzlanskog kantona proglašene nacionalnim spomenikom kulture u Bosni i Hercegovini[25]. Jedan broj ovih fondova je zaštićen na način da je izvršeno njihovo mikrofilmiranje i digitalizacija.[26]

Po prijemu u Arhiv, pristupa se arhivističkom sređivanju i obradi preuzetih arhivskih fondova i zbirki. U ovisnosti od registraturne sređenosti arhivskog fonda ovisi postupak i tok sređivanja. Ranije preuzeti fondovi uglavnom su bili nesređeni, tako da je njihova obrada bila vrlo složena, kako sa aspekta utroška vremena, tako i zbog potrebe uvođenja novog arhivističkog rada u spisima fonda. Usljed malog broja arhivskih zaposlenika ovi poslovi su često u zaostatku u odnosu na potrebe Arhiva. Međutim, i pored svih poteškoća, Arhiv je uspio arhivistički obraditi i srediti značajan broj preuzetih fondova i zbirki. Oni koji nisu prošli fazu obrade i sređivanja učinjeni su pristupačnim za korištenje. Da se ovakva praksa Arhiva pokazala dobrom najbolje pokazuje broj korisnika koji se iz dana u dan povećava, kao i broj pozitivno riješenih njihovih zahtjeva.[27]

No, određeni problemi na ovom planu su evidentni, a posebno oni koji se odnose na necjelovitost arhivskih fondova i zbirki. Po tom pitanju, Arhiv već duži niz godina vodi aktivnosti na zanavljanju istih, pri čemu su postignuti značajni rezultati. Tako da se i na ovaj način svakodnevno zanavlja i obogaćuje ukupni fundus Arhiva, što je u dobroj mjeri imalo uticaja na njegovu korisničku funkciju.

Ono što je opća karakteristika arhivskih fondova i zbirki Arhiva jeste da u njihovim strukturama dominira arhivska građa javnog karaktera, dok je znatno manje zastupljena arhivska građa privatnog karaktera i građa vjerskih institucija. U posljednje vrijeme učinjeni su određeni pomaci na poboljšanju ovakvog stanja, a tome su između ostalog doprinijele odredbe novog arhivskog zakonodavstva.

Arhiv također, vidnu pažnju poklanja i pitanju tehničko-tehnološke zaštite arhivske građe. Osim redovne deratizacije provode se i druge zaštitne mjere poput svakodnevnog provjetravanja arhivskih depoa, stavljanja u funkciju mašine za oprašivanje arhivske građe i isušivača zraka, te održavanja zakonom propisane temperature i vlažnosti u arhivskim prostorijama. No, svakako najvažniji posao na planu tehničko-tehnološke zaštite je već pomenuto mikrofilmiranje i digitalizacija arhivskih fondova i zbirki, što je pored bolje zaštite doprinijelo i efikasnijem korištenju arhivske građe u naučne, kulturne i upravne svrhe.

Arhiv u Tuzli je posebno značajne rezultate postigao u segmentu kulturno-obrazovne djelatnosti. Otvaranje prema korisnicima i društvu u cjelini u posljednje vrijeme pokazalo se kao neizbježan i nužan čin. Zahvaljujući uticaju informacijskih tehnologija na razvoj arhivistike, arhivi su postali dinamični kulturni centri, kao sastavni dio informacionih sistema radi pružanja usluga širem krugu korisnika u ostvarivanju njihovih ljudskih i građanskih prava. Stoga se smatra da demokratizacija društvenih odnosa nije moguća bez otvaranja arhiva prema javnosti, a putem predstavljanja arhivskih sadržaja i arhivske građe, te uspostavljanja uskih uzajamnih odnosa sa konzumatorima kulturno-obrazovnih sadržaja. Arhiv u Tuzli se rano počeo baviti postavkama arhivskih izložbi. U prvim godinama rada ustanove

24 Pedeset godina Arhiva u Tuzli, str. 42.

25 Državna komisija Bosne i Hercegovinu je na sjednici od 7.decembra 2009. godine proglasila 34 fonda i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.

26 Arhiv je u tri navrata pristupio mikrofilmovanju i digitalizaciji arhivski fondova i zbirki proglašenih nacionalnim spomenikom kulture Bosne i Hercegovine. Dosada je mikrofilmirano i digitalizirano oko deset miliona dokumenta. Isto je urađeno u skladu sa međunarodnim standardima i normama.

27 Godišnje Arhiv u svrhu korištenja arhivskih fondova i zbirki posjeti nekoliko hiljada korisnika, sa trendom stalnog povećanja,a što je rezultat povećanog broja preuzetih fondova i zbirki u Arhiv.

izložbe su se priređivale povremeno, obično u povodu obilježavanja značajnijih datuma iz naše prošlosti. Od 1984. godine Arhiv se intenzivnije bavi priređivanjem izložbi. Sve do 1995. godine priređivala se po jedna izložba godišnje. Tako da se u tom periodu priredilo nekoliko zanimljivih i sadržajnih izložbi vezanih za važne događaje iz naše prošlosti, te onih vezanih za predstavljanje vrijednosti arhivskih fondova i zbirki Arhiva. Izložbe su uglavnom pratili prigodni katalozi i plakati.[28]

Ovom vidu kulturnog sadržaja, Arhiv je posvetio značajnu pažnju u poslednjih desetak godina, kada ovi sadržaji postaju sve prisutniji u godišnjim planovima i programima rada Arhiva, na način da su se priređivale dvije ili tri izložbe godišnje. Ono što je novina jeste da su izložbe kao vrijedni kulturni sadržaji Arhiva priređivane ne samo na području Tuzlanskog kantona, već i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine,[29] pa i inozemstva.[30] Jedan broj ovakvih vrsta kulturnih sadržaja Arhiv je priređivao i u saradnji sa arhivima u Bosni i Hercegovini[31] i inozemstvu.[32] Ono što posebno karakteriše sve izložbe koje je realizovao Arhiv u posljednjih desetak godina jeste iskazan veliki interes šire kulturne javnosti za iste, što potvrđuje izuzetno dobra posjećenost istih, te njihovo medijsko predstavljanje.

Značajnu pažnju u svom radu, Arhiv je poklanjao prigodnim predavanjima organiziranim za širu društvenu javnost. Ovi sadržaji priređivani su u povodu važnih datuma iz prošlosti, a na način da se posjetiocima ispriča zanimljiv sadržaj o važnom historijskom događaju na osnovu arhivskih dokumenata, a s ciljem da se široj javnosti ukaže na značaj arhivske građe kao nezamjenljivog pisanog kulturno-historijskog naslijeđa. U posljednjih nekoliko godina Arhiv je intenzivirao saradnju sa osnovnim i srednjim školama, pri čemu se isti uz prigodno predavanje bliže upoznaju sa Arhivom i vrijednostima koje Arhiv posjeduje. Godišnje se upriliči tridesetak ovakvih posjeta. Vrijedna pažnje također, je i saradnja sa studentima Odsjeka historije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, koji dio praktične nastave iz predmeta Arhivistika i Arhivska praksa obavljaju u Arhivu.

Arhiv je ostvario i dobru saradnju sa medijima, kako elektronskim tako i printanim, uvažavajuči pri tome plan i potrebe i Arhiva i medija. Mediji su najčešće u Arhivu tražili izvore za svoje serijske sadržaje: novinski feljtoni, radio i TV emisije. Arhiv je, pak, u tome vidio mogućnost da prezentuje arhivsku građu, doprinoseći tako boljem spoznavanju značaja Arhiva i arhivske djelatnosti za društvo i državu.[33] Na ovaj način realizovan je značajan broj radio i TV emisija, kao što su: Hod vjekova, Saga o gradu, Putokaz, Od Kulina bana do današnjih dana, Kulturni mozaik i dr. U realizaciji ovih sadržaja učestvovali su skoro svi stručni radnici Arhiva. Sa medijima je ostvarena dobra saradnja i u povodu održavanja značajnih sadržaja Arhiva, a u smislu da su mediji pratili ove sadržaje, kao i konferencije za štampu posvećene istim.

U svom dugogodišnjem radu Arhiv je značajnu pažnju poklanjao naučno-istraživačkom radu, iako za to veoma često nisu postojali optimalni uslovi. Posebna pažnja posvećena je jednom broju stručno-arhivističkih i naučno-istraživačkih sadržaja. Tako su stručni zaposlenici Arhiva uzeli učešća u izradi edicija, monografija i drugih publikacija. Poseban doprinos stručnih zaposlenika Arhiva ogleda se u pripremi arhivske građe za potrebe historijske nauke, te u rasvjetljavanju naučne istine o važnim događajima iz prošlosti šireg tuzlanskog područja, uzimajući učešća u brojnim okruglim stolovima, simpozijumima, savjetovanjima i sl. Zahvaljujući tim aktivnostima nastali su zanimljivi pregledi izvora, te zbornici građe, koja je uglavnom pohranjena u fondovima i zbirkama Arhiva.

U saradnji sa saradnicima i korisnicima arhivske građe, Arhiv je učestvovao u pripremi i izdavanju zanimljivih historigrafskih i arhivističkih publikacija. Ovi poslovi su intenzivirani u periodu nakon 1995. godine, od kada je publikovano više desetina publikacija.[34] Naučno-istraživački rad predstavljao je važan

28 Pedeset godina Arhiva u Tuzli, str. 48.

29 Arhiv je neke svoje izložbe predstavio u dvadesetak bosanskohercegovačkih gradova, a između ostali i u Sarajevu, Mostaru, Srebrenici, Velikoj Kladuši, Gradačcu, Gračanici i drugim gradovima.

30 U okviru dugogodišnje uspješne saradnje sa Zgodovinskim arhivom Celje i Arhivom iz Ptuja u saradnji sa Historijskim arhivom Sarajevo priređena je 2010.godine izložba Holokaust-genocid, ova izložba predstavljena je i u Inzbruku (Austrija) 2009. godine.

31 Zajedničku izložbu na temu: Arhivsko blago arhiva u Bosni i Hercegovini priredili su arhivi Bosne i Hercegovine, a u povodu Dana arhiva i arhivske službe Bosne i Hercegovine 12, decembra 2010. godine. Isto tako u nekoliko navrata Arhiv u Tuzli priređivao je zajedničke izložbe sa Historijskim arhivom u Sarajevu i Arhivom Unsko-Sanskog kantona.

32 Arhiv u Tuzli na ovom planu sarađivao je sa Zemaljskim arhivom Štajerske iz Graca (Republika Austrija), Državnim arhivom iz Osijeka (Republika Hrvatska) i Zgodovinskim arhivom iz Ptuja (Republika Slovenija).

33 Pedeset godina Arhiva u Tuzli, str. 56.

34 Između ostalog u izdanju Arhiva pripremljene su slijedeće publikacije: Arhivistika u teoriji i praksi (autor: Azem Kožar), Tuzla 1995, Tuzla u osmansko doba (autor: Džemal Ćilimković), Tuzla 1996, Izvori za historiju srednjovjekovne bosanke države (autor: Salih Jalimam), Tuzla 1997, Narodna uzdanica u društvenom i kulturnom životu muslimana Bosne i Hercegovine (autor: Ismail Hađžiahmetović), Tuzla 1998, Pomoćne historijske nauke (autori: Azem Kožar, Ivan Balta), Tuzla 2003, Pomoćne historijske nauke i arhivistika (autori: Azem Kožar, Ivan Balta), Tuzla 2004, Pedeset godina Arhiva u Tuzli 1954.-

segment rada Arhiva u Tuzli, posebno u posljednjih petnaestak godina, što najbolje pokazuje nekoliko stotina objavljenih stručnih i naučnih radova u referentnim domaćim i stranim časopisima.[35]

Veoma zapaženo učešće radnici arhiva su imali na brojnim arhivskim skupovima u zemlji i inozemstvu (kongresi, simpoziji, okrugli stolovi, savjetovanja), gdje su prigodnim saopćenjima dali značajan doprinos brojnim stručnim skupovima.

Uviđajući potrebe za bržim razvojem i unapređenjem arhivske struke i nauke u Bosni i Hercegovini, Arhiv u Tuzli i Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine - ogranak Tuzla, pokrenuli su 1998. godine projekt pod nazivom Arhivska praksa. Projekt je oblikovan kao međunarodni skup, koji se realizuje kao arhivsko savjetovanje s međunarodnim učešćem, sa kojeg se prilozi štampaju u istoimenom časopisu.[36]

Na planu realizacije zacrtanih ciljeva, u periodu od 1998. do 2012. godine održano je ukupno 15 savjetovanja i objavljeno isto toliko brojeva časopisa Arhivska praksa. U navedenih petnaest brojeva časopisa na više od 6.000 stranica teksta, objavljena su 633 članka od strane nekoliko stotina autora iz više evropskih država: Austrija, Albanija, Bosna i Hercegovina, Italija, Mađarska, Makedonija, Hrvatska, Crna Gora, Rusija, Srbija, Slovačka, Slovenija, Švicarska, Ukrajna, i Turska.[37] Radovi objavljeni u časopisu, po broju i strukturi, predstavljaju veoma vrijedno i sadržajno arhivističko, historiografsko i informatičko štivo, koje je dalo doprinosa razvoju arhivistike i historijske nauke ne samo na širem tuzlanskom području i području Bosne i Hercegovine, nego i šireg okruženja. Ovaj projekt Arhiva je međunarodnog karaktera, kako po sadržajima, koji su objavljeni u časopisu, tako i po uređivačkoj i redaktorskoj politici, jer skoro polovinu stručnih radova čine radovi kolega iz inozemstva. [38]

U sklopu Arhiva od samog početka njegovoga rada egzistira specijalizirana biblioteka, zatvorenoga tipa u kojoj se knjige mogu koristiti samo u okviru arhivske čitaonice. Bibliotečki fond Arhiva je za ovu vrstu biblioteka veoma značajan i iznosi više od 18.000 bibliotečkih jedinica. Riječ je o prevashodno stručnoj literaturi (knjige i periodika) iz oblasti arhivistike i historije, ali i iz drugih naučnih disciplina. Interes za bibliotečkim fondom Arhiva pokazan je od samog osnivanja biblioteke, a posebno je taj interes intenziviran u posljednjih desetak godina, kada čitaonicu biblioteke godišnje posjećuje nekoliko hiljada korisnika.[39]

Riječ je o vrijednoj literaturi poput: enciklopedija, rječnika, leksikona, studija i monografija štampanih na više svjetskih jezika. Ono što posebno čini vrijednim bibliotečki fond jesu rijetke vrijedne knjige, a njih 173 je proglašeno nacionalnim spomenikom kulture Bosne i Hercegovine. Knjige historijskog karaktera potiču iz različitih vremenskih perioda, a dominiraju knjige iz novijih historijskih perioda. Značajan dio bibliotečkog fonda odnosi se na publikacije arhivističke provenijencije. Ovdje se radi o iznimno važnoj stručnoj literaturi, više stranog porijekla, nego domaćeg. Ista je od izuzetne važnosti za permanentno educiranje arhivskih kadrova, kako u arhivu tako i van njega i razvoj arhivske struke.

Biblioteka Arhiva je bogata i periodikom. Raspolaže sa više od 220 naslova historijske i arhivističke strukture, poput časopisa, listova, zbornika radova, statističkih godišnjaka, te službenih glasila raznih nivoa vlasti. Posebna vrijednost odnosi se na štampu koja datira počev od druge polovine 19. stoljeća, pa sve do danas.

Jedan broj ovih publikacija ima posebnu vrijednost poput: Glasnika Zemaljskog muzeja Sarajevo, Naše starine, Godišnjak

2004. (grupa autora), Tuzla 2005, Arhivistika u teoriji i praksi, knj. 2 (autor: Azem Kožar), Tuzla 2005, Mogu li se još spasiti? Konzervacija i restauracija pisanog blaga (grupa autora), Grac, Sarajevo, Tuzla 2005., Tuzlanske historijske minijature, (autor: mr. Šefkija Mutevelić), Tuzla 2005, Deset godina časopisa Arhivska praksa 1998.-2007. (autor: Izet Šabotić), Tuzla 2007, Oblasni narodni odbor Tuzla (OBNOT), 1949-1952: sumarno analitički iventar (autor: Nermana Hodžić), Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil 1641-1833. (autor: dr. Tufan Günduz), Tuzla 2008, Popis bijeljinskog kadiluka, mulkovna dobra,. (autor: mr. Kemal Nurkić), Tuzla 2009, Salih Safvet Bašić - jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini (autor: dr. Genc Osman Genčer), Tuzla 2009, Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre (autori: Nihad i Suad Buljugić), Tuzla 2010, Nemiri mira (autor: Zlatko Dukić) 2010, Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću, (autor: Azem kožar), Tuzla 2010., Tapu zabit defter Gradačac-Defter nekretnina Gradačac iz 1875. (autori: Kemal Nurkić i Izet Šabotić), Tuzla 2011, Arhivistika u teoriji i praksi, knj. 3 (autor: Azem Kožar), Tuzla 2011, Stari nišani u Vukovijama (autor: Sejfulah Imamović), Tuzla 2011. Vodić kroz fondove i zbirke arhiva Tuzlanskog kantona, (autori: dr. Izet Šabotić, Nermana Hodžić, Selma Isić), Tuzla 2012, Časopis Arhivska praksa-doprinos razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini, (autor: Izet Šabotić),Tuzla 2012,

35 Vidjeti Izet Šabotič, Naučno-istraživačka komponenta arhivske djelatnosti-iskustvo Arhiva Tuzlanskog kantona, Zbornik Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Maribor 2010, str. 165-173.

36 Pedest godina Arhiva u Tuzli, str. 60.

37 Vidjeti više u. Izet Šabotić, Časopis Arhivska praksa (1998.-2012.)-doprinos razvoju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini (u povodu petnaest godina izlaženja).,Tuzla 2012.

38 U povodu desetog jubilarnog broja časopisa urađena je publikacija Deset godina časopisa „Arhivska praksa“ archival practice (1998-2007), Tuzla 2007, čiji je autor Izet Šabotić.

39 U 2011. godini čitaonicu biblioteke posjetilo je više od 3.500 korisnika, i to: učenici, studenti, magistranti, doktoranti, naučni, javni i kulturni radnici

Društva historičara Bosne i Hercegovine, Prilozi instituta za historiju Sarajevo, Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine Sarajevo, Radovi Filozofskog fakulteta Sarajevo, Jugoslovenski istorijski časopis, Privredni pregled, Pregled, Historijski zapisi, Historijski vjesnik i dr. Od arhivističkih časopisa Arhiv posjeduje: Arhivist, Arhivski vjesnik, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Arhivski zapisi, Atlanti, Sodobni arhivi, Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Viri, Vjeter, Vjesnik povijesnog arhiva Rijeka.

Arhiv posjeduje veoma vrijedne listove i druga periodična izdanja (kalendare i sl.) kulturno-prosvjetnih društava (Gajret, Prosvjeta, Napredak, Narodna uzdanica i dr.). Svakako vrijedno je istaći i dnevne i periodične listove poput: Oslobođenja, Fronta slobode, Borbe, Politike, Komunista, Zmaja od Bosne, Odjeka, Ljiljana, Slobodne Bosne, Dana, Dnevnog avaza, Sana, Tuzlanskog lista i dr.)[40] Najveći dio ovih listova je propisno ukoričen, zaštićen i daje se na upotrebu korisnicima biblioteke, a jedan dio je digitaliziran.

I pored ne baš najboljih uslova arhivska biblioteka je veoma funkcionalna i istu permanentno koriste brojni istraživači iz zemlje i inozemstva, veliki broj univerzitetskih profesora, te studenata, postdiplomaca, doktoranata i drugih korisnika.

U svom dugogodišnjem radu Arhiv je značajnu pažnju poklanjao saradnji s brojnim arhivima, arhivskim asocijacijama i drugim kulturnim ustanovama u Bosni i Hercegovini i širem okruženju. Dugo vremena, a posebno do 1992. godine veoma uspješna saradnja ostvarivala se sa Arhivom Bosne i Hercegovine, dok je isti imao status matične ustanove. Zahvaljujući takvoj saradnji realiziran je značajan broj stručnih i naučnih projekata, poput pripreme izdanja: Izvori za istoriju KPJ/SKJ; Arhivski fondovi i zbirke, te organizacija zajedničkih savjetovanja, seminara i drugih stručnih sadržaja. Također, i sa drugim arhivima saradnja na stručnom planu bila je jako izražena. U ranijim periodima nešto intenzivnija saradnja bila je ostvarena sa Arhivom iz Banjaluke, a u novije vrijeme sa Historijskim arhivom iz Sarajeva, prilikom čega je realizovano nekoliko značajnih stručnih projekata. Na poseban način ostvarivana je saradnja preko zajedničkih tijela i asocijacija poput Arhivskog savjeta Bosne i Hercegovine,[41] te posebno preko Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine,[42] Redakcije časopisa Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine.[43] Društvo i Glasnik su imali posebnog uticaja na ukupan razvoj arhivske struke u Bosni i Hercegovini. Zaposlenici Arhiva u Tuzli na tom planu su dali nesebičan doprinos u organizaciji brojnih stručnih savjetovanja, te u publikovanju Glasnika arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Arhiv u Tuzli je u nekoliko navrata bio domaćin savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, a vrijedno je posebno istaći dva poslijeratna savjetovanja, prvo održano na Zlači 5. i 6. septembra 1996. godine i drugo održano 7. i 8. maja 2010. godine na jezeru Modrac kod Lukavca. Isto tako, stručni radnici Arhiva dali su veliki doprinos u objavljivanju Glasnika, kao autori radova, urednici, sekretari i članovi Redakcije.

Vidna saradnja ostvarena je i sa Društvom arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona (DAZ TK), koje egzistira od 1998. godine, prvo kao Ogranak Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, a od 2002. godine, kao samostalna stručna asocijacija. Arhiv i DAZ TK zajednički artikulišu sva važna pitanja vezana za arhivsku teoriju i praksu, posebno kroz projekt Arhivska praksa. Zajednički se dosada realizovalo nekoliko zanimljivih stručnih i kulturnih sadržaja.[44] Saradnja je ostvarivana i sa arhivima bivše zajedničke države. Ta saradnja se uglavnom realizovala putem Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Zahvaljujući tome, Arhiv je 1987. godine bio domaćin savjetovanja arhivskih radnika Jugoslavije, što je svakako bilo priznanje Arhivu u Tuzli.

Posebno plodna saradnja ostvarivana je sa kulturnim i naučnim ustanovama iz Tuzle kao što su: Muzej istočne Bosne, Narodna i univerzitetska biblioteka "Derviš Sušić", Zavod za

40 Pedeset godina Arhiva u Tuzli, str. 64.

41 Arhivski savjet Bosne i Hercegovine egzistirao je od 1959. do 1976. godine, kao stručni organ, imao je značajne nadležnosti i ulogu u kreiranju poslova zaštite arhivske građe i uspostave valjane mreže arhivskih ustanova.

42 Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine osnovano je 1954. godine i pod tim nazivom egzistiraće sve do 2003. godine, kada će biti preimenovano u Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine.

43 Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine izlazi od 1961.godine, sa određenim prekidima, kao godišnjak. Do kraja 2011. godine izašlo je ukupno 41 broj časopisa.

44 Do kraja 2011. godine Arhiv TK i DAZ TK su realizovali nekoliko značajnih kulturnih i stručnih sadržaja, poput: okruglih stolova: Dostupnost informacija: zakonski okvir i stvarna praksa – ljudska i građansa prava (Tuzla 2007), Zaštita industrijskog naslijeđa (Tuzla 2008), Fotografska građa-historiografska i umjetnička vrijednost (Tuzla 2009) Naučno i stručno djelo Šabana Hodžića (Tuzla 2010), Zaštita i značaj porodičnih i ličnih arhivskih fondova i zbirki (Tuzla 2011). Izložbi: Fotografijom protiv zaborava (Tuzla 2008), Industrijsko naslijeđe – treba li nam ? (Tuzla 2008), Nuraga Softić-Put umjetnika, (Tuzla 2011), Izložba starih razglednica „Pozdrav iz Doljnje Tuzle (Tuzla 2011), strčne manifestacije: Otvorena vrata arhiva (Tuzla 2009, 2010, 2011, 2012), radionica „Informatizacija arhiva" (Tuzla 2011) u saradnji sa: ICARUS (Beč), Arhivom Tuzlanskog kantona, Arhivističkim udruženjem Bosne i Hercegovine i niz drugih stručnih i kulturnih sadržaja..

Sa Savjetovanja »Arhivska praksa« 2011. u Tuzli

zaštitu prirodnog i kulturnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Bosanski kulturni centar Tuzla, te sa kulturnim društvima Preporod, Napredak i Prosvjeta. Saradnja se manifestovala putem organiziranja zajedničkih stručnih i kulturnih sadržaja.[45]

Međunarodna međuarhivska saradnja imala je posebnu važnost u radu Arhiva u proteklom periodu. Do 1992. godine, Arhiv je intenzivnu saradnju ostvarivao sa Arhivom"Srem" iz Sremske Mitrovice i Arhivom Slavonije iz Osijeka, te Pokrajinskim arhivom iz Maribora. Od 1995. godine, Arhiv intenzivno sarađuje sa brojnim inostranim arhivima, a posebno sa Pokrajinskim arhivom Maribor, Arhivom Republike Slovenije, regionalnim arhivima u Celju, Ptuju i Kopru, sa Hrvatskim državnim arhivom, Državnim arhivom Zagreb, Državnim arhivom Osijek, Državnim arhivom Dubrovnik, sa Istorijskim arhivom Subotica, Istorijskim arhivom Užice, Arhivom "Ras" iz Novog Pazara, Arhivom Novi Sad, Državnim arhivom Crne Gore, Odjeljenjem Kotor, Arhivom Kosova, sa Arhivom Štajerske iz Graca, Zemaljskim arhivom iz Beča, sa Bundes arhivom u Koblencu, Arhivom u Nirnbergu (Njemačka), sa Katalonskim arhivom iz Španije, sa Arhivom u Trstu (Italija), Arhivom iz Pečuha (Mađarska), te sa Osmanskim arhivom iz Republike Turske.

Arhiv je ostvario izuzetno plodnu saradnju i sa Međunarodnim institutom arhivskih znanosti Trst-Maribor, čiji predstavnici u kontinuitetu uzimaju aktivno učešće u sadržajima koje organizira ova institucija. Stručni zaposlenici Arhiva su uzeli učešća u brojnim stručnim i naučnim skupovima u više evropskih i drugih zemalja, poput: 71. i 74. njemačkog arhivskog dana, 29. austrijskog arhivskog dana, zatim 22. mađarskog arhivskog dana, 2. i 3. Kongresu arhivista Hrvatske, 15. međunarodnom kongresu arhivista (Beč 2004), 16. međunarodnom kongresu arhivista (Kuala Lumpur 2008), te na više međunarodnih arhivskih skupova u Republici Sloveniji, Hrvatskoj, Italiji, Mađarskoj, Austriji, Srbiji i dr. Svoje aktivnosti na međunarodnoj razini Arhiv je znatno intenzivirao u posljednjih nekoliko godina, što pokazuju brojne konkretne aktivnosti stručnih zaposlenika Arhiva, te učlanjenje Arhiva 2010. godine u «C» kategoriju ICA-e (Međunarodno arhivsko vijeće sa sjedištem u Parizu) i ICARUS (sa sjedištem u Beču). Sve je to dalo dodatni impuls u razvoju Arhiva i svrstavanju istog u respektabilnu arhivsku ustanovu u regionu.

45 Između ostalih vrijedno je pomenuti stručne i kulturne sadržaje poput skupova «Rat i kultura» (1993), «Zaštita bibliotečke građe» (1997), te izložbe «Tuzla kroz vjekove» (2003).

Umjesto zaključka

Treba reći, da Arhiv Tuzlanskog kantona danas predstavlja pravu riznicu pisanog kulturnog naslijeđa. Samo u posljednjih desetak godina količina arhivske građe i broj arhivskih fondova je višestruko povećan. Sve je veći broj obrađenih i za korisnike pripremljenih arhivskih fondova i zbirki. To je doprinijelo da se iz dana u dan povećava broj korisnika. Na planu zaštite urađeni su dodatni napori te su 34 fonda i zbirke proglašene nacionalnim spomenikom kulture Bosne i Hercegovine mikrofilmirano i digitalizirano. Pojačane su aktivnosti na planu publikovanja, tako da je u posljednjih desetak godina publikovano tridesetak publikacija. Arhiv uspješno realizira program edukacije arhivskog kadra i promovira arhivsku struku putem projekta Arhivska praksa. Na tom planu ostvarena je izuzetno široka i plodna saradnja sa brojnim arhivskim ustanovama i institucijama na međunarodnoj razini.

Rezultati Arhiva u Tuzli zapaženi su kako od strane struke, tako i od šire društvene zajednice. To potvrđuju brojna domaća i međunarodna priznanja. Dostignuti stepen razvoja u Arhivu, uz adekvatniju podršku šire društvene sredine, daje mogućnost za dalje stručno, organizaciono i tehničko jačanje ove ustanove i izrastanje iste u stabilnu i funkcionalnu ustanovu spremnu da odgovori širokom spektru složenih stručnih i naučnih zahtjeva, koji su rezultat dinamičnosti u oblasti arhivistike. U ovisnosti od pružene podrške društvene zajednice ovisiće i dalja budućnost ove ustanove, za koju hoćemo da vjerujemo da će biti izvjesna i svijetla.

SUMMARY

Therefore we can say that the Archives Canton today is a veritable treasury of written cultural heritage. Only in the last ten years, the amount of archival material and the number of archives has increased manifold. An increasing number of processed and prepared for users of archives and collections. This contributed to the day increases the number of users. The plan of care made the extra effort and a few funds and collections declared a national monument of culture of Bosnia and Herzegovina mikrofi lmirano and digitized. Have increased their activities in the fi eld of publishing, so that in the last decade, pub thirty publications. Archive successfully implemented a program of education and archival staff promotes archival profession through the project "Archival Practice." On this plan was very broad and fruitful cooperation with anumber of archival institutions and institutions at the international level.

Results Archive in Tuzla were noted by both the profession and the wider community. This is confi rmed by numerous national and international awards. The achieved level of development in the Archives, with adequate support to the wider social environment, the opportunity for further professional, organizational and technical strengthening of these institutions and the emergence of the same stable and functional institution ready to respond to a wide range of complex technical and scientifi c applications, which are the result of the dynamism in the fi eld archival. Depending on their support of the community and further will depend the future of this institution, which we believe to be certain.

Dr Miroslav NOVAK
Pokrajinski arhiv Maribor
Slovenija

UDK: 930.25(497.4)"1932/2012"

80 let delovanja Pokrajinskega arhiva Maribor

Leta 1164 je bil izveden na pristojnem območju Pokrajinskega arhiva Maribor prvi znan upravni postopek, ki je neposredno vplival na izdelavo konkretnega dokumenta z javno veljavo. Pergamentna listina iz tega časa namreč izpričuje najstarejšo omembo mariborskega gradu, hkrati pa je to najstarejši ohranjeni pisni dokument, ki je nastal na obravnavanem območju. Tako je tradicija zbiranja, ohranjanja in varovanja arhivskega gradiva skoraj 770 let starejša kot sama arhivska institucija. Ta je svoje prave materialne in strokovne osnove dobila šele v drugi polovici 19. stoletja, ki jih predstavlja pomembno in dragoceno arhivsko gradivo Lavantinske škofije. Konkretne potrebe in hkrati s tem tudi želje po ohranjanju kulturne dediščine, še posebej arhivskega gradiva, je nato mogoče slediti skozi kratko obdobje delovanja Lavantinskega škofijskega muzeja, ki je bil ustanovljen leta 1896 ter leta 1902 ustanovljenega nemškega Muzejskega društva.

Leta 1903 so slovenski izobraženci v Mariboru ustanovili Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko. V tem okviru so začeli zbirati arhivsko gradivo privatne provenience - predvsem zapuščine štajerskih kulturnih delavcev. Leta 1909 so sklenili, da bodo arhivsko gradivo tudi publicirali. Začete aktivnosti je močno omejila I. svetovna vojna, nič pa ni bilo bolje niti v prvih letih po vojni. Kljub temu, da se je želja in potreba po ustanovitvi javnega arhiva v Mariboru pojavila kmalu po ustanovitvi društva, je bilo to mogoče formalno uresničiti šele leta 1929. Vendar takrat arhivska ustanova še ni začela delovati. Potrebno je bilo počakati še nekaj let. Kot dejanski začetek delovanja arhivske ustanove moremo šteti leta 1933, ko so sprejeli Poslovnik Banovinskega arhiva v Mariboru. Njegovo delovno območje je po takratnem poslovniku obsegalo vso bivšo Slovensko Štajersko, jugoslovanski del Koroške in Prekmurje.

Leta 1941, ko je arhiv prenehal obstajati kot samostojna ustanova, so ga kot oddelek priključili Mariborskemu muzeju. Njegove strokovne aktivnosti pa so skoraj ugasnile.

Kot samostojna arhivska kulturna ustanova je bil arhiv obnovljen šele v začetku l. 1952 z nazivom Državni arhiv LRS - podružnica Maribor. Leta 1963 je mariborski arhiv s statutom dobil svoj današnji naziv Pokrajinski arhiv Maribor in še danes pristojno območje. To obsega območja naslednjih upravnih enot: Dravograd, Gornja Radgona, Lenart, Lendava, Ljutomer, Maribor, Murska Sobota, Pesnica, Radlje ob Dravi, Ravne na Koroškem, Ruše, Slovenj Gradec in Slovenska Bistrica.

V Pokrajinskem arhivu Maribor hranijo pergamentne listine, ki so nastale med leti 1246 in 1865, tematsko zaokrožene zbirke arhivskih dokumentov, dokumente zemljiških posesti in veleposesti od 15. stol. ter samostanskih redovnih skupnosti od 17. stol., arhivsko gradivo upravnih uradov, sodišč, podjetij, denarnih ustanov, združenj, društev in različnih drugih institucij od srede 19. stol. Iz obdobja po II. svetovni vojni lahko v arhivu najdemo arhivsko gradivo okrožnih, okrajnih, občinskih, mestnih in krajevnih ljudskih odborov in drugih političnih, upravnih in sodnih organizacij oz. ustanov. Pomemben segment ohranjenega arhivskega gradiva predstavljajo osebni fondi in zbirke zgodovinarjev z območja Slovenske Štajerske, znanstvenikov, politikov, pisateljev, skladateljev in drugih. Celota ohranjenega gradiva v arhivskih skladiščih znaša približno 16.000 tm.

V arhivu izvajajo različne arhivske strokovne aktivnosti, ki vključujejo obdelavo, varovanje in hranjenje ter posredovanje vsebin arhivskega gradiva. Posebno pozornost posvečajo različnim raziskavam s področja arhivistike, zgodovinopisja, dokumentalistike in drugih družboslovnih ved, evidentiranju arhivskega gradiva doma in v tujini ter izobraževanju in osveščanju javnosti s posebnim poudarkom na varovanju in ohranjanju arhivskega gradiva.

Uporabo arhivskega gradiva za znanstveno-raziskovalne namene omogočajo izključno v čitalnici arhiva. Uporabniki morajo svoje raziskave predhodno najaviti po telefonu, pošti,

e-pošti, telefaksu ali osebno v čitalnici arhiva. Informacije o ohranjenem arhivskem gradivu posredujejo uporabnikom na različne načine. Še vedno najpomembnejši pripomoček za raziskovanje arhivskega gradiva na nivoju arhivskih fondov in zbirk v arhivih je Vodnik po fondih in zbirkah iz leta 2010. Na nižjih nivojih popisovanja pa so to popisi, inventarji, indeksi, informacijske kartice, delovodniki, kazala, različne zbirke podatkov itd. Kot informativna pomagala se pojavljajo tudi objave arhivskih virov v najrazličnejših klasičnih ali elektronskih oblikah.

V arhivski čitalnici imajo na razpolago 15 sedežev za obiskovalce, omogočajo pa tudi izdelovanje reprodukcij tistih dokumentov, ki so za to primerni. Od leta 2002 tam deluje tudi »e-točka«. Zadnjih nekaj let pa je podatke o ohranjenem arhivskem gradivu mogoče dobiti tudi preko specializirane aplikacije, ki je dostopna na spletnem naslovu www.siranet.si. V ozadju tega servisa se nahaja podatkovna zbirka, ki jo gradijo slovenski regionalni arhivi in trenutno obsega skoraj pol milijona zapisov popisnih enot, nekaj deset tisoč podatkov o lokacijah arhivskega gradiva v arhivskih skladiščih ter več kot sto tisoč informacijskih enot o tehnični opremi arhivskega gradiva. Celota podatkovne zbirke raste iz dneva v dan. Ob tem je potrebno poudariti, da vzajemno delo arhivistov slovenskih regionalnih arhivih temelji na skupnih normativnih podatkovnih strukturah oseb, družin, korporativnih teles, zemljepisnih imen, funkcij in predmetnih gesel.

Ob tem je raziskovalcem in uporabnikom arhivskega gradiva na voljo specialna knjižnica z več kot 15.000 inventariziranimi enotami s področja narodne, regionalne in lokalne zgodovine, arhivistike in drugih zgodovinskih pomožnih ved. Knjižnični katalog je javno dostopen preko slovenskega knjižničnega sistema COBISS (www.cobiss.si).

Na področju mednarodnega povezovanja je Pokrajinski arhiv Maribor razvil v zadnjih desetletjih dve osnovni smeri.

Prvo pogojujejo vsebinsko-raziskovalne danosti arhivskega gradiva, še posebej višjih upravnih, sodnih in drugih instanc, ki se nanašajo na pristojno območje, a originalnega arhivskega gradiva po načelu izvora ne morejo hraniti v Pokrajinskem arhivu Maribor. Prav zato je mariborski arhiv navezal dobre stike z vsemi sosednjimi arhivi, vključno z arhivi na Dunaju in v Budimpešti. Skupne akcije kot npr. izmenjave razstav, izdajanje in izmenjave publikacij, izmenjave strokovnih izkušenj, sodelovanja pri skupnih projektih, strokovnih srečanjih in drugih oblikah izobraževanja so bile realizirane tako z avstrijskimi, še posebej štajerskimi in koroškimi, hrvaškimi, bosansko-hercegovskimi kakor tudi madžarskimi kolegi. S slednjimi od leta 1991 organizirajo unikatne mednarodne arhivske raziskovalne tabore, na katerih dijaki in študenti pod vodstvom arhivistov evidentirajo in zbirajo gradivo po domačijah na slovensko-madžarskem obmejnem področju.

Drugo smer mednarodnega sodelovanja predstavljajo transferi znanj s področja arhivskih strokovno-tehničnih problemov. Že v drugi polovici sedemdesetih let so začeli s serijo vsakoletnih posvetovanj o strokovno-tehničnih vprašanjih v arhivih »Sodobni arhivi«. Te aktivnosti so vzpodbudile ustanovitev Arhivskega centra za strokovno-tehnična vprašanja pri Pokrajinskem arhivu Maribor, ki se je leta 1992 preimenoval v Mednarodni inštitut arhivskih znanosti in nato leta 2001 prešel pod Univerzo v Mariboru. V tem okviru je bilo organiziranih več posvetovanj, okroglih miz, izmenjav arhivskih strokovnih delavcev ter izdanih publikacij.

Mnogi uporabniki se takrat, ko poizvedujejo za dokumenti, s katerimi bi ščitili, uveljavljali ali dokazovali pravice v različnih postopkih, sploh prvič srečajo z arhivom kot institucijo. Njihovo število skozi celotno zgodovino niha, a se je v zadnjih letih povečalo od nekaj več kot tisoč na skoraj tri tisoč letno. Ob tradicionalnih uporabnikih arhivskega gradiva pa je potrebno dodati še tiste, ki poizvedujejo po podatkih s pomočjo SIRAnet vmesnika, ali pa so naši »prijatelji« s socialnih omrežjih kot je Facebook. Pomembna aktivnost mariborske arhivske institucije je tudi strokovno izobraževanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom. Na ta način so vzpostavili neposredne povezave med ustvarjalci in pristojno arhivsko institucijo.

Arhiv je že od začetka šestdesetih let začel prirejati tudi razstave arhivskega gradiva. Prvo so postavili leta 1958 v avli takratne Študijske knjižnice. Od leta 1983 arhivsko gradivo razstavljajo v lastnem razstavišču »Archivum«. V devetdesetih letih pa so usposobili še dodatni razstavni prostor z imenom »Had« ter »Per gradus«. V arhivu tako v poprečju organizirajo do 10 različnih razstav letno. Sodobna arhivska razstavna dejavnost mariborskega arhiva pa ni omejena zgolj na zato predvidene prostore, ampak skušajo arhivsko gradivo v skladu z možnostmi posredovati v primernih prostorih tako v domovini kot tudi v tujini.

V Pokrajinskem arhivu Maribor je močno razvita publicistična dejavnost. Njegovi delavci so doslej izdali štiri preglede fondov in zbirk ustanove; dva v okviru publikacij, katerih so bili predstavljeni vsi slovenski splošni arhivi (1965, 1984), tretji in četrti vodnik po fondih in zbirkah iz leta 1990 in 2010 pa kot samostojni publikaciji arhiva. Leta 1975 so začeli izdajati prvo serijsko publikacijo Gradivo za zgodovino Maribora. Od leta 1982 so začeli izdajati inventarje svojih fondov in zbirk, ob tem imajo še dve serijski publikaciji z naslovom Katalogi k raz-

stavam in Viri za gradbeno zgodovino. Publikacija z gradivom s Posvetovanj o strokovnih in tehničnih vprašanjih v arhivih je peta serijska publikacija mariborskega arhiva s 27 zvezki, kot šesta pa se pojavlja serija Atlanti z 11 zvezki, ki so namenjeni mednarodni strokovni javnosti. Od leta 2002 pa je vzpostavljena serija z naslovom Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja in jo do danes sestavlja 10 zvezkov.

Delavci pokrajinskega arhiva svoje prispevke objavljajo še v mnogih strokovnih, poljudnih in drugih publikacijah, časopisih, zbornikih s področja arhivistike, zgodovinopisja in informatike. Njihovi rezultati dela so dostopni preko knjižničnega informacijskega sistema COBISS.

Od leta 1991 opravljajo v arhivu tudi knjigoveško-restavratorsko dejavnost. Pri tem posvečajo posebno pozornost aktivnostim zaščite arhivskega gradiva ter izdelavi posebne opreme in popravilu vezanih arhivalij. Delavnica je opremljena z osnovnimi stroji in pripomočki, kot so škarje za lepenko, rezalni stroj, stiskalnice za papir, broširni stroj, napenjače, drobno knjigoveško orodje.

V Pokrajinskem arhivu Maribor je bil vzpostavljen oddelek za informatiko z namenom, da izvaja in zagotavlja računalniško-informacijske ter s tem povezane aktivnosti za podporo arhivskega strokovnega dela, izobraževanja in raziskovanja. Obstoječi arhivski informacijski sistem temelji na sodobni informacijski tehnologiji in je namenjen tako delavcem in uporabnikom arhivskega gradiva v arhivu, hkrati pa izvaja potrebne aktivnosti v zvezi z razvojem in vzdrževanjem vzajemne podatkovne zbirke slovenskih regionalnih arhivov SIRAnet.

Pokrajinski arhiv Maribor se je v osmih desetletjih delovanja razvil v razpoznavno arhivsko strokovno ustanovo v srednjeevropskem prostoru, ki vztrajno skrbi za strokovni razvoj svojih zaposlenih, vzpodbuja znanstveno raziskovalno delo za potrebe varovanja in ohranjanja ter zagotavljanja dostopnosti do arhivskega gradiva, za razvoj strokovnih aktivnosti pri ustvarjalcih, za mednarodno in publicistično ter promocijsko dejavnost. Vse to z enim samim namenom: razviti se v zaupanja vredno in dolgoročno stabilno arhivsko ustanovo, ki bo znala ohraniti arhivsko gradivo za prihodnost.

Zgrada Pokrajinskog arhiva Maribor

Дмитар БОГЕСКИ
Архив Скопје
Македонија

UDK: 930.25(497.7)"1952/2012"

Архивот на Скопје 1952 – 2012

Архивот на Скопје е основан пред шеесет години. Ова време не може да се споредува со староста на градот затоа што Скопје спаѓа меѓу најстарите градови на Балканот. Од мала и неразвиена населба, постепено прераснува во значаен центар. Но, напоредно со издигањето, градот доживува и морничави мигови. Не еднаш е оштетен и разурнат од природни стихии и војни. Опустошувањата оставаат неповратни последици во историско-споменичкото наследство, од кое архивската грађа најмногу страда. Од тие причини недостига за цели епохи. Овие вакууми уште повеќе беа продлабочени со безобзирното и неконтролирано изнесување на архивската грађа од земјата, од што најмногу страдаа пишуваните споменици од црквите и манастирите, кои се сметаат за зародишни центри на професионалните архивски организации.

Вистинскиот развој на архивската служба започна во 1951 година, кога беше донесен првиот Закон за архивите, односно Законот за државните архиви во НРМ. Врз основа на неговите одредби, во текот на истата година, основано е Архивското средиште во Скопје. Согледувајќи ја несомнената потреба од професионална организација за заштита на архивската грађа, Народниот одбор на град Скопје, неполна година по основањето на Средиштето, го формира Околискиот историски архив - Скопје на 14 февруари 1952 (а една година подоцна називот се менува во Историски архив - Скопје). Во диспозитивот на Решението за основање подвлечено е дека установата е формирана со задача да ја собира, обработува и чува архивската грађа што зборува за општествено-политичкиот, стопанскиот, културниот и друг живот на определеното подрачје.

Со основањето на Околискиот историски архив - Скопје беше решен само еден од клучните предуслови неопходен за правилно организирање заштита на архивската грађа, што автоматски наметна бројни прашања и проблеми. Меѓу нив, посериозни беа кадровските и просторните, чие решавање првите десет години се одвиваше побавно и несистематски. Позабележителен развој започна по катастрофалниот земјотрес во 1963 година, кога беа преземени сериозни чекори за целосно стабилизирање на архивската служба на подрачјето на градот Скопје. Така, Архивот на Скопје започна постапно да ја развива и усовршува својата дејност, со исклучива цел заштитата на архивската грађа да биде покачена на повисоко развојно ниво. Ваквата ориентација придонесе неговата стручна активност да биде значително продлабочена и проширена, особено во клучните насоки што ги сугерира и бара архивската теорија и пракса.

Архивот на Скопје, во најшироко значење на зборот, ја врши преку евидентирање, преземање, средување, обработување, публикување и стручно одржување. Напоредно со ова, архивот се грижи за правилното евидентирање, архивирање, средување и одбирање на архивската грађа во регистратурите. Исто така, проучува, истражува и применува соодветни астручни и научни методи што придонесуваат за натамошен развој и унапредување на архивската дејност; издава научно-информативни средства и друг вид публикации; врши истражувања во земјата и странство заради комплетирање на архивските фондови и збирки; ја популаризира архивската дејност преку изложби и предавања; услужува истражувачи и други лица што се заинтересирани за фактите содржани во архивската грађа и врши други работи што му се ставени во надлежност со Законот за архивска дејност и други прописи, со Статутот на Архивот.

Со законот за архивска грађа[1] Архивот на Скопје се трансформира во Подрачно одделение, како организациона единица на единствената управна организациј Архив на Македонија, без промени во територијалната надлежност.

1 Службен весник на СРМ бр.36/90.

Според Законот за организација и работа на органите на државната управа[2] Подрачното одделение Скопје продолжува да работи како Државен архив на Република Македонија - Одделение Скопје.

Архивот своите задачи ги реализира преку следните одделенија:

- Одделение за вршење инспекциски надзор и контрола кај имателите
- Одделение за заштита и евиденција на архивска грађа кај имателите
- Одделение за средување и обработка на архивска грађа
- Одделение за евиденција и заштита на архивската грађа во Архивот

За правилно организирање на заштита на архивската грађа што се наоѓа во регистратурите, вниманието и активноста на Архивот се големи. Според евиденцијата на Архивот, на подрачјето на Скопје во моментов работат околу 250 регистратури во кои се создава целокупната грађа, која, порано или подоцна, ќе биде сместена во депоата на Архивот. Затоа грижата за регистратурите оправдано е перманентна. Таа се остварува со континуиран и подолготраен труд.

Архивот се грижи за модернизирање и осовременување на канцелариското работење во сите регистратури, бидејќи тоа е основен предуслов за подобро организирање на заштитата на архивската грађа. Првите резултати во оваа насока започнаа да доаѓаат до израз по 1 јануари 1969 година, поточно од денот кога започна практичната примена на плановите на архивските знаци за распоредување на свршените предмети и на листите за категориите на архивската грађа и на листите за категориите за регистратурскиот материјал со рокови за нивното чување. Поквалитетни контакти со регистратурите уследи со Упатството за единствено задолжително евидентирање на архивската грађа, донесено во 1975 година. Уште поефикасна заштита на архивската грађа во текот на нејзиното создавање гарантира Упатството за начинот и техниката на постапување со архивската грађа и документираниот материјал во канцелариското и архивското работење (1997).

Најголема вредност во Архивот, за оперативни, научно истражувачки и други корисно-општествени цели претставуваат фондовите од сопствена провиниенција. Одделението Скопје денес располага со:

- 732 фондови од периодот 1915 - 2001 година;
- 2775, 83 должински метри архивска грађа;
- микрофилмувана архивска грађа на 205 микрофилмски ленти, со 164.789 микроснимки; и
- 8.035 микрофиши негатив, со 98.616 снимки и исто толку позитив;
- 1436 фотографии и 716 филмови; што значи автентична пишувана и снимена историја од цел еден век.

Најголем дел од архивската грађа и регистратурскиот материјал во фондовите е пишуван на македонски јазик (92,64%). На второ место доаѓа грађата пишувана на српско-хрватски јазик (6,39%) и на крајот онаа што е пишувана на бугарски јазик (0,31%). Процентот од 0, 66 % отпаѓа на архивската грађа и регистратурскиот материјал содржан во фондовите пишувани на мешани јазици (српско-хрватски и бугарски; македонски и бугарски; и македонски, српско-хрватски и бугарски).

Старосната структура на архивската грађа и регистратурскиот материјал може да се разгледува низ два аспекта. Во првиот случај се пресметува староста врз основа на распонот на почетната и завршната година, односно времетраењето на дејноста на фондообразувачот. Од овие показатели произлегува дека 36,76 % од фондовите содржат грађа во временски распон од 1-5 години; 38,06 % од 11-15; 11,47 % од 16-20; 4,86 % од 21-25; 0,44 % од 26-30; 0,88 % од 31-40 и 0,88 % фондови чија архивска грађа и регистратурски материјал опфаќаат период поголем од 41 година.

Најстарата архивска грађа со која располага Архивот потекнува од 1905 година, не сметајќи ги некои поединечни документи што се со постар датум. Таа се однесува на трговската и занаетчиската дејност што има богата традиција во овој град, како и на првите скромни обиди да се организира индустриско производство во Скопје. Сепак, најзачуван и еден од најзначајните фондови според податоците што ги содржи е фондот на Градското поглаварство на општината на град Скопје. Во него, од 1918, па се до 5 април 1941, се внесени податоци од кои може да се следат сите позначајни настани во врска со работата и животот на тогашната градска самоуправа.

Меѓутоа, она што е најдрагоцено и претставува вистинска вредност од посебен општествен интерес е вклучено во фондовите што се создадени по ослободувањето на градот. Меѓу нив посебно внимание заслужуваат средените и обработени фондови од народноослободителните одбори, месните народни одбори, народните одбори на општините,

2 Службен весник на РМ бр.58/2000.

околиските народни одбори, Народниот одбор на Скопска околија, Обласниот народен одбор - Скопје, собранијата на општините и други.

Во рамките на обработувањето заслужуваат внимание и поголем број сумарни и аналитички инвентари и описи што се изработени врз основа на податоците содржани во архивската грађа. Међу нив посебно место му припаѓа на Водичот низ архивските фондови во Архивот на Скопје, објавен 1976 година и најновиот Архивски фондови и збирки (2006).

Интересот на истражувачите с уште не задоволува. Наспроти тоа архивската грађа повеќе се користи за практични цели. Многу големо интересирање постои за архивската грађа од имотно-правен и градежно-комунален карактер. Според евиденцијата за услужувањето, произлегува дека до 1977 година просечно на годишно ниво им е укажана помош на 320 лица. Во последните десет години бројот на странките рапидно е зголемен и изнесува околу 2500 побарувања годишно.

Архивот располага и со релативно богата прирачна библиотека. Во неа има вкупно 5.159 библиотечни единици, не сметајќи го печатот. Од книгите значителен дел се енциклопедии, речници и историски публикации. Покрај тоа, библиотеката располага и со најнеопходни примероци од периодиката, што заедно со другиот библиотечен фонд можат корисно да им послужат на истражувачите.

Архивот на Скопје прашањето за своето сместување го решаваше многу тешко. Во првите денови по основањето немаше сопствени простории и користеше една од просторите од Одделението за просвета и култура на Народниот одбор на Скопска околија, а за депо едно катче во макетарницата на Музејот на град Скопје. Од основањето до 1968 година Архивот имаше шест преселувања. Во пролетта 1968 година се всели во сопствена зграда на улица Московска број 1. Објектот беше свечено отворен на 13 ноември истата година. Со тоа положбата за решавањето на насушниот простор беше од корен изменета. Зградата е наменски градена и има 1.437 м² нето корисна површина, од кои 729 м² отпаѓаат на депоа. Нивниот капацитет изнесува вкупно 3,53 км, односно може да прими 35,280.000 листови или 35 илјади архивски кутии.

Архивот е опремен со најнеопходен инвентар и техничка опрема. Располага со повеќе од 1.500 должински метри метални сталажи. Архивската грађа е сместена во над 5.000 специјални архивски кутии.

Во Архивот од неговото основање до денес се ангажирани повеќе од 80 вработени. Од двајца вработени во 1952

Зграда Архива Скопје

година, 9 во 1963, 47 во 1986, а во 1998 бројот изнесува 31, од кои 27 стручни кадри. Денес во него работат 29 архивски работници.

Функцијата директор (началник, раководител) од основањето до денес ја обавувале 8 лица.

Како признание за постигнатите резултати во областа на културата и за успешна соработка во областа на архивското работење Архивот е добитник на:

1. Награда "13 Ноември" на град Скопје (1974)
2. Плакета на Сојузниот одбор на СЗБ од НОВ на Југославија (1975)
3. Спомен плакета на Историскиот архив на Белград (1975)
4. Спомен плакета на Архивот на Македонија (1976)
5. Благодарница на Историскиот архив - Штип (1976)
6. Пофалница од Републичкиот секретар за народна одбрана (1989)
7. Благодарница на СЗБ НОВ - Градски одбор (1990)
8. Благодарница на Црвен крст на Македонија (1990)

Мр Зоран НЕДЕЉКОВИЋ
Библиотека Српске Патријаршије Београд
Србија

UDK: 027.2:271.222(497.11)

Библиотека Српске Патријаршије

Историјат Библиотеке

Темељи Библиотеке Српске Патријаршије постављени још у првој декади тринаестог века када су Свети Сава и Свети Симеон прве рукописне књиге положили у ризницу манастира Хиландара, у коме су оне преписиване и сакупљане и које су биле углавном богослужбеног карактера. Бурни историјски догађаји условили су да те прве збирке рукописних књига Архиепископије, потом Патријаршије српске, пређу трновит пут од манастира Хиландара, Студенице, Жиче, Пећке Патријаршије, Сент Андреје, Сремских Карловаца до престоног Београда.

Почетак институционалног формирања Библиотеке Српске Патријаршије, везује се за период после Велике Сеобе Срба 1690. године, када је патријарх Арсеније III Чарнојевић (1674–1706), понео из Пећке Патријаршије известан број богослужбених и других вредних књига. После његове смрти 1706. године, у Сент Андреји, из патријархове заоставштине књиге су пренете у Сремске Карловце и тај фонд се сматра почетним у институционалном смислу формирања Библиотеке.

Потоњи поглавари Српске Цркве, са љубављу и пажњом су се односили према библиотеци која се због историјских околности развијала у Сремским Карловцима и у Београду. Нарочито треба истаћи улогу коју је у њеном развоју имао чувени карловачки митрополит Стеван Стратимировић (1790–1836), у то време један од најученијих срба. Он је готово удесетостручио књижни фонд, који је до његовог доласка бројао 425 наслова у 597 свезака, да је би 1836. године, тај фонд увећан на 4.027 књига, укључујући и његову личну библиотеку.

Почетком двадесетог века управа библиотеком је поверена значајном српском историчару архимандриту Илариону Руварцу (1832–1905), који је њу унапредио у сваком погледу, присаједињујући јој и своју личну библиотеку изузетно вредну и богату. Она се данас, у целини, као његов Легат, налази у канцеларији Управника Библиотеке, смештена је у ормане од храстовине које је, такође, он наручио.

После њега управу над библиотеком преузима његов брат Димитрије Руварац (1824–1931), такође историчар, који ће на том месту остати до своје смрти 1928. године. Током његовог управљања, уређена је и евидентирана библиотека Илариона Руварца и библиотека Захарија Орфелина, која се у њој налази од 1894. године, као и друге збирке књига.

Патријарх Варнава Росић (1930–1937), долази на престо Српске Православне Цркве 1930. године. Његовом иницијативом подиже се патријаршијски двор у Београду, у кога смешта Музеј Српске Православне Цркве и своју личну библиотеку. После њега за патријарха је изабран Гаврило Дожић (1938–1950), који је извршио реорганизацију библиотеке. На његов захтев 1940. године, комисијским прегледом, утврђено је да Библиотека поседује књижни фонд од преко 40.000 књига.

Други светски рат донео је библиотеци велика искушења и невоље. Окупаторске усташке власти су имале за циљ уништење њених фондова и тиме уништење писаног културног блага српског народа ствараног вековима, као сведочанство његове културе и постојања. Међутим, интервенцијом појединих хрватских интелектуалаца, који су знали да се у њеним збиркама налазе не само књиге православног карактера, већ и друге везане за хришћанство уопште, као и вредне књиге из других области, одлучено је да се библиотека пренесе у Хрватску, где је предата Свеучилишној библиотеци у Загребу. Транспорт књига, заједно са каталозима и инвентарним књигама, обављен је у отвореним железничким ваго-

нима, у јесен, по кишном времену, те су многе оштећене док је известан број, након прегледа у Загребу уништен.

После завршетка рата Свети Архијерејски Синод и Министарство просвете тадашње Југославије, својом активношћу, учинили су да библиотека из Загреба буде враћена. У тридесет железничких вагона допремљена је 1946. године у Београд. Пресудну улогу, у том подухвату, имао је тадашњи управник Музеја Српске Православне Цркве, др Радослав Грујић (1878–1955). Међутим њеним враћањем у Београд, нису престале тешкоће које су је пратиле током рата, јер су комунистичке власти преко Министарства просвете одбиле да врате књиге и друге драгоцености однетих из Српске Цркве. Образована је државна комисија, која ће расподелити предмете и друге драгоцености потребне у црквене сврхе, док ће остало бити прослеђено тадашњем Државном музеју за уметност, Народној библиотеци и Државном архиву. Оваквој одлуци оштро се супротставио Свети Архијерејски Синод, јер је она била не само анти-црквена него и ван свих правних норми, јер је Држава насилним путем одузимала оно што је било власништво Цркве. Нешто касније, тај сукоб је донекле превазиђен, након чега је од стране Српске Православне Цркве образована комисија која је приступила сређивању библиотеке враћене из Загреба. Тај рад су обавили др Љубомир Дурковић-Јакшић и Светозар Душанић који су утврдили да је библиотека пре селидбе у Загреб поседовала 18.552 наслова у 60.022 тома, и да је за време рата нестало 1.380 књига, међу којима су биле и веома вредне, као на пример, читава група књига из области медицине, које ни до сада из Загреба нису враћене. Одлуком Светог Архијерејског Синода из 1947. године, одлучено је да се библиотека донета из Загреба споји са библиотеком која је пре рата била у згради Патријаршије у Београду, где се и сада налази.

Библиотечки фондови

У Библиотеци Српске Патријаршије, у Београду, налазе се обједињени фондови библиотеке у Сремским Карловцима и у Београду. Од самог почетка основу њених фондова чине легати, пре свега патријараха и архијереја, али и знаменитих Срба који су своје личне збирке даривали библиотеци.

Значајније збирке које се налазе у саставу Библиотеке Српске Патријаршије су: Библиотека Илариона Руварца, Захарија Орфелина, Богословског училишта у Сремским Карловцима, Богословског друштва „Слога“, Библиотека Богословије Светог Саве, Митрополијско-патријаршијска библиотека из Београда, Библиотека патријарха Варнава, посебне библиотеке патријараха, библиотека проте Стевана Ђурђевића и архимандрита Стефана Илкића, као и недавно прикључена библиотека блаженопочившег патријарха Павла.

Такође, библиотека поседује изузетно вредну збирку од 475 ћириличних рукописних књига, које већим делом припадају периоду између XIV и XVIII века.

Једна од најзначајних збирки која се налази у Библиотеци је Патрологија, Мињово издање (J. P. Migne), Париз 1850–1865, која се сматра најкомлетнијом у хришћанском свету јер садржи 161 том грчких и 222 тома латинских писаца.

Укупно Библиотека Српске Патријаршије поседује преко 120.000 књига и преко 400.000 часописа.

Библиотека данас и у будућности

Библиотека Српске Патријаршије је најстарија институција тог профила у нашој Држави, обзиром да поседује једну од најбогатијих збирки рукописних и старих штампаних књига, она је и једна од највреднијих. Слободно се може рећи да по својој вредности долази одмах после библиотеке манастира Хиландара. Из ових разлога, свакако да пажња и брига свих значајних чинилаца нашег друштва треба, у великој мери, да буде окренута ка решавању проблема простора Библиотеке, који је недовољан и не одговарајући за њене фондове.

У стручно-библиотечком смислу покренуто је више пројеката од значаја не само за Српску Православну Цркву, него и за државу Србију. Први од пројеката, подржан прво од стране Министарства за дијаспору, а потом у континуитету од 2009. године од стране Министарства културе Републике Србије, јесте Истраживање српских рукописа у иностраним библиотекама, збиркама, манастирима итд... Пројекат почива на становишту важности и неопходности прикупљања наших рукописних књига у свету. Није само кроз минуле векове наш народ био у расејању, расејано је и наше писано културно благо, које као и народ требамо сабирати и враћати у Отаџбину. Готово сигурно не можемо се надати да ће нам ти рукописи бити враћени, али бар можемо да сазнамо где се налазе, колико их има, у каквом су стању, када су настајали, каквог су садржаја и да их вратимо, ако је могуће, у дигиталној форми. Резултат овог истраживања био би Каталог српских рукописа...за државу у којој су научна истраживања обављена. Све ово би у многоме допринело темељнијем раду научних истраживача, такође нашој Цркви и Држави, ради нових сазнања о историјским дометима културе нашег народа расејаног у свету. До сада су од стране научне коми-

Библиотека Српске Патријаршије

сије у потпуности обрађени рукописи у Чешкој и Словачкој, а ове године биће завршена истраживања у Мађарској.

Благословом Светог Архијерејског Синода, такође, уз подршку Министарства за културу покренут је и пројекат Ревизија и стручна анализа рукописног фонда Библиотеке Српске Патријаршије у Београду. До сада таква стручна и свеобухватна анализа није рађена, оформљена је стручна Комисија која ће у просторијама библиотеке анализирати сваки рукопис. Њихови описи и мишљења, по завршетку пројекта, биће објављени у форми Каталога рукописа Библиотеке Српске Патријаршије. Први резултат рада наведене Комисије јесте Инвентар рукописа Библиотеке Српске Патријаршије, штампан 2012. године.

Библиотека Српске Патријаршије тежи да свеукупној јавности представи значајне вредности писане и штампане културне баштине које поседује и високи углед који носи као једна од најзначајнијих институција тог профила у нашој Држави. Да буде, као што је рекао Јован Хаџић, један од оснивача Матице српске у Новом Саду, далеке 1826 године, место...распространењенија књижества и просвештенија народа сербског.

Писано културно благо, које се чува у недрима Библиотеке, остављено је нама, од наших предака, и сведочи о континуитету културе нашег народа, вековном постојању наше Цркве и државности наше Отаџбине, те стога, треба и морамо да га негујемо и сачувамо за генерације које долазе, као што су га наши славни преци сачували за нас.

Mr Jasmina NIKOLIĆ[1]
Istorijski arhiv Požarevac
Srbija

UDK: 930.25:655.4(497.11)"1948/2012"
016:655.4(497.11)"1948/2012"

Izdavačka delatnost Istorijskog arhiva Požarevac - Bibliografija arhivskih izdanja (1948-2012) -

Historical Archive of Požarevac publishing - Bibliography of the archival publication (1948-2012) -

Abstrakt: U radu je predstavljena izdavačka delatnost Istorijskog arhiva Požarevac, kao jedan od segmenata kulturno-prosvetnog rada Arhiva i dat je pregled (popis) izdanja Arhiva, od njegovog osnivanja 1948. godine do danas.

Abstract: This paper represents the Historical Archives of Požarevac Publishing, as one of the segments of its cultural and educational work. The summary review of the Archives publication is given as well, since its formation in 1948 up to day.

Ključne reči: Istorijski arhiv Požarevac, izdavačka delatnost, bibliografija arhivskih izdanja, edicije Arhiva.

Keywords: Historical Archive Požarevac, publishing, bibliography of Archives publication, the Archives publication.

Uvod

Dinamični razvoj nauke i tehnike, a naročito istorijskih i informativnih nauka, doprineo je znatno većoj ulozi Arhiva u svim oblicima savremenog društvenog života. Prosvećivanje i kulturno uzdizanje čoveka, zatim demokratizacija i humanizacija života prestali su biti samo kulturno pitanje, već su postali značajna poluga ukupnog društvenog napretka. Otuda savremeni društveni razvoj nameće potrebu otvaranja Arhiva prema široj društvenoj javnosti i njegovog pretvaranja u dinamični kulturni centar, prilagođen i uključen u sistem efikasnog informisanja javnosti o sadržajima i vrednostima arhivske građe, kao i mogućnostima koje ta građa pruža u istraživanjima naše bliže i dalje prošlosti.

U širokom spektru delatnosti Istorijskog arhiva Požarevac kulturno-prosvetni rad ogleda se u mnogim segmentima. To su, pre svega, izdavačka delatnost, promocije izdanja Arhiva i izdanja koja su nastala na osnovu istražene arhivske građe u Arhivu, izložbe arhivskih dokumenata, gostovanja arhivskih izložbi u galerijama muzeja, arhiva i u drugim izložbenim prostorima Srbije i inostranstva, rad sa istraživačima, saradnja sa arhivima, naučnim i drugim ustanovama u zemlji i inostranstvu, sve u cilju približavanja Arhiva široj javnosti i većem broju korisnika.

1 Mr Jasmina Nikolić, etnolog-antropolog, viši arhivist, direktor Istorijskog arhiva Požarevac, e mail: jasminanikolic@arhivpozarevac.org.rs, jasminaarhiv@yahoo.com, adresa: dr Vojislava Dulića 10, 12000 Požarevac, tel/faks: +38112223082.
Jasmina Nikolic MSC, ethnologist-anthropologist, senior archivist, director of the Historical Archives of Pozarevac, e-mail: jasminanikolic@arhivpozarevac.org.rs, jasminaarhiv@yahoo.com, address: Dr. Vojislav Dulića 10, Pozarevac 12000, tel / fax: +38112223082.

Ovom prilikom bavićemo se samo jednim od navedenih segmenata kulturno-prosvetnog rada Arhiva – izdavačkom delatnošću.

Izdavačka delatnost

Višegodišnji rad Istorijskog arhiva Požarevac na prikupljanju i obradi arhivske građe rezultirao je publikovanjem značajne građe za zavičajnu istoriju, tradiciju i kulturu. Objavljivanjem arhivske građe omogućena je prvenstveno zaštita originalnih dokumenata, pružena mogućnost približavanja arhivske građe i drugim čitaocima, a ne samo naučnim radnicima i istraživačima, podstaknut je interes za korišćenje arhivske građe u naučne, publicističke, književne i druge svrhe. Propagiran je značaj i razvijen odgovarajući odnos prema ovoj vrsti kulturnih dobara, kao i prema Arhivu kao instituciji koji ta dobra štiti, obrađuje, publikuje i stvara druge uslove za korišćenje.

Edicija „Izložbeni katalozi"
IAP, 2004-2012.

Objavljivanje dokumenata kao multidisciplinarnih izvora saznanja, nije od posebnog značaja samo za istoriografiju, već i za mnoge druge naučne discipline. Vodeći izdavački projekti Istorijskog arhiva Požarevac jesu edicije **Zbornici dokumenata** i **Naučnoinformativna sredstva o arhivskoj građi**. Prema dugoročnom planu i programu Arhiva, svake godine objavljuje se po jedan tom u okviru obe edicije. Zbornici dokumenata i naučnoinformativna sredstva o arhivskoj građi rađeni su po osnovnim metodološkim načelima o izdavanju arhivske građe u cilju očuvanja njene celovitosti i autentičnosti, sa predgovorom, napomenama priređivača, osnovnim tekstom arhivske građe, naučnim aparatom, indeksima ličnih imena, tema i geografskih naziva.

Osim publikovanja arhivske građe, Istorijski arhiv Požarevac objavljuje kataloge izložbi, monografije, posebna izdanja, zbornike naučnih radova sa održanih naučnih skupova, kulturnu baštinu – razglednice, fotografije, pisma, plakate i dr, međunarodni stručni i naučni časopis **Zapisi** i druge publikacije.

Od osnivanja 1948. do 2003. objavljeno je samo pet kataloga izložbi i tri biltena, da bi od 2004. godine do danas bilo objavljeno, u okviru novoustanovljenih edicija Arhiva, osam monografskih izdanja, dvadesettri izložbena kataloga, pet zbornika radova sa održanih naučnih skupova, dva zbornika dokumenata, četiri analitička inventara, sedam elektronskih izdanja i dr, što ukazuje da je ovo bio period (2003-2012) najvećeg izdavačkog zamaha Istorijskog arhiva Požarevac. Ako se u prostom numeričkom smislu uzme da je u devetogodišnjem izdavačkom poslu Istorijskog arhiva Požarevac bilo pedesetak izdanja, tj. šest izdanja godišnje, onda je jasno da je reč o veličini našeg izdavačkog rada i stvarnom kulturnom doprinosu istoriji našeg naroda, države i grada. Ako uzmemo u obzir širinu tema, značaj autora, naučni pristup tekstovima i domete napisanog, možemo konstatovati da su naše publikacije deo trajnog naučnog doprinosa istorijskoj nauci.

Kada se obaveštenijі čitalac danas susretne sa mnoštvom knjiga koje je izdao Požarevački Arhiv, teško je oteti se utisku da bi naša znanja, bez tih knjiga, o Požarevcu i dobrom delu Srbije, iz mnogih oblasti života, bila više nego oskudna. Ovako, zahvaljujući izdavačkoj delatnosti Arhiva, popunjene su mnoge praznine u širokom vremenskom rasponu, od najstarijeg doba do naših dana, iz političke, privredne, društvene, u širem smislu shvaćene kulturne i vojne istorije. Grad Požarevac se pomenutim knjigama uvrstio u red naših kulturnijih gradskih središta koja su se izvukla iz provincijske učmalosti.

Raznovrsna kulturno-prosvetna delatnost omogućila je Istorijskom arhivu Požarevac da preraste osnovnu funkciju – čuvanje i zaštita kulturne baštine – i da u velikoj meri proširi svoj rad na polje muzeja, biblioteke i izdavačke kuće, što je donelo otvaranje prema javnosti i stvorilo široku lepezu korisnika arhivske građe, posetilaca izložbi i promocija knjiga, saradnika i prijatelja kuće. Time se Istorijski arhiv Požarevac na najbolji način afirmisao kao ustanova kulture ne samo u Srbiji, već i na drugim prostorima.

Bibliografija arhivskih izdanja 1948-2012.

Posebna izdanja i monografije

1. Požarevački okrug i manastir Hilandar u 19. veku - do 1870. godine, priredio Ljubodrag Popović, Požarevac, 2004.
2. Braničevska eparhija u prvoj polovini 19. veka, priredili mr Nebojša Đokić i Ljubodrag Popović, Požarevac, 2005.
3. Fenomen etnosa u delima srpskih pisaca, kroz naučni opus etnologa dr Vidosave Stojančević, priredile mr Jasmina Nikolić i Dragana Miloradović, Požarevac, 2008.
4. Šezdeset godina Istorijskog arhiva Požarevac, monografija, grupa autora, Požarevac, 2008.
5. Teritorijalna podela Požarevačkog (Braničevskog) okruga, autor Jasmina Živković, Požarevac, 2009.
6. Požarevac, okružna varoš 1858-1918, autor dr Miroljub Manojlović, Požarevac, 2011.
7. Zbirka odluka Kasacionog suda, priredili Dobrica Živković i Siniša Nedeljković, Požarevac, 2011.
8. Dva veka vojske u Braničevu, autori mr Jasmina Nikolić i mr Milivoje Pajović, Beograd-Požarevac, 2012.

Edicija „Posebna izdanja" IAP, 2004-2012.

Izložbeni katalozi

1. Sto godina od osnivanja Zemljodelsko-šumarske škole u Požarevcu, autor Predrag Jevremović, Požarevac, 1973.
2. Požarevački kraj u Narodnooslobodilačkoj borbi i Socijalističkoj Revoluciji 1941-1945, autor Predrag Jevremović, Požarevac, 1985.
3. Partizan sam tim se dičim, autor Miroljub Manojlović, Požarevac, 1996.
4. Sloga Požarevačkih zanatlija i radnika 1893-1950, autor Dragana Miloradović, Požarevac, 2000.
5. Darovi prošlih vremena, iz zbirke otkupa i poklona IAP, autor Dragana Miloradović, Požarevac, 2002.
6. Vek bankarskog poslovanja u Braničevskom okrugu, autori Jasmina Živković, Dragana Miloradović i Jasmina Nikolić, Požarevac, 2003.
7. Požarevački okrug i manastir Hilandar – Tihovanje u Hilandaru, priredio Božidar Vitas, Požarevac, 2004.
8. Sudstvo kao segment srpske državnosti 1804-1914, Požarevački sud od magistrata do prvostepenog suda Okruga požarevačkog, autor Jasmina Živković, Požarevac, 2004.
9. Službeno odelo u Srbiji u 19. i 20. veku, priredio Istorijski muzej Srbije, Požarevac, 2005.
10. Skica kroz vreme - neka bude grad, autori Jasmina Nikolić i Dragana Miloradović, Požarevac, 2005.
11. Sedam vekova svetlosti braničevske, autor Živislav Antonijević, Požarevac, 2005.
12. Srpska vazduhoplovna komanda u Požarevcu 1915. godine, autori mr Nebojša Đokić, Dragana Miloradović i Jasmina Nikolić, Požarevac, 2005.
13. Aprilski rat, autori Branka Proroković i Dragana Miloradović, Požarevac, 2006.
14. Požarevačko pozorište između dva svetska rata, autor Slobodanka Cvetković, Požarevac, 2006.
15. Sudstvo kao segment srpske državnosti 1804-1914, Požarevački sud od magistrata do prvostepenog suda Okruga požarevačkog (drugo izdanje), autor Jasmina Živković, Požarevac, 2006.
16. Okrug požarevački u privredi srpske buržoaske države, autor Jasmina Živković, Požarevac, 2007.
17. Požarevačko pozorište između dva svetska rata (drugo izdanje), autor Slobodanka Cvetković, Požarevac, 2007.
18. 170 godina lokalne (samo)uprave, autor Jasmina Živković, Požarevac, 2009.
19. Plakat, „vizuelni skandal", odjek stvarnosti i glasnik propagande, autori mr Jasmina Nikolić i Dragana Miloradović Nikolić, Požarevac, 2009.
20. Filmski plakat 1941-1945, autori mr Jasmina Nikolić i Dragana Miloradović Nikolić, Požarevac, 2011.
21. Opštenarodna imovina 1945-1965, autori Jasmina Živković i Nataša Milošević Dulić, Požarevac, 2011.
22. Pravno uređenje i zaštita svojinskih odnosa u Braničevu, autori Nada Ljušić i Živorad Sarafinović, Požarevac, 2011.

23. Požarevački magistrat, prvi Nahijski sud u Srbiji 1821-2011, autor Jasmina Živković MA, Požarevac, 2011.
24. Zadrugarstvo u Požarevačkom okrugu do 1941. godine, autori Jasmina Živković MA, Nataša Milošević Dulić i Petar Vinkić, Požarevac, 2012.
25. Građanski Požarevac na prelazu dva veka, autor Dragana Miloradović Nikolić, Požarevac, 2012.

Zbornici dokumenata

1. Knjaževa kancelarija, Konak i porodica Knjaza Miloša u Požarevcu, 1825-1839, priredio dr Miroljub Manojlović, Požarevac, 2011.
2. Knjaževa kancelarija, Požarevački sud 1821-1839, priredio dr Miroljub Manojlović, Požarevac, 2012.

Naučnoinformativna sredstva o arhivskoj građi

1. Iz fonda radničkog pokreta i NOB-a Požarevačkog kraja, Bilten 1-2, Istorijski arhiv Požarevac, Požarevac, 1969.
2. Proglas Požarevačkog Partizanskog Odreda „Veljko Dugošević“ od 27. februara 1942. godine i analitički inventar Načelstvo okruga Požarevačkog, Bilten 3, priredili Predrag Jevremović i Vidosava Radovanović, Međuopštinski istorijski arhiv Požarevac, 1982.
3. Udruženje požarevačkih zanatlija i radenika „Sloga“ 1893-1950, Analitički inventar 1, priredila Nataša Milošević Dulić, Požarevac, 2009.
4. Načelstvo Okruga Požarevačkog 1839-1922, Analitički inventar 2, priredila Nataša Milošević Dulić, Požarevac, 2010.
5. Gradsko Poglavarstvo Požarevac (1918-1945) 1922-1946, Analitički inventar 3, priredila Mirjana Urošev, Požarevac, 2011.
6. Požarevačka trgovačka omladina 1903-1947, Analitički inventar 4, priredile Nataša Milošević Dulić i Mirjana Urošev, Požarevac, 2012.

Zbornici radova

1. Braničevo kroz vojnu i kulturnu istoriju Srbije, tom 1 i 2, Požarevac, 2005.
2. Braničevo kroz vojnu i kulturnu istoriju Srbije, tom 3, Požarevac, 2006.
3. Braničevo kroz vojnu i kulturnu istoriju Srbije, tom 4, Požarevac, 2007.
4. Braničevo u istoriji Srbije, tom 5 (međunarodni), Požarevac-Beograd, 2008.
5. Braničevo u istoriji Srbije – zbornik rezimea, tom 6 (međunarodni), Požarevac-Beograd, 2008.

Elektronska izdanja

1. Dobrotvorima i zadužbinarima - s poštovanjem, Požarevac, 2007.
2. 170 godina lokalne (samo)uprave u Požarevcu, Požarevac, 2009.
3. Plakat, „vizuelni skandal“, odjek stvarnosti i glasnik propagande, Požarevac, 2009.
4. Deset vekova svetlosti braničevske, Požarevac, 2010.
5. Bioskop 1941-1945, filmski plakat, Požarevac, 2011.
6. Dva veka vojske u Braničevu, Požarevac, 2012.

Kulturna baština

1. Dva veka državnosti Srbije, set razglednica, Požarevac, 2004.
2. Stodevedeset godina od Drugog srpskog ustanka, set razglednica, Požarevac, 2005.
3. 150 godina Ergele Ljubičevo, set razglednica, Požarevac, 2008.
4. Kulturna baština, set arhivskih dokumenata sa kalendarom, Požarevac, 2009.
5. Stari zanati – šegrti, kalfe, majstori, set fotografija, razglednica, pisama sa kalendarom, Požarevac, 2011.
6. 190 godina od osnivanja Prvog nahijskog suda u Srbiji 1821-2011, set arhivskih dokumenata sa kalendarom, Požarevac, 2011.
7. Ljubičevske konjičke igre 1964-1972, set arhivskih fotografija, Požarevac, 2012.

Časopisi

1. Zapisi, 1, Požarevac, 2012.

Svečanost predstavljanja
„Zbornika dokumenata" 1, IAP, 2012.

REZIME

Raznovrsna kulturno-prosvetna delatnost, a posebno izdavačka i izložbena, omogućila je Istorijskom arhivu Požarevac da preraste osnovnu funkciju – čuvanje i zaštita kulturne baštine – i da u velikoj meri proširi svoj rad na polje muzeja, biblioteke i izdavačke kuće, što je donelo otvaranje prema javnosti i stvorilo široku lepezu korisnika arhivske građe, posetilaca izložbi i promocija knjiga, saradnika i prijatelja kuće. Time se Istorijski arhiv Požarevac na najbolji način afirmisao kao ustanova kulture ne samo u Srbiji, već i na drugim prostorima.

SUMMARY

The diverse cultural and educational activities, the publishing and the exhibition in particular, enabled the Historical Archives of Požarevac to outgrow its basic function – the protection and preservation of cultural heritage. Furthermore, the Archive has greatly expanded its work (museums, libraries and publishing houses) which has automatically opened its doors to public and wider range of archival material users, exhibition visitors and book promotions, the associates and the Archive friends. This Historical Archives of Požarevac has promoted itself as a cultural institution in the best possible way in Serbia but also outside its boundaries.

Драгана МИЛОРАДОВИЋ-НИКОЛИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

UDK: 930.25:94(497.11)"2003/2012"

Изложбена делатност Архива – искуства Историјског архива Пожаревац у периоду 2003–2012

Абстракт: Закон о културним добрима наводи као једну од мера заштите културних добара – поред прикупљања, сређивања, чувања – и коришћење покретних културних добара, објављивање архивских докумената и њихову презентацију јавности у облику различито конципираних изложби.[1] Обавезна нит скоро свих поставки Историјског Архива Пожаревац је да, поред активног ангажовања свих запослених у архиву, постоји и сарадња са установама културе, историје, али и институцијама државе (судство, војска), црквом, ангажовање појединаца, еминентних познавалаца одређених области, и тиме испуњавање једног од императива савремене науке – мултидисциплинарности. Изложбеном делатношћу испуњава се и начело доступности архивске грађе, али и научно испитивање културне и историјске прошлости Браничева и Србије.

Кључне речи: Историјски архив Пожаревац, изложбе, културно-просветна делатност, мултидисциплинарност, међуинституционална сарадња, публика, медији, маркетинг.

Организациона структура архива претпоставља и сегмент окренутости ка појединцу и друштву. Одлучно настојећи да поништи границе времена прошлог и времена садашњег архив настоји да што је могуће више приближи архивски документ радозналом оку посматрача, посетилаца, истраживача. Одељење за информативну и културно-просветну делатност у Историјском архиву Пожаревац у последњих десет година знатно је учинило да се број пројеката умножи и да се комуникација са потенцијалном публиком оствари и битно увећа. Кренувши од пројеката који осветљавају историју округа, среза, града, стасавања институција и установа, до појава и феномена, Историјски архив Пожаревац забележио је велики број поставки које су предочене не само јавности града Пожаревца, већ су гостовале у већем броју градова Србије, али и у иностранству.

Крећући се стопама новог информатичког доба, у оквиру сајта Историјског архива Пожаревац представљене су и виртуелне изложбе које бележе изузетну популарност и према статистикама посећености сајта су један од најпосећенијих детаља сајта. Како су начињени само почетни кораци, вредновању виртуелних поставки и сагледавању њихових преимућстава и мана посветићемо се када будемо имали више статистичких и критичких података за опсежнију анализу.

Један од главних задатака културно-просветне делатности у архиву јесте и планирање програма. У оцени планирања могу се поставити одређени општи критеријуми на основу којих се могу објективно анализирати реални домети рада Одељења за културно-просветну делатност. Основни критеријуми били би: актуелност теме, друштвени, политички, историјски и културни значај програма, јасноћа програмске концепције, информативност, научна или стручна вредност, плурализам приступа, разноврсност начина и метода презентације програма, партиципација (учешће публике, стручне јавности), оригиналност програма, неговање и ширење публике.[2]

1 Службени гласник Р Србије 7/94.

2 Према: Петар Јовановић, Менаџмент теорија и пракса, Графослог, Београд, 2004.

Пласирајући изложбу архивист заступа позицију непристрасног приређивача, без икаквих накнадних артифицијелних интервенција, селекција и личних тумачења тема, обавезан је да примени стручне и методолошке норме и изворно богатство архивских фондова и збирки представи јавности.

Валоризација остварених резултата може се сагледати кроз одзив публике, њено активно учешће у представљању, одјеком кроз медије, али и учесталошћу позива за гостовања, за представљања једне поставке широком кругу гледалаца и заинтересованих лица.

Свечаност отварања изложбе „Кнез Павле Карађорђевић", Пожаревац, 2010.

Научна или стручна (едукативна, анимацијска) али и уметничка вредност архивистичке поставке битан је елемент за процену укупне успешности овог сегмента рада архива. Оно чему тежи и што је циљ, у крајњој инстанци сваке поставке на дугорочном путу архива је: – повећање рејтинга установе, већи број посетилаца, посебно повећање броја младих, подстицање чувања националне културне баштине и ван оквира архива, и активна сарадња архива са `пријатељима архива` на пољу заштите и чувања архивске грађе као националног културног добра, прес-клипинг који прати сваки пројекат и даје му посебну медијску важност, вредновање културног и историјског аспекта националне прошлости.

У протеклих десет година остварили смо значајан број изложбених пројеката који нам дају могућност сагледавања испуњености наших интенција и стручног ангажовања кроз анализу броја посетилаца, важности која се придаје свакој поставци понаособ, заступљености у прес-клипингу, присутности познатих имена из сфере професионалног, културног, јавног живота не само Пожаревца већ и знатно шире, у границама Србије, али и значају и профилу личности које су узели учешћа у свечаности отварања поставке.

На основу потписаних протокола, културној јавности Италије (2010. године изложбом у Трсту) и Словеније (2011. године изложбом у Птују) представљено је културно и историјско наслеђе које репрезентују фондови и збирке Историјског архива Пожаревац. Сматрамо да искорак на међународну културну и научну сцену доприноси не само рејтингу установе већ степену информисаности Европске уније о културном профилу наше нације у визури и данашњег и историјског наслеђа.

Враћајући се у прошлост...

2012.[3]

Постављена на темељима комуниколошког аспекта, изложба **Филмови које смо волели 1947–1980** својеврсни је омаж историји српског односно југословенског филма, али и призива сећања из сваког личног живота. То је онај сегмент који призива публику и пуни изложбене сале где год да је ова поставка била изложена. Прво представљање ове изложбе било је у Централном дому Војске Србије у Београду, у организацији Медија центра „Одбрана" односно Министарства одбране РС. На монументалној згради Дома Војске био је постављен билборд који је јавно и недвосмислено говорио да се ради о двема важним поставкама у две издвојене сале Дома – **Филмови које смо волели 1947–1980** и **Биоскоп 1941–1945**. Изложбу је 20. марта 2012. отворио глумац и режисер Радош Бајић, у присуству великог броја посетилаца (између осталих и Циле Маринковић, сликар, Вера Чавић-Илић, преводилац, Милан Шпичек, филмски критичар који је и написао своје сећање на почетке филма у Београду за ката-

3 Према Плану рада Историјског архива Пожаревац (који је усвојен од стране Скупштине града Пожаревца), бр. 1401 од 21.12.2011.

Свечаност отварања изложбе „Филмови које смо волели", Београд, 2012.

лог, породица Чкоњевић, донатори колекције филмских плаката и рекламног филмског материјала Историјском архиву Пожаревац).

Иста изложба, **Филмови које смо волели 1947–1980**, постављена је у пожаревачкој Градској галерији 25. априла поводом Дана Историјског архива Пожаревац. Овом пригодом изложбу је, у присуству челника града (градоначелника Миомира Илића са сарадницима), отворио доајен филма Велимир Бата Живојинови.

Мамећи уздахе, понекад и сузу, **Филмови које смо волели 1947–1980** постављани су у „Синагоги" галерији Народног музеја Ниш, 22. августа, поводом XLVII Филмског фестивала у Нишу, а изложбу је отворио директор филмског фестивала Срђан Савић.

Потом је поставка наставила своје гостовање у Лесковцу, 21. септембра, поводом Петог Међународног Фестивала Филмске Режије. Свечаност отварања изложбе Историјског архива Пожаревац у галеријском простору Центра за културу Лесковац и овом приликом била је уводни догађај у протоколу отварања самог фестивала.

Настављајући активности у оквиру међуинституционалне сарадње, изложба **Филмови које смо волели 1947–1980** постављена је 4. октобра у Краљеву, у Галерији Народног музеја, у организацији Народног музеја и Историјског архива Краљево, изложбу је отворио др Милан Никодијевић, професор новосадског Универзитета. Изложба је била отворена до 31. октобра 2012.

2011.[4]

Поводом потписивања Протокола о сарадњи Историјског архива Пожаревац и Згодовинског архива Птуј[5] на плану међународне сарадње две установе реализована је изложба **Кад машкаре завладају – трагови машкара у архивским документима** којом је 25. марта 2011. године Згодовински архив из Птуја гостовао у Пожаревцу. Изложба је била постављена у Еколошком дому на Чачалици и изузетно велики број посетилаца је имао прилике да је посети у периоду њеног гостовања све до 05.05.2011. године. Уз 12 интересантно технички решених паноа, на којима су представљена архивска документа машкара који су једно од обележја града Птуја, постављени су и музејски примерци птујских маски и карневалских реквизита у стакленим витринама. На свечаности, бројном аудиторијуму, на отвореном, у предивном амбијенту еко-парка, обратили су се мр Јасмина Николић, директор Пожаревачког архива у име домаћина и организатора гостовања, мр Иван Фрас, директор Згодовинског архива Птуј, Миодраг Милосављевић, градоначелник Пожаревца, ауторка изложбе из Згодовинског архива Птуј, о паралели маскираних поворки говорила је Драгана Милорадовић-Николић, док је изложбу свечано отворио конзул Републике Словеније у Србији. Посебни гости програма свечаности отварања била је група деце „Грађеници" из Лозовика који су направили покладне маске према аутентичним, сачуваним у Етнографском музеју у Београду, и обрадили наступ.

У изузетном броју гостију били су Градоначелник Пожаревца са кабинетом, Председник скупштине Града Пожаревца са кабинетом, Командант Гарнизона Пожаревац са сарадницима, директори јавних предузећа и установа, Управни одбор Установе, бивше колеге, професори, представници медија,

4 Хронологија поставки преузета је из извештаја Одељења за културно-просветну делатност ИАП чији је руководилац Д. Милорадовић-Николић. Извештаји одељења су део годишњих извештаја Историјског архива Пожаревац који су званично усвојени на седницама Скупштине општине Пожаревац односно Скупштине града Пожаревца (дел бр. 214/1од 23.02.2012. или 188/1 од 28.02.2012.)

5 Протокол о сарадњи је потписан у Архиву Србије у Београду, 14. децембра 2010. године

колеге из Архива Новог Сада, Ужица, Београда, Зрењанина, као и ученици 4. разреда ОШ „Доситеј“ (око 150).

По позиву Згодовинског архива Птуј, Историјски архив Пожаревац је поставио своју изложбу **Филмски плакат 1941–1945.** у Птују, у галерији Трговинског центра „Qulandia“.[6]

Изложбу Историјског архива Пожаревац репрезентује двадесет и осам паноа на којима су (уз уводни који је преведен на словеначки језик), представљени филмски плакати и афиши који потичу из приватне збирке Чкоњевић. Збирка је сакупљана у наведеном периоду у Београду, а Историјски архив Пожаревац је добио могућност да је дигитализује и да је на тај начин сачува, уврсти у дигиталну збирку Архива и прикаже у изложбеном пројекту. Изложбу прати студијски каталог, као и мултимедијална презентација комплетне збирке која обухвата 104 плаката и афиша.

Свечаност отварања изложбе одржана је 5. априла у простору галерије Трговинског центра „Qulandia“ у Птују, у присуству градоначелника града Пожаревца, градоначелника града Птуја, представника културног и привредног сектора Птуја и Словеније, већег броја колега и званица. Присутне је поздравио директор Згодовинског архива Птуј мр Иван Фрас, потом у име Историјског архива Пожаревац обратила се директор мр Јасмина Николић. Присутнима су се обратили и градоначелник Птуја др Штефан Челан и директор Трговинског центра „Qulandia“. О самој изложби је говорила Драгана Милорадовић-Николић, поентирајући да се изложба отвара уочи 6. априла као подсећање на кобне догађаје у ондашњој Југославији и бомбардовање Београда пре 70 година. Изложбу је музички обојила представница музичке школе из Птуја, а изложбу је свечано отворио градоначелник града Пожаревца Миодраг Милосављевић. Поентирајући добру сарадњу Србије и Словеније у свим сферама привреде и културе, закључено је да сарадња у области културних пројеката између Историјског архива Пожаревац и Згодовинског архива Птуј, заснована на архивском међудржавном протоколу, може унапредити конкретну стручну сарадњу и повезати две државе на многим плановима. Свечаност отварања поставке пропратила је ТВ Дуга директним телефонским укључењем у програм. У Трговинском центру „Qulandia“ у Птују изложба Историјског архива Пожаревац била је постављена до 5. маја 2011. године.

6 На основу Протокола о сарадњи Историјског архива Пожаревац и Згодовинског архива Птуј, у складу са усвојеним Програмом рада Историјског архива Пожаревац за 2011. годину и Одлуком Управног одбора ИАП (дел. бр. 238/2 од 03.03.2011).

Плакат изложбе „Филмски плакат 1941–1945”, 2011.

Већ 18. маја 2011. године у Градској галерији у Пожаревцу, Историјски архив Пожаревац поставио је изложбу **Биоскоп 1941–1945.** и представио је пожаревачкој и српској публици. Само отварање изложбе било је предвиђено за вечерње сате дочаравајући негдашње одласке у биоскоп. На отварању поставке говорили су мр Јасмина Николић, Драгана Милорадовић-Николић, Марко Чкоњевић, Драган Вујић Вујке, глумац Позоришта на Теразијама и изузетан колекционар, а изложбу је свечано отворио Миомир Илић, председник Скупштине Града Пожаревца.

Општенародна имовина 1945–1960 – изложба архивских докумената у одабиру Јасмине Живковић МА и Наташе Милошевић Дулић. Изложбу прати каталог који је нашао бројну публику широм Србије. Изложба је отворена 17. јуна 2011. у Градској галерији и трајала је до 4. јула. Изузетно велики број посетилаца видео је изложбу у периоду њеног излагања у Галерији, а тражио се и каталог више на основу текста презентованог у „Политици“.

Стална изложба „Два века војске у Браничеву”, Пожаревац, 2011.

Два века војске у Браничеву, стална изложба припремана је више од 10 месеци, а свечано отварање организовано је на Видовдан 28. јуна 2011, у касарни „Генерал Павле Јуришић Штурм“. Изложба је постављена на основу сарадње Војске Србије-Гарнизона Пожаревац и Историјског архива Пожаревац, као и истраживања архивске грађе у Историјском архиву Пожаревац, Архиву Србије, Војном Архиву и Војном Музеју. Распон година представљених докумената потиче од 1804. и документује период до 2011. године. Истраживачки тим чинили су официри Центра за обуку Копнене Војске (за истраживање у Војном Архиву и Војном музеју у Београду), док је Историјски архив Пожаревац одабрао тим у саставу Наташа Милошевић Дулић, Живислав Антонијевић, Драгана Милорадовић Николић и Мр Јасмина Николић за истраживање и одабир архивских докумената за део поставке који се односи на 19. век и прве две деценије 20. века. Аутори изложбе су мр Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац и пуковник мр Миливоје Пајовић, командант Гарнизона Пожаревац. Изложбу је отворио бригадни генерал Горан Радовановић.

Пожаревачки магистрат - први нахијски суд у Србији 1821–2011, пројекат је којим је обележено 190 година судства у модерној српској држави. Изложбену поставку припремиле су Јасмина Живковић МА и Наташа Милошевић Дулић, а истоимени каталог је приредила Јасмина Живковић МА. Организациони одбор за обележавање 190 година од оснивања првог Нахијског суда у Пожаревцу поверио је мр Јасмини Николић визуелизацију и идејно решење репрезентативног асесоара и презента. 23. децембра 2011. године отворена је изложба (која обухвата 38 паноа) у Градској галерији у Пожаревцу, у присуству великог броја гостију из света правосуђа.

2010.[7]

Међуинституционална сарадња привилегија је установа у култури. Историјски архив Пожаревац током низа година настојао је да пожаревачкој публици представи изложбене поставке или перформансе који су забележили изузетне критике. Поводом Дана Историјског архива Пожаревац, у сарадњи са Архивом Југославије, представљена је изложба **Кнез Павле Карађорђевић, краљевски намесник 1934–1941,** постављена 5. маја у Свечаној сали Скупштине града Пожаревца, а поставку је отворила кнегиња Јелисавета Карађорђевић. Од Архива Југославије преузет је комплетан материјал поставке, па је штампање изложака за паное урађено у Пожаревцу. Отварању изложбе је присуствовало руководство Града (Градоначелник, Заменица градоначелника, Председник Скупштине града са кабинетом), директори јавних предузећа (Термоелектране и копови Костолац, Топлификација, Дунав осигурање, АМСС), колеге из зрењанинског, смедеревског архива и Архива Југославије.

Изложбу је 6. маја посетио и министар одбране Драган Шутановац са сарадницима, као и комплетан састав Генералштаба и Гарде Војске Србије. Потом, 8. маја уследила је посета

7 Извештај о раду Историјског архива Пожаревац за 2010. годину (дел. бр. 345/1 од 29.03.2011).

Градоначелника Трста, конзула Србије у Италији са сарадницима, а већ 9. маја, поставку изложбе **Кнез Павле** обишли су Конзул Руске Федерације са сарадницима. Приликом посете Историјском архиву Пожаревац, изложбену поставку обишла је 13. маја и делегација Архива из Целја у Словенији и представници Архива Србије.

Поводом ове изузетно посећене поставке, Историјски архив Пожаревац је постао иницијатор представљања **монографије Музеј кнеза Павла,** у издању Народног музеја у Београду, коју су организовали Град Пожаревац и Галерија Милена Павловић Барили у Свечаној сали 25. маја, у вре ме одржавања изложбе **Кнез Павле**.

Изложба „Десет векова светлости Браничевске", Трст, 2010.

Историјски архив Пожаревац учествовао је у реализацији и осмишљавању обележавања и прославе 180-годишњице Гарде Војске Србије која је прослављена 6. маја, достављајући организаторима, продуценту и режисеру, зборнике радова Архива, као и документе о кнежевој Гарди.

Као наставак изузетне сарадње са Војском Србије, 16. новембра 2010. у Центру за обуку Копнене војске у Пожаревцу постављена је стална изложба фотографија **Браничево у историји Србије.** Фотографије потичу из дигиталне збирке и збирке фотографија Пожаревачког архива и Војног музеја из Београда. Изложба је обухватила период од Балканских ратова, Првог светског рата са фотографијама које прате напад Макензена и епопеју повлачења српске војске, њен опоравак на Крфу и напредовање ка Србији, потом период обуке војске у миру у периоду између два светска рата и фотографије команданата пожаревачког војног састава.

На позив Српске Православне Црквене општине Трст,[8] Историјски архив Пожаревац је поставио своју изложбу **Десет векова светлости Браничевске** у Трсту, у порти храма Св. Спиридона Чудотворца. Изложбу Историјског архива Пожаревац репрезентује тридесет и два паноа на којима су (уз уводни који је преведен на италијански и енглески језик), представљене фотографије цркава и манастира са подручја Браничевске епархије. Изложбу прати и мултимедијални каталог који такође садржи легенде и превод на италијански и енглески. Свечаност отварања изложбе одржана је 17. децембра у сали Српске Православне Црквене општине Трст, у присуству већег броја званица. Присутне је поздравио председник Православне Црквене Општине Трст, Богољуб Стојићевић. У име Историјског архива Пожаревац и Града Пожаревца присутне је поздравила мр Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац. Поентирајући дуготрајну добру сарадњу Србије и Италије у области привреде и културе говорио је конзул Републике Србије у Италији Влада Николић, док је изложбу отворила министар за развој и међународну сарадњу Фредерика Сеганти. У цркви Св. Спиридона Чудотворца, Његово Преосвештенство Епископ Браничевски Господин др Игнатије беседом се обратио присутнима, док је у име домаћина говорио отац Рашко Радовић. Свечаност отварања поставке „Десет векова светлости Браничевске" пропратила је ТВ Дуга специјалном емисијом. У изузетном амбијенту, у порти величанствене православне цркве Св. Спиридона, изложба Историјског архива Пожаревац била је постављена до 31. јануара 2011. године.

2009.[9]

Изложба поводом 170 година пожаревачке управе изведена на основу истраживања архивске грађе у Историјском архиву Пожаревац, Архиву Југославије, Архиву Србије, Архиву

8 ИАП, Протокол бр. 739/10, дел.бр.1273/2010.

9 Извештај о раду Историјског архива Пожаревац за 2009. годину (дел. бр.340/1 од 5.3.2010.)

Свечано отварање изложбе „Плакат, визуелни скандал...", Пожаревац, 2009.

Војводине, као и уз обиље фотографија из приватних извора, **170 година локалне (само)управе у Пожаревцу**, аутора Јасмине Живковић, отворена је 25. септембра 2009. у Свечаној сали Скупштине града Пожаревца, а пригодом поставке публикован је каталог, постер, позивница и roll-up banner.

Крајем године 25. децембра, у простору Старе робне куће (на преко 1000м²), постављена је изложба **Плакат´визуелни скандал´, одјек стварности и гласник пропаганде,** са око 80 паноа аутентичних плаката насталих у периоду 1941–1945. као средство немачке пропаганде у Другом светском рату који су штампани у Пожаревцу, Београду и Берлину. Изложбу прати каталог, плакат изложбе, позивница и дигитална презентација изложбе (виртуелна изложба). Аутори изложбе и каталога су мр Јасмина Николић и Драгана Милорадовић-Николић, док је виртуелну изложбу приредио мр Драган Шалер. О изложби је говорио др Предраг Марковић из Института за савремену историју Србије.

2008.[10]

Отварање изложбене поставке П**ожаревачка болница кроз векове**, поводом 175 година Болнице у Пожаревцу, која је организована у сарадњи Здравственог центра - Опште болнице у Пожаревцу и Историјског архива Пожаревац, у простору на градском тргу, изложбу је отворио председник Скупштине града Пожаревца Миомир Илић, а о јубилеју и изложби су говорили др Бојан Радовановић, мр Јасмина Николић, Драгана Милорадовић-Николић и др Слободан Рашула. Како је постављена у простору у самом центру града изложба је била изузетно запажена и посећена. Поводом јубилеја представљена је и репрезентативна монографија која садржи већи број факсимила архивских докумената Архива Србије, Архива Војводине, Архива Србије и Црне Горе и Историјског архива Пожаревац, као и део који се односи на најранију историју Болнице а који је дело архивиста Љубодрага Поповића, Драгане Милорадовић Николић и мр Јасмине Николић. Изложба је изведена на основу архивске грађе Историјског архива Пожаревац, Архива Србије и Црне Горе, Архива Србије, Архива Војводине, Архива војног санитета и Војног архива, као и уз обиље фотографија из приватних извора.

2007.[11]

Изложба **Српска Ваздухопловна Команда у Пожаревцу 1915. године** представљена је 12. фебруара 2007. године у Дому Војске Србије у Пожаревцу и била је отворена за публику до 5. априла, а поводом државног празника Сретење и Дана Војске Србије. Изложбу је отворио Командант Гарнизона Пожаревац пуковник Винко Марковски, а присутнима се обратила и директор Историјског архива Пожаревац Јасмина Николић. Међу присутнима били су представници Војске Србије, локалне власти, колеге других архива и музеја, директори јавних предузећа и установа из Пожаревца и Београда. На изложби је презентована документарна грађа везана за прву пилотску школу у Пожаревцу, за пилоте који су полетали са пожаревачког аеродрома и фотографије. Изложбу је пратио каталог, постер, позивница и дигитална презентација.

Изложба **Округ п**ожаревачки у привреди српске буржоаске државе, наком прикупљања грађе у Пожаревачком архиву, Архиву Србије и од сарадника-пријатеља Архива из приватних колекција, постављена је 12. марта у Дому Војске Србије у Пожаревцу. Изложбу је отворио вд. директора

10 Извештај о раду Историјског архива Пожаревац за 2008. годину (дел. бр.123/1 од 27.1.2009.)

11 Извештај о раду Историјског архива Пожаревац за 2007. годину (дел. бр.265/1 од 29.2.2008.)

Архива Србије и Црне Горе Миладин Милошевић, а о изложби је говорио рецензент проф. др Светислав Табороши са Правног факултета у Београду, у присуству многобројних гостију. Изложбу је пратио каталог, постер, позивнице, електронски каталог и прилог на ТВ „Пинк".

Постер изложбе , 2009.

Мултимедијални пројекат Историјског архива Пожаревац **Пожаревачко позориште између два светска рата** постављен је 31. марта 2007. у Дому Војске Србије у Пожаревцу, у част XII Глумачких свечаности „Миливоје Живановић". Изложбу је отворио (у присуству председника Општине Пожаревац Душана Вујичића, председника Скупштине Општине Пожаревац Ивана Грубетића, великог броја глумаца и посетилаца) директор Народног позоришта из Београда Божидар Ђуровић. Каталог је добио своје друго издање.

На основама међуинституционалне сарадње, Историјски архив Пожаревац организовао је гостовање престижне изложбе **Тито-Стаљин,** настале као резултат међународне архивске сарадње Архива Србије и Црне Горе, Федералне архивске агенције Руске Федерације и Државног архива Руске Федерације. Изложбу је отворио 22. јуна 2007, проф. др Мирослав Јовановић, са катедре за савремену историју Југославије Филозофског факултета у Београду, док су о изложби говорили Миладин Милошевић, вд. директора Архива Србије и Црне Горе и Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац. Изложбу су пратили музејски експонати Музеја историје Србије и филм из Југословенске Кинотеке. Морамо да напоменемо да је одзив публике био изузетан за све време трајања изложбе.

Изложба **Округ пожаревачки у привреди српске буржоаске државе** постављена је 11. септембра у Галерији стране уметности Музеја града Новог Сада, у организацији Историјског архива Новог Сада, трајала је до 1. октобра и изазвала је велику пажњу новосадске јавности, док су локалне медијске куће пропратиле изложбу као културни догађај у граду. Изложбу је отворио Радован Јокић, члан Градског већа града Новог Сада, о изложби су говорили проф. др Љубивоје Церовић и Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац.

Изложба **Добротворима и задужбинарима – с`поштовањем,** приређивача Слободанке Чолаковић, после опсежних припрема постављена је 9. октобра у сали Дома Војске Србије у Пожаревцу. Изложбу је отворио директор Архива Србије др Мирослав Перишић у присуству већег броја гостију (посебно истичемо Директора Музеја геноцида у Београду, затим Јована Деспотовића главног уредника III програма Радио Београда, колеге из Архива Србије, представнике локалне самоуправе, Војске, Православне цркве, медија, итд). Изложбу је пратила дигитална презентација коју је приредио мр Драган Шалер.

2006.[12]

Изложба **Српска ваздухопловна Команда у Пожаревцу 1915. године** представљена је 23. марта 2006. године у галерији „Икар" Клуба ваздухопловства у Земуну и била је отворена за публику до 5. априла. Изложбу је отворио Командант ваздухопловних снага и противваздушне одбране Војске Србије и Црне Горе генерал-пуковник Драган Катанић, а присутнима су се обратили и начелник Клуба ваздухопловства потпуковник Синиша Гавриловић, мр Звонимир Благојевић, заменик председника Општине Пожаревац, Александар Ердељановић, директор Архива Југословенске Кинотеке и Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац.

12 Извештај о раду Историјског архива Пожаревац за 2006. годину (дел. бр.264/8.3.2007.)

Међу присутнима били су представници политичког живота земље, представници Војске Србије и Црне Горе, народни посланици Скупштине Србије, помоћник министра за капиталне инвестиције Милан Миљевић, академик Драган Недељковић, представници правосуђа, професори Универзитета у Београду, колеге других архива и музеја, директори јавних предузећа и установа из Пожаревца и Београда, велики број гостију из Националног аероклуба, итд. На изложби је презентована документарна грађа везана за прву пилотску школу у Пожаревцу, за пилоте који су полетали са пожаревачког аеродрома, фотографије, припремљен је и филм о пожаревачком аеродрому (набављен предусретљивошћу колега Архива Југословенске Кинотеке). Свечаност је музички оплемениo хор и оркестар Министарства одбране РС „Станислав Бинички“. Пригодом изложбе штампани су каталози, постери и позивнице, а снимљена је и специјална тв емисија.

Већ 26. априла 2006. године у Дому Војске Србије и Црне Горе у Пожаревцу отворена је изложба **Априлски рат**, поводом Дана Историјског архива Пожаревац и шездесет година од априлског рата. Изложба је настала сарадњом са Војним архивом у Београду. Представљена архивска грађа потиче из фундуса Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Војног музеја. На свечаности отварања изложбе Архив Југословенске Кинотеке представио је своје филмове о 27. марту у Београду и Божевцу, уједно поклонивши Пожаревачком архиву копију овог значајног филма, једног од првих колор остварења и при том снимљеног у близини Пожаревца.

Желећи да широј јавности представи овај значајан пројекат Историјски архив Пожаревац је поставио изложбу **Априлски рат** и у Централном Дому Војске Србије и Црне Горе у Београду, где је гостовала од 5. до 17. маја 2006. године. Изложбу је у Пожаревцу отворио Командант Гарнизона Пожаревац пуковник Винко Марковски, док је у Београду изложбу отворио Начелник Генералштаба Војске Србије и Црне Горе генерал-пуковник Љубиша Јокић, у присуству Команданта ваздухопловних снага Војске Србије и Црне Горе генерал-пуковника Драгана Катанића, пуковника др Михајла Басаре начелника Војноисторијског института, академика Драгана Недељковића и многобројних официра – командног кадра и угледних званица са Београдског универзитета (Филозофског и Правног факултета), института, Архива Војводине, Архива Србије, Архива Србије и Црне Горе, Архива из Зрењанина, Новог Сада, Београда, представника Општине Пожаревац, полиције, медија у Србији. На оба догађаја документарне филмове из фундуса Архива Југословенске Кинотеке коментарисао је директор Александар Ердељановић. Каталог изложбе чине текстови Јасмине Николић, директора Историјског архива Пожаревац, др Милета Бјелајца са Института за новију историју Србије и аналитика изложбених прилога које су урадиле Драгана Милорадовић, архивист Пожаревачког архива и Бранка Пророковић – Лазаревић, архивист Војног архива из Београда. Специјална тв емисија о овој изложби емитована је на РТС 2.

Мултимедијални пројекат Историјског архива Пожаревац **Пожаревачко позориште између два светска рата** постављен је 19. септембра 2006. у Дому Војске Србије у Пожаревцу. Изложбу и каталог је приредила Слободанка Цветковић, а о изложби су говорили доц. др Арсен Ђуровић са Филозофског факултета у Београду, проф. др Зоран Јовановић, театролог и Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац. Изложбу је посетило преко 250 гостију (из Војске Србије, полиције, судства, културе, просвете, цркве, гости из других архива, позоришта, факултета, Општине Пожаревац), а организована је и посебна презентација за војну делегацију из Бугарске. Изложбу је отворио глумац Југословенског Драмског Позоришта у Београду Војислав Брајовић, непосредно пре именовања на функцију министра културе у Влади Републике Србије.

Децембра 7. 2006. у холу Окружног суда у Пожаревцу, у оквиру обележавања 185 година од оснивања првог Нахијског суда у Пожаревцу, постављена је архивска изложба и представљен студијски каталог (друго издање) **Судство као сегмент српске државности – пожаревачки суд од магистрата до првостепеног суда Округа пожаревачког,** коју је видело преко 500 званица. Изложбу је отворио Министар правде у Влади Републике Србије Зоран Стојковић.

2005.[13]

Изложба **Судство као сегмент српске државности – пожаревачки суд од магистрата до првостепеног суда Округа пожаревачког,** аутора Јасмине Живковић, била је постављена у Руском дому у Београду. Овом приликом изложба је употпуњена поставком раритетних књига из области права из збирке раритета Историјског архива Пожаревац. Свечаности отварања 3. фебруара присуствовали су представници амбасаде Руске Федерације у Србији. Изложбу је отворио Предраг Марковић, председник Народне Скупштине Републике Србије, беседио Његово Преосвештенство Епископ браничев-

13 Извештај о раду Историјског архива Пожаревац за 2005. годину (дел. бр.37/1 од 12.1.2006.)

Свечано отварање сталне изложбе „Два века војске у Браничеву", Пожаревац, 2011.

ски Господин др Игнатије, Душан Вујчић, председник Општине Пожаревац, Миодраг Радовановић, глумац Југословенског Драмског позоришта у Београду, а музички свечаност оплеменио Градски женски хор „Барили". Међу присутнима били су представници политичког живота земље, народни посланици, представници министарстава и правосуђа, професори Универзитета у Београду, колеге других архива и музеја, директори јавних предузећа и установа из Србије.

Историјски архив Пожаревац желео је да културној јавности града представи престижну поставку Историјског музеја Србије **Службено одело у Србији у 19. и 20 веку**, у оквиру међуинституционалне сарадње. Изложбу је отворио министар културе у Влади Републике Србије Драган Којадиновић, а говорили су Његово Преосвештенство Епископ браничевски Господин др Игнатије, председник Општине Пожаревац Душан Вујичић, директор Историјског музеја Србије Андреј Вујновић и Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац, свечаност су музички оплеменили првак опере Народног позоришта у Београду Оливер Њего и проф. Никола Рацков. Поставка је уприличена у Свечаним салонима Општине Пожаревац здања Начелства и трајала од 13. до 22. априла. Поводом гостовања изложбе штампан је каталог, постер и позивнице. Одзив публикума био је изузетан.

За потребе изложбе **Скица кроз време – нека буде град,** аутора Драгане Милорадовић и Јасмине Николић, вршена су дуготрајна истраживања у Архиву Србије, Пожаревачком архиву и архиви Одељења за урбанизам Општине Пожаревац. Гордана Ранђеловић, архитекта Одељења за урбанизам, израдила је објашњење планова позајмљених из архиве Општине, као и планова и скица из фондова самог Архива. Доцент на Одељењу за Урбанизам Архитектонског факултета Универзитета у Београду др Александра Ђукић приредила је рецензију изложбе. Изложба је постављена у Дому Војске Србије и Црне Горе у Пожаревцу, изложбу је отворио Потпредседник Народне Скупштине Републике Србије Зоран Анђелковић, а свечаност отварања, 2.септембра 2005, уметнички су оплеменили Небојша Кундачина, глумац Народног позоришта у Београду и Градски женски хор „Барили".

20. октобра постављена је изложба **Српска ваздухопловна команда 1915. године у Пожаревцу**, аутора мр Небојше Ђокића, Драгане Милорадовић и Јасмине Николић, у Дому Војске Србије и Црне Горе у Пожаревцу. На изложби је презентована документарна грађа везана за прву пилотску школу у Пожаревцу, за пилоте који су полетали са пожаревачког аеродрома, фотографије и филм о пожаревачком аеродрому набављен из Архива Југословенске Кинотеке, а који је на свечаности коментарисао директор Александар Ердељановић. Пригодом изложбе штампане су позивнице, постери и каталози. Изложбу је отворио потпредседник Народне Скупштине Републике Србије Војислав Михајловић, у присуству начелника Браничевског округа др Живадина Јотића са сарадницима, великог броја гостију из Националног аероклуба из Београда, Полицијске академије у Београду, Универзитета у Београду, колега из других архива, установа културе и грађани.

27. децембра 2005. године у Свечаном салону Општине Пожаревац, као изузетан пратећи елемент представљања књиге **Браничевска епархија у првој половини 19. века**[14], отворена је и изложба уметничких фотографија архивског посленика Живислава Антонијевића под називом **Седам векова светлости браничевске,** које на особит начин бележе дубоку старину и значајан број цркава и манастира Браничевске епархије. Изложбу је отворила Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац.

14 На свечаности говорили проф. др Радован Биговић и проф. др Предраг Пузовић са Богословског факултета у Београду.

2004.[15]

У оквиру пројекта Историјског архива Пожаревац–Хиландар мултимедијално–**Како је тихо, Господе–**представљајући прву књигу из едиције Посебних издања **Пожаревачки округ и манастир Хиландар у XIX веку** - постављена је изложба уметничких фотографија манастира Хиландар аутора Божидара Витаса „Тиховање у Хиландару“ и приказан филм „Вечно кандило небеске и кадар овоземне Србије“, урађен у сарадњи са МФЦ Миккрокомерц-ом из Београда. Пројекат је беседом отворио Његово Преосвештенство Игњатије.

Поводом Дана ослобођења града Пожаревца, 15.октобра 2004, године, Историјски архив Пожаревац организовао је представљање изложбе **На олтару Отаџбине – Јован Дучић,** аутора Мр Весне Башић, архивисте Архива Војводине, у Конгресној сали хотела „Дунав“. У присуству великог броја представника амбасада Руске Федерације, Украјине и Белорусије, представника градске управе, колега архивиста, представника медија, изложбу је беседом отворио академик Драган Недељковић. У програму је учествовао Небојша Дугалић, првак драме Народног позоришта у Београду.

Судство као сегмент српске државности отворена је 3. септембра 2004. у Добрњчевој кући у Пожаревцу. Смелу, документовану поставку која поставља темеље судства модерне државе Србије у Пожаревцу, отворио је министар правде у Влади Републике Србије Зоран Стојковић. У присуству изузетно великог броја званица из домаћег политичког живота, изложби је присуствовао и аташе за културу Руске Федерације у Србији и велики број културних радника. Свечаност отварања оплемемио је концерт Павла Аксентијевића и етногрупе „Запис“, док је одломке из архивских докумената говорио Небојша Дугалић, глумац Народног позоришта у Београду.

Током 2004. године, у јеку обележавања Два века модерне српске државе, Историјски архив Пожаревац сарађивао је, на темељима међуинституционалне сарадње, са Југословенском Кинотеком и Архивом Југословенске Кинотеке. Пожаревачкој публици представљен је, 2. марта 2004, најстарији српски филм „Карађорђе по други пут међу Србима“, у част Првог српског устанка, а поводом 100-годишњице Првог светског рата, 28. јула 2004, приказан је филм „Голгота Србије“ и репринтован афиш који је пратио и прво приказивање овог документарног филма. Оба догађаја имала су и пратећи део – изложбе чији су експонати направљени од секвенци из филмова и биле су постављене у холу Центра за културу у Пожаревцу. Прву је отворио директор Југословенске Кинотеке Радослав Зеленовић, а другу – „За част отаџбине“ - заменик председника Општине Пожаревац мр Звонимир Благојевић.

2003.[16]

Изложба **Век банкарског пословања у Браничевском округу**, аутора Јасмине Николић, Јасмине Живковић и Драгане Милорадовић, отворена је 25. новембра 2003. у галерији **Кланко** у Пожаревцу, а потом је од 1. до 7. марта 2004. гостовала у Руском дому у Београду. Гостујућу изложбену поставку отворио је Глеб Вишињски, директор Руског дома у Београду.

Желећи да пожаревачкој публици представе средњевековно српско благо, 11. децембра 2003. Историјски архив Пожаревац организовао је гостовање изложбе **Перо занесено лепотом,** о српској средњевековној рукописној баштини, пренесена пером Светозара Пајића Диака из Новог Сада. Хор Епархије браничевске духовним композицијама дао је праву ноту свечаности отварања изложбе.

Са свечаног отварања изложбе о домаћем филму, коју је отворио Бата Живојиновић, Пожаревац, 2012.

***

Ако табеларно погледамо догађања, поштујући хронолошки низ, утврдићемо стасавање Историјског архива Пожаревац и чврсту решеност да из периода `непостојања` и `невидљивости` установе у граду постане запажена, призната и професионално одређена. Главна интенција продора изложбене и издавачке делатности била је како презентација сопствених богатстава похрањених у депоу далеко од очију јавности и историје, тако и, посредно, стицање обновљивих и оправданих финансијских ресурса за даље пројекте.

15 Извештај о раду Историјског архива Пожаревац за 2004. годину (дел. бр. 1077/1 од 27.12.2004, односно 150/1 од 7.3.2005.)

16 Извештај о раду Историјског архива Пожаревац за 2003. годину (дел. бр.136/26.02.2004.)

Табеларни приказ изложби Пожаревачког архива у периоду од 2003. до 2012.

Ауторска и приређивачка делатност Историјског архива Пожаревац

Ред. Бр.	Датум	Место	Назив поставке	Асесоар	Бр. изложбених дана
1.	26.11.2003.	Галерија Кланко, Пожаревац	Век банкарског пословања	Каталог, постер, позивница	14
2.	1-7.3.2004.	Руски дом у Београду	Век банкарског пословања	Каталог, постер	7
3.	1.9.2004.	Кућа Добрњчевих, Пожаревац	Судство као сегмент српске државности – Пожаревачки суд од магистрата до првостепеног суда Округа пожаревачког	Каталог, позивница	14
4.	1.2. 2005.	Руски дом у Београду	Судство као сегмент српске државности – Пожаревачки суд од магистрата до првостепеног суда Округа пожаревачког	Каталог	14
5.	4.9. 2005.	Дом Војске Србије, Пожаревац	Скица кроз време - Нека буде град	Каталог, позивница	14
6.	28.10.2005.	Дом Војске Србије, Пожаревац	Српска ваздухопловна Команда у Пожаревцу 1915. године	Каталог, дигитални каталог, постер, позивница	14
7.	27.12.2005.	Свечана сала, Пожаревац	Седам векова светлости браничевске (уметничке фотографије)	Каталог, постер, позивница	14
8.	23.3.2006.	Клуб ваздухопловства, галерија „Икар“ у Земуну	Српска ваздухопловна Команда у Пожаревцу 1915. године	Каталог, постер, позивница	14
9.	4.4.2006.	Дом Војске Србије, Пожаревац	Априлски рат (ИАП и Архив Војноисторијског института у Београду)	Каталог, постер, позивница	20
10.	26.4.2006.	Централни дом Војске СЦГ у Београду	Априлски рат	Каталог, позивница	14
11.	19.9.2006.	Дом Војске Србије у Пожаревцу	Пожаревачко позориште између два светска рата	Каталог, постер, позивница	14
12.	7.12.2006. до 1.2.2007.	Хол Окружног суда у Пожаревцу	Судство као сегмент српске државности – Пожаревачки суд од магистрата до првостепеног суда Округа пожаревачког	Каталог, постер, позивница	54
13.	12.2. до 5.3.2007.	Дом Војске Србије у Пожаревцу	Српска ваздухопловна Команда у Пожаревцу 1915. године	Каталог, постер, позивница	21
14.	12.3.2007.	Дом Војске Србије у Пожаревцу	Пожаревачки округ у привреди српске буржоаске државе	Каталог, постер, позивница	19
15.	31.3.2007	Дом Војске Србије у Пожаревцу	Пожаревачко позориште између два светска рата - у част XII Глумачких свечаности „Миливоје Живановић“	Каталог, друго издање	10
16.	11.9. до 5.10.2007.	Галерија стране уметности Музеја града Новог Сада	Округ пожаревачки у привреди српске буржоаске државе	Каталог, постер, позивница	24
17.	9.10.2007.	Дом Војске Србије у Пожаревцу	Добротворима и задужбинарима – с'поштовањем	Дигитални каталог, постер, позивница	14

Ред. Бр.	Датум	Место	Назив поставке	Асесоар	Бр. изложбених дана
18.	17.12.2008.	Простор у центру града, Пожаревац	Пожаревачка болница кроз векове	Монографија, постер, позивница	14
19.	25.9.2009	Свечана сала, Пожаревац	170 година локалне (само) управе у Пожаревцу	Каталог, CD, постер, позивница	14
20.	24.12. 2009. до 1.2.2010.	Стара робна кућа, Пожаревац	Плакат ´визуелни скандал´, одјек стварности и гласник пропаганде	Каталог, CD, постер, позивница	37
21.	16. 11.2010.	Касарна Генерал Павле Јуришић Штурм, Пожаревац	Браничево у историји Србије	Постер, банер, позивница	Стална поставка
22.	17.12.2010. – 1.2.2011.	Порта храма Св. Спиридона, Трст, Италија	Десет векова светлости Браничевске	Дигитални каталог	45
23.	5.4. до 4.5. 2011.	Галерија Трговинског центра, Птуј, Словенија	Филмски плакат 1941-1945, филмови које је гледао Београд	Каталог, CD, постер, позивница	29
24.	18. 5. до 1.6. 2011.	Градска галерија, Пожаревац	Биоскоп 1941-1945.	Каталог, CD, постер, позивница	12
25.	17.6. до 4. 7. 2011.	Градска галерија, Пожаревац	Општенародна имовина 1945-1960.	Каталог, CD, постер, позивница	17
26.	28.6.2011.	Касарна Генерал Павле Јуришић Штурм, Пожаревац	Два века војске у Браничеву	Каталог, CD, постер, позивница	Стална поставка
27.	23.12. до 1.2.2012.	Градска галерија, Пожаревац	Пожаревачки магистрат – први Нахијски суд у Србији, 1821-2011.	Каталог, CD, постер, сет архивских фотографија са календаром, позивница	60
28.	20.3. до 14.4.2012.	Централни дом Војске Србије, Београд	Филмски плакат 1941-1945.	Каталог, CD, постер, билборд, позивница	25
29.	20.3. до 14.4. 2012.	Централни дом Војске Србије, Београд	Филмови које смо волели 1947-1980.	Каталог, CD, постер, билборд, позивница	25
30.	22.8. до 18.9. 2012.	„Синагога“, галерија Народног музеја, Ниш	Филмови које смо волели 1947-1980. (поводом отварања 45. Филмског фестивала)	Каталог, CD, постер, позивница	26
31.	21.9. до 1.10. 2012.	Центар за културу Лесковац	Филмови које смо волели 1947-1980. (поводом 5. Међународног фестивала филмске режије)	Каталог, CD, постер, позивница	10
32.	4.10. до 31.10. 2012.	Галерија Народног музеја, Краљево	Филмови које смо волели 1947-1980.	Каталог, CD, постер, позивница	27
33.	децембар, 2012.	у најави	Задругарство у Пожаревачком округу 1897-1941.	Каталог, постер, позивница	
34.	децембар 2012.	у најави	Грађански Пожаревац на прелазу два века	Каталог, постер, позивница	

Табеларни приказ Међуинституционалне сарадње ИАП у периоду од 2003. до 2012.

Изложбе у организацији Историјског архива Пожаревац

Ред. бр	Датум	Место	Назив поставке	Установа	Асесоар	Број Изложбених дана
1	11. 12. 2003.	Свечана сала, Пожаревац	Перо занесено лепотом	Светозар Пајић Диак	Афиш, позивница	20
2	2. 3. 2004.	Велика сала Центра за културу, Пожаревац	Карађорђе међу Србима	Југословенска Кинотека и Архив Југословенске Кинотеке	Каталог, постер, позивница	14
3	15. 4. 2004.	Свечана сала, Пожаревац	Тиховање у Хиландару	Божидар Витас	Каталог, филм, позивница	14
4	28. 7. 2004.	Велика сала и хол Центра за културу, Пожаревац	За част Србије (изложба плаката)	Југословенска Кинотека и Архив Југословенске Кинотеке	Афиш, позивница	14
5	15. 10. 2004.	Галерија Хотела „Дунав“, Пожаревац	На олтару Отаџбине - Јован Дучић	Архив Војводине	Каталог, позивница	14
6	13. 4. 2005.	Свечана сала, Пожаревац	Службено одело у Србији у 19. и 20. веку	Историјски музеј Србије	Каталог, плакат, позивница	9
7	22. 6. 2007.	Дом Војске Србије, Пожаревац	Тито – Стаљин	Архив Србије и Црне Горе, Федерална архивска агенција Руске Федерације и Државни архив Руске Федерације	Постер, позивница	21
8	5. 5. 2010.	Свечана сала града Пожаревца	Кнез Павле Карађорђевић, краљевски намесник 1934–1941.	Архив Југославије	Постер, позивница	14
9	25. 3. до 5.5.2011.	Еко-дом Чачалица	Кад машкаре завладају	Згодовински архив Птуј, Словенија	Roll-up banner, позивница	41

Анализирајући представљене табеле можемо да констатујемо да је Историјски архив Пожаревац у периоду од 2003. до 2012. године приредио 41 изложбу, у просеку 4 изложбе годишње, од тог броја организовао гостовање девет изложби других установа и институција (или појединаца), гостовао својим изложбама чак 13 пута, док је у Пожаревцу представљено свих 19 ауторских и приређивачких изложби Историјског архива Пожаревац.

Пројекте Историјског архива Пожаревац обавезно прати асесоар – маркетиншки материјал који се најчешће састоји од позивнице, каталога и постера, а у новијем периоду и од дигиталног каталога (виртуелне изложбе) или презентације. Настојећи да прати дизајн корица каталога, постер, позивнице и омотнице/налепнице за ЦД публикују се у виду сета који је постигао ниво препознатљивости свих издања Историјског архива Пожаревац.

Оно што се одмах уочава је постављање само две сталне изложбене поставке и то у простору касарне „Генерал Павле Јуришић Штурм“ у Пожаревцу, јер, нажалост, ни после шездесетчетири године постојања и рада Историјски архив Пожа-

ревац нема свој стални изложбени простор[17] за излагање значајног завичајног блага, а самим тим не може да се позиционира ни на туристичку мапу овог дела Србије.

Представљајући искуство Историјског архива Пожаревац у периоду од 2003. до 2012. године, покушавајући да извршимо пресек активности и резултата изложбене делатности као само једне у низу императива у раду и постојању ове установе, схватамо да смо за протеклих десет година учинили много на пољу популарисања делатности архива, отворили врата и демистификовали рад установе и садржај фондова и збирки које чува. „Данашње време превазилази и најсмелије прогнозе футуриста претходне генерације“. [18] Пратећи свеопшту потрагу за знањем, а користећи модерну технологију, правимо почетне кораке и на пољу дигиталне информације – архивски фондови и збирке, публикације и поставке доступни у било ком тренутку на било ком меридијану и на било ком језику савременог човечанства. Схватајући мегакораке у последњих десет година можемо само да претпоставимо гига-скок информатичке будућности архива. При томе мислимо на већ започете пројекте интерактивних изложби постављених на сајту Историјског архива Пожаревац.

Карактеристично, што се неминовно запажа као обавезна нит скоро свих поставки Историјског архива Пожаревац је да поред активног ангажовања свих запослених у архиву, постоји и сарадња са установама културе, историје, али и институцијама државе (судство, војска), црквом, ангажовање појединаца еминентних познавалаца одређених области и тиме испуњавање једног од императива савремене науке – мултидисциплинарности. Овај широкоугаони приступ теми видео се и кроз већину изложбених поставки.

Апсолвирајући могућности, `упутства` и постулате на које се позивају теоретичари менаџмента у установама културе,[19] констатујемо да Историјски архив Пожаревац у почетку врло инстинктивно, а потом све промишљеније, управо примењује ставове наведених аутора у промоцији и презентацији својих поставки. Схватајући огромну моћ медија, окренутост широком аудиторијуму, свеприсутност у сваком носиоцу порука (штампа, радио, телевизија или интернет) управо негујући однос са седмом силом, успева да правовремено обавести, информише о раду и догађајима, али и привуче што ширу и старосно, интелектуално, професионално, родно, разноврснију публику на свим својим догађањима. Последица тога управо се сагледава у све активнијем партиципирању и формирању класе `пријатељи архива` који почињу активно да се интересују за рад и активности установе, али и дају огроман допринос заштити, сакупљању и чувању националног архивског блага.

17 Само у кратком периоду 1998-2002. у објекту депоа ИАП коришћена је изложбена сала која је изгубила своју намену услед недостатка простора за чување фондова и збирки.

18 С. Мандић, Компјутеризација и историографија 1995-2005, ИА Београда, 2008, 27.

19 Г. Мат, Т. Флак, Ј. Ледерер, **Менаџмент музеја**, Клио, 2002, 112-116.

РЕЗИМЕ

Ако погледамо уназад, поштујући хронолошки низ од 2003. године до данас, утврдићемо стасавање Историјског архива Пожаревац и чврсту решеност да из периода `непостојања` и `невидљивости` Архив постане запажена, призната и професионално одређена установа у култури.

Обавезна нит скоро свих поставки Историјског архива Пожаревац је да, поред активног ангажовања свих запослених у архиву, постоји и сарадња са установама културе, историје, институцијама државе (судство, војска), црквом, ангажовање појединаца еминентних познавалаца одређених области и тиме испуњавање једног од императива савремене науке – мултидисциплинарности. Изложбеном делатношћу испуњава се и начело доступности архивске грађе, али и научно испитивање културне и историјске прошлости Браничева и Србије.

У протеклих десет година Историјски архив Пожаревац остварио је значајан број изложбених пројеката који нам дају могућност сагледавања испуњености интенција и стручног ангажовања кроз анализу броја посетилаца, важности која се придаје свакој поставци понаособ, заступљености у прес-клипингу, присутности познатих имена из сфере професионалног, културног, јавног живота не само Пожаревца већ и знатно шире у границама Србије, али и значају и профилу личности које су узели учешћа у свечаности отварања поставке. Сматрамо да и искорак на међународну културну и научну сцену доприноси не само рејтингу установе већ степену информисаности Европске уније о културном профилу наше нације у визури и данашњег културног миљеа и историјског наслеђа.

Можемо да констатујемо да Историјски архив Пожаревац у почетку врло инстинктивно, а потом све промишљеније, управо примењује правила доброг маркетинга у промоцији и презентацији својих поставки, остварујући тежиште сваког пројекта на његовој научној премиси и документованости.

Схватајући огромну моћ медија, окренутост широком аудиторијуму, свеприсутност у сваком носиоцу порука (штампа, радио, телевизија или интернет) управо негујући однос са седмом силом, успева да правовремено обавести, информише о раду и догађајима али и привуче што ширу и старосно, интелектуално, професионално, родно, разноврсну публику на свим својим догађањима. Последица тога управо се сагледава у све активнијем партиципирању и формирању класе `пријатељи архива` који почињу активно да се интересују за рад и активности установе, али и дају огроман допринос заштити, сакупљању и чувању националног архивског блага.

HISTORICAL ARCHIVES POZAREVAC EXHIBITIONS 2003-2012

Abstract: **One of the means of preserving the cultural heritage (apart from collecting, arranging and preserving) according to the Law on Cultural Heritage, is the publishing of the Archive documents and their presentation to public throughout various exhibitions. All the exhibitions are being carried out by the Archive working team which participates actively and the cultural and historical inter-institutional cooperation (state institutions - judiciary or military and church). The experts in various fields have been hired in order to fulfill the imperatives of modern science-multidisciplinarity. The exhibiting activities should make the archive materials (records) more accessible and at the same time the scientific research of Branicevo and Serbia cultural and historical past more efficient.**

Keywords: **Historical Archives Pozarevac, exhibitions, cultural and educational activities, multidisciplinary, inter-institutional cooperation, the public, media, marketing.**

SUMMARY

If we take a look at the past, keeping in mind the chronological order from 2003 till today, we will distinguish the Historical Archives Pozarevac development and good will to become visible, acknowledged and respected cultural institution. The institution's profession is determined clearly.

All the exhibitions are being carried out by the Archive working team which participates actively and the cultural and historical inter-institutional cooperation (state institutions -judiciary or military and church). The experts in various fields have been hired in order to fulfill the imperatives of modern science-multidisciplinarity. The exhibiting activities should make the archive materials (records) more accessible and at the same time the scientific research of Branicevo and Serbia cultural and historical past more efficient.

During the last ten years, the Historical Archives Pozarevac has had a great number of exhibition projects which have broadened the ideas of intentions and professional engagement. The number of exhibition visitors, the significance which is given to each exhibition itself, media coverige (TV, internet, all of it in pressclipping), the attendance of the important public people (from cultural and professional public life in Pozarevac and Serbia) have been analysed. Stepping out into the international cultural and scientific stage contributes not only to this institution rating but helps European Union to be more informed about the cultural profile of this nation when historical and cultural background is taken into consideration.

We can state that from the very begining the Historical Archives Pozarevac has been applying rather intuitive and later on carefully planned good marketing rules to promote and present its exhibitions, always having in mind that the main aim is to achieve the scientific premises with each documented project.

The Historical Archives Pozarevac is aware of the great power of media and its wide audience and therefore it is sending the forehand information, drawing attention of rather different types of audience (different age, gender, profession, etc..)

The result of all the activities and participation is forming "The archive friends" who are greatly interested in the institution happenings. The archive friends continuously give enormous support for protecting, collecting and preserving the national archive treasure.

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

UDK: 930.25:061.3(450)"2011"(049.32)

Јесења школа архивистике – Трст 2011.

Трст, Италија, 7–12. новембар 2011.

У периоду од 7. до 12. новембра 2011. године у Трсту је одржана пета **Међународна јесења школа архивистике** у организацији Међународног института за архивску науку Марибор – Трст (IIAS), у сарадњи са Централноевропском Иницијативом, Државним архивом у Трсту, Јавном агенцијом за истраживачку делатност Републике Словеније и Министарством за културу Италије. Ове године је било 28 полазника школе из 17 држава света: Белорусије **(Andrei Sukach)**, Бугарске (**Orlin Iliev**), Италије (**Chiara Artico, Antonietta Colombatti, Paolo Santoboni**), Малезије (**Majella Marquez, Shirley Sion**), Омана (**Said Fahdel Salem Al Henaie, Maha Khamis Hamad Al Araimia**), Румуније (**Teodora Ligia Draghici**), Русије (**Nina Zvereva**), Словачке (**Lenka Pavlíková, Monika Péková**), Украине (**Iulia Orel, Olga Volkotrub**), Чешке (**David Nehyba**) и свих држава насталих распадом бивше Југославије: Босне и Херцеговине (**Синиша Домазет, Селма Исић, Бојан Стојнић**), Македоније (**Димитар Богески, Звонко Димоски, Дејан Проданоски**), Словеније (**Хана Хабјан, Боштјан Зајшек**), Србије (**Наташа Милошевић Дулић**), Хрватске (**Бранка Поропат, Јасна Пожган**) и Црне Горе (**Јелена Страхиња**).

Прва два дана партиципанти Школе су присуствовали конференцији „Међународни архивски дани 2011. године". Конференција је обухватала две теме: **Европски архивски пројекти (искуства, планови, будућност)** и **Архиви у данашњем друштву (улога, развој, будућност).** Конференција је отворена 7. новембра у конференцијској сали НХ хотела у Трсту. Учеснике су поздравили директорка Државног архива у Трсту, **dr Grazia Tato,** директор Јавне агенције за истраживачку делатност Републике Словеније **Franci Demšar,** заменик председника тршћанске регије **Franc Kangler,** градоначелник Трста **Roberto Cosolini,** градоначелник Марибора **Igor Dolenc,** досадашњи председник скупштине Института**, Antonio Dentoni Litta,** будући председник **Aldo Sparti,** генерални секретар **MAC-a David Leitch** и Генерални директор Радио Телевизије Словеније **Marko Filli.** Директор Међународног института за архивску науку **Dr Peter Pavel Klasinc,** поднео је извештај о раду Међународног института за архивистику у Трсту и Марибору од октобра 2010. до новембра 2011. године. Затим је настављен рад по темама.

По завршетку Конференције започет је рад Јесење архивстичке школе. Школа је одржана по класичном обрасцу- предавања, вежбе и дискусије, на две теме: **Европски архивски пројекти (искуства, планови, будућност)** и **Архиви у данашњем друштву (улога, развој, будућност).** Предавачи **Јесење школе архивистике** – Трст 2011, били су: **dr Aldo Sparti, dr Carlo Vivoli, Caroline Maximoff, dr Adela Torrance, dr Miroslav Novak, mr Zdenka Semlič Rajh, Giulia Barrera, mr Antonio Monteduro** и **dr Josef Hanus**. Првог дана школе, после церемоније отварања и поздравних говора **Dr Petera Pavela Klasinca,** директора Међународног института за архивску науку и **dr Grazie Tato,** директора **Јесење архивистичке школе**, партиципанти су слушали о пројекту **Arhiva del Mediterraneo,** о коме је говорио **dr Aldo Sparti.** Овај пројекат има за циљ израду портала на коме ће бити доступна архивска грађа која се чува у многим италијанским архивима, али и у архивима других земаља медитеранске области. Њиме се, поред ове улоге, врши и промоција међународне сарадње за унапређење узајамног разумевања и пријатељства међу народима Медитерана.

Затим је о Државном архиву Пистоја говорио **dr Carlo Vivoli.** Он је истакао да овај архив чува архивску грађу од средњег, па до XX века. Међу фондовима који се налазе у

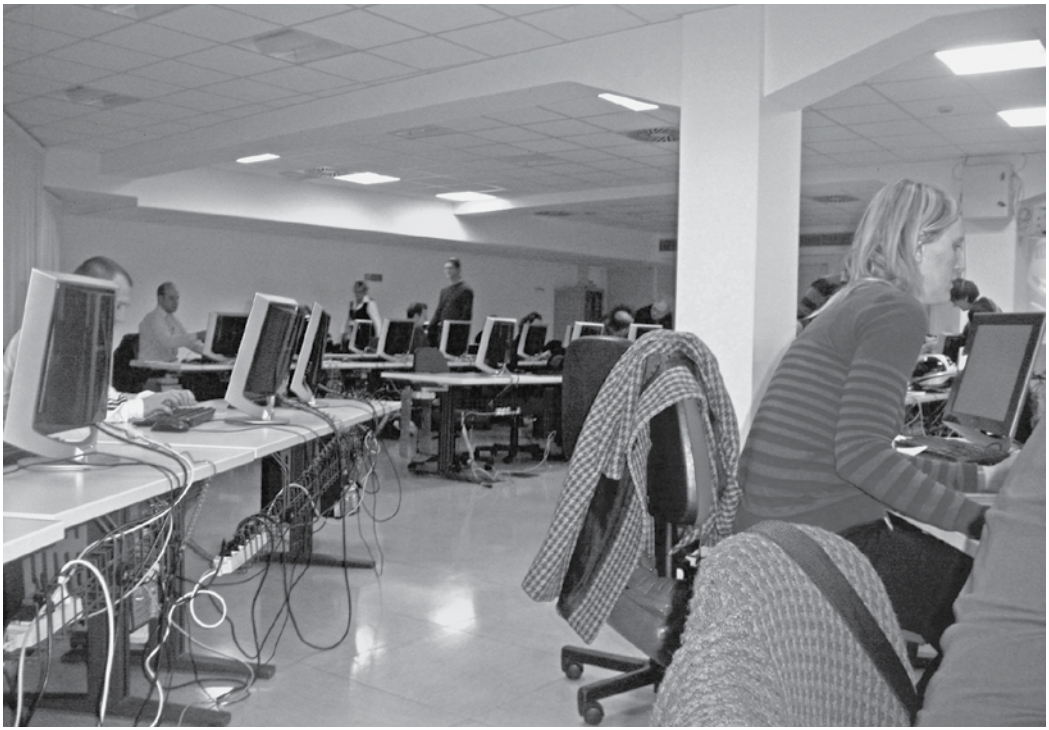

овом архиву истичу се фондови катастарских докумената, фондови многих образовних институција, болничка архива, као и лични и породични фондови знаменитих становника ове покрајине. Државни архив Пистоја је део информационог система Државног архива, тако да су документа овог архива доступна корисницима путем Интернета.

Caroline Maximoff је говорила о **ICARUS-u** и о активностима овог истраживачког центра на пољу развијања међународе сарадње, кроз реализацију пројеката. **ICARUS** је Међународни центар за архивска истраживања, са седиштем у Бечу. Тренутно окупља 84 члана из 15 европских земаља. Основан је са циљем унапређења сарадње међу архивима и научним институцијама пружањем финансијске, стручне и организацијске помоћи при реализацији широког спектра међународних пројеката у области архивских информационих технологија (доступност архивске грађе у електронском облику).

У организацији школе је реализована стручна екскурзија, са посетом Државном архиву Горица и Државном архиву Нова Горица, где су полазници имали прилику да се укратко упознају са историјатом ових установа, да обиђу архивске депое, као и актуелне изложбене поставке.

Партиципанти су током наредна два дана у просторијама **Abdus Salam ICTP (**Међународног центра за теоријску физику) у хотелу **Adriatico** у Трсту, прошли обуку-**ICA-ATOM training course,** коју је испред UNESKO-а вршила **dr Adela Torrance.** Обука је подразумевала унос описа насталих применом стандарда у базу података **ICA ATOM**, која је развијена за потребе Међународног архивског Савета (**ICA**[1]). Циљ курса је ширење употребе овог софтвера у земљама у којима није у употреби. Како је овај софтвер у потпуности усклађен са стандардима за опис архивске грађе, то би његова употреба довела до побољшања међународне сарадње на овом пољу. На крају, што је такође веома важно, ово је бесплатан софтвер, тако да се његовом употребом постиже и велика уштеда.

Последњег дана **Јесење школе архивистике** партиципанти су посетили Државни архив у Трсту, где су после обиласка архива слушали излагања **dr Miroslava Novaka** и **mr Zdenke Semlič Rajh** из Покрајинског архива Марибор. Затим је испред Генералног директората за архиве (**Direzione Generale per gli Archivi**) о архивима и људским правима говорила **Giulia Barrera**, по чијем завршетку су партиципанти износили искуства својих земаља у вези са овом темом. **Mr Antonio Monteduro** (**CEI**[2]) – је говорио о изради **Међународног речника архивске терминологије**[3] Пројекат израде овог Речника започет је 2007. године. Још увек се ради на уносу нових архивских термина и њихових дефиниција. **Dr Josef Hanus** (Министарство унутрашњих послова Републике Словачке-Одељење архива) је својим предавањем затворио рад **Јесење школе архивистике** Трст 2011.

1 ICA-International Council on Archives
2 CEI-Central European Initiative
3 Речник је постављен на сајту Instituta IIAS (www.iias-trieste-maribor.eu)

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

UDK: 930.25:061.3(450)"2012"(049.32)

Јесења школа архивистике – Трст 2012.

Трст, Италија, 21–28. октобар 2012.

У периоду од 21. до 28. 10. 2012. године у Трсту је одржана шеста Међународна јесења школа архивистике у организацији Међународног института архивских наука Трст - Марибор (IIAS), у сарадњи са Централноевропском Иницијативом, Државним архивом у Трсту, Јавном агенцијом за истраживачку делатност Републике Словеније и Министарством за културу Италије. Ове године било је 24 полазника школе из 9 држава света: Босне и Херцеговине **(Синиша Домазет, Селма Исић, Нена Масло, Александра Пијук-Пејчић),** Италије **(Chiara Artico, Antonietta Colombatti, Annalisa Filippo, Paolo Santoboni, Paola Valentin),** Мађарске **(Tamas Csaki),** Румуније (**Teodora Ligia Draghici**), Русије (**Nina Zvereva, Anastasija Kryachko**) Омана **(Said Fahdel Salem Al Henaie),** Словеније (**Hana Habjan, Anja Paulič, Vanja Pfajfar, Boštjan Zajšek, Oman Žiga**), Србије **(Nataša Milošević Dulić, Jelena Subić),** Црне Горе **(Jelena Strahinja)** и представници Косова **(Shpresa Mekaj, Habibe Qovanaj)**.

Прва два дана партиципанти Школе присуствовали су конференцији „Међународни архивски дани 2012. године". Ова Међународна конференција окупила је учеснике из 18 земаља: Аустрије, Белорусије, Босне и Херцеговине, Грчке, Естоније, Италије, Канаде, Немачке, Пољске, Португалије, Словачке, Словеније, Србије, Француске, Црне Горе, Швајцарске, Шкотске и Шпаније, представнике из неколико међународних организација и учеснике Међународне јесење архивистичке школе у Трсту. Сви прихваћени радови објављени су у публикацији **Atlanti,** Vol. 22 (2012), № 1 и № 2, часопису за савремену архивску теорију и праксу, који од 1991. године објављује Међународни институт архивских наука Трст-Марибор.

Конференција је отворена 22. октобра у конференцијској сали НХ хотела у Трсту. Учеснике су поздравили директор Међународног института за архивску науку **dr Peter Pavel Klasinc,** директорка Јесење школе архивистике у Трсту **dr Grazia Tato,** председник Скупштине **IIAS**[1] **Mauro Tosti Crose,** директор Јавне агенције за истраживачку делатност Републике Словеније **Franci Demšar,** ректор Универзитета Трст **Francesko Peroni,** заменик Генералног секретара **CEI**[2] **Зоран**

1 Internacional Institute for Archival Science
2 Central European Initiative

Јовановић, директор Државног архива Трста **Claudia Salmini,** бивши генерални директор **ICA Charles Kecksemeti** и **Patricija Jankovič.** Затим је започет рад по темама. Конференција је ове године обухватала две теме: **Модерне архивске зграде и Управљање документима на новим медијима.** У оквиру прве теме, **Модерне архивске зграде,** своје реферате изложило је 15 учесника. Они су углавном износили искуства из својих земаља у вези са изградњом нових архивских зграда и реконструкцијом и адаптацијом постојећих зграда. Општи је закључак да се у свим земљама наилази на сличне проблеме, када је у питању зидање нових зграда, а то је пре свега недостатак новца. На другу тему **Управљање документима на новим медијима**, своје реферате изложило је 15 учесника. Излагачи су се у својим радовима бавили управљањем електронским документима, њиховој доступности и у вези са тим проблемима са којима се архивисти срећу, новим медијима и потребом за доживотним учењем архивиста.

По завршетку Конференције започет је рад Јесење архивстичке школе. Школа је одржана по класичном обрасцу - предавања, вежбе и дискусије, на две теме: **Модерне архивске зграде и Управљање документима на новим медијима.** Предавачи **Јесење школе архивистике** – Трст 2012, били су: **prof. Anna Maria Vinci, dr Josef Hanus, Marco Carassi, dr Marina Dorsi, arch. Matteo Tessari, mr Antonio Monteduro, dr Giulia Barrera, dr Giorgetta Bonfiglio Dosio, dr Miroslav Novak** и **mr Zdenka Semlič Rajh.**

Првог дана школе, после церемоније отварања и поздравних говора **dr Petera Pavela Klasinca,** директора Међународног института за архивску науку и **dr Grazie Tato,** директорке Јесење архивистичке школе, партиципанти су слушали о историјским изворима који се односе на Први светски рат, а у вези са обележавањем годишњице његовог почетка. О томе је говорила **prof. Anna Maria Vinci.** Затим су партиципанти школе презентовали фондове из својих архива који садрже грађу која се односи на Први светски рат (полазници школе из Мађарске, Словеније, Грчке и Румуније). Општи је закључак да у пројекту треба да учествују сви полазници школе и чланови Института. Њихов задатак је да доставе у електронској форми податке о фондовима који садрже грађу из овог периода. Циљ је стварање јединствене базе података, која би за будућа истраживања била од изузетног значаја.

Затим је предавање на тему **Чување/заштита архивске грађе**, одржао **dr Josef Hanus** (**Министарство унутрашњих послова Републике Словачке-Одељење архива**). Говорио је о заштити архивских зграда, архивске грађе која се у њима чува, о обезбеђивању потребних услова за чување архивске грађе и сл. У оквиру свог предавања он је представио архивску мрежу Словачке и основне принципе и услове заштите архивске грађе у оквиру ње.

Проблемом зидања нових архивских зграда и адаптацијом постојећих, бавио се **Marco Carassi (председник ANAI).** Он је истакао да је пут од идеје до нове зграде веома дуг и да при пројектовању треба гледати у далеку будућност, много даље од наредних 20–30 година. Указао је на проблеме на које се наилази и на могућности за њихово превазилажење.

Предавања четвртог дана Јесење школе архивистике одржана су на Универзитету у Трсту. О последицама земљотреса који је 6. маја 1976. године погодио регион Фриули у Италији, говорила је **dr Marina Dorsi (Удружење палеографа и архивиста).** Полазници школе су најпре имали прилику да погледају кратак документарни филм о овој области пре и после разорног земљотреса у коме је 1000 људи погинуло, а 70000 остало без својих домова. Архиви, као и друге институције у култури, такође су страдали у овом земљотресу. Радници архива су у сарадњи са италијанском војском, ватрогасцима и градона-

челницима погођених општина одмах извршили увид у стање на терену, а затим су се ангажовали на спашавању архивске грађе. Она је говорила о потешкоћама са којима су се они сусретали и о искуствима која могу значајно да допринесу мањој штети, уколико се сличне несреће понове. Чињеница је да је читава Италија трусно подручје и с тим у вези сви треба да буду спремни за овакве елементарне непогоде.

Следеће предавање под називом **Ре-еволуција: управљање ванредним ситуацијама у архивима**, одржао је архитекта **Matteo Tessari.** Он је представио нови пројекат фондацијске куће **Lukrezio**, а то је изградња нове зграде државног архива за општину Венеција. Представио је нове материјале који се користе при изградњи, указао је на решења ове фондацијске куће у вези са решавањем проблема који су се јављали раније, као и процену и врсте ризика које се дешавају данас при изградњи нових архивских зграда.

У другом делу дана mr Antonio Monteduro (**CEI**[3]) је представио **Међународни речник архивске терминологије.**[4] Пројекат израде овог Речника започет је 2007. године. Још увек се ради на уносу нових архивских термина и њихових дефиниција. С тим у вези су и полазници школе преводили архивске термине са енглеског језика на свој матерњи језик.

Следећег дана полазници Јесење архивистичке школе су слушали следећа предавања:

Dr Giulia Barrera (**Генерална дирекција за архиве, Рим**) је одржала предавање на тему **Архивистичко глобално село-архивске интернационалне организације и сарадња**. У свом излагању она је полазнике упознала са првим видовима организовања међу архивистима из различитих земаља. Укратко је представила те прве међународне и регионалне организације, а посебно се задржала на представљању Архивског савета, његовог настанка и развоја и улоге и надлежности које он данас има (одговоран за стандарде, за истраживање нових софтвера примењивих у архивистици - нпр. **ICA-ATOM** и сл).

Dr Giorgetta Bonfiglio Dosio (Универзитет у Падови) је одржала предавање на тему **Питања у вези архива, архивиста и нових медија**. Она је указала на промене које настају услед увођења нових медија у архивску струку, а које су веома интензивне последњих неколико година. Представила је одређене тематске портале и портале који омогућавају online претраживање.

Mr Zdenka Semlič Rajh (Покрајински архив Марибор)**: Архивска грађа и методи ревизије у архивском информационом систему** и **dr Miroslav Novak** (Покрајински архив Марибор)**: Неки проблеми модерног архивирања,** су својим предавањима затворили рад Јесење школе архивистике. Они су на примерима из праксе представљали проблеме са којима се архивисти суочавају, када су у питању архивски информациони системи и указали на могућности за њихово превазилажење.

У организацији школе је последњег дана реализована стручна екскурзија са посетом дворцу Мирамаре и Државном архиву Венеција. Полазници су имали прилику да се укратко упознају са фазама у изградњи нове архивске зграде, да обиђу будуће архивске депое, као и да постављају питања власнику фондацијске куће **Lukrezio Andrei Mevorachu** и архитекти **Matteu Tessariju,** у вези са тим.

3 CEI-Central European Initiative

4 Речник је постављен на сајту Instituta IIAS (www.iias-trieste-maribor.eu)

међународна архивска и културна сарадња

međunarodna arhivska i kulturna saradnja

international archival and cultural cooperation

international archival and cultural cooperation

međunarodna arhivska i kulturna saradnja

међународна архивска и културна сарадња

Узимајући у обзир заједнички научни и стручни интерес, уверени да успостављање односа сталне сарадње и размене представља изазов и обогаћује професионалне активности у области архивистике,

Уверени да је унапређење међународне сарадње у области архивистике један од темељних елемената за осигурање адекватне заштите архивске грађе као културног добра,

Позивајући се на Међународни етички кодекс архивиста, усвојен од Међународног архивског савета на његовом заседању у Пекингу од 6. септембра 1996. године,

Позивајући се на закључке ДЛМ Форума у Тулузу, из новембра 2008. године, а у вези са промоцијом интердисциплинарне сарадње на пољу електронских записа и архивског менаџмента,

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПОЖАРЕВАЦ
И
АРХИВ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

закључују

ПРОТОКОЛ О САРАДЊИ[1]

Протокол о сарадњи има за циљ спровођење заједничких тежњи на унапређењу сарадње на пољу архивске науке и струке, успостављање и унапређење сарадње између страна потписница и архивиста.

Стране потписнице сагласне су да овај протокол обухвата, али није ограничен само на питања:

заштите архивске грађе,

омогућавање приступа архивској грађи у складу са правилима коришћења архивске грађе сваке од страна потписница,

размене стручних искустава и стручњака,

размене репродукција и копија архивске грађе,

размене публикација,

заједничких научноистраживачких и других пројеката у издавачкој, изложбеној и другим сродним делатностима,

заједничких пројеката образовања и обуке,

студијских састанака између чланова страна потписница,

учешћа архивиста на научним скуповима које организује једна од страна потписница.

Свака од страна потписница ће својим годишњим програмима и плановима рада конкретизовати видове и обим сарадње у наредној календарској години и о томе благовремено обавештавати другу страну потписницу.

Овај протокол закључује се на неодређено време.

Свака од страна потписница задржава право да преиспита спровођење овог протокола, као и да у вези са тим од друге стране затражи нову процену како би се осигурало да се циљеви протокола реализују на обострано задовољство.

О овом протоколу стране потписнице обавестиће одговарајуће државне органе који врше надзор над њиховим радом.

Протокол ступа на снагу даном потписивања.

Протокол се закључује у шест (6) једнакоправних примерака, од којих по три за сваку од страна потписница.

У Пожаревцу, 28. септембра 2012. године

мр Јасмина Николић, директор, с.р.
(Историјски архив Пожаревац)

Душан Поповић, директор, с.р.
(Архив Републике Српске)

1 Протокол о сарадњи потписан је у свечаној сали Скупштине града Пожаревца 28.9.2012, бр. 1259/1 од 27.9.2012. и 692-4/12 од 28.9.2012.

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

UDK: 930.25:061.3(450)"2011"(049.32)

21. Међународна конференција међународни архивски дани 2011. године

Трст, Италија, 7–8. новембар 2011.

У Трсту у Италији 7. и 8. новембра 2011. године одржана је 21. Међународна конференција 21. Међународни архивски дани, у организацији Међународног института за архивску науку Трст-Марибор (International Institute for archival science Trieste-Maribor). Конференција је ове године обухватала две теме: Европски архивски пројекти (искуства, планови, будућност) и Архиви у данашњем друштву (улога, развој, будућност).

Садржај и рад 21. Међународне конференције Међународни архивски дани 2011. године

21. Међународна конференција **Међународни архивски дани 2011. године** окупила је учеснике из 23 земље: Америке, Аустралије, Аустрије, Белорусије, Босне и Херцеговине, Грчке, Естоније, Израела, Италије, Малезије, Немачке, Пољске, Португалије, Румуније, Словачке, Словеније, Србије, Француске, Хрватске, Црне Горе, Швајцарске, Шкотске и Шпаније, представнике неколико међународних организација и учеснике међународне **Јесење архивистичке школе** у Трсту. Сви прихваћени радови објављени су у публикацији **Atlanti,** Vol. 21 (2011).

Конференција је отворена 7. новембра у конференцијској сали НХ хотела у Трсту. Учеснике су поздравили директорка државног архива у Трсту **dr Grazia Tato**, директор Јавне агенције за истраживачку делатност Републике Словеније **Franci Demšar**, заменик председника тршћанске регије **Franc Kangler**, градоначелник Трста **Roberto Cosolini**, градоначелник Марибора **Igor Dolenc,** досадашњи председник скупштине Института **Antonio Dentoni Litta**, будући председник **Aldo Sparti**, генерални секретар МАС-а **David Leitch** і генерални директор Радио-телевизије Словеније **Marko Filli.** Директор Међународног института за архивску науку **Dr Peter Pavel Klasinc**, поднео је извештај о раду Међународног института за архивистику у Трсту и Марибору од октобра 2010. до новембра 2011. године.

Рад по темама

Конференција је ове године обухватала две теме: **Европски архивски пројекти (искуства, планови, будућност)** и **Архиви у данашњем друштву (улога, развој, будућност).**

У оквиру прве теме о својим рефератима је говорило 8 учесника. Најпре је излагала **dr Grazia Tato.** Она је указала на тешкоће на које се наилази при аплицирању за европске пројекте и при њиховој реализацији. Упркос одличним резултатима, много је и разочарања. Проблеми се јављају од припреме пројекта, преко сложене административне процедуре за аплицирање, до реализације. Нарочито су велике потешкоће на које се наилази при реализацији пројеката који подразумевају учешће архивских установа из више земаља. У том случају је потребна добра комуникација међу партнерима, како би се испоштовали рокови за реализацију пројекта. Она је отежана услед географске удаљености и језичких разлика. Да би се пројекат успешно реализовао у задатом року, поред економских, потребни су људски ресурси и савремемена техника. У свом излагању она је направила кратак приказ неколико европских пројеката у којима су учествовали италијански архиви. Истакла је значај добре сарадње између државних и регионалних управа за реализацију ових пројеката.

Прошле године је завршен пројекат МАС-а под називом **Компетиције архивисте**[1]. О њему је говорила заменик генералног секретара МАС-а, **Christine Martinez.** Овим пројектом је развијен европски оквир компетиција. Он је дизајниран тако да се користи од стране националних архива, професионалних архивских удружења и локалних архива, као полазна основа

1 Приручник се можепреузети са http://www.ica.org/download.php?id=1544. После анализе приспелих коментара и сугестија биће припремљена нова верзија Приручника.

за развијање сопствених, националних оквира, прилагођених локалним условима. Основни циљ овог пројекта је дефинисање професионалног профила архивисте. У реферату је истакнуто која су то знања, вештине и способности које треба да поседује архивиста, како би одговорио на захтеве савременог друштва.

Шпански архивисти **Yolanda Cagigas Ocejo и José Maria Morell Oliver** су у свом реферату указали на могућности повећања административне ефикасности институције, у ери широке употребе електронских докумената, а на примеру електронске архиве универзитета у Навари. Рад **ARCHIVIUN -a**[2] **(електронски архив на Универзитету Навара)** је заснован на анализи међународних прописа у вези са управљањем електронским документима, препорукама и захтевима за електронским евиденцијама, као и шпанским законодавством у овој области. Захтев је био да се обезбеди поузданост, аутентичност, интегритет, доступност, опис и избор, као и коришћење и очување информација. За повећање ефикасности је веома важно да се архивиста ангажује на самом почетку настанка електронског документа.

Представница Архива Југославије **Оливера Порубовић Видовић**, говорила је о првој фази пројекта „Заштита оригиналне микрофилмоване архивске грађе“, који је покренут уз помоћ УНЕСКО-а. У питању је дигитализација микрофилмске копије архивске збирке АЈ-37 (**Милан Стојадиновић**). Она је говорила о свим фазама у реализацији овог пројекта: од избора фонда за дигитализацију, преко дефинисања квалитета тзв. мастер дигиталног документа, израде упутства за скенирање, именовање дигиталних докумената и креирање резервне копије, па до самог окончања дигитализације, односно скенирања микрофилма.

Словачки архивисти **Josef Hanus** и **Emilia Hanusova** су излагали о европским пројектима везаним за конзервацију културног наслеђа. Они су изнели проблеме у вези са очувањем архивске грађе и библиотечког материјала, са становишта конзервације. Учешће у међународним пројектима који се односе на очување архивске грађе, узели су научници из великог броја институција који се баве овом проблематиком. Излагачи су сажето представили ове пројекте, наводећи које институције су у њима учествовале, који су им били основни циљеви, које су технике користили и на крају, до којих су резултата дошли.

Heline Tennasilm из Украјине је у свом реферату укратко представила шест пројеката дигитализације архивске грађе у Националном архиву Естоније, финансираних од стране ЕУ (пројекти вредни нешто више од 2 милиона евра). Пројекти су одобрени 2009. године, са роком реализације 2012. године. Сваки од њих се бави дигитализацијом различите врсте архивске грађе, односно, сви се налазе на различитим врстама носилаца информација: фото-негативима, пергаментима, видео тракама, мапама, нитрит-базним филмовима и папиру. У свим пројектима, у припремној фази пре скенирања, вршена је конзервација. Сваки од ових пројеката је сажето представљен: од рокова за реализацију, конзервације која је претходила извођењу дигитализације, самој дигитализацији представљеној преко броја скенова, па до економске вредности реализације самог пројекта.

О **ICARUS-u**[3] је говорила **Caroline Maximoff**. Међународни центар за архивска истраживања основан је у Бечу 2007. године и тренутно окупља више од 100 институција из 15 европских земаља. **ИКАРУС** пружа различите услуге на пољу промовисања и подстицања међународне сарадње. Пројекти имају за циљ континуирану размену знања, дигитализацију и онлајн објављивање архивске грађе.

Alenka Šauperl из Словеније је у свом реферату разматрала IFLA стандард за израду предметних одредница. Она је истакла проблеме на које се наилази при претраживању, односно, указала је на улогу контролисаних речника у информационим базама података и значај нормативне контроле предметних одредница.

Већи број реферата односио се на другу тему: **Архиви у данашњем друштву (улога, развој, будућност).** Излагачи су углавном износили искуства држава из којих су дошли, а која се односе на положај архива у савременом друштву.

У уводном излагању **Петер Павел Класинц** је говорио о улози архива у савременом друштву и улози коју треба да има у будућности. Најпре се осврнуо на законодавне регулативе о архивима, кроз историју, од првих закона из ове области, па до данашњих. Затим се бавио значењем појма „заштита докумената“, у различитим историјским периодима. Истакао је да се пред архиве у данашњем друштву постављају, поред већ постојећих, нови задаци. У ери нових информационих технологија, архивисти морају да допуне своја знања и вештине, овладавањем тим новим технологијама. Примена нових технологија у регистратурама ставља пред архивисте питање: шта са архивском грађом у дигиталној форми? Што се тиче положаја архива у друштву у будућности, истакао је да архиви у будућности треба да буду самосталне образовне, културне, научне и истраживачке установе, са прецизираним

2 ARCHIVIUN - The electronik archive at the Univeryity of Navarra

3 ICARUS -International centre for Archival Research

условима финансирања. На крају, он сматра да можемо бити задовољни односом између архива и државе/друштва данас. Велики број архива у свету је реновиран, или су изграђене нове зграде, повећан је број запослених у архивима и број студената архивистике.

Тема реферата **Anne Gilliland** (Америка) и **Sue McKemmish** (Аустралија) је AERI[4] -Институт за архивско образовање и истраживање. У питању су једнонедељни истраживачко-образовни програми, које подржава 8 универзитета из Америке. Основан је 2009. године, у склопу четворогодишњег пројекта Института за музејске и библиотечке услуге из Вашингтона, са циљем решавања питања која се односе на архивску струку и архивско образовање, како би се образовале нове генерације архивских практичара и истраживача.

Азем Кожар из Босне и Херцеговине бавио се у свом реферату судбином архивске грађе настале радом Међународног суда за ратне злочине у Хагу. Иако овај суд још није престао са радом (требало би да Суд престане да постоји 2014. године), већ се полемише о смештају архивске грађе која је настала његовим радом. У свом раду аутор истиче међународни значај архивске грађе настале радом овог Суда и потребу за проналажењем стручног и адекватног решења за њену заштиту, чување и коришћење.

Christian Kruse (Немачка) је истакао значај архивске грађе за сваког појединца. Историјски архиви чувају архивску грађу која је неопходна за остваривање права (право приватне својине, наследно право) појединаца. Да би се схватио значај архива и употреба архивске грађе од стране појединаца у остваривању различитих права, неопходно је да се промени однос архива са јавношћу.

Ларин Михаил Васиљевич се бавио улогом архива у модерном руском друштву, осврнувши се на проблеме на које наилазе архивисти, као и на перспективе архива. Он је указао на промену улоге архива у данашњој Русији, као последице политичких, социјалних и економских промена које су се десиле у протеклих двадесет година. Истакао је перспективе развоја савременог архива. Да би до тог развоја дошло, потребно је да се изврши модернизација материјалне и техничке базе архива, информатизација архивске струке, подизање свести друштва о значају архивске професије, решавање проблема дугорочног чувања електронских докумената итд.

Cristina Bianchi из Швајцарске је говорила о постојећим нивоима образовања архивиста у овој држави. То су три нивоа: образовање архивиста, документалиста и библиотекара, који су установљени 1994. године. Због нових прописа о информацијама: приступу, приватности, транспарентности, управљању електронским документима, примени стандарда и сл. јавља се потреба за увођењем четвртог нивоа образовања, чије би тежиште било управо на управљању електронским записима.

Данијела Бранковић из Архива Војводине се у свом реферату бави маркетиншким активностима архива у Војводини, како у прошлости, тако и о изгледима за будућност. Она истиче да у архивима повезивање архивске делатности са маркетингом представља релативно нову праксу, анализира маркетиншке активности по архивима у Војводини за период до 1991. године, али и перид од 1991. до данас и предочава како модерни концепти маркетинга могу дати значајан допринос архивској делатности.

Тема реферата **Живане Хеђбели** из Хрватске је положај архива земље у транзицији. Она је указала на то да се архиви у Хрватској у великој мери држе по страни и „невидљиви“ су широј јавности. У том смислу, истакла је улогу коју би архив требало да има у савременом друштву, с аспекта чувара националног идентитета народа и државе и потребе развијања свести да је данашња оперативна грађа будућа архивска грађа. Истакла је да је друштвима у транзицији потребна истина и суочавање с прошлошћу и да је ту улога архива незаобилазна.

Генерални директор италијанских архива **Luciano Scala** говорио је о новом веб порталу катастарских мапа (http// www.territori. san. beniculturali. it/).

Spyridoula Arathymou из Грчке се у свом раду бавила проблематиком значаја и могућности коришћења од стране истраживача, архивске грађе индустријских архива. Она истиче да се та архивска грађа односи на велики део популације која је радила у индустрији. У питању је недавна прошлост и језик којим је писана не захтева специјализована знања, како би се разумео. У циљу популарисања архивске грађе индустријских архива, ови архиви би требало да организују разне акције у циљу промовисања историјске прошлости индустрије и развијања свести о значају индустријског наслеђа.

О улози државног архива и архивиста у Пољској данас, говорила је **Magdalena Marosz.** Нагласила је да се однос јавности према улози архива недавно променио. Значајну улогу у томе је одиграло доношење Стратегије развоја државних архива у Пољској за период 2010–2020. година. Већ сада, после почетне примене ове Стратегије, може се говорити о повећаном интересовању јавности за архивску грађу.

4 AERI – Archival Education and Research Institute

Francisko Javier Aguado Gonzáles и **Inés Irurita Hernández** истакли су све већи значај личних збирки, услед повећаног интересовања различитих културних и научних институција за истраживање архивске грађе садржане у њима. У том смислу је и појачана активност универзитета на прикупљању и чувању ове грађе. У раду је представљен преглед личних фондова који се чувају на универзитетима у Шпанији и истакнути су напори које универзитети чине, како би се број донатора и дародаваца повећао. На том пољу је најдаље отишао Универзитет у Навари који чува 205 личних и породичних фондова.

Antonio Ratti и **Sonia Galasso** су у свом раду говорили о два догађаја из социјалне историје Италије. У питању су догађаји с почетка XX века, односно непосредно после Другог светског рата, оба из периода великих криза у Италији. То су спашавање уштеђевине торинских радника и спашавање уплаћеног животног осигурања, повезивањем истог са решавањем станбеног питања.

Ilana Budowski је говорила о искуствима у Израелу у вези са чувањем архивске грађе настале применом нових технологија у савременом друштву. Она је указала да дигитално доба пружа многе могућности, али и опасности у вези са осетљивошћу електронских докумената, у смислу чувања истих. Како су ризици од губитака докумената у електронском облику велики, очигледна је потреба да у развоју хардвера и софтвера који ће се користити за чување и коришћење електронских докумената, буду ангажовани професионалци из области архивистике и информатике.

О искуствима Црне Горе у вези са изазовима са којима се срећу архивисти на почетку XXI века, говорила је **Снежана Пејовић**. То су: доживотно образовање, стратешко планирање у архивској струци, одрживи развој, финансирање уз развијање маркетинга и новог менаџмента, обезбеђивање аутономије архивске професије и сл. Такође, предочени су проблеми са којима се сусреће и који га успоравају у настојању да се са њима избори.

Андрей Евгеньевич Рыбаков је говорио о положају архива у данашњој Белорусији. Тај положај је прилично контрадикторан. С једне стране архив је успео да изгради велики број архивских објеката за чување архивске грађе, установљена је законска регулатива, Влада Белорусије је донела 2010. године државни програм „белоруски архиви“, који треба да допринесе развоју архива уз додатну финансијску помоћ, архиви су постали отворенији, прокламован је слободан приступ архивској грађи, архиви организују бројне изложбе, укључујући и виртуелне, расте сарадња са иностраним архивима, а са друге стране евидентан је недостатак финансијске помоћи државе у обезбеђивању средстава за набавку нове опреме, за плате запослених које су скромне итд.

Jelka Melik и **Mateja Jeraj** из Словеније у свом реферату развијају тезу да архивистика није „национална наука“ и да у том смислу треба да се обезбеди слободан приступ информацијама независно од политике и интензивирање међународне архивске сарадње. Они постављају питања како да се обезбеди приступ документима, а да се заштите осетљиви лични подаци и да се на задовољавајући начин чувају важни документи, уз избегавање грешака и злоупотреба и истичу потребу да архиви имају ширу и одговорнију улогу у друштву, од оне коју тренутно имају.

На неке могуће начине и стратегије за опстанак архива у савременом друштву и свету знања управљања електронским документима, указала је **Elisabeth Schöggl-Ernst** (Аустрија). Она сматра да архивисти не владају у довољној

мери знањима потребним за обезбеђивања трајног чувања електронских докумената, али да то не умањује значај посла који архивисти обављају.

Antonio Monteduro се у свом раду бавио неким аспектима савременог архива као инструмента демократије. Он је истакао потребу да архиви документа учине доступним и приступачним заједници и појединцима, а у исто време да обезбеде њихову поверљивост. **Декларација о праву на приступ информацијама** (1992. године), била је један од првих формулација права приступа документима. Затим следи дуги низ законодавних иницијатива о транспарентности и праву на приступ информацијама, којима се настоји да се регулише ово питање у Европској унији.

Milan Selan, председник друштва **Mediadoc** из Љубљане, указао је на развој и трансформацију архивске струке у смислу употребе информационих технологија у свакодневном раду. Представио је ангажовање Друштва у време припреме и доношења закона ZEPEP[5] и ZVDAGA[6] и дао кратак приказ историјата Друштва.

О квалитету и унапређењу квалитета архивских информација које се нуде корисницима, говорила је **Zdenka Semlič Rajh** из Словеније. Она је истакла критеријуме за оцену квалитета информација и искуства Регионалног архива Марибор у вези са тежњом да својим корисницима обезбеде корисне, објективне и квалитетне информације.

Bogdan Florin Popovici је говорио о историјату Националног архива Румуније, од његових почетака 1831–32. године, у тадашњим независним кнежевинама Молдавији, Влашкој и Трансилванији, преко њиховог уједињења после Првог светског рата, па периода комунизма (1951–1996.) и до најновијег прописа из 2008. године.

Проблематиком места, утицаја и улоге архивског законодавства у друштву у сферама његовог развоја, са тежиштем на архивско законодавство бивше СФРЈ, бавио се **Јован Поповић** (Србија).

Miroslav Novak из Словеније је указао на могућности и замке комуникационих канала између архива и савременог друштва. Он је истакао да савремене комуникационе технологије нуде решења која су у основи прихватљива са становишта теорије, али нису увек добро решење из перспективе архивске праксе. Зато архивисти морају да познају различите могућности и потребе, али и последице примене канала комуникације, да обрате посебну пажњу на њихове карактеристике које су мање познате и слабије документоване. У том смислу се пред њих постављају нова професионална питања везана за избор методе и облика комуникације, са становишта свега претходно изложеног.

Majella Marjorie Tan Marquez из Малезије је приказала историјат Државног архива Сабах од XIX века, па до данашњих дана, указавши на савремене проблеме који се односе на аутентичност, ауторска права, чување електронских записа, затим технолошку застарелост хардвера и софтвера потребних за њихово преузимање и чување, као и перспективе развоја овог архива за период 2012–2017. година.

Leonor Calvão Borges из Португалије је представио збирку законодавних иницијатива, дебата у парламенту и усвојене законе, којима се регулише рад архива, како би анализирао ставове португалских законодаваца у вези са државном администрацијом и архивима.

Проблематиком утицаја модерног друштва и савремених информационих технологија на рад архива, бавио се **Izet Šabotić** из Босне и Херцеговине. Он је истакао да је ера информатизације свеприсутна у савременој архивистици и да је њена употреба видљива у свим аспектима рада и деловања архива. У Архиву Тузланског кантона у току је рад на дигитализацији и микрофилмовању 34 фонда и збирки, проглашених за културно наслеђе од посебног националног интереса. Тиме је започет процес примене модерног система заштите архивске грађе, али и поједностављење њеног коришћења.

После последњег излагања отворена је дебата у којој је своје ставове изнело више учесника ове Конференције. Општи је закључак да архиви имају све важнију улогу у савременом друштву, да без њих и слободног приступа информацијама нема савремене демократије, да је због сталног напретка информационих технологија неопходно да архивисти буду спремни да непрестано допуњују своја знања, затим да је потребно унапређивање међународне сарадње у циљу размене искустава и заједничких напора за унапређење положаја архива у модерном друштву. На крају је извршена додела признања - статуа **Atlanti**, за допринос раду Међународног института за архивску науку. Признања су добили **Aguado Gonzáles Francisco Javier** (Универзитет **Complutense** у Мадриду) и **Carmelo Bianco** (Државни архив у Трсту).

5 ZEPEP-Закон о електронском пословању и електронском потпису

6 ZVDAGA-Закон о заштити документарне и архивске грађе и архив

Јасмина ЖИВКОВИЋ МА
Историјски архив Пожаревац
Србија

Очување и заштита културно историјског наслеђа Србије у иностранству

- Трећа међународна научна конференција Института за међународну политику и привреду - Београд, 23. и 24. јун 2011.

Институт за међународну политику и привреду у Београду (IIPE), основан одлуком Владе Федеративне Народне Републике Југославије 1947. године, једна је од најстаријих институција у југоисточној Европи специјализована у области међународних односа. Потекао из „мале групе истраживача", који су положили темеље југословенске науке међународних односа, Институт је постепено прерастао у највећу научну институцију ове врсте у нашој земљи и један од најугледнијих истраживачких центара у свету.[1]

Заузимајући значајно место у академском животу Србије, Институт проучава процесе и појаве у области међународне политике и економије, укључујући правне и историјске аспекте међународних односа, који су од интереса за положај и спољну политику државе. Истовремено, Институт је развио и богату истраживачку делатност кроз различите облике међународне сарадње са многим истраживачким, универзитетским и стручним институцијама и организацијама у свету. Резултат тога представља плодна научна и издавачка делатност, коју чини више од 400 књига, монографија, зборника радова и документације, као и четири научна часописа, више од 200 домаћих и међународних конференција. Многи истакнути домаћи и страни научни и стручни радници, истраживачи, државници, политичке личности, дипломате и новинари су, путем предавања или на други начин, учествовали у стручном и научном раду Института.

Научни рад је последњих година интензивиран, а један од његових видова јесте истраживачки рад у области превенције и заштите културно-историјског блага Србије у иностранству. Трећа међународна научна конференција под називом „Очување и заштита културно историјског наслеђа Србије у иностранству" одржана је у организацији Института за међународну политику и привреду у Београду, 23. и 24. јуна 2011. године. Рад конференције се одвијао у сали за конференције и састанке Института.

Конференцију је отворио др Душко Димитријевић, директор Института за међународну политику и привреду, који је у свом уводном обраћању указао на значај одржавања међународног научног скупа о овој теми. Према његовом мишљењу, „научна дискусија о културном и историјском наслеђу Србије треба да се развија и јача", а у времену када су „светске вредности као и принцип права на једнакост идентитета свих људи заштићени", заштита културног наслеђа Србије треба да се заснива на постојању и неговању „мултиетничности, мултирелигиозности и мултикултурализма, на који начин се поштују и промовишу „бројне конвенције за очување и заштиту културних добара целе цивилизације".[2]

Поздравну реч конференцији упутио је и прим. др Предраг Тојић, државни секретар у Министарству дијаспоре и вера Владе Републике Србије, који је истакао одговорност овог министарства „за бригу о верском и културном на-

1 www.diplomacy.bg.ac.rs.

2 Исто.

слеђу Србије, као и 4 милиона људи у дијаспори“. Саветник председника Републике Србије, Триво Инђић, као председник Националне комисије Србије за UNESCO поентирао је значај конференције, посебно у времену „кризе културног идентитета“, присутне на Балкану као региону „многих сукоба који су оставили траг и на материјалну и нематеријалну културну баштину Србије“.[3]

Рад конференције се одвијао на пленарној седници и у оквиру четири тематске сесије. Укупно је представљен тридесет један рад, чији су аутори стручни и научни радници еминентних домаћих и иностраних државних институција.

Пленарну седницу су обележили значајни радови истакнутих научних радника који су се бавили теоретским и практичним питањима очувања интегритета српског народа у расејању, националном стратегијом заштите културног наслеђа Србије у дијаспори, укључујући и просторе из најближег окружења Србије данас. На тај начин је пленарна седница, са шест импресивних научних погледа на процесе актуелне у области очувања и ревитализације културног наслеђа изван Србије, представљала општи увод у појединачне тематске сесије на конференцији.

Тематске области у оквиру којих су изложени занимљиви и пажње вредни радови односиле су се на материјално културно - историјско наслеђе, нематеријално културно - историјско наслеђе и заштиту културно-историјског наслеђа и процес очувања идентитета народа.

Заштита материјалног културно - историјског наслеђа разматрана је у радовима који су се бавили стањем, како непокретних, тако и покретног културног добра. Пажњу присутних је изазвао рад који се бавио историјским и културним споменицима Србије у земљама северне Африке. Рад на тему стручне заштите црквених матичних књига као дела архивског фонда Српске православне цркве, којим је представљен Историјски архив у Пожаревцу, запажен је као једини који је отворио питање третмана архивске грађе српске провенијенције изван државних граница. Заштита духовних споменика

3 www.diplomacy.bg.ac.rs.

културе такође је била предмет истраживања у радовима представљеним у оквиру ове сесије.

Судећи по радовима који су представљени у оквиру друге тематске целине, знатно израженије је интересовање истраживача за нематеријално културно-историјско наслеђе изван земље. Међу њима се могу издвојити радови везани за острво Крф као „сведока српске историје“, али и занимљиве анализе српско-француских културних веза у прошлости.[4]

Трећа тематска област можда би се могла разумети као „suma sumarum“ досадашњих излагања. Како сачувати културно-историјско наслеђе и идентитет српског народа кроз језик и писмо, утицај демографског фактора, положај српске националне мањине и културе у суседним земљама, неке су од тема које су привукле пажњу присутних слушалаца.

Четврта сесија није имала унапред утврђену тематску целину, јер су, у оквиру ње изложени тематски различити радови. Представљене су могућности „културног туризма“, савремених технологија и њихове примене у очувању културног и историјског наслеђа српског народа ван Србије. Истакнута је делатност „културне дипломатије“, утицај медија у сфери очувања националних корена, заступљеност културног наслеђа на web презентацијама, комуниколошко-медиолошки аспекти афирмисања вредности културних добара као вид очувања културног наслеђа.

Квалитетни истраживачки радови, резултирали су занимљивом дискусијом, те значајним и, свакако, обавезујућим закључцима. Обавезујућим, не само за истраживаче, културне посленике и стручњаке из области заштите културне баштине, већ, што је можда много значајније, за свагда актуелне политичке и државне структуре које су у прилици да креирају културну политику, а често и непосредно утичу на квантитет и квалитет заштите културне баштине у иностранству. Сви радови представљени на овогодишњој међународној конференцији, објављени су најпре у форми електронског зборника сажетака, а потом је, током прве половине 2012. године, уследио и електронски зборник радова.

Најава четврте међународне конференције на ову тему, која би требало да се одржи у јесен 2012. године, остаје у домену настојања људи „од струке и науке“ да пруже свој допринос очувању и заштити националног историјског и културног блага, без обзира на којим просторима и у чијем се поседу налази.

4 Програм/Зборник радова III међународне конференције на тему **„Очување и заштита културно-историјског наслеђа Србије у иностранству“** (у електронском облику), Института за међународну полигику и привреду Београд, 2011.

Mr Jasmina NIKOLIĆ
Istorijski arhiv Požarevac
Srbija

Međunarodno savetovanje „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“

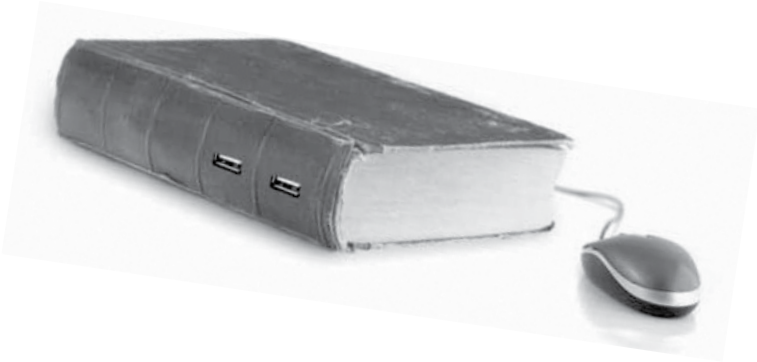

Radenci, Slovenija,
od 28. do 30. marta 2012. godine

Pod pokroviteljstvom Predsednika Republike Slovenije dr Danila Türka, u organizaciji Pokrajinskog arhiva Maribor, u periodu od 28. do 30. marta 2012. godine održan je tradicionalni stručni arhivistički skup „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“ u hotelu „Radin“ u Radencima u Sloveniji.

Uvodni govor i pozdrav prisutnima uputio je mr Ivan Fras direktor Pokrajinskog arhiva Maribor, a skup su potom pozdravili mr Ivan Šijanec direktor preduzeća „Trevis“ d. o.o. u ime generalnog sponzora za područje klasičnog arhiviranja, Boštjan Gaberc u ime sponzora „Mikrografije“ d. o.o., Gordana Šovegeš Lipovšek u ime Arhivskog društva Slovenije, Mladen Kučiš izvršni direktor Zdravilišča Radenci i Slavko Režonja predsednik opštine Turnišče.

Radni deo skupa započeo je uvodnim izlaganjima i to dr David A. Leitch, generalnog sekretara Međunarodnog arhivskog saveta iz Pariza/Francuska o **Strateškim pravcima Međunarodnog arhivskog saveta u vezi sa izazovima moderne informacijske službe**, dr Damijan Prelovšek o **Arhivima kao istorijskom pamćenju naroda** i Mitja Čander o **Projektu Evropska prestonica kulture Maribor 2012.**

U okviru teme iz arhivskog zakonodavstva svoja izlaganja održali su dr Jelka Melik (Arhiv Republike Slovenije) koja je obradila temu „Važeći arhivski zakon, njegove izmene i dopune“ i dr Peter Pavel Klasinc (Medjunarodni Institut arhivskih nauka Maribor-Trst, Slovenija-Italija) na temu „Slovenija na putu do novog zakona o arhivskoj građi i arhivima“.

U okviru teme „Iz prakse u praksu“ svoja izlaganja održali su mr Danilo Burnač, Sanja Androič i Bojan Erker (Mariborski vodovod dd, Slovenija) koji su obradili temu „Primer dobre prakse preduzeća Mariborski vodovod pri prelasku sa klasičnog na elektronsko arhiviranje“ i mr Metka Bukošek (Istorijski arhiv Celje, Slovenija) o „Problemima smeštaja i čuvanja pravosudne dokumentacije u sudovima“.

Drugog dana Savetovanja predavanja su održavana u tri različite sesije. U prvoj je tema bila arhivska teorija, u drugoj „Okrugli sto-skopeArchiv“, a tema treće sesije ticala se arhivske prakse.

U okviru teme **Arhivska teorija** predstavljeni su sledeći radovi: dr Rik Opsommer (Univerzitet u Gentu, Belgija) o „Opštinskom arhivu – prošlost i sadašnjost“, dr Dijana Petreska (Državni arhiv Makedonije) o „Arhivima u modernom informacionom društvu“, Antonio Monteduro (Srednjeevropska inicijativa Trst, Italija) o „Inovacijama u arhivima: činjenice i inicijativa“, Danijela Branković (Arhiv Vojvodine, Srbija) o „Položaju i ulozi arhiva u modernom informacionom društvu“, mr Monika Pekova (Ministarstvo unutrašnjih poslova, odeljenje za arhive, Slovačka) i mr Lenka Pavlikova (Državni arhiv u Bratislavi, Slovačka) o „Arhivistici bez standarda. Moguće ili ne?“, dr Bogdan Florin Popovici (Državni arhiv Rumunije) o „Prezentaciji opšteprihvaćenih principa čuvanja dokumenata“, dr Grazia Tato (Državni arhiv u Trstu, Italija) o „Italijanskom državnom arhivskom sistemu: novi portali“, Miroslav Dučić (Istorijski arhiv Užice, Srbija) o „Nekim primerima finansiranja arhivske delatnosti u Srbiji“, mr Jasmina Nikolić (Istorijski arhiv Požarevac, Srbija) o „Arhivu i marketingu na primeru Istorijskog arhiva Požarevac“, Aleksandra Pijuk-Pejčić (Istorijski arhiv Sarajevo, Bosna i Hercegovina) o „Ulozi i značaju

spoljne službe za zaštitu arhivske gradje“, dr Izet Šabotić (Arhiv Tuzlanskog kantona, Bosna i Hercegovina) o „Kategorizaciji stvaralaca dokumentarnog materijala kao faktora u zaštiti arhivske građe“, Silvijana Lukinić i Ivana Posedi (Državni arhiv u Varaždinu, Hrvatska) o „Evaluaciji građe – gde se završava obaveza stvaralaca i počinje obaveza arhiva?“, dr Azem Kožar (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Bosna i Hercegovina) o „Karakteristikama postdejtonskog tranzicijskog obrazovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine“ i Jugoslav Veljkovski (Istorijski arhiv Novi Sad, Srbija) o „Percepciji arhiva kod školske omladine“.

U okviru teme „Okrugli sto-scopeArchiv“ predstavljeni su sledeći radovi: dr Felix Akeret (Basel, Švajcarska) o „ScopeArchiv u kontekstu dugoročnog digitalnog čuvanja“, dr Manuel Kehrli (Basel, Švajcarska) o „SkopeArchiv u zaštiti spomenika“, dr Martin Sturzlinger (Basel, Švajcarska) o „Arhivima onlajn – pretraga portala za arhive“, Jean-Marc Comment (Švajcarski savezni arhiv u Bernu, Švajcarska) o „Upotrebi programskog paketa (softvera) scopeArchiv u Švajcarskom saveznom arhivu“, mr Thomas Maisel (Bečki univerzitetski arhiv, Austrija) o „Upravljanju pristupom arhivskoj građi uz podršku programskog paketa (softvera) scopeArchiv“, Hans von Rutte (Svetski savet crkava, Ženeva, Švajcarska) o „ISAD, ISAAR i ISDF: kako ovi standardi mogu promeniti arhivsko inventarisanje“, Leopold Mikec Avberšek (Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija) o „Korišćenju arhivske građe u naučno-istraživačke svrhe u scopeArchiv“, mr Boštjan Zajšek (Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija) o „Oblikovanju naslova popisnih jedinica u skladu sa međunarodnim standardima, novi informacioni sistemi slovenačkih javnih arhiva i njihovih korisnika“, dr Miroslav Novak (Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija) o „Potpisu kao entitetu arhivskog informacionog sistema“ i mr Zdenka Semlič Rajh (Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija) o “ Arhivskim podacima u proceduri praćenja u arhivskom informacionom sistemu“.

Treća tema skupa bavila se pitanjima iz arhivske prakse. U okviru ove teme izlagali su: Rame Manaj (Državna agencija za arhive Kosova u Prištini) o „Autonomiji arhiva na Kosovu“, Nikola Mokrović i dr Živana Heđbeli (Zagreb, Hrvatska) o „Dokumentima, primer uspostavljanja arhiva u organizacijama civilnog društva“, Muhamed Musa (Sarajevo, Bosna i Hercegovina) o „Izradi arhivskih projekata u cilju obezbeđivanja sredstava za zaštitu arhivske građe“, Milena Gašić i Sejdalija Gušić (Istorijski arhiv Sarajevo,

Bosna i Hercegovina) o „Organizaciji, obradi, mikrofilmovanju i korišćenju fondova iz doba Nezavisne Države Hrvatske“, dr Jusuf Osmani (Državna agencija za arhive Kosova u Prištini) o „Problematici odabiranja arhivske građe i izlučivanju bezvrednog dokumentarnog materijala na Kosovu“, Esaf Lević (Arhiv Tuzlanskog kantona, Bosna i Hercegovina) o “ Učestvovanju u IPA projektima – primer aktivnosti Arhiva Tuzlanskog kantona“, Gordana Mojsoska (Državni arhiv Makedonije) o „Događajima i ljudima iz novije istorije Republike Makedonije u svetlu ličnih fondova Državnog arhiva Republike Makedonije“ i Željko Marković (Istorijski arhiv Užice, Srbija) o „Razlozima dolaska Slovenaca u Užice (1941–2011)”.

Trećeg dana Savetovanja predavanja su održavana u tri različite sesije. U prvoj je tema bila informatika, u drugoj je tema bila „ICARUS“, a u trećoj obrazovanje, arhiv, biblioteke, muzeji.

U okrivu teme „Informatika“ održana su predavanja mr Tatjana Hajtnik (Arhiv Republike Slovenije) o „Metodologiji procene izdvajanja internih pravila za smeštaj i e-čuvanje“, dr Jože Škofljanec (Arhiv Republike Slovenije) o „Dobrim praksama e-arhiviranja“, Hans Waalwijk (Univerzitet primenjenih nauka u Amsterdamu, Holandija) o „Izvornim digitalnim dokumentima kao pouzdanim originalima. Uporedno pravo“, dr Wojciech Wožniak (Poljski državni digitalni arhiv u Varšavi, Poljska) o „Od upravljanja dokumentima u javnom sektoru do upravljanja arhivskom građom – model elektronske arhive u Poljskoj“, Žarko Štrumbl (Arhiv Republike Slovenije) o „Dugoročnoj zaštiti i čuvanju arhivske građe na papiru i u elektronskom obliku“, dr Joachim Kemper (Opštinski arhiv Speyer, Nemačka) o „Otvorenim arhivima – otvoreni arhivi? Studija primera“, Aleš Matijević (Arhiv Republike Slovenije) o „Evropskom arhivskom portalu APENET“, Selma Isić (Arhiv Tuzlanskog kantona, Bosna i Hercegovina) o „Značaju odabiranja, sređivanja i obrade arhivske građe za proces digitalizacije“, mr Branka Kerec (Univerzitetska biblioteka Maribor, Slovenija) o „Digitalizovanim bibliotečkim katalozima Univerzitetske biblioteke Maribor – izvor podataka o staroj knjizi“ i mr Maja Nikolova (Pedagoški muzej Beograd, Srbija) o „Uspomenama na školske dane – digitalni zapisi“.

U okviru teme „ICARUS“ održane su prezentacije radova: dr Karl Heinz (Ikarus, Beč, Austrija) o „ICARUS-međunarodna evropska arhivska mreža“, Caroline Maximoff (Ikarus, Beč, Austrija) o „EU-projektu „ENArC“ – aktivnosti i ciljevi“, dr Joachim Kemper (Opštinski arhiv Spyer, Nemačka) o „Projektu virtuelne nemačke mreže dokumenata. Opštinski arhivi Mainz, Worms i Speyer u virtuelnom prostoru“, dr Herbert W. Wurster (Eparhijski arhiv Passau, Nemačka) o „Arhivskoj baštini na putu u digitalni svet informacija i znanja. Neka praktična iskustva iz Nemačke i izgledi za budućnost“ i Igor Filipič (Eparhijski arhiv Maribor, Slovenija) o „Digitalizaciji starih matičnih knjiga (od početka zapisa do 1939. ili 1941. godine) Eparhije Graz-Seckau u Eparhiji Maribor“.

Tema „Obrazovanje, arhivi, biblioteke, muzeji“ nije bila ništa manje zanimljiva od ostalih, a svoje radove su predstavili: Mirjana K. Rovis (Pokrajinski arhiv Kopar, Slovenija) o „Postdiplomskim studijama arhivistike u Sloveniji: projekat HERITAGE LIVE“, dr Petar Pavel Klasinc (Međunarodni institut arhivskih nauka Trst-Maribor, Italija-Slovenija) i dr Ludvik Toplak (Evropski centar Maribor, Slovenija) o „Drugostepenim magistarskim studijama arhivistike i dokumentologije“, dr Mateja Jeraj (Arhiv Republike Slovenije) o „Arhivskoj građi ustanova kulture – sopstvena zaštita da ili ne?“, dr Aleksandra Berberih Slana (Muzej nacionalnog oslobođenja Maribor, Slovenija) o „Muzej je Arhiv je Muzej“, Jovan Popović (Beograd, Srbija) o „Pravnoj zaštiti kulturnog dobra sa posebnim osvrtom na arhivsku građu u muzejima i bibliotekama“, dr Jozef Hanus (Ministarstvo unutrašnjih poslova, odeljenje arhiva u Bratislavi, Slovačka) i Emilia Hanusova (Univerzitetska biblioteka Bratislava, Slovačka) o „Arhivima i bibliotekama – mogućnost i neophodnost stručne saradnje“, dr Lajos Kormendy (Mađarski državni arhiv u Budimpešti, Mađarska) o „Uspostavljanju automatskog sistema za procenu smeštaja u Mađarskom državnom arhivu“, Meta Kojc i dr Jasna Malešič (Narodna i Univerzitetska biblioteka Ljubljana, Slovenija) o „Pripremi građe za izložbu „Vedute slovenačkih gradova“, Alenka Starman i Vesna Gotovina (Arhiv Republike Slovenije) o „Projektu pripreme izložbe o dvadesetogodišnjici plebiscita 1990: aspekti problema“ i mr Lilijana Urlep (Eparhijski arhiv Maribor, Slovenija) o „Inkunabule u Eparhijskom arhivu Maribor: opšti pregled i činjenično stanje“.

Dakle, u okviru Savetovanja je predstavljeno ukupno 69 radova učesnika iz 16 zemalja - Srbije, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Mađarske, Švajcarske, Nemačke, Austrije, Slovačke, Poljske, Francuske, Italije, Belgije, Makedonije, Rumunije, Holandije. Arhivska služba Srbije predstavila se sa 6 radova (autora iz Arhiva Vojvodine, Istorijskog arhiva Požarevac, Istorijskog arhiva Užice, Istorijskog arhiva Novi Sad i Beograd) što govori u prilog činjenici da arhivisti iz Srbije imaju šta da afirmišu.

Svi prihvaćeni radovi su do početka Savetovanja bili publikovani u časopisu „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“ koji je dostupan i na zvaničnom sajtu Pokrajinskog arhiva Maribor, kako je to bila praksa i u prethodnim godinama.

I na kraju, i ove godine je Savetovanje u Radencima ispunilo očekivanja i obilovalo je zanimljivim temama iz arhivističke teorije i prakse značajnim za arhivsku struku.

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
Србија

25. Међународно архивско саветовање у Тузли „Архивска пракса 2012“

Тузла, Босна и Херцеговина, 27–28. септембар 2012.

У организацији Архива Тузланског кантона и Друштва архивских запосленика Тузланског кантона, 27. и 28. септембра 2012. године по 25. пут је одржано Међународно саветовање под називом „Архивска пракса 2012“ у Хотелу „Тузла“ у Тузли. Покровитељи овог већ традиционалног саветовања били су Федерално министарство образовања и науке БиХ и Министарство образовања, науке, културе и спорта Тузланског кантона. Саветовање је намењено како архивским радницима тако и запосленима у регистратурама на пословима заштите архивске грађе и регистратурског материјала.

Програм Саветовања започет је 27.9.2012. године свечаним отварањем и поздравним речима организатора, гостију и Покровитеља Саветовања. Рад је настављен промоцијом часописа „Архивска пракса 15“ дакле, јубиларног 15. броја, као и публикације **„Часопис Архивска пракса (1998–2012.) – допринос развоју архивске дјелатности у Босни и Херцеговини (у поводу 15 година излажења)“** кроз коју су презентовани резултати и достигнућа овог часописа. Почетак Саветовања обележила је и изложба поводом 25-огодишњице организовања.

Теме које су обрађиване на саветовању „Архивска пракса 2012” су:

1. Образовање и едукација архивског кадра (стање и перспектива).
2. Стање и заштита регистратурне грађе ималаца који се налазе у фази статусних промена (стечај, ликвидација, приватизација, реорганизација).
3. Актуелна питања архивске теорије и праксе.

Даљи рад је настављен истог дана у две сесије. Прва је била посвећена образовању и едукацији архивског кадра – стању и перспективама, а друга стању и заштити регистратурске грађе ималаца који се налазе у фази статусних промена.

Радни део Саветовања у оквиру прве теме отворила је архивиста Архива Војводине (Србија), Станислава Блажевић, рефератом **Занимање архивист-актуелност или не!** У даљем току излагања радове су представили Алмира Алибашић из Историјског архива Сарајева (БиХ), **Образован архивски кадар као неопходан предуслов за успјех ахривске струке – случај у Босни и Херцеговини**, Селма Исић, **Образовање и едукација архивиста и мултидисциплинарна знања** и Омер Зулић, **Утицај стручне оспособљености архивара на уређеност архивског пословања – пример органа локалне самоуправе на подручју Тузланског кантона**, обоје из Архива Тузланског кантона (БиХ), Кристијан Карајић из Хрватског државног архива у Загребу на тему **Дјелатници задужени за градиво категоризираних стваратеља – структура и стручна оспособљеност**, Светлана Перовић-Ивовић, конзерватор Архива Југославије (Србија) на тему **Едукација конзерваторско-рестаураторског кадра у области заштите писаног културног наслеђа у Србији,** др Петер Павел Класинц са Међународног института архивских знаности Трст/Италија-Марибор/Словенија на тему **Мастер студиј архивистике и документологије (нова и допунска знања за архивски стручни рад у професионалним архивима и архивским службама код стваралаца архивске и документарне грађе)**, док је др Азем Кожар са Филозофског факултета Универ-

зитета у Тузли (БиХ) представио рад на тему **Архивистичко знање у програмима високог образовања Босне и Херцеговине.** О образовању кадра у регистратурама говорио је и Дарко Рубчић из Државног архива у Загребу (Хрватска) на тему **Образовање дјелатника у писмохранама – искуства хрватских архивиста,** Џемила Чекић из Историјског архива Сарајево (БиХ)**, Стручна звања у архивској делатности и примена болоњског процеса високог образовања,** из истог архива Милена Гашић је презентовала рад **Архивска струка у Босни и Херцеговини (о едукацији кадра и стручним звањима),** док је др Изет Шаботић испред Архива Тузланског кантона и Филозофског факултета Универзитета у Тузли (БиХ) представио рад **Пројекат „Архивска пракса" у функцији едукације архивских кадрова**. Из Архива Тузланског кантона из Тузле (БиХ) реферисала је и Хатиџа Фетахагић на тему **Стручно-научни садржаји Друштва архивских запосленика тузланског кантона као важан подстицај едукацији архивских кадрова** и Санета Адровић на тему **Допринос годишњих постдејтонских архивских саветовања унапређењу архивске делатности Босне и Херцеговине**. Бојана Аристовник из Историјског архива у Целју (Словенија) и Мојца Хорват из Покрајинског архива Марибор презентовале су рад **Педагошка делатност у Историјском архиву Целје и Покрајинском архиву Марибор**. Прва сесија првог радног дана закључена је излагањем Љиљане Радовац из Архива Војводине **Реформе образовног система у Хабсбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије (1740–1780)**.

У оквиру друге сесије на тему **Стање и заштита регистратурске грађе ималаца који се налазе у фази статусних промена,** излагали су Марија Тодоровић из Историјског ахрива Шумадије у Крагујевцу (Србија) са рефератом **Примарна заштита јавне архивске грађе у Републици Србији на основу Предлога закона о архивској грађи и архивској служби,** др Ацо Ангеловски из Државног архива Републике Македоније на тему **Стање и заштита регистратурне грађе ималаца, који се налазе у фази статусних промена (стечај, ликвидација, приватизација, реорганизација)**, затим Chaira Artico из Државног архива Трст у Италији, **Приватизација јавних економских субјеката и њен утицај на конзервацију и заштиту архивске грађе.** Из Државног архива у Вараждину (Хрватска) реферисала је Ивана Поседи на тему **Проблематика вредновања архивског и регистратурског градива ван Архива**. Сличном темом бавиле су се и Ленка Павликова и Мариа Мункова из Министарства унутрашњих послова Републике Словачке са радом **Заштита регистратурске грађе у случајевима ликвидације или банкрота у Републици Словачкој**. Др Горазд Стариха из Историјског архива у Љубљани (Словенија) образложио је проблеме везане за случајеве стечаја и ликвидације у Словенији у раду **Архивска грађа привредних предузећа у стечају и ликвидацији,** док је Југослав Вељковски из Историјског архива Града Новог Сада (Србија) реферисао на тему **Проблематика заштите и преузимања архивске грађе регистратура у стечају (искуства Историјског ахрива Града Новог Сада)**. Јасмина Латиновић из Историјског архива Кикинда (Србија) представила је конкретан пример регистратуре и проблема везаних за преузимање радом **Стечај или ликвидација као могуће решење пример Фабрике пољопривредних машина и резервних делова „25. мај" Кикинда**. Питањем преузимања архивске грађе бавили су се и др. Виктор Харасти из Архива града Будимпеште (Мађарска) на тему **Проблематика преузимања докумената привредних организација престалих са радом у Мађарској,** док је Жељко Марковић из Историјског архива Ужице (Србија) разматао проблематику архивске грађе бивших друштвено-политичких организација - **Судбина и статус непреузете архивске грађе бивших друштвено-поли-**

тичких организација. Позитивне примере регистратура представила је у свом раду Јока Филиповић, ЈЗУ УКЦ Тузла (БиХ) на тему **Примена стандарда, политика и процедура и њихов значај у области управљања медицинском документацијом**. Презентовање радова завршено је радом маг Гашпера Шмида и Жарка Штрумбла из Ахрива Републике Словеније на тему **Евидентирање архивске грађе у иностранству**. Након презентовања радова уследила је дискусија и презентација информатичке и архивске опреме.

За госте је у поподневним часовима уприличена посета културно-историјском наслеђу општине Кладањ.

Други дан Саветовања, 28.9.2012. био је посвећен актуелним питањима архивске теорије и праксе. Преовладавали су радови који се разматрали предности и недостатке дигитализације, проблеме приликом описивања архивске грађе према међународним стандардима, улогу интернета и његове могућности у раду архива, правне и етичке аспекте коришћења архивске грађе, изложбену и издавачку делатност као начин популарисања архивских установа, као и практична искуства на обради земљишних књига. Другог дана саветовања представили су радове: др Мирослав Новак из Покрајинског архива Марибор (Словенија) на тему **Методе обликовања нивоа пописа, у складу са ИСАД/г) стандардом**, Синиша Домазет из архива БиХ на тему **Изазови дигиталне презервације**, др Живана Хеђбели, Никола Мокровић, Александар Раднић испред Центра за суочавање с прошлошћу из Загреба (Хрватска) на тему **Информациони систем Documente**. Мр Лејла Смаиловић из Јавног регистра Дистрикта Брчко (БиХ) реферисала је на тему **Значај информационих система за развој архивистике**, док је Аднан Тињић из Архива Тузланског кантона у Тузли (БиХ) образложио рад **Open source software за архиве – искуства Архива Тузланског кантона**. Др Аленка Шауперл са Филозофског факултета Универзитета у Љубљани и маг. Зденка Семлич – Рајх испред Покрајинског архива Марибор (Словенија) говориле су на тему **Значај подручја идентификације пописаних јединица и садржаја према стандарду ИСАД (г) у словеначкој бази података Сира нет**. Моника Пекова из Министарства унутрашњих послова Словачке – Одсек за архиве имала је тему **Архивски стандард ИСАД(г) и ситуација у словачкој архивистици**.

Темом и проблематиком дигитализације бавила се и маг Нада Чибеј из Покрајинског ахрива Копар (Словенија) на тему **ISIO/TR 13028:2010 Информатика и документација – употреба смерница за дигитализацију докумената**. Нина Гостенчник из Покрајинског архива у Марибору (Словенија) образложила је искуства Покрајинског архива Марибор у коришћењу интернета у раду **Употреба мреже 2.0 у архивским институцијама- пример Покрајинског ахрива Марибор**, док су о архивима на интернету говорили Исмета Џигал Берковац и Армен Буквић из ЈУ Историјског архива Сарајево (БиХ) са темом **Редизајн веб странице Историјског архива Сарајево у сврху боље размене податак преко интернет мреже**. У наставку је Дамир Дивковић испред фирме Gama System d. o.o. из Љубљане представио рад на тему **Трансакцијско-контекстуално скенирање**. Др Дражен Кушен из Државног ахрива у Осијеку (Хрватска) говорио је на тему **Важност интелектуалне заштите интегритета архивског фон да код имаоца који су у фази статусних промена**. Ненад Шегуљев из Новог Сада, у свом раду се бавио заштитом фотографске грађе на тему **Фотографија као историјски документ (формирање збирке фотографија у документационом центру „Никола Мирков“**).

Проблемима коришћења архивске грађе у приватноправне сврхе бавили су се у својим радовима Катарина Мрковић и Светлана Љубљанац из Архива Војводине (Србија), **Искуства при раду на коришћењу архивске грађе у јавне и приватноправне сврхе**, Јован П. Поповић (Србија), **Место и улога грађанина у процесу коришћења ахривске грађе са посебним совртом на морална начела, законске норме и правне празнине**, Зоран Вукелић из Историјског архива Суботица (Р Србија), **Улога архива у Закону о враћању одузете имовине и обештећењу у Републици Србији** и Амела Бедаковић из Историјског архива у Сарајеву (БиХ), радом **Најважнија споредна делатност ахрива – рад са странкама**.

Мр Љубинка Шкодрић из Архива Србије и Слободанка Цветковић из Историјског архива Пожаревац (Србија) су представиле рад **Искорак у јавност – изложбена делатост архива**, Данијела Бранковић из Архива Војводине (Србија) говорила је на тему **Историјски и лингвистички аспекти ахривске грађе на немачком језику из 18. и прве половине 19. века**, а темом популаризације архива бавио се Ненад Предојевић из Архива Војводине (Србија) са радом **Допринос издавачко-изложбене делатности популаризацији архивских установа и струковног удружења (ДАРВ) у Војводини**. Последње излагање имала је Реска Мехдин из Архива Унско-санског кантона (БиХ) на тему **Специфичности методологије обраде земљишних књига Котара Бихаћ и могућности пописа земљовласника по националној припадности**. Саветовање је завршено презентацијом информатичке и архивске опреме, кратком дискусијом, односно освртом организатора на протекло Саветовање. На крају Саветовања свим учесницима су подељени сертификати о учешћу на Саветовању.

У оквиру Саветовања је представљено укупно 49 радова учесника из Босне и Херцеговине, Хрватске, Словеније, Македоније, Словачке, Италије, Мађарске и Србије. О теми **Образовање и едукација архивског кадра – стања и перспективе** говорило је 16 реферата, док је **Стање заштите грађе у регистратурама** разматрало 12 радова. Актуелним питањима архивске теорије и праксе бавио се укупно 21 рад. Од укупно 14 радова из Србије (и 16 аутора), архивска служба Србије се представила са 12 радова (14 аутора), што говори у прилог да архивска струка у Србији има шта да понуди и афирмише. Сви радови су до почетка Саветовања били публиковани у 15-ом броју **Архивске праксе** која ће, надамо се, убрзо бити доступна и на званичном сајту Архива Тузланског кантона како је то иначе била пракса и са претходним бројевима.

Општи закључак је да цео регион Југоисточне Европе, чак и земље које су у Европској унији (Мађарска, Словенија, Словачка, Италија) муче слични проблеми у вези са заштитом грађе у настајању, образовањем архивског кадра, положајем архива и архивске службе и све присутнијим питањем информатизације ахривске делатности и дигитализације докумената. Оно што је осећање које смо понели са саветовања јесте неопходност одржавања таквих скупова чешће, као и неопходност веће активности на том пољу код архива у Републици Србији.

Посебно истичемо чињеницу да ово Саветовање окупља не само запослене у архивима, већ и запослене у регистратурама на пословима заштите архивске грађе и регистратурског материјала чиме се спајају и међусобно усаглашавају, надопуњују и боље разумеју ове две неодвојиве целине у заштити архивске грађе.

На крају, али свакако не као безначајну чињеницу треба споменути и нагласити висок ниво органзације и пре свега љубазност наших домаћина која се не може пренети на папир. Томе у прилог говори и чињеница да се поједини учесници изнова и радо враћају у Тузлу сваке године.

Mr Jasmina NIKOLIĆ
Istorijski arhiv Požarevac
Srbija

22. Međunarodna konferencija „Međunarodni arhivski dani“ 2012. godine

Trst, Italija, 22–23. oktobar 2012.

Pod pokroviteljstvom Ministarstva za kulturu Italije, Centralne Evropske Inicijative (CEI), Javne agencije za istraživačku delatnost Republike Slovenije i Univerziteta u Mariboru, u Trstu u Italiji održana je 22. Međunarodna konferencija „Međunarodni arhivski dani“ 22. i 23. oktobra 2012. godine, u organizaciji Međunarodnog Instituta za arhivsku nauku Trst-Maribor (IIAS) i Državnog arhiva u Trstu. Konferencija je ove godine obuhvatala dve teme: „Moderne arhivske zgrade“ i „Upravljanje dokumentima na novim medijima“.

22. Međunarodna konferencija „Međunarodni arhivski dani“ 2012. godine okupila je učesnike iz 18 zemalja: Italije, Slovenije, Francuske, Slovačke, Crne Gore, Austrije, Češke, Nemačke, Bosne i Hercegovine, Srbije, Belorusije, Španije, Kanade, Grčke, Portugalije, Estonije, Poljske, Švajcarske, predstavnike nekoliko međunarodnih organizacija i učesnike međunarodne 6. Jesenje arhivističke škole u Trstu. Svi prihvaćeni radovi objavljeni su u časopisu za savremenu arhivsku teoriju i praksu „Atlanti“, Vol. 22 (2012).

Konferencija je otvorena 22. oktobra u konferencijskoj sali „NH“ hotela u Trstu. Učesnike su pozdravili direktor Međunarodnog Instituta za arhivsku nauku Trst-Maribor prof. dr Peter Pavel Klasinc, direktorka Jesenje arhivističke škole u Trstu dr Grazia Tato, direktorka Državnog arhiva u Trstu dr Claudia Salmini, predsednik Skupštine Instituta za arhivsku nauku Mauro Tosti Crose, direktor Javne agencije za istraživačku delatnost Republike Slovenije Franci Demšar, rektor Univerziteta u Trstu Francesko Peroni, zamenik Generalnog sekretara Centralne Evropske Inicijative Zoran Jovanović i predstavnik grada Trsta. Direktor Međunarodnog Instituta za arhivsku nauku Trst-Maribor prof.

dr Peter Pavel Klasinc podneo je izveštaj o radu Instituta od novembra 2011. do oktobra 2012. godine. Dr Charles Kecksemeti (Francuska) je podneo rezime referata predstavljenih na IIAS konferenciji 2011. i publikovanih u „Atlanti“ 2011. godine, a Patricija Jankovič referisala o javnom priznanju arhivskih studija u Sloveniji.

Rad po temama

Konferencija je obuhvatala dve teme: „Moderne arhivske zgrade“ i „Upravljanje dokumentima na novim medijima“.

U okviru prve teme izlagalo je 16 učesnika konferencije iz Slovenije, Slovačke, Crne Gore, Austrije, Češke, Nemačke, Bos ne i Hercegovine, Srbije, Italije i Francuske. Najpre je izlagao dr Peter Pavel Klasinc (Slovenija) na temu „Nove ili adaptirane arhivske zgrade: danas i sutra“, potom dr Josef Hanus i dr Emilia Hanusova (Slovačka) o „Odgovarajućim arhivskim zgradama kao potrebi za pravilno funkcionisanje bilo kog arhiva“, dr Snežana Pejović (Crna Gora) o „Istorijskom arhivu Kotor u kulturno-istorijskom objektu: prednosti i nedostaci“, mr Elisabeth Schogl-Ernst (Austrija) o „Novim i novoadaptiranim arhivskim zgradama u Austriji“, dr Jedert Vodopivec Tomažič (Slovenija) o „Rezultatima procene rizika u arhivskim riznicama“, Michal Wanner i dr Vladimir Opela (Češka) o „Novoj zgradi Nacionalnog filmskog arhiva u Pragu“, dr Christian Kruse (Nemačka) o „Novim zgradama, adaptacijama, arhivskim zgradama u Nemačkoj u bližoj prošlosti“, dr Azem Kožar (Bosna i Hercegovina) o „Arhivskim objektima na području Bosne i Hercegovine: stanje i perspektive“, dr Sejdalija Gušić (Bosna i Hercegovina) o „Ratnoj destrukciji i posleratnoj revitalizaciji i adaptaciji objekata Istorijskog arhiva Sarajevo“, mr Zdenka Semlič Rajh (Slovenija) o „Arhivskim zgradama u Sloveniji“, Danijela Branković (Arhiv Vojvodine, Srbija) o „Arhivima u Vojvodini: arhivske zgrade, prostor i oprema u funkciji zaštite arhivske građe“, mr Jasmina Nikolić (Istorijski arhiv Požarevac, Srbija) o „Upornosti vizije, pogled iz Istorijskog arhiva Požarevac u Srbiji; realizacija projekata rekonstrukcije i adaptacije postojećih objekata i izgradnja nove zgrade za Istorijski arhiv Požarevac“, Jovan Popović (Srbija) o „Zakonskoj regulativi i arhivskim propisima o izgradnji nove ili adaptaciji postojeće arhivske zgrade“, dr Izet Šabotić (Bosna i Hercegovina) o „Nenamenskim objektima u funkciji zaštite arhivske građe: iskustva arhiva u Tuzli“ i dr Andrea Mevorach i dr Stefania Ruffa (Italija) o „Prezentaciji stvarnog stanja fonda „Lucrezio“: „Ključ u ruke“ visokotehnološkim arhivima“.

U okviru druge teme izlagalo je 15 učesnika konferencije iz Italije, Belorusije, Španije, Francuske, Kanade, Slovenije, Grčke, Portugalije, Estonije, Poljske i Švajcarske. Najpre je izlagala dr Grazia Tato (Italija) na temu „Novi mediji i novi arhivisti?“, potom dr Andrei Rybakou (Belorusija) na temu „Iskustvo upravljanja dokumentima na novim medijima u Belorusiji: savremeni izazovi za arhive“, dr Gianni Penzo Doria (Italija) o „Uticaju upravljanja dokumentima administrativnog porekla“, dr Yolanda Cagigas

Ocejo (Španija) o „Ulozi profesionalnih asocijacija u obuci za upravljanje elektronskim zapisima“, dr Aurelien Conraux (Francuska) o „Od informacija do napretka: kako revizija elektronskog upravljanja informacijama može da doprinese ukupnoj efikasnosti organizacije“, dr Robert Nahuet (Kanada) o „Korišćenju tematskih istraživačkih vodiča za otkrivanje resursa“, dr Miroslav Novak (Slovenija) o „Odnosima i uticajima sistema za upravljanje dokumentima u arhivskim informacionim sistemima“, dr Spyridoula Arathymou (Grčka) o „Dugoročnoj obuci arhivista. Izazovi sadašnjosti i budućnosti“, dr Leonor Calvao Borges, dr Andrea Novo i dr Ema Ramalheira Rocha (Portugalija) o „Opisivanju i čuvanju dokumenata u muzejskim arhivama: multidicliplinarni pristup integraciji, digitalizaciji i dostupnosti elektronskih zapisa u Nacionalnom muzeju drevne umetnosti“, dr Catherine Hobbs (Kanada) o „Tumačenju ličnih digitalnih sadržaja u svetlu ponašanja i načina razmišljanja: pristupi i strategije“, dr Lauri Leht (Estonija) o „Pomoći arhivistima da prime podatke iz ERMS u digitalnu arhivu pomoću poluatomatski podesivih softvera“, dr Magdalena Marosz (Poljska) o „Arhivi elektronskih dokumenata i upravljanju elektronskim arhivama“, dr Cristina Bianchi (Švajcarska) o „Zaključcima Internacionalne arhivske prakse prilagođene lokalnom nivou: praktični priručnik objašnjenja osnova za sprovođenje upravljanja dokumentima u malim sredinama“, dr Sergey Silkov (Belorusija) o „Kreiranju terminoloških resursa za upravljanje dokumentima, terminologije nauke i pronalaženje informacija kao terminološkog rečnika“ i mr Antonio Monteduro (Italija) o „ICA principima za pristup arhivima“.

Posle poslednjeg izlaganja u okviru prve i druge teme otvorena je diskusija u kojoj je svoje stavove iznelo više učesnika konferencije. Izvršena je i dodela priznanja – statuete „Atlanti“ za doprinos radu Međunarodnog instituta za arhivsku nauku. Priznanja su dobili Snežana Pejović (Crna Gora) i dr Azem Kožar (Bosna i Hercegovina).

прикази и расправе

prikazi i rasprave

views and discussions

views and discussions

prikazi i rasprave

прикази и расправе

Др Ивана КРСТИЋ-МИСТРИЦЕЛОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија Београд
Србија

„Двор и породица Књаза Милоша Обреновића у Пожаревцу, 1825–1839“

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ПОЖАРЕВАЦ, ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА, 1

приређивач Др Мирољуб Манојловић

Древна кинеска изрека каже: „И најблеђе мастило боље памти него најсвежији ум“, а наш Иво Андрић је у свом тексту о архивима записао и ово: „Ништа не издаје човјека као памћење и ништа не вара као ријеч. Само оно што је записано остаје“. Ове мисли истичу важност записаног за сазнавање људске прошлости, а управо су писани документи прворазредни извори за историјску науку. У данашње време, када се држава Србија поново налази на некој врсти прекретнице, проучавање њене прошлости отвара могућности за сагледавање перспектива њеног даљег развоја. У том смислу је познавање економског, друштвеног, културног, духовног, правног, државног, политичког и сваког другог развоја Србије у 19. веку од суштинске важности. Институција у којој се у највећем броју чувају документа из овог периода наше прошлости јесте Архив Србије у Београду.

Чување оригинала старих писама и аката, важних за научно истраживање, скопчано је са великим тешкоћама. Празнине које данас постоје у архивској грађи настале су са једне стране као последица немара и недовољно организоване службе чувања историјских споменика, а са друге стране и као последица бурних времена која су много пута уништавајући прелетала преко Србије за последњих двеста година. Управо је то разлог што у наше време научне установе предузимају разне мере да би се научно и културно благо прошлости које се налази у збиркама архивских докумената што сигурније сачувало.

Стара историјска грађа, прибрана у архивама, чувала се од пропадања на два начина: микрофилмовањем и штампањем збирки докумената, а у новије време, захваљујући технолошком развоју, приступа се и њиховој електронској обради. Овај последњи начин свакако изгледа најбољи, али је он код

нас тек у повоју, а можда највећу препреку његовој пуној примени представља недостатак новчаних средстава. Микрофилмовање докумената свакако доприноси доступности архивског блага, али и код овог начина постоји један, може се рећи, ограничавајући фактор. Наиме, микрофилмовану грађу углавном користе истраживачи који живе и раде у Београду, а много ређе истраживачи из унутрашњости који у научне сврхе повремено, краткотрајно, раде на тим документима у читаоници Архива Србије. Најзад, штампање оригиналних докумената има предност у томе, што овим начином историјска грађа постаје доступна много ширем кругу истраживача, како из земље, тако и из иностранства. Ова чињеница није занемарљива када се има у виду да историјска збивања у једној земљи нису самоникла и издвојена од општих историјских токова, тачније од историјских догађаја у земљама ближих и даљих суседа, као и интереса водећих светских сила.

Када је реч о штампању оригиналних докумената, основна „замерка“ могла би се у ствари упутити самим истраживачима, који су до скоро углавном проучавали документа настала у централним надлештвима врховне управе оновремене Србије, а много мање обрађивали податке из писама и аката која су потицала од локалних власти. За објављивање писама и аката у јавном животу непознатих лица, која такође могу садржати интересантне податке за рецимо, социологију, демографију и сличне друштвене науке, још увек нема интересовања. Но, имајући у виду чињеницу да је и до данас објављен веома мали део архивске грађе о Србији 19. века, ова замерка не може се преозбиљно схватити, јер се ипак са објављивањем бар почело. Тек у скорије време, истраживачи су почели озбиљније проучавати и документа настала у локалним установама, па чак и преписку појединаца на било који начин истакнутих у јавном животу ондашње Србије. Захваљујући истраживачу др Мирољубу Манојловићу и Историјском архиву Пожаревца, данас је пред нама Зборник у коме су мозаички уклопљена писма и акта централних и локалних органа власти, као и појединаца и приватних лица.

Нововековна српска држава, изникла испод вишевековног талога турског ропства у националној и антифеудалној револуцији 1804–1815 године, изграђивала се током 19. века споља од самоуправних повластица преко самоуправе до независности, а изнутра кроз преплитање и сукобљавање најпре монархистичке и олигархијске, а потом и тенденције народног суверенитета.

Други српски устанак 1815. године окончан је компромисом са Портом, чија је основа био усмени споразум кнеза Милоша Обреновића са Марашли-Али-пашом, који је дошао на положај београдског везира. Поред обнављања ранијих самоуправних повластица, долази и до увођења српске врховне власти, у инокосном облику кнеза Милоша и колегијалном облику Народне канцеларије, као и до увођења српских органа локалне власти. Политички развитак Србије од 1815. до 1830. године карактерише специфичан процес проширивања самоуправних повластица до извесне фактичке самоуправе, независно од тога да ли је Порта формално признаје или не. Овај процес био је олакшан неповољним међународним положајем Порте услед неиспуњеног чл. 8. Букурешког уговора који је предвиђао извесну самоуправу за Србију. Пошто је признањем за врховног кнеза на скупштини у Београду 1817. године озаконио своју победу у борби за врховну власт, кнез Милош се упустио у борбу за централизацију власти. Постављајући органе власти по нахијама, кнез Милош их је сводио на извршне органе и укидао нахијску самоуправу.

Милошева Србија је 1815. године била управно подељена на 12 нахија. Пожаревачка нахија је и територијално и по броју насеља, домова и пореских глава била најјача у Србији,

Свечаност представљања „Зборника докумената” 1, ИАП , 2012.

испред Ваљевске и Крагујевачке нахије (која је била централна, или, како се онда говорило, „средоточна“). Примера ради, према попису из 1818. године Пожаревачка нахија имала је 190 села, 8.704 дома и 19.676 арачких глава (Ваљевска нахија је исте године имала 189 села, 5.986 домова и 18.177 арачких глава, а Крагујевачка нахија 159 села, 5.411 домова и 12.795 арачких глава).

Увиђајући геостратешки значај и економски потенцијал Пожаревца и његове околине, кнез Милош му је посветио посебну пажњу. Најпре је 1819. године подигао цркву у Пожаревцу, а затим је 1825. године у овом граду започео изградњу свог двора. Крајем лета 1825. године завршен је цео комплекс зграда, који су, уз кнежев конак, чинили још момачки конак, мутвак (кухиња), писарска канцеларија, коњушница, барутана и касарна. Наредне, 1826. године, овом комплексу придодат је коначић за кнежевиће Милана и Михаила, а 1829. године завршена је изградња конака за кнегињу Љубицу.

У овом двору кнез Милош је са својом породицом боравио приликом прославе сваког већег празника, о чему су извештавале и тадашње званичне „Српске новине“, а када су се кнегиња Љубица и кнежевићи Милан и Михаило 1832. године преселили из Београда у Пожаревац, у њему је чешће боравио и кнез. То су биле прилика да се народ Пожаревачке нахије и кнез Милош са својом свитом најближих сарадника у државним и црквеним пословима поближе виде, те је Пожаревац у те дане постајао прави центар политичког живота Србије.

Судбина није била благонаклона према кнежевом конаку. Највише због лоше изабраног места на коме је подигнут, угрожен подземним водама, а нешто и због слабе грађе и неискусних мајстора, овај конак срушен је 1844. године. Конак кнегиње Љубице био је дужег века – у њега су се 1844. године уселили Начелство и Окружни суд, а пред рушење 1887. године коришћен је као пошта и телеграф. У овом комплексу кнежевог двора налазила се још и кућа кнеза Јосифа Милосављевића, кнеза Пожаревачке нахије и сердара подунавског, у којој је 1825. године премештен Пожаревачки суд, као и зграда у близини конака кнежевића Милана и Михаила, у којој су били стан и канцеларија за писара. На крају своје друге владавине Србијом, кнез Милош је 1860. године саградио и држави поклонио ергелу, која ће 1866. године у спомен на кнегињу Љубицу добити назив „Љубичево“.

Објављивање Зборника докумената приређивача др Мирољуба Манојловића под називом „Двор и породица

књаза Милоша у Пожаревцу, 1825–1839“, заслужује сваку похвалу и научне и шире јавности најпре због истрајности аутора да истражи, обради и припреми архивску грађу за објављивање под поменутим насловом. Зборник садржи 178 докумената из поменутог периода, студију „Кнежев конак (двор) и породица у Пожаревцу“, Речник турских и мање познатих речи, Регистар личних имена, као и Регистар географских појмова.

Већина докумената штампаних у овом Зборнику је из фонда Књажеске канцеларије који се чува у Архиву Србије у Београду, а који садржи преко 15.000 писаних докуме-

ната из времена Другог српског устанка и прве владе кнеза Милоша. Јасно је, дакле, колики је истраживачки напор приређивача уложен најпре у прегледање, а потом и у селекцију за штампање докумената који се односе на кнежев двор и породицу у Пожаревцу. Приређивач Зборника уложио је и додатни напор тиме што је припремајући Зборник консултовао још и докумената из фондова Архива Србије: Збирка Мите Петровића, Поклони и откупи, Државни Савет, Министарство правде, Министарство финансија, а који су или потпуно несређени или непотпуно сређени.

Иако наслов Зборника упућује на локални значај објављене архивске грађе, приређивач је успешним избором докумената превазишао овај оквир. У појединим писмима и актима садржани су карактеристични детаљи који превазилазе оквире овог управног подручја, те се пред читаоцем јасно оцртавају контуре оновремене Милошеве Србије. Објављеним документима се изнова потврђује теза о кнежевој апсолутистичкој црти, која се у историјској науци данас више и не оспорава, али се истовремено поново открива и његова неисцрпна енергија садржана у задубљивању у свако питање, почев од најважнијег државног, па до најобичнијег приватног посла, која и данас, или посебно данас, заслужује дивљење.

Преписка кнеза Милоша са члановима породице осветљава личну, интимну страну владара који је истрајно постављао темеље модерне Србије, што овај Зборник чини интересантним широј јавности. С друге стране, одабир докумената, као и снабдевеност Зборника научном опремом – студијом и напоменама приређивача, речником и регистрима, свакако ће задовољити и садржинске и методолошке критеријуме научне заједнице.

Најзад, још један квалитет одабраних и објављених докумената јесте тај што она представљају праву ризницу народног говора и мисаоног живота најважнијих личности са овог подручја.

Dr Dimitar ATANASOV
Univerzitet u Sofiji
Bugarska

„Живият архив"[1] на нацията: изобретяването на националното знаме

Abstract: The paper is focused on the process of forging the new national symbols in the Balkan countries, born after the dismembering of Yugoslavia. The problem is essential and analyzing it the information about actual social projects could be gathered.

The main theoretical frames used are content analysis, comparative analysis, theory of social institutions, image analysis, theories of communication, publicity and PR, marketing of traditions paradigm and national identity research techniques.

National symbols are pre-loaded with content, which could be interpreted in wide social frame. It contains the valid version of the group identity, that's why it can be regarded as relation between past nad present. Flag, anthem, state emblems – all of them consider the problem of tranformation of the past to histrorical narrative, made to invent a cultural-historical depth of the actual image of the society.

There are different kinds of social projects, emblematized by various national symbols. They refer to one of the concurrent editions of the „living archive" of the nation – a notion, developed to denote social memory and its dynamics.

Keywords: national identity, history of national symbols, history and social ideology, national flag interpretation, „living archive" of the nation, forging of national historical narrative, new-born coutries, projects for multisegment society, uses and abuses of the past.

Сред най-първите ходове на всяка новосъздадена държава е усилието към изобретяване на символични опори, маркиращи нейната идентичност. Факт е, че балканската история в последните две столетия дава обилие от примери в това отношение. Ето защо няма да се спирам на дискусията по въпроса за принципата на политическата рамка или на идентичностните съдържания – смятам, че едно първо приближение в случая би звучало приблизително така: формиралите се преди наличието на национална държава елити произвеждат символични потоци, претендиращи да улавят специфичното, характерното за дадената общност, формулират версии на миналото, които лягат в основата на исканията им за права, едно от които е и отделянето в собствена политическа структура. На свой ред държавата премоделира множеството съдържания и насоки на идентичността, част от които биха могли дори да бъдат разноречиви и/или не достатъчно кохерентни към наличния вече наративен корпус.

Ето защо, макар да не може и да не трябва да се отрича наличието на идентичности преди държавите на Балканите, модерните национални определения не следва да бъдат мислени като прости, механични техни продължения. Често пъти под влияние на едни или други фактори сложилата се през додържавния период идентичност бива нормирана и нормализирана по начин, който не изглежда най-логичният с оглед състоянието на нещата и следвайки считаната за логична проекция на случващото се[2].

Сред първите елементи, прокарващи символната демаркация между свое и чуждо, са флагът, гербът, химнът и разказът за собственото минало. Няма съмнение, че държавното

1 Терминът бе въведен от Мария Тодорова – вж. Тодорова, **М. Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой**, София, 2009.

2 За промяната на парадигмата вж. повече у Kiossev, Al. „Virtual Communities vs Imagined Communities. Festivities. Reading, Chatting". – e-magazine **LiterNet**, 25.02.2000, № 2 (3).

знаме има ключова роля в процеса на национално хомогенизиране на жителите на дадена територия. Ненапразно в държавите, в които живеят представители на повече от един етнос, един от основните въпроси, обект на спорове, свързани с началното държавно строителство, е този за флага. Знамето не само означава съществените за държавата и държавността места като сградите на институциите, неговото определение обикновено се чете в конституциите и/или в други законови актове. Оттук следва, че флагът е определяща част от нормативно различимото поле на политическия и обществен живот. Той въплъщава усилието към подреждане на социума, отвоювайки чрез власт и ред жизнено пространство. Ненапразно в някои от езиците на Античността думата за „власт“ и „ред“ е една и съща[3].

Ето защо логично изглежда допускането, че „живият архив”, канонизираната и социално значима версия на разказа за идентичността, е, от една страна – плод на усилия на държавата и елемент от осъществявания от нея обществен проект, а от друга в нея съ-участва и общността. Макар класическата теория да полага интелектуалците като водачи на нацията и групата, намираща се всякога в страдателен залог, едва ли следва да се съмняваме, че на терена на съвремието и в условията на постмодерна социална практика дори и тези роли, някога твърди, днес са част от гъвкавото, мрежово общество, което постоянно се преконфигурира. По този начин под въпрос биват поставени изобщо схващанията за социалната информационна инфраструктура във всичките нейни аспекти – пирамидалната субординация е заменена от модел с хоризонтална структура, позициите на източник и реципиент са релативизирани.

Какво, прочее, трябва да изобразява флагът? Какъв символен капитал трябва да побере? По какъв начин „живият архив” на социално конструиращия исторически разказ бива инкорпориран в него и как възприетият национален символ променя йерархията на престижностите, моделирайки историческия канон, давайки приоритет на една памет пред друга?

В последните две десетилетия в региона на Балканите се появиха цяла поредица нови държави, част от които представляват и особени казуси с оглед знамената си. Правят впечатление няколко закономерности. На първо място, тези политически формирования, които приемат за свой фундамент принципите на мултиетничността, мултикултурализма, религиозното многообразие и толерантността, създават флагове, ценностно неутрални към символите на съставните народи. Пример в това отношение е федерацията Босна и Херцеговина, чието знаме представлява стандартно правоъгълно поле в тъмносин цвят, разделено от косо врязан жълт правоъгълен триъгълник, символизиращ с трите си страни единството на етническите компоненти, споделящи новата държава – бошняци, сърби и хървати. Хипотенузата на този триъгълник е обрамчена с редица от бели петолъчни звезди, вероятно четими като през призмата на универсалната символика на мира.

Нека разгледаме различните предложения за флаг на Босна, дадени през 1998г., когато дебатът за този национален знак е бил активен. Няма никакво съмнение, че зад всяка идея за означаване на босненското общество в дълбочината на историята, също както и предпочетена версия на културната идентичност на новата държава. Бързам да споделя, че между 1992 и 1998г. за знаме е използван символ, включващ хералдическата лилия, която е била герб на босненската държава на Твъртковичи през Късното средновековие. Както не е трудно да се предположи, този знак не е разпознат като свой от сърби и хървати.

Първата възможност била за флаг на Босна да се възприеме т. нар. чешки тип, наречен така поради факта, че единствената разлика с държавния символ на Чехия била замяната на белия трапец от чешкото знаме със зелен в босненското. Навярно тук опитът за тълкуване следва да бъде отправен не към значенията на зеления цвят в исляма, макар съществената част от населението на Босна и Херцеговина да изповядва тази религия, а към всеобщо значещите насоки на зеленото като цвят, свързан с естеството, с пролетта като годишно време, а оттам и с новото раждане. На фона на крехкия етнически, религиозен, политически и имагологически баланс между бошняци, сърби и хървати подобно послание, въплъщаващо комплекс от представи за начало, вероятно може да бъде интерпретирано като пожелание за полагане на стабилен държавен фундамент, чиито плодове в бъдеще – запазвайки формата на природната метафорика – ще берат всички заедно. Подобен интерпретативен контекст неизбежно вгражда в символната тъкан и идеята за мир. Ако приемем това разчитане за валидно, зеленият цвят в този проект за босненско знаме съдържа ясните очертания на една консер-

3 Перфектен пример тук е старогръцката думата ἀρχή, означаваща едновременно „власт“, „начало“ и „длъжност“ в смисъла на причастност към дадена властова йерархия – вж. **Старогръцко-български речникъ.** (1992) съст. Мих. Войнов, Д. Дечев и др., изд. „Отворено общество“, 4-то издание, София, с. 118.

вативна по същество представа за бавно натрупване и постепенно справяне с общите трудности. Процес, в който всеки следващ акт е основан на и обоснован от действията, извършени в рамките на общото минало, полагайки хоризонтите на бъдеще в заедност.

Една друга тълкувателна възможност отпраща към флага на Австро-Унгария, чийто облик също се определя от зеленото и червеното. Въпреки очевидния парадокс – след Берлинския конгрес от лятото на 1878г. Босна и Хергеговина са присъединени към Хабсбургската империя, без това да отговаря на волята на местното население, сякаш единственият политически модел, към който би могъл да бъде съотнесен проектът за босненска държава, е този на дунавската монархия. Съдържателното вчитане в тази идея за босненско знаме отново насочва към представата за многокомпонентно общество, в което народите не губят идентичността си, съжителствайки в мир и изграждайки обща историческа перспектива. Пожелание, което подтекстово внедрява либералната възможност за заедно преживяване и постепенно конструиране на споделен исторически разказ, в който споменът за миналото ще бъде одомашнен, неговата острота ще бъде балансирана, а ценностите ще бъдат разпознати от цялото общество.

Втората възможност била изключително семпла – на светлосин фон, заимстван от знамето на ООН, централно била поставена жълта маслинова клонка, обърната наляво и под 300. Очевиден тук е стремежът към доближаване към символиката на световната хуманитарна организация, в чиито обхват влиза грижата за опазване на мира и справянето с последиците от военни действия и други катаклизми. Може да се каже, че в този проект ясно се четат усилията на босненските политици към ликвидиране на образа на държавата им като източник на нестабилност, като експеримент с предизвестен неуспешен край и барутен погреб – популярна метафора за балканските работи, който всеки момент можел да избухне.

Третият проект бил сходен с вече описания, но в средата на визуалното поле на същия светлосин фон била очертана с бял контур картата на Босна и Херцеговина. Част от аналитично постижимия отговор за наличието на географски елемент на националния флаг дава методът на сравнението. Знамето на Косово, осмислено от изображение от този смислов порядък, което ще бъде в центъра на настоящия анализ, оставям за десерт.

Картографско очертание съдържа и флагът на друга държава от региона на Югоизточна Европа, а именно на Кипър. Тук трябва да се отбележи, че като цяло не са много знамената, които съдържат каквито и да било конкретни изображения и като цяло може да се каже, че избягването на подобни детайли е тенденция в дизайна на национални символи в световен план. Не само това обаче е причина за замислянята в последно време ревизия на кипърското знаме. Какво представлява самото то? – На бял фон е отпечатан медножълт елемент, съвпадащ с формата на Острова на Афродита, който е фланкиран отдолу от две тъмнозелени маслинови клонки. По еднозначно тълкуване те въплъщават пожеланието за мир – идея, която дълго остава далеч от кипърци, поради което нейното извеждане върху националното знаме съдържа видими следи от спомена за неотдавна разкъсаната заедност на кипърски гърци и турци, и усилието за неговото изтласкване.

Погледнат в дълбочина, кипърският случай представлява пример за травматично преживяване на държавната територия като своя и за символичното настояване именно върху факта, че обитаваната земя е тъкмо своя. Което на свой ред отпраща към апофатическото заявление, че тя не би могла да принадлежи другиму.

Историята на флага подкрепя валидността на подобно наблюдение – той е възприет през 1960г., а автор на проекта е местния учител, художник и карикатурист Исмет Гюней. Едно от предварителните условия в обявения конкурс за флаг на Кипър било обстоятелството в него да не присъстват нито кръст или полумесец, нито цветовете червено и синьо, функциониращи в съзнането на местните жители като символи на Турция и на Гърция. Макар да е изобретен от кипърски турчин и избора му да е плод на консенсус между президента архиепископ Макариос III и вицепрезидента Фазил Кючук в качеството им на висши държавни ръководители и на главни представители на двете етнически общности, този флаг не е припознат от Севернокипърската република, която след разделянето на острова през 1974г. използва друг символ – бяло знаме с две хоризонтални червени ивици, между които лежи червен полумесец с поставена насреща звезда – елемент, произхождащ от исляма и характерно видим на флаговете на държавите, в които тази религия доминира. Пример в това отношение е знамето на самата Турция, също така и тези на Тунис, Либия, Алжир, Мавритания, Коморските острови, Западна Сахара и др.

Още нещо – отчетливо ясна насока в изкованването на националните символи на дъжавите, родени или преродени в последните няколко десетилетия, е принципа на всеобщото участие и избора, основан на демократични принципи. И бос-

ненският случай, и този на Кипър, съвършено потвърждават това наблюдение: след обявено състезание с всеобща достъпност, след продължителен обществен дебат и споделяне на разнообразни мнения, проектът бива избран сред множество конкуренти, преминали различни кръгове на оценяване, а победител ставаше този, отговорил на най-много от поставените критерии.

Интерес предизвиква актуалният проект за нов национален флаг на Кипър, предложен в плана на генералния секретар на ООН Кофи Анан. Той представлява правоъгълник, разделен на пет зони – по-тясна синя от горната страна, следвана от бяла ивица, и широко поле в средата, оцветено в медножълто, след него – нова бяла ивица и червена зона в долния край. Обединяващият елемент е медножълтото, запазена марка на острова и използвано широко за негов символ[4]. Ето защо тъкмо този елемент доминира гледката на предложеното знаме. Обрамчващите детайли представят символично двата етноса на Кипър – гърците и турците. Макар и разделени – факт, който може да бъде прочетен в по-тънките белите линии на евентуалния бъдещ флаг, акцентирани като междинно звено, те все пак са едно цяло, доколкото обитават споделено пространство. Именно на териториалната общност се гледа като на залог за съвместно безконфликтно бъдеще, макар и маркирано от етнически и религиозни различия. Според смислите на националния символ той: едно – предстои да бъде общ за двете групи, нселяващи острова на Афродита; и две – кодира едно либерално предстояще, проектирано през обектива на взаимната толерантност.

Да се върнем на босненския казус. Следващият проект за национален флаг, подаден през 1998г., е основан на диагонално разтроено правоъгълно визуално пространство, оформено по типа, познат от флага на Република Конго. Тук цветовете са червен в горния ляв ъгъл, бял, запълващ средната част на знамето, и тъмносин откъм долния десен ъгъл. Върху бялото поле е разположена оцветена в аквамарин карта на Босна и Херцеговина, очертана с жълто, около която са изобразени в кръг десет или дванадесет звезди. Петолъчките са възпзприети, използвайки навярно отново за модел флага на Европейския съюз. Ето защо в единия вариант те са дванадесет на брой – точно толкова, колкото са и върху синия фон на европейския флаг.

Маркирам факта, че мисленето на небето, иносказано чрез звездите си, е без съмнение знак, трайно стабилизиран в интерпретацията, вписваща съдържанията на всецялостта и общността. И това – още от епохата на Античността, надхвърляйки далеч границите на Европейския континент. Доказателства за това се намират в поезията на Китай, присъстват особено характерно в тибетската живопис, в символиката на индийските светилища, а по-късно и в художествената украса на ислямските храмове. Последното – без никаква претенция за изчерпателност.

Конго-стилният проект за босненско знаме има и алтернатива – с по-широка бяла лента, върху която картата на държавата е жълта, обрамчена с видима зелена линия и с маслинови клонки от долната страна вместо вписана в звезден кръг. Ако предишните два варианта бяха коректни към актуалната европейска символика, то този репродуцира елемент, през който може да бъде провидяна претендираната от европейската култура, но от Блаканите – по особено драматичен начин, културно-историческа дълбочина, свързваща в едно мирното развитие и победата на културата над природния рефлекс към завладяване, и принадлежността на Босна към тази свръхценност, която представлява едно от определенията на Европа като културна общност. Ето как тази представа за национален символ побира и тушира друго травматично преживяване – това на балканеца, мислен често пъти през призмата на „балканизма“[5] – външна дефиниция, към която той навярно изглежда, че е осъден да остане завинаги външен.

Последните три проекта за босненско знаме са предложени от Карлос Вестендорп, върховен представител на Международната общност в Босна в периода 1997 – 1999г. Всички те са изпълнени в цветова гама, отпращаща към смислите на универсалното – слънчево жълто, небесно синьо и бяло. Припомням, че жълто-син флаг има и Украйна – държава, в която също всеки регионално значим символ е обагрен с етнически или религиозни съдържания, реферирящи към едно травматически не-общо минало, за което все още не е изнамерен начин да бъде нормализирано по адекватен за заедността начин. Факт, който автоматично го прави неприемлив с оглед успешното осъществяване на прехода от съветската комунистическа интернационалност към модерната нация,

4 Богатите медни залежи на острова обясняват идентичността на латинските понятия, означаващи топонима и метала: cyprum – мед, Cyprus – Кипър. Тази връзка е мислена като обективно дадена, доказателство за което е нейното отражение в латинско-българския речник на М. Войнов и Ал. Милев – вж. **Латинско-български речникъ.** (1939) съст. Мих. Войновъ и Ал. Милевъ, София, с. 145.

5 Вж. Todorova, M. **Imagining the Balkans,** New York, 1997.

основана на либералните ценности, сред които първа е взаимното признаване и логично подразбиращата се търпимост към различията. Любопитно и достойно за отбелязване тук е обстоятелството, че настоящето знаме на федерацията Босна и Херцеговина[6] се основава именно на едно от предложенията на Вестендорп, възприето с незначителната наглед корекция, потъмняваща с няколко нюанса синия фон.

Но, на другите идеи на този автор. Частично допиращите се разноцветни линии на фона на синьо като небето също предполага размисли в духа на мултикултурната евролиберална политическа коректност. Трите цвята биха могли да бъдат прочетени като трите етноса, които заемат различни територии, имат различна численост, но въпреки това са символически проектирани да образуват едно общество, в което никой не губи различията си, тъй като така повелява тонът на толерантността.

Етносите могат да бъдат мислени като представени, както вече бе маркирано, от трите страни на жълтия триъгълник на настоящия босненски флаг. Евроориентацията тук е подчертана още повече – универсалността на светлосиньото е заменена от тъмносиния фон, превзет директно от символа на европейската общност. Факт, свидетелстващ още веднъж за усилие по посока на стаблизиране на определена представа, която тук ще рискувам да предположа, че поне на този първоначален етап на национално строителство е предназначена най-вече за износ, в която господства (само)мисленето на държавата като безсъмнително причастна към фундаментите на европейската цивилизация, един от които е тъкмо стабилността. Тъкмо тя предпоставя плавното постъпателно развитие, прието като ценност на реторическо въоръжение и от европейските либерали, въпреки консервативната си сърцевина.

Въпреки че е произведен като емблема, маркираща символичните смисли на „своето", босненският синьо-жълт флаг, победил в честна конкуренция множество други идеи за визуализация на нацията, трудно би могъл да бъде вписан в коя да е културна парадигма, имаща локална основа. От позицията на нормалните очаквания, съобразени със случилото се в последното десетилетие на XX век едва и би било пресилено твърдението, че тук ясно проличава не само концептуалната дистанция между самогледането и външния поглед, но и разноформатните ценностни системи, мотивиращи заедността в ЕС и тази в региона на Югоизточна Европа. По време на конфликта, съпроводил мъчителното разпадане на Югославия, в Босна беше използвано знаме, реферираще към историческия разказ за средновековната история – терен, който лесно би могъл да бъде възприет за дълбочина на съвременното своеобразие на раждащата се държава. Факт, в които личи усилието за изковаване на идентичностна рамка вън от либералните принципи, служещи за опознавателен код е Европа, в която версията за миналото на еднин от социалните компоненти се налага безвъпросно на останалите.

Тази форма на идеологическо насилие е преодоляна в сегашния босненски флаг, зад който сякаш не се разчита локална културна идентичност, а общи позовавания, които на местен терен навярно все още говорят твърде малко, твърде неразличимо. Подобни проекти за групово означаване, макар и привидно следващи коректните спрямо референциалния ценностен стандарт на законодателите в тази област, всъщност по никакъв начин не заобикалят тоталитарните практики на налагане на едно вместо друго, а демократичните процедури и видимостта за спазване на правилата на обществения договор при избора на символика по никакъв начин не я превръщат в единотъканна с тези, които би следвало да означи. Даже напротив – по този начин се създават практики на паралелна идентификация: символите за износ за евро-либерал-коректни и отговарят на външните очаквания спрямо социалния проект в дадената държава. В тях няма и следа от травмите на миналото. За вътрешна употреба съществува паралелна символическа система, в която ясно личат разделителните линии в обществото и пораждащите го идеологически гледания на себе си и на другия.

Нека за миг да се отделим от пространствата на „тъмните Балкани". Изключително любопитен случай представлява островната държава Кабо Верде, на чийто флаг основно място заема също кръгът, образуван от десет звезди – отново символ, смислово възлизащ към хоризонтите на универсалното единство на човешките индивиди. Това е единствената африканска държава, която традиционно получава максимални оценки за религиозни свободи и етническа толерантност[7], макар там да живеят 71% мулати, 28% чернокожи и около 1% европеиди. Във верско отношение картината

6 Актуалното знаме на западнобалканската държава е обект на регулация в **Zakon o zastavi Bosne i Hercegovine**, а неговото описание се чете в чл. 3. В приложението, представляващо неразделна част от този юридически акт, може да бъде да се види и оразмерено изображение на флага с ясно фиксирани отношения между елементите му.

7 Докладът на Държавния департамент на САЩ за 2011г. е достъпен на адрес: http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?dlid=192691

също е разнообразна: на фона на католическо мнозинство съжителстват адвентисти, мормони, евангелски петдесятни църкви, нова апостолическа църква, мюсюлмани, свидетели на Йехова, бахайска общност и други.

Числената диспропорция на маргиналните в световен мащаб вери се вижда ясно и тук – не са много тези алтернативи на традиционните религии и конфесии, които надхвърлят 1% представителство. Това обстоятелство лесно би могло да бъде имплантирано в интерпретативна рамка, полагаща тези нетрадиционни религии като скрити малцинства, силно изолирани и невидими за представителите на католическото мнозинство. Многобройността и публичността на алтернативните религиозни течения на Кабо Верде обаче е факт, който трудно подлежи на подобно тълкуване, даже напротив – това, че те не са обект на враждебно отношение от страна на изповядващите доминиращото изповедание, по-скоро трябва да се обясни тъкмо с двупосочната прозрачност и постоянно осъществения многостранен контакт – все инструменти за превенция на процеси, водещи до възникване на взаимни стереотипи и раждащи социално напрежение.

Именно поради безконфликтното съществуване в заедност на толкова различия, носителите на модата на евроатлантическия либерализъм гледат на тази малка по територия островна държава като на осъществен идеал за мултикултурно, многоетническо и религиозно разнолико общество, в което различностите допълват един цялостен образ на нация.

Погледнато от друга аналитична перспектива, Кабо Вер де получава независимост едва през 1975г., бидейки векове наред преди това португалска колония. Ето защо единствената възможна формула пред нея е тази на многосъставното общество. На свой ред липсата на възможност за изграждане на национален исторически разказ и изобретяване на културно-исторически ценности, различни от тези на бившия португалски господар (тъй като историята на постигането на независимостта не е отговаря на тази цел, тъй като в нея сякаш липсва парадигматичната саможертвена героика), прави заедността на жителите на Зелени нос възможна единствено посредством търсене на всеобщо валидно най-малко общо кратно, макар и влизайки в рисковата територия на нищо-не-казването, на не-оразличаващото различие, което на балкански терен поражда идентичност, която не идентифицира никого и нищо.

Струва ми се логично да се предположи, че националните флагове, съдържащи особено акцентирана символическа насоченост към утвърдените като шаблони знамена, възлизащи към представи, имани като характерен елемент от актуалната международна политическа действителност, сред които е петолъчната звезда, биха могли да бъдат мислени по-скоро като произведени да изнасят коректен спрямо определени политически желателности имидж, отколкото като национални символи от консервативен тип като тези знамена, които целуват с гордост и/или сълзи на очи националните армии и чиято загуба – била на бойното поле или не, е равносилна на трагедия, съпоставима с разрушението на своето от чуждото и регреса на социума към мерките на неконтролирания хаос на естеството. Новите символи са свързани с наложени отвън проекти, ето защо отглеждането им на коя да е местна почва е труден и продължителен процес с негарантиран успех, особено на терена на Югоизточна Европа.

Ето защо в моменти на екстатични преживявания, било от крайно позитивната или от пределно отрицателната част на емоционалния регистър, като елемент от спонтанното екстериоризиране на националността подобен тип политкоректни знамена не присъстват. Ненапразно по време на войните на Балканите символите, зад които се разпознаваше всяка армия, бяха национални, независимо от факта, че последните издания на конфликтите се случиха след приемането на политкоректни флагове. Същото важи и за големите спортни успехи на балкански спортисти – непринудената и неконтролирана радост от постигнатото беше демонстрирана от хора, развяващи националните знамена, а някои от тях дори бяха обгърнати в тях. Гледка, която сама по себе си заслужава отделно аналитично усилие и самостоятелен текст.

Годината е 2010, а датата – 28 ноември – денят, на който близо век по-рано Албания получава независимост от Османската империя, появявайки се в действителност за първи път като политическа структура на картата на Европа. Във почти всички райони с албанско мнозинство в Косово албанското национално знаме, широко използвано по всякакви поводи, съдържащи идея за екстериоризиране на идентичността, заменя актуалния флаг на Република Косово. Група полицаи, принадлежащи на корпуса на обединените мороопазващи сили, рекрутирани на принципа на етническото представителство и охраняващи адекватни на етноса на полицаите райони, патрулиращи на юг от столицата Прищина в околностите на сръбските анклави Грачаница, Чаглавица, Лаплье село и още няколко селища с албанско мнозинство, ненадейно попадат на група косовски албанци, опитващи да заменят косовското знаме, развято над входа на сградата на общината на едно от албанските села, с двуглавия, черен

орел на червен фон. Сблъсъкът е неизбежен, тъй като една от функциите на силите на реда, дори и в държави, където това все още е твърде условно понятие, е опазването на знаците на държавността. Усилието на полицейските служители към поправяне на нарушението среща напълно очаквана съпротива, а причината за това не е само фактът, че усилието за възвръщането на порядъка е осъществено от сърби, опитващи се да попречат на албанци. Макар и в изпълнение на задълженията си от страна на първите.

Тази история заговаря едновременно няколкото езика на косовския конфликт. Единият е този, очертаващ границите чрез националните символи. Неговите артикулационни усилия са насочени към въобразяване на общност на всички албанци, обединени около Албания – мечтания, но изгубен Рай за косовски и македонски албанци. Земя, в която албанския народ не е обект на чужда власт, където, макар и в силна международна изолация, групата, самопредставяща се като наследник на древните илирийски племена[8], има всички предпоставки да се мобилизира и да превърне проекта си за идеално общество в реалност. Той извира от тъмните полета на нерефлектираната национална солидарност, чиито смисли според Александър Кьосев[9] отпращат към изразността на хтоничното, на всепоглъщащия хаос, който в края на краищата пояжда собствените си деца. Справки – древногръцкия мит за Кронос – едно свирепо, непредсказуемо божество, свързано изначално със земните недра и тяхната погубващо-поглъщаща функция.

Една от интерпретативните посоки в този случай съдържа схемозадаващия синтаксис на сръбско-албанския конфликт, в чиято рамка законността се формира не от периметъра, очертан и записан от законодателя, а е релативна категория, която подлежи на завладяване, подобно на физическата територия. По този начин силата на доводите впрочем бива победена и накрай заместена от аргументите на силата. Това – във всяка географска точка, където действа конфликт.

Тук се различава още един езиков пласт – този, който от позицията на формалната власт съдейства за удържане на хоризонта на порядъка и подредбата. Макар съставен от фрагментарни и често пъти звучащи несвързано глоси, този език вероятно тепърва ще бъде построен като част от проекта за ефективно двустранно общуване. Този език явява тенденцията към нормализиране и нормативизиране на социалния живот по още една причина – неговите комуникационни конвенции постепенно се изобретяват-приемат именно от сърбите, живеещи в малкото останали сръбски общности извън северния ъгъл на Косово, където мнозинството е сръбско[10]. Носители на този език, имащ на този етап основни на граматиката си и твърде малък речников фонд, са тези, които приемат наличието на държавата Косово. С или без (излишни) емоции, те участват в изграждането на новото общество, тъй като само по този начин биха си гарантирали място в него.

Поглеждайки за миг статистическите данни, описващи изборния процес[11], маргиналното положение на езика на вазимната търпимост и двустранното признаване става повече от ясно – в косовския север той е практически непознат. Там гласуването на изборите, проведени от държавата Косово със столица Прищина, е равносилно на национално предателство. Ето защо електоралната активност, измерена към средата на изборния ден на 12 декември 2011г., там възлиза на потресаващо ниските стойности от 1.297% за Звечан, 0.645% за крепостта на сръбския етнос на Косово – община Лепосавич и 2.776%[12] за Зубин Поток (тук почти двукратно по-големият брой гласували се дължи на избирателната секция в албанското село Чабра/çabër). До затварянето на избирателните секции тези числа не се променят значително.

8 Нямам намерение да проблематизирам логическата и историческата несъстоятелност на тази теза, това е сторено на много места, включително и от самия мен. Вж. Пешић, В. (прир.). **Албанци – лажни илири**, Београд, 2006; Атанасов, Д. „Косово от хартия“ – **Collegium Historicum**, т. 2, София, 2012, с. 85 – 116.

9 Кьосев, Ал. (1997) „Игрите на Европа. Опит за картография на един български дискурс“. – **Анархистът законодател. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. Никола Георгиев.** София, с. 76. За този цитат специално благодаря на д-р Анна Алексиева от Института за литература към БАН.

10 Отдавайки дан на фактическата коректност, сърбите в Северно Косово са малцинство и в главния град на района – Косовска Митровица, макар там да се намира най-голямото струпване на косовски сърби, които според различните данни наброяват между 12 000 и 18 000. Мнозинството е сръбско обаче в почти всички останали селища в района на общините Звечан, Зубин Поток и Лепосавич.

11 Информация на равнището на журналистическата фактология по въпроса вж. Lawrence Marzouk. (2011) “Serbs Divided on Kosovo Election Day”. – **Balkan Insight**. (retrieved 2011.02.02); “US Ambassador to Kosovo Calls on Serbs To Vote”. – **Balkan Insight**. (retrieved 2011.02.02); Petrit Collaku. “Former Nationalist Firebrand Urges Kosovo Serbs To Vote”. – **Balkan Insight**. (Retrieved 2011.02.02); Радомировић Б. (2011). „Ванредни избори на Косову“. – **Политика**, 13.12.2011 – http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/159763.sr.html; „Ivanović: Izlazak Srba na kosovske izbore zabrinjavajući“. – **Blic**, 13.12.2011 – http://www.blic.rs/Vesti/Politika/223378/Ivanovic-Izlazak-Srba-na-kosovske-izbore-zabrinjavajuci;

12 Тези числа могат да се прочетат и в сръбската официозна преса – вж. в-к **Политика**, 13.12.2011г.

Достатъчно показателен е фактът, че в северната част на Косовска Митровица, столицата на сръбското малцинство, едва 1.54%[13] от избирателите стигат до изборните пунктове. Дори не особено наблюдателните биха забелязали, че графитите против изборите, провеждани от властта в Прищина, са добре различима част от градския пейзаж[14]. До голяма степен наличието на подали своя глас изобщо се длъжи на албанското население от северномитровската махала „Бошняк", намираща се до самия бряг на разделящата града река Ибар и на организаторите на изборния процес от самите избирателни секции, опитали да дадат добър пример с вота си.

В името на фактологическата пълнота ще отбележа, че политическият процес беше проведен не в сгради под покрив и на места, където обичайно всеки реализира правото си на глас, а почти на улицата – във фургони, докарани за целта предишния ден под конвой. Високите волтажи на националната идея и коренно различните разбирания на общото минало водят до факта, че косовската власт не е добре дошла никъде, където земята се смята за сръбска и това може да бъде отстоявано със сила, а нейното възможно присъствие е не в сградите – домове на хора, които политиката подрежда в общество, или вместилища на държавни институции – място, символически запазено за проводниците на импулсите, изхождащи от белградската метрополия. Улицата като ничия земя, като гранична зона между различните домашни пространства, намиращи се под под индивидуалните, одомашняващи, материални покриви и под идеологическия похлупак на сръбската заедност, е единствено възможна да приюти бездомната косовска администрация там, където територията е идеологически и практически неподвластна на Прищина.

„Живият архив" на сръбската социална памет охранява физически и имагологически „своите" земи. В зоната на сръбско етническо мнозинство все още властва езикът, изхождащ от дълбинните недра на хтоничното, който ражда твърдото противопоставяне. Неговите параметри се различават слабо от двете страни на конфликта, ето защо тук трудно могат да бъдат очертани позиции на жертва и агресор. Вероятно няма да бъде пресилено да се твърди, че виждането на сблъсъците в рамката на класическото субект-обектно делене е характерно за ежедневната конфликтология и като цяло за едно предетерминирано гледане. Лукс, който ученият, поставен върху етоса на академизма, не може да си позволи.

Тъкмо в Северно Косово е най-ясно видим конфликтът на националните символи – от двете страни на моста – символ на разделението на Косовска Митровица, гордо, но и настойчиво, се развяват националните знамена на Сърбия и Албания. В северния дял на града практически държавна власт няма, а в южните му предели тя присъства само номинално. Факт, който може да бъде привидян и в използваната идентифициращата символика, да бъде чут, подушен, усетен с фибрите на цялото тяло.

Пътувайки от юг на север, с приближаването на моста на Ибар концентрацията на албански двуглави орли на червен фон расте, за да се превърне в стройна редица от изправени флагове, издигащи се право нагоре и напомнящи на агресивно-натрапчиви реклами, част от нечия пазарна стратегия. Тъкмо те маркират правия участък от пътя, който преходжда от района на албанско преимущество към сръбската част. По същия начин изглежда пътуването от север на юг – там, където двата етноса се допират териториално, в горда монументалност, характерна за говоренето по националните въпроси в бивша Югославия (и далеч не само), се полюшват от вятъра няколко грамадни сръбски знамена, поставени по две под ъгъл едно спрямо друго така, че леко наведената им поза да напомни на позицията на флага, когато го целуват младите войници, току-що заклели се във вярност към отечеството.

Тази кратка пътна отсечка може да бъде мислена тъкмо като зона, в която националните символи се намират в конфликт, осъществен на терена на маркетинга, сражавайки се за по-голям пазарен дял. За повече потребители, а и за повече (символична) печалба. Обстоятелство, което на свой ред води след себи си правото за усвояване. Онзи, чиито символи надделеят, получава възможността да направи спорната територия своя, отвоювайки я не чрез едрокалибрени железа в зелен цвят и заплашително насочени пушкала, а със средствата на пазара на визуалния национализъм. Факт, през който символическият маркетинг би могъл да изглежда дори по-съществен от физическото завладяване на територията, от телените заграждения и гледащите строго, облечени в камуфлажни униформи.

Какво, прочее, защитават сръбските полицаи, противопоставили се на опита за замяна на косовския национален символ

13 Информацията е част от личния ми архив.

14 „Не шиптарским изборима" („Не на шиптърските избори") е графит, изписан с черен спрей, който може да бъде видян практически из целия център в северния сръбски дял на Косовска Митровица. Внимание заслужава и пейоративното „шиптари" – етноназвание, възлизащо към една травматична за косовските албанци и систематично възвеличавана от косовските сърби зона от юго-наследството.

с албански? – Едва ли има по-очакван въпрос от този. Вероятно на мнозина би се сторило парадоксално, но в този случай унижаването на националния символ не е употребено като формален повод за актуализиране на сблъсъка. Парадоксално до абсурд звучи, но представителите на властта, макар според логиката на очакванията да са етнически свързани с друга власт, стъпват на височината на закона. На този закон, който регламентира отношенията в Косово не като двустранни или многостранни, а като граждански. Тук място за религия, етничност, раса, пол, занятие и какво ли още не, няма.

Именно косовските полицейски служители от сръбски произход са потребителите на езика на законността, основен елемент от проекта за изграждане на косовско общество. Техните нагласи кореспондират с мисленето на сръбското малцинство, обитаващо анклавите на юг от Прищина. Макар сръбското население да съжителства само със себе си, настроенията към постепенно приемане на новата политическа действителност и произтичащите от това следствия там набират мощ. Обстоятелство, което лесно се вижда през данните за избирателната активност по време на изборите от декември 2011г. За разлика от бойкотиращите севернокосовски сърби, техните сънародници от селата в южната част от областта изпълват проценти, сходни с тези в районите, където преобладава албански елемент[15].

Казано още по-задълбочено, тук няма място за нео-евро-либерални ръкопляскания, нито за особени надежди, че мъртвото тяло на провалилата се вече мултикултурна парадигма ще бъде реанимирано. Няма съмнение, че идеята за взаимно признаване на ценностите не би могла да мине през отказ от собствените стандарти, а либералната политическа линия, налагана от старателни евробюрократи, изискваше тъкмо това – не опознаване и уважение, а забрава: коренна промяна на закономерностите в социалния проект, раждащи историческия разказ, националните символи и формулиращи идеологията на обществото, чрез която то гледа и вижда себе си. Едва ли има съмнение в твърдението, че опитите за механично въздействие в тази насока драматично се разбият в стената на „живия архив“, обричайки преформулираните съгласно либералната теория категории на рационализма да звучат или обвинително-непостигнати, или комично-неадекватни към местната действителност. И в двата случая у балканците остава усещането за либерален диктат – факт, който още повече отдалечава Югоизточна Европа от Европа.

15 Данните са от личния архив на автора.

Новите знамена все още са чисто и просто неми съсове плат, никому непонятни комбинации от цветове и форми, зад които не може да бъде провидяна спецификата на групата. Нови за пазара на политически идеи, те все още нямат нужното присъствие в ежедневното и празничното идеологическо меню на местното население. Макар да се развяват показно от фасадите на сградите, побиращи ключовите за държавата и държавността институции, те манифестират една политически значима, но все още социално неприета съгласяемост с определенията на международно признатите играчи. Макар да отпращат към общочовешки значения, може да се каже, че тъкмо отвореността на съдържанието го прави идентичностно неефективни. На този етап този нов комплект от национални символи и послания не успява да различи груповият „Аз“ от „Ти“ и „Той“, а това обяснява и провалът му в опита да построи „Ние“.

Казано направо – мнозинството жители на региона, свързани с разпадането на Югославия и създаването на новите нации, били те босненци, косовски албанци, македонски албанци, косовски сърби, сърби от Република Сръбска в състава на федерацията Босна и Херцеговина, сърби, живеещи в Хърватия, все още пет пари не дават за политическата вписаност на полуострова в голямото европейски семейство, живеейки своя живот, в който място имат опорите, които ги правят наистина устойчиви, макар и атакуеми за тези свои заставания от позицията на консенсусно достигнатото положение, играещо роля на универсална политическа коректност[16].

С това ни най-малко не изявявам лични пространства към едната или към другата крайност. Длъжен съм обаче да отбележа, че националните знамена, подобно на целия набор от национални символи, са плод на социална съгласеност около значимостта им. Казано с лексиката на модерната деконструкция, те са плод на социално построение. Твърдение, което по никакъв начин не фискира желание за спиране на процеса на изграждане на жалони, плод на обществен договор. Последното – с пълното съзнание за изтъркаността на понятието и за уязвимостта на концепцията, особено от страна на деконструктивитски и постмодернистки аналитични модели. Като такова имат своя история, която само на пръв поглед изглежда гладка и безпроблемна.

Изразено в термините на политическия маркетинг, новоизобретените символически идентификатори, макар и да съдържат разбираеми и споделени в смисъла и смислеността

16 По въпроса вж. Атанасов, Д. „Блаканите и любовта по Тургеневски“, под печат.

си кодове, стъпват върху неустойчива пазарна територия, която тепърва ще бъде обект на усилия за стабилизиране. Действията на институциите, влагащи своите (символични) капитали в тези нови, но неустановени пазарни полета наподобява работата на инвестиционната банка – играч от специфичен тип, чиято мисия е придвижването в инвестиционни перспективи с неясен или не докрай ясен изход. Поведението на субекти от този тип силно наподобява краченето по тънък лед – опасността от фатално пропадане е постоянен спътник, а това на свой ред обикновено води до криза, чиито последици всякога имат висока (социална) цена.

От друга страна, макар пазарът на символи в републиките на бивша Югославия да е като цяло заплашен поради високите волтажи на национализма, той е също така пренаситен от предложения с традиционно присъствие, за които съюзените пропаганди на определени сегменти от политическото и научното мислене твърдят, че са характерни отвека, поради което трябва да останат такива навеки. Факт, пред който символите, плод на съвременността, изглеждат лишени от възможности за разгръщане. Това явление се нарича „инерция на пазара“ – състояние на динамично равновесие, което имитира постигнато съвпадение между консуматорски вкус и предлаган набор от стоки, което на пръв поглед не се нуждае от внедряването на нов продукт, а идеята за още по-плътно доближаване до предпочитанията на купувача изглежда безсмислено.

Подобна картина регистрира и попадналият на терен в бивша Югославия чужденец – сред туристическите стоки, които могат да се купят на всеки ъгъл, доминират тези с политически коректна символика. Дребните предмети, които често определяме като част от атрактивния за типичния турист местен кич, в най-добрия случай комбинират местна символика, считана за „автохтонна“, и европейски знаци на политкоректността. За сметка на това по време на национални празници равновесието в идеологическия акомпанимент е нарушено в тъкмо обратната посока – обстоятелство, което препотвърждава интуицията за желания износ на универсално четими послания за стабилност и рационалност, прикриващ една различна културна интимност[17], изтъкана от система от полета, които, макар и свръхоценностени, следва да останат за локална употреба, тъй като са част от етикета на срамното и неподлежащо на показване пространство на интимния национализъм.

17 Вж. Хърцфелд, М. (2007) **Културната интимност. Социална поетика в националната държава**, София, с. 17.

Ето защо настоящите наблюдения следва да бъдат тълкувани като снимка на реалността, като мигновено уловено състояние на нещата, което подлежи без всякакво съмнение на развитие. Кой знае? Навярно един ден общозначещите символи ще заменят национално удържаните именно поради факта, че са плод на модерна нагласа, която по определение филтрира като съществени различията, а не общите места, а границите, които прокарва, продължава да мисли в абсолютни критерии.

Така описаната широко отворена ножица между политически наложената символика и обществено разпознатите идентичностни маркери заслужава усилие за по-дълбоко разбиране. Политическата действителност се мени несравнимо по-бързо от социалните отношения и нагласи. В този ред на мисли работа би могла да свърши концепцията на Фернан Бродел, според която историческият процес тече неравномерно, а в рамката му едновременно се побират няколко структурни хоризонта, в които индикаторите на времевия ток – промените – се случват с различна скорост[18].

Най-ясно видимата мярка – това е тази на историческата динамика, която може да бъде прочетена в историческите наративни извори, калсически за позитивната историография. Механизмите за социално сцепление, идентичностите, идеологиите, конструиращи обществата и техните проекции в ежедневното битие на свой ред принадлежат към най-консервативният пласт на времето – продължава френският автор. Те се изменят не в рамките на ден или година, а на столетия. Ето защо често пъти в изследванията на миналото структурите от този тежък и дълбинен порядък практически не фигурират – за тях никой автентичен свидетел не разказва в прав текст, достъпът до тях представлява в голяма степен аналичитно постижимо построение. Обстоятелство, поради което историкът на факта, ограничен от възможния работен обхват на своя изследователски инструментариум, изобщо не регистрира.

Казано най-схематично, вероятно тъкмо положеността в различни структури предопределя взаимодействието между политическата мода, част от която на свой ред е проблемът за изковаването на идентичността в случаи на общества, получили току-що своята независимост след векове чуждо владичество, както изглежда да са стояли нещата за косовските албанци.

Погледнато от друг ъгъл, разположението на политическата власт по отношение на обществото всякога съдържа

18 Braudel, F. (1980) **On history**, Chicago University Press, p. 25 – 54.

една особена, но неизбежна празнина, отворена поради факта, че различните деятели в полето на социалното имат различни индекси на Бъкстън[19] – величина, описваща перспективата на планирано развитие пред всяки един социален субект[20], бил той индивидуален или колективен.

За различните играчи на сцената на обществото са характерни различни стойности на индекса на Бъкстън – обстоятелство, което обикновено води до затруднено общуване и трудно взаимодействие на всички равнища. Пребиваващите само в света на феномена, намиращи се според теорията на Фернан Бродел за дългия период в най-динамичната структура на историческото време, планират с най-плитък ход. Обикновено техните визии за развитие покриват кратък период и с оглед на това параметрите на техните идеи често се менят. Обстоятелство, което поставя на изпитание възможностите за взаимодействие със субекти, имащи

Бакланите от последните двайсет години предлагат поне още един емблематичен пример и това е Република Македония. Употребявам конституционното ѝ име, с което тя е призната от българската държава. Флаговият казус там изглежда далеч по-избистрен – същественият символ, който представя държавата в очите на македонците, е звездата с шестнадесет лъча от Вергина, ето защо тъкмо тя заема центъра на инак смеплата композиция на първото знаме на незасивима постюгославска Македония. Възприет през 1992г., само три години по-късно този национален символ е заменен със знаме, в което от положен в геометричния му център кръг започват осем широки лъча, достигащи съответно до страните на правоъгълното поле и до неговите ъгли. Приема се, че след протестите на Гърция относно употребата на принадлежащ ѝ културен знак от чужда държава и търговската блокада на Македония, скопските политици произвеждат компромисното решение флагът да бъде променен, но не толкова радикално, колкото е настояването на гръцката страна. На мястото на звездата, интерпретирана от учените като соларен символ, е изобразено самото слънце, което отново е жълто, насочващо по този начин към цвета на златото, от което на свой ред е направена звездата – обект на междудържавни спорове.

От особено значение е обстоятелството, че в средата на 90-те Македония все още не е открила серозните си вътрешни противоречия, произтичащи от етнически и религиозни крамоли, поради което политиците, утвърдили и единия, и другия вариант на македонското знаме, все още залагат на кохерентността на символа за националната публика, макар да е извън всяко съмнение фактът, че за Скопие звездата на Вергина е и желана външнополитическа идентификация. Гражданската война все още е вън от прогнозите на вземащите решенията в държавата, ето защо ораторските апели към мулти-култи общество са вън от възможно помислимото.

У нас са христоматийно известни примерите, свързани с търсене и претърсване на балканското минало за стъпки на македонци, които веднага биват обявени за част от монументалното здание на македонската идентичност, макар един национално неутрален прочит на свидетелствата за миналото да сочи съвсем друго. Нямам никакво намерение да влизам в дребните детайли, свързани с претенциите на македонските историци към чуждо минало. С пълното съзнание за риска и възможните последици ще споделя, че всяка новопоявила се държава се изправя първо пред огледалото на своята идентичност. Образът в него обаче трябва да бъде тепърва начертан. Справянето с предизвикателство от подобен калибър, ако приемем, че самоопределението е нещо повече от споделена пожелателност, която навярно никъде не е изчерпана чрез довеждане на реалността до вид, съответен на нейното понятие, не е по силите на една генерация. Това – съвсем не в ролята на съждение, призовано като заклинание да извини хуманитарните учени, които видимо нямат особена сполука в опитите си да дадат своя дан в процеса на изграждане на новите нации. Не само в региона на Югоизточна Европа. Общественият договор – отново това ретроградно понятие! – е мислим в перспектива, която надминава многократно чиято и да е кариера.

Подобни усилия са правили представители на всички нации на Балканите, ако приемем за нещо особено симптоматично драматичното интериоризиране на общо разпознаваемото като ценност минало и опита то да бъде превърнато в собствена история.

В началото на 2007г. се появи последната (засега) европейска държава – Косово. Като такава на нея също ѝ се

19 Тази идея ми беше подсказана от Георги Каприев, за което покорно му благодаря. По въпроса вж. Каприев, Г. (2010) „Начисляване на амортизациите по индекса на Бъкстън“, в **Култура**, 2 (2574), 20 януари 2010г. Вероятно в българска среда индексът, изобтерен от математика Джон Бъкстън, е „открит“ от Иван Ланджев – вж. **Резерват за светли умове. Разговор с Иван Ланджев**, http://www.online.bg/kultura/my_html/2319/landjev.htm.

20 Детайлно обяснение на индекса на Бъкстън с отворена и към не-математици рецепция вж. в статията на Едсгер Дийсктра The strengths of the academic enterprise, достъпна на адрес: http://www.cs.utexas.edu/users/EWD/transcriptions/EWD11xx/EWD1175.html. Този цитат също дължа на Г. Каприев.

наложи да утвърди своите национални символи, чрез които да бъде припознавана вътре и вън. В този случай предложените проекти, изключвайки разликите в не особено значителни за едно интерпретативно усилие подробности, са около десетина. Веднага прави впечатление, че на половината от тях присъства емблемата на албанците, приета за смислово носещ знак върху знамето на Албания – оцветеният в черно двуглав орел. Като цяло този знак се радва на обща споделеност от всички албанци по света, а навярно роля за това изиграва настояването, че етнонимът на албанците (shqiptar) произлиза от думата за орел, която в албанския език е shqiponjë.

Тъкмо поради това един от най-употребяваните знаци, явяващи националната принадлежност, е именно флагът с двуглавия орел.

Прищина също заложи на принципи за създаване на национални емблеми, позволяващи те да бъдат излъчени демократично и при всеобщо участие, ето защо беше избрано конкурсното начало, а постъпилите визуални проекти бяха близо хиляда, смятайки и вариациите.

В значителен брой от предложените идеи за национално знаме на Косово фонът е червен – също присъщ на албанците елемент, който в собствените им очи означава, от една страна, кръвно-родственото общество, а от друга, но отново без да се напуска това семантично поле и неговите близки разклонения, задава изначално присъщата на албанеца емоционалност, която във фолклора в представена чрез метафората на заигралата или кипващата кръв.

Преходът от национална ангажираност към еврокоректност е представен от един замисъл, в който върху характерната червена основа са разположени двойка черни птици, обрамчени от седем черни звезди. Всички тези елементи са оградени с бяла контурна линия, издържана в стилистиката на плавните извивки, избягващи напълно ръбестата геометрия. Прозрачно четима е връзката с белите гълъби, символизиращи благата вест. Ненапразно в евангелската история често пъти ангели и архангели като бели гълъби снизхождат от Царството Божие, за да възвестят на човеците Божието Слово. Част от тази линия на смислово разплитане е и „Мир Вам“ – пожелание, характерно както за християни, така и за мюсюлмани, представителите на двете основни вери в Косово. Доведено до предел, такова тълкуване привлича и иконографското въплъщение на инак неизобразимия Дух Свети като бял гълъб.

В оригинал, бил той върху вътрешната страна на храмовия купол или върху знаме на мироопазваща организация, фонът всякога е бял или светлосин. Снежната, пречиста белота на Бога, слизащ от дълбочината на сините небеса. Според канонично приетото самите птици също са изобразени бели – та цяло кощунство е да си представяме Светия Дух по начин, който не пресъздава ултимативната чистота!

В косовския случай обаче сякаш християнските връзки на изображението са изкуфяли, за да бъдат изпълнени с национални смисли. Формата видимо апелира към съдържания, приети за част от устоите на европейската култура, но черно-червената цветова гама разрушава този логически „линк“, още преди той да се е родил. Същото се случва и с еврокоректния звезден кръг – той вече не е свидетел за антропологическия център на цивилизацията, приемайки петолъчката за пиктографско изображение на самия човек, а художествено хрумване, което сякаш просто допълва композицията, придавайки ѝ завършен от естетическа гледна точка вид.

В един от случаите проектът за знаме включва и ислямска символика – прежде споменатата комбинация от полумесец и звезда, поставена тесните му краища. Факт е, че мнозинството албанци са мюсюлмани. Също така обаче следва да не се пропуска обстоятелството, че в количествено отношение преобладават отразените във визия намерения за косовско знаме, водени от национална символика. Предлагам да приемем това за симптом, който достатъчно ясно открива релефа на албанската идентичност, който – казано метафорично – е дефиниран не от полумесеца, а от двуглавия орел.

Единствено е предложението за национален символ, вписващ маслинови клонки. Трудно би могло оттук да се заключи за определено отношение към мира. В съвсем друга насока на тълкуване води съединеността в едно на реалности, които не се търпят в една парадигма – двуглавият орел, означаващ албанския героичен характер, и елементи, иносказващи мира и съзнателното възпиране от кръвопролитни дела, свързани с поруганата лична или групова чест.

Самият Ибрахим Ругова, първият президент на Република Косово, прави опит да въведе флаг, съдържащ повечето съществени елементи – синия общ фон, червения кръг, в който е разположен орелът с две глави, звездата над него, която този път има шест лъча. Съществено допълнение е бялата лента с надпис „Dardania“, която птицата държи в крилете си така, че да минава пред тялото ѝ, бидейки видима за наблюдателя. Тази посока на косовската идентичност по същество отново е албанска, но този път обект на съотнасяне не е орелът, който предполага декодиране и в тотемна

перспектива, а „чисто“ културно-историческо заявление, свързано със заявлението за пряка приемственост между албанците и един от най-древните митологични пластове на Балканите, свързващи местното население с традицията на Троя, от която през цялата Античност и през средните векове племена и народи се надпреварват да изведат генеалогическите си корени.

Вярно е, че една от провинциите, оформени от римската административна система след включването на Западните Балкани в домена на Империята, е тъкмо Дардания. Без никакво съмнение част от нейната територия е покривала земите на областта Косово. Храбрите дардани – населението, чиято жизнена територия в значителна степен съвпада с имагинерните граници на Албания, са водили не една война с Рим. Не един римски пълководец е усетил на гърба си тяхната войственост и дисциплина, също както и характерната им привързаност към собствената страна. Съвсем ненапразно те са един от народите, оказали най-сериозна съпротива на римското проникване в региона. Ето защо тъкмо този елемент от историческия разказ за миналото на косовските албанци бива предложен за акцент на символа на новопридобитата им държава от страна на една от персоналните ѝ емблеми – Ибрахим Ругова[21], възприеман от сънародниците си през значителен дял от времето на опитите за еманципация на на Косово от Югославия и от Сърбия като своеобразен национален лидер, обединяващ интересите на цялата нация на косовските албанци, надпоставен спрямо политическите крамоли на местните водачи и сякаш имунизиран срещу дребнавостта на частното.

Твърдения, които директно отправят към османското завоевание и историята на Скендербег – албанският национален герой, чиято слава още през средновековието го превърнала в пример за подражание не само за албанци – в малката планинска крепост Круя с неголям, но добре обучен и върховно мотивиран отряд войници той успял няколко десетилетия да устои на османските нападения, които преди това били помели Търново, Видин, Смедерево, Константинопол, Белград, поставяйки в зависимост или завладявайки пряко почти цяла Югоизточна Европа. Фактът, че неговата минидържава била усвоена от завоевателя късо време след смъртта му, е съвършено достатъчното доказателство, свидетелстващо за изключителността му от първо лице. Така именно биват осмисляни събитията и образът на Георги Кастриоти – Скендербег, за да бъдат всмукани в разказа за албанското минало като доказателство за изключителността на предците и наследниците на героя, побеждавал свирепите войници на падишаха, пред които била на път да капитулира самата крепост Виена, не един и два пъти.

Този проект се обаче се оказва напълно излишен. Макар да представлява реплика в един диалог на образи, значения, припознавания, разпознавания и признавания, той не е приет нито от представляващите демографското мнозинство косовски албанци, защото те вече имат национален символ и това е червеният флаг с черния двуглав орел, още по-малко – от сърбите и от останалите етнически общности в Косово, тъй като това не е „тяхното“ знаме, защото побраната в него представа за история е за „чужда“ история, която отгоре на това в ситуация на все още неутихнал конфликт говори, но с гласа, благоприятен за насрещната страна. Албанският национален характер е вече въплътен във флага, възприет в Тирана. Кому, прочее, е потребно изобретяването на нов национален символ в такъв случай? – питат косовските албанци. Знамето е призовано да маркира своето по свой начин, да въплъщава във визия „живия архив“ на нацията, въ-образявайки мистичната свързаност на минало, настояще и бъдеще в една парадигма.

Най-малко още един фактор моделира твърдостта на населяващите Косово при спонтанния, „народен” избор на национално знаме. Достатъчно дълго време тяхната идентичност е имала „изнесен” спрямо жизнената им територия източник – Албания. Близо век албанците извън Албания са се самоопределяли чрез символиката на държавата, към която въображаемо са принадлежали – факт, който с оглед продължителността си се е превърнал, освен в означаващ жест, и в навик. Ако отново прибегнем към терминологичния апарат на маркетинга, тук инерцията на пазара на символи действа поне на две равнища – тя описва стабилизирания избор, част от познатото и подреденото, който наричаме още социум, посочвайки и определяйки онези полета, през и чрез които хоризонталната фигура на света придобива и вертикални мерки. Наличието на зони с увеличена онтологическа гъстота повишава точността на ориентиране на субекта в хаоса на феномена. Ето защо новите оферти на пазара на идентификации трябва да преодолеят насрещни енергии от

21 Ненапразно днес този проект е известен като „знамето на президента Ругова“ (по американски маниер бившият президент продължава да бъде мислен като глава на нацията, поради което обръщението към него е като към актуален) и то днес, редом с флаговете на Косово и Европейския съюз, маркира мемориалния комплекс, в чиито център се намира гробът на политическия лидер.

няколко порядъка, за да се утвърдят като марки, служещи в пълна степен на процеса на социална комуникация и в частност на акта на разпознаване.

Други два проекта приемат за основа цветовете, маркиращи албанското пространство – черния и червения, но ги обогатяват с бял. Трите – разположени като еднакви по ширина вертикални ивици. От възприемаемите през национално осмислена призма сякаш тъкмо тези предложения изглеждат най-неутрални поради по-деликатно загатнатите, но все пак еднозначно четими позовавания на албанската символика на Тирана. Липсва двуглавият орел, няма нищо по въпроса за континуитета между древните илири и дардани, и днешните албанци. Версията с вписаната в бялата линия спирала, подобно на други идеи за универсално четими знамена, осъществява идейна връзка със соларния диск мислен под формата тъкмо на спирала още от древни времена. Символичните обеми на тази фигура в европейските кутлурни пространства сместват идеята за естеството въобще, както и представата за вечността на битието като безкрайно развиваща се спирала.

Тази визия за косовско знаме също не се приема – тя не е нито достатъчно национална, още по-малко е отворена към всеобщото толкова, колкото си представят, че е нужно, еврокоректно мислещите управляващи в Прищина.

Само два са напълно съобразените с линията на евроаталнтческа либерална политкорентност проекти. По същество единият е вариант на другия, макар първият да е следван от почти никакво разстояние от няколко корекции, отнасящи се до незначителна промяна на размера на звездите и/или уеднаквяването им, вариации в броя им (пет или шест) и две идеи по въпроса за големината на изобразения картографски контур. Обстоятелства, които подават различен естетически акцент, но трудно биха могли да се обвържат с намерения за промяна или премоделиране на смисловите дълбини на проекта за национална емблема.

Косовските политици обаче застават на страната на политическото съгласие с международната общност, залагайки на флаг, изнасящ позитивни имаготворни сигнали там, където се коват образите на страни и региони – в света на рационализма, пред когото всеки извън него е длъжен да се отчита по предварително зададените параметри „мултикултурализъм“, „толерантност“ и т.н., след което безропотно да изтърпи менторското слово, отразяващо перманентния му провал. Ето защо за знаме лидерите на новата държава избират символ, който се различава от общоевропейския флаг твърде малко: поне в тази сфера „лошият“ национализъм би могъл да бъде изолиран, „живият архив“ на социалната памет – маргинализиран, а оценката на носителите на рационалните стандарти – една идея по-смекчена в обвиненията си. Казано направо, косовско е само запълненото с жълт цвят очертание на карта на новата държава. Единствен този детайл свидетелства за националната принадлежност на символа. Ако и той отсъстваше, вероятно знамето щеше да бъде съвършено неразпознаваемо.

Макар албанското население да представлява демографски преобладаващия елемент в нея, макар Белград да е вън от делата на Прищина, дебатите около официалния символ улавят неустановена, нестабилизирана и ненормирана, ферментираща идентичност, в която доминират съдържания, емблематични за съседна Албания. Видимо в Косово все още доминира албанското самоопределение, имащо за източник не Прищина, а Тирана, което официално демонстрираната пред оценяващите очи на евроекспертите символика прави усилия да преформулира, залагайки във фундамента му не локално харктерното, а еврокоректното. Обстоятелство, което в значителна степен свидетелства за важността на европосоката в политическото общуване не само в Косово, но и там, в задния двор на Европа, където държавите са малки, икономически немощни, но схващани като източник на напрежение, което често пъти причинява ненужни главоболия и на големите играчи.

Факт е, че по време на дотук само няколкото отпразнувани години независимост, над главите на екзалтираните хора доминира червеният цвят на албанския флаг – този, чиито не особено ранообразни проявления надделяват с количество над останалите версии, предложени с оглед изобретяване на нова, на косовска идентичност, различаваща се от тази на албанците в Албания. Същите тези всенародни веселия, ознаменуващи скъсването със сръбската власт в областта, посочват още нещо – в ръцете на празнуващите косовкото синьо знаме се появява спорадично и всякога до червеното платно с черния двуглав орел. Няма съмнение, че първо върви собствено албанското, следвано от определено разстояние от евро-либерал-коректното, макар последното по парадоксален начин да представя собствено косовския символ – картата.

Тъкмо тук паралелът с флага на Кипър придобива плътност. Към него и към несбъднатите проекти за символ на Босна и Херцеговина с цел фактологическа пълнота може да се прибавят първото знаме на независима Бангладеш и това

на Камбоджа от периода на краткото преходно управление на международната мисия. Какво, прочее, обединява тези казуси?

Вероятно отговорът беше вече явен частично – по всичко личи, че става дума за напрегнатост, свързана с териториалния аспект на държавата. В Кипър земята, мислена като гръцка, родина на гърци и елински богове и герои, е застрашена от целенасочената и програмирана турска инвазия, която отнема част от собственото, окултуреното и одомашнено пространство, обръщайки го в чуждо и хаотично поле, в което се съревновават не силите на цивилизоваността и човешката креативност, а стихиите на естеството. Бангладеш начева съществуването си като самостоятелна държава в резултат на драматичен политически спор с Пакистан, част от който била между 1947 и 1971г. След десетилетия дискриминация, народът на Източен Пакистан въстава и не без съдействието на Индия извоюва независима държава, която се именува Бангладеш. Казус, който съдържа с просто око видими териториални изражения. Камбджанската история изглежда също е белязана от напрежение по въпроса за националната, сиреч за „своята“ територия.

Тук е мястото да споделя, че вероятно най-драматичният проблем на държавата Косово е и навярно ще продължава да бъде тъкмо нейната територия. Фактът, че на националната територия стърчат забележимо-травматично „чужди“ и неподлежащи на идеологическа интеграция културни паметници, не я прави по-малко национална. Превръща я обаче в проблематична. В кауза, чието изпълнение в очакванията на косовския национален проект ще доведе до нейното пълно усвояване. В обратното ѝ построяване в символически аспект. Това е земя, чието „свое“ минало – онова, което е нормирано като значимо за общността, разказът, който свързва мистически населението и обитаваната територия, сакрализирайки я по модела на старозаветната „Обетована земя“, продължава да бъде драматично късо. То не дава адекватни отговори на всякога актуалните съществени въпроси, един от които е: „Кои сме ние?“, функционално изхождащи от който са питанията, чиито отговори удържат в общностна значимост наследството на миналото, случващото се в настоящето и проектираните развития, положени в бъдещето.

Не смятам за особено постижение твърдението, заявяващо сръбския имагологичен аванс по отношение на Косово, който албанското население компенсира с предимство в една друга реалност – тази на демографията. Сърбите имат Милош Обилич, убил турския султан Мурад и сакрализирал земята на средновековна Сърбия, заплащайки за това юначество с живота си. Княз Лазар бива трагично посечен пред палатката на издъхващия Мурад, отнасяйки със себе си цялото сръбско царство във всевечността на Небесното царство. Царството на Бог-Отец, от чиято дясна страна сяда не Иисус Христос, а неговата сръбска, национализирана версия – господаря на Крушевац и принадлежащ чрез съпругата си към последния владетел на „светородната” династия Неманичи. За сметка на това днес там живеят албанци. Които не дават никакъв дан на сръбските претенции. Макар това явление да е временно. Защото Балканите са терен на консервативни идентичности, черпещи сили от историята.

Това обстоятелство, мислено от позицията на социални теории като деконструкцията, далеч не е закован на таблото на историята факт, а е динамика, която тепърва ще търпи разгръщане и развитие. Тъй като тепърва предстои на всичко това да бъде даден албански по произход отговор. Не от Тирана, а от Прищина. Изглежда обаче вън от съмнение, че историята на националните символи съдържа куп любопитни референции и интерференции по отношение на официално възприетата и държавно нормирана версия на миналото, която чрез общозадължителната държавна просвета и медиите се превръща в идентичност. Настоящият опит за изложение представлява предварителна ремарка в диалог, който тепърва предстои да се разгръща, а заедно с него – и аналитичните опити за обясняването му.

“LIVING ARCHIVE” OF THE NATION: NATIONAL FLAG FORGING

SUMMARY

The paper presented is aimed to deal on with the history of tha national symbols of the Balkan countries, emerged during the last two decades. Various cases are examined – Cyprian, Bosnian, Macedonian and Kosovan ones. Probably it could be expected that national emblems are national attibutes with unchangeable content and with no dynamics. But, variety of examples proves the symbols of the national identity have its dynamic, which is possible to be traced and analyzed.

National symbol complex refers to social project and to the way the society is self-regadred and conceptualized by outer observers. That’s why sertain Balkan nations choose to

forge emblems, purposed to re-shape their image abroad and amongst universal image norm-making institutions. New-born Kosovo state and Bosnia and Hercegovina federation insisted on euro-correct national symbols with no reference to any local essentiality. Furthermore, they imposed emblems of group identity, having no link to any version of the past, because it is regarded to be the main eason for conflicts in the region. This kind of national symbols is not widely accepted in the society it is forged about. Parallel visual symbolic set is established and it is viewed to be compatible with local cultural content, although it's not recognized on the state level.

Macedonian case is entirely different, involving cultural emblem, thought to be the foundation stone of the Macedonian nation – the famous Vergina solar symbol. It implies only the historical narrative depth of the Slavic component of the FYROM state with no calculating Albanians in. This could be understood in the light of the history of the Former Yugoslavian Republic and ethnical clash in it during the last decade. It could be maintained that this kind of group identity emblems are not accepted by all the citizens of FYROM, because it visualizes an essentuality, adequate to the self-determination version of one of the communities, neglecting the idea of constructing shared space, based on bilaterally recognized values. However, this national symbol-making principle produces results, which could be considered as "real" national symbols – conservative ones, referring to locality and putting together integral vision for society with tightenting flag, anthem, national emblem and historical narrative in shared row imagological structure.

The development of identity-making processes could be seen in several social facts and constructions. New-born nations are found on a groud with national symbols already have established. There are two options before them – to attempt to re-allocate the content of the present emblems, adopting neighbours' "cultural property" and thus to provoke conflict; or to take the risk to establish brand new cultural trademark and to agree with time and effort-taking process of establishing whole new social project.

ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА
АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА
САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО
и прочая, и прочая, и прочая.

No. 630

Объяснитель сего, Россійскій — подданный отставнаго Капитана Христофоръ Богдановъ Ветуренъ Валмадъ асаче Княжества которому для свободнаго туда и обратно проѣзда, данъ сей пашпортъ за подписаніемъ и съ приложеніемъ перва моего печати, съ срокомъ на месяцъ. Апреля 4 дня 1804 года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
Всемилостивѣйшаго Государя моего Дѣйствительный Статскій Совѣтникъ, Херсонскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ А. Скулов.

У одуш. Г. Начальника

Благородному Господину
Лисару Срса Речко-звиждскомъ
Зорту Богдановиту.

Познавши Његова Светлость Милостивѣйшиј Господар и Кнез Наш, да се на многима места Турске и Угарске крчмарске палате бачковито е одъ 13. тек. С. № 1553. високаји Малоѣ Високославному Попечитељству внутренви дела издати, да се не испрашајуће ова часъ ове уредъ доведе.

Ускоравајући дакле по високому Високославноѣ Попечитељства е одъ 14. тек. Л. № 4608. е Се Светлости Начальнике

Михаилъ М. Обреновиѣ III
по милости божіой и воли народа
Князъ Српскій

Берту Стојановиту изе Ба... Пожарјеца

Знаменити заслуге вас сте Ви учинили Срби... за слободе отечества наше предводителстве... Милоша, подарили сте Вам за знак сл... с трострукиј шанцлиреи на прсима с...

Министръ Унутрашњи дела

№ 958
Априлиа 8 по
у Пожаревцу.

Господину
Ваша Лево-Жандармерија Ковачу,
у Милосава Ивић,

Народу Окрутиа Окол зби дрнетеи...
ово малоѣ великдена Папа вуро...
вам се одъ стране Началничества...
да вы то по знаѣте при вама у...
на изданой уредбе Народу Срса...
врученоѣ объвите тако, какво сте свами знати...
на времие доћи; и на предаѣ ваш сиро... у знаме...
при неки люди; ваш не се Папа вр... у Пожаревцу...
ниѣ т. Е. 22. О. ме. отворити.

Окрутиа Начальник...
Мирко Ђорђевић

Писар Начальника...
Мирко Ђорђевић

ПАСПОРТЪ ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕ

АЛЕКСАНДРА ПАВЛ

САМОДЕРЖЦА ВСЕРОСС

и прочая, и про

Объяснитель сего, Россійск — под

Ђорђе Богдановић

которому для свободнаго туда и обра

за подписаніемъ и съ приложеніемъ герба

съ срокомъ на месяцъ

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
Всемилостивѣйшаго Государя моего Дѣйствительный Статскій Совѣтникъ, Хер-
сонскій Гражданскій Губернатор

No. 830

МИХАИЛЪ ОБРЕНОВИЋЪ III
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДА
КНЯЗЪ СРБСКІЙ

Ђорђу Богдановићу

Министеръ
унутрашњи дела

У одсуц Г. Начелника

Благородному Господину
Писару Среза Ресно-овимдскоѣ
Ђорђу Богдановићу.

Познавши Његова Светлость Милостивчиѣ Господаръ и Кнезъ Нашъ, да се на многимъ местима Кнежіе и Кнежеви брло и скварет налазе бласловато с годъ 13. тек. С. № 1553. високайшій Налогъ Високо-славному Попечителству внутренви дела издати, да се не исправностиъ ова часть где уредъ доведе.

Искоравајући дакле по високому предписанію, Высокославноѣ Попечителства внутренти Дела годъ 14. тек. Л. № 4608. високайшій Налогъ Његове Светлости удвојство привести, старого вамъ Начелничества пречоручує, да у Кнежіе Среза вашемъ Налогъ издаше, да свака обштина, његоѣ Писару принадлежеће путове и Кнежіе обе и найнавоѣ задрша: Сама совершено справе тако, Како ће то се за 20. дана готово бити; Ер у случаи не дешенія или закасненіа Како обштине тако и Срезкій Начелницы строгоѣ одговору подлести ће ду.

Како се ово удвојство приведе, т. Е. Кнезови и Кнежіе и путови готово буду, одма Начелничеству явите.

Начелникъ Окр. Пожаревачки
Тимуило Ђорђевић.

№ 2664.
16. Септембра 840.
У Пожаревцу.

Писаръ,
Ђорђе Богдановић

Благородному Господину
Начелнику Среза Ресно-Жагубичкоѣ Константину,
Петру Милосавлевићу,

Да се Народу Округа Ваш зноѣ древнеѣ вели
да у Пожаревцу ово малоѣ великдана Папа Кнежа
оставило. Но вамъ се одъ стране Начелничества
и пречоручує, да вы то по мало при вама у
тренію тоса изданоѣ уредбы Народу Среза ваш
врученоѣ оставите тако, Како ће свакі знати
на времіе доћи; и на продаѣ Ваш сиромах у земл
прикеши моћи; Кои се Папа Кнежа у Пожаре
вачкоѣ т. Е. 22. О. мс. отворишоѣ.

о ауторима
o autorima
about authors

о autorima
о ауторима
about authors

Мр Јасмина НИКОЛИЋ, етнолог-антрополог и виши архивист, директор Историјског архива Пожаревац.

Рођена је 1968. године. Гимназију је завршила у Пожаревцу, а дипломирала и магистрирала на Филозофском факултету – Одељење за етнологију и антропологију Универзитета у Београду. Сада је докторант на етнологији и антропологији Филозофског факултета Универзитета у Београду.

После завршетка студија, радила је две године на Филозофском факултету у Београду, потом четири године као саветник у Министарству културе Републике Србије. Од 2001. године ради у Историјском архиву Пожаревац као архивист-руководилац одељења, а од октобра 2003. године је директор Историјског архива Пожаревац.

Учествовала је на више међународних и домаћих научних скупова и конференција (Канада, Норвешка, Италија, Словенија, Србија). Оснивач је седам едиција Историјског архива Пожаревац и њихов главни и одговорни уредник, у оквиру којих је, у периоду од 2004. до 2012. године, објављено преко 50 наслова из историје, архивистике и културе.

У досадашњем научноистраживачком раду највеће интересовање је исказала за историју друштва, а у оквиру тог тематског комплекса посебно за историју града, грађанске културе 20. века и модернизацијске процесе. Огледала се у различитим врстама радова са широком тематском разуђеношћу. Једна је од аутора монографија: „Српски народ и велике силе, културно-историјски процеси“, „Феномен етноса у делима српских писаца кроз научни опус етнолога др Видосаве Стојанчевић“, „Шездесет година Историјског архива Пожаревац“, „Културни живот Пожаревца у периоду између два светска рата“, „175 година болнице у Пожаревцу“, „Два века војске у Браничеву“. Такође, аутор је више изложби и изложбених каталога у издању Историјског архива Пожаревац. Члан је више редакција и уредник више историјских издања. Аутор је идејних пројеката „Изградња нове зграде Историјског архива Пожаревац“ и „Реконструкција и адаптација постојећих објеката Историјског архива Пожаревац“. Аутор је и уредник сајта www.arhivpozarevac.org.rs.

jasminanikolic@arhivpozarevac.org.rs
jasminaarhiv@yahoo.com

Мр Весна БАШИЋ, лектор, библиотекар, архивист, Архив Војводине, Нови Сад.

Рођена је 1960. у Новом Саду, где је завршила основну школу и гимназију. Дипломирала је на Катедри за југословенске књижевности и српскохрватски језик на Филозофском факултету у Новом Саду. Од 1995. године запослена је у Архиву Војводине, као лектор и библиотекар. Осим стручног испита у професији, положила је и стручни архивистички испит (Архив Србије, 2002). Поред лекторских, редакторских и библиотекарских послова, за едицију Посебна издања Архива, као и друге установе културе и Српску православну цркву, ради као уредник по позиву. Такође, ради на поставкама и визуелизацијама тематских архивских изложби, као и поставкама за друге архиве, музеје, библиотеке, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Српску православну цркву, итд. Члан је Редакције Водича кроз архивску грађу, Друштва архивских радника Војводине, Редакције Архивских анала, Друштва за српски језик, Библиотекарског друштва Србије, члан Скупштине Матице српске, сарадник на изради Српског биографског речника, уредник Академске књиге, уредник часописа Српске православне цркве Светионик. Живи и ради у Новом Саду.

Архив Војводине , 21000 Нови Сад, Дунавска 35
+ 381 21 489 18 19; 064 147 88 69
info@arhivvojvodine.org.rs

Prof. dr Peter Pavel KLASINC, direktor Međunarodnog Instituta za arhivsku nauku Trst-Maribor.
Rojen leta 1946 v Mariboru. Po končani osnovni šoli in Gimnaziji Tabor Maribor je leta 1965 pričel študirati zgodovino in umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in si pridobil naslov profesor zgodovine in profesor umetnostne zgodovine. Prva zaposlitev je bila v Zgodovinskem arhivu na Ptuju, kjer je bil ravnatelj od leta 1972 do 1976. V Pokrajinskem arhivu Maribor se je zaposlil leta 1976 in bil med leti 1982 do 1994 direktor. Do upokojitve (16. 9. 2007) je bil vodja oddelka za fonde s področja gospodarstva.
Podiplomski študij je opravil na Univerzi v Zagrebu, kjer je leta 1986 magistriral in leta 1991 na isti Univerzi doktoriral na temo Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih.
Poleg rednih podiplomskih študijskih obveznosti se je strokovno izpopolnjeval v arhivih, arhivskih službah ter v drugih arhivom sorodnih ustanovah v Angliji, Avstriji, Italiji, Nemčiji, Nizozemski, Franciji, Kanadi, Združenih državah Amerike, Kitajski, Madžarski, Češki, Slovaški, Poljski, v skandinavskih državah in v državah nekdanje Jugoslavije na področjih; mednarodnih strokovnih stikov, zgodovine, arhivistike, arhivskih strokovno - tehničnih vprašanj, uvajanja novih informacijskih tehnologij v arhivsko znanstveno raziskovalno in strokovno delo, itd. Najvišji možen strokovni naziv »arhivski svetnik« si je pridobil leta 1997 nekaj let prej pa tudi »znanstveni svetnik«. Objavil je okoli štiristo strokovnih, znanstvenih in arhivsko praktičnih ter teoretičnih prispevkov v slovenščini, mnoge pa tudi v tujih jezikih v številnih domačih in mednarodnih znanstvenih arhivskih revijah. Kot angažiran arhivist je bil imenovan v različne naše in tuje strokovne komisije, med drugim tudi v komisije za pridobivanje znanstvenih nazivov.
Pred leti je bil imenovan za »konzultanta« Okrogle mize arhivov sveta, bil je redni član sekcije profesionalnih arhivistov pri Mednarodnem arhivskem svetu s sedežem v Parizu bil je član opazovalec Mednarodnega komiteja za gradnje in oprem in član Mednarodnega komiteja za zgradbe in opremo v zmernih klimatskih razmerah pri Mednarodnem arhivskem svetu.
Je predstojnik Mednarodnega instituta arhivskih znanosti Univerze v Mariboru in direktor izpostave tega inštituta v Trstu, predsednik Arhivskega društva Maribor in podpredsednik društva Heraldica Slovenica – Ljubljana in član Programskega sveta in komisij RTV SLO ter raziskovalec sodobne zgodovine in arhivistike.
Kot profesor zgodovine in umetnostne zgodovine, kot arhivski in znanstveni svetnik ter kot doktor informacijskih znanosti s področja humanističnih znanosti je opravil vrsto predavanj doma in v tujini in je nosilec ali sodelavec v mnogih slovenskih in mednarodnih projektih.

Mr Bojan CVELFAR, istoričar i sociolog, arhivist, direktor Zgodovinskog arhiva Ljubljana, Slovenija.
Rojen leta 1969 v Celju. Leta 1995 diplomiral na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, smer zgodovina in sociologija. Magistarski podiplomski študij je na isti fakulteti končal leta 2005. Od leta 1996 je bil zaposlen v Zgodovinskem arhivu Celje, od leta 2001 kot direktor. Leta 2011 je prevzel funkcijo direktorja Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Objavil je številne strokovne prispevke, predvsem s področja zgodovinopisja in arhivistike.
Mestni trg 27; Ljubljana; Slovenija
bojan.cvelfar@guest.arnes.si

tel work: +38634287640; tel fax: +38634287660
tel cell: +38641785392; url: www.zal-lj.si

Darko RUBČIĆ, dipl. Istoričar I arheolog, arhivski savetnik, direktor Državnog arhiva u Zagrebu (Hrvatska).
Rođen je 1954. godine u Kutini. Završio je Gimnaziju i diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (Hrvatska) na smeru istorija i arheologija. Od 1982. godine zaposlen je u Državnom arhivu u Zagrebu kao arhivist na Odeljenju zaštite arhivske građe i dokumentarnog materijala van arhiva /spoljna sluzba/. Stekao je zvanje viši arhivist i arhivski savetnik. Trenutno vrši dužnost direktora Arhiva.

Зоран ВЕЉАНОВИЋ, дипл.историчар, виши архивиста, Историјски архив Суботица.
Рођен је 1950. године у Зрењанину. Дипломирао је на Филозофском факултету у Новом Саду – група за историју са темом „Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918“. Радио је као професор историје, а од 1993–2001. године био директор Историјског архива у Суботици. Од друге половине 2001. ради у Служби заштите архивске грађе ван архива. Од 2001. до 2007. био предавач и испитивач за предмет Национална историја (XVIII-XX век) у Комисији за полагање стручног испита запослених у архивским установама Војводине (Архив Војводине, Нови Сад). Члан је од 1999. Републичке редакције за писање водича кроз архивске фондове и збирке (Архив Србије, Београд). У статусу је сталног члана сарадника Матице српске за Српски биографски речник и Српске енциклопедије. Члан је Управног одбора Рукописног одељења Матице српске и члан је Малог историјског друштва у Новом Саду. Од 1989. живи у Суботици. Аутор је више књига и публикација.

Јасмина ЖИВКОВИЋ, МА, дипл. правник и мастер историчар, виши архивист, Историјски архив Пожаревац.
Рођена је 1964. године у Пожаревцу, где је завршила основну школу и гимназију. Дипломирала је на Правном факултету Универзитета у Београду. Више од десет година радила на пословима руководиоца службе депоа, од 2011. на пословима руководиоца службе заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван архива (спољна служба). Одбранила је мастер рад на Филозофском факултету Универзитета у Београду – одељење за историју на тему „Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу“. Тренутно је на докторским студијама на одељењу за историју овог факултета, из области заштите архивске грађе и њеног значаја за изучавање историје.
Објавила је више самосталних или коауторских стручних архивистичких и научних историографских радова, такође је и аутор више архивских изложби на основу архивске грађе која се чува у Историјском архиву у Пожаревцу, Архиву Србије и Архиву Југославије. Учествовала је на више стручних и научних скупова из архивистике и историје, на којима је презентовала своје радове.
jasminazivkovic@yahoo. com

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ, дипл. историчар, архивист, Историјски архив Пожаревац.
Рођена је 1975. године у Шапцу. Дипломирала је на Филозофском факултету у Београду, на групи за историју код проф. Љубодрага Димића. Од 2000. до 2005. године радила је као професор историје, а од 2006. ради у Историјском архиву Пожаревац као архивист. Од августа 2007. године је руководилац Одељења заштите ахривске грађе у архиву. Предмет интересовања су јој теме из друштвене и културне историје Србије с краја 19. и прве половине 20. века, као и питања из савремене српске архивистике. Аутор је више од 20 радова из области историје и архивистике. Аутор је и уредник сајта/блога за архивисте под називом Архивистика (http://arhivistika.wordpress.com) и аутор и администратор истоимене странице на Facebook-у.

Dr Grazia TATO, direktorka Državnog arhiva u Trstu i direktorka Jesenje Škole Arhivistike u Trstu (Italija).
Autorka više arhivskih publikacija, organizatorka skupova na domaćem i međunarodnom nivou i urednica mnogih objavljenih zbornika, organizatorka izložbi i autorka izložbenih kataloga, učesnica na međunarodnim savetovanjima, učesnica na savetovanju Jadransko-Jonske Inicijative „Vodič za planiranje upravljanja podacima“, italijanski član Međunarodnog arhivskog Instituta u Trstu i Mariboru, italijanski član projekta „Vodič za arhive ilirskih provincija“ (u saorganizaciji sa Austrijom, Hrvatskom, Francuskom, Italijom, Srbijom i Slovenijom), član nadzorne Komisije za arhive u državnoj upravi u provinciji Trst, vođa Vizuelne laboratorije i računarsko-informacionog sistema Državnog arhiva u Trstu od 1991. godine, organizatorka učešća na međunarodnim skupovima, autorka mnogih inventara arhivskih fondova, član Savetodavne komisije za popisivanje kartografskih i katastarskih serija i predsednica Odbora nastavnika-ispitivača Škole za arhivistiku, paleografiju, diplomatiku u Državnom arhivu u Trstu.

Зоран ВУКЕЛИЋ, дипл. политиколог, архивист, Историјски архив Суботица.
Рођен 1965. године у Пули. Дипломирао на Факултету политичких наука у Загребу (Хрватска) и стекао звање дипломирани политиколог, 1990. године.
Од априла 2000. године ради у Историјском архиву Суботица, у унутрашњој служби. Објављује радове у архивским часописима у Србији, Босни и Херцеговини. Посебно се бави проучавањем друштвено-политичких и економских односа у двадесетом веку.

Ирена КОЛАЈ, МА, орјенталиста (турски и арапски језик), архивист, Историјски архив Београда.
Рођена 1981. године у Београду. После завршене Гимназије у Београду, 2006. године дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на одсеку оријенталистика, смер оријентална филологија (турски и арапски језик под А; енглески језик под Б). Завршила је мастер студије на Филолошком факултету у Београду на тему „Породична документа на османском језику и њихов историографски значај“ 2010. године. Похађала курс персијског језика на Филолошком факултету у Београду, обавила два студијска боравка у Републици Турској ради усавршавања знања турског језика, као и два студијска боравка на Малти ради усавршавања знања енглеског језика. Запослена је у Историјском архиву Београда у Одељењу за обраду, сређивање и коришћење архивске грађе.

064/701-48-23
ikolaj_iab@yahoo.com

Мр Горан ЂУРАН, историчар – архивист, Архив Републике Српске, Бања Лука.
Рођен 1981. године у Новом Граду. Основну школу похађао у Чепину код Осијека, Новом Граду и Челинцу, гдје је завршио и средњу, машинско-техничку, школу. Године 2000. уписао одсјек за историју Филозофског факултета Универзитета у Бањалуци, гдје је дипломирао 2006. на теми „Власи у историји балканских земаља под туђинском влашћу“. Уписује постдипломске студије 2008. године на истом факултету, а магистрира 2012. године на теми „Власи у Босни и Херцеговини под турском влашћу“. Ради на пријављивању и изради докторске дисертације „Култура и просвјета у Босанској Крајини између два свјетска рата“. Послије дипломирања ради као волонтер у основној школи „Милош Дујић“ у Челинцу, да би од децембра 2007. до јуна 2010. године радио у Институту за историју Бањалука. Од 1. јула 2010. године запослен је у Архиву Републике Српске, у Одјељењу за научноистраживачки рад, као архивиста-истраживач. Живи у Челинцу. Има 14 објављених научних радова.

Мр Небојша ЂОКИЋ, војни историчар, Београд.
Рођен је 1959. године у Призрену. После завршеног Филозофског факултета - група за историју, магистрирао на истом факултету на тему „Српско турски рат 1876. године – Однос снага“.
Почео да објављује текстове још 1977. године у „Фронту“ и „Народној армији“. Од средине деведесетих година се бави историјом српске цркве. До данас објавио је, као аутор и коаутор, више од хиљаду текстова (не рачунајући новинарске текстове) у готово свим домаћим и страним војним, црквеним и историјским часописима. Аутор и коаутор 47 монографских публикација (Српска авијатика, 1993; Министарство и министри полиције у Србији 1811–2001, 2002; Ослобођење Поморавља октобра 1918. године, 2003; Браничевска епархија у првој половини XIX века, 2005; Свети Нестор код Витковца, 2006; Миљков манастир, 2006; Манатир Свети Роман, 2006; Француски ваздухоплови у наоружању војске и морнарице Краљевине Југославије, 2007;

Манастир Света Петка Изворска, 2009; Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, 2010). Учествовао и у изради двадесетак правила, упута и уџбеника за потребе војске (Настава гађања за самоходни топ 76 мм М-18, Бања Лука 1993, Настава гађања за тенк М-84, Београд 1995. итд). Учествовао у око 150 научних скупова у земљи и око 40 у иностранству. Од тога је у трећини домаћих и страних научних скупова био у редакционим одборима. Био је у уредништву у десетак часописа (Весник Војног музеја, Београд; Саборност, Пожаревац; Расински анали, Крушевац; Војни информатор, Фронт, Народна армија, Војска, Метак, Оружје...) и тридесетак тематских зборника. Веома је ангажован и на локаним културним манифестацијима (Јухорско око, Севојново; Дани Драгића Јоксимовића, Бачина; Петрус, Лешје; у Страгарима, Влакчи, Белој Води, Јасици, Каонику, Ђунису, Црквенцу, Свилајнцу, Сурчину итд). Био је аутор тридесетак изложби. Магистрирао са радом „Српско турски рат 1876. године – Однос снага“. Живи и ради у Београду.

Мр Велиша ЈОКСИМОВИЋ, филолог, саветник у Министарству просвете Републике Србије.
Рођен је 1961. године у Курјачу код Пожаревца. Дипломирао је на Филолошком факултету у Београду, на Групи за југословенске књижевности и српскохрватски језик. На истом факултету завршио је и последипломске специјалистичке студије (смер: критика текста) и магистарске студије (смер: наука о књижевности). Радио је као библиотекар, професор српског језика и књижевности у основној и средњој војној школи (1987–1993, 1995–1996), као инспектор Министарства културе РС (1993–1996), а од 1996. године ради у Министарству просвете РС као школски надзорник за наставу српског језика и књижевности, односно саветник за обезбеђивање квалитета, просветни саветник и спољашњи евалуатор. Коаутор је Приручника за самовредновање и вредновање рада школа (2005).
Објављује поезију, прозу и радове о српској књижевности 19. и 20. века. Уже области проучавања су му српска књижевност од романтизма до модерне и завичајна књижевност. Радови су му преведени на словачки, бугарски, русински, руски, немачки и шведски језик. Објавио је књигу „Пропаст Ауроре“, песме (Књижевна омладина Србије, Едиција „Пегаз“, Београд, 1993), Змијски цар, песме и приче за децу („Књиготека“, Београд, 1997), Левантске посланице, песме („Народна књига“, Београд, 1998), Курјаче и његова школа, монографија (Културно-просветна заједница Србије, Библиотека „Хронике села – посебна издања“, Београд, 2000), Трајно и лажно, есеји („Српска књига“, Београд, Рума, 2003), Богојављење у пустињи, песме („Веселин Маслеша“, Београд, 2005), Источни сан, сатиричне песме и приче („Веселин Маслеша“, Београд, 2006), Књижевно дело Чеде Поповића (Музеј у Смедереву, Едиција „Магистарске тезе и докторске дисертације“, Смедерево, 2008). Живи у Пожаревцу.

Миљана ЂОРЂЕВИЋ, дипл. филолог, архивист, Историјски архив Ниш.
Рођена је 1970. године у Нишу. После завршене Гимназије, 1996. године дипломирала је на Филозофском факултету у Нишу на групи за српскохрватски језик и југословенске књижевности. Ради као архивиста у информативно-пропагандној служби у Историјском архиву Ниш. Аутор је више изложби и бројних ТВ прилога на НТВ (Нишка телевизија) у оквиру серијала „На данашњи дан”, као и ТВ5 (2001, 2002, 2003). Сарадник је на пројекту „Нишка периодика“ Универзитета у Нишу и Универзитетске библиотеке „Никола Тесла” у Нишу (Ниш, 2011). Члан је редакције часописа „Пешчаник“ (часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, издавач Историјски архив Ниш), секретар редакције часописа Пешчаник, лектор истог часописа, као и сарадник Матице Српске на пројекту „Српски биографски речник”. Живи у Нишу.

Vojvode Mišića 105 b/17, 18000 Niš
060/0180970
miljana-nis@live.com

Проф. др Радован В. РАДОВАНОВИЋ, редовни професор, Криминалистичко-полицијска академија у Београду.
Рођен 1963. године у Косјерићу. Дипломирао, магистрирао и докторирао на Машинском факултету Универзитета у Београду. Наставник Криминалистичко-полицијске академије у Београду у звању редовног професора. Аутор или коаутор више уџбеника и монографија и 120 оригиналних научних, прегледних и стручних радова штампаних у часописима и зборницима радова и саопштених на научним и стручним скуповима. Ментор и члан више комисија за оцену и одбрану мастер и специјалистичког рада, магистарске тезе и докторске дисертације. Истраживач на више пројеката Министарства просвете и науке Републике Србије. Члан више струковних организација и друштава у земљи и иностранству. Члан више уређивачких и редакционих одбора научних и стручних часописа и зборника радова и рецензент више књига и више десетина стручних и научних радова. Живи у Београду.

Мр Драган ШАЛЕР, професор Више Техничке Школе Струковних Студија у Пожаревцу.
Рођен је 1959. године. Основну и средњу школу завршио је у Пожаревцу. Дипломирао је на Машинском факултету у Београду 1982. године, где је 1991. године и магистрирао. 1984. године засновао је радни однос у Вишој Техничкој Школи у Пожаревцу, на месту асистента. Касније добија звање предавача и вишег предавача. Активно се бави стручним и научним радом. Формирао је кабинет за рачунаре и програмирање. Написао је скрипту за рачунаре и програмирање и збирку испитних задатака из Машинских конструкција и монтаже. Аутор је више електронских каталога и виртуелних изложби архивских докумената.

Предраг МИЛАДИНОВИЋ, Музеј ваздухопловства у Београду.
Рођен је 1964. године у Ријеци (Хрватска). Средњу економску школу завршио је у Београду 1983. године. Живи и ради у Београду. Био је сарадник и члан редакција многих ваздухопловних часописа. У исто време сарађивао је на многим књигама и пројектима из области ваздухопловне историје. Током деведесетих година радио је у Музеју ваздухопловства у Београду. Објавио је на десетине чланака, а са др Бојаном Димитријевићем и Миланом Мицевским је коаутор недавно објављене књиге „Краљевско ваздухопловство 1918-1944”.

Мр Маја НИКОЛОВА, музејски саветник, Педагошки музеј у Београду.
Завршила је Филозофски факултет у Београду 1979. године, а магистрирала на Интердисциплинарним студијама Универзитета у Београду 1995. године. Од 1979. године ради као кустос у Педагошком музеју у Београду, у Сектору школске архиве и документације, а 2001. стекла је звање музејског саветника. Аутор је више изложби и каталога из области историје школства и учесник више међунардних конференција.

Педагошки музеј,
Узун Миркова 14, Београд, Србија,
381-112627-538,
381-112625-621,
ngomusketar@hotmail.com

Мр Маријана МРАОВИЋ, историчар, виши архивист, Војни архив, Београд.
Дипломирала је на Одељењу за историју Југославије на Катедри за историју Филозофског факултета у Београду на тему „Антијугословенска кампања италијанске штампе у другој половини 1929. године“. На истој катедри одбранила магистарску тезу на тему „Југословенско-совјетски војни односи од 1945. до 1948. године“. Запослена је у Војном архиву Министарства одбране Републике Србије на месту вишег архивисте.
Као стипендиста Министарства одбране Републике Србије ангажована је на изради докторске дисертације на тему „Пропаганда владе Милана Недића 1941-1944. године“. Њено поље интересовања је историја Југославије у Другом светском рату, посебно област ратне пропаганде, послератна историја и југословенско-совјетски војни односи, као и школовање југословенских официра у Совјетском Савезу. У Војном архиву бави се текућим пословима вишег архивисте у које, осим сређивања архивске грађе, спада свакодневни рад са домаћим и страним истраживачима, страним делегацијама, као и учествовање на семинарима и конференцијама на теме из области архивистике и историје, припреме изложби и приређивање зборника докумената.

Др Боро МАЈДАНАЦ, историчар, архивски саветник, Архив Србије, Београд.
Рођен је 1947. године у селу Кијевцима код Босанске Градишке. Завршио је гимназију у Босанској Градишки. Факултетску и магистарску диплому историчара стекао је на Филозофском факултету у Београду, а докторску дисертацију одбранио на Факултету драмских уметности у Београду. Ради у Архиву Србије. Написао је више научних и стручних радова из историје и архивистике.
Као дечак, сањао је да постане глумац. Био је члан позоришних секција у основној школи, гимназији и ђачком дому „Лепа Радић”. Од 1966. до 1970. године члан је Академског позоришта „Бранко Крсмановић”. Написао је стотине песама, објавио пет поетско – музичких збирки од којих је најпознатија „Распевана вртешка”, снимио десетак плоча и касета. Његове песме изводе се на фестивалима, налазе се у уџбеницима музичке културе, музичким приручницима за предшколце, еколошким приручницима, „Просветном прегледу”, часописима за децу, у фонотеци Радио Београда као трајни снимци. Њихов чест извођач је Дечји хор РТС „Колибри”. Члан је Удружења књижевника Србије и Савеза композитора. Поред поезије и музике, бави се хумором и сатиром. Најчешће пише афоризме и епиграме.

Мр Саша ИЛИЋ, историчар, виши архивист, директор Архива Народне Банке Србије, Београд.
Рођен је 1968. године у Пожаревцу. На Филозофском факултету Универзитета у Београду дипломирао на групи за историју 1995. године. Као докторант на групи за историју Филозофског факултета у Београду бави се друштвеном историјом Србије, Југославије и Европе након Другог светског рата. Радио као наставник историје у 14. Београдској гимназији (1995) и као архивиста у Архиву Југославије (1996-2005). Од 2005. године ради у Народној банци Србије у одељењу у чијем су делокругу архивски послови. Од 2007. године директор одељења, а од 2011. године директор Архива Народне банке Србије.
Радио на пословима обраде више архивских фондова и аутор четири инвентара. Аутор јед не самосталне, коаутор четири и сарадник у још три изложбе архивских докумената. Коаутор или приређивач једног интерног стандарда Архива Југославије (1998), општег информативног средства (водич, 2007), зборника архивске грађе (2005) и јубиларне монографске публикације (илустрована биографија Ђорђа Вајферта, 2010). У домаћој и страној периодици објавио већи број стручних и научних радова и других прилога, као и публицистичких чланака (Историја 20. века; Годишњак за друштвену историју; Архив, Часопис Архива Југославије; EABH Bulletin, Београдске новине, НБС инфо). У периоду 2001-2005. био секретар редакције и технички уредник часописа Архив, а 2001-2011. члан Програмске комисије Семинара за друштвену историју у Истраживачкој станици Петница.

Мр Миливоје ПАЈОВИЋ, пуковник, начелник Управе за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије, Београд.
Рођен 1968. године у Краљеву. Магистрирао (политикологија) на Факултету политичких наука у Београду. Сада је докторант на Факултету политичких наука у Београду. Објавио више књига, публицистичких и стручних чланака, као и монографије „Владари Српских земаља“ и „Два века војске у Браничеву“. Запослен у Министарству одбране Републике Србије – начелник Управе за односе са јавношћу.

Doc. dr. Izet Šabotić, istoričar, arhiviski savetnik, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona, Bosna i Hercegovina.
Rođen 1964. godine u Tucanjama kod Berana - Crna Gora. Filozofski fakultet, Odsjek za historiju završio na Univerzitetu u Tuzli. Postdiplomski studij, Historija Bosne i Hercegovine u 19. i 20. stoljeću, završio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, te magistrirao na temi „Seljačke radne zadruge na području Tuzlanske oblasti 1945-1953. godine“. Doktorirao 2007. godine, na temu „Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine“.
Od avgusta 1994. godine radi u Arhivu Tuzlanskog kantona, prvo na poslovima arhiviste na zaštiti arhivske građe van arhiva, a od početka 2002. godine, do danas, na poslovima direktora Arhiva.
Na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli angažovan od akademske 2000/2001, a od 2008/2009 izvodi predavanja iz predmeta „Novi vijek I i II“, „Arhivistika“, „Arhivska praksa“ i „Diplomski rad“. Na istom fakultetu 2004. godine biran je u zvanje „Višeg asistenta“, a 2008. godine u zvanje „docenta“ na užu naučnu oblast „Novi vijek“. Od decembra 2010. godine na 40 posto radnog vremena zasnovao radni odnos na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli.
Aktivno je sudjelovao na brojnim međunarodnim naučnim i stručnim skupovima u Bosni i Hercegovini i više evropskih zemalja, kao i na pripremi i organizaciji brojnih naučnih skupova održanih iz oblasti historiografije i arhivistike. Predsjednik je Organizacionog odbora međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa“. Glavni i odgovorni urednik časopisa Arhivska praksa i Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, te član redakcija nekoliko međunarodnih i domaćih časopisa i drugih publikacija. Član je više stručnih i naučnih komisija svih nivoa iz oblasti arhivistike i historije.
Autor je i koautor pet knjiga i četiri udžbenika, te više od 130 stručnih i naučnih radova iz oblasti arhivistike, historiografije i informacijskih tehnologija objavljenih u domaćim i stranim stručnim i naučnim časopisima. Urednik i recenzent je više desetina publikacija iz oblasti historiografije i arhivistike (vidjeti Web stranicu Arhiva TK).
Član je Upravnog Odbora Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, aktualni predsjednik Arhivističkog udruženja Federacije Bosne i Hercegovine, predsjednik Upravnog Odbora Foruma kulture Sjeveroistočne Bosne, član Upravnog Odbora Foruma kulture Bosne i Hercegovine, te član Savjeta Matičnog odbora BZK „Preporod“ Bosne i Hercegovine.

Dr Miroslav NOVAK, istoričar i sociolog, arhivski savetnik, Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija.
Rojen leta 1961 v Cubru, onovno šolo in gimnazijo je obiskoval v Ljutomeru. V letih 1981-1986 študiral zgodovino in sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Podiplomski študij je nadaljeval na Fakulteti organizacije in informatike Vseučilišča v Zagrebu in ga zaključil leta 1998. Naslednje leto je bil promoviran v doktorja znanosti. V Pokrajinskem arhivu Maribor je zaposlen od leta 1986, najprej kot pripravnik na referatu za gradivo uprave po letu 1850, nato kot arhivist s posebnimi nalogami s področja informacijske tehnologije. Od leta 1995 je bil eno leto vršilec dolžnosti direktorja, nato pa do leta 2000 direktor Pokrajinskega arhiva Maribor. Od leta 2000 dalje je zadolžen za razvoj informacijske tehnologije in za druge arhivske strokovne naloge. Leta 2006 si je pridobil naziv arhivskega svetnika. V zadnjem desetletju je bil aktiven v mnogih strokovnih delovnih skupinah, med drugim kot član odbora za pripravo posvetovanj Sodobni arhivi in sodelavec Mednarodnega instituta arhivskih znanosti, član komisije za uvajanje računalništva pri Ministrstvu za kulturo RS, član izpitne komisije ter komisije za podeljevanje arhivskih strokovnih nazivov pri Arhivu Republike Slovenije. Od leta 2001 je sodelavec razvojno-raziskovalne skupine arhivskih delavcev za podporo izgradnje vzajemnega arhivskega informacijskega sistema v Sloveniji.

Димитар БОГЕСКИ, историчар и архивист, директор Архива Скопље у Македонији.
Рођен 1981. године у Скопљу (Македонија). Завршио Основну (1988-1996) и средњу школу у Скопљу (1996-2000), а 2005. године је дипломирао на групи за историју и архивистику на Филозофском факултету Универзитета Св. Кирил и Методије у Скопљу. Од 2005 до 2009. године ради као саветник у општини Центар Скопље (мандат од 4 године), а у државном архиву ради од 2008. године. Од 2009. године је директор Архива Скопље. Завршио је обуке UNDP USAID NDC IRI. Објавио више стручних радова из архивистике и историографије у земљи и иностранству (Италија, Канада, Словенија, Србија).

Архив Скопље, Московска бр. 1, 1000 Скопје
dimitar.bogeski@gmail.com
003893076422 i 0038976484075

Мр Зоран Недељковић, теолог, директор Библиотеке Српске Патријаршије, Београд.
Рођен је 1962. године. Дипломирао је на Православном теолошком факултету, Универзитета у Београду. Магистрирао на L'Istituto di Studi Ecumenici S. Bernardino (ISE) (2007). Сада је докторант - Курс за докторат на Facolta di teologia Pontificia Universita Antonianum, (Roma) (2012). Био је Секретар Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве (1998-2007), а од 2007. године је директор Библиотеке Српске Патријаршије.
Учесник је бројних конференција и скупова у Србији и у иностранству са темама међурелигијског дијалога, у организацији заједница: Sn. Egidio; Givani Paolo II; Conrad Adenauer schiftung и др. Говори италијански, руски и енглески језик.

+381648002299; +381642970717
zoranspc@gmail.com

Драгана МИЛОРАДОВИЋ-НИКОЛИЋ, дипл. етнолог-антрополог, виши архивист, Историјски архив Пожаревац.
Рођена је 1964. године у Пожаревцу. Матурирала у Гимназији на архивско-музејско-преводилачком смеру (1983). Дипломирала 1989. на Филозофском факултету Универзитета у Београду на катедри за етнологију света и антропологију. У периоду од 1991. до 1998. радила као наставник клавира у музичкој школи у Пожаревцу, а од 1998. запослена у Историјском архиву Пожаревац као архивиста.
Као виши архивиста ради на пословима руководиоца Одељења информативне и културно-просветне делатности Архива. Ангажована на бројним пројектима Историјског архива Пожаревац. Једна је од аутора монографије „Феномен етноса у делима српских писаца кроз научни опус етнолога др Видосаве Стојанчевић", „Шездесет година Историјског архива Пожаревац" и „175 година болнице у Пожаревцу", аутор и коаутор више изложби и изложбених каталога у издању Историјског архива Пожаревац, као и уредник и члан редакција више едиција Историјског архива Пожаревац.
Истражујући фондове и збирке Историјског архива Пожаревац настоји да сферу етнологије и антропологије повеже са проблемима из архивистике и приступи им мултидисциплинарно. У свом свакодневном раду у Историјском архиву у Пожаревцу бави се и проблематиком аналогног, класичног и дигиталног архивирања проналазећи нове могућности и предности, али не напуштајући комплементарност оба вида заштите.

draganamiloradovic@arhivpozarevac.org.rs
063/877 23 70
012/ 223 082

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ, Историјски архив Пожаревац.
Рођена је 1973. године у Пожаревцу. Студирала је на Природноматематичком факултету Универзитета у Београду. Од 2007. године ради у Историјском архиву Пожаревац у Одељењу за сређивање и обраду архивске грађе.
Приређивач је аналитичких инвентара архивских фондова „Начелство Округа пожаревачког 1839-1922“, „Удружење пожаревачких занатлија и раденика „Слога“, 1893-1950.“ и „Пожаревачка трговачка омладина, 1903-1947“, објављених у о квиру едиције Историјског архива Пожаревац „Научноинформативна средства о архивској грађи“. Коаутор је изложби „Општенародна имовина у пожаревачком округу, 1945-1960.“, „Пожаревачки Магистрат - Први нахијски суд у Србији 1821-2011.“, „Задругарство у Браничевском округу“, сарадник на сталној поставци „Два века војске у Браничеву“. Аутор је више чланака из завичајне историје објављених у месечним и недељним новинама. Предмет интересовања су јој теме из друштвене и културне историје Србије с краја 19. и прве половине 20. века.

Др Ивана КРСТИЋ-МИСТРИЦЕЛОВИЋ, правник, асистент, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Рођена је 1975. године у Београду. Основну школу и гимназију завршила у Београду. Правни факултет Универзитета у Београду уписала 1993, а дипломирала 1997. године. На Правном факултету Универзитета у Нишу 2003. године са одликом јавно одбранила магистарску тезу на тему „Скупштински избори под Уставом Краљевине Србије од 1888. године“ и стекла академски назив магистра правних наука из области теоријско-правних наука. У мају 2009. године на Правном факултету у Београду пријављује докторску дисертацију „Државноправни положај цркве у Кнежевини и Краљевини Србији“, коју је одобрило Веће Универзитета у Београду. Одлуком Изборног већа Полицијске академије у Београду од 30. 5. 1998. године изабрана је за сарадника у настави у звању асистента–приправника за предмет Национална историја државе и права на Полицијској академији, а одлуком Изборног већа Полицијске академије у Београду од 7. 4. 2004. године изабрана је за сарадника у настави у звању асистента за исти предмет. Од 1. 10. 2006. године је сарадник у настави у звању асистента за ужу научну област Правна историја, за наставни предмет Национална историја државе и права, на Криминалистичко-полицијској академији у Београду. Докторирала је на Правном факултету у Београду 2012. године.

+ 381 11 31 07 141
ivana.km@kpa.edu.rs

Dr Dimitar V. ATANASSOV, postdoktorske istraživač Univerziteta u Sofiji, Bugarska.
Dimitar Atanassov is PhD, postdoctoral researcher in University complex of humanitarian studies “Alma Mater”, Bulgaria, Sofia. His main topics of interests are uses and abuses of the past, historical anthropology, relation between history and ideology, construction of identity: national symbols and historical narrative, forging of historical canon, “live archive” of the nation, everyday life in the Middle Ages, Orthodox philosophy, and art representations of history. He has more than 20 papers, published in Bulgarian, English and Serbian.

dimitar.atanassov@gmail.com.
Personal blog: http://atanassov.tk

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Рукопис (граматички и правописно исправан) за Годишњак Историјског архива Пожаревац **Записи**, треба послати електронским путем на адресу: jasminanikolic@arhivpozarevac.org.rs **најкасније до 1. јуна текуће године** у којој ће бити штампан. Уз то, треба доставити и један примерак текста одштампаног на папиру, као и Изјаву да рад није (нити ће бити) објављиван или понуђен неком другом за објављивање, на адресу Уредништва: Историјски архив Пожаревац, 12000 Пожаревац, за **Годишњак** ИАП, др Воје Дулића 10.

Рад треба да буде написан ћирилицом у Microsoft Word-у, дужине (укључујући сажетак и резиме на српском и/или на енглеском, слике, табеле и друге прилоге) до 28.500 словних знакова; врста слова: Times New Roman; проред: 1,5; величина слова: 12. Раду приложити и резиме (од 10 до 15 редака) на српском и/или на енглеском са четири до шест кључних речи, у прореду 1, величине слова 11. Фусноте (напомене уз текст, спуштенице): проред 1, величине слова 10.

Страна имена у раду писати онако како се изговарају, с тим што се при првом навођењу у загради име даје изворно.

Илустративни прилози уз радове (фотографије, графикони, географске карте,...) морају бити адекватно скенирани (300 dpi). Свака илустрација мора бити означена бројем, мора да има легенду и назначено место унутар текста где ће се наћи. Формат илустрације може бити: jpg или tiff.

Структура радова:

- име и презиме;
- адреса аутора и установе у којој ради;
- наслов рада;
- сажетак (50–100 речи);
- кључне речи (3–10 речи);
- текст рада (обима до једног ауторског табака – 16 страница);
- резиме (300–500 речи).

Форма текста:

- текст процесор Word;
- стил Normal;
- формат стране А4;
- маргине (цм): горе –2.5, доле – 7.2, лево – 2, десно – 6.3, гутер – 0;
- фонт Times New Roman, 20pt наслов, 16pt поднаслов, 11pt основни текст, 9pt напомене;
- проред Single,
- напомене Footnotes у непрекинутом низу од 1 даље.

Радови које је Уредништво часописа одобрило за публиковање, биће штампани са УДК бројем Народне библиотека Србије. Примљени радови се не враћају.

ПРАВИЛА ЗА НАВОЂЕЊЕ

МОНОГРАФСКЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив дела – курзивом, место издања, година издања. Ако се наводи и број странице, пише се без икаквих додатака (стр., p., pp., ff., dd. и слично). После места издања ставља се запета.

Пример: Славко Гавриловић, **Војводина и Србија у вре ме Првог устанка**, Нови Сад, 2004, 218.

Уколико књига има више издања, може се навести број издања у суперскрипту (на пример 2008[2]).

Уколико се у књизи помиње више места где је издата, наводе се прва два раздвојена цртом (дугачка).

Пример: Борислав Јанкулов, **Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку,** Нови Сад–Панчево, 2003, 43.

ОБЈАВЉЕНА ГРАЂА се наводи на исти начин као и монографске публикације, а **НЕОБЈАВЉЕНА** (архивска) грађа се наводи на следећи начин: при првом навођењу пун назив архива, место архива, редни број и назив фонда, сигнатура предмета. У загради на крају обавезно написати скраћеницу под којом је води одређени архив и под којом ће се појављивати у следећим навођењима.

Пример: Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 23, Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат, Президијални списи, бр. 1964 (АВ, СВТБ).

ЧЛАНЦИ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив чланка – курзивом, назив часописа, новина

или друге серијске/периодичне публикације, број и годиште, место издања, година, број странице без икаквих додатака (као и код навођења књига).

Пример: Слободан Бјелица, **Трансформације идеје о аутономији Војводине**, Зборник Матице српске за друштвене науке, 137, Нови Сад, 2011, 509–520.

Пример: Andrej Mitrović, **Deutschland und Jugoslawien 1919–1933,** Зборник Филозофског факултета, Књ. 12, 1, Београд, 1974, 567–575.

Уколико је назив часописа дугачак, приликом првог навођења у заградама се наводи скраћеница под којом ће се даље појављивати.

Пример: Васа Стајић, **Нови Сад, његов магистрат и културна прегнућа новосадских Срба**, Гласник Историског друштва у Новом Саду (ГИДНС), 6, 1–2 (14–15), Нови Сад, 1933, 1–159.

Уколико постоји више аутора монографије или чланка (до четири), раздвајају се запетом. За више од четири аутора наводи се само први, а затим et. al.

Пример: Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, **Историја Мађара,** Београд, 2002, 555.

Уколико се у раду цитира само један рад одређеног аутора, код поновљеног навођења тог текста, може се скратити име аутора на почетно слово иза којег стоји тачка, уз презиме аутора, следи скраћеница **нав. дело** (за српски језик) или скраћеница **op. cit.** (за стране језике).

Пример: Мелхиор Ердујхељи, **Историја Новога Сада,** Нови Сад, 1894, 341.

Скраћено: М. Ердујхељи, **нав. дело,** 428.

Уколико се у цитирању дела једног аутора текст налази на истој страници, а употребљен је у следећој фусноти, користи се реч Исто (српски језик), односно Ibidem (страни језици).

Пример: Мелхиор Ердујхељи, **Историја Новога Сада,** Нови Сад, 1894, 341.

Скраћено: Исто.

Уколико се цитира више радова истог аутора (књига или чланака), а пошто је први пут назив сваког рада наведен у пуном облику, при поновном навођењу, после скраћеног имена и пуног презимена аутора, ставља се скраћени назив монографије или чланка, број странице.

Пример: Димитрије Кириловић, **Помађаривање у бившој Угарској; Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи,** Нови Сад, 2006, 72.

Скраћено: Д. Кириловић, **Помађаривање**, 84.

Уколико се цитира текст са више страница које су тачно одређене, оне се раздвајају цртом, а после тога следи тачка. Уколико се цитира више страница које се не одређују тачно, употребљава се реч **passim**.

Пример: Васа Стајић, **Грађа за политичку историју Новог Сада**, Нови Сад, 1951, 41–49.

Скраћено: В. Стајић, **Грађа за политичку историју, passim**.

Када се цитира чланак у зборнику радова на страном језику, после назива зборника, у загради се наводе имена уредника. Уколико их је више ставља се ознака **eds.** пре њихових имена, ако је један уредник, испред имена је назнака **ed.**, односно одговарајућа скраћеница у другом језику (нпр. у немачком **Hrsg.**). Када се цитира чланак у зборнику радова на српском или јужнословенском језику, после назива зборника, у заградама се наводи име или имена уредника са назнаком **ур.** пре имена. После ових података наводи се издавач и година издања, број странице и тачка.

Пример: Ненад Лемајић, **О неким нејасним питањима из историје породице Белмужевић, Балкан и Панонија кроз историју** (ур. Славко Гавриловић), Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, Нови Сад, 2009, 387–403.

Пример: Barbara Graziosi, **The Ancient Reception od Homer**, A Companion to Classical Reception (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford, 2008, 29/33.

Цитирање текстова с интернета треба да садржи назив цитираног текста, адресу интернет странице исписану италиком и датум приступања страници.

Пример: Југослав Вељковски, **Прва сређивања грађе новосадског магистрата**, http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html, 25. април 2012.

Страна имена транскрибују се ћирилицом на српском језику како се изговарају, а приликом првог помињања у тексту њихово презиме се наводи у заградама у изворном облику на страном језику курзивом, нпр. Ришеље (Richelieu).

UPUTSTVO SARADNICIMA

Rukopis (gramatički i pravopisno ispravan) za Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac **Zapisi**, treba poslati elektronskim putem na adresu: jasminanikolic@arhivpozarevac.org.rs **najkasnije do 1. juna tekuće godine** u kojoj će biti štampan. Uz to, treba dostaviti i jedan primerak teksta odštampanog na papiru, kao i Izjavu da rad nije (niti će biti) objavljivan ili ponuđen nekom drugom za objavljivanje, na adresu Uredništva: Istorijski arhiv Požarevac, 12000 Požarevac, za **Godišnjak** IAP, dr Voje Dulića 10.

Rad treba da bude napisan latinicom u Microsoft Word-u, dužine (uključujući sažetak i rezime na srpskom i/ili na engleskom, slike, tabele i druge priloge) do 28.500 slovnih znakova; vrsta slova: Times New Roman; prored: 1,5; veličina slova: 12. Radu priložiti i rezime (od 10 do 15 redaka) na srpskom i/ili na engleskom sa četiri do šest ključnih reči, u proredu 1, veličine slova 11. Fusnote (napomene uz tekst, spuštenice): prored 1, veličine slova 10.

Strana imena u radu pisati onako kako se izgovaraju, s tim što se pri prvom navođenju u zagradi ime daje izvorno.

Ilustrativni prilozi uz radove (fotografije, grafikoni, geografske karte, ...) moraju biti adekvatno skenirani (300 dpi). Svaka ilustracija mora biti označena brojem, mora da ima legendu i naznačeno mesto unutar teksta gde će se naći. Format ilustracije može biti: jpg ili tiff.

Struktura radova:

- ime i prezime;
- adresa autora i ustanove u kojoj radi;
- naslov rada;
- sažetak (50–100 reči);
- ključne reči (3–10 reči);
- tekst rada (obima do jednog autorskog tabaka – 16 stranica);
- rezime (300–500 reči).

Forma teksta:

- tekst procesor Word;
- stil Normal;
- format strane A4;
- margine (cm): gore –2.5, dole – 7.2, levo – 2, desno – 6.3, guter – 0;
- font Times New Roman, 20pt naslov, 16pt podnaslov, 11pt osnovni tekst, 9pt napomene;
- prored Single,
- napomene Footnotes u neprekinutom nizu od 1 dalje.

Radovi koje je Uredništvo časopisa odobrilo za publikovanje, biće štampani sa UDK brojem Narodne biblioteka Srbije. Primljeni radovi se ne vraćaju.

PRAVILA ZA NAVOĐENJE

MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE se navode na sledeći način: puno ime i prezime autora, naziv dela – kurzivom, mesto izdanja, godina izdanja. Ako se navodi i broj stranice, piše se bez ikakvih dodataka (str., r., rr., ff., dd. i slično). Posle mesta izdanja stavlja se zapeta.

Primer: Slavko Gavrilović, **Vojvodina i Srbija u vreme Prvog ustanka**, Novi Sad, 2004, 218.

Ukoliko knjiga ima više izdanja, može se navesti broj izdanja u superskriptu (na primer 2008[2]).

Ukoliko se u knjizi pominje više mesta gde je izdata, navode se prva dva razdvojena crtom (dugačka).

Primer: Borislav Jankulov, **Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku**, Novi Sad–Pančevo, 2003, 43.

OBJAVLJENA GRAĐA se navodi na isti način kao i monografske publikacije, a **NEOBJAVLJENA** (arhivska) građa se navodi na sledeći način: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta. U zagradi na kraju obavezno napisati skraćenicu pod kojom je vodi određeni arhiv i pod kojom će se pojavljivati u sledećim navođenjima.

Primer: Arhiv Vojvodine, Novi Sad, F. 23, Zemaljska uprava za Srpsko Vojvodstvo i Tamiški Banat, Prezidijalni spisi, br. 1964 (AV, SVTB).

ČLANCI se navode na sledeći način: puno ime i prezime autora, naziv članka – kurzivom, naziv časopisa, novina ili druge serijske/periodične publikacije, broj i godište, mesto izdanja, godina, broj stranice bez ikakvih dodataka (kao i kod navođenja knjiga).

Primer: Slobodan Bjelica, **Transformacije ideje o autonomiji Vojvodine**, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 137, Novi Sad, 2011, 509–520.

Primer: Andrej Mitrović, **Deutschland und Jugoslawien 1919–1933**, Zbornik Filozofskog fakulteta, Knj. 12, 1, Beograd, 1974, 567–575.

Ukoliko je naziv časopisa dugačak, prilikom prvog navođenja u zagradama se navodi skraćenica pod kojom će se dalje pojavljivati.

Primer: Vasa Stajić, **Novi Sad, njegov magistrat i kulturna pregnuća novosadskih Srba**, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu (GIDNS), 6, 1–2 (14–15), Novi Sad, 1933, 1–159.

Ukoliko postoji više autora monografije ili članka (do četiri), razdvajaju se zapetom. Za više od četiri autora navodi se samo prvi, a zatim et. al.

Primer: Peter Rokai, Zoltan Đere, Tibor Pal, Aleksandar Kasaš, **Istorija Mađara**, Beograd, 2002, 555.

Ukoliko se u radu citira samo jedan rad određenog autora, kod ponovljenog navođenja tog teksta, može se skratiti ime autora na početno slovo iza kojeg stoji tačka, uz prezime autora, sledi skraćenica **nav. delo** (za srpski jezik) ili skraćenica **op. cit.** (za strane jezike).

Primer: Melhior Erdujhelji, **Istorija Novoga Sada**, Novi Sad, 1894, 341.

Skraćeno: M. Erdujhelji, **nav. delo**, 428.

Ukoliko se u citiranju dela jednog autora tekst nalazi na istoj stranici, a upotrebljen je u sledećoj fusnoti, koristi se reč Isto (srpski jezik), odnosno Ibidem (strani jezici).

Primer: Melhior Erdujhelji, **Istorija Novoga Sada**, Novi Sad, 1894, 341.

Skraćeno: Isto.

Ukoliko se citira više radova istog autora (knjiga ili članaka), a pošto je prvi put naziv svakog rada naveden u punom obliku, pri ponovnom navođenju, posle skraćenog imena i punog prezimena autora, stavlja se skraćeni naziv monografije ili članka, broj stranice.

Primer: Dimitrije Kirilović, **Pomađarivanje u bivšoj Ugarskoj; Asimilacioni uspesi Mađara u Bačkoj, Banatu i Baranji**, Novi Sad, 2006, 72.

Skraćeno: D. Kirilović, **Pomađarivanje**, 84.

Ukoliko se citira tekst sa više stranica koje su tačno određene, one se razdvajaju crtom, a posle toga sledi tačka. Ukoliko se citira više stranica koje se ne određuju tačno, upotrebljava se reč **passim**.

Primer: Vasa Stajić, **Građa za političku istoriju Novog Sada**, Novi Sad, 1951, 41–49.

Skraćeno: V. Stajić, **Građa za političku istoriju**, **passim**.

Kada se citira članak u zborniku radova na stranom jeziku, posle naziva zbornika, u zagradi se navode imena urednika. Ukoliko ih je više stavlja se oznaka **eds.** pre njihovih imena, ako je jedan urednik, ispred imena je naznaka **ed.**, odnosno odgovarajuća skraćenica u drugom jeziku (npr. u nemačkom **Hrsg.**). Kada se citira članak u zborniku radova na srpskom ili južnoslovenskom jeziku, posle naziva zbornika, u zagradama se navodi ime ili imena urednika sa naznakom **ur.** pre imena. Posle ovih podataka navodi se izdavač i godina izdanja, broj stranice i tačka.

Primer: Nenad Lemajić, **O nekim nejasnim pitanjima iz istorije porodice Belmužević, Balkan i Panonija kroz istoriju** (ur. Slavko Gavrilović), Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, Novi Sad, 2009, 387–403.

Primer: Barbara Graziosi, **The Ancient Reception od Homer**, A Companion to Classical Reception (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford, 2008, 29/33.

Citiranje tekstova s interneta treba da sadrži naziv citiranog teksta, adresu internet stranice ispisanu italikom i datum pristupanja stranici.

Primer: Jugoslav Veljkovski, **Prva sređivanja građe novosadskog magistrata**, http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html, 25. april 2012.

INSTRUCTIONS TO COLLEAGUE AUTHORS

The manuscript for the Historical Archives of Pozarevac Yearbook - **Zapisi**, should be sent electronically to the address jasminanikolic@arhivpozarevac.org.rs till June 1st at the latest, in the year that it is planned to be published. You are kindly requested to send one copy of the printed text (followed by the written statement that the text has not been previously published or given to someone to publish it) to the following address of the Editorial: The Historical Archive of Požarevac, 12000 Požarevac, Voje Dulića 10, Serbia.

If the manuscript is written in English, the font should be Times New Roman, not more than 28.500 characters; space 1,5; font size 12. The work should have a summary (10 to 15 lines) in English with four to six key words, space 1, font size 11. Various footnotes: space 1, font size 10.

The illustrative attachements to the work/manuscript (photos,charts, maps ...) should be properly scanned (300 dpi). Each illustration should be numbered and should have a legend and its place in the text. The illustration type can be: jpg or tiff.

The Structure of the work:

- name and surname;
- author address and institution (work) address;
- tittle;
- abstract (50–100 words);
- key words (3–10 words);
- text (16 pages);
- summary (300–500 words).

The Text Form:

- text procesor Word;
- style Normal;
- page A4;
- margines (cm): up –2.5, down – 7.2, left – 2, right – 6.3, guter – 0;
- font Times New Roman, 20pt tittle, 16pt subtittle, 11pt basic text, 9pt notes;
- space Single,
- Footnotes in continuous stream from 1(and on).

The works that have been approved by the Editorial will be published UDC (Universal Decimal Classification) number of The National Library of Serbia. The accepted manuscripts will not be returned.

HOW TO ADD REFERENCES/BIBLIOGRAPHY

MONOGRAPH should have: the author's full name and surname, name of the book/work (in italic), place and year of publishing. If number of the page is mentioned, please do not add **p, pp, ff, dd etc.** After the place of publication please put a comma (**,**).

THE PUBLISHED SOURCE is stated in the same way as monograph publication, and **THE UNPUBLISHED (ARCHIVE) SOURCE** is stated in the following way: when first stated – full name of the archive, place of archive, serial number and name of the fund, case signature. Please write in the brackets ( ) the abbreviation under which a certain archive is and the abbreviation under which it will appear in the statements.

M Argles, **British Government Publications in Education during the Nineteenth Century** (1971)

J Vaughan, **Board of education Circulars: A Finding List and Index** (1972)

J M McCarthy, **An International List of Articles in the History of Education, Published in Non-Educational Serials, 1965-69** (1973)

D W Thomas, **The History of Technical Education in London 1904-40** (1976)

S M Parkes, **Irish Education in the British Parliamentary Papers 1801-1920** (1978)

V F Gilbert and C Holmes, **Theses and Dissertations on the History of education Presented at British and Irish Universities between 1900-1976** (1976)

M Argles and J E Vaughan, **British Government Publications Concerning Education during the Twentieth Century** (1982)

J S Hurt, **Education and the Working-Classes from the Eighteenth Century to the Twentieth Century** (1985)

R Szreter, **The History of Education in Non-Education Learned Journals 1939-1984** (1986)

A R Allan, **University Bodies: a Survey of inter- and Supra-University Bodies and Their Records** (Liverpool c1990). Includes an extensive bibliography of sources useful for the history of higher education.

M C Britton (ed), **Improved Visibility: An International Bibliography on the Education of Women and Girls 1978-1989** (Librarians of Institutes and schools of education 1991).

J D Browne and G R N Smart, **Colleges of Education: A Checklist of Archives** (History of Education Society c1981).

C R Chapman, **The Growth of British Education and its Records**, (Dursley Lochin 1992).

J Craigie, **A Bibliography of Scottish Education before 1872** (University of London Press 1970).

D Crook 'Net gains? The Internet as a research tool for historians of education' in D. Crook and R. Adlrich (eds) **History of Education for the Twenty-first Century** (London, Institute of Education) pp.36-49.

J C Davies, 'Documents relating to the History of Education,' in **Durham Research Review**, 2 (Sept 1951), pp 1-10.

History of Education Society, **Archives and the Historian of Education** (1975).

A Morton, **Education and the State 1833-1966** (PRO 1997).

T A O'Donoghue, 'Sources for the Study of the History of the Secondary School Curriculum: A Survey of the Irish Scene, 1921-62,' in **HES Bulletin,** (Autumn 1990), pp. 46-51.

Public Record Office of Northern Ireland, **Guide to Educational Records** (1993). Includes an appendix listing all state schools with surviving records held at PRONI.

Sources for Tracing School Teachers in the National Society Archives and Library (Church of England Record

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.25(497.11)

ЗАПИСИ : годишњак Историјског архива Пожаревац = Review : The Historical Archives of Požarevac Yearbook / главни и одговорни уредник Јасмина Николић. - Год. 1, бр. 1 (2012)- . - Пожаревац : Историјски архив, 2012 - (Пожаревац : Компромис дизајн). - 24 cm

Годишње
ISSN 2334-7082 = Записи (Пожаревац)
COBISS.SR-ID 196053772

ISSN 2334-7082